

B/1776

463

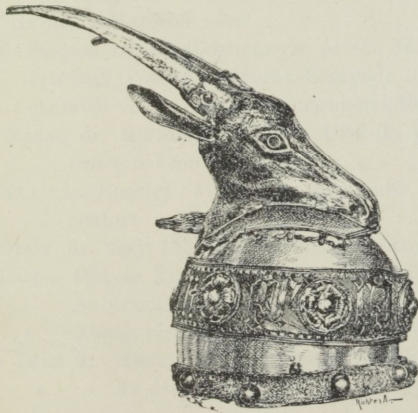
HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. SZENDREI JÁNOS.

1913. TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.
(XIV. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST

1913

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
BURZA KÁROLY. Krauss Alfréd. 1805. Der Feldzug von Ulm. Könyvismertetés	289
DEMKÓ KÁLMÁN dr. Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ra	89, 247
DÖBRENTAI KÁROLY. Eugéne Piványi. Hungarians in the American civil war. Könyvismertetés	618
GYALOKAY JENŐ. Rákóczy László (1636—1664)	435
" " Frimont János gróf sirja	615
HALAVÁTS GYULA. Szászorbó vára	106
HÁZI JENŐ. Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagyok értesítik Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről. 1448 nov. 17.	631
HODINKA ANTAL dr. Kálmán királyunk 1099-iki peremyśli csatája. Az orosz őskronika nyomán	325, 524
IVÁNYI BÉLA dr. Eperjes középkori ágyúöntő háza és puskapor-malma	113, 264
KÁRFFY ÖDÖN dr. Egy 1531-iki jelentés az esztergomi állapotokról	147
KEMÉNY LAJOS. Mátyás király kereszties vitézei 1464-ben	145
" " Az ónodi végvár állapota 1656-ban	283
" " Abaúj vármegye és a török harcok	606
LUKINICH IMRE dr. Huszt várának leltára 1667-ből	302
" " " Az északkeleti várháborúk történetéhez. 1561—65	370, 584
" " " Bethlen várának inventáriuma 1690-ből	476
MISKOLCZY GYULA. Hunyadi János török hadjáratai	347, 545
PAIS DEZSŐ. Zrinyi Miklós a költő és hadvezér Zala vármegyében	448
PILCH JENŐ. Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban	1, 195, 395
" " Az isztriai félsziget visszahódítása. 1813.	131
" " Önfeláldozó előljáró	132
" " Huszár-bravour 1813-ban	134
" " A 37. számú. József főherczeg nevét viselő magyar gyalogezred a leipzig-i csatában	286
" " Domkovich huszárkáplár fufangjai	466
" " A cs. és kir. 2. számú magyar gyalogezred az 1813. évi drezdai csatában	467

PILCH JENŐ. Könyvismertetések : Magyar Katonai Közlöny. Századok. Woinovich-Veltzé. Österreich in den Befreiungskriegen 1813—15. Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau. 1799—1816	135, 294
" " Gyalokay Jenő : A segesvári ütközet. 1849 júl. 31.	470
" " Takács Sándor : A kalauzok és kémek a török világban	628
Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs	138, 294, 470, 629
Soós ELEMÉR. A tokaji vár története	65, 167
SZENDREI JÁNOS dr. Hadi segedelemkérés a hétéves háborúk s a francia háborúk idejéből. 1756—1815	297
" " " A Khevenhüller-féle hadi utasítás	150, 310, 490, 638
" " " Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak. 1848.	318
" " " Könyvismertetések : Szekfü Gyula. Serviensek és familiárisok. Szentpéteri Imre dr. Oklevéltári nap-tár. Czimer Károly dr. Az árpádházi királyok apródjai. A Sygray-alapítvány emlékkönyve. Hain Gáspár löcsei krónikája. Szentkláray Jenő dr. Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város története. Békefi-emlékkönyv. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez	136, 137
" " " Vitézvári Báró Simonyi József	458
" " " A Magy. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottságából	163
THURZÓ KÁLMÁN NOSZICZI. Irott hadtörténelmi emlékek gyűjtése	160
" " " A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai	284
" " " Vitézvári Simonyi báró königswaldi bravurja	611
" " " A 19. sz. cs. és kir. magyar gyalogezred a lipcei csatában	612
" " " Könyvismertetés. Kriegshistorischer Kalendar	143
TÓTH ZOLTÁN dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből	304, 486, 634
" " " A fekete sereg pusztulása	501
VERESS ENDRE dr. Somlyai Ferencz lippai vitéz végrendelete 1551-ből	129
WERTNER MÓR dr. Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat	44, 234
ZÁVODSZKY LEVENTE dr. Báró Pongrácz Gáspár és kurucz társai a rajnai harcokban	123
" " " Labancz strázsa, kurucz fufang	279
ZSINKA FERENCZ. Könyvismertetés. Tóth Zoltán dr. I. Mátyás hadügyi politikája. Persián Kálmán dr. Kővár krónikája	292
Pályázat	164, 321, 497, 642
Képek jegyzéke	165, 323, 498, 643
Név- és tárgymutató	647

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

	Page
EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1842. I.	1
MAURICE WERTNER dr. La campagne austro-hongroise en 1328. I.	44
ELEMÉR SOÓS. L'histoire de la forteresse de Tokaj I.	65
COLOMAN DEMKÓ. Conscription générale du pays et le cantonnement hivernal de l'armée permanente en 1719—1720. I.	89
JULES HALAVÁTS. La forteresse de Szászorbó	106

Feuilleton.

ADALBERT IVÁNYI dr. L'atelier pour le fondage des canons et le moulin pour la confection des poudres de la ville d'Eperjes I.	113
LEVENTE ZÁVODSZKY dr. Le baron Gaspard de Pongrácz et ses camarades «kurucz» dans les campagnes rhénanes	123

Détails d'histoire militaire.

ANDRÉ VERESS dr. Testament de François Somlyai guerrier de Lippa de l'an 1551	129
h. La reconquête de la Peninsule d'Istrie en 1813	131
Dévouement d'un supérieur	132
Coup à la hussarde en 1813	134

Littérature d'histoire militaire.

P. j. Revues. Magyar Katonai Közlöny. Századok	135
i. j. Données l'histoire du comté Zemplén	136
P. j. Renseignements. Publications des Archives de Guerre Imperiales et Royales	138
i. j. Oeuvres indépendantes. JULES SZEKFÜ. <i>Les Servins et les Familiales</i> . EMERIC SZENTPÉTERY dr. Calendrier de documents. CHARLES CZIMER dr. Les pages de la maison d'Árpád. Mémoires de la fondation créée par la famille de Sigray. GÁSPÁRD HAIN. Chroniques de Lőcse. EUGÈNE SZENTKLÁRAY dr. L'histoire du comté de Temes et de la ville de Temesvár. Album par Békefi	137
N. T. K. Calendrier d'histoire militaire	143

Documents sur l'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY. Les croisés du roi Mathias en 1464	145
EDMOND KÁRFFY dr. Mention sur la situation des choses de la ville d'Esztergom	147

Recueil des règlements militaires hongrois.

JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller	150
--	-----

Divers.

Coloman Thurzó de Noszicz. Recueil des mémoires d'histoire militaires écrits à la main	160
Du Comité pour l'histoire militaire de l'Académie des Sciences Hongroise	163
Concours	164
Index des images du premier volume	165

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

	Page
ELEMÉR Soós. L'histoire de la forteresse de Tokaj II.	167
EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1842. II.	195
MAURICE WERTNER dr. La campagne austro-hongroise en 1328. II.	234
COLOMAN DEMKÓ. Conscription générale du pays et le cantonnement hivernal de l'armée permanente en 1719 -1720. II.	247

Feuilleton.

ADALBERT IVÁNYI dr. L'atelier pour le fondage des canons et le moulin pour la confection des poudres de la ville d'Eperjes II.	264
LEVENTE ZÁVODSZKY dr. Sentinelle labancz (impérial), ruse kurucz (insurgés) 279	279

Détails d'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY. L'état de la forteresse aux confins d'Ónod en 1656	283
COLOMAN THURZÓ de Noszticz. Les tombes de s chevaliers de l'Ordre de Marie Thérèse	284
—h. Le régiment d'infanterie Nro 37, portant le nom de l'archiduc Joseph dans la bataille de Leipsic	286

Littérature d'histoire militaire.

Charles Burza. KRAUSS: 1805. La campagne d'Ulm	289
François Zsinka. ZOLTÁN TÓTH dr.: La politique militaire du roi Mathias Ier. COLOMAN PERSIAN dr.: Chroniques sur Kővár	292
Pj. WOJNOVICH-VELTZÉ. L'Autriche dans les campagnes pour libérer l'Allemagne, de 1813—15., — Supplément aux Renseignements des Archives Imp. et Royales de Guerre. Tome III, Ie et IIe moitié, — J. J. NOVÁK: Lettres du Feldmaréchal Prince Schwarzenberg adressées à sa femme 1799—1816	294

Documents sur l'histoire militaire.

JEAN SZENDREI dr. Requête en subsides des temps de la Guerre de sept ans et des campagnes napoléoniennes 1756—1845	297
EMERIC LUKINICH dr. Inventaire de la forteresse de Huszt de l'an 1667 302	302

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722	304
JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller	310
Sz. Commandements nécessaires à l'instruction de la garde nationale de la ville de Szeged	318

Divers.

Concours.....	321
Index des images du 2e.volume	323

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

	Page
ANTOINE HODINKA dr. Description de la bataille de Peremyśl, sous le règne du roi hongrois Coloman. I.	325
JULES MISKOLCZI. Les campagnes de Jean Hunyadi contre les Turcs. I.	347
EMERIC LUKINICH dr. Renseignements relatifs l'histoire des sièges des forteresses situées à la frontière nord-est, de 1561 à 1565. I.	370
EUGÈNE PILCH. Troupes hongroises dans la campagne de 1812. III.	395
EUGÈNE GYALOKAY. Ladislas Rákóczy (1636—1664)	435

Feuilleton.

DESIDÈRE PAIS. Nicolas Zrinyi, le poète et capitaine dans le comté Zala.	448
* Le baron Joseph Simonyi de Vitézvár	458

Détails d'histoire militaire.

—ch. Les trucs de campagne du caporal de hussard Domkovics	466
Le régiment d'infanterie Nro. 2. dans la bataille de Dresde. 1813.	467

Littérature d'histoire militaire.

<i>Renseignements.</i> Pj. I. Eugène Gyalokay. Le Combat de Segesvár, livré le 31 juillet 1849. II. Publications des Archives de Guerre Impériales et Royales	470
---	-----

Documents sur l'histoire militaire.

EMERIC LUKINICH dr. Inventaire de la forteresse de Bethlen de l'an 1690.	476
---	-----

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722	486
JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller	490

Divers.

Concours.....	497
Index des images du 3 e. volume	498

1974. The following is a list of the names of the members of the
Committee on the Status of Women in the United States, as
of 1974. The names are listed in alphabetical order of the
last name.

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

	Page
ZOLTÁN TÓTH dr. La déperition de l'armée noire	501
ANTOINE HODINKA dr. Description de la bataille de Peremyšl, sous le règne du roi hongrois Coloman. II.	524
JULES MISKOLCZI. Les campagnes de Jean Hunyadi contre les Turcs. II.	545
EMERIC LUKINICH dr. Renseignements relatifs l'histoire des sièges des forteresses situées à la frontière nord-est, de 1561 à 1565. II.	584

Feuilleton.

LOUIS KEMÉNY. Le comté Abauj et les luttes turques	606
--	-----

Détails d'histoire militaire.

COLOMAN N. THURZÓ. L'exploit de Königswald du baron Simonyi de Vitézvár	611
Le régiment impérial et royal d'origine hongroise Nro. 19 dans la bataille de Leipsic	612
EUGÈNE GYALOKAY. Le tombeau du comte Jean Frimont	615

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

CHARLES DÖBRENTEL. Hungarians in the American Civil War. By Eugène Piványi	618
EUGÈNE PILCH. Alexander Takáts : Les guides et les espions dans l'ère turque	628
Publications des Archives de Guerre Imperiales et Royales	629

Documents sur l'histoire militaire.

EUGÈNE HÁZI. Ladislav Szepesi lieutenant-gouverneur et Jean Sós castellan font savoir à la ville de Pozsony que Jean Hunyady est heureusement échappé de la bataille de Rigómezó. Le 17 novembre 1448	631
---	-----

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722	634
JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller	638

Divers.

Concours	642
Index des images du 4-e volume	643
Index des noms et des sujets	645

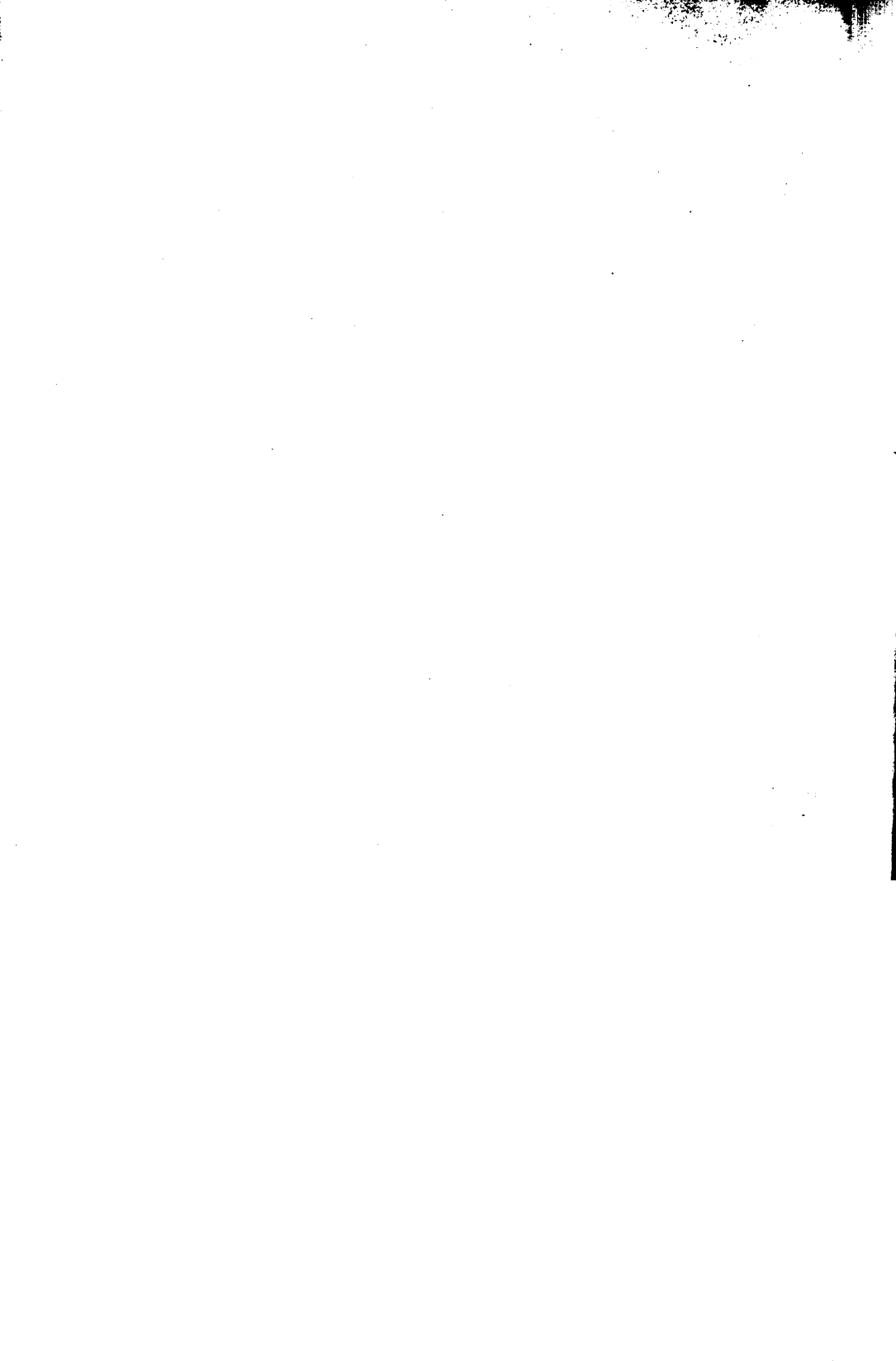
F. Gérard Peint. 1814

J. L. Lottin Sculp.

LE PRINCE CHARLES
Duc de Krumaiir,
Grand-Croix de l'Ordre

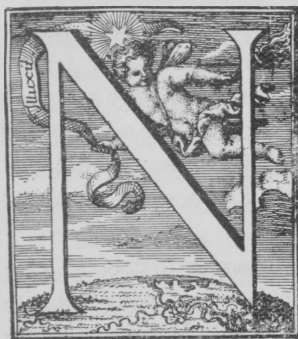
DE SCHWARZENBERG,
Ch. de la Croix d'Or
Militaire de Marie Thérèse.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

I.

APOLEON vezette grande armée nagyarányú eseményei annyira háttérbe szorították a Schwarzenberg parancsnoksága alá helyezett seregtestünk szereplését, hogy magyar írók egyáltalában nem ismertették, az idegenek pedig vagy nem méltatták eléggé, vagy leszállították annak értékét és részrehajlóan foglalkoztak vele. Az írók java-

része megelégedett a hadműveletek vázolásával és ezeknek széles alapokra fektetett bírálatával, de egyik sem terjeszkedett ki az ütközetek vagy események részleteire, különösen pedig nem emelték ki eléggé a magyar csapatok tetteit és derékségét. E miatt olvasóközönségünk sem ismeri annak a *16,000 embernek tetteit, kik Magyarországot vallották hazájuknak s a kik ép oly fáradalmakat és szenvedéseket állottak ki, mint a francia hadsereg katonái.*

A cs. és kir. hadi levéltárban őrzött, hét hónap eseményeire vonatkozó, a helyszínén készült és ma már fakult százéves írárok oly kiváló példáit mutatják a katonai erényeknek, a minőket alig találunk más hadjáratainkban vagy fontosabb hadi

vállalatainkban. A hadjárat *harczászati általános igazságok bizonyítására igen alkalmas*; az ütközetek, portyázások stb. oly mozzanatokot tárnak elénk, melyek alapját alkotják nemcsak a támadásra, hanem a védelemre nézve is legújabban megállapított elveknek. Jól képzett és jól vezetett gyalogság, támadó kedvtől áthatottan, testileg és erkölcsileg kitartóan, a legnehezebb viszonyok között is sikeresen harczolt. Mindenkit csak az lelkesített: *előre az ellenségig!* A csapatokat áthatotta az a tudat, hogy csak «előre» jelent becsületet és üdvöt! A miéinké lett az előny, mivel az ellenséget az elhatározásban megelőzték és az előnyomulásban több erélyt fejtettek ki; összhangot és összeredményt értek el az alparancsnokok elszánt, tetterős cselekvéseikkel és egymásnak kölcsönös támogatásával. Döntő jelentőségű volt majdnem minden esetben az ellenség átkarolása és megkerülése.

A gyalogság mai modern tűzharczára alkalmazható példákat azonban nem találunk a hadjárat ütközeteiben. Ez természetes, mivel száz évvel ezelőtt a lőfegyverek minősége még sok kívánni valót hagyott hátra, a minek következtében a gyalogság nem tüzével küzdötte le az ellenséget, nem is a tűzharczának volt a legnagyobb jelentősége, hanem mindig a szurony idézte elő a döntést!

A magyar huszár heves támadásával legyőzte még az erősebb ellent is. Kis lovas osztagok jelentékeny eredményeket vívtak ki kiválóan elszánt és merész fellépésükkel. Merész szellemtől áthatott lovasparancsnokok villámgyorsan fölismerték a viszonyokat és hirtelen elhatározásukat gyorsan vitték keresztül, a miben beigazolást nyert: a merészebb elhatározás a jobb!

Elüt e hadjárat a többi XIX. századi háborútól abban, hogy a magyar csapatokat nemcsak vegyesen illesztették be a császári seregtestekbe, hanem voltak tisztán magyar osztályokból alakított gyalog- és lovasdandárok, sőt a hadjárat elején Bianchi altábornagy hadosztályának 14 zászlóaljából 13, később pedig *valamennyi zászlóalja magyar eredetű volt.* Ennélfogva szembeötlik és könnyen megállapítható a magyarok osztályrésze, kik majdnem minden hadi vállalatban döntőleg szerepeltek, vagy nagyobb tömegben, vagy kisebb részekre osztottan.

Mindenkit érdekelhet végül az is, hogy az egész Európából összeválogatott grande armée-ba sorolt maroknyi magyar had mit művelt abban a nagy küzdelemben, mely után hanyatlani kezdett szerencsecsillaga a világtörténelem egyik legmerészebb katonájának és legkiválóbb emberének.

I.

A háború okai és az európai államok helyzete. Egység Napoleon és Ausztria-Magyarország között.

Az 1802 július 2-án kötött tilsiti békével I. Napoleon és Sándor orosz czár között keletkezett jó viszony csakhamar megváltozott. A spanyol kérdésben nézeteltérések merültek fel a két nagyhatalom között. Élesebbé váltak az ellentétek az Anglia ellen tervezett szárazföldi zárlat miatt is, a mennyiben Oroszország beszüntette a zárlatra vonatkozó egység némely pontozatát, a mivel egyidejűleg megszorította a francia árúk bevitelének feltételeit. Mélyen megsértette Napoleon Sándort azzal, hogy az oldenburgi herceget, a czár sógorát, trónvesztettnek nyilvánította és országát Franciaországba bekebelezte. A háború igazi oka azonban Lengyelország volt: a míg ugyanis Sándor czár birodalmába akarta bekebelezni, addig Napoleon a lengyel királyságot óhajtotta visszaállítani oly terjedelemben, hogy Oroszország teljesen kiszoruljon a művelt Európából. Nagy szerepet játszott még Napoleon határtalan nagyravágyása, kit elvakítottak az előző hadjáratok sikerei.

Hogy Ausztria-Magyarország magatartását megértsük, ismerünk kell azon államok állapotát, amelyek szerepet játszottak a hadjáratban.

A *rajnai szövetség* államainak fejedelmei, kiknél a magánérdekek voltak a döntők, nemkülönb *Szászország* és a *warsói nagyhercegség* is, tehetetlen eszközei voltak Napoleonnak. *Dánia* és *Svédország* ellenséges lábön állottak egymással; amaz Napoleon mellé szegődött, ez meg Oroszországgal lépett egységre. *Anglia* oroszbarát politikát űzött, ezenkívül a szárazföldi előző háborúk pénzbeli támogatása miatt pénzzavarban volt annyira,

hogy nem segíthette a szárazföldi hatalmakat Napoleon ellenében. *Poroszország* a tiltsi béke után reménytelen helyzetbe jutott és a halállal vívódott, mivel határai mentén és várainak legtöbbszörében francia csapatok állottak; pénzügye összeroskadt a nagy adók és a hadi szolgáltatások következtében. Függetlensége hajszálon függött, a mikor pedig Oroszországgal való szövetekezése, nemkülönben Ausztriával, ennek és a maga semlegesége tekintetében folytatott tárgyalásai dugába dőltek, Napoleon mellé állott és önként ajánlkozott segítő csapatok kiállítására. *Törökország*, a mely háborút viselt Oroszországgal, senkivel sem szövetekezett, hanem arra számított, hogy kedvező feltételek mellett köthet békét abban az esetben, ha Napoleon megtámadja Oroszországot.

Oroszország a Balkánon és északon folytatott hódító politikája révén barátok és szövetségesek nélkül magára maradt és ugyancsak pénzzavarban volt. A török háború annyira kimerítette, hogy még azt az összeget sem fizethette meg a monarchiának, a melyet az 1805. évi hadjáratban résztvevő csapatainak eltartásáért kellett fizetnie. Ausztria nem bízott benne 1809 óta, a mikor Sándor segédkezet nyújtott Napoleonnak.

Ausztria-Magyarország az 1805-iki pozsonyi békével elvesztette területének egyharmadát és pedig: Velenczét, Dalmáciát, Tirolt és Vorarlberget. A schönbrunni békével elvették tőle: Salzburgot Berchtesgadennel és Felső-Ausztria egy részével, Görzöt Monfalcon környékével, Triestet, Krajnát, a villachi kerületet, Graubüntent, Krakó kerületét, ezenkívül Angolországgal való összeköttetésének megszakítására és a szárazföldi zárathoz való csatlakozásra kötelezték. A birodalom 85 millió hadisarczot fizetett a francziáknak, a kik kizsarlották a lakosságot és mindent elvittek, mi értékes volt; csak 150.000 katonát tarthatott a monarchia, a minek következtében védképessége lényegesen alászállott. Minden oldalról francia befolyás alatt álló ellenséges országok vették körül: nyugaton Svájc és a rajnai szövetség államai, északon Szászország és a warsói nagyhercegség, délen Itália és az illyr tartományok, keleten pedig Oroszország. A bevételre szoruló ipar tönkrement; a gyarmatárúk hihetetlen drágák voltak; az élelmiczikkek ára felszökött;

az állam adóssága 658 millióra rúgott, a bevételek pedig megcsappantak. Ez volt oka annak, hogy mélyen leszállították a hadügyi költségeket, beszüntették a hadsereg számára szükséges anyagok szállítását, úgy hogy rövid idő multával üresen állottak a raktárak; a fegyverek javítására sem adtak költséget; megesett, hogy még a csapatok sem kapták meg illetekeiket. Mindezek zátonyra juttatták az ország jólétét, a bankjegyek értéke leszállott, 1811-ben bekövetkezett az állami csőd s vele bukott nemcsak a vagyonos és középosztály, hanem a szegény ember is. Vagyis Ausztria-Magyarország sülyedésének legmélyebb pontjára érkezett. Nem változtak meg a viszonyok akkor sem, mikor Napoleon önző céljainak biztosítása végett házasságra lépett Mária Lujzával s szoros összeköttetésbe jutott uralkodó-családunkkal. Halogató politikát kellett üzni mindaddig, míg megerősödik a monarchia, ki kellett kerülni minden olyast, mi összeütközésre adhatott okot Napoleonnal. Metternich látta, hogy mérkőzésre kerül a sor Francia- és Oroszország között és már eleitől fogva Franciaországhoz szított, mivel bizalmatlan volt Oroszország iránt, mely hódító politikát folytatott és meg akarta vetni lábát a Balkánon, a hol veszélyeztetve voltak Ausztria-Magyarországnak elsőrendű érdekei. Mivel Napoleonnak szüksége volt a monarchia támogatására Oroszország ellen viselendő háborújában, már 1810-ben oly nyilatkozatokat tett, hogy támogatás esetén hajlandó visszaadni az elszakított tartományok néhányát. Ausztria-Magyarország tehát megerősödését csakis mint Napoleon szövetségese remélhette, annál is inkább, mivel ha baráti kezet nyujt Oroszországnak, készületlen állapotában Napoleon által megrohanva, biztos vereségnek nézett elébe.

A mint 1812 elején bizonyossá vált Francia- és Oroszország mérközése, Ferencz király, még mielőtt egyességet kötött volna Napoleonnal, mozgósította Galicziában álló csapatait, a minek következtében márczius derekán 50 gyalog zászlóalj, 44 lovasszázad és 104 ágyú állott harcra készen. Az orosz-török háború miatt szükségessé vált még Erdély megszállása, a hová 15 zászlóaljat és 30 lovasszázadot összpontosítottak Stip-sics báró altábornagy parancsnoksága alatt.

1812 márczius 14-én kötötte meg a monarchia és Napoleon

azt a szerződést, melynek katonai vonatkozású pontozatai a következők voltak.

Ha Francia- és Oroszország között kitör a háború, Ausztria megadja a jelen szerződésben meghatározott segítséget. Az ezredek, melyek azt alkotni fogják, azonnal megindítandók és akként helyezendők el, hogy április 15-től számítva legkevesebb 8 nap alatt Lembergnél egyesülhessenek. A hadtest ellátandó: kétszeres tüzérségi lövészerrel, valamint 20 napi élelemmel.

A francia császár megteszi mindazokat az intézkedéseket, melyek szükségesek arra, hogy Oroszország ellen ugyanabban az időszakban az összes rendelkezésre álló erővel katonailag működhessen.

Ausztria felséges uralkodója által kiállított hadtest három gyalog- és egy lovashadosztályból alakul, az osztrák császár által kiszemelt osztrák tábornok által vezényeltetik és azon a harcvezetési vonalon működik, melyet a francia császár neki meghatároz. Semmi esetre fel nem osztható, mindig egy különálló és elkülönített hadtest marad.

Ellátása az ellenséges országban ugyanazon módon történik, mint a francia hadtesteké, a nélkül azonban, hogy ez által bármi tekintetben is megváltoznának az osztrák katonai szabályok által a csapatok élelmezésére nézve megállapított szokások és intézmények. A győzelmi jelvények és a zászmány, miket az ellenségtől elvesznek, őket illetik meg.

Ha a Franciaországgal szemben kötött viszony és szerződések megtorlásaként Ausztria Oroszország által megtámadtatnék, a francia császár Ő Felsége ezt a megtámadást mint saját maga ellen intézettet tekinti és közvetlenül megkezdi az ellenségeskedéseket.

A szerződésben meghatározott segítség 30.000 emberből alakul, melyből a 24.000 gyalogos és 6000 lovas állandóan hadi létszámon tartandó 60 ágyúból álló teljes tüzérfelszereléssel együtt.¹

Ausztria-Magyarország különös feltétele volt az, hogy sem-

¹ *K. und k. Kriegsarchiv. Feldakten des Feldzuges 1812.* 13—ad 43. (Ezután csupán *F. A. 1812.*)

legesnek ismerjék el a monarchia területét a hadakozó felek. Ezt úgy Napoleon, mint Sándor czár készséggel elfogadta, mivel Napoleon, miután megfelelő anyagi támogatást kapott, biztosítékot szerzett magának arra nézve, hogy a monarchia fegyveres erejének fennmaradó része ennek határain belül marad, Sándor pedig megóvta országa déli részét bármely ellenséges támadás ellenében.

Megegyeztek abban is, hogy ha a háború következményeként visszaállítanák a lengyel királyságot, akkor Ausztria-Magyarország megtartja Galicziát, vagy ha erről esetleg önként lemond Lengyelország javára, akkor megfelelő kárpótlást kap az illyr tartományokból. A háború kedvező kimenetele esetére Napoleon bizonyos tartományokat biztosított a monarchia számára egyrészt a segítség okozta áldozatok kárpótlásául, másrészt a két uralkodó közötti őszinte és tartós barátság bizonyítékául.

Ausztria-Magyarország tehát a különös viszonyok szülte kényszerűségből és állami létének biztosítása végett állította ki fegyveres erejének egy részét Napoleon nagy hadseregéhez.

II.

Az osztrák-magyar hadtest szervezete, a harc módja, ellátás élelemmel és pénzzel, a vezér és a csapatok parancsnokai, valamint a hadszínhely minősége.

1812 május 13-án adta ki Ferencz király ama rendelkezését, melynek értelmében a francziák segítségére rendelt erők parancsnokságát *Schwarzenberg herczeg lovassági tábornokra* bízta. A legfelsőbb kézirat így hangzott:

«Különös bizalmam jeléül Schwarzenberg herczeg lovassági tábornokra ruháztam a Galicziában egyesített úgynevezett megfigyelő hadtestem parancsnokságát. Ez a hadtest a szövetségnek megfelelő 30.000 emberből álló segítséget alkotja, de csak a háború kezdetén veszi fel a *«segély-hadtest»* (Auxiliar-Corps) elnevezést. Schwarzenberg herczeg lovassági tábornok ismeri a feltételeket, a melyek alatt köteleztem magamat Franciaország számára e hadtestet kiállítani. A legszorosabb mihez tartás vé-

gett csatolom ezen utasításhoz a márczius 14-iki titkos szerződés ama szakaszainak másolatát, melyek a hadtestnek a francia sereg irányában leendő s fentebb már ismertetett viszonyaira vonatkoznak.»

«Ezen pontoknak érvényesítésére Schwarzenberg herczeg a legnagyobb figyelmet fordítani köteles. Az egésznek fővezényletét vezető francia császárral szemben teljesítendő szolgálatát ezen kifejezetten meghatározott szerződéses pontok határozzák meg. Minden alkalommal, a mikor olyast várnak tőle, mely azokkal ellentétben állana, a herczeg azokat visszautasítani, nem kevésbé a hadtestem javára szóló kötelezettségeknek teljeskörű foganatosítását követelni tartozik. Mivel a hadtest ereje a szerződésben meghatározott és állami érdekemnek az felel meg, hogy a háborúban, *melyben csakis a szövetségből folyó kötelezettségemnek teszek eleget, nem mint főtényező jelentkezzem, szükséges lesz, hogy folyton szem előtt tartassék az a határvonal, mely a francia császár által minden hadműveletre felhasználható segély-hadtestem és a többi, csak államaim fedezésére és védelmére felállított és felállítandó hadtestek között létezik* s hogy minden ezzel össze nem egyeztethető követelés diplomáciai útra tereltessek. Rendkívüli eseményekre vonatkozó jelentéseket a vezénylő tábornok közvetlenül hozzám, szolgálati ügyek felől ellenben az udvari haditanácshoz intézni köteles.»

«Wien, 1812 május 13.»

«*Ferencz s. k.*»¹

Az események leírása előtt foglalkoznunk kell még azon tényezőkkel, melyek a hadműveletekre befolyással voltak. E tényezők: a) *a hadtest szervezete, a harcz módja, a csapatok ellátása élelemmel és pénzzel*, — b) *a vezér, valamint a csapatok parancsnokai és* — c) *a hadszínhely minősége.*

a)-hoz. *A sereg szervezete.* A hadtest összeállítását a hadrend mutatja.

¹ F. A. 1812. 13—ad 43.

HADREND.

Had- osztály parancs- nok	Dandár- parancs- nok	Csapattest	Zászlóalj	Század	Létszám ¹		Ágyú
					gyalo- gos	lovas	
Trauten- berg altáb.	Zech- meister táb.	1. varasdi határőr-zászlóalj ... 5. vadász-zászlóalj ... <i>Kienmayer-huszárok</i> (8.) ...	1 1 —	— — 6	1284 576 —	— — 877	— — —
	Pffacher táb.	Beaulieu gyalogság ... <i>Duka</i> (39.) hadkiegészítő ke- rülete: előbb Kassa, 1809-től Debreczen	2 2	— —	1781 1799	— —	— —
Bianchi altáb.	Lilien- berg táb.	<i>Símbschen</i> (48.) hadkiegészítő kerülete: Sopron, Zala és az ezekkel határos megyék	2	—	1726	—	—
		<i>Alvinczy</i> (19.) hadkiegészítő ke- rülete: előbb Kassa, később Székesfe- hérvár	2	—	1777	—	—
	Hessen- Homburg herceg táb.	<i>Colloredo</i> (33.) hadkiegészítő ke- rülete: előbb Nóg- rád és a szomszéd- os vármegyék, később a bányá- városok	2	—	1768	—	—
		<i>Hiller</i> (2) hadkiegészítő ke- rülete: Pozsony, Nyitra és a többi vágvölgyi megyék	2	—	1805	—	—
	Lichten- stein Alajos herceg táb.	<i>Kirchen- better gránátos zászlóalj</i> alakult a 34., 37. és 60. magyar gyalog- ezredeből	1	—	690	—	—
		Przecinski gránátos zászlóalj	1	—	687	—	—
<i>Esterházy</i> (32.) hadkiegészítő kerülete: Pest és a Jász-Kun vár- megyék		2	—	1806	—	—	
<i>Davidovich</i> (34.) hadkiegészítő kerülete: előbb Dunántúl, később Kassa		2	—	1769	—	—	

Had- osztály parancs- nok	Dandár- parancs- nok	Csapattest	Zászlóalj	Létszám ¹			Ágyú
				Század	gyalo- gos	lovas	
Siegen- thal altáb.	Előbb Meyer, később Andrássy táb.	Czatoriszky gyalogság	1	—	1004	—	—
		Kottulinszky "	2	—	1689	—	—
		De Ligne "	2	—	1962	—	—
	Mohr táb.	7. vadász-zászlóalj	1	—	569	—	—
		2. varasdi határőr-zászlóalj	1	—	1257	—	—
		<i>Hessen-Homburg-huszárok</i> (4.)	—	6	—	931	—
Frimont altáb.	Frelich táb.	<i>Császár-huszárok</i> (1)	—	6	—	920	—
		O'Relly chevau-légersek	—	6	—	891	—
		Hohenzollern "	—	6	—	950	—
	Wrede táb.	Riesch dragonyosok	—	4	—	705	—
		Levenér "	—	4	—	678	—
		<i>Blankenstein-huszárok</i> (6.)	—	6	—	838	—
—		Tüzérség (10 üteg): öt század, valamint két 3 fontos, négy 6 fontos dandárüteg (ütegen- ként 8 ágyú), egy 6 és egy 12 fontos ostromüteg (ütegen- ként 4 ágyú és két 7 fontos taraczk), két 6 fontos lovaglő- üteg (ütegenként 6 ágyú és két 7 fontos taraczk); összesen	—	—	916	—	76
		Utászok és hidászok 2 nagy és 2 kicsi hadihíddal, vala- mint 50 pontónnal	—	—	565	—	—
		Egészségügyi csapat: 2 század 50 sebesültszállító kocsival	—	—	—	—	—
		Törzsgyalogság: 2 század	—	—	—	—	—
		Törzslovasság: 2 "	—	—	—	—	—
		Tábori sütőde és vonat	—	—	3184	—	—
		Összesen	27	44	35,404	—	76

Megjegyzés: A dült betűvel szedett csapattestek Magyarországból nyerték kiegészítésüket.

¹ A hadrendre nézve lásd: Ordre de Bataille des Armee-Corps in Galizien, Lemberg 1812. június 11. *F. A. 1812.* 6—117. a. és *Mittheilungen des k. k. Kriegarchivs, 1884.* Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps unter Commando des G. d. C. Fürsten Carl zu Schwarzenberg stb. mű 12—13. lapját.

A létszámot a Rekrutierungs-Standes-Rapport des 1. Armee-Corps pro July 1812. am 11. July. Stand Ende Mai 1812-ből vettem. *K. und k. Kriegsarchiv. Hofkriegsratsfeldakten des Feldzuges 1812.* 7—3. (Ezután csupán *H. K. R. F. A. 1812.*)

Kivonuló létszám 1812. június 30.: 29,400 gyalogos és 6,011 lovas (a magyar csapatok kivonuló létszáma összesen 14,896 volt).¹

A magyar csapattestek legénységéből *idegen és nem magyar* ajkú volt: 357 ember.²

<i>Kórházak</i> : Lemberg, Zolkiew _ _ _ _	1571
Sambor, Lasky _ _ _ _	1126
Landau, Przemysl _ _ _ _	512
Rzezsów, Kossno, Staramies	1193
Összesen... _ _	4402 ágygyal.

A *harcz módja*. A Károly főherczeg által meghonosított újítások nemcsak kiállották a tűzpróbát az előző 1809. évi hadjáratban, hanem meg is szilárdultak. Hadi tapasztalatok alapján nagy gonddal összeállított szabályzatok és utasítások állapították meg a fegyvernemek működését a harcban s a harczter egyéb szolgálataiban. A tisztek elméleti és gyakorlati oktatása, valamint a legénység képzése az akkori elvek szerint tökéletes volt.

A hadba indított ezredek a hadsereg színejavát alkották úgy a kiképezés, mint szellemük tekintetében. A legtöbb csapattest végig küzdötte az 1809. évi hadjáratnak dicsőséges részét.

A két főfegyvernem, vagyis a gyalogság és lovasság tagozása és harczmodora nagy vonásokban a következő volt.

*Gyalogság.*³

Minden gyalogezred három zászlóaljából és két gránátos századból alakult. A zászlóalj három osztályra tagozódott. Minden osztály két századból állott. A századokat félszázadokra osztották; a félszázad két szakaszból állott. Az ezred gránátos századaival együtt tehát 20 századból alakult. Több ezred gránátos századaiból rendszerint külön gránátos zászlóaljakat alakítottak.

¹ *Früh-Rapport* von 26. bis 30. Juni. F. A. 1812. 7—2.

² *Rekrutierungs-Standes-Rapport*. H. K. R. F. A. 1812. 7—3.

³ *Exercier-Reglement* für die k. k. Infanterie. Wien. 1807.

A szakaszok háromsorosak voltak. Az egymás mögött álló három ember egy tagot alkotott. Sortávolság: saroktól sarokig két és fél láb. Az első sorban állottak a legnagyobb és legmerészebb emberek, — a másodikba jutottak a legkisebb, kevésbé jól képzett és ügyetlenebb katonák, — a harmadik sorba pedig az elsőből fennmaradtak, a kik egyszersmind a legjobb lövők voltak.

Egy magyar gyalogezred századának hadi állománya volt: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 1 zászlós, 2 őrmester, 13 tizedes, 12 őrzető, 2 dobos, 2 ács, 180 gyalogos és 3 tisztiszolga (218).¹

Különös feladatokra hivatott volt a harmadik sorbeli legénység. Ezt rendszerint kikülönítették: csatárvonal alakítására, tartalékul oldaltámadásokra, az arcvonal meghosszabbítására, valamint biztosító szolgálataira.

A támadás alakzatai: rendszerint fejlődött vonal, azután századoszlop és kivételesen félszázad, század és osztály szélességű és 12 ember mélységű tömeg. Lovasság ellen négyszögeket alakítottak és pedig egy, két, vagy kivételesen három zászlóaljából.

A támadás a következőképen ment végbe.²

Az arcvonalban és oldalról veszteségeket okozó ellenséges csatárok elűzése végett a szakaszok harmadik sorbeli legénységét csatárharczhoz parancsolták (az erők egyharmada). A kirendeltékből alakított 12 szakaszból hat legyező formában csatárlánczba oszlott, hat pedig e mögött mint támogató csapat állott fel, hogy minden pillanatban készen legyen az elől harczókat támogatására ott, a hol az szükséges. Vezetésére a csatárok tüzeléshez fogtak és megtámadták az ellenséget. A csatározás alatt a főcsapat fejlődött vonalban vagy századoszlopban előrenyomult, a viszonyoknak megfelelő erejű tartalékokat kikülönített ki, a mi után az ellenségtől mintegy 300 lépésnyire gyorslépésbe ment át, a zászlóaljparancsnok zászlóalja közepe mögé lovagolt, a

¹ *H. K. R. F. A. 1812.* 7—1. b. Kriegstand stb.

² *Beyträge zum practischen Unterricht im Felde für die Officiere der österreichischen Armee.* Wien, 1808. I. Band. 137. l.

századparancsnokok s a zászlótartók pedig a századok térközeibe léptek. Az ellenségtől 50—60 lépés távolságban a legénység szuronyt szegezett, a dobosok a rohamjelet verték, a csatárok esetleg a századok térközeibe vagy a szárnyakra vonultak, avagy oldalba kapták az ellenséget (néha megszállották a védelemre s a visszavonulás fedezésére alkalmas pontokat) és az egész csapat betört az ellenséges sorokba.

*Lovasság.*¹

Minden huszárezred négy (kivételesen három) osztályból alakult. Minden osztályban két század, minden században két két szakaszból álló szárny volt.

A lovasok két sorban egy láb távolságra állottak egymás mögött. A szakaszok első sorában legalább is hat lovas volt. A huszárokat s a lovakat akként osztották el, hogy az I. és IV. osztályba a legnagyobbak, a középső osztályokba pedig a legkisebbek jutottak. A század hadiállománya 178 lovas volt (2 százados, 2 főhadnagy, 2 hadnagy, 2 őrmester, 1 trombitás, 1 kovács, 12 tizedes, 1 számvivő, 150 közhuszár és 5 tisztiszolga.)²

A lovasság szálfegyvereivel lóháton vagy kivételesen lőfegyverekkel gyalog harczolt. A harczra vonatkozólag általában a mai elvek voltak érvényesek. Harczalakzat: rendszerint fejlődött vonal, melynek biztosítására tartalékot és védőoldalakat különítettek ki. A gyalogsági négyszögekre intézett támadásoknál rendszerint a szögletekre, a tüzérségre ellenben oldalból támadtak. A roham lefolyása: a harczra való fejlődés és előkészületek befejezése után a csapat ügetni kezdett, majd az ellenségtől mintegy 200 lépésnyire vágta ment át. Az ellenségtől 80—100 lépésnyire «Riadót» fújtak, mire mindenki támadásra emelt karddal az ellenségre tört a legsebesebb futtatásban.

A *tüzérség* ütegekbe egyesítetten mint önálló fegyvernem jutott alkalmazásba, de csak ritkán szerepelhetett számottevőleg a terep mostoha viszonyai következtében.

¹ *Exercier-Reglement für die k. k. Cavallerie.* Wien. 1806.

² *H. K. R. F. A. 1812.* 7—1. f. Kriegstand. stb.

A *biztosító szolgálalat* rendszerint a lovasság teljesítette, de ha a terep szükségessé tette, gyalogságot osztottak be hozzá megfelelő erőben. A biztosítószolgálatban vallott elvek nagyjában megegyeztek a maiakkal.

A fegyvernemek magatartására nézve a háborúban Schwarzenberg *külön irányelveket adott*. Óva intette a gyalogságot a hiábavaló és nagy távolságról kezdett puskázástól s a jól célzott tüzelést kötötte lelkére. Az ellenség üldözésénél betiltotta az egész csapat utánaszaladását, hanem elrendelte, hogy a míg a csapat fele vagy egyharmada az üldözést azonnal megkezdi, addig az összes többi erők sorakozzanak, rendeződjenek és csak lassan, a legnagyobb rendben kövessék az üldözőket.

A *lovasság* tartalékok kikülönítése nélkül soha se rohanja meg az ellenséget. A támadást az oroszok szárnyára kell intézni, a mit, ha lehet, gyalogsági vagy tüzérségi tűz előzzön meg. Ha az orosz lovasság gyalogságunkat megtámadja, akkor ez várja be, míg az közel jut, — az asperni csatátéren kipróbált gyalogsági tömegeink és lovasságunk majd megmutatja, hogy miképen kell visszaverni a támadó lovasságot. Különösen óvja a lovasságot a meggondolatlan rajtahajtástól, mivel ezzel könnyen csapdába juthat, a mit az oroszok előszeretettel alkalmaznak.

A *tüzérség* fő feladata előkészíteni a gyalogság támadását; összpontosítsa tüzét és ha lehet, vegye keresztűz alá a megtámadandó pontot. A céltalan ágyúzás lőszerpazarlásra vezet és fölösleges veszteségeket okozhat. Az ágyúkat mindenkor földön állítsák fel.

Általában lelkére köti az összes parancsnokoknak a menetfegyelem legszigorúbb kezelését.¹

A csapatok ellátása élelemmel és pénzzel.

Előző, balszerencsével vívott hadjáratok okozta zavarokat az osztrák hadvezetőség csak részben szüntethette meg, minek következtében hiányok mutatkoztak a felszerelésben, élelmezés-

¹ F. A. 1812. 8—10.

ben és a pénzzel való ellátásban. A felszerelés hiányos voltának tudható be, hogy a hamar tönkrement ruházatot pótolni nem lehetett s a gyalogságnak nagyrésze már szeptember végén bocskorokban és mezítláb járt. A téli hadjárathoz szükséges holmigról sem gondoskodhattak. Bár a hadtest 20 napi élelmi készletet vitt magával, ez már a hadműveletek legelején visszamaradt az előfogatok silánysága s az utak rosszasága miatt; és mivel a vonat csakhamar fölemészttette az általa szállított czikkek javarészét, édeskevés maradt meg a csapatok számára. A harácsolás sem volt kielégítő részint a vidék szegénysége s a lakosság ellenséges érzülete, részint a polgári hatóságok nemtörődömsége miatt. Ausztria rossz pénzügyi helyzete folytán képtelen volt elegendő ércpénzt adni hadteste hadművelési pénztára számára, de különben is elmaradt Napoleon pénzbeli támogatása, a minek következtében a századok csak néha, mintegy izelítőképen kaptak pár száz forintot legénységük illetékeinek kifizetésére. A tisztek fizetésére vonatkozólag a hadműveletek ismertetésénél lesz szó.

b)-hez. *A vezér és a csapatok parancsnokai.*

A hadtest vezére *Schwarzenberg Károly Fülöp hercegy lovassági tábornok* volt. Született Wienben 1771 április 15-én. Katonai pályáját 17 éves korában kezdte és mint gyalogsági hadnagy részt vett az 1788. török háborúban; 1790. őrnagy, 1791 január 6-án a Latour dragonyosokhoz került; küzdött Belgiumban, 1792. Neerwindennél mint alezredes három osztály dzsídást vezetett, 1794. pedig mint a Zeschwitz vértés ezred ezredese eldöntötte a cateau-cambresisi csatát, a miért a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába jutott. Végig harcizolta az 1795. és 1796. évi hadjáratokat és részt vett az 1800. hohendingeni csatában. 1805. az ulmi katasztrófánál lovassága élen keresztül vágta magát a francziák sorain, mely vitézi tettéért a Mária Terézia-rend középkeresztese lett. 1809. Wagram mellett vitézkedett s lovasságával az osztrák sereg utóvédét alkotta. A bécsi béke után lovassági tábornokká lépett elé. A diplomaciai pályán is működött és ő vezette ama tárgyalásokat, melyek Napoleon és Mária Lujza házasságára vezettek.

Hadi tapasztalatokkal bíró kiváló katona volt. Önállóan leg-

először 1812. működött. Mint a hogy a hadjárat eseményei is igazolják, kikülönített és a mostoha viszonyok által teremtett kényes helyzetében eszélyesen, merészen oldotta meg nehéz feladatát és beigazolta vezéri talentumát. Kisértések, biztatások és tanácsok ellenére soha sem tért le arról az útról, melyet megszabtak számára a Napoleonnal kötött szerződés alapján. A hadjáratról hátramaradt mintaszerű intézkedései és rendelkezései bizonyosságai annak, hogy minden esetben gyors elhatározását határozott cselekvés követte. A háború okozta súlyos körülmények között vasmarokkal fenntartotta serege fegyelmét, a minnek az volt a következménye, hogy egyedül az ő hadteste maradt meg katonai szervezetében s vonult vissza rendezetten Napoleon roppant nagy seregéből. Becsülést és tekintélyt vívott ki magának bátorságával, alárendeltjeiről való gondoskodásával és soha meg nem szűnő kitartásával a szokatlanul súlyos hadi fáradozásokban.¹

Harczokban edzett, tapasztalt és vitéz katonák vezették a hadosztályokat, a dandárokat, a csapattesteket és osztályokat. Közülök a magyar csapatok vezetése tekintetében kimagaslanak: Bianchi altábornagy és Frelich tábornok.

Bianchi Vincze Frigyes báró, későbbi casa-lanzai herczeg, altábornagy, mint mérnökkari tiszt kezdette katonai pályáját. Részt vett: az 1788. török háborúban, 1789-ben Brebir, 1790-ben pedig Czettin ostromában, a hol annyira kitüntette magát, hogy a hivatalos jelentésben «a legderekabb tisztek egyikének minősítették». Ezután a Németalföldön harczolt. 1796. Mannheim ostromában vett részt, majd a törzskarhoz került és kitüntetéssel végig harczolta az 1796. és 1797. évi olasz háborúkat. Rivolinál elfogatott és köpenyétől, csizmáitól, néhány keservesen összekuporgatott aranyától megfosztva Veronába kísérték. 1799. ör-

¹ Részletes életeleírását lásd: *Dr. J. Hirtenfeld*, Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb., Wien, 1857. II. köt. 1093—1113. l., valamint *A. Prokesch*: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Fürsten Carl zu Schwarzenberg. Wien, 1823. Érdekes adatokat tartalmaz még *Johann Friedrich Novák*: Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816. című munkája a 189. laptól kezdődőleg (Verlag von Gerlach und Wiedling. Wien, 1913.).

nagy, 1800. pedig alezredes lett. Möskirch mellett (május 5.) gyors elhatározottságával elhárította a Kray hadseregét fenyegető veszélyt, a minek jutalmául ezredessé léptették elő. 1805. eszei Ferencz Ferdinánd főherczeg szárnysegéde volt s e minőségében nagy szerepet játszott az ulmi katastrófánál. 1807-ben tábornok, 1809-ben pedig mint az V. hadtest parancsnoka, Siegenburgnál, Kirchdorfnál, Landshutnál és Neumarktnál dicsteljes csatákat vívott. Az asperni csata második napján «jó példaadásal magával ragadta csapatait». A harc gyilkos volt úgy, hogy Vincent altábornagy, ki a második harczvonalban állott, többször felkiáltott: Ha Bianchit ma agyon nem lövik, sohasem esik meg rajta! A pozsonyi hídfő védelmezése meghozta számára a legszebb katonai kitüntetést, a katonai Mária Terézia-rendet. Vitéz, elszánt, harczí vágytól áthatott és vállalkozó szellemű katona volt. Kitünően vezette a magyar csapatokat, a mi annak bizonyága, hogy ismerte nemzetünk kiváló katonai erényeit. Mint a 48. gyalogezred parancsnoka magyarul is megtanult s habár származására nézve olasz, születésére nézve pedig wieni volt, a magyar nyelvet életfogytaig nagy előszeretettel beszélte.¹

Frelích Ferencz báró Belováron született és katonai szolgálatának javát horvát csapatoknál töltötte. Kitünt a törökök ellen viselt háborúkban, 1794. Landrecynél, 1795. Mannheimnál; 1808. a Stipsics-huszárok parancsnoka. 1809. a Mária Terézia-rend lovagja lett az asperni csatában Esslingen körül tanúsított merészségéért. Az 1812. évi hadjáratban dandárával előbb az elővédet alkotta, később pedig magyar huszáraival mindenkor merészen belevágott és nagy szerencsével oldotta meg különleges és nehéz feladatait. Meghalt mint tábornok 42 éves korában 1813 május 17-án.

Mint a hogy a hadi események is igazolják, a magyar csapatokból alakított dandárok parancsnokai mind vitézek voltak, derekasan megállották helyüket, ismerték csapataik teljesítőképességeit, bírták azok bizalmát s így tűzbe-vízbe vezethették azokat.

¹ Életrajzát lásd *Sommer*: Friedrich von Bianchi Duca di Casalanza k. k. Feldmarschalleutenant stb. Wien, 1857., valamint Johann Friedrich Novák i. m. 194. és 197. l.

A tisztikart csakugyan áthatotta hivatása iránti teljes odaadás, áldozatrakészség és állhatatosság kötelességei teljesítésében. *Díszére válik a tisztikarnak az az önmegtágadás, melyet a hadjárat rendkívüli fáradalmai és nélkülözései között tanusított.*

c)-hez. *A hadszínhely minősége.* Hogy a csapatok tetteit helyesen elbírálni és értékelni tudjuk, szükséges ismernünk annak a területnek sajátságosságát, melyen a hadműveletek végbe mentek.

A hadszínhely Galiciától északra, Warsótól keletre és a Niemen folyótól délre terül el. A föld felszíne sík, melyből szelíd lejtőkkel bíró kisebb s nagyobb homokos dombok emelkedtek ki. A nyugoti részek művelés alá fogható rónáit és dombosorait kisebb-nagyobb erdőségek választották el egymástól, míg a mélyebben fekvő helyek java része posványos, melyet lomhán ide-oda kanyargó folyóvizek tápláltak. Elütött ettől a keleti rész, a hol a Bielowiezi őserdő és a Poljesjenak nevezett mocsárvidék terült el. A *Bielowiezi őserdő* a Narew és Lesna eredetétől a Jasioldáig, valamint a Pripiatj bal partján egész Mozyrig terjedt 379 km hosszúságban és 30 km szélességben; beborította a vidék legmagasabban fekvő részét. Az emberi beavatkozásnak és gazdálkodásnak alá nem vetett roppant nagy erdőséget posványok, ingoványos legelők és tavak szakították meg, melyeknek közelében csak elvétve akadtak községek. A *Poljesje mocsárvidék* a Muchawiec folyónál kezdődött és kiterjedt a Pripiatj mindkét oldalán a Jasiolda, valamint a Styr alsó folyása mentén egész Mozyrig. Egész Európában sehol sem volt ily szomorú tájék: ritkás erdőkkel tarkított beláthatatlan mocsárterület, melyen a Pripiatj és ennek számtalan mellékfolyói vezették le a szennyes vizet. Néhol homokszigetek emelkedtek ki, melyeken a vadon ragadozói miatt örökös rettegésben s csupán vadászattal s halászattal foglalkozó emberek tanyáztak férgekkel teli nyomorult viskókban. A szélrózsa minden irányába szertefutó vizek nehezen elhárítható akadályokat alkottak. A mocsaras partok mentén hosszú töltéseket kellett építtetni, az iszapos meder pedig csak ritkán tartotta meg a híd czölöpzetét.

A hadszínhely nyugoti felének *útvonalai* elég jók voltak. A Bielowiezi erdőn és a Poljesjén át csak két út vezetett: az

egyik Brest-Litowskból Pruzanyon és Slonimon át Minskbe, a másik Lubiesówból Pinsken át Nieswiezbe. Az első gondozott volt, de tartós esőzések után feneketlené vált, mivel anyaga csupán homokból és földből állott; a másik út csak télen nagy hidegben, vagy a nyári szárazság idejében volt járható. Úgy a főutak, mint a mellék- és dülőutak jórészt töltéseken vezettek, a mi által veszedelmes szorosokat alkottak különösen ott, hol mocsaras és posványos volt a mellékterep. A nagyobb hidakat a csapatoknak előbb helyre kellett állítaniok, a kisebb vizeken át épített pallókon pedig csak egyenként juthattak át az emberek.

A talaj miőségének mostohasága folytán az *utakon kívüli mozgás* alig volt lehetséges. Rendszeres harcához fejlődésről csakis a száraz és magasabban fekvő helyeken lehetett szó. A vizenyős részeken a tűzérseget használni egyáltalában nem lehetett, a gyalogság és a lóról leszállott lovasság pedig besüppedve az ingoványba, csak nagy erőfeszítés árán és csak szét-szórta juthatott előre.

A csapatok *nyugvásához* szükséges helyek silányak voltak. A jobbra fából épített városok és falvak lakosságának egyharmadát szegénysorsú zsidók alkották. A lakások telides-teli valának férggel.¹ A hadszínhely általános ismertetéséből önként következtethetünk a táborhelyek minőségére.

Az ellenségeskedések kezdetével az orosz tisztviselők elhagyták hivatalaikat, fölégették a majorokat, a falvak egy részét és a malmokat, hasznavehetetlené tették az összes lisztet, betömötték a kutakat, a minek következtében a katonák élelmezése majdnem lehetetlené vált.

¹ *J. F. Novák* i. m. 218. l. ezeket olvassuk Schwarzenbergnek 1812. augusztus 23-án Túrrol feleségéhez írott levelében: ... még némely tisztességes nemesi udvar is teli van mindenféle férggel és piszokkal, poloskával stb. E mellett majd megbolondul az ember a szunyogok miatt...

III.

Az ellenfelek ereje és csoportosítása.

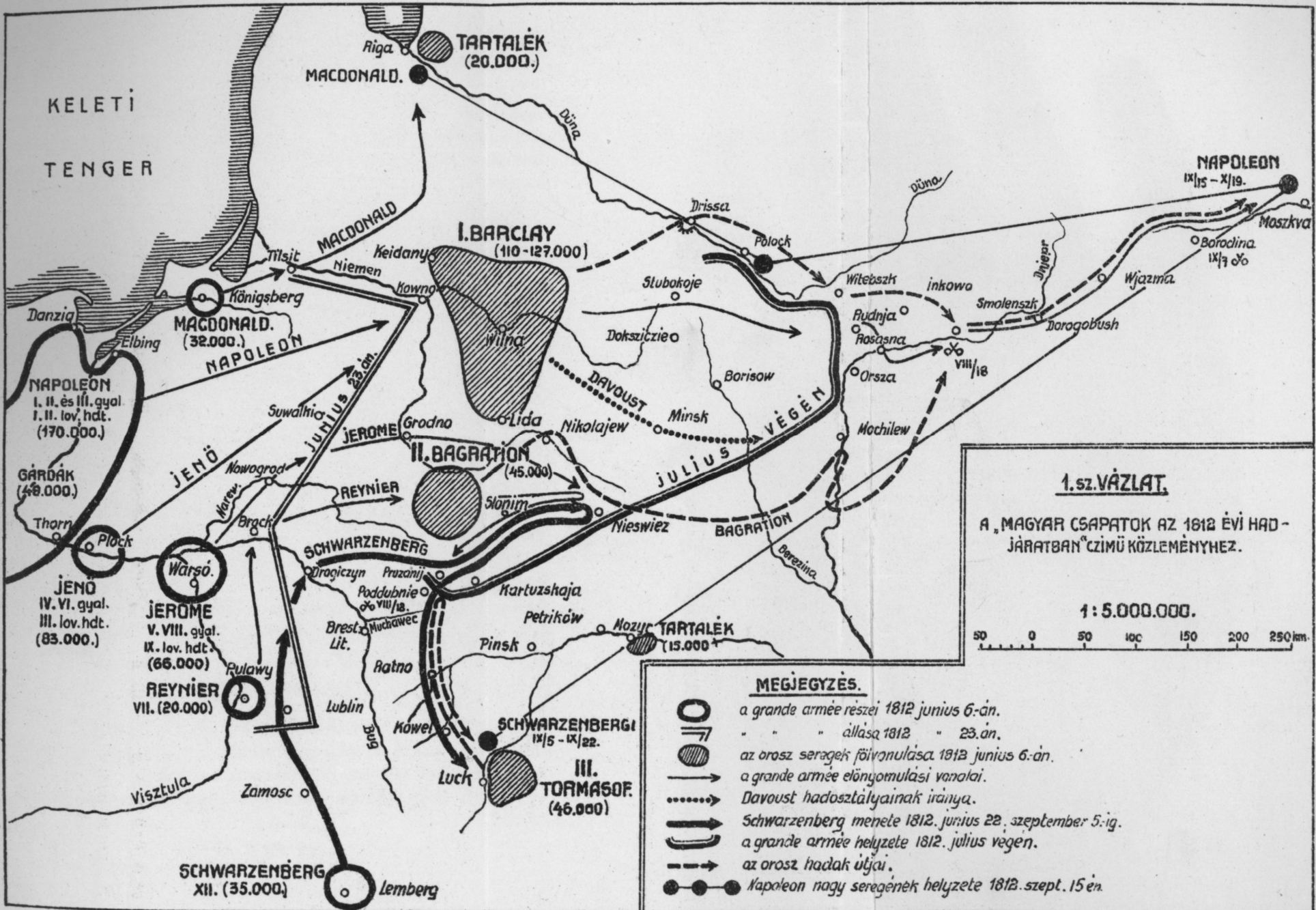
(Lásd az 1. sz. vázlatot.)

Franciaiak. Napoleon serege 1812 május végén a következőképen vonult fel a Visztula mentén: X. hadtest (Macdonald) *Königsbergnél*, Napoleon vezetése alatt az I. (Davoust), II. (Oudinot), III. (Ney) gyalog, valamint az I. (Nansouty) és II. (Montbrun) lovas hadtestből alakított balszárny *Elbingnél*, *Danzignál* és *Thornnál*, a Jenő alkirály vezette közép, vagyis a IV. és a VI. (St. Cyr) gyalog, valamint a III. (Grouchy) lovas hadtest *Plocknál*, Jérôme az V. (Ponyatovszky) és VIII. (Vandamme, később Junot) gyalog, valamint a IV. (Latour-Mauburg) lovas hadtesttel *Warsónál*, Reynier a VII. hadtesttel *Pulawynál*, Schwarzenberg *Lembergél*, a gárdák (Bessiers alatt: Lefèvre és Mortier) *Posennél*, a tartalékok pedig (IX. és X. hadtest) *Berlinnél* és *Mainznál*. A működő sereg 14 gyalog és 4 lovas hadtestének létszáma kereken 560,000 emberre rúgott.¹

Oroszok. A csár vezérlete alatt egyesített erők ekként csoportosultak: *I. nyugati hadsereg* Barklay de Tolly alatt 6 gyalog és 3 lovas hadtest (110—127,000 fő) *Keidany*, *Wilna* és *Lida* vonalában, *II. nyugati hadsereg* Bagration alatt ² 2 gyalog és 1 lovas hadtest (45,000 ember) *Wolkowisknál*, *III. nyugati hadsereg* 46,000 ember Tormasóf alatt *Lucknál*,² 15,000 főnyi tartalék *Mozyrnál*, 20,000 ember *Rigában* és Tschitschagof dunamenti serege (60,000 fő).

¹ Galiczia biztosítására visszamaradtak: Hohenzollern hg. lov. táb. alatt 29 zlj. és 42. lov. sz., összesen 23,000 ember és Reuss-Plauen hg. tábornagy alatt békelétszámon 21 zlj. és 2 lov. sz.; továbbá, mint a hogy már említettük, Erdélyben Stipsics br. altáb. alatt 15 zlj. és 30 lov. sz. *Mittheilungen*, 1884., I. f. 10—11. l.

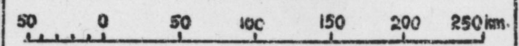
² *M. Bogdanovitsch. Kaiserlich Russischer Generalmajor: Geschichte des Feldzuges im Jahre 1812., nach den zuverlässigsten Quellen. Aus dem Russischen von G. Baumgarten, Kön. Sächs. Oberleutnant und Adjutant. Leipzig, 1863. I. köt., 98—105. l.*

1.sz. VÁZLAT.

A „MAGYAR CSAPATOK AZ 1812 ÉVI HADJÁRATBAN” CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ.

1 : 5.000.000.

MEGJEGYZÉS.

- a grande armée részei 1812 június 6-án.
- " " állása 1812 " 23.án.
- az orosz seregek fővonulása 1812 június 6-án.
- a grande armée előnyomulási vonalai.
- Davoust hadosztályainak iránya.
- Schwarzenberg menete 1812. június 22. szeptember 5-ig.
- a grande armée helyzete 1812. július végén.
- az orosz hadak útjai.
- Napoleon nagy seregének helyzete 1812. szept. 15-én.

IV.

Haditervek.

Napoleon, hiányos értesülései folytán, teljesen számításon kívül hagyta Tschitschagofnak a törökök ellen harczoló duna-menti seregét, mivel arra számított, hogy támadására a törökök még nagyobb erővel folytatják a háborút; lebecsülte a Tormasóf parancsnósága alá helyezett III. nyugati orosz hadsereget is, a mely szerinte csak Volhynia közbiztonságának fentartására volt alkalmas.¹ Ezek alapján szándéka az volt, hogy míg Jerôme, Raynier és Schwarzenberg által alkotott jobb csoport leköti Bagrationt és Tormasófit, addig az általa vezetett főerő Kownónál meglepőleg átkel a Niemenen, döntő csatára bírja Barklajt és elválasztja Bagrationtól.

Az oroszok eleintén meg akarták támadni a francziákat abban a pillanatban, mikor ezek az Oderán átkelnek. Ezt a tervet azonban feladták s akként óhajtották föltartóztatni az ellenséget, hogy míg a nagyobb erők által megtámadott hadsereg visszahúzódik, addig a másik a francziák oldalába és hátába tör. A III. hadseregnek bármely körülmények között is Volhyniát kellett fedeznie. Azonban ez a terv is megváltozott a hadműveletek megindultával, a mennyiben egyesíteni akarták az I. és II. nyugati hadsereget előbb Sweznjaninál, később Drissánál, utóbb pedig Orszánál. A mikor azután Smolensk alatt végre egyesültek a seregek, itt sem juttatták döntésre a dolgot a nagyobb erejű francziákkal szemben, hanem visszahúzódtak az ország belsejébe.²

Hadműveletek.

A Napoleon vezette grande armée 1812 június 6-án megindult és 23-án *Tilsit, Kownó, Suwalki és Nowogrod vonalában tömörült*, a Reynier vezette VII. hadtest Brockot érte el, Schwarzenberg ellenben Lublin körül laktáborozott.

¹ *M. Bogdanovitsch* i. m. I. köt. 296. l.

² *U. o.* 90. és 95. l.

Junius 23-án éjjel Napoleon átkelt a Niemenen, 28-án pedig Wilnát érte el, mivel Barklay Drissa felé visszahúzódott. Amig Murat lovassága, Oudinot és Ney hadteste nyomon követte az oroszokat, addig Davoust három hadosztálylyal délkelet felé eléje vágott a Wolkowiskről Nikolajewen át Minskre rendelt Bagrationnak. Barklay Drissában sem tartott ki, hanem Witebsk felé elvonult. Erre Napoleon a II. és VI. hadtestet Polockhoz rendelte a Barklay által visszahagyott Wittgenstein ellenében, ő maga pedig Murat lovasságával, a gárdákkal, valamint az I., III. és IV. hadtesttel Glubokoje-Dokszičyn át Witebsk alá nyomult, hogy elvágja Barclayt Moskvától. Julius 25-én és 26-án a francziák visszaverték Barklay elősapatait, a mire ez Smolensk alá került, hogy itt egyesüljön a Davoust által Mochilewnél is visszaszorított Bagrationnal.

Jerôme, ki a rossz utak miatt csak lanyhán üldözhetette a Davoust által szorongatott Bagrationt, július 10-én ért Nieswicz alá, a hová Reyniert is előre rendelte.

Schwarzenberg junius végén érkezett a Bughoz, július 10-én pedig Pruzanyban várta a további parancsokat.

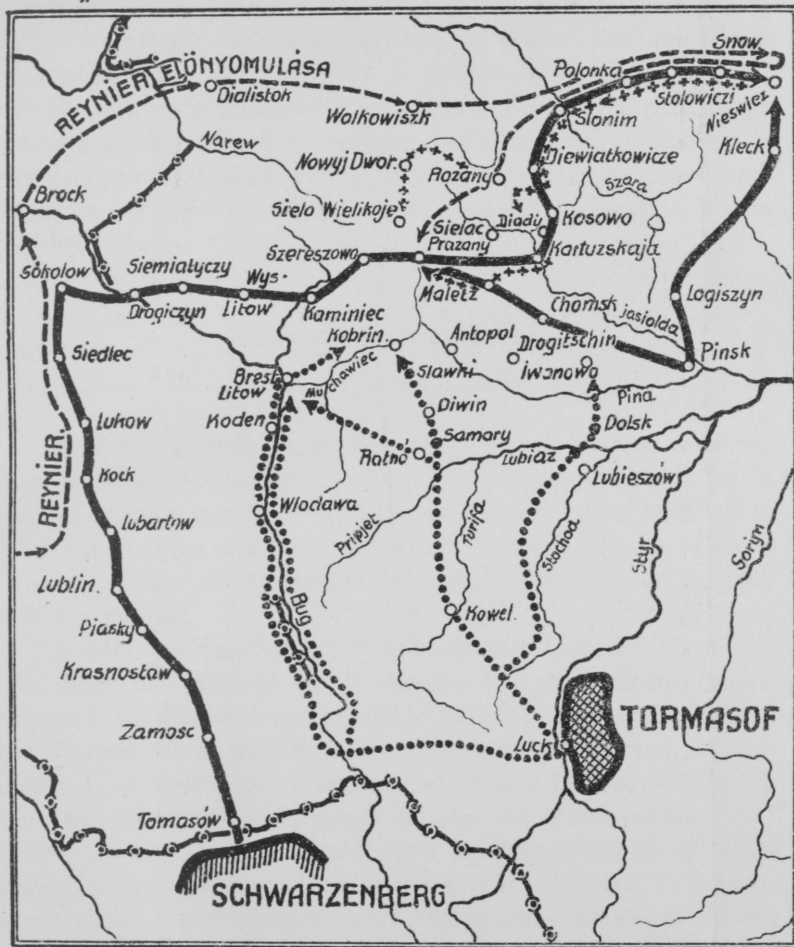
Mivel Napoleon a Bagration üldözésére rendelt erőket elégteleneknek találta, július 17-én Schwarzenberget Minskbe rendelte s helyette Reyniert hagyta vissza a III. orosz hadsereg megfigyelésére és esetleges feltartóztatására.

Julius végén Napoleon seregtestei Polock, Witebsk, Orsza, Nieswicz (Schwarzenberg) és Pruzany (Reynier) vonalában állottak, az oroszok I. és II. nyugoti hadserege pedig augusztus 3-án Smolensk alatt egyesült.

A Minskbe rendelt osztrák-magyar hadtest július 30-án ért Nieswicz alá, a hol arról értesült, hogy a Tormasóf vezette III. nyugoti hadsereg Kobrinnál elfogta a főerejével Pruzanynál álló Reynier elővédét. Ez által veszélybe jutottak nemcsak hadtestünk, hanem a grande armée összeköttesési és visszavonulási vonalai is. *E miatt Schwarzenberg önszántából megfordult és segítségére sietett Reyniernek. Ezzel hadtestünk elvált Napoleon-tól és a hadjárat befejeztéig teljesen önállóan s kikülönítetten hajtott végre hadműveleteit az oroszok III. nyugoti hadseregével szemben.*

2. sz. VÁZLAT.

A „MAGYAR CSAPATOK AZ 1812 ÉVI HADJÁRATBAN” CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ

1 : 3.000.000.
 0 15 30 60 90 120 150 180 210 km.

MEGJEGYZÉS.

- = Schwarzenberg útvonala Nieszwiezig
-→** = Tormasof támadása Reynier ellen
- = Schwarzenberg és Reynier előnyomulása 1812. aug. elején.

Mivel hadtestünk Lembergől Nieswiezig végrehajtott menete is érdekes eseményeket mutat, erre is ki kell terjeszkednem, vagyis a magyar csapatok tetteit a következő hat fejezetben ismertetem meg az olvasóval: I. Előnyomulás Nieswiezre, II. visszavonulás a Jasioldához és a poddubniei csata, III. Az oroszok üldözése Luckig, IV. A szövetséges hadtestek (Schwarzenberg és Reynier) visszavonulása a Bug mögé, V. A szövetséges hadtestek támadása és VI. Visszavonulás Slonim alá és innen a warsói nagyhercezségbe.¹

I.

Előnyomulás Nieswiezre.

(Lásd a 2. számú vázlatot.)

1812 június 9-én kapta Schwarzenberg Napoleon ama parancsát, hogy hadtestével Lublinba vonuljon és biztosítsa a warsói nagyhercezséget.² A csapatok június 10-én indultak el laktáboraikból és miután 13-án Narol, Lubicza, Rudky, Belzec, Uhnów és Rava körül összpontosultak,³ június 15-én átlépték Galiczia határát.

A háború okainál és az európai államok helyzeténél említetem, hogy monarchiánk minő válságos helyzetbe jutott a schönbrunni béke után és hogy az 1811. bekövetkezett állami csőddel bukott nemcsak a vagyonos és a középosztály, hanem a szegény ember is. A nélkülözések nyomán ellenséges indulat ütötte fel fejét a monarchia népességének minden rétegében nemcsak Napoleon, hanem Franciaország ellen is. Fokozódott az elégedetlenség, a mikor a monarchia francziabarát politikáját nyilvánosságra hozta és szövetségre lépett Napoleonnal. Az elégedetlenség természetesen átszivárgott a hadseregbe is, melynek minden tagja

¹ A hadműveletekre nézve alapul szolgáltak: Auszug aus dem Operations-Journal des k. k. Auxiliar-Corps *F. A. 1812.* 13–2. és Journal der Tagesbegebenheiten beim Hauptquartier. *F. A. 1812.* 13–1. ad., továbbá *Adolf von Horsetzky: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792.* Wien. 1905. 226. l.

² *F. A. 1812.* 6–5. és 6–117.

³ *Marschplan. F. A. 1812.* 6- ad 12/II.

szinte gyűlölte azt az embert, a ki ellen már évtizedeken át harczolt erejének teljes megfeszítésével. Érthető tehát, hogy a mikor hadtestünk megindult, a csapatok — beleértve a tábornokokat és majdnem az összes tiszteket, — nem örömet indultak el a háborúba.¹ Ennélfogva Schwarzenberg szükségesnek látta, hogy csapatait a katona kötelezettségeire figyelmeztesse és június 14-én Lubiczán a következő lendülettel írott parancsot adta ki.

«Ő Felsege legkegyelmesebb urunk újból fegyverre, vagyis a becsület és dicsőség mezejére szólít. Államainak jólétére irányzott szakadatlan uralkodói gondossága arra indította Ő Felségét, hogy e hadtestnek feladatul oly czélért való küzdelmet adjon, mely közös köztünk és más hatalmak között. Ezek a hatalmak a mi szövetségeseink. Mi velök és nem nekik harczolunk. Mi önmagunknak harczolunk. Ez a kiválasztott hadtest feloszthatatlan marad és egyes-egyedül saját tábornokaira van bízva. Mind a két tekintetben felelős vagyok az uralkodónak, mind a két tekintetben keze a hadseregnek. Az összes katonai erények legkitünőbbje: *ragaszkodás az uralkodóhoz és hazához*, semmivel sem bizonyítható be jobban e világon, mint a feltétlen odaadással mindazért, mit az uralkodó a körülményekhez képest jónak lát és elhatároz. Mi versenyre kelünk az összes nemzetekkel vitészségben, bátorságban, kitartó türelemben. Minden harczból mindig érdemmel és újult erővel kerültünk ki még ott is, a hol a szövetségesek hűtlensége népeinken mély sebeket ejtett.

¹ *Schwarzenberg* a császárhoz intézett jelentésében többek között ezt mondja: ... A mikor is kedvezőtlen a sereg hangulata a kezdődő háború iránt ... *F. A. 1812. 6—117.*;

továbbá *Schwarzenbergnek* Bellegardhoz, a haditanács elnökéhez 1812 június 18-án Krasnostawból írt levelének következő része: Minél közelebb jutottunk a warsói nagyhercegség határához, annál inkább meggyőződtem, miszerint a csapatok, a tábornokoktól lefelé, oly ellenszenvvel viseltetnek a készülő háború iránt, hogy az adott körülményekhez képest kénytelen voltam észretériteni azokat: nevezetesen megóvni az osztrák fegyverek dicsőségét és méltóságát ... *F. A. 1812. 6—129.* (Eredetije a worleki Schwarzenberg levéltárban);

lásd még: *General d. I. Woinowich und Major Veltzé: 1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen* című munka I. k. 36. l.

De az uralkodóhoz és hazához való ragaszkodásban fölülmultuk összes kortársainkat s még a szerencsétlenségben is tisztelni voltak kénytelenek bennünket. Ebben az új küzdelemben is, melyet az állam tőlünk követel, ezt a nemzeti erényt új tettekkel, férfias lelkülettel és erős bizalommal uralkodónk iránt be fogjuk igazolni, ki nem hagyja jutalom nélkül a valódi érdemet. Ő Felségét erre minden alkalommal figyelmeztetni, legyen legkellemesebb kötelességem. Meg vagyok győződve, hogy a hadjáratot férfiakkal kezdem, a kik ebben a háborúban is mindent el fognak követni, hogy elérjék uralkodójuk végcélját és így teljes fényében fentartsák az osztrák zászlók régi dicsőségét». ¹

A hadtest vonulását Belzceből Sokolówig a táblázat mutatja.

Nap	Laktáborozási, illetőleg táborozási hely	Megjegyzés	
Junius	16.	Tomaszów	Belzectől számítva 258 km. Zechmeister és Frelich dandárai a Búg mentén biztosították a főoszlop menetét. A 20 napi élelmet szállító vonatnak, a főoszloppal egyenlő magasságban Narolon, Josefowón és Bichawán át kellett mennie. Ennek azonban csak kis része jutott előre, a nagyobbik lemaradt a homokos utak rosszása és a lovak silánysága miatt. A csapatok tehát semmi hasznát sem vették az élelmiszereknek, sőt valóságos országos csapást idéztek elő a maradozó és szerteszét oszló kocsik, melyeknek tulajdonosai a legtöbb esetben törvényekbe ütköző cselekményeket követtek el a védtelen lakosságon. (Ludwig Freiherr von Welden K. k. Feldzeugmeister: Der Feldzug der Oesterreicher gegen Russland im Jahre 1812. 4. l.)
	17.	Zamosc	
	18.	Krasnostaw	
	19.	Piasky	
	20.	Lublin	
	21.	Pihenő	
	22.	Lubartow	
	23.	Kock	
	24.	Lukow	
	25.	Siedlec	
26—30.	Pihenő		
Julius 1.	Sokolow		

Bár a hadi viszonyokhoz képest gondot fordítottak az ember s az anyag kimélésére, a két hetes menet többé-kevésbé megviselte a csapatokat, minthogy szinte elviselhetlenné vált a nyári rekkenő meleg a homokos vidéken, ² a mikor pedig éjjeli meneteket rendeltek el, sok baj és surlódás keletkezett. ³ Kevés nyugalmat adott a rossz szállások miatti örökös táborozás. Itt-

¹ F. A. 1812. 13. ad 2. d.

² Johann Friedrich Novák i. m. 194. l.

³ A csapatok éjjeli 9, 11, 12, 2 és 3 órakor indultak el laktáborukból. F. A. 1812. 6—70. és 72.

ott vizet sem kaphattak a csapatok.¹ Betetőzte e bajokat az élelmiszerek hiánya, mivel a 20 napi élelmet szállító vonat lemaradt, a bevásárlás és harácsolás pedig kevés eredménnyel járt a már előbb átvonult katonaság zsarolása következtében.²

Julius 2-án a Mohr és Frelich tábornok által vezetett elővéd, másnap pedig egész hadtestünk Drogiczynnél három hadihídon átkelt a Bugon és megkezdte az ellenségeskedéseket. 5-én az elővéd éle Pruzanyig jutott, a Suden ezredes parancsnoksága alá helyezett különítmény (5. vadász-zászlóalj és a *Kienmayer huszárezred* 2 százada) Brest-Litowsk felé vonult, a főcsapat Siemiatyczyben és ennek környékén laktáborozott. 6-án a hadtest zöme Wysoko-Litowskban és Riasnóban összpontosult, Frelich Pruzanyba, Suden ezredes különítménye pedig Brest-Litowskba ért. Suden csapatai voltak az elsők, melyek összemérték fegyvereiket az ellenséggel. A *Kienmayer huszárok* Brest-Litowskban összecaptak az orosz őrséggel, elfogtak 10 katonát és zsákmányul ejtettek némi podgyászt. Suden járőrei még e napon Kobrinig jutottak.

Julius 7-én a Lesna vonalán Kaminiecnél ütöttek táborokat a seregtestek,³ a hol egy napi pihenőt tartottak.

Julius 9-én Szereszowo, 10-én pedig Pruzany alatt állott hadtestünk, a hol őrállásokkal biztosította magát a következőképen:

Zechmeister dandára *Kobrinban*, mely összeköttetést létesített a Brest-Litowskban álló Suden ezredessel és megfigyelte az orosz III. hadsereg elővédét; Frelich dandára *Maletz* alá vonult és Pinsk felé figyelt azzal a feladattal, hogy ha szerét teheti, rohanja meg a környékbeli orosz őrségeket és ejtse zsákmányul a helységekben telepített élelmezési raktárakat; Mohr *Sielo-Wielikojeből* Rózanyon át fölkerestette járőreivel Reynier hadtestét és még Slonimig is küldötte portyázó különítményeit; a Pflicher és Mayer dandárok, nemkülönbön Bianchi és Frimont hadosztályai *Pruzanyban* összpontosultak.⁴

¹ *F. A. 1812.* 6—68.

² *Johann Friedrich Novák* i. m. 193. 1.

³ *Marschbefehl auf den 7. Juli 1812. F. A. 1812.* 7—50.

⁴ *Marschordnung auf den 9. und 10. Juli 1812. F. A. 1812.* 7—69.

Ebben a minden oldalról védett állásban maradtak a csapatok július 19-ig, a melyből egyrészt könnyen csatlakozhattak a grande armée jobb szárnyán mozgó seregtestekhez, másrészt megvédehették a warsói nagyhercezséget az oroszok esetleges betörései ellen. Ez alatt huszár hírszerző járőreink és különítményeink fényesen oldották meg a nekik kijutó feladatokat. Fölvilágosítást szereztek az ellenségről s a terep minőségéről és pedig részint közvetlenül, részint közvetve kémek és polgári egyének útján.¹ Hagyományos támadó szellemtől áthatott huszárjaink messze elszárgultak, meglepték, fölverték és szétugraszották az ellenséges őrsöket és több millió rubel értékű hadi- és élelmiczikkeket zsákmányoltak.²

★

A Suden ezredes különítményéhez beosztott *Braqueville kapitányt két szakasz Kienmayer huszárral* azzal a parancscsal küldötték ki a Bug mentén Wlodawáig, hogy a hidak építéséhez alkalmas összes anyagot vagy úsztassa le Brestig, vagy tegye hasznavehetetlenné. Azután, ha lehet, keljen át valahol a Bugon és hírek szerzése végett fogjon el pár ellenséges katonát. *Braqueville* Wlodawáig lovagolt, éjjel két óra körül lengyel parasztok és határőrök segítségével mellett átment a folyón és észrevétlenül megrohanván az itt álló 20 főnyi kozák őrséget, tisztjüket, altisztjüket és 10 emberüket lovastúl elfogta, a többit pedig megszalasztotta. A sikerült fogás után a félszázad Wlodawába visszatért s a míg hat huszár a foglyokkal Brest felé elindult, addig a többi falatozáshoz látott, a lengyel pénzügyőri felvigyázó pedig többed magával csónakra kapott, átevezett a folyón, hogy elfogja az orosz tisztviselőket. Nemsokára, hogy a felvigyázó partraszállott, 50 kozák robogott elő, kik részint a csónakon, részint úszva átjöttek és rátámadtak gondtalanul és a mi nagy hiba volt, óvatlanul megfelelő biztosítás nélkül időző huszárjainkra. Dühödt

¹ *F. A. 1812.* 7—5. és 117.

² Lásd a cs. és kir. földr. int. által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térképek 42—52 Kobrin, 42—53 Wolkowisk, 43—52 Drogiczyn, 43—53 Slonim és 44—52 Pinsk lapjait.

harcz kerekedett, a huszárok közül egy elesett, egy elfogatott, kettő pedig megsebesült, de Braqueville és Giesbach főhadnagy oly ügyesen vezette a csapatot, hogy az ellenség elől kitérve, foglyaikat magukkal hozhatták.¹

Az oroszok hamarosan visszaadták a kölesönt, mivel julius 17-én a Kodennél álló *Kienmayer huszároknak* megint óvatlanul álló őrségéből hat embert elfogtak.²

Grasser Kienmayer huszárezredbeli kapitányt Zechmeister tábornok Kobrinből azzal a feladattal küldötte ki Diwin felé, hogy szerezzen híreket az oroszok állásáról. Már Slawkinál 20 ellenséges huszár és 20 kozák állotta útját. Grasser neki rugtatott, egy kozákot levágtak, többet megsebesítettek, kettőt pedig elfogtak. A mint azonban üldöző huszárjaink a lipowai csárdához értek, oly nagy erejű ellenséges lovas csapatra bukkantak, hogy vissza kellett fordulniok. A visszavonulás veszteség nélkül ment végbe.³

Merész és fényes eredménnyel járó rajtaütéseket hajtottak végre az *1. huszárezred különítményei*.

Hireket kaptak⁴ ugyanis, hogy az oroszok el akarják szállíttatni az Iwanowóban és Pinskben főlhalmozott élelmiczikkeit. *Kostyán kapitány* lóra ültette legényeit és julius 11-én reggel 7 órakor Iwanowóba bevonult a nélkül, hogy ellenségre bukkant volna. Mivel a lakosság már előzőleg elfogta és vasraverten Kobrinba szállíttatta az orosz öröket, Kostyán hatalmába esett: 1652 gar nec (gabonamérték = 3·27 liter) kétszersült, 122 gar nec liszt, 113 gar nec pohánka, 86 gar nec zab, 5000 mázsa széna, 5500 drb zsák és 1 mérleg súlyokkal együtt. Egy pinski nemes, ki Iwanowóban már várta a miéink megérkezését, megsúgta Kostyánnak, hogy kivéve pár beteg és lábbadozó katonát, az oroszok odahagyták Pinsket s hogy oda julius 10-én egy 70,000 rubellel teli hadipénztárt hoztak az északon működő seregek számára.

¹ Suden ezredes jelentése julius 15-ről. *F. A. 1812.* 7- ad 117. és az esemény véletlen szemtanújának Krasitzky hadnagy Schwarzenberg futártisztjének julius 13. kelt jelentése. *F. A. 1812.* 7- ad 117. a.

² *F. A. 1812.* 7—146.

³ *Zechmeister* jelentése julius 11-ről. *F. A. 1812.* 7—87.

⁴ *F. A. 1812.* 7—85.

Mint a hogy Kostyán július 11-én Iwanowóban Frelich tábornokhoz intézett jelentésében¹ mondja: jónak találtam *Pickl kapitányt Mocsári főhadnaggyal*, 4 altiszttel és 40 jól lovasított válogatott huszárral Pinskbe küldeni azzal a parancssal, miszerint még ma éjjel azon legyenek, hogy hatalmukba kerítsék a hadipénztárt s a raktárakat! Pickl 12-én délben ért Pinsk alá, megtámadta s el is fogta az orosz tisztviselőket és azokat a katonákat, kik az élelmiczikkek behajózásán fáradoztak. Zsákmányul esett: 4760 mázsa liszt, 1626 mázsa dara, 7633 mázsa zab, 737 mázsa kétszersült, 8500 garbec pálinka, 650,000 drb só, 60 szekér lovakkal, kocsisokkal együtt. Az élelmiczikkek értékét a lakosság *2 millió rubelre bersülte!* A míg a legénység egy része a raktárak körül örködött, addig egy huszár — kinek nevét sajnos nem jegyezték föl, — a városból kilovagolt és elcsipte azt a kocsit, melyen egy orosz hadnagy vitte a hadipénztárt, a melyben ugyan nem 70,000 rubel, de még mindig elég tekintélyes összeg, *vagyis 27,199 rubel értékű papírpénz és 3959 rubel értékű ezüstpénz volt.* Ezenkívül utolértek a huszárok egy orosz futártisztet is, ki ugyan elmenekült, de elveszítette fontos iratokkal teli tárczáját.² Frelich tábornok kérésére Schwarzenberg megelégedésének méltó kifejezéséül a zsákmányul esett ezüstpénzt a rajtaütést végrehajtó csapatnak adományozta.³

A nagy értékű zsákmány biztosítása végett Kostyán kapitány is Pinskbe vonult.⁴ A megerősödött őrség nem csupán Pinsk környékét tisztította meg az ellenségtől, hanem messze földre elkalandozott. Tudomásul esett, hogy kozákok Dawidgorodoknál (Pinsktől keletre 75 km-nyire a Goryn mellett) átkeltek a Pripiatjon s a grande armée oldalába törni készülnek. Erre Kostyán

¹ *F. A. 1812. 7—88.*

² *F. A. 1812. 7—103.*

³ *Schwarzenberg* Frelichhez intézett parancsában ezeket mondja: Ép most kaptam meg a pinski vállalatra vonatkozó jelentését. Tudassa teljes megelégedésemet Pickel kapitánynyal és bár a zsákmányolt hadipénztárak a kincstár tulajdonát alkotják, mégis a vállalatot véghezvitt csapatnak adom a 3959 ezüst rubelt annak magaviselete feletti megelégedésem bizonyosságául... *F. A. 1812. 7—104.*

⁴ *F. A. 1812. 7—103.*

kapitány *Castiglione Henrik gróf főhadnagyot* egy tizedessel és 12 huszárral Dawidgorodok felé küldötte. Castiglione kissé messze merészkedett, mivel Mozyrig (Pinsktől keletre 200 km-nyire) ment, a hol rátámadt a 2 tiszt vezetése alatt álló 45 orosz lovasra és ezeket nemcsak Wubieczeig üldözte, hanem a segítségül jövő csapatból is 8 embert levágott, hatot pedig elfogott.¹ Maga Castiglione is veszedelemben forgott, mivel megsebesült, lováról lebukott s a kozákok által körülvétegett. Életét *Benkovics János tizedes* mentette meg, ki tettének megjutalmazásául az arany vitézségi érmet kapta.²

A Mohr tábornok különítményéhez tartozó *Hessen-Homburg huszárok* július 16-ikán Logiszynnél egy 198 fődött kocsi-ból álló szállítmányt fogtak el, melyen 732 gar nec liszt, 104 gar nec pohánka és 404 gar nec kétszersült volt.³ Július 20-án *Dobál István ugyanazon ezredbeli tizedes* tűnt ki. Megtudták ugyanis, hogy az oroszok Koshan-Gorodokban és Lachwában (Pinsktől keletre 70 kmnyire) fosztogatják a lakosságot. Az ellenük küldött Petrovics hadnagy említett tizedest hét lovassal Lachwára küldötte. A tizedes 20-án éjjel — a mikor azt hal-lotta, hogy ellenséges csapat mutatkozott Dawidgorodoknál — lóra kapott huszáraival, lecsapott a mintegy 30 emberből álló kozákesapatra és miután belőlük négyet fölkonzoltak, hetet pedig elfogtak, elvettek tőlük 25 darab ökröt; sőt foglyul ejt-ven a dawidgorodoki raktárnokot öt katonájával együtt, lefog-laltak 6000 gar nec lisztet és főzeléket, a mit ép fölgujtani készültek az oroszok.⁴

Pauliny Mihály 1. huszárezredbeli kapitány július 11-én Chomskot szállotta meg századával és minden olyast lefoglalt, mi hadteste számára hasznavehetőnek bizonyult. A sok holmi között szerepelt 13 csomó fehér és 10 csomó kék szövet is; sőt a zabierzi posztógyár 80 csomó sötétzöld szövetét is zsákmányul ejtette.⁵ Július 16-án ugyancsak Pauliny verette vissza a H. H.

¹ *F. A. 1812. 7—141.*

² *Generalbefehl F. A. 1812. 13—9.*

³ *F. A. 1812. 7. ad. 134.*

⁴ *F. A. 1812. 7—208.*

⁵ *F. A. 1812. 7—92.*

Kuzieliczynnél (Iwanowótól délre a Dnieper-Bug-csatorna mellett), Dolsknál, Lubiaznál és Lubieszównál rabló orosz dragonyosokat. A fosztogatók elűzésére kiküldött két tisztt és 30 huszár nem juthatott előre, mivel az oroszok lebontották a folyóvizeken és mocsarakon átvezető hidakat. Erre Pauliny *Modray kapitányt* küldötte ki ugyanazzal a lovascsapattal, egy szakasz gyalogsággal és pár utász katonával. A huszárok átusztattak két tavon és a Pina vizén, megrohanták a lubiazi őrseget, elfogtak belőle egy tisztet és 13 embert. A megmenekült orosz lovasok századukhoz vágattak és ép akkor érkeztek vissza 30 társukkal, mikor a huszárok sebesült kapitányuk bekötözésével foglalatostkodtak. Bár Forgách hadnagy a huszárok egy részével elszántan szembeszállott az ellenséggel, visszaveretett, úgy hogy veszedelembe jutott a sebesült Modray kapitány is. Ekkor *Márton Mihály és Kmety Pál közvitéztek* ugrattak neki a támadónak. Márton levágta a vezénylő dragonyos tisztet, Kmety a többi nekibátorodott huszárral pedig megszalasztotta az ellenséget, miután még ötöt elfogtak közülök. A mieink közül egy elesett, három huszár pedig összevissza vagdaltan súlyosan megsebesült.¹ Márton huszárt az ezüst éremmel tüntették ki, Kmety pedig 6 darab aranyat kapott.² Frehlich 1812 július 19-én kelt jelentésében a következőket írja Schwarzenbergnek: Modray kapitány és Forgách hadnagy, nemkülönben a csapat, valóban rászolgál Hercegséged dicséretére, mivel számításba véve a körülményeket, felette bátran verekedtek.³

A hadműveletek legelején vázolt eseményekből kitűnik, hogy július 15-én kisiklott a francziák kezéből az orosz II. nyugati hadsereg is. Az ennek üldözésére rendelt erőket Napoleon elégteleneknek tartván,⁴ július 17-én Schwarzenberget Nieswizre rendelte az innen előnyomuló hadtesteihez (V. és VIII. gyalog,

¹ *F. A. 1812.* 7—161. és 168.

² Generalbefehl. *F. A. 1812.* 13—9.

³ *F. A. 1812.* 7—169.

⁴ *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 296. l. ellenben azt mondja, hogy Napoleon az osztrákok iránti bizalmatlanságból rendelte magához Schwarzenberget (*Thiers. Histoire de Consulat et de l'Empire.* XIV. Edit. de Brux. 203. l.).

valamint IV. lovas hadtest), a Reynier gróf hadosztálytábornok vezette VII. és aránylag gyenge hadtestét¹ pedig Schwarzenberg helyébe a Muchawiec vonalához Kobrinba küldötte. Napoleon ugyanis hiányos értesülései alapján² nem hihette, hogy az oroszok III. nyugati hadserege támadni merészel akkor, mikor a másik kettő visszavonult az ország belsejébe.

Mivel az osztrák-magyar csapatok élelmezése nehézségekbe ütközött s hogy a Pinsken zsákmányolt czikkeket értékesíthessék, Schwarzenberg két részre osztotta seregét. A Frimont vezérlete alá helyezett Frelich és Trautenberg csapatait Pinsken és Logiszynen, a többit ellenben saját parancsnoksága alatt Slonimon át indította útnak Nieswicz felé. A főcsapat utóvédét a Suden ezredes vezette 2 zászlóalj gyalogság és 1 osztály huszár alkotta. Frimont oszlopához beosztatott 178 katonai jármű és 600 parasztszeker, hogy magával hozhassa a Pinsken fölhalmozott élelmiczikkek egy részét. Reynier beérkezéséig visszamaradtak: *Kobrinból* Zechmeister dandára, *Brest-Litowskban* egy százados 60 lovassal.³

A Schwarzenberg vezette főoszlop 20-án Kartuzskaja-Berezába, másnap Kosowóba, harmadnap Dietwiatkowiczába, 23-án pedig Slonimba ért, a hol egy napi pihenőt tartott, — azután Polonkán, Stolowiczén, Snówon át csapatainak egy részével már július 27-én, Bianchi altábornagy és Mayer tábornok pedig 28-án ért Nieswicz alá (kilencz nap alatt 200 km).⁴

Frimont 19-én indult, 22-én Pinskbe ért és miután a szászok fölváltották, Ploskinón, Klecken át vonult Nieswicz alá

¹ Lecoq és Gutschmidt altb. vezette hadosztályok egyenként 9 zlj., Funk altb. 16 lovas századdal és 50 ágyúval, összesen 17,000 ember. *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 443—444. l.

² Napoleon Glubokojeből 1812. VII 22. Berthierhez intézett levelében ezeket írja: Írja meg Reyniernek, hogy Tormasóf hadteste nem akadályozhatja meg előnyomulásában, mivel ez a harmadik zászlóaljak csöcselékéből és gyakorlatlan újonczokból áll, melyek csakis a közrend és biztonság fenntartására alkalmasak . . . a krimi félszigetről állítólag előnyomuló erők számításba sem jönnek . . . *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 296. l. megjegyzése (*Chambray*. Histoire de l'expédition de Russie I. 209. l.).

³ *F. A. 1812.* 7—149., 151., 154. és 238.

⁴ *F. A. 1812.* 7—182., —194. és —203.

(260 km), magával hozván 1174 kocsin az egész hadtest számára 20 napi élelmet.¹

Július 29-én az egész hadtest Nieswicz körül összpontosult, kivéven: Mohr tábornokot, ki Tunkowiczénél, Frelich pedig Klecknél állott.

*Nehézségek a csapatok élelmezése körül.*² A Napoleonnal kötött szerződés katonai vonatkozású pontozatainak felsorolásánál megemlítettem, hogy hadtestünk élelmezése az ellenséges országban ugyanazon módon — vagyis harácsolás útján — volt tervbe véve, mint a grande armée seregtestéié. A polgári kocscikon szállított 20 napi élelmi készletet csak az esetben volt szabad felhasználni, ha Oroszországban csütörtököt mond a harácsolás. Ámde már a menet első napjaiban baj támadt annak az elvnek végrehajtása körül, hogy a háború szükségleteit a hadszínhelyen kell beszerezni, mivel a Jérôme és Reynier csapatai által kizsarolt lakosságnál alig akadt élelem, a 20 napi tartalék eleséget szállító vonat pedig elmaradt, sőt el is fogyasztotta az általa szállított czikkeket, mivel személyzete és igavonó állatai sem kaptak elegendő élelmet. Ennek következtében hadtestünk már a hadjárat legelején inséget szenvedett annál is inkább, mert a lakosság nem valami barátságosan fogadta a jövevényeket, a legtöbb helyen pedig még a hatóságok is megtagadták a közbenjárást. Még súlyosabbá váltak az állapotok Oroszországban, a hol elrejtették az élelmiczikkeket, elhajtották a marhát, a közigazgatási tisztviselők pedig elhagyták hivatalaikat. Ily körülmények természetes következménye az volt, hogy a nélkülözést szenvedő csapatok erőszakhoz nyultak, a mi sok esetben elfajult és veszélyessé vált a csapatok fegyelmére nézve is.

Schwarzenberg, hogy beszüntesse a kihágásokat s hogy célszerűen megállapított eljárással biztosítsa a csapatok szük-

¹ F. A. 1812. 7—205. *Frimont jelentésében ezeket mondja a 39. magyar gyalogezredre nézve*: A hosszú menet fáradalmát legott elfeledték és a Duka ezred 1. zászlóaljja, a mely 22-én nagy melegben és homokos talajon 9 mérföldet tett meg, maradozók nélkül emelkedett hangulatban volt . . .

² *Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. Jahrgang 1884. I. k.*: Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps stb. című közlemény 44—48. l.

ségeit, szabályozta a harácsolás körüli eljárást: minden hadosztályhoz egy polgári biztost és egy katonai élelmezésügyi tisztviselőt rendelt, a legszigorúbb büntetés terhe alatt betiltotta az önkényes harácsolást, megállapította a katonák napi élelmi adagját, a minék megfelelőleg rendszerint 1—4 napra szükséges czikkeket volt szabad összehordatni; nagyobb mennyiséget csak kivételes esetekben, nevezetesen akkor gyűjthettek össze, ha főlölesleges mennyiségben találtak élelmiczikkeket. A gyalogezredek két napra való húst és négy napra elegendő kenyeret vittek magukkal eleségkocsijaikon (zászlóaljanként 5; a főzőüstöket lovak vitték), a mit csakis legvégső szükség esetén és felényire szorított adagban szolgáltathattak ki a legénységnek.

Szigorú rendszabályokat alkottak a markotányosok számára is, a kik hihetetlen magas árakat követeltek.

Hogy a tisztek megfelelő és elegendő élelemhez jussanak, hogy az előljárók megismerjék alárendeltjeiket és hogy azok tisztikaruk szellemére is befolyást gyakorolhassanak, Schwarzenberg elrendelte, miszerint naponként minden dandárparancsnokság 12, minden ezred 10, a horvát és vadászzászlóaljak pedig 5 tiszttel ellátásához szükséges annyi élelmiczikket kapjanak, a melyekből legalább is levest, marhahúst, főzeléket és sültet készíttethetnek; bor helyett sört vagy pálinkát harácsoltak. A főtisztek mindegyike paripát és málhásállatot tarthatott, melyeknek ellátásáról azonban a kincstár gondoskodott; kocsit azonban senki sem tarthatott.

Az alárendeltekről való eme kiváló gondoskodás azonban kevés eredménnyel járt, mivel ha sikerült is előteremteni elegendő élelmet, ezt csak nagy nehezen, a legtöbb esetben pedig egyáltalában nem szállíthatták a csapatok után az utak rossz-sága miatt.

II.

A) Visszavonulás a Jasioldához.

A Volhyniából északra vezető fő útvonalaknak (Luck—Pinsk—Minsk és Luck—Bresk—Litowsk—Slonim) megszállására rendelt Reynier gyenge volt ahhoz, hogy megfelelőleg elzárja

Tormasóf közeledési vonalait. Pinskbe csak egy század lovas jutott, Brest-Litowskot pedig csupán 80 dzsidás tartotta, a Klengel tábornok vezette és 4 zászlóaljából, kevés lovasságból s 8 ágyúból, összesen 3000 emberből álló elővéd Kobrinban állott, a hadtest zöme pedig Kartuszkaja-Bereza körül laktáborozott.

A Lucknál összpontosított III. nyugati orosz hadsereg erejét a táblázat mutatja.

Hadtest-parancsnok	Hadosztály, dandár vagy csapattest	Zászlóalj	Lovas-század	Kozák-ezred	Tüzérszázad
Kamenszkij gr. gyal. táb.	18. gyalog hadosztály	12	—	—	3
	gránátos dandár	6	—	—	—
	Pawlograd huszárezred	—	8	—	1
Markof altáb.	15. gyalog hadosztály	12	—	—	—
	9. " " "	12	—	—	7
	Alexandrin huszárezred	—	8	—	—
Sacken br. altáb.	36. gyalog hadosztály	12	—	—	—
	11. lovas " "	—	16	—	2
	Lubno huszárezred	—	8	—	—
Lambert gr. tábornok lovas hadteste	Berdjejev dandár	—	8	—	—
	Chruschtschef dandár	—	8	—	—
	Knoring tatár dzsidás ezrede	—	8	—	—
	Taganrog, Wladimir és Serpuchow dragonyos ezredek	—	12	—	—
	Kozákok	—	—	9	—
	Tüzértartalék, 1 század hídász és 1 század utász	—	—	—	3
Összesen		54	76	9	16

vagyis 46,000 ember és 164 ágyú. (*M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 103—105. l.)

Tormasóf nagyon is jól értesült a Muchaviec vonalán végbe ment változásokról és tekintettel a császár parancsára, elérkezettnek látta a pillanatot, hogy hátukba törjön a francziáknak. E végből július első felében Sackent 6 zászlóaljjal és 12 lovas századdal Saslawnál és Staro-Konstantinownál (Lucktól dél-

keletre, lásd az 1. sz. vázlatot) hagyta, 6 zászlóaljbat Ertel tábornok Mozyrnál álló hadtestének megerősítésére küldött, Chruschtschef tábornokot 8 lovas századdal és 2 kozákezzreddel a warsói nagyhercegség határainak elzárására rendelte, *a megmaradt 42 zászlóaljbat, 56 lovasszázadot, 7 kozákezzredet s a tüzérséget* pedig a következőképen indította el Reynier megtámadására (l. a 2. sz. vázlatot):

az ellenség figyelmének elterelésére Melissino tábornok alatt *Iwanowora* és *Pinskre* 1 vadászezredet, 2 gránátos zászlóaljbat, 1 dragonyosezredet és 3 huszárszázadot,

a főoszlopot *Ratnón és Diwinen át Kobrinba*, melynek elővédét alkotta Tschaplitz tábornok alatt 1 vadászezred, 1¹/₂ huszárezred és 1 kozákezzred,

Brest-Litowsk megrohanására: Lambert gróf tábornokot (4 zászlóalj, 16 lovas század, 3 kozákezzred és 6 ágyú) a Bug mindkét partján és Schtscherbatof herceget (6 zászlóalj, 8 huszárszázad és 24 ágyú) *Ratnón és Mokranyon át*.

A Lambert és Schtscherbatof által vezetett részeknek *Brest-Litowsk* elfoglalása után *Kobrinba* kellett vonulniok a főoszlop támogatására.

Melissino tényleg magára vonta Reynier figyelmét s a míg ez Chomskon át annak feltartóztatására indult, addig Lambert és Schtscherbatof hatalmába ejtette *Brestet*, majd a főoszloppal együtt bekerítették és elfogták a *Kobrinnál* álló Klengelt 77 tisztjével és 2382 emberével. Az *Antopol* alá siető és *Schwarzenberg*től tíznapire levő Reynier 14,000 emberével szerencséjére észrevette a veszedelmet, még idejekorán kiszabadult a csapdából és zavartalanul vonult vissza *Slonim* felé, mivel *Tomasóf* csapatainak élmezése miatt s a mocsarakban elakadt vonatának beérkezéséig megállani volt kénytelen.¹

Schwarzenberg július 30-án és pedig éppen akkor értesült a *kobrini szerencsétlenségről*, mikor *Napoleon* parancsának, valamint a *Bagration* üldözésére rendelt francia hadtestek parancsnokai sürgetésének engedve már kiadta intézkedéseit *Minskbe* való vonulásához. Azonban mivel legott észrevette a veszedel-

¹ *M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 294—304. l.

met s belátta, hogy Reynier gyenge hadteste a támadók nagy erejét meg nem állíthatja,¹ — a minek következtében ezek könnyű szerrel hatalmukba ejthetik Grodnót, sőt Wilnát is, vagyis a grande armée hadműveleti vonalait, a mi kiszámíthatatlan következményekkel járt volna — önszántából azonnal megfordult s július 31-én már Snowon ütötte fel táborát, előbb azonban Kinsky ezredest 3 gyalog századdal és 100 lovassal Nieswiezben visszahagyta a Pinsk felé vezető út megfigyelésére s a grande armée-val való összeköttetés fenntartására.

Augusztus 1-én Stolowiczét, másnap Polonkát, harmadnap pedig Slonimot érték el csapataink, a hová Reynier is beérkezett. 4-én Trautenberg hadosztálya Miezewiczére, a zöm pedig Diewiatkowiczére ért. Mivel híret vették, hogy az ellenséges elővéd Rózanyánál áll, a portyázásairól már híres *Pauliny Mihály 1. huszárezredbeli kapitányt* oda küldötték, hogy szerezzen biztos híreket az oroszok állásáról. Pauliny éjjeli 11 órakor indult meg és kétfelől óhajtott betörni Rózanyba. Mivel azonban a majdnem 1000 emberből álló orosz lovasság Rózany mögött harcra készen állott, tovább nem mehetett és visszavonult.²

5-én este hadtestünk Rózanyba ért (6 nap alatt 130 km), a hol másnap pihenőt adtak a kifáradt csapatoknak, kivéven Trautenberg hadosztályát, melynek Suden ezredes vezette elővéde megszállotta a sielecki utat, Mohr tábornok pedig hatalmába ejtette a kartuzskaja-berezai szorost.³ Ugyane napon vette át Schwarzenberg Napoleon rendelkezése folytán mind a két hadtest feletti parancsnokságot és pedig ama feladattal, hogy támadja meg Tormasótot és űzze vissza Volhyniába.

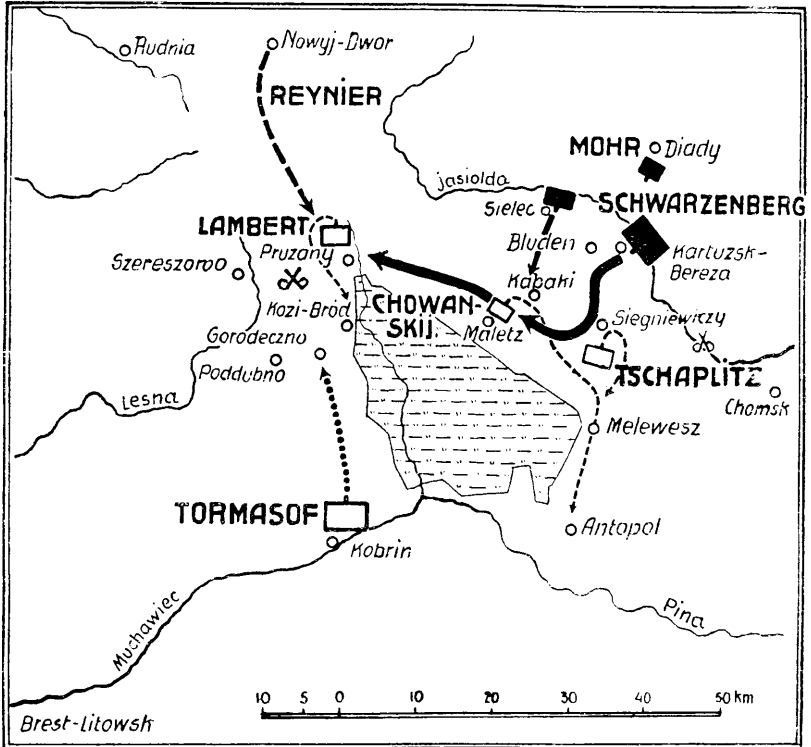
A két vezér abban egyezett meg, hogy a mi seregtesteink Sieleceen és Kartuzskaja-Berezán, a szászok ellenben Zelwán és Nowyj-Dworon át támadják meg a Malecznál és Pruzanyánál álló oroszokat. Ennek következtében augusztus 7-én útnak indítottak: Trautenberg *Sielecre*, Siegenthal, Bianchi és Frimont

¹ *Schwarzenberg* jelentése a császárhoz. *F. A. 1812.* 7—238.

² *Pauliny* jelentése. *F. A. 1812.* 8—19.

³ *F. A. 1812.* 8—33. és 36.

pedig *Kartuzskaja-Berezába*.¹ Mohr tábornok a Die Ligne (30.) gyalogezred két zászlóaljával, a Hessen-Homburg huszárokkal és egy háromfontos üteggel egyelőre *Diadynál* állva maradt,

hogy biztosítsa raktárainkat, valamint a Jasiolda átjáróit és hogy a Nieswiezben visszahagyott Kinsky ezredes különítményének közvetítésével tartsa fenn az összeköttetést a grande armée-val.

¹ Augusztus 7-én éjjel a majdnem tisztán magyar zászlóaljakból alakított Bianchi hadosztály a diadyi erdőségekben táborozott. Alig ütöttek fel a táborokat a csapatok, a szúnyogok milliárdjai rajzották körül őket. A tábornokok egy ideig távol tartották a vérszopókat, de hajnal felé, mikor az álom elnyomta a kifáradt legénységet, a tábornokok pedig kialudtak, a szúnyogok annyira összecsipték a katonákat, hogy reggelre legtöbbször feje megdagadt a fölismerhetetlenségig. *Welden*: Der Feldzug der österreichischer stb. cz. m. 25. l.

Mohr kikülönítése következtében hadtestünk hadrendje is megváltozott az alábbiak szerint.¹

B a l	K ö z é p	J o b b
o s z l o p		
Siegenthal altáb.	Bianchi altáb.	Trautenberg altáb.
Mayer táb.	Lilienberg táb.	Suden ezredes
4 zászlóalj gyalogság (osztrák ezredek) 7. vadász-zászlóalj	48. magy. gyalog-ezr. 19. " "	5. vadász-zászlóalj Határőr zászlóalj
Frelich táb.	Hessen-Homburg táb.	Pflacher táb.
1. huszárezred 6. (Blankenstein) hu- szárezred	33. magy. gyalog-ezr. 2. " "	Beaulieu gyalogság 39. magy. gyalog-ezr.
1 három fontos és 1 lovagló üteg	Lichtenstein táb.	1 hat fontos üteg
	gránátos zászlóaljok 32. magy. gyalog-ezr. 34. " " 1 hat fontos üteg	
Frimont altábornagy lovas hadosztálya		
Zechmeister táb. dandára	Wrede táb. dandára	
O'Reilly és Hohenzollern chevaule- gersek 1 lovagló üteg	Riesch és Levehner dragonyosok <i>Kienmayer huszárok</i>	
Wachtenburg tábornok tüzér-dandára: 5 üteg.		

Schwarzenberg közeledésére Tormasóf is megváltoztatta seregtesteinek helyzetét, vagyis az ellenfelek így állottak augusztus 7-én (lásd a rajzot az előző oldalon)

osztrákok és *magyarok*: Siegenthal, Bianchi és Frimont

¹ Ordre de Bataille F. A. 1812. 8–41.

hadosztályai Kartuzskaja-Berezánál, Trautenberg Sielecnél Mohr különítménye Diadynál, — *szászok* menetben Nowyj-Dwor felé; *orosok*: Lambert gróf Pruzanynál, Chowanskij 4 zászlóaljjal és 2 század tüzérrrel Maletznél, Tschaplitz 8 zászlóaljjal, 12 lovas századdal, 4 kozákezreddel és 3 század tüzérrrel Siegniewiczynél, Tormasóf a zömmel Kobrinnál, Melissino 1 vadász ezreddel, 2 gránátos zászlóaljjal, 1 dragonyos ezreddel és 3 század huszárral Pinsknél; nagyobb erejű felderítő és portyázó különítmények Bialistok és Warsó felé nyomultak.¹

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Lambert 40 km-nyire állott Kobrintól és hogy a Maletznél és a Siegniewiczzy körül álló részek a Tormasófnak Kobrinnál táborozó zöme között, Pruzanytól Antopol—Melewesz vonaláig egy 30 km hosszú és 15 km széles járhatatlan mocsárvidék terült el. Utóbbiak tehát teljesen magukra hagytak, mert csakis az antopol—meleweszi 60 km kerülő úton kaphattak segítséget vagy vonulhattak vissza a főszerephez. Ez a körülmény később nagy szerepet játszott a poddubniei csatában, a mennyiben a Melewesz és Antopol felé visszavert orosz csapatok nem juthattak el augusztus 12-ére Poddubnie alá.

Augusztus 8-án Frelich huszárjai Bludennél (Kartuzskaja-Berezától délnyugatra) összetűztek mintegy 2000 ellenséges lovassal. A nagyobb erő ellenére Frelich támadásra rendelte harci vágtyól áthatott huszárjait, kik tisztjeik vezetése alatt kitűnő vitézséggel Siegniewiczzy (Bludentől délre) alá vetették vissza ellenfeleiket. Mivel Siegniewiczzyhez Chowanskij gyalogsága és tüzérsége is fölvonult, Siegenthal és Frimont hadosztályai is harczhoz fejlődtek. Siegenthal kelet felől előnyomuló esapatainak azonban a mocsarak miatt akkora kerülőt kellett tenniök, hogy nem érkezhettek be kellő időben a csata terére. Türelmét vesztett lovasságunk rátámadt az oroszokra és heves gyalogsági és tüzérségi kartácstűzben két órán át viaskodott, a míg végre kiverte állásából és a városból is az oroszokat.² Az 1. huszár-

¹ *M. Bogdanovitsch* i. m. I. k. 304—306. l.

² *Frelich* jelentésében többek között ezeket mondja: Az 1. huszár-ezred e négy századának tisztjei és legénységé rendkívüli vitézséggel har-

ezred története szerint Schwarzenberg is szemtanuja volt az ütközet ama részének, a mikor *Horváth báró ezredes*, az 1. huszárezred parancsnoka, az 5. század élére ugratott és tüzes szavakkal harciba hívta legényeit, mondván: *most is oly vitézek legyetek, mint a mikor megszereztétek számomra a Mária Terézia-rendet!*¹

A győzelem ára nagy volt, mivel egy kozák golyója szétromcsolta Horváth ezredes bal kezefejét, azután pedig oly súlyosan megsértette altestét és hátgerinczét, hogy a vitéz katona babér helyett sirt lelt a harc mezején.²

Hősi halált halt még *Bucsek József 2. századbéli főhadnagy* is. Századát az oroszok visszavetették, ő valahogy lemaradt és az ellenséges lovasok közé keveredett. Bár hősileg védekezett, tizenhárom sebből vérezve lóról bukott és meghalt.³

A győzelem által hadtestünk áttörte és kettéválasztotta Tormasóf előcsapatait. A vereséget szenvedett Chowanskij és Tschaplitz Antopol felé visszavonult, a mi által a Pruzanyán álló Lambert ép oly veszélyes helyzetbe jutott, mint annak idején Klengel százsz dandára Kobrinnál.

Augusztus 9-én Siegenthal megszállotta a jobbára töltésekre épített chomsk—antopoli utat és megfigyelte a visszavonulókat, — a többiek Maletz és Kabaki között táboroztak — Mohr pedig még Diadynál állott; Reynier előnyomulóban volt Nowij-Dworról.

Másnap a Malecznál és Kabakinál álló zöm Pruzany felé nyomult, hogy egyesüljön Reynierral. Reynier előbb ért Pruzany alá s így ő ütközött meg az oroszokkal, kik szivósan védekeztek s csak akkor hátráltak meg a város mögötti magaslatokra, mikor a Lilien báró alezredes vezette *Kienmayer-huszárok* is

ezred . . . Wieland Blankenstein huszárezredbeli ezredes a Blankenstein gróf alezredes által vezetett osztálylyal dicsőségesen helyt állt a gyalogsági és kartácstűzben, mi által megkönnyítették a kézitusába keveredett császárhuszárok négy századának gyülekezését . . . *F. A. 1812.* 8—58., 76., 122. és ad 129.

¹ *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1.* 270. 1.

² Érdemekben gazdag katonai pályájának leírását lásd: *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Therezien-Orden stb. czimű könyvét. Katonai pompával temették el 1812 augusztus 9. Sírja a maleczi falusi templom tövében van.

³ *F. A. 1812.* 8—76. és 60. Született Rozsnyón 1776.

belevágtak. A huszárezred ugyanis hadtestünk elővédét alkotta. Az ezred egész a város széléig nyomon követte az oroszokat, majd miután kikerülte a várostól délre elterülő mocsarat, három századát a kobrini út felé küldötte, hogy veszélyeztesse az ellenség visszavonulási vonalát, három századdal és egy lovaglő-üteggel pedig a város széle ellen rohamot intézett, benyomult a városba s ezt az oroszok többszörös támadásai ellenére megtartotta gyalogságunk beérkeztéig.¹ A harczról írt jelentés dicsérei *Zrinszky őrmagyot, Worillicsek és Plepetics századosokat, valamint Szabó András közhuszárt*, ki megmentette életét a sebesülten lova alá került *Barkó báró* hadnagynak.²

A magaslatok ellen már nemcsak Reynier, hanem Trautenberg és Frimont hadosztálya is felfejlődött. Ezek együttesen lépésről-lépésre visszaszorították Lambertet egészen Kozybródig (Pruzany és Gorodeczna között; lásd a poddubniei csata vázlatát), a hol az oroszok erősen megszállották a mintegy 1200 lépés hosszú töltésút mögötti állást. Az utat tüzérség védemezte, a magaslatot, valamint a szoros előtti kocsmát gyalogság tartotta. Schwarzenberg még az éj beállta előtt akarta hatalmába keríteni a szorost, hogy az ellenséget minél előbb és erőinek összesereglése előtt döntő csatára bírja. Ennélfogva Trautenberg hadosztályát azonnal támadásra rendelte. Suden ezredes zászlóaljai d. u. 5 órakor rávetették magukat a kocsmánál védekezőkre, a kiket rövid harcz után megszalasztottak a mocsáron s a töltésen át. Azonban csakhamar megállította győzelmesen rohanó zászlóaljainkat a magaslatról lődöző tüzérség s az, hogy az oroszok a töltés hidját lerombolták. Jó ideig hiába ostromolták a töltést a zászlóaljak, valamint a támadásra rendelt Beaulieu gyalogság nyolcz százada *a 39. magyar gyalogezred 1. zászlóaljával*. Csakis esti 8 órakor sikerült kivetni az oroszokat erős állásukból, a mikor *a 39. gyalogezred három százada Bakony ezredes és Martini alezredes* vezetése alatt Kozybródtól északra heves kartácstűzben átgázolt a mocsáron, elűzte

¹ Baron Kienmayer Husaren-Regiment No. 8. *Bericht* über die Affaire bei Bruzany den 10. August. *F. A. 1812.* 8—123.

² 1812 szeptember 1. kelt Generalbefehllel ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. *F. A. 1812.* 13—14.

a sűrűségben puskázó ellenséges csatárokat, majd a magaslatra rohanván, oldalába került az ellenséges gyalogság zömének.¹

Az ellenség üldözésére rendelt Trautenberg-hadosztály csakhamar megállott, mivel az esőzések következtében feneketlenül vált utakon a kocsik s az ágyúk földültek, a gyalogság pedig a sötétségben csak nagy nehezen juthatott előre.²

Augusztus 11-én a szövetségesek Godoreczna körül tömörültek, hogy nagyobb erejükkel ismét csapást mérjenek elleneikre és pedig még mielőtt összeözlönnének azok valamennyi seregtestei. Tormasóf, a ki Kobrinból eddigelé tétlenül nézte maga elé tolt seregtesteinek egyenkénti megveretését, végre észbekapott, két hadtesttel Lambert támogatására sietett és a Poddubnietől délre elterülő magaslatokon vonult fel, hogy másnap megvívja a poddubniei csatát.

A 12-re következő éjjelen különös és súlyos következményekkel járó esemény riasztotta fel a Gorodecznánál táborozó csapatainkat. Az ellenség közelsége miatt tilos volt tábortüzeket gyújtani. A legnagyobb sötétségben, a mikor mindenki mélyen aludt az előző fáradalmak következtében, a balszárnyon álló Frelieh dandárába tartozó *1. huszárezred* lovai megriadtak valamitől és 700 ló teljes felszereléssel a gyalogság táborán át szerteszét szaladt, feldöntvén a fegyvergulákat és összetaposván az alvókat. A riadalomban mindenki fegyvert ragadott, az osztályok úgy a hogy sorakoztak s ütésre készen várták az ellenséges támadást. Szerencsére senki sem sütötte el puskáját s lassanként helyreállott a rend nagyobb veszedelem nélkül. A szanaszét futott lovak közül másnap mintegy 350-et összefogdostak ugyan, de mivel hiányzottak a málhatáskák, a legénység elvesztette összes holmiját. A még hiányzó lovakat csak két hét alatt sikerült megtalálni, jobbára felszerelés nélkül, letörötten és hadi szolgálatra teljesen alkalmatlan állapotban. A riadalmat állítólag kóborló farkascsoroda okozta.³

PILCH JENŐ
százados.

¹ *F. A. 1812.* 8—122. A harcra vonatkozó reláció még ezeket mondja: Csakis ily elszánt vitézséggel s ily nagy megerőltetéssel lehetett hatalmunkba keríteni ezen erős állást.

² Trautenberg relációja. *F. A. 1812.* 8—131.

³ *De l'Ort* őrnagy naplója. *F. A. 1812.* 13—3.

AZ 1328. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

I. Előzmények.

A magyar királyi s a Habsburgház közötti családi kapcsolatok létrehozatalára vezető törekvések akkor vették kezdetüket, midőn Habsburgi I. Rudolf 1274-ben leányának, Clementiának, András magyar királyfival, IV. László öccsével történendő egybekelését kilátásba helyezte. Igaz ugyan, hogy az erre vezető első lépést László kezdeményezte, de bizonyosnak vehetjük, hogy Rudolf gyors beleegyezése nagyra nőtt családi politikájának folyamánya volt. Vajjon gondolt-e már akkor arra, hogy egyenes fiutódai ezen házassági összeköttetés által a magyar koronát könnyebben megszerezhetik, nem akarjuk határozottan állítani; de arra, hogy hatalmaskodó ellensége, II. cseh Ottokár ellen erős szövetségesre volt szüksége, kellő bizonyítékaink vannak. 1277 július 13-án meg is kötötték azon szerződést, melynek erején András királyfinak Rudolf király leányával való eljegyzését megpecsételték. Ezen első kísérlet azonban nem sikerült, amennyiben András királyfi 1278 kezdetén meghalt. A nagyratörő Rudolf terveit ezen haláleset által nem hiúsultak meg teljesen: Leányát, Clementiát, egynéhány évvel később (1288 táján), Martell Károly nápolyi trónörökösrel házасította össze, kinek anyja, Mária, V. István magyar király leánya, IV. László halála után magát a magyar korona örökösének tekintve, trónigényeit legöregebb fiára átruházta. E Martell Károly meghalt ugyan 1295-ben, mielőtt magyar trónutódlási követeléseit érvényesíthette volna, de midőn III. András, az utolsó ismert Árpádfi, csak egy leány hátrahagyásával (1301-ben) meghalt, a számos trónkövetelők sorából mégis csak Clementia fia, Habsburgi Rudolf leányágon unokája került ki mint végleges győztes. Így

tehát világos, hogy I. Károly királyunk már anyai leszármazásánál fogva azon helyzetbe jutott, hogy a Magyarország és Ausztria között már réges-régen fennállt vonatkozásokat személyes közbeléptével szorosabban ápolja s támogassa.

Mindaddig míg Rudolf fia Albert római császár és Ausztria hercege élt, nem is tudunk arról, hogy Magyarország és Ausztria között a barátságos viszony meghidegült volna. Albert a magyar királyban nővérének fiát, ez pedig Albertben anyai nagybátyját látta. A kettőjük közötti viszony egyik kifolyása az is volt, hogy Károly többekkel együtt Albertnek 1304-ben a csehek ellen menesztett hadseregét tekintélyes magyar haddal segítette.

Albert halála után (+ 1308 május 1) a viszony feszültté vált. Fiai a magyar királyban már csak a távolabb rokont látták és nem igen riadtak vissza attól, hogy Magyarországnak és királyának, ha csak lehetett, némi kárt okozzanak.

Azon számos lázadásban és garázdálkodásban, melyeket a hatalmas Güsszingiek a XIV. század első felében Károly ellen elkövettek, majdnem mindig a szomszédos osztrák főuraknak hatóságos támogatásában részesültek, ami kétségkívül mindig az osztrák uralkodók tudtával és beleegyezésével történt. Ehhez járult még az is, hogy Albert fiai Pozsony megyét és Pozsony városát, melyet Albert leánya, Ágnes, férjétől, III. Andrásztól nászajándéki zálogul kapott s melyet már régen kellett volna Károlynak visszakapnia, jogtalanul visszatartották és csak akkor adták vissza, midőn Károly király Frigyes osztrák herceget az ellenfele, bajor Lajos ellen vívott csatájában (1323 febr. 20-án) magyar segítőhaddal támogatta.

Mindamellet sem került kenyértörésre a dolog. Hogy Károly király fegyveres megtorlással nem élt és még mindig valamely modus vivendit talált, annak magyarázatát abban kell keresnünk, hogy nem akarta magát annak a gyanúnak kitenni, hogy csak önző érdekből ragadt fegyvert rokonai ellen és hogy — ez lehetett a közelebbi ok — még nem volt oly megbízható szövetségese, kinek támogatásával az osztrák hercegeket a kedvező siker reményével támadhatta volna meg.

Az 1327 és 1328 közötti események azonban mindezeknek hatalmas fordulatot adtak.

1327 február 13-án találkozott Károly Nagyszombatban János cseh királlyal, hogy egymás között támadó- és védőszövetséget hozzanak létre. Ismerjük az illető okirat teljes szövegét és mondhatjuk, hogy azon eshetőségre nézve, ha tartalmával az osztrák hercegek ideje előtt megismerkedtek volna, elég diplomáciai furfanggal volt szövegezve. Károly mondja: «Megigérjük, hogy nevezett cseh királyt mindenki ellen, mindenkor, minden néven nevezendő szükség esetén és minden helyen teljes erőnkkel, ahányszor minket hív, támogatjuk, kivéven rokonainkat, a most élő osztrák hercegeket, kikkel szemben, ha őket a cseh király megtámadná, nyugodtan maradunk székünkön és kiket ez esetben semmi néven nevezendő módon nem fogunk támogatni, valamint azt sem fogjuk megengedni, hogy őket ez esetben Magyarországnak valamely lakója segítse».

De most jön a lóláb. «Ha pedig ezen hercegek a nevezett király területeit találnák megtámadni, akkor, amennyiben e király minket felhívna, kötelesek leszünk arra, hogy teljes erőnkkel segítségére siessünk. Ha pedig a nevezett hercegek a mi országainkat megtámadnák, ő is köteles volna arra, hogy minket első hívásunkra teljes erejével támogasson».

Megigérték még egymásnak azt is, hogy kölcsönös segélynyújtás alkalmával minden fél csak a szövetséges lovasságának eltartására kötelezi magát. Együttal még újabb családi összeköttetést is hoztak létre, amennyiben az 1324 okt. 1-én született László magyar királyfit János király leányával, az 1323 március 17-én született Annával eljegyezték.

Fejér, ki úgy mint Katona (Hist. crit. reg. Hung. VIII. 570.) az erre vonatkozó okiratot Codex-diplomatikusában (VIII. 3. 192—197.) közzéteszi, forrásául Lünig: Cod. Germ. Dipl. pars. I. cap. II. nr. 35. col. 393.-ikat nevezi meg. Átvette egyúttal Lünig szövegének és magyarázatának összes hibáit is, úgy, hogy felette szükségesnek találom, hogy ezen hibákat, melyek tudtommal minálunk még nincsenek helyreigazítva, e helyen kijavítsam.

Azt mondja Fejér, hogy a fenti szerződés eredetije cseh nyelven van írva s a bécsi császári levéltárban őriztetik. A tényállás azonban az, hogy ezen szerződés eredetije a bécsi cs. és

kir. házi, udvari s állami levéltár oklevélgyűjteményének *cseh alosztályában* őriztetik és *latin nyelven* van írva.¹

A két király kíséretében volt főurak neveit Fejér is annyira fordíti, hogy Aba nb.² Nekesei Demeter tárnokmesteren és Ákos nb. Micsk szlavón bánon kívül a többieket lehetetlenlenség felismerni. — Ezek a következők:

a) Vilhelmo, Comite Viliacensi Primogenito. Teljesen felismerhetetlen személy. Az eredetiben pedig áll: «*Wilhelmo comitis Juliensis primogenito*» vagyis: «Vilmos, a *jülichi* gróf elsőszülöttje».

A németországi jülichi uralkodók sorában találjuk VII. Gellértet (= Gerhard), ki 1297 óta Jülich uralkodó grófja s 1327 augusztus és 1328 március 16-ika között meghalt. 1327 febr. 13-án ő tehát még Jülich tényleges grófja. Elsőszülött fia (V. Vilmos) 1317-ben merül fel; követi atyját 1328-ban a jülichi grófságban; 1336 augusztus 21-én örgróf; 1338 július 25-én bírodalmi marsall; 1356 végén Jülich hercege; meghalt 1361 évi február hóban.

b) Loffrido Comite de Bynning. Az eredetiben van: *Jofrido comite de Lyning*. Lyning anyyi, mint *Leiningen*. A német Leiningen-család nemzedékrendi fáján találjuk V. *Gottfriedot*, ki 1317-től 1343-ig mint Leiningen, Dachsburg és Hartenburg ura ismeretes és 1343 körül meghalt.

c) Henrico Comite de Withon. Az eredetiben van: *Henrico comite de Wylmow*. Ez utóbbi a legnagyobb valószínűség szerint a csehországi csaszalau ker. kapitányság haberni járásbíróságához tartozó Wylimow. Midón János cseh király 1323 szept. 18-án az osztrák fejedelmekkel békét köt, az erre vonatkozó okiratban (Kurz. Österreich unter Friedrich dem Schönen 480.) a cseh főurak sorában fenti Henrik mint a Heinrich Graf ze *Wilmow* is fordul elő. 1346 január 25-én Wilyelmowi László (a prágai egyházmegyéből) István magyar királyfinak a tanítója. E napon arra kéri Erzsébet királyné a pápát, hogy Lászlónak a bácsi és kalocsai prépostságot a hozzájuk tartozó kanonok-

¹ Dr. Károlyi Árpád dr. szíves közlése.

² «nb.» a «nemzetségbeli» vagy «nembeli» rövidítése.

sággal és javadalommal, továbbá a titeli, zágrábi és pécsi javadalmakat adja. Említi, hogy László már az esztergomi és győri egyházmegyében javadalmas kanonok, rövid idő óta az erdélyi keresztényszigeti plébánia tulajdonosa és a váradi s erdélyi egyházmegyékben üresedésben levő javadalmakra már előjegyezve van. — A pápa engedélyezi a Bácsra és Pécsre való előjegyezést. 1352 július 8-án pedig találjuk, hogy Ulrik fia Wilemovo László az esztergomi és győri egyházmegyékben levő kanonoki állásról önként lemond.¹

Az ezen okiratban foglalt szerződés ellenére a tényleges összeköttetés azonban nem jöhetett létre, mert László 1329 február 24-ike körül meghalt. Anna 1335. évi február hóban férjhez ment Habsburgi Otto herceghez és meghalt 1338 szeptember 3-án.

Meg volt tehát a szövetséges; még csak a jó alkalmi ok kellett. Lett egyszerre kettő is.

Tudjuk, hogy a garázda oligarcha Güsszingi János egyenes és oldalági utódai, bár őket Károly király a XIV. század második tizedében alaposan leigázta, királyellenes érzelmeiket még sem zabolázták és minden erre alkalmas körülményt arra használtak fel, hogy a királpárti uraknak és a kormánynak fegyveres kézzel ellentálljanak és kárt okozzanak. Meg lehetünk róla győződve, hogy ellenségeskedéseiket csak azért folytatták, mert tudták, hogy a tőszomszédos osztrák főurak az osztrák hercegek tudtával és beleegyezésével őket ez irányban bármikor és teljes erővel támogatni fogják, amire nézve elég okirati bizonyítékaink is vannak.

Tudomásukra jutott-e már 1327 kezdetén az osztrákoknak, hogy Károly és János szövetkeztek? nem tudjuk bizonyosan, de annyi áll, hogy a Güsszingiek e tájt ismét azon voltak, hogy királyellenes érzelmeiknek fegyveres kifejezést adjanak. Azért mondom «e tájt», mert az eddigi irodalom erre nézve határozott időpontot nem ismer. Csak annyit mond, hogy Köcski Sándor országbirónak sikerült 1327 körül Güsszingi János nádor

¹ Supplic. ad Clement VI. Ann. V. pars. I. fol. 41. és Ann. X. fol. 46.

fiát (Farkas) Jánost legyőzni és négy erős várát (Sárvárt, Németújvárt, Alsó- és Felsőköszegvárt) elfoglalni, a király kezeibe visszaadni és magát Güsszingi Jánost a király iránti engedelmességre kényszeríteni. Károly király 1329 január 8-án kiadott oklevelében világosan megmondja, hogy: «Akkor, midőn (Köcski) Sándor comes egyéb báróinkkal együttesen Köszeg várát elfoglalta stb.»¹

Ezen oklevél sem nevezi ugyan meg a pontos időt, de szövegezéséből majdnem bizonyosan meg lehetne állapítani, hogy az 1328 körüli időre esik.

De van határozott támaszpontunk is.

Köcski Sándor országbíró 1327-ben Visegrádon tanusítja t. i. hogy Sinka fia Péternek kellett volna bizonyos ügyet (a szepesi káptalan idézőlevele értelmében) «in ecclesia beati Michaelis archangeli» vagyis a Mihály arkangyalról nevezett templomban elintéznie, de hogy a király ez ügy tárgyalását a királyi hadsereg feloszlása utáni 15-ik napra halasztotta. Az okirat keltezése pedig: *nono die termini prænotati* vagyis «a fenti határidő utáni kilencedik napján».²

Ezen oklevél sok tekintetben érthetetlen, illetve téves. Azt mondja, hogy: «fenti határidő utáni kilencedik napon», de ezt a «fenti határidőt» hiába keressük az okirat szövegében. Továbbá feltűnő, hogy azon helyet, illetve helyiséget nevezi meg, melyen Sinka fia Péternek kellett volna peres ügyét elintéznie. Ez szokatlan; minek is kellett volna ezt kiemelni? hisz nem volt reá szükség. Azt is lehetne feltételezni, hogy az *ecclesia beati Michaelis archangeli* a szepesi káptalanra vonatkozik; de ennek nem ez volt a czime, hanem «*capitulum ecclesiae beati Martini de Zepus*». Mindezekből már most világosan kitűnik, hogy az okirat közlöje a szöveget rosszul olvasta és írta. Az «*ecclesia beati stb.*» az eredeti elintézés időpontjára vonatkozik. Sinka fia Péternek nem a Mihály arkangyalról nevezett templomban volt dolga, hanem «*in octavis beati Michaelis archangeli*», mert a közlő az *octavis*-t *ecclesiának* olvasta. Így tehát az okirat egyet-

¹ Anjoukori okmánytár. V. 590.

² Hazai okmánytár. V. 102.

len egy helyes keltezése: *1327 október 7-ike*. Köcski Sándor országbíró 1328 január 25-én még él, de ugyanazon évi február 22-én már néhai és így majdnem bizonyos, hogy 1328 februáriusában halt meg.¹

Kőszeget tehát nem foglalhatta el 1328-ban és így mindezek alapján határozottsággal megállapítható, hogy a fenti okiratban szereplő hadosztlás — miután 1327-ből Károly királynak egyéb hadjáratáról nincs tudomásunk — a Güsszingiek ellen indított hadjáratával, illetve Kőszeg elfoglalásával azonos. Vall erre egy másik okirati adat is. Károly király 1327 december 10-én megerősíti a Ják nb. (vasmegyei) Sitkei családbelieket Véges nevű birtokukban és megerősítését azzal okolja meg, hogy Sitkei Lőrincz fia Kopasz és fiverei magukat *Sárvár* és *Kőszeg* várak ostrománál kitüntették.²

A fent említett egyik okhoz járult nemsokára egy újabb is.

Albert császár öt fiut hagyott maga után, kik közül Lipót 1326 február 28-án, Henrik 1327 február 3-án meghalt. 1328-ban már csak (szép) II. Frigyes, (bölc) II. Albert és (vig) Ottó voltak életben.

Frigyes 1314 őszén *megkapta a római királyi méltóságot*, melyről azonban, (illetve a német birodalmi császárságról) 1322 március 13-án lemondott, mire 1325 szeptember 5-én a királyi hatalom részese lett. II. Albert fiverei halála után Frigyesel együtt örökölte atyja országát, de Ottót, a legifjabb fivért (szül. 1301 okt.) annyira kizárták és mellőzték, hogy az atyai örökségből neki sem föld, sem pénz, sem hatalom nem jutott. Az egyik osztrák forrás³ elég jól adja elő a dolgot: Lipót és Henrik hercegek halála után a viszálykodás szelleme szállta meg a hátramaradt fivéreket. Ottó kérte az őt illető részt és az egyenlő mértékben megejtendő osztozkodást, mert — saját vallomása szerint — nem volt neki annyi jövedelme, hogy feleségét és házi személyzetét rangjához képest fenntarthassa; a két herceg ezt azonban

¹ Történelmi Tár. 1910. évf. 315.

² Zalamegyei oklevéltár. I. 180—181.

³ A Leobeni névtelen krónikája ap. Pez: *Scriptores rerum Austriacarum*. I. 927.

sehogy sem akarta kellőleg elintézni; de mert Ottó nem engedett, Ausztriában és Stájerországban nagy viszálykodások támadtak.

A nemesség két pártra oszlott; voltak olyanok, kik Ottó követeléseit jogosoknak találták; mások pedig azon álláspontra helyezkedtek, hogy a birtokot és a fivérek közötti eddigi közösséget nem szabad felbontani. Ottó felkérte Magyar- és Csehország királyait, hogy tanácsosal és tényleges közbenjárással támogassák. A magyar király irt is a hercegeknek, hogy Ottót elégítsék ki, nehogy ebből nagyobb veszély keletkezzék és elhatározta, hogy segítségére nagy csapattal fog hozzájárulni. A cseh király pedig Ottó ügyében személyesen szállt a helyszínre. Ottó mindkét sereg elejébe ment, ostrom alá vette és hatalma alá kerítette a dunamenti városokat, várakat, helységeket. Megengedte, hogy a magyar sereg eltávozása után a csehek osztrák földön garázdálkodjanak, kiknek segítségével majdnem az összes dunántúli erősségeket elfoglalta stb.

Nem biztaks-e Frigyes és Albert a könnyüvéru fivérben, vagy csak kapzsiság és uralmi vágy vezette őket ez eljárásban? biztosan nem tudni. Elég az hozzá, hogy Ottó igen jól számított. Tudhatta, hogy Károly király az osztrákok részéről még nem rég rajta elkövetett jogtalanságokat el nem feledte.

Kérelme tehát Károlynak nagyon kapóra jött. Ha Ottónak segítségére megy, nem lehet őt önzéssel vádolni; hisz nem saját céljainak elérésére ragad fegyvert, hanem egy közeli rokonnak, kit saját vérei károsítanak, tehát az «üldözött ártatlanság» érdekében megy háboruba. Miután János cseh királylyal az 1327 február 13-án kötött szövetség értelmében a cseh segítő csapatok működése iránt kellőleg tárgyalt, megindította 1328-ban a hadjáratot.

II. A hadjárat.

Hogy mikor indult el az első magyar csapat az ellenség ellen, nem lehet határozottan megállapítani, mert erre nézve csak egyetlen egy okirat áll rendelkezésünkre, mely az időszakot azonban csak megközelítőleg határozza meg.

Nagymartoni Pál országbíró t. i. Visegrádon 1328 június

6-án tanusítja, hogy a Kisvárdaiak peres ügyét, melyet 1328 május 29-én kellett volna előtte letárgyalniok, a jelenleg hadba indult királyi hadsereg feloszlása után következő 22-ik napjára elhalasztja.¹

Ebből tehát kiviláglik, hogy 1328 június 6-án a magyar sereg nemcsak mozgósítva volt, de hadi műveleteit már meg is kezdte, illetve folytatta s így több mint valószínű, hogy a hadjárat már 1328 májusában kezdődött.

Lefolyásáról úgy az osztrák, mint a magyar források szólnak; de az előbbiekből csak krónikákat ismerünk, melyek azonban annyira szűkszavúak, hogy sem az általános, sem a részletes műveletekre világító fényt nem vetnek.

A Zwettli-krónika 3-ik folytatója² 1328-hoz mondja, hogy Károly magyar király, János cseh király és Ottó osztrák herceg összeesküdtek Frigyes osztrák herceg ellen, hogy öt birtokaitól megfosszák; egyesült velük egynéhány osztrák báró is. Megszállták Ausztriát fegyveres kézzel, fosztogattak, raboltak, gyujtogattak és elfoglalták a következő várakat:

1. *Marchegg* várát (a Gross-Enzersdorfi kerületi kapitányságban, a Morva mentén, a magyar határon),

2. *Velsperch* várát (ma Feldsberg a mistelbachi kerületi kapitányságban),

3. *Rabenspurch* várát (ma Rabensburg a mistelbachi kerületi kapitányságban; tartozik a feldsbergi járásbíróshoz),

4. *Ulreichschirchent* (annyi mint Ulrichskirchen a Floridsdorffvidéki kerületi kapitányságban és a Wolkersdorfi járásbíróshoz), ma a Wien-Stadlau-Brünni állami vasút állomása és pedig Wolkersdorffról északi irányban az első),

5. *Egenburg* várát (ma Egenburg a horni kerületi kapitányságban),

6. *Waydhofen* várát, melyet elhamvasztottak. Van egy Waidhofen az Ybbs mentén és egy a Thaya mentén. Az előbbi oly messzire esik az ismert forrásoktól megnevezett harcztértől, hogy számításba nem jöhet. Itt csak a Thaya mellettiről lehet szó.

¹ Zichy-oklevéltár. I. 316.

² Pertz: *Scriptores rerum germ.* IX. 669.

A Klosterneuburgi krónika 5-ik folytatója¹ bosszantó rövidséggel csak azt mondja: «1328-ban Ausztria Ottó herceg kedvéért a Duna mindkét oldalán a magyarok és a szaracenusok által elhamvasztatott».

Az osztrák források nemcsak hogy szűkszavúak és hézagosságok, még a földrajzi tárgyak fekvését sem veszik tekintetbe, úgy, hogy a tőlük adott sorrendből a magyar sereg előrenyomulására és menetirányára egyáltalán nem lehet következtetni. Ami pedig az egyes résztvevőket illeti, egyáltalában sem osztrák, sem magyar vagy cseh harczost nem neveznek meg. Úgy látszik, nem volt valami kiváló földiök, kinek emlékét kellett volna az utókor számára megörökíteni.

Annál bőbeszédűebbek a magyar források, melyeknek az a fő érdemük, hogy okirati adatokkal szolgálnak, sokkal többet tudnak és a résztvevőkről elég bő jegyzéket adnak.

Ezen okirati adatok a következők:

a) *Időrendi adatok.*

1. A király Pozsonyban 1328 július 22-én értesíti Zala megye tiszttakarát, hogy az összes lakosság peres ügyeit a *jelenlegi hadbaszállás* miatt elhalasztotta. A zalamegyei Harkályi István ügyét, melyet az 1328. évi aug. 27-én kellene elintézni, ez okból a jelenleg működő hadsereg feloszlása után következő 15-ik napra halasztja el.² A háború tehát július 22-ikén már javában folyt.

2. Nagymartoni Pál országbíró ugyanezen ügyből kifolyólag elrendelte, hogy Harkályi István eljárása 1328 augusztus 30-án kerüljön vizsgálat alá; az erről szóló okiratot pedig *Ausztriában, a Sár (Lajta) folyó mellett 1328 szept. 8-án* állítja ki.³

¹ Ugyanott. 735.

² Zalamegyei oklevéltár I. 225.

³ Ugyanott 225—226.

b) *Helyszíni adatok.*

A mozgósított magyar hadsereg főparancsnokává *Hermann* nb. *Laczk fia István* lett kinevezve, ki már 1326 okt. 14-ike óta királyi lovászmester és Károly király haláláig ennek kedvence maradt. A hadsereget két részre osztotta fel, melynek zöme Ausztriába, kisebb része pedig Stájerország felé vonult.

A részleges tudósítások a következők:

1. Midőn I. Lajos király 1347-ben *Laczkfi István* erdélyi vajda részére egy korábbi adománylevelet megerősít, érdemeiről többiek között a következőket mondja: «Akkor (t. i. 1328-ban), midőn atyánk Károly király Ausztria és Stájerország fejedelmei ellen hatalmas sereget menesztett, hogy az osztrákok támadását és garázdálkodását megtorolja, István mostani vajda, akkori lovászmester és atyánk hadseregének főparancsnoka (= major exercitus) csapataival *osztrák területen* a nagyszámú osztrák hadsereg ellen küzdvén, több kiváló tisztet és főurat mint hadifoglyokat apánk elé vezetett, maga pedig két lándzsadőfés és egy íjlövés következtében három súlyos sérülést szenvedett. Ugyanezen hadjáratban a *Celtigar által védelmezett Stelfrid nevű várat* oroszánvitézséggel és halálmegvetéssel határos királyhű buzgalommal folytatott harcban elfoglalván, nevezett Celtigart mint foglyot atyánk elé hozta s a várat atyánk hatalmába kerítette.»¹

Az itt említett vár a grossenzersdorfi kerületi kapitányság matzeni járásbíróóságához tartozó Stillfried, melyről még alább többször lesz szó.

De ki volt Celtigar?

Azok, kik fenti okirati adatokat ismerik, illetve ismerték, e nevet a németes *Zeltiger*-rel azonosítják, de ez helytelen, mert *ily nevű osztrák család ismeretlen*. A meghatározás másutt keresendő.

Azt hiszem, meg is van.

Az alsóausztriai st-pölteni (szent-hippoliti) kerületi kapitányság melki járásbíróóságához tartozik egy *Zelking* (= magya-

¹ Sopronmegyei oklevéltár I. 198.

rosan Czelking) nevű helység, melynek tulajdonosai, a *Zelkingiek*, valamikor előkelő osztrák családot képeztek. Zelkingi Ottó résztvett 1304-ben a csehek ellen indított osztrák-magyar hadjáratban; 1352-ben él Zelkingi Ulrik; 1366-ban Zelkingi István; Nagymartoni Pál országbíránk leányának, Annának (ki 1346-ban az osztrák Puchheim Alberthez ment férjhez) leánya Erzsébet Zelkingi Ottónak a neje stb. Így tehát meg lehetünk róla győződve, hogy az akkori osztrákok a Zelkingieket nem «Herren von Zelking»-nek, hanem «*die Zelkinger*»-nek nevezték, a miből a magyarok a Czeltigart, vagyis Zeltigert faragták.

2. Károly király Pozsonyban 1328 július 18-án tanusítja, hogy Herczeg¹ fia Imre fiai: *Erenyei* Miklós és Tamás, továbbá ugyanezen Imre fia András fiai, István és Péter, zalamegyei nemesek, előtte előadják, hogy ugyanezen András fia, *Imre*, az alatt, míg a király a jelenlegi hadjárat tartama alatt Pozsonyban tartózkodott, az osztrákok ellen többekkel együttesen a németül *Stylfred* nevű vár előtt a királyi tekintély és hatalom erősítésére harczolván, a csatatéren elhalt, miért is ennek megjutalmazásául nekik a Zala megyében fekvő Cséb nevű birtokot adományozza.² A nevezettek utódai 1400-ban kezdenek az enyerei és *csébi Pogány* néven szerepelni.

3. Károly király Visegrádon 1329 január 8-ikán kijelenti, hogy Péter fia *Szarka Miklós*nak a vasmegyei Péczöl nevű birtoka mellett fekvő Vát és Sarmásd nevű birtok egy részét adományozza. Érdemeiből kiemeli, hogy «különösen akkor, midőn nekünk a cseh király, a római király és az osztrák herceg ellen segítségre jött, az Ausztriában fekvő *Stilfrid* nevű vár alatt e Miklós a várból minket becsmérő (= inzultáló) tömeg egyikét lándzsadöfessel a nyergéből kiemelte és mint foglyot nekünk bemutatatta.» A megjutalmazásra ajánlotta őt több főúr, kikről majd alább lesz szó.³ Ezen Miklós a vasmegyei *péczöli Szarka* család egyik elődje.

¹ Hogy a régi okiratokban többször szereplő «Herczeg» személynév a német Hartwich változata, más helyen fogom tárgyalni.

² Zalamegyei oklevéltár I. 227.

³ Anjoukori okmánytár V. 507.

4. A király Visegrádon 1328 december 20-ikán tanúsítja, hogy udvari apródja, *Hektor fia Miklós* mester azon hadjáratban, melyet még 1328-ban az osztrákok ellen indított, *Marchegg* városa alatt megsebesült, miért is nevezettet Veszprém és Győr megyék tisztviselőinek hatósága alól felmenti.¹

Hogy ki volt e Miklós, azt a következőkből tudjuk meg.

1330 június 29-én találjuk, hogy a veszprémmegyei köz-nemesek sorában *Hektor fiai*: Dalkai Zonkor, *Miklós* és Péter is szerepelnek; 1351 július 1-én pedig olvassuk, hogy Hektor fia Zonkor fivérért, Miklóst, a Dalyka nevű birtok elfoglalásától tiltja, a mit Veszprém megye tisztikara meg is erősít.² Dalyka és Dalka a veszprémmegyei pápai járásban még most is létező Dáka; a Dálkai család az egész XV-ik században ismeretes. *Ennek a Dálkai családnak tagja a fenti Hektor fia Miklós.*

5. Károly király 1330 június 24-ikén felhívja a nyitrai káptalant, hogy a Radosna folyó mentén fekvő Nesticze vagy más néven Pohobán nevű birtokot határolja meg. A káptalan jelentése szerint e birtok a tapolesányi járásban még most is létező Paczolaj és Csermend mellett feküdt. A király ennek alapján 1330 augusztus 8-án udvari apródját, *Dénes fia Dezsőt* a nevezett birtokban megerősíti s kiemeli, hogy e Dezső «azon hadseregben, melyet összes szolgáló népeinkkel az osztrák és stájer hercegek ellen vezettünk, *Marchegg vára és városa előtt, valamint Morvaországban mindenütt, hol rá szükség volt,* mindent megtett, hogy a király megelégedését magának kivívja». Családi nevét az 1330 június 24-én kelt okiratból tudjuk, melynek értelmében Nezssette (= Nesticze) tulajdonosa **LÖVŐ** (= Leueu) *Dénes fia Dezső* kir. udvari apród.³ Atyja Dénes 1318-ban mint «Lewo» Dezső (a mint ezt Fejér VIII. 2. 176. tévesen írja) a zsámbokréti járásban fekvő Szucsánnak volt a várnagya.⁴

Hogy a nyitrai megyei *Elefánti Dezső* is *Marchegg* előtt harezolt volna, a mint ezt a millenniumi történet (III. 116.) állítja,

¹ Anjoukori okmánytár II. 379.

² Anjoukori okmánytár II. 496. V. 508

³ Anjoukori okmánytár II. 494, 506., 507.

⁴ V. ö. különben a Történelmi Tár 1910. é. f. 155. oldalával.

nem felel meg a valóságnak. Az illető író Lövő Dezsőt Elefánti Dezsővel azonosnak vette. Elefánti Dezsőnek pedig nem Dénes, hanem Mihály volt az atyja.

6. Károly király 1330 február 18-án Lőrincz nevű zászló-tartóját és rokonait az ország főbíráinak és helyetteseiknek hatósága alul felmenti. Érdemeikről kiemeli, hogy akkor, «midőn (1328-ban) a fenséges fejedelem, néhai Frigyes római király úr ellen hadsereget menesztettünk és hadjáratot indítottunk, *Egyed* rokonuk a *Syhord* nevű vár előtt szolgálatunkban vitézül harczolva, dicső halálban részesült; *Lőrincz* ugyanazon harczvonalban súlyosan megsebesült; *Ugron* nevű édes fivére pedig a *Guncheyl* nevű város közelében egy hajítógépből kiröpített nyíl által felette súlyos sérülést szenvedett».¹

Syhord vára nem más, mint a Thaya melletti waidhofeni kerületi kapitányságban még most is létező *Gross-Sieghards*; Guncheyl azonban nem könnyen határozható meg. Van egy *Günzersdorf*, mely a mistelbachi kerületi kapitányság zistersdorfi járásbíróságához tartozik, körülbelül két kilométernyi távolságban déli irányban a Paisdorf—Dobermannsdorf—Hohenau alsóausztriai országos vasútnak Böhmischkrat nevű állomásától fekszik. Van egy *Günselsdorf*, mely a badeni kerületi kapitányság bádeni járásbíróságához tartozik, körülbelül két kilométernyi távolságban északkeleti irányban Leobersdorftól fekszik és melyet *Ginselsdorf*nak is neveznek. Tekintetbe kell most már vennünk, hogy Rabensburg és Feldsberg szintén a mistelbachi kerületi kapitányságban fekszenek és hogy ezeket a magyarok elfoglalták, Baden pedig az eddig ismert adatok által hitelesített harcztérről oly messzire esik déli irányban, hogy a hadi műveletek ott alig zajlottak le.

Így tehát nagyon valószínűnek látszik, hogy fenti Guncheyl alatt csak Günselsdorf értendő; azon *Gunzerstadt* pedig, melyet a *millenniumi történet* (III. 116.) *Guncheyl*-lel azonosnak veszi, nem létezik Alsó-Ausztriában.

Nekem azonban mindamellet más a nézetem. Ne feledjük el, hogy a külföldi hely- és személynevek ferdtítésében nemcsak

¹ Anjoukori okmánytár II. 465.

a vatikáni kancellária, de hazai okirataink fogalmazói és írnokai is nagyokat műveltek. A feld-, stadt-, dorf-fal végződő német, illetve osztrák helynevekből a magyarok majdnem rendszeren a végszótagokat kihagyták; így lett pl. a stájer Fürstenfeldből az eléggé ferdített Furustun, illetve Föröstön stb. Ha Guncheyl-lel is így bántak, megvan a meghatározása. Marcheggtől északnyugati irányban van Oberweiden, ettől szintén északi irányban (Unter-) Gänserndorf, a Magyarországra vezető vasút egyik gócpontja. A magyar hadsereg, a mint majd alább látjuk, Marcheggtől észak felé hatolt be Ausztriába és így bizonyosnak vehetjük, hogy a *Marchegg és Stillsfried között fekvő (Unter-) Gänserndorfot is érintette, illetve ostrom alá vette*. A helységet az akkori osztrákok Gänseldorf-nak nevezhették,¹ a miből a magyarok a «dorf» végszó elhagyásával a füleiknek sokkal kényelmesebb Gönczöl-t gyártották. A mi pedig Lőrincz zászlótartót illeti, tudjuk, hogy az okiratokban mint Tót Lőrincz is szerepel, hogy fia az ismert Kont Miklós nádor és hogy tőle az Ujlakiak származtak, kiknek egyik tagja, Miklós (meghalt 1477-ben) a boszniai királyi címet kapta.

Már fentebb említettük, hogy Károly, mielőtt a hadjáratot megindította, János cseh királyt a szerződésileg biztosított támogatására felszólította. A cseh király eleget is tett e meghívásnak. 1328 július 23-án indult meg csapatával, mely 2300 cseh és lengyel sisakosból állott.²

A felső mannhardsbergi körben lévő (jelenleg a horni kerületi kapitányság gerasi járásbiróságához tartozó) *Drosendorf*, mely régóta Morvaország elleni határvárként szerepelt, volt támadásának első tárgya. De nem ment a dolog oly könnyen, mint gondolta.

Az egyik osztrák kütfő³ így ecseteli: «Utoljára, midőn (a magyar király és Ottó herceg) nem boldogultak és kísérleteiket nem tudták megvalósítani, a cseh király Drosendorf városát

¹ 1429—1445 között Gensterndorf a neve; legrégebb alakja pedig Genstribendorf, a mi valószínűleg nem más, mint Gänsetreibendorf (Gänse treiben annyi mint «ludakat hajtani»). V. ö. Salbuch von Klosterneuburg.

² Loserth, Königsaaier Geschichtsquellen 456.

³ A Zwettli krónika III. folytatása ap. Pertz. IX. 669.

vette ostrom alá, melyet teljes hat hétig gépekkel, aknákkal és egyéb néven nevezendő hadi készülékekkel támadott meg, mire a város bizonyos feltételek mellett magát a cseh királynak vetette alá.» De ugyanezen forrás, mely Károly és Ottó balsikeréről szól és a dolgot úgy adja elő, mintha csak a cseh király segítsége döntötte volna el a hadjárat sikerét, közvetlenül a fenti sorok előtt elismeri, hogy Károly és Ottó hat osztrák várat foglaltak el.

Hogy János Drosendorfon kívül még egyéb osztrák várat ostromolt vagy elfoglalt volna, vagy hogy az ő csapatai a magyarokkal egyesülve harczoltak volna, annak a magyar forrásokban egyetlenegy bizonyítékát sem találjuk. Nyomát találok azonban az 1329 január 8-án kelt oklevélben,¹ melyben Károly király Szarka Miklóst megjutalmazza, mert Stillfried vára előtt egy henczegő osztrákot kellőleg megbüntetett. Tudjuk, hogy Stillfried alatt még több magyar is kitüntette magát és így annak a feltevésére vagyunk jogosítva, hogy ott csakis magyarok (esetleg Ottó embereivel együttesen) harczoltak. De Károly világosan mondja, hogy Szarka Miklós Stillfried alatt akkor tüntette ki magát, midőn a cseh király neki a római király és az osztrák herczeg ellen segítségre jött. Ezen idő meghatározása teljesen felesleges lett volna, ha János csak Drosendorfnál harczolt volna; így pedig megengedi e szövegezés annak feltételezését, hogy Stillfriednél egy kis cseh kíséretű csapat is működött. De ismétlem, hogy ez csak feltételezés.

Azt is említettük fentebb, hogy a magyar sereg egyik (kétségekívül kisebb) osztálya a hadjárat kezdetén Stájerország felé vonult; erre nézve azonban — legalább tudtommal — csak egyetlen egy magyar okirati forrás áll rendelkezésünkre.

E hadosztály parancsnoka volt *Alsóindvai Bánfi Miklós*, a stájer Messendorfból hazánkba jött Buzád—Hahót nemzetség tagja, a ki 1323-ban merül fel, 1324 óta Zala megyefőispán a, 1328-ban a mellett királynéi lovászmester, különben is zala-megyei nagybirtokos, később Szlavonia bánja, mely minőségben 1356 körül meghalt. E hadjáratban kifejtett működéséről Lajos

² Anjoukori okmánytár V. 590.

király egy 1343 márczius 22-én kiállított oklevelében következőleg nyilatkozik: «Midőn atyánk Károly király a közte s az osztrák-stájer hercegek között kitört háborúban a fentemlített Miklós mestert az osztrák hercegnek egyik előkelő bárója, bizonyos *Walsee* ellen menesztette, ugyanezen Miklós hűséges buzgalommal a *Haburne* nevű várat ostrommal foglalta el és e vár urait, az Aluh és Henthul nevű osztrák urakat, kiket a nevezett várban fogságba ejtett, atyánknak színe elé hozta, mely alkalommal több rokona és kiváló tisztje, a mint ezt báróink megbízható jelentéseiből tudjuk, e vár előtt (elesett vagy megsebesült). Ugyanezen időben Miklós mester oroszánvitézséggel «castrum *Thusalth Teutonici potentis Iretolthstein vocati*» ostromolta, elfoglalta, elhamvasztotta és fogságba került előkelő számos várbelit atyánkhoz szállított, a hol legnagyobb részük rokonaikkal és tisztjeikkel fogságban elhaltak.»

Ezen, tudtommal csak az egyetlen magyar forrásban említett és felette érdekes adat sok tekintetben helyreigazításra szorul; de mielőtt részletekbe bocsátkoznánk, ki kell emelnem, hogy Fejér ezen okiratot két helyen (IX. 1, 85 és IX. 7, 31) közli, hogy eredetije az országos levéltárban DL. 3564. szám alatt őriztetik és hogy Fejér a fentemlített hely- és személyneveket az eredeti oklevél nyomán teljesen betűhíven adja. A mi már most az okiratban szereplő *Haburne* nevű várat illeti, ki kell jelentenem, hogy helyes német elnevezése csak *Habern* lehetett és hogy ily nevű helység jelenleg csak Csehország csaszlauer kerületi kapitányságában létezik. Alsó-Ausztriában és Stájerországban ma már hiába keressük. Hogy mindamellett Stájerországba helyezendőnek vélem, annak az a magyarázata, hogy a király Lindvai Miklóst bizonyos *Walsee* nevű osztrák főúr ellen menesztette és hogy épen ezen hadi művelet folyamán *Habern* ostromoltatott. Tudjuk pedig, hogy az osztrák *Walsee* Ulrik a magyar koronához tartozott Muraközt már hosszabb idő óta jogtalanul elfoglalva tartotta, s így semmi sem fekszik közelebb, mint annak elfogadása, hogy a Zala megyében törzsökös Alsóindvai Miklós a Zala megyével tőszomszédságban levő Muraköz vidékén, illetve stájerországi területen garázdálkodó *Walsee* Ulrikot megtámadta. Azt, hogy *Habern*

Walsee-birtok lett volna, vagy hogy itt maga Walsee a magyar hadsereggel szemben állt volna, az okirat nem állítja; csak azt mondja, hogy a király Lindvai Miklóst Walsee Ulrik ellen küldte; a dolog tehát úgy áll, hogy a magyar vezér ezen járata alatt a Habern nevű várat elfoglalta és így több mint valószínű, hogy a vár stájer területen feküdt. Ily nevű helységet nem ismerünk jelenleg Stájerországban; de van a hartbergi kerületi kapitányságban egy *Habersdorf*.

Habern urai Aluh és Henschul teljesen ismeretlen alakok. A mi Aluh-t illeti, figyelembe veendő, hogy a régi írásmód szerint a «h» mint végbetű többnyire a német «ch»-nek felelt meg és így épen nem teljesen kizárandó, hogy itt a rövidített Albrechtel vagy esetleg Ulrichchal van ¹dolgunk. Henschul lehet a Hans (= János) dédelgetője: Hänsel, de valószínűbb, hogy Henczel = Heinczel, a mi a Heinrich, illetve Heinrich dédelgetője.

Venio ad fortissimum virum.

Habár a fentemlített legújabb és legnagyobb összefoglaló «a magyar nemzet története» cím alatt 1895-ben megjelent mű 3-ik köt. 116-ik oldalán (mely művet rövidítés kedvéért rendszeren csak «millenniumi történelem»-nek szoktunk nevezni) azt olvassuk, hogy a magyar sereg a Mannharts-hegyen innen többiek között *Thösalt* nevű várat is bevette, mégis légből kapott állítás ez, mert ily nevű vár Ausztriában sem akkor, sem később nem létezett. A hiba azonban magyarázható.

Fejér — mint már mondtuk — az illető okiratot kétszer tette közzé. IX-ik kötete I. részének 85—90-ik oldalán az eredetinek teljes szövegét adja, míg IX-ik kötete 7-ik részének 31—32. oldalán sok kihagyással csak a szövegből kiszakított egynéhány mondatot közöl; már most teljesen magyarázható, s elfogadandó dolog, hogy nemcsak Pór Antal, hanem az előtte is e tárggyal foglalkozó írók Fejér teljes szövegét, vagyis IX. 1, 85-öt használták. Csakhogy a két hely között még egy oly lényeges közlési különbség is van, mely leghathatósabban ecseteli, hogy némelykor egyetlen egy hibás betű sok-sok időn keresztül egy fel nem tűnő és alig kijavítható tévedést tud létrehozni.

A teljes szöveget magában foglaló közlés mondja t. i.: «castrum Thusalth, Teutonicus potentis Pretholthstein vocati ob-sedit et expugnavit», a mi betű- és értelemhű fordításban annyi, mint «a Pretholthstein nevű előkelő osztráknak Thusalth nevű vára», vagyis hogy a vár neve Thusalth, birtokosa pedig Pretholthstein; így tehát nagyon is érthető, sőt megbocsátható, hogy Pór és elődei egy Thusalt, illetve Thösalt várról beszéltek. A IX-ik kötet VII-ik részében (32. oldalán) pedig áll: «castrum Thusalth Teutonicus potentis Pretholthstein vocatum», a mi azt jelenti, hogy a vár neve Pretholthstein, birtokosa pedig Thusalt.

Hogy ki volt Thusalt, azt minálunk — legalább tudtommal — nem találjuk. Meghatározására szolgáljanak a következő fejtegetések:

Pretholthstein alatt «Bertholthstein» értendő; ily nevű helységet azonban sem Ausztriában, sem Stájerországban már nem ismerünk; de hogy valamikor Stájerországban létezett, arra okirati bizonyítékunk van. Marburgi Gottfried stájer országbíró 1255 január 13-án a magyar király nevében Grácban országos törvényszéki ülést tartott, hogy a német rend lovagjainak egy-néhány stájer úr ellen emelt vádait vizsgálat tárgyává tegye. Az utóbbiak sorában van «Otlinus de Perthotesstein»¹ is, kit arra marasztaltak, hogy Oberndorfban fekvő birtokait a német rendnek adja át. Várának fekvését következőleg határozzuk meg. A Győr—Fehringi vasút utolsó magyar állomása Gyanafalva, melyet a XV. században Janofalvanak, németül pedig még ma is Jennesdorfnak neveznek. Utána következik Fehring mint első stájer állomás. Ettől északi irányban van Feldbach, ettől keleti irányban feküdt Bertoldstein.

III. András 1291 július 21-én a Csém nb. Weisz Miklóst és fivéreit, vasmegyei embereket, Óbér helységgel megajándékozván, többi között kiemeli, hogy «IV. László király idejében, midőn Magyarország határvidéke és várai Trusalch és más osztrákok által el lettek foglalva, ezen Weisz Miklós és fiverei *Trusalch ellen, ki akkor Körmend várát elfoglalva tartotta,*

¹ Zahn, Urkundenbuch der Steiermark III. 239.

harczoltak, minden néven nevezendő sorscsapásnak magukat alávetvén; ez alkalommal Merch (Mert = Márton) nevű fraterük a harcztéren halt meg.»¹ Hogy mikorra esett meg Körmend ezen elfoglalása, határozottan nem tudni; lehet hogy már 1273-ra; de tekintettel arra, hogy III. András valószínűleg oly eseményről beszél, mely csak röviddel az adományozás előtt zajlott le, alig tévedek, ha Trusalch berohanását 1289-re teszem, mely évben Güsszingi Iván az osztrákok ellen elkeseredett harczot vívott, melynek folyamán az osztrákok Vas megyében fekvő birtokait egymásután elfoglalták.

Körmend nem messze fekszik a stájer határtól és így nagyon is elfogadható, ha már ezen egy adat alapján az «osztrák» Trusalchban valamely stájerországi úrra ráismerünk. Neve — hacsak minden jel nem csal — *Trauschalk*-nak ejtendő ki.

1313-ban újabb adatot kapunk a kérdéses férfira nézve. Nevezett évi május 8-án arról értesülünk, hogy a Nádasdi-család tagjai s a vas megyei Karátföldiek között már hosszabb idő óta viszálykodás folyik, melynek az a tárgya, hogy a Karátföldiek akkor, *midőn az osztrák Trusalchius a szt. Mihályról nevezett vasvári monostort erőszakosan megtámadta*, a Nádasdiak birtokaihoz tartozott Gerse nevű helységben garázdálkodtak.² Hogy mikor volt ezen háborúskodás, arra talán a következő adat nyújt némi felvilágosítást. A vasvári káptalan tanúsítja t. i. 1311 május 1-én, hogy midőn az osztrákok a szent Mihályról nevezett vasvári templomot erőszakkal elfoglalták és az ország bárói a vas megyei nemesekkel együttesen az ellenség kikergetése céljából összesereglettek, a nevezett templom a benne felhalmozott oklevelekkel együtt leégett.³

Ha ezen hadjárat 1273-ra vagy 1289-re esett volna, hihetetlen dolog, hogy a Karátföldiek által akkor elkövetett garázdálkodások megtorlását a Nádasdiak csak 40 vagy 24 évvel később indították volna meg; így tehát bizonyos, hogy a vas-

¹ Wenzel: Árpádkori új okmánytár XII. 503.

² Anjoukori okmánytár I. 296.

³ Anjoukori okmánytár I. 226.

vári templom elhamvasztása és Trusalch berohanása *röviddel 1311 május 1-e előtt* történt és hogy itt megint azon segítőakciók egyikével van dolgunk, melyekkel a stájer-magyar határon törzsökös német birtokosok a folyvást lázadó s királyukkal ellenséges viszonyban álló Güsszingi Andrást és Kakas Miklóst részesítették és melyről összefoglaló történelmi műveink mind- eddig említést sem tesznek. Tekintettel már most arra, hogy Vas megye is határos Stájerországgal, bizonyosnak veendő, hogy azon «osztrák» Trusalch (ius), ki 1311 táján Vas megyét pusztította, szintén stájer ember; az pedig, vajjon ugyanazon Trauschalk-kal van-e dolgunk, ki IV. László idejében Körmendet tartotta elfoglalva, vagy vajjon az 1311 táján szereplő Trauschalk tőle megkülönböztetendő ember (esetleg fia), határozott válasz nem adhatok. De az eddigiekből azt hiszem czáfolhatatlanul kitűnik, hogy azon Trusalch, ki 1328-ban a stájer Bertoldstein tulajdonosa és Alsólindvai Miklós által legyőzetett, *nem más, mint az 1289- és 1311-ben szereplő Trusalch.*¹

A hadjáratban résztvett főurak sorát majd alább adjuk.

Dr. WERTNER MÓR.

¹ Mindezekről a stájer irodalom úgy látszik mai napig mit sem tud. Hogy kik voltak 1270-től 1328-ig Bertoldstein urai, illetve birtokosai, erről semmi néven nevezendő okirati adat nem található. Bertoldsteinra vonatkozólag a gráci országos levéltár egyáltalában csak egyetlen okirat másolatát őrzi (eredetije a fehringi plébánia tulajdona; pecsétje nincs) és ez sem mond mást mint azt, hogy Emmerberchi Bertold Bertoldsteinban 1305 márczius 25-én kelt oklevelével a fehringi plébániának és templomnak a Fehring mellett fekvő Schiefer nevű ősi birtokában egynéhány telket adományoz.

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE.

I.

Tokaj a honfoglalás korában. Földvára és nevének eredete s változása. A vár első építkezési korszaka 1388-ig.

Árpád fejedelemnek Tarczal nevű vezére kapta adományba azt a földet, mely a tokaji hegy tövében a Bodrog és Tisza összefolyásánál elterül. Ezen helyen épített Tarczal vezér a honfoglaláskor egy földvárat, melyet a király névtelen jegyzője «Hymesudvarnak» nevezett.¹

Mireánk magyarokra kedves emléket rejt ez az elnevezés, mely minket nemcsak egy bizonyára nagy gonddal és izléssel megépített várra, de vele együtt az akkori magyar építészeti kultúrára is emlékeztet.

«Hymesudvar» — szép, ékes udvart jelent, melynek egyes részei a magyar nép építési művészetében kifejlett modorban voltak diszítve s azért kapta azt a nevet.

A földgátak faszerkezetű kapui bizonyára hasonlítottak azokhoz a kapukhoz, melyek a székely földön és Kalotaszeg vidékén ma is láthatók.

Kútforrásaink legelőször 1074-ből említik Tokajt, amidőn Salamon király unokatestvéreivel Kemejnél összeütközött Cothoydnál (talán a mai Kota ér), majd a Tiszán átkelve itt pihent meg, s innen tartott Pest felé.²

¹ Anonymus XVII. fejezete, melyet most jelenben Hymusuduornak (mai kiejtéssel Himesudvar) neveznek (Szabó Károly fordítása). Fekvésére nézve lásd a katonai részletes térképet, 1 : 75,000-hez, 13. öv, XXV. oszlop lapja, 1884. évi felvétel.

² Szabó Károly: Márk kronikájának fordítása. A magyarok viselt dolgairól az ősidőktől MCCCXXX. évig. «Az ő kibékülésük» 58. fejezet, LXVII. lapon és Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. 162.; lásd továbbá Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika, I. 51., 52. és Tudományos gyűjtemény 1823. évi IV. köt. 5. lap.

Ki tudná megmondani, miért változott meg Hímesudvar neve s miért kapta utóbb a «Tokaj» elnevezést? Igen közel áll a föltevés, hogy a «Tok» szógyökből, a Tiszában is előforduló halnemtől vette a magyar a «Tokaj» szónak eredetét, a mennyiben a «Tok» szóhoz hozzá fűzte az «aj» ragot, mint azt számos magyar helynévnél tapasztalhatjuk, mint Muzsaj, Halmaj stb. stb. Így képződhetett a «Tokaj» jelző is.¹

¹ Nem tartható valószínűnek sem *Kaprinainak*, sem *Bélnek* azon észrevétele, hogy «Tokaj» elnevezését az idetelepült tótoktól kapta volna. Az ő magyarázatuk szerint a tótok nyelvén «Sztójka» összefolyást jelent s ebből vélték kétségtelenül bizonyíthatni, hogy a Bodrog és Tisza folyóknak itteni összefolyásától a szlávok használták ezt a kifejezést, a melyből később az «Sz» betűk elhagyása folytán neveztek ezen helyet «Tokaj»-nak. Ez a magyarázat nagyon erőltetett.

Vannak olyanok is, kik a «Tokaj» elnevezés alatt «könyököt» értenek. Ez «Tokaj» város fekvésének teljesen megfelel, a mennyiben az úgynevezett «Hegyalja» egy könyökbehajlást képezvén «Tokaj» hegyével kidudorodva, annak a hajlásnak a közepe táján fekszik.

Többen úgy vélekednek, hogy «Tokaj» eredetileg összetett szó, mely a «tok-aly», vagy «aly» változattal, «tag-aly», vagy «dag-aly», a tatár-török nyelvben élő s hegyet jelentő «dag» vagy «tag» szóból ered. Eszerint «hegy-aly» vagy «hegy-alja». (Lásd: *Czuczor Gergely és Fogarasi János: Magyar nyelvészótár I. kötet 56., 57. és VI. kötet 341. lapok.*) Épen a felső-Tisza mellékén honosak az «aj» végű helynevek, úgymint: Monaj, Muzsaj, Hujaj, Halmaj, Kótaj stb. stb.

Az is lehet, hogy a «toka» szóval rokon s ebből származott. Lásd: Nyelvtörténeti szótár III. 693. lapon. Tok alatt és *Comes Géza Kuun: Relationum Hungarorum. Claudiopoli 1892. I. 41. l. négy csillag alatti jegyzet; lásd továbbá Szarvas-Simonyi Magyar nyelvtört. szótár III. 693. l. Hún alatt. A «hún» szóra lásd Jankó János: Kalotaszeg magyar népe II. rész. Tárgyi ethnographia 65—69. lapig és végre a faépítményekre lásd Huszka József: A székely ház 1895., és ugyanennek Magyar Ornamentika, Budapest, 1900.*

Czuczornak és *Fogarasinak* lehet igaza, midőn azt állítják, hogy a Tisza és Szamos vizeiben különösen bővelkedő «Tok» halnévben kereshető a «Tok-aj» szógyöke; nem pedig a «sztójka» szóban.

II.

A tokaji vár színhelyén keletkezett kötoronynak építése és annak szerkezete. Második építkezési korszak 1388—1403-ig. A tokaji vár mint révhely. Harmadik építkezési korszak 1403—1460-ig. Birtokosai ezen időben.

Soká heverhetett romokban a Hymesudvar, míg 1388-ban Czudar Péter bán birtokába jutott.¹ Ő építette a Hymesudvar helyszínére azt a kötoronyot, melyet több régi rajz megörökített. Czudar Péter zálogjogon Zsigmond királytól birta a tokaji révet is és hihető, hogy ennek biztosítására építette a toronyot.

A torony kerek idomú volt, két emeletes falazattal, melynek párkányán a fedél alatt egy ormozott védjárda létezett. Ez a járda az égtájak mindegyike felé 1—1 kiugró védőerkélybe nyilott.² Az erkélyek felett létezett magas csúcsfedélnek közepén négy vigyázó házacska, úgynevezett strázsa-ház volt. Ezek felett a fedélből még egy kötorony emelkedett ki, mely alakítást *Könyöki* szerint «köpülő»-toronynak (Butterfassturm) neveztek. Az egész építkezés az ugyanazon korabeli biharvármegyei «Kőrösszegi vár» tornyára emlékeztet. A XIV. század vége felé ez a torony még csak egy árokkal volt körülvéve, a mint az a *Burkhard von Birkenstein*-féle XVII-ik századi rajzon látható (lásd 1. ábrát).

A toronynak bejárata a kor építési modorához híven az emeleten volt, még pedig: a fennmaradt több rendbeli alaprajzok tanúsága szerint a keleti oldalon. Hogy a torony hozzáférhető legyen, az árok egy könnyen szétszedhető híddal volt áthidalva, melynek végéből csak létrán történhetett a toronyba való feljárás. Minthogy a lefelé irányított védelem merőlegesen az ormozatokon és erkélyeken történt, tehát a torony tőfala nem is ugrott ki.

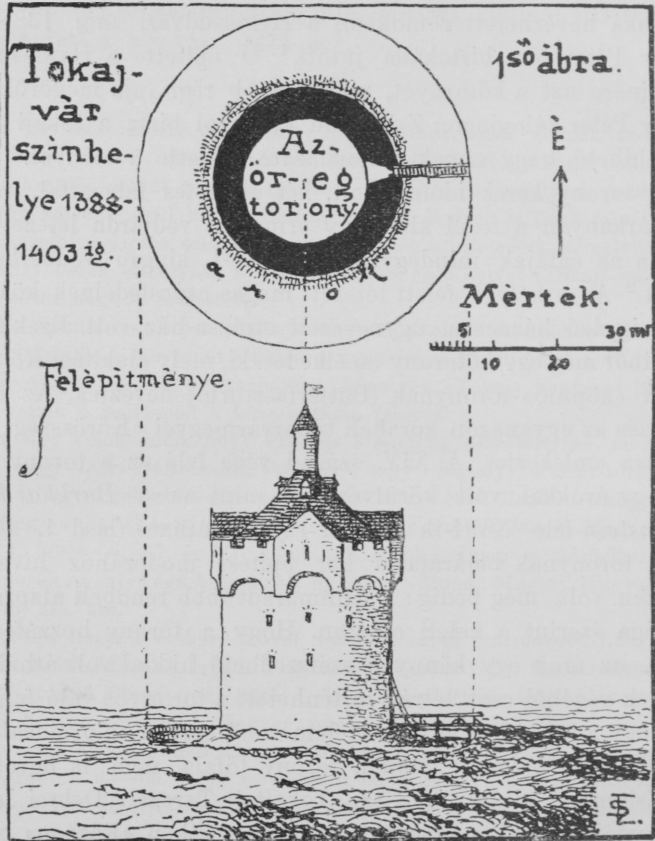
Zsigmond király 1398-ban Tokajt és Tarczalt Debrei István kincstartójának adományozta és pedig cserében «Kászon» beregvármegyei községért (a mai Mező-Kászon).³

¹ Lásd *dr. Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában. I. köt. 370. lap.

² Lásd 1., 2., 3. és 8. ábrákat.

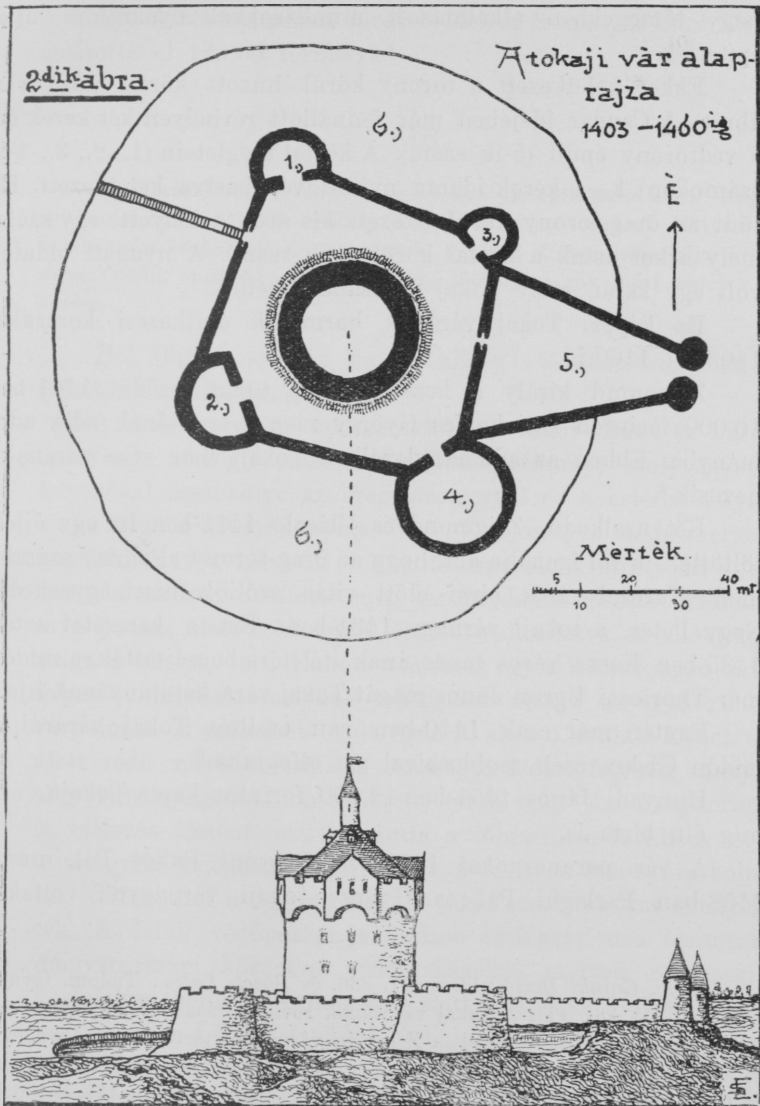
³ *Dr. Csánki Dezső*: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. I. 412. l. És lásd a kőrösszegi toronyot, *Szabó Károly*: Kún László életrajzá-
nak 178. lapján.

Ebben az adománylevélben a tokaji védő toronyról említés nincsen. Zsigmond király Tokajt elvette Debreitől, mert az a királynak Siklós várában történt bebörtönöztetésekor Durazzoi Károly fiának, Lászlónak pártjára állott.

A régi torony alakját fenntartotta számunkra a Coronelli-féle kép. Ez a kép, valamint Burckhard felvétele is későbbi korból származnak ugyan, melyekben már a vár színhelyén egy ötszögű csillagsánczot is látunk; de mindkettőn ott van az a régi torony is.

Ez a hatalmasan kimagasló torony volt tehát Tokaj várának

legrégibb kőépítkezése, mely a vár helyszínének egyúttal második építkezési korszakát jelzi (1388—1403-ig).

Durazzoi László, ki azon igyekezett, hogy törekvéseit alkalmas erődökkel biztosítsa, itt is megvetette lábát. Hívei a várat

nagy tömegekben alkalmazott munkásokkal nyakrafőre újjáépítették.

Ekkor keletkezett a torony körül húzott körfal (lásd a 2. ábrát). A Czudar idejében már fennállott révhelyen két kerek őrs védtorony épült (5-ik szám). A körfal szegletein (1., 2., 3., 4-ik számokon) 1—1 kerek idomú nyitott védőbástya keletkezett. Eltűnt az öreg-torony körül létezett kis árok s helyette egy széles mély árkot ástak a körfal körül (6-ik szám). A nyugati oldalon volt egy kapu, mely Tokaj városába vezetett.

Ez képezi Tokaj várának harmadik építkezési korszakát 1403-tól 1460-ig.

Zsigmond király a kezére jutott tokaji erődöt 1401-ben 10,000 forinton Brankovics György rácz deszpotának adta adományba. Ebben az adománylevélben Tokajt már «Castrumnak» nevezik.¹

Két uralkodó, Zsigmond és Ulászló 1412-ben itt egy éjjelt töltöttek, a mi igazolja azt, hogy az öreg-torony «Palota» számba ment. Tarczal város birái előtt vitás szöllők miatt egyezkedik Nagy Péter, a tokaji várnagy 1434-ben. Ezt a keresetet aztán 1435-ben Kassa város tanácsának ítéletére bocsájtották, a midőn már Thoriczai Ugron János magát Tokaj vára kapitányának írja.²

Ezután már csak 1440-ben van említés Tokaj váráról, a midőn Giskra cseh zsoldosaival azt elfoglalta.³

Hunyadi János 1451-ben 12,000 forinton kapta Tokajt s azt míg élt, bírta is.

A vár parancsnokai 1457-ben Osgyáni Bakos Pál, utána 1458-ban Parlaghi Pál és György tokaji várnagyok voltak.⁴

¹ *Dr. Csánki Dezső* : id. mű. I. 336. és *Spech Lajos* : Tudom. Gyűjt. 1823. évi IV. köt. «Tisza Tokaj városának rövid leírása» 1—32. lapig.

² *Matolai Etele* : Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1899. évf. IV. köt. Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ismertetése. 167. lapon és *Géresi Kálmán* : A gróf Károlyi család oklevéltára II. köt. 149. és 166. l.

³ *Dr. Szabó Pál* : Akad. Értekezések a történeti tudományok köréből. «Giskra» külön lenyomat, 9. lap.

⁴ *Náthafalussy Kornél* : «A leleszi bizottság jelentése» Századok, 1871. 623. l. és *Ebeczky Emil* : «A magyar történelmi társulat 1876. évi vidéki kirándulása Gömör vármegyében. Századok, 1876. 74. lap.

A király a visszaszerzett várat 1459-ben Szapolyai Imrének zálogosította el 12,000 forintért.¹

III.

I. Mátyás király tevékenysége a tokaji vár építkezése körül. Negyedik építkezési korszak 1469-1562-ig. Tokaj vár viszontagságai. Mátyás király halála után körülötte lefolyt harcok. Perényi Gábor elfoglalja a tokaji várat. Ötödik építkezési korszak 1562-1565-ig. A rakamazi sáncok keletkezése.

Bél Mátyás szerint Mátyás király 1460-ban kitünően megerősítette a tokaji várat.

A révhelyet védő két kerektorony ekkor eltűnt és helyökbe épült egy ötszögű emeletes védőbástyatorony, mely egy fedett folyosóval összekötve az öreg-toronnyal és a keletre kiugró ék-alakú vége a Tiszába nyúlt. Ez egy sajátágos mű, melyben a függő előművek kezdetét véljük felismerni. A király ezt a művet különös módon erősítette meg. Az majdnem három emeletes volt és a padlás alatt több nyílt lőréssel volt ellátva. A zömépítmény maga a bástya volt. Ennek tetejében egy a falon kiugró favédő-folyosót építettek, melynek jellegzetes alakja az egykorú budai várpalotán is észlelhető volt (lásd 3. ábra 5. szám). Ennek fedele alatt védő rések voltak. Az összekötő fedett folyosó, mely kő-alapokon nyugvó hídon vezetett, fából volt. Az öreg-toronymnál is változás történt, mert bejárata a földszintre került. A toronyok mindegyike csücsfedéltetű volt és a toronyok bizonyára boltozottak voltak, hol a fegyvereket és tüzes szerszámokat elhelyezhették. A falak védőpárkányai szinte emlékeztetnek bennünket a magyarországi középkor védőeszközeire, melyek rendszerint a körfalakon belől az ormozatok alatt húzódtak végig.

Schicha Lukács György hadi mérnök 1668. évben egy rajzában megörökítette ezt az ötszögű függő művet, melyen a XVII. században már ágyúlőréses látszanak. Nem lehetetlen, hogy már Mátyás idejében így állhatott ez a mű. Tudvalevő, hogy Mátyás király már ágyúkkal rendelkezett.

¹ Dr. Csánki Dezső: id. mű. I. 336. lap.

Mint hogy a vár nyugati oldalát a folyó vize nem védte, mert ott a tokaji vársziget tere szélesebb volt, ezért volt a nyugati oldalon a vár bástyatornyainak kötőfala kétszeres.

A XV. század második felében építették azt a falat, mely a 2. számú bástya északi sarkából kiindulva, védőrekeszt (mordgang) képezett és csak ennek megkerülésével juthatott a támadó az öreg-toronyhoz. A nyugati kötőfalon, úgy mint eddig, ezúttal is a kapu nyílt Tokaj városába.

A középkori várépítők mindenütt ügyeltek arra, hogy a várkapu védőtoronnyal és felvonóval legyen felszerelve. A hidon pedig emelesőnek kellett lenni, melyet még a későbbi korban is Tokajnál is észlelhetünk (lásd a 3. ábrát).

Igy alakult át a tokaji öreg-torony egy középkori várkastélyvá. Ezzel Tokajvár 4-dik építkezési korszakát állapíthatjuk meg (1460—1562).

Ez időben a tokaji vár tartozékai a következők voltak: Tokaj város vámjával és a tiszai révvel, Tarczal, Rátka vámjának fele, Koldó, Tály, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Vámos-Újfalu vámjának fele, Ladány, Mád, Öszöd, Csergő, Karacs, Páczin, Fejő, Bód fele és Zombor részei.¹

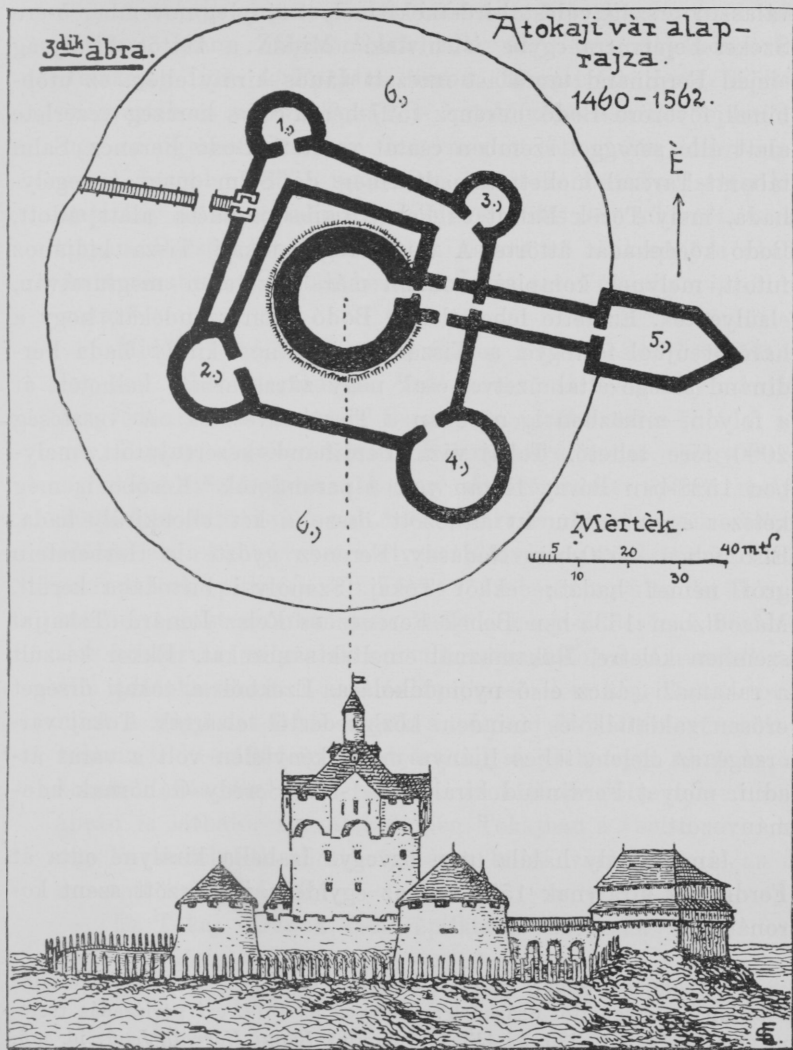
A lengyel háború alatt (1471—1474) a király birtokában volt Tokaj. Hunyadi Mátyás király halála után a trónkövetelők küzdelme alatt (1490—1491) II. Ulászló király testvére Albert, lengyel haddal támadta meg Tokajt. Bosszú akart ez lenni, azon csúfos vereségért, melyet Boroszló vára ostromakor 16 évvel ezelőtt szenvedtek a lengyelek a magyaroktól.² Albert herceg a várat nem bírta bevenni és Szapolyai István serege közeledésének hírére a várost feldúlva, 2000 hordó bor zsákmányával e vidékről sietve visszavonult.³

A tokaji várparancsnok 1505-ben Literáti György volt. Az 1514. évben a Tokajig is elhatolt Dózsa György-féle lázadás számos hívét Heteley Mihály várkapitány elfogatta és azokat ki is végeztette.

¹ Lásd ugyanott.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű I. 334. lap és *Frankl Vilmos*: »Az 1514-iki pórlázadás» Századok, 1872. évf. 443. lap.

³ L. ugyanott.

A mohácsi vészig csak annyit tudunk a tokaji várról, hogy 1525-ben Lásztóczy Boldizsár volt ott a parancsnok. A mohácsi vereség után a királyi trón megüresedvén, Szapolyai János pártja október havában itt gyűjtötte össze a hozzájuk szító rendek, hol azután Verbőczy tanácsára meg is állapodtak, hogy király-

választó országgyűlést hirdetnek, melyet tényleg november 5-ére Székes-Fejérvárra egybe is hívtak.¹ Midőn a kettős királyság elején Ferdinánd támadást intézett János király ellen, ez utóbbinak fővezére Bodó Ferencz 1527-ben a Salm herczeg vezérlete alatt álló sereggel szemben csatát vesztett. Bodó Ferencz Salm táborát Tarczal mellett támadta meg, de Salm magyar segélyhada, mely Török Bálint és Pekry Lajos parancsa alatt állott, Bodó középhadát áttörte. A vert sereg a tokaji Tisza hídjához futott, melynek kompjai azonban már előzetesen megfuratván, elsülyedtek. Ez tette lehetetlenné Bodó azon szándékát, hogy a harcztot újból felvegye a Tiszánál. A János király hada Ferdinánd serege által üzetve, csak nagy zűrzavarban kelhetett át a folyón, miközben igen sokan a Tiszába veszttek. A veszteség 2000 főre tehető. Tokaj vára Ferdinánd kezére jutott, melyben 1528-ban Révay István volt a parancsnok.² Később is még kétszer egymásután itt ütközött össze a két ellenkirály hada. Első ízben 1530-ban Nádasdy Ferencz győzte le Herberstein gróf német hadát; ekkor Tokaj Szapolyai birtokába került. Másodízben 1535-ben Bebek Ferencz és Felsz Lénárd Tokajjal szemben keletre, Rakamaznál emeltek sánczokat. Ekkor készült a rakamazi sáncz első nyomdokolása. Ezekből a tokaji őrséget erősen zaklatták és minden közlekedéstől elzárták. Tokaj várőrsége az élelem teljes hiánya miatt kénytelen volt a várat átadni, melyet Ferdinánd király 1541-ben Serédy Gábornak adományozott.

János király halála után özvegye Izabella királyné adta át Ferdinánd királynak 1550-ben az egyideig itt őrzött szent koronát.³

¹ *Fraknoi Vilmos*: Magyar történeti életrajzok. Verbőczy életrajza 246. lap és ugyanattól Századok: Adalékok az 1514. évi pórlázadás történetéhez. 1872. évf. 436. és 443. l., valamint *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 10., 16. és 24. l.

² *Martini Zeilleri*: Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulmi kiad. 1664. 289., 291., 485., 488., 580., 587. lapon 1527-re teszi. Magy. nemzeti múzeumi könyvtár. Hung. 6730. *Rónai Horváth Jenő*: id. műv. II. 10., 16., 24. l.

³ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű. III. 277. és IV. 168. l. 1890.

A tokaji várparancsnok 1556-ban Némethy Ferencz volt, ki a várat János Zsigmondnak adta át.¹ Még ugyanezen évben Telekessy Imre és Forgács Simon, Tárczai Györgyöt Szöllősnél megverték és ezután Tokajt is hatalmukba akarták ejteni.² De úgy az ugyanezen évben megkísérelt elfoglalás, mint az egy évvel később (1557) november havában Dersffy István kassai kapitány által végrehajtott éjjeli rajtaütés nem sikerült. A várost ugyan Dersffy hadai felverték és ott bő zsákmányra akadtak, de a várat nem tudták bevenni, mert azt Némethy vitézül megvédte.³

Midőn 1562-ben Perényi Gábor 200 lovassal és 6000 gyalogossal újból megtámadta Tokajt, azt már Némethy nem tudta megvédeni, hanem onnan Szent-Jog várába menekült s így a vár Perényi kezébe került. Felemlítésre méltó, hogy Perényi nyomban az elfoglalás után egy «huszár-várat» épített, melyben 2000 lóra való istálló volt.⁴ «Huszárvárnak» nevezték abban az időben azon külműveket, melyeket a lovasság szállott meg. Ez egészen palánk építkezés volt. Tehát 1562-ben megváltozott Tokaj vár színhelye. Azt azonban nem tudjuk, hogy a Perényi által készített huszárvár mily alakban volt nyomdokolva. A rendelkezésre álló adatok szerint ez a palánképítkezés nem terjedhetett tovább, mint a hogy azt látni fogjuk a későbbi időkből megmaradt rajzokon (1660—1664-ig). Alakjára olyan lehetett, mint az ezen korabeli más vár építkezéseinél szokásban volt, milyen a 4-ik ábrán is látható. Így alakul meg Tokajban a «belső vár». Ez a régi várkastélyból állott A), és a külső várat képezte az úgynevezett huszárvár B).

Ez Tokaj várának 5-ik építkezési korszaka (mely tartott 1562—1565-ig).

János Zsigmond erdélyi és török hadakkal Tokaj közelében

¹ *Istvánffy* után adja az ad.: Zemplén vm. történetéhez. id. mű. III. 277. és IV. 168. l.

² *Bárfay Szabó László*: Forgách-család története. 283. l. 1910.

³ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 76. lap.

⁴ *Takács Sándor*: Műveltségtörténeti közlemények. VI. A magyar vár. Századok. 1907. 730. l. Pesty Ferencz jelentése szerint, mely 1562 márczius 29-éről van keltezve «ad duo mille equos» etc. etc.

1564-ben vert a Tiszán hajóhidat. A Tiszán átkelve Kassa elfoglalására törekedett, de az árvizek és a sok esőzéstől felázott talaj miatt kénytelen volt visszafordulni.¹ Hihető, hogy ekkor került vissza Némety Tokaj várába, melyet Perényi valószínűleg az erdélyi hadak közeledtére önként elhagyott.

IV.

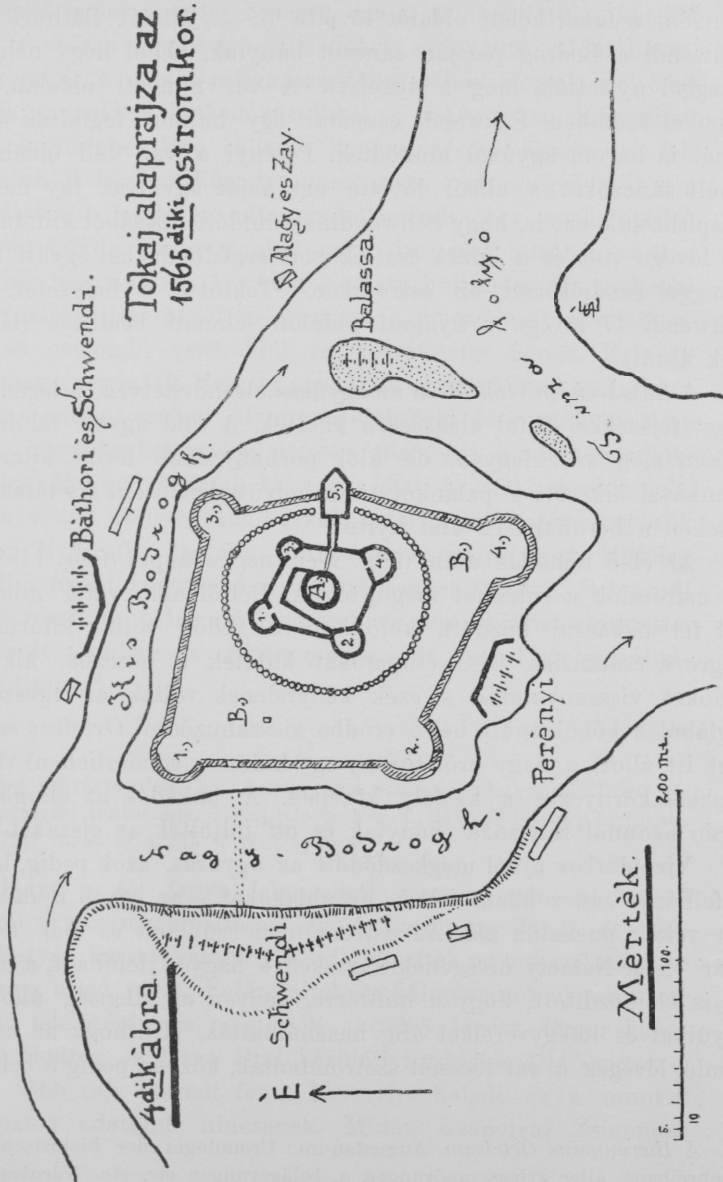
Schwendi Lázár kassai főkapitány támadása Tokaj ellen. Annak elfoglalása I. Ferdinánd király részére.

Schwendi Lázár főkapitány 7000 főnyi német sereggel 1565. év telén indult ki Kassáról Tokaj megvívására, mely ezen időben a Tálya, Szerencs és Tokaj várháromszög délkeleti sarkpontját képezte. Ez volt ennek a területnek legfontosabb erődjé s innen nyerhette a másik két vár is minden támadáskor hatályos támogatását.

Midőn Perényi Péter a megindított hadműveletkor 1200 főnyi dandárával, 4 ágyúval, azonkívül Báthori András 200 lovasával, 2 ágyúval és Balassa Menyhért, Alagy meg Zay Ferencz magyar csapataival egyesült és a tüzérségen kívül legalább 8600 emberrel rendelkezett, — elég erősnek érezhette magát, hogy hadműveleteit Tokaj ellen megkezdje. Tokaj városát tényleg február legelején rohammal bevette e sereg, hol nagy zsákmányt ejtett. Február 4-én már a várat is megrohanták, de Némety Ferencz 1500 főnyi várórsége visszaverte őket. Február 7-én a Schwendi tüzérségének bevezető harcza után, az általános roham minden oldalról február 10-én indult meg, mi reménynyel kecsegtette a támadókat, mert a befagyott Bodrog megkönnyítette a vár megközelítését. A támadó csapatok nem vették észre a jégen vágott lékeket, abba sokan beleestek és ott veszték. Az akkori értesítések 600 emberre becsülik Schwendi veszteségét. Ekkor pusztult el Haller Rudolf és Ramming ezredes egyik zászlótartója is. De a várórségből is többen megsebesültek így a többek között Némety segéde Bakics József is.

Még aznap délután új rohamra kelt az ostromló sereg.

¹ Adalékok Zemplén vármegye tört. id. mű. IV. 140. l.

Balassa a magyar hadakkal s négy ágyúval a Tisza jegén átmenvén, a falak keleti oldalát lövette (l. 4. ábrát). Báthori és Schwendi a Bodrog partján sánczot hánytak, abból négy nehéz löveggel nyitották meg a tüzelést. A vár nyugati oldalán, a kapuval szemben, Schwendi csapatai egy halmot foglaltak el; innét is három ágyúval működtek. Perényi a vár déli oldalán emelt sánczokat s abból lövette azt saját ágyúival. Így megállapíthatjuk azt is, hogy Schwendinek, midőn Kassából kiindult, 17 lövege volt és a hozzá csatlakozott segédhadakkal együtt 32 löveggel rendelkezett az ostromkor.¹ Tekintve a helyzetet, a Schwendi 17 lövege a nyugati oldalon lehetett beállítva (lásd 4-ik ábrát).

A külső védművek ellen az ágyúzás elrendeltetvén, a legénységet fejszékkal a fal aláásására küldték. A föld ugyan felülről erősen meg volt fagyva, de alól porhanyósabb lévén, kitartó munkával sikerült a palánkot több helyütt ledönteni s a támadt réseken a berohanásra utat nyitni.

Az első támadás után (febr. 7-én) negyednapra (febr. 11-én) az ostromlók a rohamot megújították. Déltől alkonyatig mindkét fél makacsul küzdött, különösen a védők voltak kitartók. Végre a császáriak friss csapatokat küldtek a harcba, kik a védőket visszanyomták s ezek kénytelenek voltak az egészen téglából s kőből épült belső erődbe visszahuzódni. *Ortelius* szerint itt állott a nagy erős torony egy különös (sonderlichen) vízárókkal környezve a kastély közepén. A támadók az elfoglalt téren azonnal sánczokat hánytak és ott töltötték az éjszakát.

Virradatkor újból megkezdődött az ágyúzás, azok pedig, kik a felhányt sánczokban voltak, az ablakokat s az egyéb nyílásokat vették puskatüz alá. Az ostrom nem szünetelt és már február 12-én Némety őrségének harczkedve nagyon lelohadt, a mit az is előmozdított, hogy a holttérre, melyen az ellenség állott, ágyúikat és lőfegyvereiket alig használhatták. Minthogy az ostromló lövegek a vár lőréseit szétrombolták, közben pedig a belső

¹ *Hieronymus Ortelium Augustanum: Cronologia der historischen beschreibung aller kriegsempörungen u. belägerungen etc. etc. Nürnbergi kiad. 1603. 127. l. (32 Stück Geschützet említ).*

vár falán is rést ütöttek, a várőrség már a további védhetőség reményéről is lemondott. Némety maga is beállott a küzdők sorába s erősen buzdította a védőket a további ellentállásra. Az ostromlók a falak megmászásához is hozzáfogtak, de őket a védők szurokkal bevont rőzsékkal s más anyag hiányában nagy mennyiségben lévő «kősók» hengergetésével igyekeztek feltartóztatni. E közben Németyt, mert nem volt elég óvatos s a legveszélyesebb helyeken adta rendelkezéseit, egy puskalövedék homlokon találta. Némety elestének híre csak később jutott a császáriak tudomására. A védők Némety holttestét egy boltozat alá helyezték. Vezérüktől megfosztva, a megadásról gondolkoztak s az ostromló vezérektől fegyverszünetet kértek. Ezt egy napra meg is nyerték. Némety elestét az ostromlókkal csak akkor tudatták, midőn szabad elvonulás feltétele és annak kikötése mellett, hogy urukat szabad legyen eltemetni, a várat feladták. A várból 400-an vonultak ki, ezek közt is 350 sebesült volt. Középen vitték szőnyegekbe burkolt vezérük holttestét. A győzők a várban 4000 akó legjobb minőségű hegyaljai bort, állítólag egy millió forint készpénzt és sok drágaságot találtak. Schwendi ezek egy részét az ostromló legénység és vezérek közt elosztotta, nagy részét azonban az erősen megrongált Tokaji vár megújítására fordította.¹

V.

Tokaj művarrá alakítása. A rakamazi sánczok keletkezése. Tokaj várának hadászati fontossága. Tokaj felszerelése. I. Rákóczi György birtokába ejti a tokaji várat. Ő alatta történt építése.

Mihelyt a tél fagya felengedett, azon a pénzen, melyet Schwendi a vár megerősítésére adott, Ramming János és Kálnássy Mátyás kassai kapitányok kijavíttatták az erősen megrongált tokaji belső várat. Felszerelték és külműveinek új rendszerben való felépítésére is megtették az első lépést. Ekkor keletkezett a Bodrog és Tisza által körülfolyt szigeten álló «művár», melyről több rajz maradt fenn. Mennyire haladt ez a munka, erről biztos adataink nincsenek. Midőn Szapolyai Zsigmond

¹ Ezen ostrom leírását adják *Ortelius*, *Istvánffy* és *Birkenstein*.

1566-ban újból megtámadta Tokaj várát és azt 32,000 főnyi sereggel körül is záratta, azt Ramming és Kálnássy vitézül megvédték.¹

Mínthogy Némety idejében az öreg torony még állott, a tokaji vár az 1565. évi ostromig nem változott. *Istvánffy*tól értesülünk arról, hogy a tokaji vár ezen ostromhoz külművekkel rendelkezett. Ezek voltak azok a palánképitkezések, melyeket Perényi emelt. Ezeknek a gerendafáit kellett az ostromló seregnek eltávolítani azért, hogy a réseken, melyeket a faltörő ágyúk ütöttek, a rohamot végrehajthassák.² Midőn Némety 1564-ben Tokaj megtámadásáról biztos híreket szerzett, a Perényi-féle huszárvárat, vagyis a tokaji külműveket régi nyomdokain helyrehozatta s ezeknek párkányait a védelemre be is rendezte. Némety az ő várépítési tevékenységét nemcsak Tokaj, de Szerencs váránál is kimutatta, hol hasonló építkezések voltak. A szerencsi várnak építkezési jellegéből következtetve a tokaji vár építéséről is képet nyerhetünk.

A belső vár kerek tornyai bizonyították legjobban, hogy ezek középkori építkezések. A körfalon belől állott az öreg-torony, melyben egy nagy «Palota» volt. A már említett három kerek-bástyatorony és ezek összekötő vonalai képezték azt a négyszöget, mely Mátyás király korában már állott. A vastag kőbástyák fedélzeteit eltávolították és annak gyeptetejű ormozatai alatt volt az őrség elhelyezve. Ezekből és a tetején, nemkülönben a körfalon alkalmazott párkányokon történt a védekezés. Az ekként kialakult nyitott védőállásokból lehetett a külterepet uralni.

¹ *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. Fordította: Vidovich György. Debreczen. 1867. XXIII. könyv. 552. lap. A már említett *Ortelius* műve és *Burckhard v. Birckenstein*. Ausserlesener Anfang etc. Augsburgi kiadás. 1686. A Mátyás király idejében épült Tokaj várának alaprakata legjobban kivehető a Badeni Lajos hagyatékában Karlsruheban őrzött alaprajzról. Band XV., szám 52, mely a 8-ik ábrán van feltüntetve itt. Megjegyzendő, hogy az eredeti rajz egy későbbi kort tüntet fel ugyan, de a középkori jellegzetes alaprajz kivehető rajta. És épen azért, mert egy későbbi kort ábrázol, ezen a rajzon már hiányzik az öreg torony, a mely hiányt a 3-ik ábrán pótoltam azért, hogy az építkezési folytonosságot jobban szemléltethetvé tegyem.

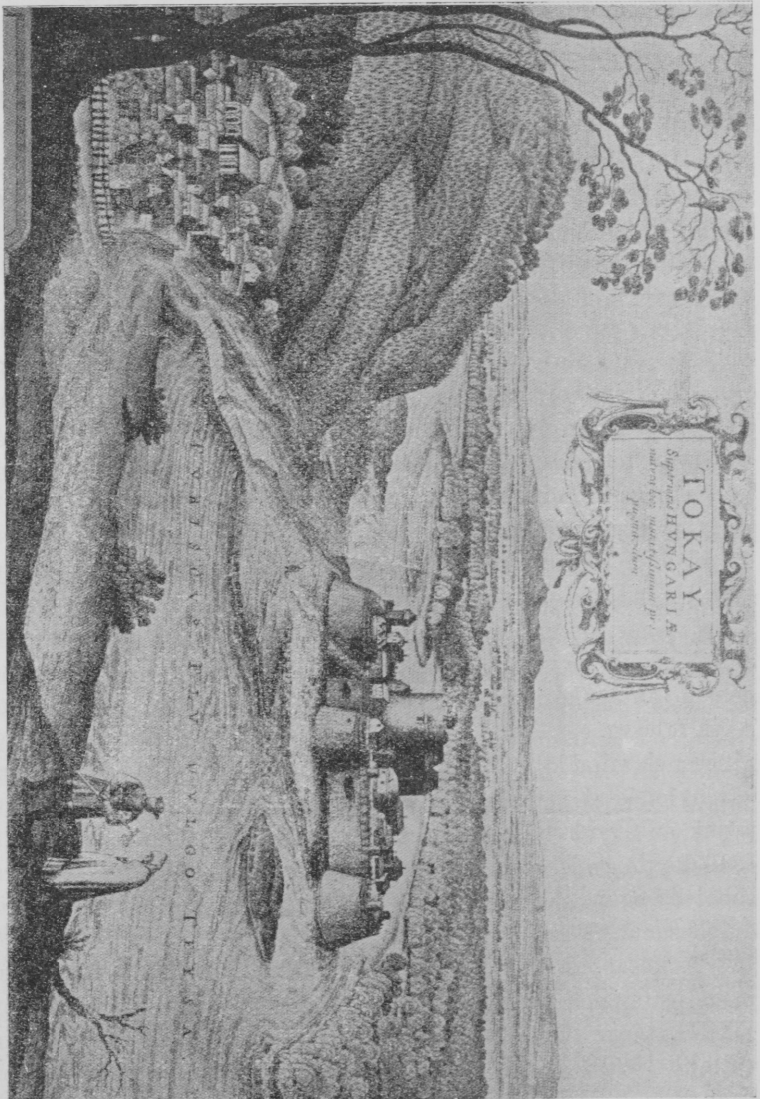
² *Istvánffy* ugyanott 506. lap és *Ország Tükre* 1865. évf.

A belső várkastélyszerű építkezést széles vízárak környezte. Az árok ellenlejtjét ezölöpzet kerítette be (lásd 3-ik ábra).

Az egri törökök 1567-ben Tokajtól Kassáig szerte pusztították a falvakat, az épületeket felgyújtották, a lakosokat rablánczra fűzve elhurcolták, vagy kegyetlenül meggyilkolták. Tokaj környékét, sőt a várat is háborgatták. A vár ezen időben még nem volt teljesen megerősítve, csak úgy állott, mint azt a *«Tokaj superiorae Hungariae natura loci munitissimum propugnaculum»* című távlati látképen Hufnageltől eredő rajz adja.¹ Ez a kép a Ramming és Kálnássy által befejezett ideiglenes erősítéseket és feljavításokat tünteti fel (lásd 5-ik ábrát). Ez a kép adja meg a még most is felismerhető háttérrel és látni rajta, hogy az öreg-torony fedelétől megfosztva, teteje ágyúlőrészekkel van ellátva. A rajz után ítélve legalább is 6 ágyútaraczkot lehetett az öreg-torony tetejébe elhelyezni. Ez pedig feltételezi, hogy a torony teteje be volt boltozva; mi megint csak annak középkori jellegéről tanuskodik. A torony fenlapján egy őrház állott, mely valószínűleg fából készült. Ide vezetett a torony grádicsa és mivel a torony átalakításából látható, hogy az lövegállásokra volt berendezve, az őrház egyúttal szertárnak is tekinthető, hol a szükséges lőszert kéznél tarthatták. A torony déli oldalán ott, a hol egykor egy erkély volt, egy ablak vehető ki, melynek szegélyein az egykori erkély befalazott nyomai vannak feltüntetve. A várfalakra egy fahíd vezet fel. A vár falán vert rések még nincsenek mind kijavítva, de a párkányok mindenütt végig palánk sövényfonással vannak ellátva s helylyel-közzel sánczkasok mutatják az ágyuk helyeit. Az 1569. évi XIX. törvényezikk el is rendelte, hogy Debreczenből, továbbá Szabolcs vármegye két járásából és egész Zemplén vármegyéből a jobbágyok Tokaj várához dolgozzanak.

A küszöbön álló török háború veszedelme miatt Tokaj vára megerősítésének újból előállott a szüksége, mit az 1578. évi XXVII. t.-cz. el is rendelt. Ezen időszakban várparancsnokai voltak: 1590-ben Russel Kolos, 1591-ben Balassa Ferencz, Forgách Simon és Teuffenbach Kristóf kassai kapitány, kik a hat-

¹ *Történelmi Képcsarnok* III. terem, 2. sz.

5. ábra. Tokaj a XVI-ik században.

vani visszavonulása által okozott csorbát azzal köszörülték ki, hogy a Szilágyságban dülő tatárok egyik csapatát kemény küzdelem után Tokaj alól visszavonulásra kényszerítették.¹

Balassa Ferenczet a tokaji várparancsnokságban 1592-ben gróf Hardek Ferdinand és ezt 1596-ban Rueber György követte. Tokajnak fontosságát s értékeségét mutatta Bocskai István fejedelemnek azon törekvése, hogy Rudolf császár elleni hadjáratai közben is a vár kiépítése folyamatban legyen. Belgiojózó János gróf kassai főkapitány, midőn 1604-ben Bihar vármegyéből kénytelen volt visszavonulni, a hajduk szünetlenül nyomában voltak. Körülrajozták, csipkedték s katonáit fogdosták. A császári tábornok október 24-én kelt át a Tiszán és Tokajnál szállott táborba. Ekkor újították fel a rakamazi sánczokat, melyeket a ráczok tartottak megszállva. A rákövetkező éjjel a Rakamaznál hagyott ráczokat a hajduk felkonczolták, mire Belgiojózó Ruebert a tokaji várban magára hagyta s másnap (okt. 25-én) visszavonulását a hajduk zaklatásai közt Kassa felé folytatta. A 20,000 főnyi császári seregből a főurakon kívül már alig volt 50 ember kíséretében, a többiek a visszavonulás alatt Bocskaihoz pártoltak, nagy része pedig szétfutott. Belgiojózó ekkor Eperjesen át Szepes várába menekült. Az események ezen váratlan fordulatára a császári kormány Básta Györgyöt küldte Kassa felé, hogy a Bocskai által támasztott mozgalmat elfojtsa.

A felkelők által körülfogott Tokaj várát akarta Básta mindenekelőtt deczember havában megsegíteni, de Bocskainak Sárospatakon gyülekező hajdúserege ezt a törekvést meghiusította.² Midőn Bocskait a rendek 1605-ben fejedelemmé választották, mindjárt utasította seregének keleti hadosztályát, hogy Tokaj várát részére hódítsa meg. Czobor Mihály 1606 október havában rá is kényszerítette Ruebertet a vár megadására. A vár majd-

¹ *Bártfai Szabó László*: id. mű. 273. l. — *Erdélyi Pál*: Balassa Bálint letrajza 2S. l. és *Hadtörténelmi közlemények*: Hadtörténelmi okmánytáré 1894. 700. l., valamint: Adatok Zemplén vármegye történetéhez, id. mű: X. évf. 174. l.

² *Géresi Kálmán*: Károlyi cs. oklt. III. köt. 565., 566., 571. és 572. lapok. *Kubinyi Miklós*: Közlemények a Thurzó levéltárból. Századok. 1870. évf. 729. l.

nem két esztendeig (21 hónapig) ostromzár alatt állott, őrsége már úgy is végszükségben szenvedett. Rueber várnagy állhatatosságát Bocskai megdicsérvén, őt szabadon bocsájtotta.¹ A zsitvatoroki békekötéskor Thurzó György mint a császár egyik meghatalmazottja nagy érdemeket szerzett s ennek elismerésül 1607-ben olyformán nyerte zálogba Tokaj várát 70,000 tallérban, hogy azt mindaddig megtarthassa, míg ezen összegre nézve ki nem elégítik. Ezen adományozásra azon érdeme is befolyással volt, hogy Bocskai halála után (1606) a hajdukat lecsendesítette. Ezen időben Tokaj várnagya Abaffy Miklós volt. Ekkor a tokaji várról azt írják: «Az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogy ha a víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz vólna, mert lovon is felmehtni az kerítésnek az oldalán, gyalog annál inkább».²

Tokaj várának hadászati fontosságát az 1609. évi LXI. t. cz. így emeli ki: «mivel oly helyen van alapítva, hogy mind a keresztény név közellenségei, mind más azon részbeli ellenkezők ellen, a többek közt kitűnő erősség legyen, de meg mivel feletébb megromolva van, ugyan azért a békés időben szükségkép felépítendő».

Tokaj építésére 1613-ban Abauj, Bereg, Sáros, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ungh és Zemplén vármegyék adták az ingyen munkát. Feljavítására a várakkal s erősségekkel nem bíró egyházi főrendeket, zászlós urakat, országnagyokat is felhívták és úgy a király, mint a szabad városok segedelmét is igénybe vették. Az ingyen munkát, illetve a segedelmet teljesíteni vonakodókra «háromszoros», az úgynevezett «tripulum» büntetést rótt az ezen évi VIII. t.-cz. Ennek a háromszoros büntetésnek behajtására, az egyházi főrendű zászlós urakra, országnagyokra és másokra való tekintet nélkül hivatalvesztés terhe alatt, a vármegyék alispánját kötelezték. Még számos 1609-től 1661-ig terjedő törvények kiemelik a tokaji várnak, mint az ország felső részei «védő-

¹ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 162., 168. l. *Dongó Gyárfás Géza*: id. mű. VII. 145., 197. l.

² *Ebeczki Emil*: A magyar tört. társul. 1876. évi kirándulása 64. l. és *Takács Sándor*: Századok. 1907. 820. l. id. mű.

bástyájának» jelentőségét. Ezek közül az 1618. évi XLIX. és LII. t.-cikkek emlékeznek meg, hogy:

«az úgyszólván oly helyen fekszik, melytől a tiszamelléki országrészek fenntartása függ, felújítás gondja nagyon is ráfér, vizáradásoktól naponta nagy rombolásokat szenved, a miért Szabolcs, Ungh és Zemplén vármegyék közmunkáját igénybe vette.»¹

Bethlen Gábornak Ferdinánd ellen való első támadása alatt, a magyar szent koronát itt őrizték, de az 1621. évi december 31-én Nikolsburgban megkötött béke után azt Bethlen Ferdinándnak adta át.² Tokaj vára Bethlen kezére jutván, ő alatta is még Abaffy Miklós volt a várnagy, kinek hűséges szolgálataiért a szabolcsvármegyei Kinist adományozta.

Bethlen Gábor halála után özvegye Brandenburgi Katalin 1630-ban lépett e vár birtokába. Ekkor a tokaji várnak fejedelmi háztartásra alkalmas helyiségekkel kellett rendelkezni, mert Brandenburgi Katalin benne lakott. Midőn Katalin az erdélyi fejedelemségről lemondott és I. Rákóczi Györgyöt választották meg fejedelemmé, még ez év december 26-án a tokaji várat Csáki István báró tanácsára átadta Ferdinándnak, őrségét pedig hűsége alól felmentette.² Tokaj tehát ezidőszerint a III. Ferdinánd pártiak kezén lévén, védelmére Eszterházy Miklós nádor a rakamazi sánczokat felújíttatta. Ezeket a sánczokat támadták meg I. Rákóczi György alvezérei 1633. évi márczius 15-én a hozzá csatlakozó hajdusággal. Az 1500 főnyi zsoldos által védett sánczokat öt órai heves küzdelem után bevették. Eszterházy és Bornemissza János mintegy 300-ad magokkal kompon menekültek a Tisza jobb partjára. Nagy része a seregnek a Tisza megáradt hullámai közt lelte halálát, részint az erdélyiek fogságába került. Az eperjesi alkü emlékiratai szerint 1633-ban Rákóczi küldöttei kívánták Tokaj várát átengedni, mi azonban nem történt meg.³

¹ Ad.: Zemplén várm. történetéhez. VIII. 23. l.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 181. l. és Brandenburgi Katalin töredék végrendelete. Magy. Akad. Értek. Philos. II. köt. 1861—62. évf. 241. l.

³ *Fraknói Vilmos*: Az eperjesi béke. Századok, 1871. 195. és *dr. Ötvös Ágost*: Győri tört. füz. 1863. X. 102., 265. — Straszburg Pál követsége IV. Amurad szultánhoz az 1631—1632. évben és *Ráth Károly* u. o. Bethlen Gábor 1619—1621. évi táborozásai 265. l. és *Csevey József*: «Az 1606. iki kassai országgyűlés naplója». III. köt. 130.

A várparancsnokok: 1635-ben Kelemessy János és 1637-ben Révay István báró voltak. Ferdinánd király Tokaj uradalmát a várral együtt 1641-ben Drugeth Jánosnak adományozta, de Rákóczi kívánságára, még a pozsonyi országgyűlés előtt 1646-ban Ferdinánd megbízottjai Tokajban tárgyalást tartottak, minek következménye az volt, hogy Rákóczi a homonnai Drugeth János gróf örököseinek lefizetett 6000 forintot és így a vallásügyi sérelmek miatt indított harcok után a tokaji vár és város a linezi békekötés pontjai értelmében örök jogon birtokába jutott. Stépan Ferencz tokaji várkapitányt és várórségét pedig feloldoztatni kívánta a Ferdinándnak letett eskü alól. Ez a kívánsága azonban az országgyűlés elé utasított.¹

Rákóczi mégis csak birtokába jutott a tokaji várnak és a még 1646-ban Belgiumból és Velenczéből ide hívott mérnökei által nagyszabású munkálatokat eszközöltet itt, melyek a Tisza-Bodrog folyását akként szabályozták, hogy a várat ne döntsék romba. A szabályozásnak ezt a munkáját a zempléni és szomszéd vármegyék jobbágyainak ezreivel végeztette.² Tokaj vára körül teljesítendő közmunkára még 1647-ben is kirendelték Szaboles vármegyének dadai és Zemplén vármegyének bodrogi járásait.³ Ez azt jelenti, hogy a fent jelzett munkálatok még nem voltak befejezve; azért kellett ezek a munkások.

I. Rákóczi György halála után Tokaj vára özvegyére Lorántffy Zsuzsannára szállott és 1649-ben Cseh Mihály esküdt megjelent a várban, hogy összeírja mindazt, mit ott találtak.

A leltár a bástyákat is megnevezi. Itt csakis a leltár azon részével foglalkozhatunk, mely egyúttal a vár szerkezetére és védelmének felszerelésére vonatkozik.

Láttuk az 1565. évi ostromkor, hogyan nézett ki a vár, most aztán ezen leltár segítségével meghatározhatjuk a bástyák

¹ *Dongó Gyárfás Géza*: Ad. Zemplén várm. tört. VII. 135., 134 lap. *Emich Gusztáv*: Nagy képes naptár. 1861. «Tokaj». 118—121. lapig.

² *P. Coronellinél*: «*Regno di Hungaria*» a 43. lapon és Burckhardnál 145. l. pag. 20. *Emich G.*: id. mű, valamint Ad. Zempléni várm. tört. VII. évf. Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. 135. l.

³ U. o. VII. 136.

s a vár egyes épületeinek neveit is, mit különben a későbbi adatok is megerősítenek.

A leltár azt a benyomást kelti, hogy Rákóczi tokaji öntődjében élénk tevékenységet fejtett ki, a honnan többi várait is felszerelte. A külső vár úgynevezett «Új-bástya» a 6. ábránkon feltüntetett I-ső számú bástyanak felel meg, melyben 10 ágyú, köztük 6 drb 25 fontos, 1 drb 16 fontos, 1 drb 8 fontos, 1 drb 5 fontos és 1 drb $\frac{3}{4}$ fontos ágyú volt beállítva. Elnevezéséből kiérezhető, hogy ez a bástya ez időben készült s valószínűleg a víz árja tette úgy tönkre, hogy újból kellett azt felépíteni. A III. számú bástyát «Kis-bástyanak» nevezték. Ebben egy 6 fontos és két 3 fontos ágyú állott.

A IV. számú bástya «Rév-bástya» elnevezés alatt fordul elő. Itt egy 21 fontos, egy 8 fontos, egy $3\frac{1}{2}$ fontos és egy $2\frac{1}{2}$ fontos ágyú volt behelyezve. A II. számú bástya: város felőli «merítő-bástya» nevet viselte, hol öt 25 fontos, egy 12 fontos, egy 8 fontos, egy $2\frac{1}{2}$ fontos és egy $\frac{3}{4}$ fontos ágyú volt.

A «várbeli toronyban» az 5. számún egy ágyútaraczk és két rézdob, végre az úgynevezett «Nyári-bástyán» a 2. számún egy 1 fontos és egy $1\frac{1}{2}$ fontos ágyút találtak elhelyezve. Összesen tehát 29 ágyú védte ezidőszerint a tokaji vár falait, melyekhez 5945 darab ágyúgolyó és 1335 öl vastag hosszú vontatókötél szolgált 12 darabban.

A «külső hosszú hadszertár» a 10. számon van feltéve. Pítvara volt. Mindkettőben nagy mennyiségű készletekkel. A «belső-várbeli hadszertár» a 4. és 3. számú bástyák közt két részre oszlott. A pítvarából balkézt volt az egyik, jobbkézt a másik szertár. A «porház» a 4. számon, hol tonnákban, hordókban és átalagokban állt a lőpor készen.

A «lakatos műhely» szintén itt volt a belső várban, hol a hadszertárba való szerszámok állottak. Volt ágyúpor készletben 48 mázsa; szakálás por 2 mázsa; gyújtópor 2 mázsa; tüzes szerszám 543 drb.; eresztett salétrom 10 mázsa; kanóc 3 mázsa; szurkos koszorú 150; fekete szövétnek 214; ostromhoz való vászonzaeszkó 225; földhordó teknő 147, talyiga 60, hajnalcsillag(?), alkalmasint valami röppentyű féle; paizs 5, kartács 44, ezek 600-nál hol kevesebb, hol több «muskéta globissal» voltak meg-

töltve; vasas kopja 119, vasalatlan 345; fegyverderék 52, sisak 38, alabárd 28, ágyúgolyóöntőforma 33; az egy mázsással együtt 27 ágyú, 12 rakáson a 40 fontos ágyútól a $\frac{3}{4}$ fontosig vasgolyóbisok és kisebb-nagyobb tüzes golyóbisokkal összesen 7218 darab; jegelni való vasvilla 9 darab stb.

Megtudjuk ezen leltárból, hogy a tokaji várban ezidőszerint órák is voltak, mert 3 órához való kereket jegyzett fel. A vár kútjáról is megemlékezik, melynek vasmacskája és tartaléklánca raktáron volt. Az 543 darab tüzes szerszámok közül felemlíthetjük 90 ostromhoz való tüzes dárdát, 15 tüzes kalászt, avagy koszorút, 59 tüzes nyilas labdát, 43 tüzes nyilatlan labdát, 133 tüzes nyilas buzogányt és 203 ostromhoz való tüzes csuprot.¹

Hihető, hogy II. Rákóczi György fejedelem uralkodásának utolsó időszakában az építkezések befejezést nyertek, melyek valamennyie még Kálnássy és Ramming idejéből származó «Kő-alapokon» nyugvó palánképítkezés volt. Ez pedig úgy történhetett, hogy a Perényi huszárvár falai a vizenyős talajban lesüpedtek s így ezekre lett a kő s végre újra a palánk építve.

II. Rákóczi György halálának hírére Tokaj 1659-ben, mely egykor a fejedelem özvegyének kezén volt, De Suches tábornok hadai előtt önként kaput nyitott.²

SOÓS ELEMÉR,
ezredes.

¹ Dr. Szendrei János: Tokaj várának hadi felszerelése 1649-ben. Ludovica Akad. Közl. 1888. évf. 613—632. lap.

² Rónai Horváth Jenő: id. mű. II. 203.

ORSZÁGOS CONSCRIPTIO ÉS AZ ÁLLANDÓ KATONASÁG TÉLI ELSZÁLLÁSOLÁSA 1719—1720-RA.

I.

A XVIII. század elején Európa politikai térképét egészen átalakító nagy háborúk: nyugaton és délen a spanyol örökösödési háború s ezzel kapcsolatban Magyarországon II. Rákóczi Ferencz szomorú kimenetelű ugyan, de örök dicsőségű nemzeti fölkelése; északon és keleten a nagy északi háború Európa összes államaiban felébresztette az állandó hadsereg szükségének érzetét.

A spanyol örökösödési háború véget vetett a Habsburgok világuralmának és ezen hatalmas dynastia utolsó férfinak, — mint német-római császár VI-ik, mint magyar király III. Károly — a XVII. sz. közepe, a westfáliai békekötés óta már különben is jóformán csak árnyékká lett német-római birodalmi császárságnak új fényre emelése helyett családja örökös birtokainak összetartására és Magyarországnak azokkal minél szorosabb kapcsolatba hozására törekedett.

A szatmári békekötés elismeri ugyan Magyarországnak függetlenségét, de az osztrák örökös birtokokkal való kapcsolatok mindig szaporodva, mindjobban érlelik az egységes monarchia eszméjét. Ezt a célt szolgálni van hivatva az egységesnek tervezett és aztán is fejlődött osztrák és magyar állandó hadsereg felállítására.

Ennek szükségét megokolni igen könnyű volt.¹ XIV. Lajos

¹ Memoires de Montecuccoli generalissime des troupes de l'empereur. Amsterdam 1718.

francia király, Frigyes Vilmos brandenburgi nagyválasztó, Nagy Péter orosz czár és példájok után indulva a Németbirodalom kisebb országai szerveznek állandó hadseregeket. Ausztria és Magyarország sem maradhattak hátra.

Nem az állandó hadseregnek hazánkban való szervezését akarom tárgyalni, csak azokra a nehézségekre mutatok rá, a melyekkel nálunk az állandó katonaságnak elhelyezése járt és a súlyos terhekre, melyeket az ország lakosainak viselniök kellett.

Az 1715-iki VIII. t.-cz. bevezetése és 1. pontja még fenn-tartja a Tripartitum I. része 9-dik titulus 7. §-ában és a II. rész 4. titulusában felsoroltaknak azon köteletségét, hogy a haza védelmére úgy személyesen felkelni, mint bandériumaikat kiállítani és elővezetni tartoznak. Ezt a királyi felség az erre vonatkozó törvények értelmében ezentúl is kívánhatja és követelheti. A 2-ik pont kimondja, hogy mivel az országot a nemzeti felkeléssel és a bandériumokkal megvédeni nem lehet, minden eshetőséggel szemben szükség van egy hazaiakból és külföldiek-ből alakítandó erősebb és *rendes hadseregre* (*Regulata Militia*). Az ilyen katonaságot zsold nélkül fenntartani, a zsoldot meg adózás nélkül összehozni nem lehet; kétségtelen, hogy a subsidiumok és az adózás anyagát országgyűlésileg a rendekkel kell megállapítani. A 3. pont kimondja: ha az ellenség betörésének váratlan rendkívüli esete, vagy másféle, előre nem látott háború nem engedné a fontos ügynek az említett módon és formában tárgyalását, ilyen esetekre a karok és rendek nemcsak tanácsosnak, de szükségesnek találják, hogy a nádor és az ország primása, a főpapok, a bárók, a királyi ítélőtábla, a vármegyék és a szab. kir. városok, a mennyire és a milyen nagy számmal lehet, az ország határain belül, és nem azon kívül, összehivassanak. 4. pont. Ezek megismervén a váratlan szükség okát és azt elegendőnek találván, az ország hasznára és szükségére az ilyen adózás ügyben határozhassanak, de más országos ügyekben nem.¹

Az országgyűlés és az említett módon összeülő congressus a rendes évi hadiadót állapította meg. De ezen felül volt a ka-

¹ Corpus juris hungarici.

tonaságnak a téli 6 hónapra nov. 1-től ápr. 30-ig számított téli szállásolása és ezen idő alatt ellátása.

A portióknak a hadiadó ügyében történő összeírása a régiebb időkben is történt volt. Most ezt az állandó katonaság érdekeinek szempontjából kellett megcsinálni és az 1715. évi 57. articulus 22—31. pontja szerint: hogy az ország fenntartására szükséges terhek egyenletesen oszoljanak meg, a Kk. és Rk. öfelsége beleegyezésével elhatározták az egész országnak olyan módon összeírását, hogy az országgyűlésen megállapított «*Idea*» szerint az ország egyik kerülete a másikat írja össze és a munkálatokat a kerületek az országgyűlés bevégezése után 3 hónappal a nádorhoz, az meg a királyhoz terjeszti fel.¹

Elkészült az első összeírás, a melyeknek alapján az akkori tulajdonképeni Magyarországra — a későbbi Temesi bánágot és Erdélyt a Részekkel nem számítva ide — 109,000, kétharmadrészben élelmi, egyharmadrészben lóporceziót vetettek ki az 1715. nov. 1-től 1716. ápr. 30-ig terjedő téli szállásokra a menő katonaság részére, a mi naponként 72,666²/₃ élelmi és 36,333 lóporceziót tesz ki, 6 hónapra egy élelmi porceziót havi 4, egy lóporceziót havi 3 forinttal számítva fel: 2.397,988 frt értékkel. Ehhez járult még az elszállásolási teher, a melyikkel együtt járt a tüzelő és világító anyag.

Az ezen első conscriptio alapján 1716. január 1-én kiadott «*Norma seu Regulamentum*»,² a melyiket 1720. jan. 1-én váltott fel egy az előbbitől csak igen kevéssé eltérő új, megvilágítja az akkori téli szállásolásnak általában körülményes és súlyos voltát. Hogy milyen ellátást követelt a katonaság, azt igen érdekesen világítja meg Dorsy gránátos kapitánynak Pest város hatóságához 1719-ben beadott «*Nota*»-ja, a melyikben elmondja, hogy a császár katonájának kell: 1) a Budával történt megállapodás szerint egy közlegény, ha természetben nem kap élelmet, ennek váltságául kap naponként 12 krt, ebből 2 kr az övé, 10 krért élelmezi magát. A 12 kron felül jár neki: ágy, világítás, fa. Ha a katona valami élelmiszert vesz, a gazdasszony köteles azt meg-

¹ Corp. jur. hung.

² Budapesti szék. főv. levéltára: Intimata 1285. sz. a.

főzni; 2) a húst jól, élvezhetően kell megfőzni, különben a katonára elviszi azt a város birójának megmutatni; 3) az ágynak jónak kell lennie és pedig kell: 1 jó alsó dunna (Unterbett), 2 lepedő, 2 fejtörő és 1 jó takaró, hogy a császári Mondur kimélve legyen; 4. a katonákkal nem szabad gorombán beszélni, minden polgár tudhatja, minő bánásmód illik a császár katonáihoz. Egy budai polgár a szállás miatt felszólalt tizedest az ablakból megfenyegette, ha jó viszonyt akarnak a katonaság és a polgárok közt, ilyesminek nem szabad megtörténnie, mert ha az ilyesmi megtörténik, azért kétszeres elégtételt fog követelni és nem lehet csodálni, ha a gránátos in flagranti elégtételt vesz magának; 5) a fekvő betegekről jól kell gondoskodni. A főzéshez, a mit az ápoló (Krankenwärter) végez, a tüzelőt meg kell adni. Nincs ellene, hogy amint azt a hatóság kívánja, a beteg 14 naponkint más helyen legyen, feltéve, hogy olyan quártélyt kap, a hol jól lehet ápolni; 6) rendelje el a hatóság, hogy esti 8 órakor minden gránátos otthon legyen és nyugalomra térjen. A gazda köteles legyen az ez ellen vétőt a legközelebbi altisztnek feljelenteni, a ki aztán neki jelentést tesz, máskülönben ő nem áll jót a lopásokért vagy más bajokért; 7) ha a katona az előirt időn túl kimarad, ezt nem kell szidni vagy megverni, hanem bejelenteni, hogy igazságosan büntethessék meg; 8) a szállásadó hetenkint csak kétszer adjon pénzt a katonának, a többi 5 napon a katona elégedjék meg a természetbeni étellel, a melyik áll naponkint: 1 font húsból, a mit nem kell egyszerre délre megfőzni, de két részre kell osztani; a húsnak fele vacsorára való, 3--4 részre osztani ezt nem szabad; kéri, hogy a hol lehet, adjanak a húshoz főzeléket is, hogy a legény meg legyen elégedve. Reméli, hogy ezen kérését sehol se tagadják meg; 9) a mi őt magát illeti, magát a város jóindulatába ajánlja, óbudai szállásán megmarad, ha megadják neki a szükségeseket, ú. m.: istállót, minden nap egy embert a favágásra és fűtésre, egy asszonyt vagy férfit a takarításhoz, mosogatóshoz, az udvar rendben tartására. Minden napra egy szál gyertyát.¹

¹ Budapest szék. f.év. levélt. Intimata 1357. sz.

Ezek a kívánságok jóval eltérnek a Regulamentumtól, hogy többet ne említsünk, az etappalis ellátásért járó napi 8 kr. helyett itt 12-öt találunk. A revisiót már ez is szükségesnek mutatja.

Az 1716—1718-ban folyt háború idejében többször felmerült az 1715-iki conscriptio revideálásának és még inkább a contributio újabb és újabb megajánlásának szüksége. Jött is ki több összehívó a congressusra, de mindig akadt ok, — hol a háború, hol a pestis, — a melyik miatt a gyűlést el-elhalasztották. A passzaroviczi béke megkötése után azonban az egész hadsereget nemcsak élelemmel és zsolddal kellett ellátni, de annak tekintélyes részét itthon kellett elhelyezni. Az országgyűlés összehívásának most az 1715-iki VIII. t.-cz. 3. pontjában felsorolt okok egyike sem állott útjában; Károly király azonban 1719 július 23-án szeptember 12-ére Pozsonyba csakis a váratlan, rendkívüli szükség esetében gyors intézkedésre hivatott deputatiót hívta össze. Meghívó levele szerint az utolsó conscriptio igen hibás, mert részint az összeírók nem jelentek meg a helyszínén, részint hiányos feljegyzéseket készítettek. Az új összeírásra vonatkozólag közli a császári minisztérium által készített új «Ideá»-t.¹

Pálffy Miklós gróf nádor mindjárt, még 1719 júliusban terjedelmesebb feliratot intézett a királyhoz, a melyikben, — a mint írja — «az ország rendjeinek és különösen a nyomorult népnek helyzetét feltüntető előterjesztések kényszerítenek arra, hogy szenteséges felséged elé kellő időben járuljak hódolatteljes kötelességszerű előterjesztéssel». A király elé Bécsben július 14-én beterveztett felirat előadja, hogy már többször feltárta a nép nyomorát, a melyet a mult évi rossz termés és a téli szállásolás súlyos terhei még sokszorososan fokoztak, úgy hogy a nép életét csak a legnagyobb nehézségek között tengethette. Az életét csak mezei munkájából fenntartó nép a katonaságot az élelmezési szabályok szerint — etapaliter — pár krajczár fejében kénytelen ellátni, minek következtében annyira ki van már fosztva, hogy csekély holmiját pénzzé kell tennie, ha a rá rótt terheknek

¹ Budapest szék. főv. levélt. Intimata 1364. fsz. II.

heteken, hónapokon át meg akar felelni. Ezen felül mindenféle kigondolhatatlan zaklatásoknak, kizsákmányolásoknak van kitéve és a nyomorult nép napról-napra innen oda futtatva csaknem minden idejét kénytelen a hozzá beszállásolt katonaság szolgálatában eltölteni és hogy a katonának tetszését és jóakarátát megnyerve, azoktól meneküljön, a miye csak van, mindenét oda adja annak, de ezen felül még készpénzt is követelnek tőle a Comissariatús Cassája részére. A panaszoknak elintézése annyira körülményes és oly ritkán vezet célhoz, hogy a nép és a vármegyék a két nagy rossz közül a kisebbiket választva, inkább tűrnek és viselik az előírtnál sokkal súlyosabb terheket. Hogy a beszállásolt és a beszállásolandó katonasággal valahogy megférhessen a nép, inkább letagadja a neki okozott károkat és méltatlanságokat, nehogy még nagyobb bajokat szerezzen magának. Ezeken felül jönnek a regulamentális és még inkább a tétszés szerint kirendelt előfogatok és ingyen munkák, a mik éppen elegendők a nép teljes kimerítésére.

A nádor, a mint látjuk, a katonaság viselt dolgait nem szépítve tárja a felség elé a dolgok állását és meggyőz arról, hogy a hódolatteljesség éppen nem korlátozza őt kötelességének őszinteséggel teljesítésében. De ő nem éri be a katonai terhek felsorolásával, rá mutat a só megdrágítása, a hadiadók hátrálékainak executiók által behajtása, a folytonos kölcsönök felvétele és a sok háborúság által felidézett nyomorra és kéri a királyt, hogy a béke beálltával enyhítsen az ország sorsán és pedig: 1) minthogy az országot se belső, se külső ellenség nem fenyegeti, a katonaság helyeztessék el a határszéli helyőrségekben és a felesleges katonaság vonassék ki az országból, hogy így a lakosság meg legyen kímélve a beszállásolás terhétől; 2) minthogy a határszéli őrhelyeknek jókarban tartása az egész kereszténységnek és az országnak is érdeke és az országot az azokra vonatkozó törvények kötelezik arra, hogy porták szerint természetben való vagy pénzzel megváltandó ingyen munkával hozzájáruljon a közterhek viseléséhez: kegyeskedjék a felség a nép által a katonaság részére teljesítendő munkákat méltányos áron és ne a nép teljes kimerítésével szabályozni; 3) habár úgy a portiók mennyisége, mint megnevezésük csak egyszerű tehernek

vannak feltüntetve, a valóságban az azoknak természetben kiszolgáltatása vagy pénzben kifizetése körül követett eljárás folytán, a mikor a néptől nemcsak természetbeni ellátást, de a computus szerint ugyan a legalacsonyabb áron, a valóságban azonban sokkal magasabban, készpénzfizetést követelnek; ennek a visszaélésnek vessen véget a felség és a helyőrségek érték be a természetbeni élelmezéssel vagy annak pénzen szabályszerű megváltásával; 4) kéri a hátralékoknak elengedését; 5) a helyőrségek részére teljesítendő ingyen munkák eltörlését és végre 6) a só árának leszállítását.¹

A congressusnak szept. 12-én kellett megnyílnia. Minthogy azonban az Erdélyben dúló pestis a Tiszántúli felső vidéken is erősen terjedni kezdett és az ország más helyein is mutatkozott, a főurak és a vármegyék követei csak lassan gyülekeztek Pozsonyban. Nem is lehetett könnyű a közlekedés, a mikor Pest város követének is külön hiteles passus kellett arról, hogy pestismentes helyről indul és így szabadon mehet Pozsonyba.

A congressusra küldött követek credentialissal és instructióval ellátva indultak neki a tárgyalásoknak. Tekintve a sok formaságot és az érdekek erős ellentéteit, nem is csodálhatjuk az instructióknak ma némileg komikusnak mutakozó tartalmát. Pest város követéül Kászonyi Tamás, vagy a mint a német városi jegyző írta: «Thomas Gaszonyi» ment, kapván ilyen 12 pontból álló utasítást: pro 1) Útlevének és utasításának vétele után azonnal siessen, hogy idejére érkezzék Pozsonyba; 2) mihelyt megérkezik, keresse fel Pest vármegye alispánját, hogy közbenjárásával bejuthasson a nádorhoz és bemutathassa credentialisát, ha azt kivánni fogják; 3) a többi követekkel legyen jelen a rendes üléseken és összejöveteleken a nádor házában és máshol, a hova hívni fogják; 4) kutassa ki, hol fogják tárgyalni az ideiglenes repartitiót és tudja meg a pestmegyei alispántól, vajjon az $\frac{1}{6}$ -od vagy $\frac{1}{5}$ részbeni felosztás mellett foglal-e állást Pest és Buda városokat illetőleg és biztosítsa őt arról, hogyha jó közbenjárása és tanuskodása segítségével teljesül a város kíván-

¹ A pozsonyi tárgyalásra és a conscriptióra vonatkozó összes iratok Budapest szék. föv. levéltárában: Intimata fasc. II. 1272. sz. a.

sága, a magistratus bizonyára meg fogja tartani tett ígérését; 5) vigyázzon, nehogy az ott levő budai követek megtudjanak vagy gyanítsanak valamit; 6) a szabad kir. városok követeinek a pozsonyi városházán tartandó tanácskozásán mindig pontosan legyen jelen és a városok közjavát támogassa; 7) de nagyon ügyeljen arra, hogy a városok kívánságairól a vármegyei követek valamit meg ne tudjanak, tartsa ezeket a legnagyobb titokban annyira, hogy még a pestmegyei alispán se tudjon meg semmit; 8) a lediktált dolgokat pontosan írja le; 9) levelezésbe csakis Morel János Antal városi syndicussal lépjen; 10) Pozsonyba érkezve keresse fel Sigray Jánost, a ki kijelöli neki szállását, a mit minden követ kapni szokott; 11) a congressus bevégzése után azonnal induljon haza, itt megkapja Pestről eltávozásától visszavértéig járó 2 frt napidíját és úti költségeit; 12) ha a főhercegnő részére adandó valami ajándékról lenne szó, ahhoz csak a Pest és Buda közt megállapítandó $\frac{1}{6}$ -od vagy $\frac{1}{5}$ rész arányában járuljon. Egyebekben pedig hűségére és ügyességére bizza magát a város.¹

Ha minden követ, — a mi valószínű, — hasonló utasításokat vitt magával, könnyen elképzelhetjük a tanácskozások bizalmas őszinteségét.

A királyi biztos csak okt. 7-én érkezett Pozsonyba, az egybegyűlt rendeknek addig bőséges alkalmuk volt meghányi-vetni a különféle érdekeket és tanácskozni mindenről, kivéve a congressus tulajdonképeni tárgyát.

Az erdélyi és tiszántúli rendekre a nádor szept. 16-ig várakozott. Erre a napra saját házába hívta össze a gyűlést. A beteg nádor helyett Pálffy János gróf horvát bán és tábornagy adta elő az ország helyzetét és a királynak a gyűlést összehívó rendeletét, a melyik szerint a porták régebbi összeírását ki kell javítani s e szerint az egész országra aránylagosan kivetni a téli szállásolás költségeit. Az összeíráshoz az «*Idea*»-t és a rubrikákat, a melyekhez alkalmazkodnia kell, kidolgozta öfelsége *bécsi miniszteriumának tanácsa*. Közölte a rendekkel a nádornak a királyhoz juliusban intézett feliratát.

A mennyire jó hatással volt a nádornak nyílt fellépése, épen

¹ U. o.

annyira sokakat felháborított a királynak merev leirata. Heves viták után abban állapodtak meg, hogy a gyűlés addig is, a míg a királynak teljhatalmú biztosa megérkezik Bécsből, az ország kerületei szerint megalakuló kerületi gyűléseken keressenek módokat arra, hogyan lehetne a király kívánságának az ország romlása nélkül eleget tenni.

A kerületi gyűléseknek meglehetősen nehéz dolguk volt, mert minden vármegye és város panaszolkodott a terhek miatt. Különösen nagy volt a felvidéki vármegyéknek a túlterheltség miatti panasza. Tekintettel kellett lenni Erdélyre, a hol a pestis dühöngött, a mi miatt annak követői nem is jöttek el a gyűlésre.

A szept. 18., 19-iki kerületi gyűlések panaszok meghallgatásával teltek el. 20-án Pálffy János közbenjárására azt határozták, hogy félre téve az egymás iránti bizalmatlanságot, teljes őszinteséggel tárják fel a helyzeteket és alapelvül véve azt, hogy minden 100 porta után számítsanak le 10-et és az így felmaradó portákat méltányosan úgy oszszák fel, hogy az eddig túlterhelt, különösen felvidéki, tiszántúli és erdélyi vármegyék és városok némi könnyebbitést nyerhessenek. Az ezektől elveendő terhet aránylagosan (per calculum arithmeticum, et quidem per auream regulam Detri, secundum maius et minus) ki kell róni a kevésbé megterhelt vármegyékre és városokra. A tervzet elkészítésére Erdődy György gróf elnöklete alatt bizottságot küldtek ki, a melyiknek minden megye és város, ki írásban, ki szóval előterjesztette sérelmeit és kívánságait.

Ez a bizottság szorgalmasan dolgozva már szept. 27-én be-terjesztette a kerületi gyűlésekhez munkálatát, a melyik szerint a porták, tekintetbe véve a helyőrségek részére szolgáltatandó ingyen munkákat és készpénz szolgáltatásokat, igazságos arányban feloszthatók lennének. A kerületi gyűlések ezt azonnal tárgyalás alá vették úgy, hogy a 28-iki összes ülésen a nádor már a kerületi gyűlések megállapodásait terjesztette elő. Vita csak két dolog körül merült fel. A Tiszán inneni és Tiszán túli vármegyék kölcsönösen sérelemül hozták föl, hogy egyes jobbágyok, sőt egész községek átmennek egyik kerületből a másikba és az ezekre eső rész kirovatik a kerületben maradtakra. A vitás

ügyben javaslatot tenni egy a kerületi gyűlések elnökeiből, főjegyzőiből és az egyes kerületek követei közül választott tagokból álló bizottságot küldtek ki, a melyik okt. 1-én a visszaélések megszüntetésére olyan javaslatot terjesztett elő, a melyikbe, habár erős vita után, de végre mindnyájan belenyugodtak.

A jászok és nagykunok sérelmesnek találták, hogy portáiknak számát az eddigi 35-ről 65-re emelték, de utóbb ők is belátták az emelés méltányosságát.

Mielőtt a királyi biztossal megkezdődtek volna a tárgyalások, még két fontos elvi kérdés foglalkoztatta a rendeket. A királynak a gyűlést összehívó leirata szerint a porták új összeírását a bécsi császári minisztérium által kidolgozott «*Idea*» és rovatok szerint kellett elkészíteni.¹ Ez a királyi intézkedés a rendek egy részénél nagy viaszatetszést okozott, mert az 1715-iki 57. t.-cz. értelmében az országgyűlésből kiküldött bizottság megállapította volt az összeírás módját, a bécsi császári minisztériumnak nincs tehát joga az ország ezen legsajátabb ügyébe beleavatkozni. Hosszas vita után okt. 6-án abban állapodtak meg, hogy a király által kiadott «*Idea*»-t nem vetik ugyan el teljesen, de azt minden pontjában el sem fogadják, de a mi benne az országgyűlés által kiküldött bizottságnak az ország által elfogadott «*Idea*»-jával ellenkezik, vagy a mi a nemesi kiváltságokat, a főpapok, mágnások és nemes földesurak jogait sérti, ki kell javítani, módosítani. Ebben az ügyben véleményüket és szavazatukat az összes vármegyék s a szab. kir. városok követei adják be Szluha Ferenc protonotáriusnak. Az így elkészítendő javaslatot jóváhagyás végett azonnal felterjesztik a királyhoz. A szab. kir. és bányavárosok október 8-iki külön gyűlésükön egyhangúlag azt határozták, hogy ők a nemesi kiváltságok és a szab. kir. és bányavárosok jogának épségben tartása mellett elfogadják a király által küldött «*Idea*»-t. Határozatukat két küldöttjük vitte át Szluha főjegyzőhöz.

¹ *Modus conscriptionis Regni Hungariæ.* Országos levéltár. *Acta dietalia* V. I. 567—569. A kk. és RRdek erre vonatkozó *considerationi* az 1712—1715-iki országgyűlésen u. o. V. 571—576. A városok *confederationi* u. o. V. 577—581. A «*Rubrica juxta Ideam conscriptionis consinuata*» u. o. II. 153.

A városok különben, mondhatni, az összes kérdésekben inkább hajlottak a király, mint a nemesség álláspontjához és a mint azt Pest követének ismert utasítása mutatja, legfőbb szempont mindig a városok külön érdekeinek óvása és védelmezése volt. Igen valószínű, hogy a többi városok is a városok ügyeiben a legnagyobb titoktartást kötötték követeiknek lelkére, szemben a vármegyei követekkel. Ezért kellett volna a rendeknek a városok dolgával még a királyi biztossal való tárgyalás megkezdése előtt tisztába jönniök, a mi azonban kevésbé sikerült.

A szab. kir. és a bányavárosok követei ugyanis már szept. 20-án külön gyűlést tartottak a pozsonyi városházán. Itt elhatározták, hogy a pozsonyi kir. kamarához intézendő emlékiratban külön és részletesen feltárják a vármegyéktől az ország törvényei ellenére szenvedett sérelmeiket és elnyomatásukat. Szeptember 30-áról keltezett felterjesztésükben előadták, hogy a Pozsonyban összejött tanácskozmány a szab. kir. és bányavárosokat is a porták osztályába akarja sorozni, noha a portákról szóló országos törvények csak a földművelő jobbágyokról és zsellérekről szólnak és nem a városokról, így tehát nem lehet tudni, mily alapon akarják most a városokat a parasztok módjára portális adózás szerint taksálni, ha csak netalán erre vonatkozólag a kamarai levéltárban vagy a királyi könyvekben lenne valami írásos alap. Az ezen tanácskozáshoz intézett kegyelmes királyi leirat is azt mondja, hogy az újonnan megállapítandó porták alapjául a szab. kir. és bányavárosokban lakó kereskedőket és kézműveseket is fel kell venni. De a városoknak erre vonatkozólag a mult országgyűlés elé terjesztett és a rendek előtt kihirdetett protestációja meg a királyi fiskusnak ellenmondása alapján a királyi felség is belátta, hogy a kereskedőket és kézműveseket, mint a kiknek porták alapjául szolgáló állandó telkük nincsen, a porták összeírásánál számításba venni nem lehet. Kitűnik ez az országgyűlési iratokból és a némely városoknak különösen adott legkegyelmesebb királyi határozatokból és dekrétumokból, melyekhez az összes városok ragaszkodnak. Ha már a mezővárosokban és a magán földbirtokos urak jószágain lakó, uraiknak fizetésért szolgáló kereskedők és

kézművesek kivételnek a portális összeírás alól, mintha azoknak állása magasabb és nagyobb lenne, mint a negyedik rendet és így az ország testét (peculium Regni) képező szab. kir. és bányavárosoké. Ezen az országos testületet fenyegető sérelmes felfogás ellen a szab. kir. és bányavárosok hatóságai, a mint eddig tették, úgy most és a jövőben is úgy az országgyűléseken, mint a részletes országos kongregációkon minden lehető módon kötelességszerűleg és férfiasan küzdeni fognak. Nehogy valami mulasztással vádoltassanak, kéri a kir. kamarát és a kir. fiskust, hogy mint a városoknak protektorai, vegyék azokat oltalmukba és ne engedjék a máris talán soha ki nem fizethető terhekkel megrakott és elnyomott szab. kir. és bányavárosokat a teljes elszegényedésre vezető újabb terhekkel megróni, a mik a kereskedőket és kézműveseket elrettentik a polgári jogosítványok megszerzésétől, a mi teljes bizonyossággal maga után vonná a városok sülyedését.

Ezt a felterjesztést küldöttség útján juttaták el a királyi kamarához. Hogy a városoknak a nagy terhekre vonatkozó panaszja nem volt alaptalan, látjuk a királyi biztosnak kimutatásából, a mely szerint az egész országnak összesen 356,161 forint 95 kr.-nyi katonaeállítás hátrálékából a szab. kir. és bányavárosokra (37 közül 24-re) 67,503 forint 29 $\frac{1}{4}$ kr. esett.

Megjegyzem, hogy Pest vármegye 1719-iki kimutatása szerint akkor Pesten, Budán 1 font marha- és borjúhús 5 dénár = 3 kr. volt, a mai ár ennek tizenötszöröse. A városokat igen megrontotta volt Ausztriának XVII. századbeli vám és kereskedelmi politikája, II. Rákóczi Ferencz hosszú nemzeti küzdelme és a XVIII. század elején pusztító pestis, a legújabb török háborúra hozott áldozatok, a melyeknek következtében egyes városok annyira elnéptelenedtek, hogy lakókul kénytelenek voltak befogadni a falukról bemenő parasztokat, csakhogy a házak üresen ne álljanak.

A városok állapotának kiáltóan szomorú képét festi Nagybánya tanácsa a kongresszus elé terjesztett folyamodványában, elmondva, hogy a katonaság zsarolása, a folytonos exekúziók, tűzvész a várost malmal, szőlő, majorsági elzálogosítására és

örök áron eladására kényszerítették. Oly adósságokba jutott már a város, hogy azoktól szabadulni semmi kilátása sincs és a katonai kontribuczió fizetése miatt a város utczáinak felét kénytelen volt a jezsuita atyáknak eladni. Az egyes polgároknak, a kik adójukat megfizetni képtelenek, házukat, bútoraikat, mindenüket eladták, és még így is sokan 12—15 évi hátrálékban vannak, a mit behajtani nem lehet és lehetetlen rájuk az egyéenkénti repartitio. A szőlőművelés, a mikor a jóminőségű borok budai icedzejét 1 kr.-on, pozsonyi akóját 1 frton alig lehet eladni, nem hozza meg a munka költségeit. Termőföldjük alig van. A lakosok már mindennapi szükségleteiket se képesek kielégíteni és az oláh parasztok módjára saját készítményű ruhákat viselnek. Az összeírás alkalmával minden választás nélkül polgároknak írták be az ugyanazon házban lakókat: a nyomorult özvegyeket, vagyontalan zselléreket, számszerint 780-at, ezek közül a pénzverőhivatalnak házakkal bíró tisztviselői adót nem fizetnek. A polgárság és a zsellérek nagyrésze elhagyva házaikat, Erdélybe kivándorolt. Az egész városban nincs egy lakható kétemeletes ház, van sok szalmafedelű házikó, mit városi háznak nevezni nem lehet, az ottani lakos a vendéggel együtt lakik, annak semmi kényelmet nem adhat, az igavonó állatokkal együtt nemcsak a közmunkások laknak, a kiknek házuk legföljebb 20 magyar forintra van becsülve. A nyomor oly nagy, hogy a polgárság életét csak napról-napra tengeti.

Kérik a kamarát, járjon közben a nádornál és a portákat összeíró gyűlésnél, hogy a város ne terheltessék meg, mert a terheket nem bírván el, beáll a teljes feloszlás és a lakók kénytelenek ősi tűzhelyeiket elhagyva elszéledni. A kamara okt. 3-án ajánlva tette át a kérvényt a nádorhoz, hogy a mostani repartitiónál legyenek tekintettel a város nyomorult állapotára.

Október 3. *Komárom* város a helyőrség parancsnokának a polgárokkal szemben lealázó és igaztalan bánásmódja ellen panaszkodik, orvoslást és panaszának a főhadi tanács is Savoyai Eugen herczeghez ajánló felterjesztését kéri.

Október 3. *Szeged* Orezy István parancsnok ellen a város által eddig békésen bírt kunsági pusztákban való háborgattatása miatt.

Október 3. Szathmár a vármegyei tisztviselők ellen, a kik a polgárokkal mint a parasztokkal bánnak. A nádor a felsorolt sérelmek megvizsgálására a főjegyzők mellé minden kerületből 2—2 követet és kettőt a városi követek közül küldött ki, hogy azok intézzék el a vitás ügyeket.

Október 5. Pest város kérvénye az eddigi kivetésnek Pest és Buda közt arányosabb megosztása ügyében, a mit azonnal elintézték Pest kívánsága szerint.

A rendek az előkészítő tanácskozásokon és a különleges kiváltságok letárgyalásán nagyjában túlestek, a mikor október 7-én megérkezett Pozsonyba Tirheim királyi biztos.¹ Az országos gyűlés azonnal kiküldte két tagját annak üdvözlésére. Ezek áthozták a királyi biztosnak megbízólevelét.

A nádornak az ország érdekeit szíven viselő felterjesztésére Károly király csak ezen 1719 szept. 20-án kelt kredenzionálisban válaszolt. Válaszában tudomásul véve az ország lakóinak az ő minden jóakarata daczára is felmerülő panaszait, a nádornak világosan megmondja, hogy *csodálkoznia kellett* «sane super hocce petito mūrari nos oportuit» a felterjesztésében foglalt azon kívánságán, hogy a katonaság az országból kivonatván, a nép megmentessék a beszállásolás terhétől. A nádor kétségenkívül tudja azt, hogy országgyűlésen határozták el az ország védelmére állandó katonaság tartását. A csak nem régen lefolyt zavarok, a melyek mindaddig tartottak, míg az országot számossabb katonaság nem szállotta meg és meg nem mentette azt a végső pusztulástól, nem engedik az országot katonaság nélkül hagyni. Minthogy a Rendekek maguk határozták el állandó katonaságnak minden eshetőségre készen tartását, ezt pedig adózás, élelmezés és elszállásolás nélkül fenntartani nem lehet; Tirheim Ferencz Sebestyén gróf tábornagyot, főhadbiztost és valószínű belső titkos tanácsost teljes hatalmú biztosul kiküldi a Pozsonyban összejövő gyűlésre, hogy ott a nádor, a főpapok,

¹ Az összes iratok Pest város követének Kászonyi Tamásnak jelentéséhez csatolt, az országos kongregáczió készített hiteles másolataiban és feljegyzéseiben Budapest székesfőváros levéltárában Intimata fasc. II 1273. sz. a.

főurak, a vármegyék és szabad királyi városok követei vele tanácskozzanak a porták helyes összeírása és az adónak, téli szállásnak arányos elosztása fölött. Ugyancsak vele értekezzenek az érvényben levő Regulamentumon esetleg szükségesnek vélt módosításokról. Különben utasítja a nádort, hogy a katonaság szükségleteiről idejekorán, mielőtt az a táborból kiindúlna, kellően gondoskodjanak.

A királyi leiratot a gyűlésen felolvasván, a nádor vezetésével a főpapi és nemesi rend részéről két főpap és két magnás, a 4-ik rend részéről Pozsony város követe küldettek ki felkérni a királyi biztost, hogy a jövő hétfőn (okt. 9-én) kegyeskedjék a rendekkel tudatni Öfelsége akaratát vagy, a mint azt Pest követe feljegyezte: adja elő, mit hozott tulajdonképen magával. (Quid num secum tulerit.)

Okt. 9-én Tirheim gróf táborszernagy, mint teljes hatalmú királyi biztos referendáriusa által küldte el a nádorhoz a magával hozott propozíciókat.

A mint a kredenczionálisból előre látható volt, a királyi biztos kívánságai kevés örömet okoztak a rendeknek. Rövid bemutatkozás után hosszasan előadta, hogy a legközelebb lefolyt török háború után mennyire érdekében van az újonnan szerzett tartományoknak és Öfelsége örökös Magyarországnak, hogy *császári* katonaság biztosítsa a béke áldásait és elejét vegye úgy a támadható külháborúnak, mint a belső zavaroknak. Öfelsége atyailag figyelembe akarja venni az országnak a nádor által előadott állapotát és azért a katonaságnak egy részét Ausztriában, Cseh-Morvaországokban helyezi el. A Magyarország által a közeledő télen ellátandó katonaságnak egy része helyőrségeken lesz, ezeknek ellátását a vármegyék, a melyekre az ki lesz vetve, készpénzben tartoznak teljesíteni, hogy a különben is túlságosan megterhelt katonai kincstár az ellátásról gondoskodhasson. Különben Magyarországra esik a közeledő télen át ellátásra a szabad csapatokon kívül 19 lovas- és 10 gyalogezred.

A túloldali kimutatás feltünteti ezeknek leendő elhelyezését.

Kimutatás arról, hogyan oszthatók és helyezhetők el Magyarországon az 1720. évi téli szállásra kijelölt lovas- és gyalogzredek.

Gyalogság		Századok				A csak ellátással kijelölt századok helyőrségei vannak:
		szállással és ellátással		csak ellátással		
		gránátosok	közönsegek	gránátosok	közönsegek	
<i>Ezred :</i>	<i>Ellátó terület :</i>					
Pálffy Miklós	Pozsony vármegye és az annak területén levő városok	1	—	1	15	Ezekből 6 Belgrádban, 10 Ungváron, Újvárbán (Érsek-Újvár), Lipótváron, Trenesénben. Nyitrán, Orsován.
Schwind	Abauj vármegye	1	—	—	5	11 lesz Belgrádban. 5 lesz Kassán.
	Sáros «	—	—	1	5	
	Gömör «	—	—	—	1	
	Ung «	—	—	—	2	
Württembergi Sándor	Bereg «	—	—	—	2	Mind a 15 Belgrádban.
	Vas «	2	—	—	15	
Bevern	Nyitra «	2	—	—	15	Ezekből 5 Belgrádban, 10 Lőcsén, Eperjesen, Munkácson, Murányban és a Szepességen.
Jung Daun	Sopron «	1	—	1	15	Ebből 6 Belgrádban, 10 Eszéken.
Naybergh	Heves «	1	—	—	7	Ezekből 6 Belgrádban, 5 Budán, 5 Szegeden.
	Pest-Pilis-Solt vmegye					
	Jászság, Kunság					
	Esztergom vármegye					
	Csongrád «	—	—	—	2	Ezekből 5 Váradon és Huszton, 5 Szegeden, 5 Aradon és Jenőn.
	Szeged város	—	—	—	2	
Hayster	Szatmár vármegye	—	—	—	1	
	Szabolcs «	1	—	—	3	
	Hajdú városok	—	—	—	5	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Budán.
	Bihar vármegye	1	—	—	1	
	Máramaros vármegye	—	—	—	3	
	Debreczen város	—	—	—	1	
Humada A.	Zólyom vármegye	1	—	—	3	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Budán.
	Trenesén «	—	—	—	2	
	Liptó «	—	—	—	1	
	Árva «	—	—	—	1	
	Turóc «	—	—	—	1	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Budán.
	Hont «	—	—	—	1	
	Bars «	—	—	—	1	
	Szepes «	1	—	—	4	
Marulli	Zemplén «	—	—	—	3	Ezekből 5 Belgrádban és 5 Kassán.
	Abauj «	—	—	—	1	
	Sáros «	—	—	—	2	
Faber	Veszprém «	1	—	—	2	Ebből 5 Belgrádban, 3 Szegeden és 2 Székesfehérváron.
	Somogy «	—	—	—	2	
	Fejér «	—	—	—	3	
	Sopron «	—	—	—	3	
A szabad csapatokból	Győr «	—	—	5	—	
	Komárom «	—	—	3	—	
	Esztergom és Párkány	—	—	1	—	
	Eger és Borsod vmegye	—	—	1	—	

Vértess lovasság		Századok	
		szállással és ellátással	carabínie-ségek
<i>Ezred :</i>	<i>Ellátó terület :</i>		
Pálffy János	Pozsony vmegye	1	12
Darmstadt	Zala «	1	12
Karaffa	Nyitra «	1	12
Martini	Bihar «	1	5
	Máramaros «	—	6
	Debreczen város	—	1
Contragurd	Sáros vmegye	1	5
	Abauj «	—	4
	Szepes «	—	3
Croix	Zemplén «	1	10
	Ung «	—	1
	Bereg «	—	1
Hamaltau	Bars «	1	6
	Hont «	—	6
Württemberg	Trencsén «	1	5
	Liptó «	—	2
	Turóc «	—	2
	Árva «	—	3
Hochenzollern	Moson «	1	7
	Komárom «	—	3
	Győr «	—	2
Cordua	Baranya «	—	7
	Tolna «	—	3
<i>Dragonyos ezredek :</i>			
Winterbergh	Vas «	1	12
Bate	Somogy «	1	5
	Veszprém «	—	5
	Fejér «	—	2
Althan	Pest-P.-S. «	1	8
	Jász-Kunság «	—	2
	Esztergom «	—	1
	Csongrád megye Szegeddel «	—	1
Schönborn	Gömör vmegye	1	7
	Borsod «	—	4
	Heves «	—	1
Jorgen	Nógrád «	1	10
	Gömör «	—	1
	Torna «	—	1
Ferdinand	Sopron «	1	12
Galbes	Szatmár «	—	2
	Ugocea «	—	2
	Kraszna «	—	2
	Belényes város	—	1
	Kővár vidék	—	1
	Közép-Szolnok	—	2

Magyar lovasság (Huszárok)		Századok	
		szállással és ellátással	carabínie-ségek
<i>Ezred :</i>	<i>Ellátó terület :</i>		
Nádasdy	Arad vármegye	—	2
	Zaránd «	—	3
	Csanád «	—	2
	Bács «	—	2
	Bodrog «	—	1
Splényi	Szatmár «	—	4
	Szabolcs «	—	4
	Hajdú városok	—	2

Megjegyzés : Minthogy még nem tudják, vajjon a Maros, Duna, Tisza és Száva folyók mellett fekvő községekben elhelyezzenek-e katonaságot vagy azok pénzben adózzanak, ezeknek ügye függőben marad a biztos adatok beszerzéséig és csak azután állapíttatik meg hányadjuk.

Összefoglalása a Magyarországra kijelölt lovas- és gyalogezredeknek :

Német gyalogság	7 ezred
Spanyol és nápolyi «	3 »
Német vértess lovasság	9 «
Spanyol « «	1 «
Német dragonyos «	6 «
Spanyol « «	1 «
Magyar (huszár) «	2 «

Összesen 29 ezred és 10 szabad század.

A német örökös tartományokba — in Germanas hereditarias provincias — téli szállásra és eltartásra kijelöltettek :

Csehországba, Sziléziába és Morvába : a Herberstein, id. Daun és Cotrigini gyalogezredek, a Hlauter, Mersi, Emanuel, Sarpe dragonyos ezredek, összesen 7.

Alsó- és Felső-Ausztriába : a Rabutin és Parajd vértess ezredek.

Szirmíába és Szlavóniába : az Alchautdate gyalog- és a Vasquez vértess ezredek.

A temesvári bñnságba : az ifj. Wallis, Lotharingi Leopold, Lotharingi Ferencz gyalog- és a Montecucoli vértess ezredek.

Erdélybe : a Lichtenstein, Trautson, Gajer gyalog-, a Stainville vértess-, a Santamur és Veterani dragonyos ezredek.

Szerbiába : a Babocsay lovas ezred.

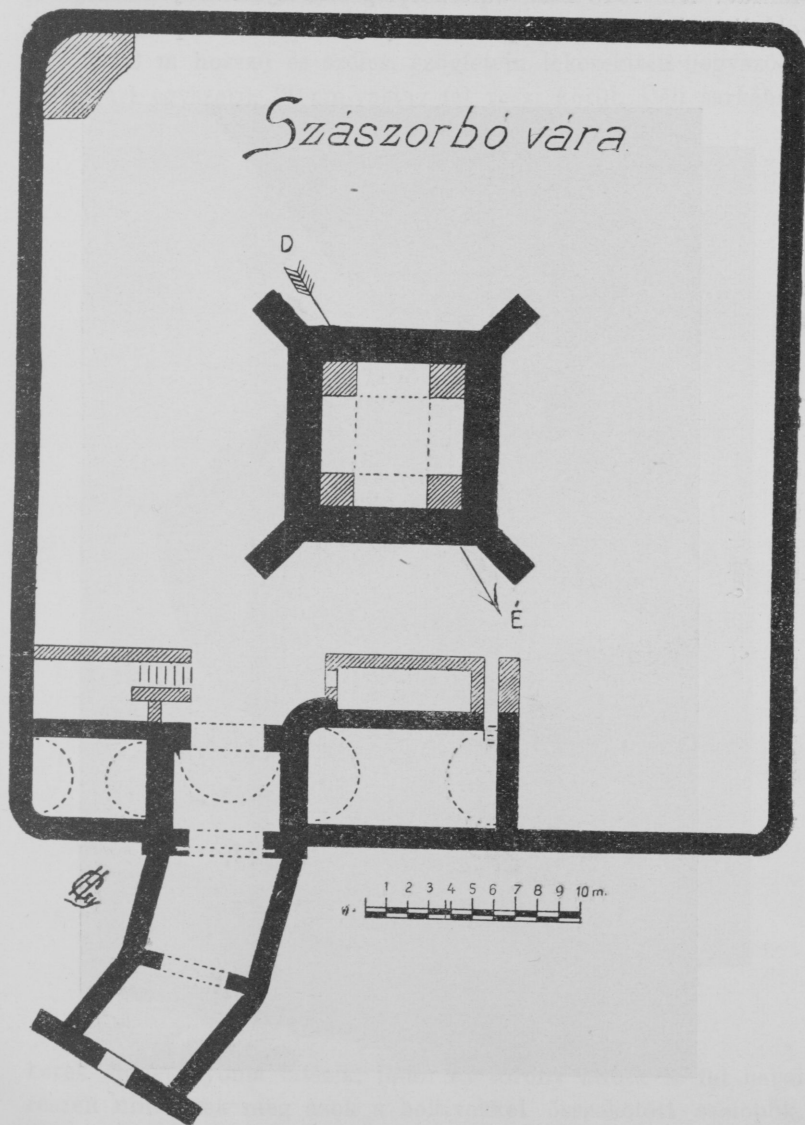
SZASZORBÓ VÁRA.

Szeben vármegye északnyugati részében, Kelnektől délkeletre 6,5 km távolságban, a Székás-patak egyik oldalvölgyében, termékeny dombhátak között húzódik meg Szászorbó községe. Egyike azon régi helyeknek, melyeket a II. Géza királytól behívott szászságnak az Erdőelvén (Unterwald) megtelepedett második raja alapított. Tanuskodik erről a község keleti szélén a XIII. század első felében román stílusban épült templomrom és írott adat. 1277-ben vizaknai Gaan azért, mert atyját, Alardot Péter gyulafehérvári püspök megöletti, Gyulafehérvárat megrohanja s a székesegyházat fölpörköli. Azok között az ácsok között, kik a templomot 1291-ben 90 márka ezüstért és 24 rőf posztóért új fedéllel látják el, van Herbord de Wrbow is.¹ A község közepén, a hegyekből jövő két patak egyesülésénél, sikon emelkedik a parasztvár, mely e sorok tárgya.

Kétemeletes, könyökszerűen megtört keskeny bástyán át jutunk a várudvarra. Ezen bejáró bástya mellső kétharmadának földszintje gerendaplafonnal fedett, míg tulsó egyharmadát, melyet gerendákból összerótt csapórácscsal lehetett elzárni, erős dongaboltozat fedi. A keskeny lőrésekkel áttört falú emeleteket gerendaplafon választja el egymástól. Háborús időben itt lakott a pap s volt az iskola, ma a lakosság szalonnáját raktározza itt el (Böflischkammer).

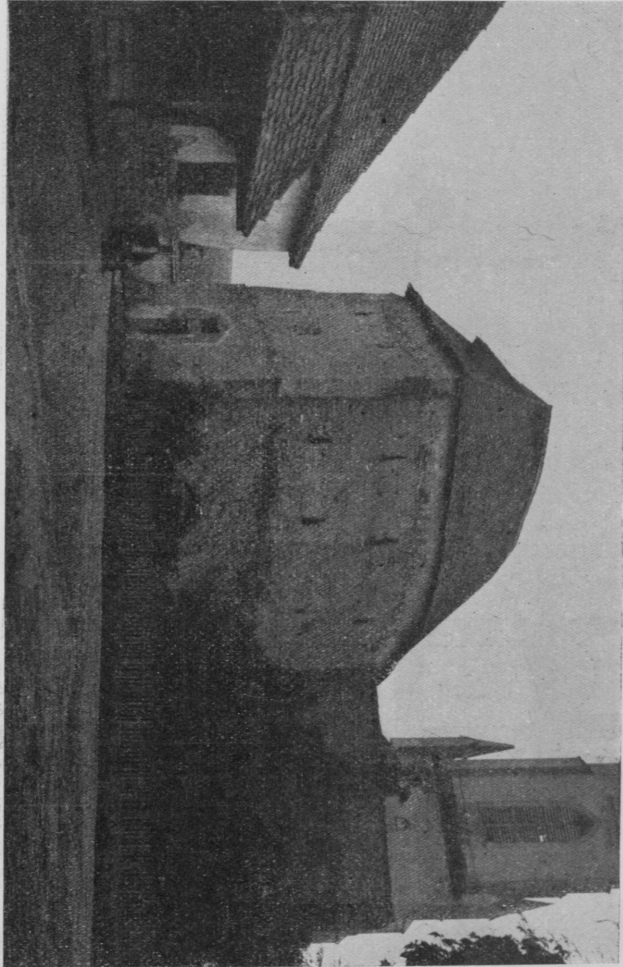
Ehhez a részhez csatlakozik jobbról-balról egy-egy emeletes, földszintjén dongaboltozatos épület. A baloldali, mely elé később lépcsős tornáczot építettek, hogy az emeletre föl lehessen jutni, ma a várőr lakása. Külső tűzfalán a vakolatba bekarcozott

¹ *Zimmermann u. Werner, Urkundenbuch, Bd. I, pag. 179 (Nr. 247).*

A vár alaprajza

föliirat: AD 1640 PED valószínűleg csak kijavítást jelez. A jobb-
oldali terjedelmesebb épület, mely alatt boltozott pincze is van,

A bejáró bástya.

földszintjén szintén dongaboltozattal fedett; emeletére, mely ma szalonraktár, kívülről lépcső vezet föl. Egykor, talán a déli sarkán levő kör alakú részben volt a csigalépcső. Később ehhez

is építettek kamrát. Mindkét épület padlásán kívül lőréses fal emelkedik s félfedele a várudvarba vezeti le az esővizet.

A 33 m hosszú és széles, szögletein lekerekített négyszögű várudvart egyszerű, 90 cm vastag fal veszi körül. Déli sarkában

A szászorbói vár.

kerek épület nyoma látszik, talán itt torony állott. A fal belső részén nincsenek meg azok a boltívekkel összekötött oszlopok, melyeken a körülfutó védőkarzat nyugodott, úgy hogy ez itt valószínűleg fából készült volt.

A várfal eredetileg jóva alacsonyabb volt a mostaninál.

Később, a lövőfegyverek meghonosodása után, mint az a falrakásból látható, magasabbra építették.

A várudvar közepén áll a sarkain támasztópillérekkel megerősített, 7·50 m oldalhosszú és 1·70 m vastag falú, négyszögű öregtorony s belőle emelkedik ki a XIX. század 90-es éveiben épült harangtorony, mely az öregtorony sarkaiba helyezett, 1·64 m oldalhosszú pillérekben, melyeket boltívek kötnek össze, nyugszik, úgy hogy ez által az öregtorony mitsem szenvedett.

Az összes falak terméskőből készültek. Faragott kő, ajtó vagy ablakbélelet nincs.

Szászorbótól keletre, a Székáspatak balpartján vitt az apulum (Gyulafehérvár)-vöröstoronyi római út, s itt állhatott Cedoniaes római város. Szántás közben római régiségeket: föliratos téglát, horonyos fedéltéglát, ólomvizvezetőcsövet stb. találnak ott. Innét való az a két római kő is, mely várunk bejáró bástyájába van befalazva. Az egyik a homlokkal I. emeleti lőrésénél van. Erős dombozműben női alak hat emlővel, köldöke táján emberarczczal. Az északi támasztófalba pedig egy fekvő oroszlánt helyeztek el.

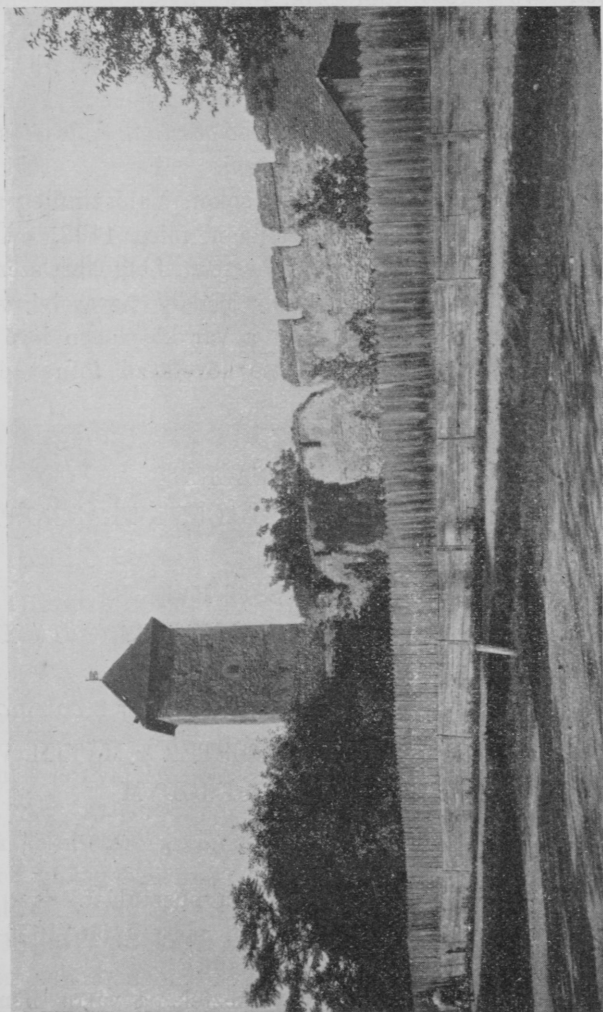
Szászorbó lakossága még a román stílusú templomot kerítő templomerdőben, hová a paplak pinczejéből földalatti folyosó vezet, talált menedéket az ellenség elől. Ennek a templomerdőnek azonban ma már hült helye, a temető nagyobbításánál elhordták.

A községtől délre 4 km-nyire, bent az erdőben, egyik exponáltabb hegygerinczen is építettek menhelyet a szászorbóiak. Helyben fejtett terméskőből épült a 45 lépés hosszú s 25 lépés széles négyszögű tér 90 cm vastag fala, melyből csak még kisebb-nagyobb részletek állanak.¹

Nagyon jelentéktelen egy elkerített hely ez, hová a lakosság vész esetében háziállatait terelte.

¹ Valószínűleg erre a várromra vonatkozik *Gerecze P.* (A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma, 788. l.) ezen adata: «Rehó mellett, Szászsebes és Szerdahely között, a hegység felé régi térképeken várrom látható, mely ma nem létezik.» — A cs. és kir. katonai földrajzi intézet térképén ott, a hol e rom van, nincs az jelezve, hanem Kerpenyes határának legdélibb csücskében, a gerinczen vivő út mellett levő csárda közelében van rom jelezve. Erről meggyőződtem, hogy egy jelentéktelen oláh gnyhónak az alapfala, s így archæologiai szempontból nincs jelentősége.

Hogy mikor épült Szászorbó vára, arról — sajnos — írott okirat nem szólt. Azon okoknál fogva azonban, melyeket Kelnek

Szászsebes várfa.

várának ismertetésénél előadtam,¹ azt ezzel egykorúnak tartom. Ott ugyanis többi között azt közöltem, hogy Zsigmond király

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, XIII. (1912.) évf. 41. l.

1381 nov. 23-án kelt levelével megengedi Szászsebes városának, hogy védelmül körfalat építhessenek. Miután pedig a falvak a közelükben levő várost utánozzák, innét nyerik a követendő példát: a kelneki vár építését Zsigmond uralkodásának idejére tettem. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Szászorbó Kelnek közelében fekszik és azt, hogy a szászorbói vár szerkezeti szempontból hasonló a kelnekihez: *Szászorbó várának építését is Zsigmond uralkodásának idejére helyezem.*

A vár történetéről sem tudunk sokat. Valószínűleg a törökök és szövetségének a XV. századbeli, főleg 1438. évi betörésekor, ostromot állott ki s tán sikeresen. Legtöbbet szenvedett e község népe 1599. évben, a mikor Mihály havaselyi vajda a várat bevette, fölperzselt s a mint a vár közelében levő csúcsíves stílusú templom falán olvasható következő fölirat értesít:

717

AEDEM HANC SACRAM
 QVAM FAMOSISSIMVS ILLE VALACHVS TRANSALPINVS
 A. 1599
 PROFANAVIT EXVSSIT EVERTIT
 SAXORVM ORBACENSIVM EX CCCC RELIQVIA XVI
 PAVLATIM RESTITVERVNT
 PASTORIBVS SVCESSIVIS CHRIST. CZECH ET GEORG. RAV
 CVRIS CHRIST. VEBER MATH. SCHUSTER & MATTH. VEBER
 CONCAMERATA POSTMODVM
 A. 1743

a 400 családból csak 16 élte túl a pusztulást.

1625-ben helyreállították a várat, mely aztán 1656-ban a tatárok ostromának dicsőségesen ellenállt.

Majd később békés idők következtek, a várra nem volt többé szükség, omladozni kezdtek kövei, csak a kapubástyát tartották fönn, hogy benne a lakosság szalonnáját raktározhassa el.

HALAVÁTS GYULA.

EPERJES KÖZÉPKORI ÁGYÚÖNTŐHÁZA ÉS PUSKAPORMALMA.

I.

FOLYÓIRAT régi évfolyamában, a IV. kötetben jelent meg *Szendrei Jánostól* egy dolgozat a sárospataki és gyulafejevári XVII. századi ágyúöntőházakról.¹ Ennek a cikknek megjelenése óta ilyen tárgyú önálló dolgozat tudomásom szerint nem jelent meg irodalmunkban, legfeljebb egyes hadtörténelmi tárgyú munkákban vagy cikkekben érintik az írók ezt a témát is,²

azonban a tárgyat ki nem merítik, azzal behatóan nem foglalkoznak. Az ágyúkról, puskákról már nagyon sokat írtak, de azoknak készítéséről annál kevesebbet, pedig a magyarországi városok legtöbbszörében már a középkorban voltak ágyúöntőházak és puskapormalmok. Volt ilyen többek közt Eperjesen is, a mely városnak levéltári anyaga és számadáskönyvei a levéltár rendezése alkalmából részint kezeim közt megfordulván, részint pedig ma is kezeim közt lévén, az anyag áttanulmányo-

¹ *Hadt. Közlem.* régi folyam IV. k. 116. l.

² Lásd pl.: *Takáts Sándor* cikkét: Századok 1908-iki évfolyam 49. és 130. l. A magyar tüzes és lövészerszámokról. Itt a készítésükről is esik szó.

zásakor sok adatot, sok részletet találtam az Eperjesen létezett középkori ágyúöntőház és puskapormalom történetére vonatkozólag. Nem lesz talán érdektelen tehát ezeket a szétszórt adatokat összegyűjtve, rendszeres feldolgozásban közzé tenni.

*

*Bárczay Oszkár*nak a hadügy fejlődéséről írott munkájából tudjuk, hogy hazánkban a XIV. század második felében, főleg azonban a XV. században kezd a lőpor és vele a lőfegyverek használata tért foglalni. Ezzel a térfoglalással együtt természetesen felmerült a lőpor és a lőfegyverek *készítésének* kérdése is. Hogy a puska keletről vagy nyugatról került-e hozzánk és mikor kezdett nálunk a hadviselésben feltűnni és elterjedni, azt pontosan megmondani nem tudjuk. A kezében karddal kelevézzel és egyéb fegyverekkel hadakozó magyarság között csak lassan hódíthatott a lőfegyver használata. Személyes vakmerő bátorságával nem tartotta a magyar összeférhetőnek a lőfegyvert, a melynél a bátorság meglehetősen mellékes szerepet játszik. Hazánkban inkább a német származású és ajkú városi polgárság hozta úgyszólván divatba a lőfegyvert és ha a nikápolyi csatában állítólag magyar részről használtak is már lőfegyvert, azokat aligha a magyar, hanem inkább a külföldi idegen hadak hozták és használták.

A mint tehát említettük, a puska és lőfegyver a XIV. sz. második felében tűnik föl nálunk, még pedig a városokban. Így Sopron város számadáskönyveiből látjuk, hogy a városnak már 1404-ben voltak ágyúi.¹ 1411-ben maga Zsigmond királyunk helyeztetett el Kassán néhány ágyút.² 1421—1423-ból pedig ismerjük a király egy ágyú- vagy tüzmeisterének nevét, a ki azonban — épen neve után ítélve — nem volt magyar ember.³

¹ «Chanuner» és «Schieszeug». Fejérpataky: Számadáskönyvek 146. l.

² Kassa város nyilv. levéltára 79. sz. «Quia nos super currus novem quedam nostra bombardia simulcum eorundem instrumentis et attinentiis... in Cassoviam duximus destinandum.»

³ «Circumspectus Johannes Gansar de Argentina alias de Strosburg, magister pixidum nostre maiestatis.» Szolgálatai jutalmául Pozsony megyében birtokot ad neki a király. M. O. D. L. 11089; 11314.

A XV. század közepéig a legtöbb magyarországi városnak van már — ha szabad ezt a szót használni — saját «arzenál»-ja. Így pl. Pozsonynak 1434-ben már tüzei, 1439-ben pedig mozsárágyúi vannak, 1440-ben a városnak «már saját és minden szükséglettel felszerelt ágyúöntődéje volt», a melyben 1442-ben már kartácsokat is készítettek és valószínűleg ebből az öntőházból került ki az az 1171 fontos «Csóka» nevű ágyú és egy négymázsás «Haufnitz», a melyet Pozsony városa 1454-ben Hunyadi János kormányzónak szállított.¹

1444-ben Kassán is élt már egy Henrik nevű ágyúöntőmester,² Bártfán 1443-ban öntenek ágyút,³ a melynek ágyúöntőháza ezen század első felében Eperjes város számára is dolgozott, a mire különben tárgyalásunk későbbi folyamán még vissza fogunk térni. Bártfán egyébként 1459-ben élt egy János nevű «bombardista», a ki Giskra előtt jó hírnévnek örvendhetett, mert puskaporral, salétrommal és minden szerszámával egyetemben meghívja őt magához Krakkóba. Ez a János bombardista Poroszországból («de Prwscya») került Bártfára és ugyanezen évben Mátyás király parancsára Ónod vára alá rendelik.⁴ Míg a Lőcsével szomszédos Iglón már 1369-ben vannak harangöntők, addig ágyúöntő létezéséről csak 1520-ból vannak adataink, a melyekből azt látjuk, hogy az illető mester külföldről — úgy látszik Lengyelországból — lett Iglóra telepítve.⁵

Az erdélyi városok közül Nagyszébenben találkozunk 1467-ben egy Bálint nevű pixidariussal.⁶

A XV. század közepe táján tehát — a mint az eddig előadottakból láttuk — már Eperjes környékén majdnem minden valamire való városban van ágyúöntőház, természetes tehát, hogy ezen városok mögött az erős versenytárs, Eperjes, ezen a téren sem maradhatott el.

¹ Századok: 1875. évfolyam 732. l. Rakovszky István: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez.

² Kassa város számadáskönyvei (kiadta Kemény Lajos) 28. l.

³ Fejérpataky: Magyarorsz. városok régi számadáskönyvei 321/b l.

⁴ Dr. Iványi Béla: Bártfa város levéltára 165., 174. l.

⁵ Illésy: Igló levéltára 17. és 36. l.

⁶ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt 9. l.

Daczára annak, hogy már 1424-ből maradtak fenn Eperjes város számadáskönyveiből részletek, az első adat löfegyvereknek és ágyú mestereknek Eperjesen való létezéséről csak *1429-ből* való. Az ezen évi számadáskönyv feljegyzései szerint ugyanis a város a löfegyverei körül teljesített munkákért 5200 dénárt fizet egy ízben, másodízban pedig ugyanilyen czímen 124 kassai forintot fizettek ki. Ugyanezen esztendőben, de más alkalommal az ágyú mesterek segédszemélyzetének 100 dénárt fizettek.

Ebből a két, meglehetősen szűkszavú adatból csak annyi következik, hogy Eperjes városának *ekkor már voltak löfegyverei* és ágyú mesterei vagy tüzérei. Sajnos, a számadáskönyv mélyen hallgat arról, hogy az ágyúk körül teljesített munkák milyen természetűek voltak, vagy hogy azokért, kiknek fizették a mondott összeget. Nem tudjuk megállapítani azt sem, hogy vajjon eperjesiek segítettek-e az ágyú mestereknek, vagy más városbeliek?

1429-től 1441-ig nem maradt reánk semmiféle adat, a mely az Eperjesen létező ágyúk vagy épen ágyúöntőház történetét megvilágítaná, viszont az 1441-gyel meginduló számadáskönyv már annyi adatot vet felszínre, hogy arra kell következtetnünk, hogy 1430—1440 közt a város tüzérségi felszerelése már meglehetősen versenyzett a többi szomszédos városéval és ha az 1441. évi adatok a város ágyúöntőházáról nem is emlékeznek meg, mégis annyi megállapítható, hogy javítóműhely Eperjesen már a század huszas éveiben volt, végül — mint teljes bizonyosságú tény — meg lehet állapítani azt is, hogy *1441-ben ágyút öntenek és lőport készítenek Eperjesen.*

★

Az 1441-től 1455-ig terjedő számadáskönyv tárgyunkra vonatkozólag a leggazdagabb anyagot épen az első (1441.) esztendőben tartalmazza. 1442-től kezdve már évről-évre csökken az ágyúkra és ágyúöntőházra vonatkozó adatoknak a száma, a miből az következik, hogy a XV. század harminczas éveinek vége és negyvenes éveinek eleje volt az eperjesi ágyúöntőház felállításának, fejlesztésének, kiépítésének evolutionális kora és ekkor kellett a felszerelésre és üzem fenntartására a legtöbb

költséget fordítani, a mi később, a mikor már a berendezkedés megtörtént, természetesen mind kevesebb és kevesebb lett. Ezekből az adatokból már Eperjes város ágyuöntődjének és puskapormalmának nemcsak világos, de *részletes* képét is megrajzolhatjuk.

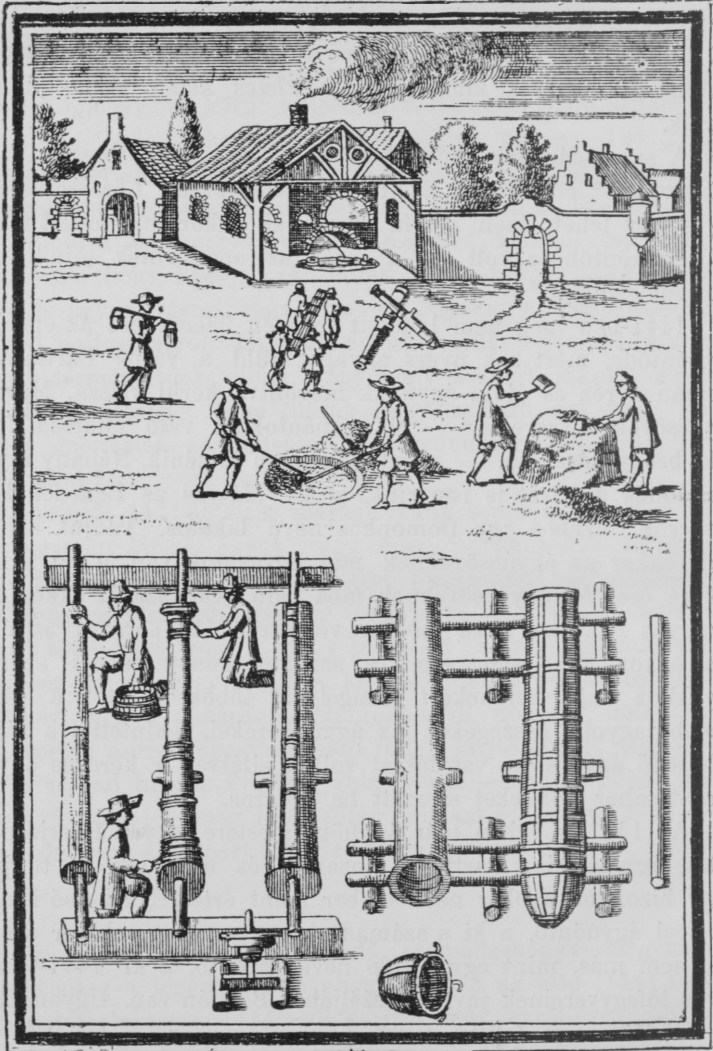
A számadáskönyv adataiból azt látjuk, hogy Eperjes város löfegyvereit¹ elsősorban Bártfáról, másodsorban Lőcséről szerzi be és úgy lehet, épen Bártfa városának ekkor már fejlett fokon álló ágyuöntőháza volt az, a mely az eperjesinek mindenben mintául szolgált.²

1441-ben még nem lehetett teljesen üzemképes az eperjesi ágyuöntőde, mert sok nyers anyagot küld a város Bártfára, a honnan a réz és ólom ágyúnak megöntve kerül vissza. Már az ágyúcsövek felszerelése — pl. vaspántokkal való ellátása, fába való beágyazása stb. — mind Eperjesen történik. Néhány ágyúszerelőnek a nevét is ismerjük, ezek: Mátyás és Benedek kék-kovácsok, továbbá egy Domonkos nevű lakatos. Tudjuk azt is, hogy ekkor az ágyúcsöveknek már ágyazatuk van, a mi a mai lafetta őse. Az ágyúcsöveknek fába való beágyazását ekkor egy bizonyos Zakariás nevű *molnár* végezte. Már kerek ágyú is van ekkor Eperjesen, mert a számadáskönyv tételei szerint ágyúkhöz való kerekekért, tengelyért többször fizet a város kisebb-nagyobb összegeket. Az ágyú kerekei, tekintettel a rájuk nehezedő ágyúcsőre, vasalással voltak ellátva. A kerek ágyú vontatásához köteleket szerzett be a város.

Az 1441-ik évben már ágyuöntőmestere is van Eperjesnek, a kit, úgy látszik, Bártfáról hozattak és még azt is tudjuk, hogy bizonyos Kroker nevű ember ment érte. Ez az első ismert eperjesi ágyuöntő, a ki a számadáskönyvben még sokszor szerepel, nem más, mint egy *külöp* nevű rézöntő, a ki 1441-ben a város löfegyvereinek javítása céljából Bártfán van. Ugyanekkor élt Bártfán egy István nevű ágyuöntőmester, a kit Eperjes városa ágyúinak javítása céljából szintén foglalkoztatott, s nem

¹ Ekkor még nem tesz a számadáskönyv löfegyver és löfegyver közt különbséget, általános nevük még ekkor a számadáskönyvekben: *pixides*.

² A mint azt már említettük, Bártfán 1443-ban öntenek már ágyút.

Agyúöntés.

lehetetlen, hogy az első eperjesi ágyúöntő mesternek tanítója épen ez az István volt. 1441-ben már 17 mázsányi nyers anyag kerül Eperjesen öntés alá. Az ágyúcsőnek, úgy látszik, ekkor már rendes gyújtólyukja is van, ezt megfelelő fúrókkal szintén már Eperjesen csinálják. Magáról az öntőházról, annak berendezéséről ebben az évben az adatok még nem emlékeznek meg.

Az ágyúkhöz ekkor még kőgolyókat használnak, a melyeket Eperjesen bizonyos Jodok nevű kőművesmester többedmagával készített.

A milyen keveset mond a számadáskönyv az ágyúöntésről, annál többet beszél a puskaporkészítésről. Már 1441-ben többször olvassuk, hogy a város Bártfáról salétromot, sőt puskaport is hozat. Ekkor már puskaporkészítő is van, kinek neve «salétrommester», a ki azonban nem egyedül, hanem segédszeméllyel gyártja a «salétrom»-ot. Bártfáról hozatja a város a puskaporgyártáshoz a kádatat, üstöket (salétromfőzéshez), úgy hogy ekkor Eperjesen már a puskaporgyártás is nagy arányokban folyik.

Míndezeket összegezve láthatjuk, hogy 1441-ben Eperjes város «arzenál»-ja már minden irányban tevékenyen működik.

1442-ben már az ágyúöntés részletéről is tudunk meg egyet-mást. Így pl.: hogy az ágyúöntéshez formát használnak, a melyet faggyúval kennek ki, továbbá hogy az öntéshez faszenet és fenyőfát vesznek. Fülöp ágyúöntőmester most már állandó alkalmazottja a városnak, rendes évi fizetése van, 1442-ben összesen 2 frtot és 200 dénárt kap.

Az ágyú felszerelésénél, javításánál és egyéb nem öntődei munkáknál segédkeznek Jakab és Benedek késkovácsok, egy bizonyos Tyle Máté pedig a kerekas ágyúk tengelyét javítja.

A puskaporgyártás is folyik. Több ízben szerez be a város Bártfáról ként, salétromot és szenet.

Úgy látszik azonban, hogy a város ágyúöntőháza a szükségleteket nem tudta kielégíteni, mert például 1443-ban még mindig vesz a város Lőcsén lőfegyvereket, «pisztoly»-t pedig valószínűleg nem tudtak Eperjesen készíteni, mert ezt is vesznek magánosoktól két ízben is. Fülöp, az ágyúk mestere ebben az évben meg a következőben is rendes alkalmazottja a városnak, a ki salláriumát rendszeresen megkapja.

Azt olvassuk a számadáskönyvekben, hogy ebben az esztendőben a város Kerekes Tamástól két kocsit vett az ágyúkhöz, ezek a kocsik valószínűleg lőszerszállításra szolgáltak, tehát a mai «Protze», magyarul «böröcz» vagy «ágyútaliga» ősei.

Eperjest és vidékét ezidőtájtban a husziták már erősen nyugtalanították, azt hisszük nem járunk messze a valóságtól, ha az ekkori nagyarányú löfegyveröntést és beszerzést ennek tulajdonítjuk. 1443-ban ezenfelül sok ágyúgolyót is faragnak, Jost kőfaragón kívül János és Pál kőfaragók erősen dolgoznak az ágyúkhöz való kőgolyók készítésén.

Az eperjesi «arzenál»-ban, mondhatni újdonságként ebben az esztendőben először szerepel a töltővas «ladeysin», a melyet 6 dénárért szerez a város.

Ugyancsak lázasan folyik ebben az évben a puskaporgyártás is. Szomolnokról ként szerez a város, többször vesznek salétromot is, még pedig egy izben két mázsáért 44 forintot fizetnek, egy mázsa tehát 22 forintba került. A város kovácsa a puskaporgyártáshoz *hársfából* szenet éget, még pedig valószínűleg sokat, mert 900 dénárt fizet neki a város. A mint a számadáskönyv mutatja, sok puskaporos hordót is használ el a város, mert ezeknek vétele vagy készítése a kiadások közt sokszor szerepel.

1444-ben hasonló buzgalommal folyik az ágyúöntés, mint az előző évben, ugyanígy a puskaporkészítés és más egyéb ide tartozó munka. Több ízben vesz a város az ágyúöntéshez szükséges szenet, egyszer pedig öntőformát. Fülöp mesteren, a már ismert pixidariuson kívül ez évben egy Gáspár és egy Tamás nevű is szerepel, ez a kettő azonban valószínűleg csak segédmunkása Fülöpnek. Ugyanekkor az ácsok négy ágyút ágyaznak be fatalpakba, egy József nevű kocsigyártó pedig két kereket készít az ágyúkhöz. András és Jodok kőfaragók ez évben is szünet nélkül faragják a kőágyúgolyókat.

Ebben az évben a város nemcsak öntetés, hanem vétel útján is jut ágyúkhöz. Így egyet Stokel Miklós kovácstól vesz, egyet pedig Zakariás molnár feleségétől.

1445-től fogva mintha alább hagyna a város nagyarányú fegyverkezése, a mely 1449-ben vesz ismét nagyobb lendületet.

1445-ben más az adatokból meg nem állapítható, csak az, hogy az öntés oly sikeresen folyt, hogy ennek örömére a pixidariusok valamely áldomásfélét rendezhettek, amely célra a város 70 dénárnyi sört adott.

1446—1448-ban úgy látszik nagyon kevés volt a munka az eperjesi ágyüöntőházban, legalább a kiadások gyér és csekély voltából erre kell következtetnünk. Jost kőfaragó, az ácsok, Fülöp mester és társai alig keresnek valamit. Egy nevezetes tétel szúr csak itt szemet, az t. i., hogy 1447-ben a város Gumann Miklós bírótól 60 forintért vesz egy lőfegyvert, a mi, tekintve a rendkívül magas árt, valami kiváló készítmény lehetett, mert például 1449-ben egy pisztolyért («pischezall») mindössze csak 50 dénárt fizetnek.

1449-ben ágyü beágyazása, ágyükerék és tengely készítése, ágyü vasalása, kőgolyók faragása mellett nagyarányú puszkapor-készítés folyik, mely hogy intenzívebb lehessen, vesz a város egy puszkaporörlőgépet («pulverreyber»). 1450-ben sok salétromot és egy kézi lőfegyvert vesz a város.

Nevezetes esztendő az 1451-es. Itt említi ugyanis a számadáskönyv először kifejezetten az *ágyüöntőházat* («gyshaws»), a mely azonban, mint azt már az eddigiekből láttuk, kimutathatólag tíz éve működött. Máskülönbem nem sok nevezetes történik ebben az évben. Ként és szenet szerez be a város, egy ágyühoz József bodnárral tengelyt készített, végül Fülöp mesternek az akkori fogalmak szerint sok — egy évre 26 forintnyi — fizetést ad.

1452-ben a gyshaws újra előfordul és úgy, mint 1451-ben, most is sört vitet oda a város, nyilván áldomásfélét tartottak. Ugyanezen évben pléhet, lánczot vesznek az ágyükhöz, egy Orbán nevű kovács is dolgozik valamit az ágyükon, András kőfaragó kőgolyókat, Jost bodnár pedig a nagy ágyühoz két kereket készít.

1453—1455-ben nagyon mérsékelten folyik az eperjesi ágyüöntőházban a munka. Csak 1454-ben van a «gyshaws»-ban egy kisebbszabású áldomás, a melyhez a város 12 dénárnyi sörral járul hozzá.

1453-ban utoljára említi a számadáskönyv Fülöp ágyü-

mester nevét, a ki ekkor 3 forintot kap házbérre. Ebben az évben vagy meghalt, vagy pedig elhagyta a város szolgálatát, mert innenfogva Eperjes első ismert pixidariususa többé nem szerepel, hanem helyette 1454-ben egy bizonyos Keresztély nevű, 1455-ben pedig Ágoston nevű «buxmeyster» áll a város szolgálatában.

1455-tel a számadáskönyvünk megszakad, innenfogva el egészen 1497-ig — leszámítva a század hatvanas éveiből fennmaradt számadáskönyvtöredékeket — kevés adatunk van az eperjesi arzenálra, mert az oklevelek alig emlékeznek meg erről, viszont a számadáskönyvek teljes sorozata csak 1497-ben kezdődik.

Abból az időszakból, a melyet előbb tárgyaltunk, a számadáskönyvön kívül mindössze három a tárgyra vonatkozó oklevelés adat maradt reánk a város levéltárában, ezek közül kettő Fülöp mester pénz- és természetbeni fizetésére,¹ egy pedig az Eperjes városa által a polgároknak kölcsön adott lőfegyverekről szól, a mi legfeljebb annyiból érdekel bennünket, hogy ekkor a város már 35 kézi lőfegyvert oszthatott ki polgárai között.²

Dr. IVÁNYI BÉLA.

¹ 1488. Eperjes város kiadásainak és bevételeinek összegezése.

«Item dem pixenmeyster ausgericht an gelde, getrede und hoffegewant XXXII rote golden.» Eperjes v. lt. 246 a. sz. 1451 febr. 22. különböző számadási feljegyzések.

Meister Philippen den Buxenmeyster auff eyn Jor umb XXXVI fl. Getreyde kwbell XXVIII, eyn bachten Hofgewanth VIII elen. — Terminus acceptionis ipso die festi kathedre sancti Petri. Eperjes v. lt. 260/a. sz.

² 1449. Registrum der haufbuxen vorlyhen. Eperjes v. lt. 251. sz.

BR. PONGRÁCZ GÁSPÁR ÉS KURUCZ TÁRSAI A RAJNAI HARCZOKBAN.

Még a dicsőség szellőjében lengedezett Thököly Imre zászlaja 1683-ban. Trencsén megye is a fejedelemnek hódolt és esküdött hűséget. Az ő kapitánya a megyei nemes hadak élén id. br. Pongrácz Ferencz, s a kurucz seregbe állt fia, Gáspár, társaival együtt.

Számos sebtől vérzik ekkor a magyar nemzet. Sarczolja a labancz, pusztítja a kurucz. Szilaj erkölcsök, gonosz példák a legrosszabb tanácsadók. Gáspár is a kornak vérbeli és hozzá nagyon ifjú gyermeke volt. Őt is a hadakozók pusztító szelleme vitte s elválv a tábortól, május és június havában a Liptóságon Posonyi Sél Jánost, majd Rakova mellett gr. Balassa Ádámot, Pinka Györgyöt megkárosította, azután egy pátert sarczolt meg öcsésével Jánossal, meg a zsolnai Reguly, Noszkó és Gregus fiaival.¹ Szabad életre adták magukat. Rossz híruk messze megelőzte őket és aug. 13-án saját bátyjuk ifj. Ferencz a királyfalvi táborból kérte atyjukat, hogy öcséit és társait fogassa el, a kárvallottakat elégítse ki, mert baj származhatik belőle. Id. Pongrácz Ferencz, — hogy sógora, Labsánszky János is figyelmeztette, — fiait maga mellé vette és kielégítette a károsultakat.²

Sokáig azonban itt, a csaczai táborban, sem volt nyugtuk a fiúknak. Atyjok, hogy foglalkoztassa őket, Gáspár vezetése alatt, felderítő szolgálatra az Árvából érkező litvánok elé küldte, ők azonban nem tértek vissza. A lengyel palatinus kocsijait felverték, lovait elszedték, azután Orieskával, Dubniczky Miklóssal és gazdatisztjük fiával, Grassalkovich Jánossal Ákosházi Sárkány Ambrus huorkai jobbágyaitól 45 birkát elhajtottak s a falun 40 tallér sarczot vettek.³

Másfélévi hradistyei (Morvaország) fogság lecsendesítette Gáspár szilaj véré, János azonban tovább garázdálkodott. Atyjok nagy kéré-

¹ Gr. Pongrácz család bashalmi levéltára. 32. cs. 105., 110., 117., 118. sz. és 33. cs. 141. sz.

² U. o. 32. cs. 116., 117., 118. sz.

³ U. o. 32. cs. 149., 150., 153.

sére, — még a királyi kegyelem előtt — 1686-ban bevették őket katonáknak. Gáspár Barkóczy Ferencz mellett részt vett a Buda és Szeged között vívott harcokban és főhadnagysáig vitte fel, János pedig a gr. Maria de la Pace ezredében katonáskodott br. Orlik Ferencz őrnagy alatt.¹

A királyi kegyelem azonban késett, perük sokáig huzódott. Közben a testvérek összekaptak és egymást is megsebesítették, mire Trencsén megye elítélte őket és elfogató parancsot adott ki ellenük. Bár halasztó parancsot nyertek, ellenségeik üldözték és 1687 márcz. 23-án, midőn a varini templomból mise után kijöttek, gr. Hoffkircher tüzérezredes katonái elfogták őket és egy-két napra Rajeczen elzárták. Kiszabadultak, de csak nem boldogultak perükkel, mert a nádori titkár, Nedeczky Sándor birtokaikat adományul kérte. 1688-ban újra elzárták őket Kassán. Gáspár kiszabadulva Bécsbe ment, hogy magát tisztázza, de ott is fogságba került. Ugyan kegyelmet nyertek, de birtokaikat Nedeczkytól csak 3000 frtéért tudta a család visszaszerezni. Gáspár megházasodva ott is hagyta a megyét, a Szepességre ment lakni s hogy Czobor Ádám hadat gyűjtött, ismét felcsapott öcscsével. Jánossal együtt és elment a francziák ellen «hírvirágot szedni».²

XIV. Lajos 1688-iki kiméletlen pfalzi hadjárata ellenségeit ismét egy táborba hozta. 1689-ben I. Lipót császár Hollandiával, Angliával, Spanyolországgal, Dániával és Savoyával szövetségre lépett ellene. A hadi szerencse azonban nem a szövetséges hadaknak, hanem a francia fegyvereknek kedvezett. 1690-ben a francia flotta az angol partok közelében megverte a hollandok hajóhadát, majd júl. 1-én Luxembourg hg. Fleurus (Belgium) mellett legyőzte a szövetségesek haderejét. A harc azonban tartott tovább.

Gáspárunk az év vége felé Breisach körül táborozott. Fáradságos és eredménytelen küzdelem a részük. Nem boldogul I. Lipót hada. Közeledik a tél és három sereggel Nürnbergbe készülnek «quártélyban. Marsban» vannak s hogy Reuten faluban pihenőhöz jut, siet atyjának írni, alázatos szolgálatának ajánlása után udvarol atyjának, értesítve őt a maga és testvére sorsáról.³

«Ide érkezvén szerencsésen mindazolta is kevés nyugodalmunk,

¹ U. o. 33. cs. 133. sz. és 34. cs. 117., 166. sz.

² U. o. 34. cs. 68., 69., 115. és 35. cs. 43., 57., 64. sz.

³ Datum marsban Reuten nevű faluban 1690 nov. 25. — U. o. 37. cs.

hanem nagy fáradságunk vala, noha sok fáradság után is kevés hasznót ez ideit érzi az ő felsége hada, az ki hasznára volna, mert hatalmasan vala az ellenség, többet nyert mi tülünk, mint mi ő tüle, noha szegény kevés magyar untalanul cziripelt rajta, hasznunk is vala próbánk után, de sokan vérrel is festették kezülünk. Ennihány jó katonám veszett, a többi között szegény Grazalkovicz István¹ is Forlui nevű francia erüségénél való harcon más jó katonákkal mind lovastul meglüdeztetett, kinek Isten érgalmazzon.»

Régi, kurucz bátorsága és vakmerősége. — mellyel a litvánokat felverte, — itt is hűséges társa volt. Szerette a veszedelmet, s mint vérbeli magyar huszár, játszott vele. A portyázás volt az eleme. Büszkén dicsekszik vele atyjának.

«Most érkeztem portáruł Prajszak (Breisach) alul, az hová voltam hetven lóval commendfrozva. Majd egy lábíg oda vesztünk, ha Isten maga nem ürzett volna, mert az minemű szoros passusokon, hédakon, és mély vizeken kellett bémennem, alaja (?) már is megvívén héremet, készen várt lesekben ezer válogatott király elsű regiment népe, de én is fortállal élvén, utat adtam más végvára felí Stroszbuk (Strassburg) felí, kit ő meghallván, lesbül kijüve, az holott már huszonnégy órátul fogvást nem ett s nem ivott sem lova, sem maga, akarván engem rávenni, nyomokodott vissza végvára felí, akkor hértelen neki fordultam és egész étczaka sebesen menvén, hátulját béérvén, levágtam, rabul is hoztam benne, kiért nagyobb haragot csináltam magamra, mert kellett tíz óráig lódułnom elütte, de semmit sem nyerhetett tülem, mert szoros passusokon által szaporán vakurottam (?) én is.»

Vitézségeknek jó hatását öcse, János is érezte, de nem sokat használt neki, mert súlyos csapás érte.

«Az öcsém Jankóhoz is az én tekintetemért szép ajánlással volt az úr ő nga, (t. i. a generalis, Czobor Ádám), mert Pálffy uram ezeriben egyik kapitányságot már megnyertem volt néki, de mivel szemeire úgy megverte az Isten, hogy egyikre sem lát, aztot kénтеленétttem haza küldenem, talám valami orvos találkozik, aki meggyógyítja. Alkalmasint kütettem itt is rá, kerestettem doktorokat, de nem találtam olyat, az ki meggyógyíthatta volna, noha bizony nem szántam volna külségemet. Máskint sem érkezem rá, mert naponkint súlyos és kemény szolgálatokban vagyunk, becületemért is ő felsége

¹ Gazdatisztjüknek, Jánosnak a fia ; Forlui=Fort-Louis erősség a Moder folyó jobb partján, mielőtt a Rajnába szakadna.

szolgálatira kell vigyáznom, nem érkezem rá. A mi lehetett én túlem, szegény legénytül, mindenben megmutattam bátyai jóakaratomat hozzá, de ebben én nem segíthettem.»

Hogy birtokait elveszítette, szerezni akar. Egyébként, még szép-
atyjának, Dánielnek a testvére, Fridrik szatmári huszárkapitány
(1585—1590.) korában adományt nyert a hódoltságban. Ezt szeretné
most megszerezni, de

«Talpasi jószágnak kikeresése most haszontalan ott való revolu-
tiókra nézve. Várok idűtül tovább mi lesz; ha azt nem, tehát mást
generalis uram patrocíniumja (pártfogása) által fogok supplicálni
(kérni).»

A következő esztendőben újult erővel fogtak a hadakozáshoz.
XIV. Lajos hadai elfoglalták Mons-t, de nagy terve, hogy az angol
trónra visszaültesse az elűzött II. Jakabot, nem sikerült, mivel
III. Vilmos tengernagya, Russel lord május 29-én La Hogue hegy-
foknál (Normandia) megverte Tourville francia admirálist. A csá-
szári csapatok a Rajnához siettek.

«Az egész ő felsége armádájával által jöttünk az Rénus (Rajna)
vizén — írja Gáspár atyjának ¹ — velünk együtt az felséges saxoniai
elector (szász választófejedelem) is maga hadával. Minden órában
készülünk francia táborral való derék ütközethez, mert nem messze
vagyunk egymáshoz. Mind az kettü nagyerrű, minden nap aprólékos
derék csatáink esnek. Ő felsége részérül generalis Kaprára uram
ő nga commendéroz armádát, engem is ő nga száz válogatott ma-
gyar lovassal egész armáda elűtt méltóztatott erűs passusokon által
commendérozni ő nga, melyeken Isten segítségébűl szerencsésen
által jöttem, noha veszedelmesen és nagy munkával úsztatván sok
mély vizeken által és ellenség közett. Utánam gyűtt ennihány com-
pania dragony és úgy csináltuk hidakat; azután armáda is, midűn
Renus partján levű sánczokrul kivertük volna francziát, nyomult
utánunk. Mindjárt akkor estve (jűl. 11.) költetik mennem ellenség
két tábora felű és ott regvel beállván tábora közett, parasztság bé-
vitte héremet, úgy mindjárt, valamenni lovasa volt, mind az két
armádájában felűlvén, mellettem levű száz magyarral körülvelt és
minden felű, mint az raj, hogy szűlét-hosszát nem láttam, rajtam
volt tüzesen, mindazonáltal bűzván Istenemben és mellettem levű
válogatott katonaságban, egy szűvvel, lélekkal minden lessei, truppjai
által fegyverrel által mentem szerencsésen rajtok, igen kevés és
semmi kárral, hátamon volt és minden felű egész négy óráig.

¹ Neustadti tábor 1691 jűl. 21. — U. o. 37. cs. 40. sz.

Avval nem gondolván, újban másnap (*júl. 12.*) táboránál előfogtam istrázáját és béúztam. Azon alkalmatossággal sem mehettem sokra, mert négynél többet nem foghattam elevenen és tizenegyet vágtuk le, mely rabokat mindjárt Kaprára kezihez küldvén, magam mégis szeretvén becsületemet, tovább lesekedtem tábora kerül és midün az tábora meg akart volna indulni, commendéroztattanak francziák maga király laibgvardjából erüs paripás és fegyveres négy truppal, leshelyeket járván igen idein, én azonban bizonyos helyen lívén magyar vitézekkel, öt órakor hajnalban épen lesre egyenesen rám gyűttek, de mivel nagy vigyázással és készen vártam őket, magam lívén isztrázán, noha sokan voltak, de Isten segítsége után szép szókkal felbuztatván katonaságot, rajta mentem és tartott kemény s veszedelmes harcunk¹ megírt öt órától fogvást tovább kilencz óránál dél felé, annira, hogy végtire sok veres izzadásunk után elszagattuk őket és vágtuk untalanul, hogy kevés szaladhatott el benne, az is jobbára sebben. Elevenen hoztam jobbára derék tisztet harminczon felül, szép lovat, gyenyerü fegyvert sokat nyertünk, hogy még miolta itt hadakoznak, magyar oly lovakat és fegyvereket nem nyert.

De szerencsétlen vagyok a jó szolgákhoz, mert azon harczon régi jámbor igaz hű szolgám is *Szendrey János*, kedves inasom elesett más derék ennihány katonával, kin az egész generálisok és hadi urak szánakoztak, mivel már mind esmerték. Valóba vitézi módon is viselte magát, mert ennihánynak ment fegyverivel vigére, igen szépen egész armáda előtt eltemettetem cinteremben, veres koporsót és veres zászlót csináltatván néki, hadi állapot szerint sokan is zászlókkal és trombita sípszóval kísérték, kinek Isten irgalmazzon szegénynek. Kérem alázatosan Ngdat, ha lehet, Gönczre, adjon tudtára szegény özvegy anyjának. Isten kihozván engem, valamit kiszolgált nálam, néki adom.

Zsiga is alázatos szolgálatját ajánlja Ngtoknak; reménkedik, feleségének izenné bizonyosan Ngd, hogy él és kívánja, jámborul viselje magát, hogy ha azt akarja, itt való keresetibül részesüljön és nevét viseljen. Most ő nekem mindenesem és vigyázóm, mert valamim kevesem van, az ő keziben van. Jámborul viseli magát, minden cselédemre ő visel gondot és kevés javaimra; contentus (elégedett) vagyok véle.»

Vitézi hírének azonban nem sokáig örvendhetett. A neustadti

¹ Az utóiratban írja: Harcz peniglen esett 12 Julii 1691.

táborozás (júl. 21.) után ragályos betegség lepte el a hadakozó felek seregeit és Gáspárt sem kimélte. Július havában «mások is kétségesek voltak élete» felől, de szerencsésen kilábalta belőle és okt. 1-én örömmel írhatott atyjának a tübingai táborból.¹

«Magam most, Istennek hála, friss egészségben vagyok Ngd szolgálatjára, mely jó egészséget Ngdnak is Istentül kívánom, noha július havában oly beteg voltam, hogy mások is kétségesek voltak életem felül, mivel az egész armádánkon, úgy francia armádáján is rettenetes betegségek uralkodtak és de presentis igen uralkodnak, mely betegségekben sok úri tiszt, úgy számtalan közrendű hadakozó nép meghala. Felsőleges saxoniai herczeg is elvégzé hadakozását, ez elmúlt napokban Tibink (Tübingen) nevű városban meghala, az édes két fia nagy keservesen egész hadaival visszanyomódik országa felé, magával vívén az édes apjuk testét.

Méltóságos generalis urunk Czobor Ádám uram ő nga is annira van, hogy minden órában lesik a lelkét, és várják halálát. Ha meg nem hal is, szerencse, ha maga tisztét nem fogja resignálni (viselni) ő nga és haza megyen, mert sokáig nem élhet, mivel kigyógyéhatatlan nyavalyában van ő nga, kin minnyáján szánakozunk és keserünk; Isten tírte meg elibbi egészségét ő ngának.

Kollonics uram ő nga is télre haza készül, csak magamnak kell itt maradnom regiment mellett és gondját viselnem, mivel sok rendbéli szép csatáim után, kiket Isten segítségével ez idén ellenséggel tettem, ő felsége kegyelmébül, úgy méltóságos generalisok gratiájából (kegyelmébül) lettem Obrstbochtmajsterré (így), mely tisztemben is kívánom alázatosan szolgálhassak Ngdnak.

Most osztják falukra széllel (így) armádánkot. Magunk megyünk Fekete erdők közé Prajszák (Breisach) és Frajburk (Freiburg) nevű francia végvárakhoz közel Revancz (?) quártélyra (így), ott leszünk egy darabig, azután téli quártélyunkra vissza fogunk jünni Vitembergiában. Mint leszünk továbbra, tudósétani el nem mulatom Ngdat.»

Igéretét valószínűleg be is váltotta s több levelet is írhatott, mert csak 1694 vége felé szerepel itthon, de már többé nem a régi szilaj ifjú, hanem a harczedzett, komoly férfi. Vitéz lelkét később is megőrizte s midőn a szabadság zászlaját kibontotta II. Rákóczi Ferencz, hozzá csatlakozott és kurucz ezredes lett a császári katonából.

DR ZÁVODSZKY LEVENTE.

¹ Tübingai tábor 1691 okt. 1. — U. o. 37. cs. 50. a. sz.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

SOMLYAI FERENCZ LIPPAI VITÉZ VÉGRENDELETE 1551-BŐL.

LIPPA várát Erdélyország, illetve Izabella királyné a gyulafejevári államszerződés következtében engedte át I. Ferdinánd magyar királynak, kinek megbizottai azt 1551 augusztus elején vették át (egyebekkel együtt) Petrovics Péter kezéből. Ezt a török nem nézhette tétlenül s egy hét mulva Szokoli Mehemed beglerbég már útban volt hadával Délmagyarország elfoglalására. A mint pedig hírért vette, hogy a királyi hadak a megyék nemességével

Lippára gyülekeznek, Uláma pozsegai szandsákbasát küldte a vár és környékének kikémlelésére. Ugyanezt tették a lippaiak is, de Egyedy Tamás lovasszázadát úgy felkoncezolták, hogy kapitányuk csak hetedmagával juthatott vissza Lippára.¹ Ez a várórségben nagy izgalmat okozott, mikor pedig híre jött, hogy a beglerbég szeptember 28-ikán már Csanádot is elfoglalta és rohanva közeledik Lippa felé, a félelem általánossá vált. Őrsége biztosra vette, hogy másnap a török már Lippát ostromolja. Készültek is reá s a kinek valami ingó marhája volt, véghagyakozását is megírta róla ebben a «bolg időben», melyben a katonaembernek egy perczig sem volt élete biztonságban. Ilyen véghagyakozást mutatunk be az alábbiakban is *Somlyai* Ferencz magyarnyelvű testamentomában, melyet a gonosz hírek hallatára szeptember 29-én írt az esetre, ha «történet szerint halála történnék» a rettegett ostromban. Utolérte-e a hősi halál Lippa körülzárolásának

¹ Lippa ostromának és elestének részleteit lásd bőven *Márki Sándor: Aradmegye és Arad szabad királyi város története I. kötete* (Arad, 1892.) 533—535. l.

idején vagy ő is megszabadult október 8-án, midőn a lippai polgárság követelésére Gersei Pethő János kénytelenségből feladta a várat. nem tudjuk; de ingóságainak jegyzékéből ítélve jómódú és rangosan felszerelt vitéz volt, reánkmaradt írása pedig sok régi kifejezéssel bővíti és színezi a magyar hadi szókincset.

Én Somlyay Ferencz teszem ez testamentomot és tulajdon kezemmél irom. Vagyon énnekem Lippán Dienes deáknál egy boncsokom, szőr,¹ kinek az gombjában türkesek vannak, egy salamandra madaram egészen, egy ezüsten sisakom, [tizen]három bokor tollam,² gem toll³ [kívül]⁴ arannyal kötöttek, egy aranyos csapragom,⁵ egy ezüsten buzgányom. Ezeket adják vagy atyám avagy anyám kezében. Továbbá az subát, az kéz táltokot, az nagy hegyestört, egy pofás sisakot, az székel lovat és az fakó tar paripát adják Christophnak; az veres dolmánt, egy sisakot Lukácsnak; Miklósnak az fejér lovat minden szerszámával, sisakkal, paissal, fékével, nyergével; Jánosnak az poh⁶ lovat fékével, nyergével, sisakkal, paissal; az kék török köntöst subiczástul⁷ Miklósnak; egyik pancert Christophnak; az szeplős lovat atyámnak és az két pancert.⁸ Ezt irtam Szent Mihály napján Lippában és bolgó időben, hogy ha történet szerint halálom történnék. Anno 1551.

Fran[ciscus] Somlyay
Manu propria.

Háttalján: Ez vagy biró előtt vagy fő legény előtt vagy atyám szolgálja előtt nyittassék meg.⁹

Testamentum Fran[cisci] Som[lyay].

(Eredeti, végig sajátkezű, az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Bánffy-levéltára, *Bethlen-iratok* 321. fasc. 13. sz. a.)

DR. VERESS ENDRE.

¹ Irva így: Bonchjokom zeór.

² Betűszerint így: Borkor tallam.

³ Irva így: gem (át húzva kem) tal.

⁴ Vizfoltos helye miatt csupán egy *k* látszik belőle.

⁵ Irva betűszerint: chiapragom.

⁶ Lehet esetleg *Roh* is.

⁷ Betűszerint így: swbýchjastul.

⁸ Mind a kétszer így írva: Pancerth.

⁹ További írás-sajátosságai: tezem, egh, vagh, aggyak, atthjammak, zenth. — A szavak kihangzását egyebekben is megőriztük közlésünkben.

Az istriai félsziget visszahódítása 1813-ban.

A merészségnek és vitézségnek igen szép példáját mutatta az a maroknyi had, mely 1813-ban visszahódította az istriai félszigetet. 1813-ban Nugent gróf tábornok egy horvát zászlóaljjal és *egy század Rudetzky huszárral* (ma 5-ik huszárezred; hadkiegészítő kerülete annak idején Sopron volt) Károlyvárosból Fiuméba rendeltetett, hogy innen a francziák uralma iránt ellenséges indulattal viseltető lakossággal összefogva, kísérelje meg Istriának visszafoglalását. A míg Nugent azon tűnődött, hogy miképen hajtsa végre feladatát, azalatt a horvát zászlóaljhoz tartozó *Lazarich József kapitány* merész elhatározásra jutott: mint a félsziget viszonyaival ismerős, önként vállalkozott nemcsak a lakosság fegyverbe szólítására, hanem a félszigetnek visszahódítására is. Szeptember 2-án magához vett tehát 1 tiszte, 47 válogatott határőrt, valamint *az 5-ik huszárezred századából egy tizedest és hat lovast*. E maroknyi haddal Castuán át a Monte Maggiore lábánál fekvő Veprimatzra vonult, a honnan a Lovranába talált csónakok fölhasználásával összeköttetést keresett a Fiumében visszamaradt főcsapatával és az öbölben járó angol hadihajókkal. Estére Vragrát szállotta meg, a hol hírért vette, hogy szeptember 3-án Pola és Rovigno helyőrsége, nemzetőrökkel együtt (állítólag 7000 ember 11 ágyuval), Mitterburgon át Nugent készül megtámadni. Lazarich egyelőre állva maradt s egyrészt biztos híreket igyekezett szerezni ellenfele erejéről, másrészt pedig fegyverbe szólította a környékbeli lakosságot. A vragnai és vogliunzi férfiak csatlakozása után Lazarich Paasba vonult, a hol hírül hozták, hogy az ellenség Mitterburg alá szállt 1000 katonával és 3 ágyuval. A mire Lazarich Cevouglie alá ért és megszállotta a Fiuméből és Triestből jövő országutak egyesülési pontját, addigra csapata annyira megnövekedett, hogy szembe merészelt szállani ellenfeleivel annál is inkább, mivel arra számított, miszerint az első puskalövésre hozzá partolnak a francziák szolgálatába szegődött ottocsáni horvát századok.

Szeptember 4-én korán reggel az ellenség visszaszorította novacói előőrseinket. Lazarich, hogy kelepcebé csalja a támadókat, határőreit és a lövéfegyverekkel felszerelt parasztjait magánál tartotta, a mindenféle szűrő, vágó és döfő eszközökkel felszerelt népfelkelését pedig az ellenség oldalába és hátába küldötte. A támadó francziák menetrendje a következő volt: az élen haladt két század olasz katona, utána következett a tüzérség a löporos- és málhaszekerekkel, az oszlop végét alkották: az ottocsáni horvát századok, egy csendőr osztály

és 4 század olasz. Amint az ellenséges csapat éle a Lindaró hegy lábához ért, a lesben álló népfölkelés türelmét veszítette és időnek előtte megrohanta az olaszokat. A harcban az olaszok lettek volna a győztesek, ha segítségül nem jön Lazarich határőreivel és lőfegyverekkel ellátott parasztjaival. A míg ezek arcban támadtak, addig a néhány határőr vezette népfölkelés egy része a hátába került az olaszoknak. A meglepettek csakhamar meghátráltak a Lindaro hegy lábáig, a hol azonban szembeszálltak üldözőikkel. A míg a Lazarich vezette rész puskázáshoz fogott, addig a parasztok egy része megint hátába kerülvén az ellenségnek, ezt Mitterburgba verte, majd a Pola és Rovigno felé vezető útra térve, elvágta azok visszavonulási vonalát is. Erre a fejevesztett és kellő vezetés híján álló olaszok annyira megrettentek, hogy veszni hagyták két tarackjukat, összes lőporos- és málhaszekerüket s nagy rendetlenségben Montona felé menekültek. Ámde Lazarich fölkelői ez irányban is megelőzték őket és a hátukba jutottak. Elkeseredett tusa keletkezett. Az ellenséges tüzérség ágyuját a miéinkre irányította. Ámde *Moravetz huszárkáplár hat vitézével* megelőzte őket, mivel rajtukhajtott, a kezelő legénységet megadásra bírta, a mire azután az ágyú fedezetére rendelt ottocsáni horvát századok is átpártoltak. A minden bátorságát veszített ellenséges csapat most már föladta a további ellentállást és kegyelemre megadta magát. E veszteség hírére a francziák által Czerniczánál és Pinguentenél összetoborzott népfölkelés is szétrebbent, visszatért falvaiba, Lazarich pedig szeptember 11-én büszkén vonult be Nungenthez a fogságába került 3 törzs- és 26 főtiszttel, valamint 900 olasz katonával.¹

Önfeláldozó előljáró. 1813 augusztus 6-án Neipperg tábornok csapata azt a parancsot kapta, hogy 10-én este állítsa ki előőrseit Csehország határa mentén, mert ettől a naptól kezdve a határ elzártnak tekintendő. Ennek következtében 10-én délelőtt az *1. huszárezrednek Derra alezredes* által vezetett első osztálya Reichenbergnél állást foglalt, míg az 5. vadászászlóalj egy fél lovagló úteggel Ein-

¹ Lazarich József Triestben született 1784-ben. Mint önkéntes 1908-ban lépett be a triesti 1. számú Landwehr gyalog zászlóaljba. 1815-ben a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába iktatták, 1819-ben pedig a bárói méltóságra emelték. Lásd: Dr. J. Hirtenfeld «Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb.» című 1857. évi műve I. kötetének 1193. lapját, valamint Johann Baptist Schell: Kriegsscenen als Beispiele des Felddienstes. Pesth, 1843.

siedelnél állította ki figyelő őrségeit. Kostyán őrnagy ugyancsak az 1. huszárezred egyik osztályával Friedlandnál és Einsiedelnél állott. Alig virradt meg augusztus 17. reggele, a mikor először Grottau mellett a dombokon sűrű fekete füstoszlop emelkedett az égre, majd a közeli falvak harangjai kondultak meg, nemsokára pedig a határ magasabb pontjain, egész a kopasz Jeschke hegyig felállított vészjelző póznák szuroklángjai lobbantak fel magasra, messzire hirdetvén a fenyegető veszedelmet, vagyis az ellenséges csapatok közeledését. Négyezer lengyel ugyanis a francia Brunneaux tábornok alatt napkelte előtt Zittau felett betört Csehországba és a hova csak jutottak, a nekik nem rég — átvonulásuk alkalmával — az osztrák államok részéről tapasztalt vendégszerető fogadást szilaj kicsapongásokkal viszonozták. 18-án az Einsiedel előtt álló huszárszázadot nálánál jóval nagyobb ellenséges csapat megtámadta és tüzes csatározás között visszavonulásra kényszerítette. A falu alá érve a század két részre oszlott, mialatt Nagy György főhadnagy szakaszával az Einsiedelen át vezető országúton vonult vissza. A mikor a leghátul járó huszárok Kövesdy káplár alatt az országút hídjához értek, egy hirtelenében fölbukkanó ellenséges dsidás csapat visszaszorította őket, a mely alkalommal a káplár lova a hidon összerogyott. Alig hogy Nagy főhadnagy Kövesdy káplár veszélyes helyzetét meglátta, odakiáltott a huszároknak: *Ne hagyjátok el káplártokat, utánam!* és a huszárok által követve, visszarágtatott a hídhöz a dsidások ellen. Időközben néhány francia voltigeur szintén odaérkezett. Ezeket a dsidások hozták magukkal úgy, hogy egy voltigeur két-két lovas belső kengyelvasán állott. Ez alatt Kövesdy káplár felemelkedett és a melléje férköző dsidások lándzsadöféseit úgy a hogy tudta, kardjával felfogta és már közel volt ahhoz, hogy hozzáugrató bajtársai közé meneküljön, a mikor néhány lépésnyire a fák mellé húzódott voltigeurök fegyvereiket a huszárokra sütötték. Bár a huszároknak sikerült kiszabadítani káplárjukat, Nagy főhadnagyot három golyó oly súlyosan megsebesítette, hogy a segítségére jövő Faragó kapitányának csak ezt kiálthatta oda: *elvesztem*, és azután holtan bukott le paripájáról.

Az alárendeltjéért önfeláldozóan síkra szálló vitéz főhadnagy halálát ezrede őszintén gyászolta. Életrajzát kissé kurtára fogottan a következőkben örökítették meg. Született Borsodban 1783-ban. 1800. december 10-én önként beállott huszárnak az 1. huszárezredbe. 1802 márczius 16-án vicze- és 1804 július 1-én valóságos káplárnak, 1809 február 16-án őrmesternek, ugyanaz év június 12-én hadnagy-

nak és 1813 május 1-én főhadnagynak léptették elő. Belépése óta az összes hadjáratokat vitéz katonaként küzdötte végig.¹

Huszár bravour. Az 1813. évi háború kezdetén a cseh határ mentén Wüst-Oberdorfnál Brunneau francia tábornok katonái a Pleisse felé viaszorították *Derra 1. huszárezredbeli alezredes századait*. A huszárok a terepet minden lépésre megvédvén, Reichenberggel szemben egy magaslaton állapodtak meg, a honnan áttekinthették a vidéket. A mikor Neipperg gróf tábornok is ide érkezett, a hozzá vágatató Derra alezredesnél minden iránt behatóan tudakozódott s a netán ejtett foglyok iránt is kérdezősködött, kiknél az ellenség közelebbi viszonyairól tudomást szerezni lehetett volna. Minthogy azonban e napon még nem fogtak el senkit, a tábornok a tiszteket sürgetve arra kérte, hogy amint lehet csipjenek el pár ellenséges katonát. Ekkor a hátul álló küldöncz lovasok sorából egy huszár ajánkozott, hogy azonnal hoz egy lengyel lovat! Az 1812. évi hadjáratban *arany vitézségi érdemmel kitüntetett Benkovics Mihály huszárkáplár* sarkantyuba kapta lovát és elsurranva a tábornok mellett, a dombról levágtatott. Anélkül, hogy kardot rántott volna, a nyeregben mélyen lehajlottan, átszáguldott őrszemeink vonalán és nyil egyenesen a legközelebb álló ellenséges dzsidásnak tartott. Mikor ez a fegyvertelen huszárt maga felé jönni látta, nyugodtan állva maradt, sőt reá is kiáltott, hogy megszökött-e? Felelet helyett Benkovics egy ugrással mellette termett, megragadta a gallérján és tova hurezolta őt övéi felé. A meglepett dzsidás, ki annak a veszélynek volt kitéve, hogy a káplár vasmarkával kirántja a nyeregből, az első meglepetésében kénytelen volt őt követni. Mire a legközelebbi dzsidások bajtársuk segítségére jöhettek volna, már több huszár oda vágatott, kiknek védelme alatt Benkovicsnak sikerült zsákmányát elragadni. A tábornok és a tisztek még a domb tetején együtt voltak, a mikor Benkovics a fogolylyal, ki alig tudta megérteni, hogy mi történt az imént vele, oda érkezett és a tábornok elé vezette azt.²

—h.

¹ Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1. 310. 1.

² Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Kaiser No. 1. 312. 1.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

FOLYÓIRATOK.

AGYAR *Katonai Közlöny* 1912 október havi füzetében *Szandui Sréter István őrnagy* «A hadtörténelem tanulmányozásáról» című közleményében az orosz-japán háborúból merített példa alapján írt rövid, de értékes közleményt a gyalogság érvényben álló harcászati szabályzata néhány pontjának megvilágítására. A közlemény keretében a szerző fölveti a kérdést: «vajjon a csapatnál a tisztikarnak van-e

elegendő ideje a hadtörténelem külön tanulmányozására és nem lesz-e túlterhelve a hadtörténelem külön tanulmányozásával? Erre a kérdésre határozott «nem» lehet csak a felelet, — mondja a szerző, — mert a kérdés megoldható a jelenlegi továbbképzési tervezet alapján. Mindenütt tart a zászlóaljparancsnok hetenként alkalmazó megbeszéléseket; ha egy vagy két egyszerű hadtörténelmi eseményt vagy részletharcot ad elő e módszer szerint és annak keretében megbeszéli a szabályzatokat és utasításokat, egyidejűleg hadtörténelmet is tanított».

Üdvös és helyes az, hogy a szerző hadtörténelmi események keretében óhajtja letárgyaltatni szabályzataink és utasításaink pontozatait. Eltérő a véleményünk azonban abban, hogy a tiszt *csakis a csapatnál végrehajtott tiszti iskolázás keretében foglalkozzék egyszerű hadtörténelmi eseményekkel vagy részletharcokkal*. A tisztek hadtörténelmi eseményekkel élénkített hivatásszerű iskolázására fordított idő oly kevés, hogy ennek keretében aligha adhatunk közre annyi példát, mint a mennyi föltétlenül szükséges a mai hosszas békeidő mellett ahhoz, hogy tisztikarunk fogalmat alkothasson magának százezrekből álló seregek jövődőlő háborúinak ezernyi változatáról. A tiszti foglalkozás keretébe illesztett hadtörténelmi példák inkább *indító okai és serkentő példái legyenek annak, hogy különösen fegyveres erők*

zömét alkotó fiatal tisztikarunk szolgálatmentes idejének egy részét a hadtörténelem tanulmányozására fordítsa. Bizonyos, hogy csakis a hadtörténelemből merítheti a megfelelő példákat az iskolázást vezető és csakis a hadtörténelem taníthatja meg háborúban részt nem vett tisztikarunkat arra, hogy miként cselekedjék önállóan az események legtöbbszörében.

Mint a hogy maga a szerző is mondja közleményének elején: a tisztnek foglalkoznia kell a részletekkel, hogy megismerje a lényegét. Bizonyítsuk be neki tehát, hogy a hadtörténelem valóban hasznos, jellemző és érdekes részleteket mutat; az ezekre való utalással hívjuk fel figyelmét a tisztikarnak azokra az elsődrendű eseményekre, a melyek okulásra alkalmasak. Mindenkor fel kell említenünk azonban ama hiteles adatokat (könyveket, naplókat, harczjelentéseket stb.), a melyekben a leírások megtalálhatók. A ki érdemes hadtörténelmi eseményeket tárgyaló munkákkal foglalkozott, tudja, hogy még a régibb események is hasznavehető példákat tartalmaznak nemcsak a mai szabályzatok határozmányainak megvilágítására, hanem a katonai hivatás iránti szeretet megalapozására és megszilárdítására is. Áll ez különösen a magyar gyalogság és lovasság tetteire nézve, miért is necsak az idegen nemzetek legujabb s néha talán kevésbé hiteles adatok nyomán, a legtöbb esetben mesterkéltén és hosszadalmasan összeállított hadi eseményeiből merített példákat alkalmazzunk, hanem *támaszszuk fel nemzetünk katonai multját*, a mi mint a történelem általában, kútforrása a lelkesedésnek és erőmerítésnek. Nagy szükségünk lehet ezekre jövő háborúban.

A Magyar Történelmi Társulat közlönye a *Századok* 1912. évfolyamának X. füzetében *Takáts Sándor* «*A török-magyar lesvetés módja*»-ról írt, mindvégig igen érdekes közleményt hiteles levéltári okmányok és egykori levelek nyomán. A szerző élénk tárja a XVI. századi harczok legérdekesebb, legizgatóbb és legkedveltebb formáját, a lesvetést, melyet végházaink őrségei soha el nem alvó lelkesedéssel nemzeti hiúságból, dicsőség utáni vágyból és zsákmány reményében a tavasz kezdetével minden évben újra kezdtek. A minden magyar katonára nézve értékes közleményt figyelmébe ajánljuk olvasóinknak, mivel mint a hogy maga az író is mondja: igazi nemzeti lelkesedés, az eszményi küzdelem s a vitézi erény megnyilatkozása soha sem veszti el értékét és hatását, bármilyen irány ragadja is el a századok gondolkozását. Pj.

A *Dongó Gyúrfás Géza* által szerkesztett *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat 1911-ik évi 9—10-iki számai-

ban, Czéke várának 1511-iki tartományáról, a zempléni 1683-iki török hódoltságról s vitéz Waldbott János lovagnak 1660-ban Tokaj alatt történt haláláról jelentek meg közlemények s az insurrectio sátoraljajnhelyi emlékoszlopának képe.

Az 1912-ik évfolyam 1—12. számában a következő hadtörténelmi tárgyú dolgozatok foglaltatnak. A szerkesztőtől: Nagymihály vártartományának földesuri törvényei 1607-ből, Sárospatak várának és városának helyrajza 1759-ből, Sárospatak várának régi szabadalomlevelei, a törökök rablásai Szerencs tartományban, Szerencs vára 1717-ben és a zempléni mozgó nemzetőrök 6-ik százada 1848-ban. Továbbá dr. *Visegrádi Jánostól* Tokaj várának leromboltatása 1704-ben és *Unghváry Edétől* Sztropkó és várának története. i. j.

Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

I. Band, Wien, 1902.

1. *Ungedruckte Briefe des Erzherzog Carls.* Írta: Criste százados.

Károly főhercegnek eleddig kiadatlan 10 ama levele, melyeket a főherceg 1800 áprilisától szeptember hó végéig írt Prágából és Petschwarból a németországi hadszínhelyen időző Ferdinánd főherceghez. A levelek megértése végett a szerző előreboesájtja az ellenfelek helyzetét, a mi után szó szerint közreadja a hadjárat intézésére nézve érdekes véleményekkel teli leveleket.

2. *Der Strassenkampf in Paris am 28. und 29. Juli 1830.* Írta: Hoen százados.

Az 1830. évi francia forradalom nyomán kerekedett utcái harcok ismertetése. Bár híján van a magyar hadtörténelemre vonatkozó adatoknak, mégis figyelmébe ajánljuk olvasó közönségünknek, mivel a küzdelmekkel, torzsalkodásokkal teli politikai viszonyokat a szerző nagyon áttekinthetően foglalta össze, a forradalom leverésére kiküldött francia csapatok tevékenysége pedig több tanulságos eseményt tár elénk.

Melléklet: Páris térképe.

3. *Die Reoccupation Freiburgs und Breisachs 1698—1700.* Írta: Langer katonai irattárnok.

Freiburg és Breisach visszafoglalása 1698—1700-ig. Hadtörténelmünkre nézve nem tartalmaz adatokat.

Mellékletek: Breisach 1:20.000 és Freiburg 1:5000 arányban készített térképe.

4. *Ereignisse in den Legationen und Marken in Italien in den Jahren 1848 und 1849.* Írta: Sommeregger százados.

Események Dél-Olaszországban 1848—49-ben. Megfelelő történeti bevezetéssel ellátott közlemény fejezetei a következők: a forradalom kitörése, az olaszországi hadsereg összpontosítása, Ferrara megszállása, Lichtenstein vállalata Modenába, Welden előnyomulása Bolognába, Lichtenstein magatartása Modenában, a 4. hadtest hadműveletei, események Toscanában és a pápai területen; 1849. Haynau vállalata Ferrara ellen, a fegyverszünet felmondása, a 2. hadtest előnyomulása, Livorno bevétele, Florenz megszállása, vállalatok a Romagnában, Bologna ostroma, Ancona bevétele, befejező hadműveletek. A kereken 18 hónapig tartó apró-cseprő csatározásokban résztvettek a császári csapatok soraiban: a 12. bányai német határőrezred, a 19., 32., 33. és 52. magyar gyalog-, valamint az 5. és 7. huszárrezred.

A közlemény forrásmunkái: a cs. és k. hadi levéltár okmányai, Schönhals «Erinnerungen eines österreichischen Veteranen», Rüstow «Der italienische Krieg 1848—49», Hillebrandt «Der Feldzug in Ober-Italien», a Haus-, Hof- und Staats-Archiv okmányai és Archiv des Ministeriums des Innern.

A közleményhez tartozik Livorno, Bologna és Ancona környékének térképe.

5. *Die österreichischen Befestigungen an der oberen Elbe.* Írta Peters százados.

Az osztrák erődítések az Elba felső folyása mentén. Adalékok a birodalom megerősítésének történetéhez és a bajor örökösödési háborúhoz. Számra és tartalomra nézve tekintélyes forrásmunkák alapján készült közlemény első szakasza Königrätz és Josefstadt erősségeinek keletkezésével foglalkozik. A második fejezet az osztrákoknak az Elba felső folyása mentén 1778-ban való állását ismerteti. A többi fejezetek a következők: a smiritzi elsáncolt tábor, Semonitz-Jaromer-Kukus-Switsehin megerősített vonala, az arnau erősségek és a hohen-elbei sáncok.

A Mettau vonalán való állás és kralovalhotai harc czímű fejezetben ama ütközetet írja le a szerző, melyben a Wurmser altábornagy által vezetett lovas hadosztály (benne az 1., a Barcó, a Wurmser és a Székely hnszárrezred, valamint két bányai és egy erdélyi határőr zászlóalj) ütközött meg a II. Frigyes vezette 8 gyalog zászlóaljjal,

15 lovas századdal és 1 lovagló üteggel. *Azért nevezetes ez az ütközet, mert benne először alkalmazták a poroszok a lovagló tüzérséget!*
Melléklet 4 vázlat.

6. *Tárgymutató* a Mittheilungen 1876—1886-ig megjelent és a Neue Folge I—XII. (ismertetésüket lásd: Hadtörténelmi Közlemények 1911. és 1912. évfolyamában) kötetéhez.

II. Band, Wien, 1903.

1. *Die österreichische Truppen-Aufstellung gegen Preussen und Polen 1790.* Írta: Criste százados.

Ausztria csapatainak fölvonulása a porosz és lengyel határ mentén 1790-ben, a mikor Hertzberg porosz miniszter egész Európát érdeklő nagyratörő tervei miatt majdnem kenyértörésre került a dolog Ausztria és Poroszország között. A szerző a bécsi cs. és k., valamint a porosz királyi hadi levéltár idevágó anyaga alapján megismerteti az egymásra támadni készülő hatalmasságok hadi erejének nagyságát és fölvonulását, nemkülönböztetve azokat a haditerveket, melyeket eddig-
elő nem igen ismertettek és méltattak.

2. *Eine Denkschrift Zach's aus dem Jahre 1798.*

Az 1788—90. és 1792—97-iki török, illetőleg francia háborúkban a császári seregekben mutatkozó bajok és hiányok arra indították az uralkodót, hogy 1798-ban Alvintzy báró tábornagy elnöklése alatt egy bizottságot rendeljen ki a végből, hogy megvizsgálja a hadsereg hiányait és tegyen javaslatot ezek megszüntetésére és a seregtesteknek hadműveletekre alkalmas állapotba helyezésére. A bizottság igen helyesen meghallgatta nemcsak a kebelébe tartozó tagokat, hanem figyelembe vette mások javaslatát, sőt fölszólította véleményadásra a kiválóbb katonákat is. — Utóbbiak közé tartozott *Zach Antal ezredes*, ki számottevő szolgálatokat tett a törökök s a francziák ellen viselt háborúkban és a ki a campo-formiói béke után a Velence területén elhelyezett seregtestek vezérkari főnöke volt.

Alvintzy báróhoz intézett és két részből álló javaslatának első fejezetében *súlyos ítéletet mond a hadseregben uralkodó nézetekre és állapotokra vonatkozóan.* Nagyon sok felette érdekes tételt állít fel: *Szerinte minden munka hiábavaló katonás szellem nélkül; ennek híján nagy szerencsétlenségek keletkezhetnek. A hadsereg engedelmessé válni és nemesen gondolkodni tanuljon meg.*

A míg a bizottság a hadsereg élelmezése, új beosztása, a sebesültek ellátása tekintetében tanácskozott, addig Zach sokkal fontosabb

és orvoslásra szoruló mozzanatokot gyűjtött össze emlékiratába, a miket röviden a következőkben foglalunk össze.

A katonák elpolgáriasodtak, mivel 30 évig is egy helyen állomásozván, fényűzőkké és kényelemszeretőkké váltak a lazább erkölcsök behatása alatt. Közönyösség mutatkozik a becsület iránt; mindenkinek a pénz az Istene! A zászlós nem büszke kardjára, hanem pénz-sóvár; a katona párhuzamot von a közhivatalnok és a maga jövedelme között. A katona becsülete sajtáságos szolgálata nélkülözéseiben gyökerezik. Az ember életét nem pénzzel, hanem becsülettel válthatja meg! A tiszt mértékletes legyen, a munkát, a fáradoalmakat zugolódás nélkül viselje el; örködjön, hogy a szántó-vető nyugodtan alhasson s így vivja ki a haza polgárainak becsülését. Nem számíthat becsülésre az a katona, ki terhére van a polgároknak, ki bántalmazza azokat, ki csakis a kényelmet keresi, kinek elviselhetetlen a háború fáradoalma, ki hazugsággal és betegségekkel kivonja magát szolgálata alól stb. Még a kötelesség teljesítéséért is jutalmazást várnak az emberek, a mit a protegálás mélyen leszállít. A tetteket és ne az ismereteket jutalmazzuk. Mindenki elkívánczik a csapattól és irodai szolgálatra vágyik. A parancsörtisztek, a főhad- és szárnysegédek irodagazgatók, irnokok és hópmesterek. Mindenki saját kényelmét keresi; a tiszték, a tábornokok haza szaladnak s nem törődnek a legénység-gel. Önzés a katona főjellemvonása. Mindenki csak önmagának él, egyetértés csak a semmittevésben nyilatkozik meg. A vállalkozó szellem kihalt, a felelősséget mindenki elhárítja magáról; csak akkor meglegedettek, ha semmi olyas nem adja elő magát, mi rendfokozatuk veszélyeztetésével jár. Kishitűség, kétségbeesés, érzéketlenség, tunyaság és butaság ütötte fel tanyáját! Hiányzik a jobb és nemesebb iránti szeretet, az összhang a terheket egyenlően viselni, az eredmény fölötti őszinte öröm, a testület becsülete fölötti meglegedés stb.!

Az előterjesztés második része összegezi azon javaslatokat, melyek a bajok orvoslására alkalmasak. Kétségtelenül sok megvalósíthatlan dolgot találunk, de vannak olyanok is, a melyek akkor ujság, avagy furesaság számba mentek, ma azonban léteznek és javára válnak fegyveres erőnknek.

Az emlékirat tanulmányozását minden katona figyelmébe ajánljuk.

3. *Beitragę zur Geschichte des Rastattier Gesandmordes.* Írta: Criste százados.

Adalékok a Mittheilungen Neue Folge XI. kötetében (lásd Had-történelmi Közlemények 1912. évi decemberi füzetét) megjelent hason című munkához. Ezen újabbi adalékok közzétételének oka abban

keresendő, hogy a multkori adatok feletti kritika megoszlott, a menyiben egy részről elismerték, miszerint nem a székely huszárok voltak a merénylők, mások ellenben oda nyilatkoztak, hogy nagyon is sokra becsülik a villingeni jegyzőkönyv értékét és tartalmát!

4. *Pater Joachim Haspinger's Tagebuch.* Írta: Pallua-Gall százados.

Haspinger Joachim naplója. Igen érdekes adatokat tartalmaz az 1809. évi tiroli harcokra nézve.

5. *Die Occupation Siciliens durch österreichische Truppen vom Mai 1821 bis April 1828.* Írta: Zitterhofer főhadnagy.

A folytonos forrongásban álló Sicilia szigete lakosságának megfékezésére kiküldött csapatainknál előfordult események összegezés e A megszállásban s a lakosság lefegyverzésében résztvett csapatok között volt: a 2. és 48. magyar gyalogezred, valamint a Frimont (ma 9.) huszárezred.

Melléklet: Sicilia térképe.

6. *Haynau und der Aufstand in Brescia 1849.* Írta: Bartsch főhadnagy.

Az 1849. évi bresciai fölkelés Haynau általi leveretésének története. A történelem e nevezetes eseményére vonatkozó munka igazolni akarja Haynau eljárását, ki hirhedtté lön egész Európában s a kit tudvalevőleg ezóta illettek a *bresciai hiéna* névvel. A közlemény katonai nézőpontból tekintve igen érdekes. A felkelők elleni harcban a *bánáti román határőrezred egyik zászlóalja* is részt vett.

Melléklet: Haynau jelentésének másolata és Brescia térképe.

7. *Die Division Reischach bei Magenta (4. Juni 1859.)*

A Reischach vezette hadosztály harcra a magentai csatában 1859 junius 4-én. A hadosztály osztrák csapatokból állott.

Melléklet: a magentai csatatér vázlata.

Pj.

ÖNÁLLÓ MŰVEK.

Székfü Gyula, Serviensek és familiárisok. Akadémiai értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. k. 3. sz. Budapest, 1912. Sr 122 l. Ára 2 K 50 f. A középkorban a XI—XV. század végéig terjedő korszakot illetőleg kiadott történelmi forrásaink alapján mutatja ki, hogy serviensek és familiárisok a főurak és a királyok udvarában, bizonyos birtok és ellátás fejében hadi szolgálmányosok voltak.

Dr. Szentpétery Imre. Oklevéltári naptár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, Sr. 135 l. 1912. Ára 3 K. A történelmi kutató, kü-

lönösen középkori oklevelek keletkezésének megállapításával gyakran hosszasan kell hogy bibelődjék s kellő eszközök híján egyes dátumokat egyáltalán nem tud megállapítani. Erre a célra készült igen használható segédkönyvül ez a könyv, mely különösen praktikus használhatóságával tűnik ki és üt el előnyösen régibb ily fajta kézikönyveinktől.

Dr. Czimer Károly. Az Árpádházi királyok apródjai. Hadtörténelmi tanulmány. Szeged, 1912. Sr. 22. 1. Szerző kiadott okmánytáraink adatai alapján az Árpád- és az Anjou-kort illetőleg több történelmi adattal bizonyítja, hogy az apródság úgy a királyi, mint a főúri udvaroknál a lovagság iskolája volt, s a legkiválóbb vitézek, a királyi apródok, vagy udvari ifjak sorából kerültek ki.

A Sigray-alapítvány emlékkönyve. Nagykőrös, 1912. Sr. 101. 1. Négy színnyomattal. A nagykőrösi ref. egyház körül nagy érdemeket szerzett bátori Sigray család jeleseinek élettörténetét tartalmazó mű egyik fejezetében *dr. Nagy Zsigmond*, Sigray Mihályról és a hollandusok magyar huszár-ezredéről ír. Mária Terézia idejében került ki Sigray Hollandiába, hol előbb a magyar huszárezred ezredesévé, utóbb dandárnokká lett. Fulneckből 1742 június 8-án feleségéhez írott levelében írja: «A kardom markolatját, minthogy elszakadt, csináltassatok meg magyarosan Pesten, mert itt meg nem tudják csinálni».

Hain Gáspár, Lőcsei krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. Tud. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsátja a szepesvármegyei történelmi társulat. II. rész. Lőcse, 1911. Folio. 201—400. 1. Az 1643—1671-ig terjedőleg a felsőmagyarországi hadtörténelmi eseményekre vonatkozólag számos fontos adatot tartalmaz.

Dr. Szentkláray Jenő, Temes vármegye története. Összefoglaló, rövid előadásban a legrégebb kortól az 1867. évi kiegyezésig. Része Temes vármegye monographiájának 225—392. 1. sz. Sr. 1912. A vármegye területén lefolyt hadtörténelmi eseményeket és várakat számos történelmi tárgyú kép kíséretében ösmerteti.

Ugyanezen szerzőtől: *Temesvár sz. kir. város története.* A vár keletkezésétől 1850-ig. 108 lap. 1912. Számos illusztrációval. Temesvár vára a kora középkortól kezdve egészen az újabb korig nagy szerepet játszott hadtörténelmünkben. Ezt írja meg az összes történelmi források felhasználásával és nagy szakértelemmel a szerző, miközben a vár számos és különböző századokból való képét is bemutatja.

Békefi emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári

működésének emlékére. Budapest, 1912. Sr., 437. l. Annak a nagy érdemeknek elismeréséül, a melyeket Békefi Remig a hazai művelődés-történet tanítása körül a budapesti egyetemen szerzett s annak a szeretetnek és ragaszkodásnak kifejezéséül, a melylyel iránta tanítványai viseltetnek, harminczegy tanítványa, beceses történelmi dolgozatokból emlékkönyvet adott ki. A beceses történelmi dolgozatok sorozatában több hadtörténelmi tárgyú is van. Ilyenek: *Dr. Molnár Istvántól*, A homonnai várkastély. *Dr. Kiss István*, II. Rákóczi Ferencz erdélyi hadi élelmezési bizottsága. *Dr. Závodszy Levente*, Sztrányai contra Pongrácz és főleg *dr. Nagy Béni*, Eger ostroma 1552-ben című értekezése, melyben Egernek a törökök által való ostromát s Dobó István által való hősi védelmét, nagy lelkiismeretességgel összegyűjtött s az összes irodalmi és kútfői források felhasználásával írja meg. i. j.

Kriegshistorischer Kalender. — Zusammengestellt auf Grund authentischer Quellen von Hauptmann *Zitterhofer*, Adjutant des Kriegsarchives. Sonderabdruck aus *Streffleurs Militärischer Zeitschrift*, zugleich auch *Organ* der Militärwissenschaftlichen Vereine. — Wien, 1912. L. W. *Seidel & Sohn*. VII és 111 lap. 8-ad rét. Ára 1 K 60 f.

Katonai körökből eredt felszólításra állította össze *Zitterhofer* százados hadtörténelmi naptárát. A XVI. századtól kezdve 1848-ig csupán a hadtörténelem legnevezetesebb eseményeit, az általános és világtörténelemből pedig csupán azon nevezetesebb tényeket vette fel naptárába, a melyek Ausztria- és Magyarországnak történelmében is súlylyal bírtak vagy pedig mindkét birodalom politikai fejlődése tekintetében fontos időpontot alkotnak.

1848-tól kezdve minden nevezetesebb hadtörténelmi és katonai esemény, a cs. és kir. csapatoknak emlékűnnepnapjai, valamint a világtörténelem újabb korának időhatáraiban a katonai történelmi oktatás szempontjából méltánylást érdemlő tények felsorolják.

Az események felsorolása hónaponként, azokon belül naponként, az évek sorrendjében történik.

Előszavában számos, az összegyűjtött adatokra nézve forrásul szolgált irodalmi terméket sorol fel.

Feltűnő, hogy a magyarországi eseményeknek helyneveit sok helyütt a fennálló szabályok ellenére helytelenül, csak németül közli: (Szelakna: Windschacht, Buda: Ofen, Németi: Bajersdorf, Medgyes: Mediasch, Nagyvárad: Grosswardein stb.) Ez a naptár használatánál, a cs. és kir. földrajzi intézet kiadta katonai térképeken is immár

főmegjelölésében csakis magyar névvel feltüntetett helységek megtalálását megehezíti.

Egynémely, a kijelentett czélhoz képest nevezetes hadiesemény kimaradt a naptárból. Pld. *Január hó 18. 1779. Habelschwert.* (Az 1778—79-iki bajor trónörökösödési háborúnak legnevezetesebb győzelme osztrák részről.)

Értelmet zavaró sajtóhiba is van: Február 6. 1445. König Mattias Corvinus von Ungarn beginnt Wien zu belagern. (Helyesen: 1485.)

A naptárt, mint főleg Ausztria és Magyarország legujabbkori hadtörténelmére nézve egyedül megbízható belföldi forráskutatás (Cs. és kir. hadi levéltár) eredményét, első sorban a könyvtáraknak ajánlhatni, ámbár mindenki, a ki a hadtörténelemmel foglalkozik, hasznos és áttekinthető kézikönyvet talál benne.

N. T. K.

Francia gránátos a XVII-ik században.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Mátyás király keresztes vitézei 1464-ben.

UNYADI MÁTYÁS király Budán az 1464-ik évben kelt levelével Szapolyay Imre, Bosnyákország kormányzója és Dalmát-, Horvát- és Tótország bánja kérelmére Kassa polgárait felmenti a folyó háborúban való részvételtől azzal a kötelezettséggel azonban, hogy e helyett a király seregébe jól felszerelt keresztes vitézeket küldjenek. Ugyanekkor elengedi nekik a harminczad egy részét s két évre a királyi adót; ennek fejében pedig bocsássák Boldokó várát a Szapolyay Imre kezébe.

De commissione propria domini regis.

Mathias Dei gratia rex Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ etc. Fidelibus nostris prudentibus et circumspectis iudici, iuratis cæterisque civibus et toti communitati civitatis nostræ Cassoviensis. Salutem et gratiam. Scripserat maiestati nostræ fidelis noster magnificus Emericus de Zapolya gubernator Bosnæ ac regnorum nostrorum Dalmatiæ et Croatiæ, necnon Sclavoniæ banus pro parte vestri et supplicavit in eo, ut a præsentis exercituatione vos excusatos et supportatos haberemus eo, quod vos *armigeros cruce-*

A király ő felsége meghagyására.

Mátyás, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- sat. ország királya. Bölcs és körültekintő hieveinknek. Kassa városa birójának, tanácsosainak és a város egész közönségének. Üdvöt és kegyelmet. Felségünknek irt nagyságos Szapolyay Imre, Bosznia kormányzója és Dalmát-, Horvátország, valamint Szlavonia bánja a ti érdekekben s arra kért, hogy a jelen hadviselés alól benneteket felmentsünk azért, mert hadseregünkbe hajlandók vagytok jól fegyverzett keresztes vitézeket küldeni és hogy a minket illető harminczadnak másik részét is,

signatos bonos et bene armatos in exercitum nostrum mittere velletis, et ut etiam nos illam aliam partem tricesimæ nostræ, absque illa parte, quam nuper vobis relaxavimus, ac etiam censum vestrum ordinarium ultra illam relaxationem, quam alias vobis per certos annos aliis litteris nostris mediante feceramus, de novo per duos annos futuros gratiose relatavimus. Quibus optentis vos castrum Boldokew vocatum eidem Emerico gubernatori reddere velletis. Super quibus respondemus vobis, quod nos ad supplicationem præfati Emerici de Zapolya gubernatoris præfati regni Bosnæ per eum pro parte vestri maiestati nostræ factam ac propter sua merita vos a præfati exercituatione hacvice exemptos et supportatos habemus ita, quod illos armigeros concessignatos bonos et bene armatos ad dictum exercitum nostrum transmittere debeatis. Insuper et illam aliam partem tricesimæ nostræ, absque illa parte, quam nuper vobis relaxavimus, ac etiam censum vestrum ordinarium ultra illam relaxationem, quam alias vobis per certos annos per alias litteras nostras feceramus, de novo duobus annis futuris relaxavimus ita, ut dum pro litteris super huiusmodi exemptione et relaxatione emanandis mittetis ad cancellarium nostrum, eadem litteræ super his vobis expedientur. Superest, ut et

azon rész nélkül, a melyet elengedtünk, és a rendes évi királybért is azon felül, a melyet nektek bizonyos évekre más levelünkkel elengedtünk, újból két évre engedjük el. Melynek fejében ti Boldokó várát Imre kormányzónknak átadnátok. E felől azt válaszoljuk, hogy Szapolyay Imre kormányzó kérelmére s az ő érdemeire való tekintettel benneteket a jelen hadjáratban való részvételtől ezuttal felmentünk olyképpen, hogy azokat a jólfegyezett keresztes vitézeket seregünkhöz küldjétek. Azonfelül a harminczadnak másik részét, azonban azon rész nélkül, a melyet a multkor elengedtünk nektek, és a rendes királyi bért is azon felül, a melyet már bizonyos éveken át elengedtünk. újjól két évre engedjük olyképpen, hogy a midőn kancellárunkhoz fordultok az ilyen kivétel és felmentés végett, ezek az okiratok részetekre ki fognak adatni. Végül pedig Boldokó várát, a melyet visszaadni ígértetek, minden nehézség nélkül átadjátok. Kelt Budán boldog Margit szűz és vértanu ünnepe előtt való ötödik napon az Urnak ezernégyszázhatvanegyedik évében, uralkodásunknak hetedik és megkoronáztatásunknak első évében.

vos castrum Boldokew præactum, quod eidem reddere promisistis, absque omni difficultate reddatis et remittatis. Datum Budæ feria quinta proxima ante festum Beatæ Margarethæ virginis et martyris anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, regni nostri anno septimo, coronationis vero primo.

Eredetije papiroson, rányomott piros pecséttel, Kassa város titkos levéltárában. P. Boldokő. Nr. 5. jelzés alatt.

Közli: KEMÉNY LAJOS.

Egy 1531-iki jelentés az esztergomi állapotokról.

Magnifici ac egregii domini domini observandissimi, salutem ac mei servitorumque meorum commendacionem. Quæ in hac arce Strigoniensi gerantur per hispanos, et quanto in periculo sit, ob non solutionem eorundem dominationibus vestris officio meo significari curavi, nullæ pecuniæ sunt, quæ ipsis militibus dari possint, omnes enim proventus et decimæ vel direpte, vel per archiepiscopum locatæ, vel per hostes occupatæ existunt, ita ut nulla spes sit habendæ pecuniæ, quæ militibus sufficiat. Minantur prædam et direptionem omnibus, vix retineri poterant victualibus, ab hisdem grassationibus. Ebdomada proxime præterita data sunt eis frumenti quartalia plus minus LXVI. Vina hoc pacto, quæ panca ex deciomis provenerunt bibunt, quæ meliora videntur, et ita om-

Nagyságos és nemzetes igen becsülendő uraim, üdvözetemet és magam, valamint szolgálataim ajánlását. Hivatalomból kifolyólag jelentem, hogy itt Esztergom városában mit visznek véghez a spanyolok, és mily nagy veszedelemben van a vár, azok fizetelensége miatt, — nincsen semmi pénzünk, a mi azoknak a katonáknak adható volna, mert minden jövedelem és dézsma vagy elvétellett, vagy az érsek által már elhelyeztetett, vagy pedig az ellenségtől elfoglaltatott, úgy hogy nincs reménység, hogy pénzünk legyen, a mely a katonáknak elég volna. Prédálással és rablással fenyegetnek mindenkit, és alig voltak visszatarthatók az élelmi szerekkel ezektől a hatalmaskodásoktól. Az elmúlt héten 66 fertó gabona osztatott ki közöttük. Erre ők azt a kevés bort, mely a dézsmából

nia dissipantur, ut commeatus omnis in arce, antequam duo labentur menses, defecerit. Capitanei, subquorum aresto arx est, quaeruntur eis promissa non servari, et male sunt contenti ex commeatus dissipacione, maxime cum rumor sit turcas cum Grÿthÿ venire, nos libere eos omnia facere sinimus, neque obstare possumus, jurejurando enim dixit eorum capitaneus, nos omnes servientes in arce praecipitaturum ex ipsa arce. Nullus ordo possit servare hic, et quamvis hæ significemus dominis consiliariis Wienæ, et omnem statum nostrum describamus, non se tamen amplius negotiis huius generis ingerere volunt, omnia relegant ad dominationes vestras. Itaque rogo dominationes vestras, velint habere curam hujus arcis, et pecuniam pro militibus ordinare curent, quæ si non mittetur huc brevi, antequam deficiant victualia, necesse erit nos aufugere, et relinquere arcem. Dominationes vestræ habeant rationem tam honoris, tam periculorum impendentium, hoc sit protestatum dominationibus vestris, quas felices valere cupio meque eisdem et servitia mea commendo. Ex arce Strigoniensi 23 octobris 1531. Dominationum vestrarum servitor

Joannes Mruk
 contrascriba Strigoniensis
 regie Majestatis.

összegyült, — annak is a javát, — eliszszak, és úgy prédálnak mindent, hogy a várban lévő élelem két hónap leforgása előtt elfogy. A kapitányok, a kiknek hatalmában a vár van, azon panaszkodnak, hogy a nekik tett ígéreteket nem teljesítik, és elégedetlenek az élelem elprédálása miatt, különösen, mert hire jár, hogy a török jön Grittivel, mi szabadon engedjük őket cselekedni, és nem tudunk ellentállani, mert azok kapitánya esküvéssel azt mondta, hogy bennünket, a kik a várban szolgálunk, kidobát a várból. Semmi rendet nem lehet itt tartani, és ámbár ezt a tanácsuraknak Bécsbe hirül adtuk és leírtuk állapotunkat, az ilyen fajta ügyekbe nem akarják magukat ezentúl ártani, és mindent uraságtokra hárítanak. Ezért kérem uraságtokat, legyen gondjuk erre a várra, és gondoskodjanak, hogy a katonák részére pénz rendelkezésük, a melyet, ha rövidesen ide nem küldenek, mielőtt még az élelem elfogy, kényszerítve leszünk elmenekülni, és ezt a várat elhagyni. — Uraságtoknak legyen gondjuk úgy a becsültre, mint a fenyegető veszedelemre, ezért könyörgünk uraságtoknak, a kiknek szerencsét kívánok, és magamat, szolgálattal ajánlom. Esztergom várából, 1531 október 23-án. Uraságtoknak szolgálja

Mruk János
 Ő Felségének esztergomi
 ellenőre.

In omnibus hujus regni partibus prædæ, rapinæ et omne hostilitatis genus miscitur, contra fœdera induciarum, et prope diem credo ad pessima odia et publica arma hæc violationes treugarum erumpent. XX naves leves turcarum his diebus applicuerunt Budam, dicitur Mwmja præfectus nazadistarum ob scelus patratum ac interfectionem proxima aestate illorum mercatorum in loco delicti pœnas daturum,¹ quem hæc naves comitatæ erunt Bwdam, sed vereor, ne sub hoc ministratæ nostris injuriæ prætextu, aliquis, quem nos non optamus lateat dolus, arx hæc est finitima et male provisæ, immo ex defectu solutionis amissio metuenda est

Magnifico ac egregiis dominis consiliariis cameræ Posoniensis regiæ Maiestatis et dominis ob-servandis.

Az ország minden részében prédálás, rablás, és az ellenségeskedés minden fajtája kavarog, a fegyverszünet szövetsége ellen, és azt hiszem, hogy rövid nap a legrosszabb gyűlölködésben és nyílt harcban fog állani a fegyverszünet megszegése. A napokban húsz könnyű török naszád érkezett Budára, azt mondják, hogy Mumja, a naszádosok kapitánya, a múlt nyáron elkövetett vétke és ama kereskedők meggyilkolása miatt, a tett helyén fog lakolni, és hogy őt kísérték Budára azok a hajók, de félek, hogy a rajtunk elkövetett igazságtalanság örve alatt, valami nem kívánta hamisság lappang, — ez a vár szomszédos (a törökkel), rosszul van ellátva, sőt a fizetés hiánya miatt félő annak elvesztése.

Ő királyi felsége pozsonyi kamarája tanácsosainak, becsülendő uraimnak.

Országos levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. I. csomó.

Közli: DR. KÁRFFY ÖDÖN,

¹ Erről lásd Történelmi Tár 1908. évf. 317—320. lapok.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

A Khevenhüller-féle hadi utasítás.

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG első szervezése után mind égetőbbé válván egy általános érvényű részletes utasítás szüksége, azt *Khevenhüller Lajos András* gróf, részint a régibb, különösen az I. Lipót féle utasítások, részint pedig a török háborúkban szerzett saját tapasztalatai nyomán írta meg.

Maga *Khevenhüller* gróf 1683 nov. 11-én született és meghalt 1774 jan. 26-án. A Szavojai Jenő nevét viselő dragonyos ezredben és a nagy hadvezér kezei alatt kezdé meg pályáját s III. Károly alatt a törökök elleni háborúban (1716—18) tüntette ki magát legelőször. Részt vett Pétervárad ostromában és Belgrád előtt is harczolt, azután pedig Eszékre került mint parancsnok. Itt írta nagy értékű munkáját. 1734-ben átvette az olaszországi seregek vezérletét, de már 1736-ban Bécsbe ment, a hol titkos tanácsosnak s tábornoknak nevezték ki, de nemsokára Szlavoniába küldték. Az ujonnan kitört török háborúban ismét tevékeny részt vett, elfoglalta Nizzát, Widdint is ostromolta és Radojavacnál is harczolt. Az osztrák örökösödési háborúban előbb Bécsét erősítette meg jobban, azután Linzet és Passaut foglalta vissza s Bajorországba nyomult, melyet utóbb vagyis 1743-ban még egyszer elfoglalt. Miután még a Rajna mentén harczolt, 1743 végén visszatért Bécsbe, a hol Mária Terézia rendkívül kitüntette. Naplóit, melyek korának nagybecsű hadtörténelmi forrásai is a nemzeti muzeum birtokában levő kézirat nyomán *Wolf A.* adta ki Bécsben 1858-ban. Hadi utasításai: *Instructionen für Kavallerie*

und Infanterie czímet viselik s egyes részeiben egészen a legujabb korig érvényben voltak s alapját képezik az újabb rendszereknek.¹

Ennek a munkájának a gyalogságra vonatkozó részét még Mária Terézia alatt 1746-ban magyarra fordította s Pozsonyban kiadta *Kováts János mathematicus*. Czíme: *Hadi exercitium, vagyis gyalog regementek gyakorlási, mely Kewenhiller főgenerális alkotmányából Magyar tiszt uraimék kedvéért nyelvünkre fordítottatott*, úgy némel mathematica observatiókkal meg világosítottatott.

A nagyérdékű munkát, mely ma már igen ritka, érdemesnek találjuk, hogy itt közöljük még pedig egészen eredeti formájában.

Miképpen ó Főlfége Gyalog Regementyei Rendöltetnek, és mi-voltokkoz képeft, föl Olztattnak.

Ó Főlfége Gyalog-Katonái bé vett szokás szerint, egyenlő Öltőzettel ruháztottnak, és ugyan, Gyöngy vagy-is kék színű jó-polztóbul, kinek-is az ő hozfiza és bővfége meg-légyen, hogy így mivel a' nép kópönyeg nélkül vagyon effőben fegyverét bé-takarhaffa: A' Hajtókájja, Dolmáncájja (Camifőler) és Nadrágja, az Oberfter Kedvé szerint, változtathtatik; de a'hajtókák áltollában, egy formára legyenek, ugymint régi szokás szerint, alul keskenyebbek, három gombra, ahöz elégféges, hafittás avagy gombházzal hogy így hideg és effőben a'Gyalog katona keze és fegyvere bé-födetheffék: Evvel, az igen szükőnn szabott, némely küllő Birodalmak szokáfitul külömböz, és egy hirtelen nem annyira repedez, hogy ha az ember benne forgolódik. Mi a' fegyverét-illeti, tehát más-fél latos * Calibernyi Puska, jó kard Pagnetával adatik: A' közönféges Companiák Fő-Tifstyei penig Dárdával (Partifan) fegyvereztettnak, mellek közül az Oberfter Dárdájja egészlen, az Obrift-Laitenanté félig, a' Kapitányoké alfo fele, a'Hadnagyoké penig éppen nintfen megaranyozva. E' mellett a' Hadnagy Dárdájja Tzaffrang nélkül, a' Kapitányoké Tzaffranggal fekete és sarga selembül; az Oberft Laitenanté Tzaffranggal fekete selembül és Arany fonálbul fodoritva, az Oberfteré penig tfupa tiszta

¹ *Thürheim grf.* I. Á. grf. v. Khevenhüller-Frankenburg. *Krones.* Allg. D. Biographien XV. k. és A Frh. v. *Wrede.* Geschichte der k. u. k. Wermacht.

* Calibernek szoktuk a' Tféve fűreffég vagy is likanak széleffégét nevezni in Diametro, ez penig mind az Ágyu, mind penig egyéb apró lövő fegyverben, bé vett szó:

Arany-Tzaffranggal vagy on tfinofitva. A' Zázló-tartók penig ugró páltzákkal (Springstecken) provifufok.

II. A' mi Regementyeink az ó erőffégéhez lévő Proportiója Szerint. 3. avagy. 4. *Battaliomban föl-ofztattnak, ugy hogy mindenik Battalio. 5. Közönféges-Compagniából álló, és a' 2. Granadieros Compagnia, a' Regiment két fázárnjai felül állittatik: azon Compagniak, mellek Battalio. mot formálnak az ó Rangjok vagy is érdemek Szerint tetetteffenek, ugy hogy, ha a' Regiment az Armada jobb-fázárnján vagy on, az elfő Compagnia á Battalio. mot jobb fázárnjára, máfika, ballra. harmadika ismét jobbra, és igr tovább állittaffék, hogy igr az Ifjú-Compagniak mindétig á középre effenek; ha penig á Regiment a' Ball-Százárnján vagy on, tehát az első Compagnia ballra, máfika jobbra és igr egymás után allittaffék.

III. Mindenik Battalio. 3. ** Divifóra vagy is Ofztálra, és mindenik Divifio 2. réfsre, avagy fél Divifiora Ofztatik, á mint-is mindenik fél Divifio kettőre fjabatik, mellett (zűg) nyilásnak (avagy Plotonsnak) hivnak, ugy hogy egy Bataillon 3. egézf, 6. fél Divifió. bul és 12. Nyilásbul álló.

IV. Midőnn á Regiment ki-nyomakodik és Rofztelőzás (Fergatterung) Doboltatik, mind á Fő és Al Tifztek, mind penig a' köznép a' Párada piartzon vagy helen meg-jelennyék, a' Fő-Tifztek azért, mivel fzükféges, hogy népeiket magok vizfgállják, s valahányfzor lehet meg-tekintfék, hogy tifzták és rendesek legyenek.

V. A Stráfa-Mefter (Feldvvabl) a' népet 4. Lineában allittfa, hanem ha okvetetlenül másképpen volna a' parantfolat, a' Lineák 3. Közönféges lépésre egymástul állyanak, a' Sorok penig ugy fza-balfanak, hogy egyike a' máfikát könyökével el-érheffe; a'mennyire lehetfféges, egy erányzó magafságuak a' Főtifzedeffel (Gefraiter) és öreg katonákkal az első Lineában állittaffanak, az alafonnyabbak, máfodikában, közép-fzerűek harmadikában, a' leg-magaffabbak penig a' negyedikében, mind a' nyájjon Puskájokat bal-vállokon jól magaffan tartfák, a' Pótzkóló ellenzójjét mellekhez nyomják, hűvekjektet

* Battalio. mot avagy fereg.

** Divifio szokott hat Iz lenni midőnn a' Battalio. mot avagy Regiment megyen.

A' Magyar Gyalog-Regementeknél a' Lineák Diftantiájja egymástul vétetik oll fzeleffégre, minemű hozfzu a' Puska a' föl-fzegezett Pag-nétával.

A' Német-Gyalog Regimenteknél penig a' Dárda vagy Partizán hozfzfáságára vétetik.

a' Puska ágya hajlásán föllül tartfák, és mihelelt ki-nyomakodnak egy fzőt le szállanak, se ne Dohányozzanak, fűvegeiket Szemöldök-jökre jól le-nyomják és Öltözettyekben meg-jelenyenek.

VI. A' Lineák egézfzen telleffek legyenek ha penig történnék, hogy elegendő nép nem volna, és így az utólfó linea az olvasásban tfák háromra szállona az előtte lévő nyilas avagy Ofztál (Diviffon) 's-Battalliom üres léfzen. ha penig az utólfó Linea kettőre szállona, a' máfodik és harmadik Linea üreffen hagyatnak.

VII. Minden Battaillonhoz, 24. Tizedes rendtetik, kik közül mindenik Nyiláshoz (zug) kettő allittatik, úgy hogy egygyike az elfő lineában jobb, máfika penig a' negyedikben, bal-kéz felül efsék, ha penig többen volnának, egyike az elfő lineában az elfő nyilásban balkéz felül juffon, a' többi penig az (Arrir-Gardeban állittatnak, nem külömben az Atfok közé-is, egy rendtetik.

VIII. Az Atfok mindenkor az egézf Regiment * Avant Gardéjját, avagy Battaillonját tfinállyák, azért az elfő Granadiros Compagniában, jobb felül, egy kapiár alatt rendöltettnek: hogy ha a' Regiment avagy Battaillon az Armáda jobb szárnyán vagyon, avagy a' comandirozó Genéralis jobb-felül feléjjeik efik, úgy, ha jobbrul kölletik marchirozni; hogy ha penig a' Regiment avagy Battaillon bal-szárnya felül áll, vagy-is a' Comandirozó bal felül feléjjeik efik, avagy bal-felül kölletik marchirozni, tehát az Atfok Granadiros-Compagniájja bal-szárnya felül kívül állittatnak.

IX. A' Fourierok, Barbélok és Fourir-Schütztzek a' Regiment elő-állítáfakor, rend és Lineákban állittassanak, és ugyan az elfő Granadier Compagnia üreffége közé az elfő Battaillomban, kik előtt a' Regiment Pater, Auditor, Quartir-Mester, és a' Regiment barbéllya meg-állapodgyanak.

X. Minden Battaillonhoz tartoznak 4. Kapitány, és ugyan minden Divifióhoz egy más, a' ki bé földőzi: ha penig annyán nem volnának, Hadnagyok helettek elő állyanak; azután egy Battaillonhoz 5. Hadnagy kivántatik, kiknek négye a' Kapitányok utánn, ötödike penig a' Záfzoló előtt megállapodnak: A' Záfzoló-tártok a' Záfzólót, bal kezekben vífzik, és a' Battaillon közepin meg-állapodnak; ha penig elegendő Hadnagy nem volna, tehát helekben a' Vezérlő (Führer) elő állittatik: A' Hadnagyok utánn állittatnak a' Strázsa-Mesterrek, úgy hogy az első Divifióra 2. máfodik és harmadikára egy, és a'

* Avant Garde az Armáda elől járó-feregje ha penig az ütközetre rendben állittatott, tehát az első linea ill névvel neveztetik.

Battailon után 1. rendeltetik; ha pedig ezek elegenden nem volnának helekben, Tizedefek állittattnak, Azért szükséges hogy a' Hadnagyok és Fő-Tisztekben fogyatkozás ne légyen, hogy így a' jobb és bal-szárnyra való változás el-tavoztassék.

XI. Minden Divisio előtt, a' Battailomnak, ugy Zászlók és * Arrier-Guardénak 2. Dobos adattaffék a' többi az Oberfterhez, avagy Regiment Comendánt, és Obrift-Leutenantjához; ha pedig stabalis Tiszt jelen nem volna, a' Zászlókhoz állittaffanak; A' Regiment Doboffa pedig az Oberfter utánn, a' többi Dobofok jobb-keze felül szoktak álloni.

XII. A' Vezérlők (Führer) a' Zászlónál és ugyan a' Zászló-Tartó bal-keze felül állyanak egy lineában, a' Zászlók utánn pedig annyi Gefreiterok, mennyi a' Zászló hordozók, a' Dobofokkal egy lineában föl-oztassanak.

XIII. Valamint hogy minden Izek, avagy Lineák (Glider) az egész ő Főlfége Regimentyei avagy Battailomiban, ha rendben állittattnak három lépésnyi Széleffégre, egy máftul állonak, azért ez a' Tisztek között-is meg-tartaffék, a' Doboffak 3. lépésre a' Lineától (vagy glidtűl) előbb állyonak, ezek előtt 3. lépéssel megént előbb a' Feldvvaiblik, kik előtt megént 3. lépésre a' Hadnagyok és végtére ezek előtt ugyan 3. lépésre a' Kapitányok meg-állopotgyanak: ez a' közepin-is a' Zászlónál meg-tartaffék, a' holl a' Dobofok és Zászló-hordozók az első, Iz (glid) előtt, három lépés széleffégre, kik előtt ugyan 3. lépésre a' Zászló-tartók és Vezérek (Führer) egy lineában, ezek előtt 3. lépésre a' Hadnagyok posztirózva állittattnak.

XIV. Ő Főlfége Oberfterje a' Battailon avagy az egész Regiment jobb szárnyán 3. lépésre a' Kapitány előtt áll, ennek előtte a' Huboifták jobb keze felül a' Fő-Stráfa-Mefter Ló-haton kard kezében, hogy Comandot vehessen megállapodik; hasonló-képpen a' bal-szárnyan az Oberft-Laitenant, ki mellett bal-felül a' Wachtmeister Lieutenant mesztelen fegyver nélkül vagon: Ha pedig a' Regiment vagy Battailon az Armada bal-szárnyán vagon, avvagy a' Comandirozó Generális a' Regiment ellenében bal felül efik, vagy bal felül köllene ki nyomakodni (abzumarchiren) az Oberfter, Obrift-Laitenant és a' többi vice verfa állittattnak.

XV. Ha a' Battailon állittatik, és föl-oztatik, az iffjabbik Kapi-

** Arrier Guardie a' hátsó Seregje az Armádának, mell a' Corpot, avagy Sereget fölöle tartóztattya, és oltalmazza, hogy fenki meg ne futamodgyék, avagy hátra ne maradgyon.

tány, mindenik Compania Zászló-tartója, a' Vezér (Führer) és egy Dobos a' Bataillon középín két lépésre egymás utánn állyonak, azután a' Comendant meg-parantfollja a' Fő-Stráfa Mesternek, hogy a' Zászlók elő-hozattaffanak; ez fegyverét praefentállya, és minnyájan a' Doboffak Marchot vernek, a' Kapitány a' Zászló-tartókkal, vezérekkel Doboffak és annyi Kaplárokkal, mennyi Zászlók a' középfő három Nyilásbul (zúg) a' Zászlók eleiben indulnak, a' holl ezek utánn igyeneffen meg-állonak. a' Kapitány pedig ki a' középfő fél Divífiót vízi, meg-áll, és a' midőnn a' Vezérek (Führer) a' Zászlókat egymáftul el-vezzik, és a' Kaplások azoknak hüvelleit le-vonnyák, a' Zászlók elhozására rendeltetett Doboffak megént Marchot vernek, erre a' Kapitány és Zászló-tartó jobb és bal felé magokat fordítyák, és a' Batraillon eleiben állonak, először a' Kapitány, másodszor a' Hadnagy, harmadszor a' Zászló-tartók, a' Zászlókkal, negyedizer a' Vezérlők, ötödizer a' Doboffak, a' Kaplások pedig a' lineákban bé-állonak és a' Zászlók Strázsájja a' Bataillomot bé földi; ha pedig a' Zászlókat mezfszónend a' Comendantul, vagy a' Főfstrásáru kőllenék el-hozni, egy linea avagy zug jobb vagy bal-fzárnyrul, véle mennyen.

XVI. Ez után az első-imádságra doboltatik, erre ugy a' tisztek mint a' köz nép-is, a' Zászlókat meg-hajtván, füvegeket le-vévén, térdepülve, a' puskát térdek mellett a' földön igyeneffen föl felé tartván immátkozzanak, és a' Dobbal harmadik jel adás után föl-állonak.

Az Exercitiumokrul közönfégeffen.

I. Ha a' Nép exerciroltatik, fegyvereket jól magaffan, egy erányos vállozattal vigyék, mindnyájan hallgaffanak, fenki meg ne mozduillon; hanem a' Comandirozó Tifztre fejét más felé nem forgatván, bátronn nizzen, és mind addig femmit ne tfelekedgyék, meddig az utolsó Comandó fzó egézfzen ki-nem-mondátik.

II. A' Comandérozó-Tifzt, minden szavait értelmefzen, hakkal az utólfó szavát pedig keminnenyén tiftán ki-mondgya, ugy a' Comandirozó-fzókat meg-ne változtaffa, hogy a' nép meg ne tibolodgyék.

III. A' Tisztek az Uj-fogadott népnek a' fegyveri fzokáft (Hand-grif) magányoffan meg-mutaffák, és ha az alkalmatofság vagy circumftantiák engedik, mind addig tzétra löveffék, meddig meg-talállyák; a' mint-is, a' Kapitányok, Hadnagyok és Zászló-tartók a' Companiákat gyakran exercirozzák, hogy igy a' nép magát gyakorolván többekre leheffen alkalmatos, és egymás-között magokat tanithassák.

IV. Mivel meg-történhetik hogy a' midőnn a' Fő- vagy alább

való Tifzt, a' gyalog katona Exercitiumban történhető tunyaságát corrigálni akarná, maga és mellette lévő correctió alatt a' további Comandót nem hallhatná, és így több vétek eshetnék; azért fenki-nek a' Battaillont exercérozón kívül, ne légyen szabad, egész Battaillon exercitiumja alatt, corrigálni.

V. Hogy pengig a' nép alkalmatoffabban magát állithaffa, és egy máfra vigyázhaffon mindenkor fegyverét jól-magaffan és egyarányoffan hogy hordozza, reá szoktaffék, fordulások vállokhoz szorított fegyverrel, a' több exercitiumok előtt, meg-légyen és nékiek jól megköl magyaráznyi, mit teszen a' Sor és a' Linea.

VI. Minden fogás (Handgrif) három Tempobúl áll, és mihelelt az utolsó Comandó-szó, egészlen ki mondatik, a' Gyalog katona olvaffon Egy, és mingyárt leg-első fogáshoz kezdgyen úgy tovább kettő, három.

VII. A' midőn Exercitiumra ki-vitettnek, a' Záfzlók othonn maradvanyak; hanem ha tellefféggel meg-volna parantfolva.

Fogások avagy Exercitiumok a' Flintával, vagy-is Puskával.

X. Comandó Tempo szó.

1	<i>Vigyázatok</i>	Ez történik a' ball láb farka fordulásával.
‡	<i>és jól föl vegyének a'</i>	
2	<i>Díftátiátokat,</i>	A' Záfzlók, Fő és Al-Tifztek, úgy a' Doboffak
‡	<i>Záfzlók Fő és Al</i>	a' Battaillon háta megé, valamint előtte voltak, állanak.
	<i>Tifztek Díftantiátokra</i>	
	<i>Exerciroznyi.</i>	
3	— — —	Kezdeté a' Fogáznak efik midőnn a' nép vas-
‡		kos válloffan helében meg-állapodik, fegyverét magaffan föl-tartya, pőtzkölő ellenkezőjét meléhez szorittya, hüvékét a' Puska ágya hajláfában föllül tartya.

‡ Ezenn jellel azonn kéz-fogás avagy Exercitiumok vannak jegyezve, mellek a' Boruffiai Király hadában szoktattak.

- 4 *Fél jobbra* 1 Ez történik fordulással, le-botsáttással, és jobb
vállodról kézzel a' fegyver fogással egy Tempo alatt.
praesentály. 2 A' Puska Ortzája eleiben tartatik, úgy hogy
annak Tfévéjje az órra felé légyen.
3 Jobb lábbal hátra lép, praesentál ezenn praesentatiókor, a' Puska ágya feje tzombjához szorittatik, a' Tféve vége jól magaffan, a' bal-kőnyöke penig szabadon tartatik.
- 5 *Balra for-* 1 A' nép jobb lábával egyet lép, és fegyverét
g dely. maga előtt magaffan tartya, úgy hogy a' Tfévéjje kívül legyen, és balkezével az Puska ágya fejét alul megragadgya.
2 Fegyverét vállára tefzi.
3 Elő áll és a' jobb kezét le botsáttya.
- 6 *— — —* — Illy módon vagyon a' fordulás fél jobbra, és a' mint fél-ballra parantfoltatik, úgy köll az egélf forduláft egélf Jobbra és egélf balra fordittanyi úgy balra, és jobbra elő állani.
- 7 *Præsentáld.* 1 Ez úgy mégyen végben, mint az első Co-
g mandó végbe vitetett, úgy mint a' katoná fegyverét lapjára le botsáttya, jobb kezével alztet a' Sárkánon alul tartya.
2 Fegyverét igyeneffen föl-tartya, és ugyan a' tfévéjjét a mellye felé.
3 Praesentál, és a' jobb lábával hátra lép.
- 8 *Pofádhöz.* 1 Midőnn még praesentál a' Sárkánt fölvonnya.
g 2 Jobb-lábával elő-lép, fegyverét föl emeli, hogy a' tfévéjje föllül légyen, pofájához szorittja úgy hogy az Agy-feje lapja az Ortzájja felül legyen,
3 Jobb lábával hátra lép, és fél-emberre erányoz.
- 9 *Tüzet.* 1 Ez efik a Pötzkölő rándittásával, fegyvernek
g eleiben tartásával, és a' Sárkánjhelre állításával, egy tempo alatt.
- 10 *Port a ser-* 1 Jobb-lábbal hátra lép, fegyverét igyeneffen le
penyőre. erefzti, és a' serpenyőt ki-tifzittya.
g 2 A' Por-Szarvhoz kap.
3 Port hint a' Serpenyőben.
- 11 *Zárd a' Ser-* 1 A' Por-szarvat mell lántzotskán függ, el-erefzti.
g penyőt. 2 A' Serpenyő után jobb-kezével nyul.
2 Bé-zárja a' Serpenyőt, és praesentál.

- 12 *Bal felé fordultátok a fegyvertőlteni.*
- 1 A' jobb lábával, helre lép.
 - 2 Le botsátván jobb kezét, bal kezével a' Pus-kájját a' Tféve végénél (holl a' globits ki-me-gyen) meg-fogja.
 - 3 Jobb lábával elő lép, és fegyverét bal-felül állította.
- 13 *Fogy Lódin got.*
- 1 Jobb kezével a' Tötéft a' tféve mellé hozza.
 - 2 A' Tötéft fogával meg-fzakasztja.
 - 3 A' Tfévében bottsátta, papiros és glóbitsal együtt.
- 14 *Vond ki a' Puska veszfőt.*
- 1 Merő-kézzel a veszfő vegit meg-fogván, föl-huzza.
 - 2 Azt középen meg-fogja és harmad résznyire kihuzza.
 - 3 Fordított kézzel egézflen ki-huzza, és a' Tféve-lukával egy-erányoffan meg-forditva tartja.
- 15 *Rövidrefogd a veszfőt.*
- 1 A' nép a' Veszfőt merő karjával fzeme előtt tartja.
 - 2 Annak vastagabb végét melléhez nyomja.
 - 3 Jobb kezét letfulztattya.
- 16 *Tedd a Tjé-ében.*
- 1 A' vastag fele, a' Tfévében nyomatik.
 - 2 Jobb-kézzel felén föllül fogatik, és alá tafzitatik.
 - 3 Jobb-kézzel annak vékony vége fogatik.
- 17 *Háromszor szorítsd a töttéft.*
- 1 A' nép igyenes teftel álván, a Veszfőt föl-vonya, hüvekét a' vékony végire teszi, és a' fuj-tást háromszor meg-fzorította.
- 18 *Vond ki a' veszfőt.*
- 1 Ki-huzza a' Veszfőt merő karjával, és jobb-kezével, egézf a' Tféve végéig le nyul.
 - 2 Ismét merő karjával annyira ki-huzza, hogy tfak egy-arasznyira a' tfévében, benn marad, és a' jobb kezét ismét ippen a' tféve végéig le eresztzi.
 - 3 Fordított kézzel az egézf veszfőt ki-huzza, és igyeneffen a' Tféve-Likával tartja.
- 19 *Rövidítsd a' veszfőt.*
- 1 Maga előtt magaffan tartja a' veszfőt, ugy hogy a' vastag vége föllül légyen.
 - 2 A' vékony végét a' mellére teszi.
 - 3 Jobb kezét a' végéhez egy arasznyira le tfufztattya.

- 20 *Helére a'* 1 Az Ember a' vefzfő vékony végét a' Máfodik
 † *Vefzfőt.* héjjazottyában erefzti, és azonnal jobb kezével
 egy-arafznyira a' tféve végén föllül meg-fogja.
- 2 A' vefzfőt az utolsó héjjazottyán alul le
 nyomja, és mint egy, egy-arafznyira kin mara-
 dott végét, fönt, jobb kezével meg-fogja.
- 3 A' Tenyere lapjával a' vefzfőt le-nyomja.
- 21 *Szegezd a'* 1 Meg-fogja a' Pagnétat (Bajonet).
 † *Pagnétát,* 2 Ki-huzza, és jobb szeméhez hozza. merő kar-
 jával.
- 3 A' Tfévére föl szegezi.
- 22 *Előre ály-* 1 Jobb-kezével a' kakafon alul fogja puskáját.
 † *lyon a' Pag-* 2 Elötte tartya igyeneffen föl, ugy hogy, a' tféve
néta. maga felől állyon.
- 3 Jobb lábbal hátra lép, és Puskáját bal kar-
 jára erefzti, ugy hogy a' kakaffa, atzéllyával
 együtt kívül a' tfévéjje peng föllül légyen.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

Huszár 1765-ből.

IROTT HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK GYŰJTÉSE.

Az egyik fővárosi lap¹ nemrég igen mélyreható czélzattal a *Nemzetnevelés* címén, vezető helyen a nemzeti élet erkölcsi javairól és azok ápolásáról szólott.

Minden ethikai tényezőre kiterjeszkedett figyelme, csak egyet nem találni benne, a magyar nemzeti állam fennlétének történelmi bizonyítékai között: a magyar faj harczratermettségének, a magyar faj honvédelmének intentioit és ezekben a hadtörténelmi emlékeknek, harci dicsőségeknek és öntudatnak ápolását kívánó óhajtást.

Ezeket a recriminációkat megszólaltatja bennünk egy ujsághír.²

Ennek híradása szerint a berlini hadszertár igazgatójának, *dr. Ubisch* t. tanácsosnak kezdeményezésére maga a német kormány elhatározta azt, hogy a hadi események minden irott emlékének, ú. m. levelezéseknek, naplóknak, minden idevágó feljegyzésnek gyűjtését támogatja oly czélból, hogy a hadtörténelemírás szempontjából értékes és érdekes anyagot összegyűjtse és így az enyészettől, elkallódástól megmentse.

Hazai kulturintézményeinknek figyelme mindenre kiterjed, a tudományos kutatás speciális érdekei is találnak támogatást, erős bátorítást úgy anyagilag, mint erkölcsileg. Így pl. a legközelebbi multban is a *Folklore Fellows* néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya gyönyörű eredményt ért el munkásságával: a *Kisfaludy Társaság*, a *Nemzeti Múzeum*, a *Magyar Néprajzi Társaság*, továbbá *Szmrecsányi Lajos* egri érsek, *Demkó György* egri prépost-kanonok, *Dutkay Pál* egri apát-kanonok és a *Folklore Fellows* magyar osztályának több tagja összesen 78 pályadíjat tűzött ki az egri gyűjtők jutalmazására.

Közel fekszik a kérdés, vajjon az ezer éves magyar multnak hadtörténelme, annak emlékei nem érdemelnék-e meg szintén, hogy a magyar léleknek mindama megnyilatkozásaival egyenlő becsben tartassanak, melyek legalább is nem magasabb értékűek a hadverő,

¹ Budapesti Hirlap 1912. szept. hó 16-iki száma.

² Vedette 1912 decz. 8-iki, 1491. száma: *Kriegsbriefe Sammlungen*.

honvédó, királyért és hazáért önfeláldozásra kész lélek megnyilatkozásainál?

A németországi mozgalom már az első hetekben igen szép eredményre tekinthetett vissza.

A gyűjtési központok közül pl. a breslauer 298 adományozótól 252 levelet, 52 naplót, 24 harci éneket, azonkívül mindenfajta más-nemű irományt kapott, így tervrajzokat, kinevezési okmányokat, zsoldjegyzékeket, fényképeket stb., melyek az 1747—1807-iki, 1813—1815-iki, az 1848—49-iki háborus időkből, valamint az 1848—49-iki schleswig-holsteini, az 1866-iki osztrák-porosz és az 1904. évi herero harcokról szólnak. A legbővebb eredményt az 1870—71-iki francia-német háború szolgáltatta.

Ezek között vannak a XVIII. és XIX. századból a hunsrückeni parasztok feljegyzései, egyes városok krónikáiból való részletek, adatok a kiállított újonczokról, ott ápolt sebesültekről, hadiadókról, a katonáknak juttatott adományokról, ezekért írott köszönő levelek stb. stb.

A kik pedig ezeket a feljegyzéseket, leveleket írták, azok között vannak igénytelen paraszti emberek, munkások, mesteremberek, postakalauzok, napszámosok, tanítók stb., mindmegannyi különböző egyén, érzet és felfogás, tudás és ítélet szempontjából!

Habár minden próbálgatás egy magyar hadtörténelmi múzeumnak felállítására¹ meddő maradt eddig, — holott a honvédséggel egyidős cs. és kir. (osztrák) Landwehrnek is van már 1911 óta pl. külön múzeuma,² melyben a régi, Napoleon-korabeli Landwehrnek emlékei is helyet találnak — a magyar nemzeti muzeum pedig természetesen a bírt hadtörténelmi anyagot csak szűkebb határok között tudja egy hadtörténelmi múzeum speciális igényeihez mérten a közérdeklődésnek élvezhetővé tenni, mégis az írott hadtörténelmi emlékeknek kiterjedtebb gyűjtése bizonyára hatalmas lendületet adna egyrészt a felbresztett érdeklődés révén az eszmének, másrészt pedig értékes és ma még hasznavehetlenül rejtőző anyagot szolgáltatna kevés érdeklődéssel kísért, mert mindenfelől elhanyagolt vagy a legjobb esetben kellő érzékkel és irányban nem méltányolt hadtörténelmi multunknak.

Nagy kérdésekkel elfoglalt vezető fórumainktól nem várhatjuk azt, a mit a német példa eredményesnek mutat. Ámde itt van a magyar társadalom, melyre ez az ideális mozgalom anyagi terhet nem ró, ezen belül pedig itt van lelkes ifjúságunk, melynek a magyar

¹ Hadtörténelmi Közlemények. 1910. I. füz. 2. old.

² Magyar Katonai Közlöny 1912. III. f. 287. oldal.

birodalom területén elszórt s a katonás nevelés erkölcsi eszméitől áthatott, 300-nál több ifjusági lövészegyesülete 14.000 tagjával: a magyar irott hadtörténelmi emlékek gyűjtésére minden bizonynyal lelkesen kész hadsereg!

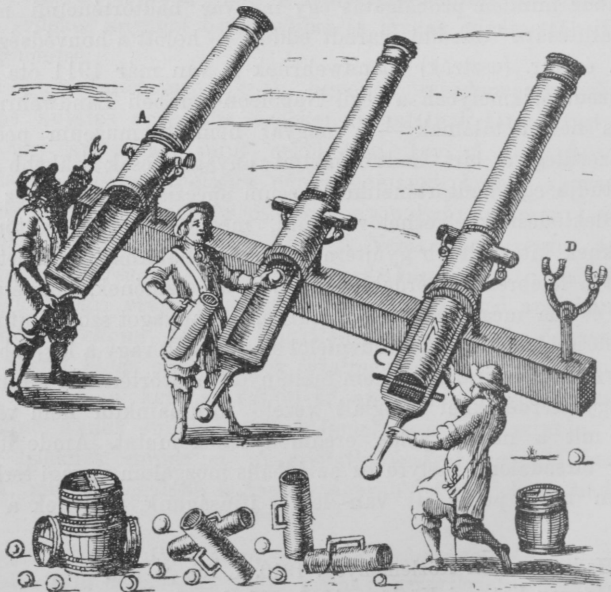
Csak a kezdet nehéz, de a hol a kezdetnek is meggyőződés és lelkesedés katonai multunk, dicső hadtörténelmünk minden vonatkozása iránt szárnyat ad, ott az eredmény nem maradhat el.

A míg a magyar hadi dicsőséget hirdető magyar hadtörténelmi múzeum eszméje megvalósul, addig minden bizonynyal hálásan veszik megőrzés alá vidéki kulturházaink a gyűjtött anyagot.

A cél egyelőre csak az lehet, megőrizni biztos és szakavatott kezekben mindazt, a mi anyagban és alakban a hadtörténelmi emlék bélyegét magán viseli.

S e tekintetben ne feledjük el, hogy nemcsak a világrengető események emlékei bírnak becsesl. Mert nemcsak a nagy Océánban, hanem minden egyes kis vízceppben is benne ragyog az egész mindenség, s a mit egy nagy esemény forgatagában gyakran hiába keresünk megértésre törekvő szándékkal magyarázatúl, azt sokszor megvilágítja egy rövid kis írás, feljegyzés vagy levél néhány szava.

NOSZICZI THURZÓ KÁLMÁN.

Háttöltő ágyúk a XVII-ik században.

A MAGY. TUD. AKADEMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi bizottság *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy elnöklete alatt február hó 10-én az Akadémiában ülést tartott.

Pilch Jenő százados, segédszerkesztő jelenti, hogy a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége által hirdetett pályakérdésekre beérkezett pályaművek a felkért bírálók által már megbiráltattak. A bírálatok betérjesztetvén, azok alapján a bizottság a felbontott jelígis levelek nyomán az 500—500 K jutalmat *Soós Elemér* ny. honv. ezredesnek Tokaj vár története, *dr. Wertner Mór*nak Az 1328-ik évi magyar-osztrák hadjárat és *Pilch Jenő* századosnak Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban című dolgozataikért ítélte oda.

Ugyancsak kimondta a bizottság, hogy a Korothna és Árva várak története című dolgozatok, valamint a Nádasdy Ferencz életrajzára érkezett két pályamű sem a jutalmazásra, sem a folyóiratunkban való közzétételre nem alkalmasak. Ezen pályamunkák jelígis levélkéi felbontatlanul elhamvasztattak.

A nem jutalmazott pályamunkák a bizottság irattárába helyeztetnek el, a melyeket azonban szerzőik, kellő igazolásuk mellett használatra kikölcsonőzhetnek.

A m. kir. honvédelmi minister úr engedélye folytán, Nádasdy Ferencz gróf tábornagy élet- és jellemrajzára, valamint a kaszárnyák számára szánt két falikép tervezetére a pályázat újból kiiratik.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harcosok hősiességét felemelő s nevelő célzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendő a festő számára szükséges adatok, mint az általános harcshelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878-79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a bíráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg írógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félvékre, tört. oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az író nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendő be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

AZ ELSŐ FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

	Lap
1. Schwarzenberg Károly Fülöp herczeg arczképe. <i>F. Gérard</i> -nak Párisban 1814-ben készült festménye után metszette <i>Potrelle J. L.</i> A színes rézmetszet után a háromszinrendszerű nyomatot készítette <i>íj. Weinwurm A. és Társa</i> 1	1
2. 1. sz. Vázlat a Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban czímű cikkhez. Kettős melléklet. <i>Pilch Jenő</i> százados vázlata után a Franklin-Társulat műintézetében készült könyomat 20	20
3. 2. sz. Vázlat. Ugyanaz... .. 23	23

II. Szövegeképek.

1. Vázlat a Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban czímű cikkhez. <i>Pilch Jenő</i> százados vázlata után 38	38
2. Tokajvár színhelye 1388—1403-ig. <i>Soós Elemér</i> rajza után. 1. ábra 68	68
3. A tokaji vár alaprajza 1403—1460-ig. 2. ábra. Ugyanattól... .. 69	69
4. Ugyanaz 1460—1562. 3. ábra. Ugyanattól... .. 73	73
5. Tokaj alaprajza az 1565-iki ostromkor. 4. ábra. Ugyanattól 77	77
6. A tokaji vár a XVI-ik században. <i>Houfnagel</i> -nak a történelmi képcsarnokban levő rézmetszete után. 5. ábra... .. 82	82
7. Szászorbó vár alaprajza. <i>Halaváts Gyula</i> rajza után 107	107
8. A bejáró bástya. Ugyanattól készített fényképi fölvétel után 108	108
9. A szászorbói vár látképe. Ugyanattól 109	109
10. Szászsebes várfala. Ugyanattól 111	111
11. Ágyüntés. <i>Allain Manesson Mallet</i> . Les Travaux de Mars. Paris. 1672. III. k. 105. lapjáról 118	118

III. Fejléc.

1. A harczó Ausztria. <i>Folard</i> . Geschichte des Polyb. I. k. 7. lapjáról. Wien. 1759. 1	1
2. Fegyvertrofeák. <i>Kováts János</i> Hadi exercitium. stb. Pozsonyban 1746-ban megjelent mű 1. lapjáról... .. 150	150

IV. Záróképek.

1. Francia gránátos a XVII. században. <i>Allain Manesson Mallet. Les Travaux de Mars. Páris. 1672. III. k. 133. l.-ról vett rézmetszet után</i>	144
2. Huszár 1765-ből. A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban levő eredeti aquarell után	159
3. Hátultöltő ágyuk a XVII. századból. Mint az 1. sz. alatt a 123. l.	162

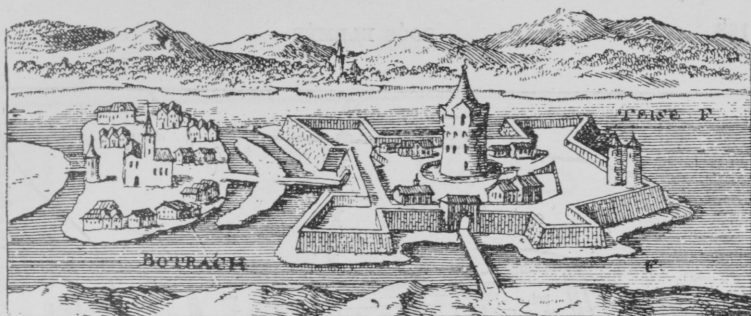
V. Kezdőbetűk.

1. N. kezdőbetű	1
2. E.	113
3. L.	129
4. M.	135
5. H.	145
6. A.	150

Az N. E. L. és A. betűk *Mathias Bel. Notitia Hungariæ novæ etc.* című és Bécsben 1735-ben megjelent mű II. k. 335., 142., 438. és 281. lapjáról. A H. és M. kezdőbetűk a XVI. századi francia betűrajzoló iskolához tartozó *Geofroy Tory* műve.

KHEVENHÜLLER LAJOS ANDRÁS GRÓF TÁBORNOK.
A történelmi arcképesarnokban levő eredeti rézmetszet után.

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE.

(Második közlemény.)

VI.

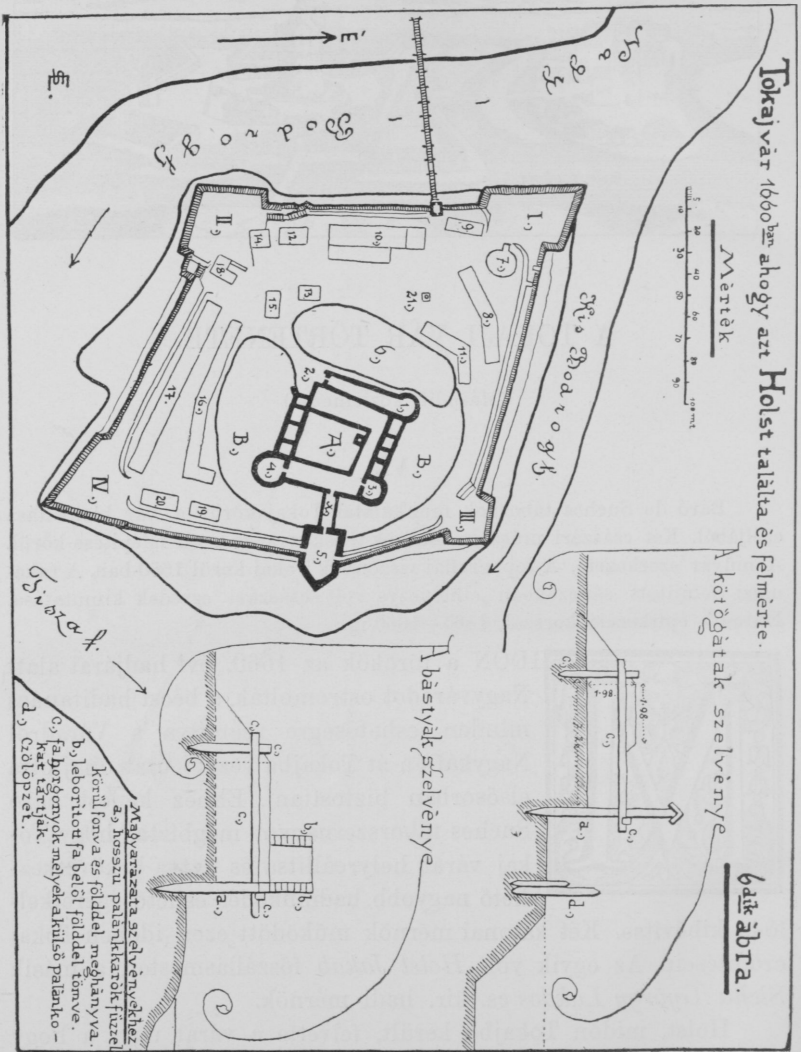
Báró de Suches tábornok munkálatai Tokaj körül a vár biztosítása czéljából. Két császári műszaki mérnök tevékenysége a vár felépítése körül. A művár szerkezete. A topografiai viszonyok Tokaj körül 1660-ban. A rakamazi felújított sáncokban elhelyezve volt császári ezredek kimutatása. Hatodik építkezési korszak 1565—1660-ig.

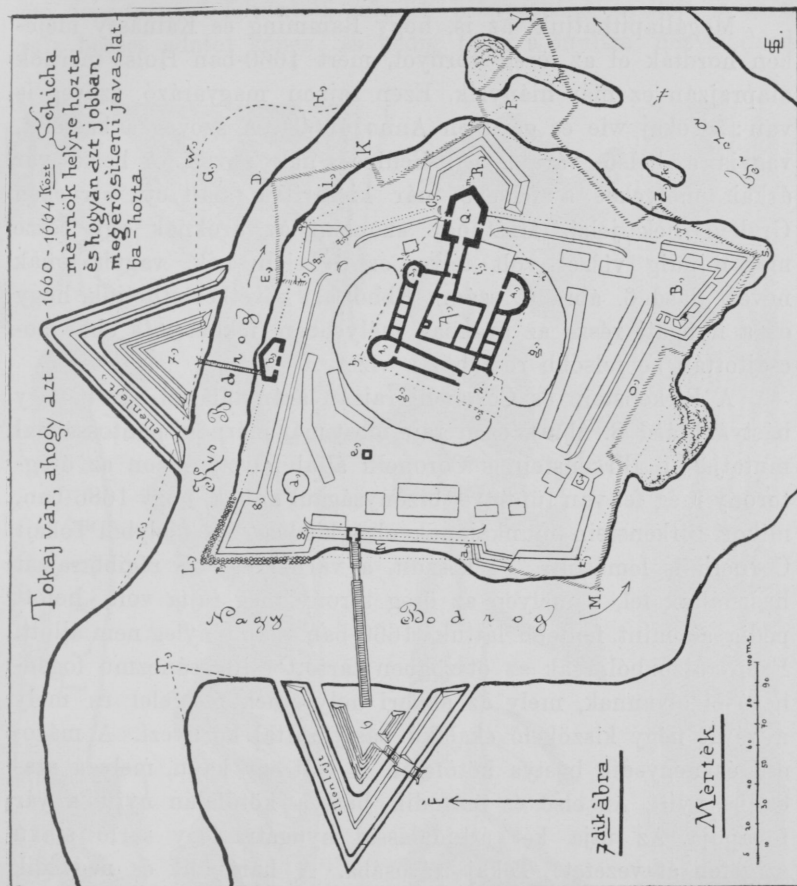
MIKOR a törökök az 1660. évi hadjárat alatt Nagyváradot ostromolták, a bécsi haditanács minden eshetőségre számítva a Váradról Nagykállón át Tokajba vezető utat óhajtotta elsősorban biztosítani. Ehhez képest báró Suches tábornokot megbízta, hogy Tokaj várát helyreállítsa és azt a bekövetkező nagyobb hadműködés eshetőségére kellően kibővítse. Két katonai mérnök működött ezen időben Tokaj erődítésein. Az egyik volt *Holst Jakab* főszállásmester, a másik *Sicha György Lukács* cs. kir. hadi mérnök.

Holst, midőn Tokajba került, felvette a várat úgy, a hogy azt 1660-ban találta. Erről egy alaprajzot és két szelvényt készített (lásd a 6. ábrát).¹ Ezen fennmaradt rajzokból ki lehet mutatni, hogy ezen időben a belső vár körfal sarkain 1—1 kerek bástya állott, melyek az ábrán 1., 3. és 4. számmal vannak fel-

¹ Műemlékek orsz. bizottsága rajztárában 75/911. sz. a.

tüntetve. A negyedik, mely a 3. ábrán 2. szám alatt van kimu-
 tatva, hiányzik. Valószínű, hogy itt ütötték 1565-ben az ostrom-
 lók azt a rést, a melyen a várba behatoltak. Ezt a rést egy-
 szerűen lezárták Ramming és Kálnássy idejében úgy, mint az
 a 6. ábra 2. számán kivehető, a mi tehát csak ideiglenes épít-

kezésnek tekinthető. Az öreg torony ezen ábrán már hiányzik, de helyette a belső vár keleti falában egy fedett folyosó épült (X) a melyen át egy ékalakba kiugró ötszögű bástyába lehetett bejutni (5. szám.). Ennek a bástyanak földszintjén két kijárat volt. Mindkét kijárat a gátjárdára vezetett. Így állapíthatjuk meg, hogy a tiszai kikötőt eddig védő két kerek torony helyét ez a bástya foglalta el. Megtaláljuk a belső várat bekerítő széles árkot B) is 6. szám alatt; nemkülönben a palánk építkezést, vagyis a huszár-várnak I., II., III. és IV. számú Ramming és Kálnássy által átalakított bástyáit (lásd a 7. ábrát).

Megállapíthatjuk az is, hogy Ramming és Kálnássy idejében hordták el az öreg tornyot, mert 1660-ban Holst mérnök alaprajzán ez már hiányzik. Ezen rajzon magyarázó szöveg is van: «Tokaj wie es gewesen Anno 1660». A szöveg a kastélyt, vagyis a belső várat: «Alt-Schloss»-nak nevezi. A belső vár árkait, melyeket a felvevő már kiszáritva talált ott, «trucken Graben»-nek jelzi. Minthogy azonban az ároknak egy része még mindig vízzel volt telve, ezt «Teich»-nek, vagyis tónak nevezi (lásd 6. ábra 6. szám). Ebből azt következtethetjük, hogy ez a nyugati része az ároknak mélyebben feketett s ebbe bocsájtották be felsőbb részéből a vizet.

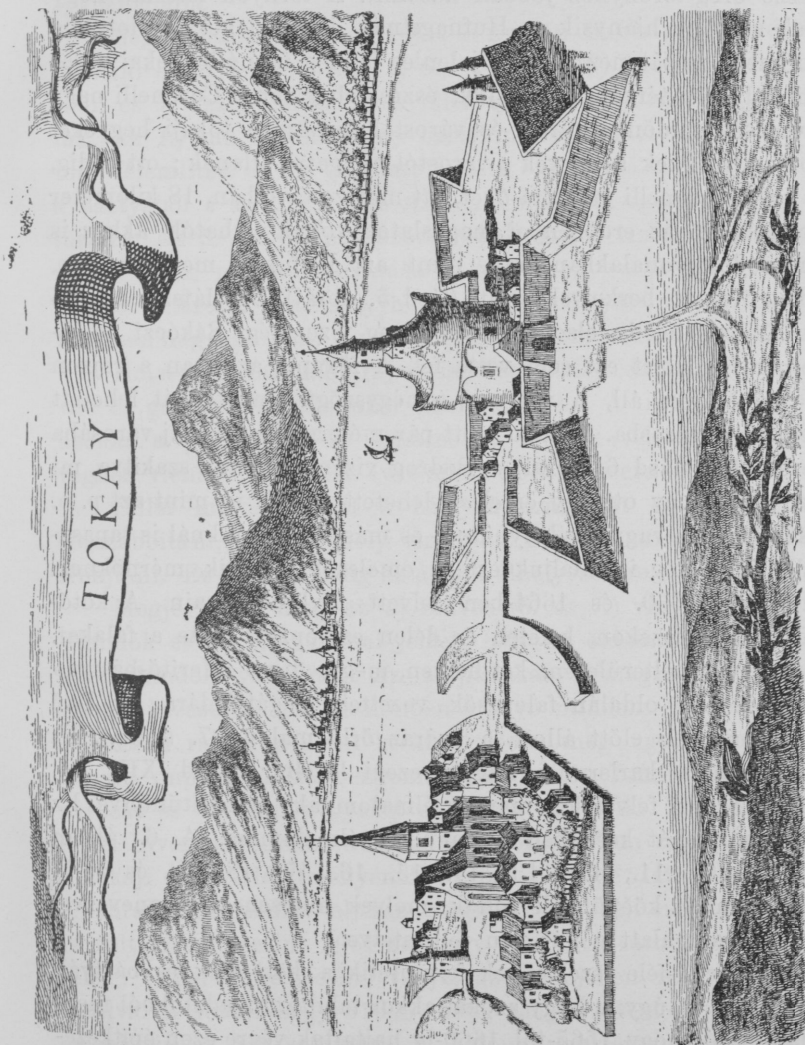
A Birkenstein és Coronelli rajzán aránytalanul felvett négy bástyát (lásd 8. ábra), ezen rajz most már mérnöki pontossággal mutatja ki. Birkenstein s Coronelli által felvett rajzon az öregtorony még fel van tüntetve, bizonyosággal annak, hogy 1686-ban, mikor Birkenstein munkájának első kiadása,¹ — melyből Tokajt Cornelli is lemásolta, — készült, a várnak egy oly régebbi rajzát használták fel, a melyen az öreg torony még rajta volt, holott pedig az mint fentebb láttuk, 1660-ban már tényleg nem állott. Ezen rajzokból csak az ötszögben tartott csillagsánczmű fogadható el olyannak, mely az akkori helyzetnek megfelel és mely a várat négy kiszökkelő ékalakú bástyázzal körveszi. A második és negyedik bástya kötőfalán is volt egy kapu, mely a szabadba nyílt. Az első és második bástya kötőfalán nyílt a vár főkapuja. Az útja két áthidalással nyugatra egy sarló alakú szigeten át vezetett Tokaj városába. A harmadik és negyedik bástyák közt a kötőfal a vár keleti oldalán ékalakban végződött s a Tiszáig nyult. Ezen éknek összeérő pontján két kerek torony között szűk út volt hagyva a hajóknak a kikötőbe való bejárására.

Feltűnő ezen rajzoknál az is, hogy a belső várban a Mátyás korabeli építkezések teljesen hiányoznak, pedig ezek még a későbbi korban is kimutathatók.

Ha pedig azt vesszük tekintetbe, hogy ez az ábra még az

¹ *Birkenstein* Burchard von A. E. Ertz Herzogliche Handgriffe, Wien, 1686. 8—142. l. 110 magyarországi vár képével.

ősi öreg-tornyot feltünteti, minden hiányossága mellett is ez a rajz becses adatot képez; és pedig főleg a multra nézve (lásd

8. ábra. Tokaj Coronelli P. után.

8. ábra). A két rajznál az öreg-torony ábrázolása is eltérő, a mennyiben, mint az a 8. ábrán látható, különbözik az 1. ábránkon

felmutatott alakítástól. Elfogadhatóbbnak tartom Birkenstein ábrázolását azért, mert ez a rajz az 5. ábrán már hitelesebbnek látszó öreg-toronyhoz jobban hasonlít. A tornyon látszik, hogy csak a teteje hiányzik s Hufnagelnek igaza lehet. Holott, ha Coronelli rajzát nézzük s a jelenleg is még fennálló Tokaj város színhelyét a térképeken látjuk, észre lehet venni Coronelli nagy tévedését, midőn a vártól és várostól északra a tokaji hegyeket ábrázolta. Ezek a hegyek a várostól nyugatra állanak ; ott pedig, a hová Coronelli rajzolta őket, ott messze távolban, 18 kilométer távolságban az erdőbényei magaslatok voltak láthatók akkor is elmosódott vonalakban úgy, mint azt Hufnagel megörökítette, odáig terjedő berkeivel együtt (lásd 5. ábrát). Úgy látszik a sarló alakú szigetet is elsodorta a Bodrog vize még Rákóczi idejében, mert Holst ezt sem vette fel. A főkapú azonban a rajzon a régi helyén áll, a melyen a négyszögű épületen át lehetett bejutni a városba. A kapu előtt pár méternyire a Tokaj városába vezető híd (lásd 6. ábrát) a Bodrog vizén meg van szakítva, mi azt jelzi, hogy ott egy emelcső lehetett és volt is, mint azt p. o. Csáktornyan vagy Székelyhídnál és más több váraknál is tapasztalhatjuk. Meg is találjuk ezt az emelcsőt a másik mérnöknek, Sichának 1660. és 1664-ben felvett távlati rajzain. A kötőfalak előtt északon, keleten és délen czölöpzet védte a falakat.

A vár belterületén, két helyen, még pedig a «Merítő-bástya» torkolat két oldalán falépcsők vezettek a gátjárdára. Az I-ső bástya sikama előtt állott a száraz örlő malom (7. szám.). Ez a malom a karlsruhei nagyhercegi levéltár Band XIII. 54. lapján őrzött felvételén már «szélmalomnak» van feltüntetve. Ez a malom tehát későbben átalakult szélmalomná. A 6. ábrán 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19. és 20-ik számok alatt kőépületek voltak, melyek nincsenek megnevezve. A 21. szám alatt a kút van feltüntetve.

A Sicha-féle szelvények feltüntetik a kötőfalak és bástyák minőségét is úgy, a hogy azokat akkor találta. Az adatokból megállapítható, hogy 1565-től 1660-ig hajtattak végre ezen építkezések, melyek egyúttal Tokaj várának 6-ik építkezési korszakát jelzik.

Holst 1660 nyarán még egy másik alaprajzot s az ahhoz tartozó szelvényeket is készített. Minthogy a Holst és Sicha

mérnökök által készített és a karlsruhei levéltárban talált felvételek teljesen egyeznek, ezt a három alaprajzot a 7. ábra egybefoglalja.

Megállapíthatjuk, hogy 1660. év nyarán csak három ékerödmű (Ravlin) épült fel és pedig a 6., 7. és az *R*) betűvel jelzettek. A 6. és 7. számú erődművek ellenlejtekkal (contre escarpa) bírtak. Az *R*) mű egy alacsony bástyamű volt, mely az 5. ábrán már felemlített és itt *Q*) alatt jelzett bástya elé épült úgy, hogy a bástyából s az alatta lévő ezen erődműből is egyszerre lehetett tüzelni. Az 5. számú pontozott vonal, egy a vízbe épült rözseművet jelez, melynek hivatása az volt, hogy a folyót a bástya végétől elterelje, másrészt, hogy a «Rév-bástyát» alapjából meg lehessen nagyobbítani. A vár különben megmaradt régi alakjában.

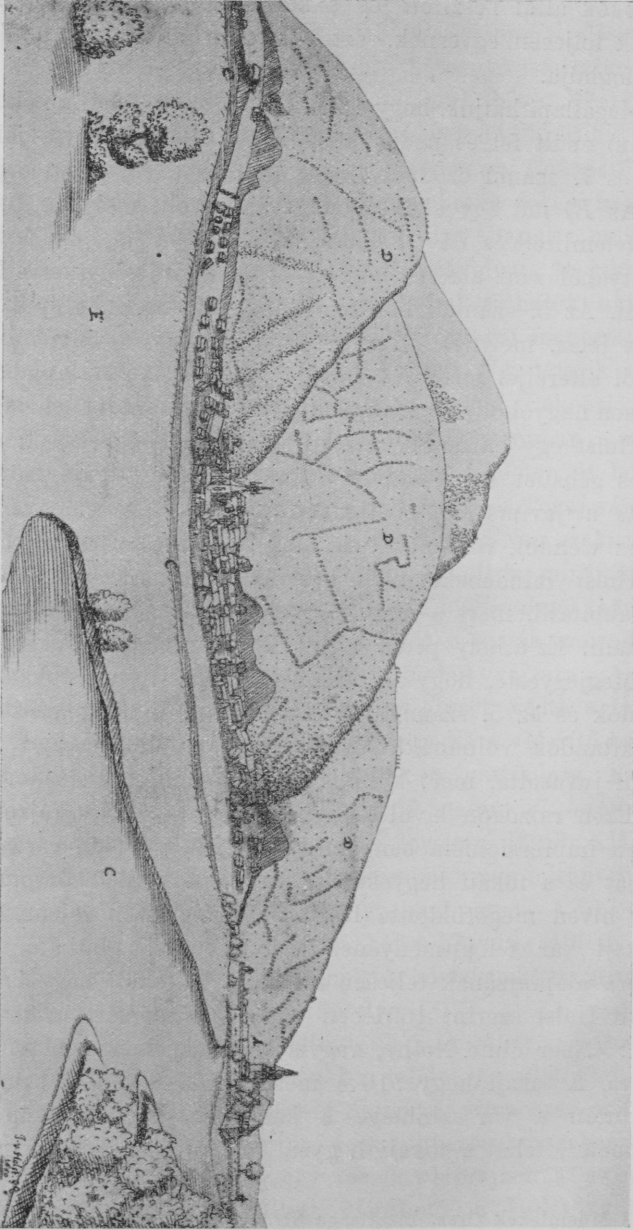
Holst egy harmadik rajzot is készített ily felirással: «Tokaj, wie es gebauet im Sommer Anno 1660.» A rajz szövegében azokat a javításokat is tanácsolja, melyek véleménye szerint véghez viendők volnának (wie man es verbessern kann).¹

Holst mindenekelőtt a bástyák szárnyait óhajtotta meghosszabbítani, mert a mély víz miatt nem lehetett az ágyúkkal kihajtani. Ez a hely pedig az ágyúk elhelyezésére szükséges volt.

Megjegyezte, hogy az új művek (6. és 7.) vizárokkal biztosítandók és az 5. számmal jelzett hely az oldalak pásztázására átalakítandók volnának. Az alapfalakat félmagasságra feljebb emelni javasolta, mert különben a folyó mindent elsodort volna.

Ezen rajzokon kívül készített Holst még egy rajzot, tökéletesen impressionista benyomás alatt, mely Tokaj várát, Tokaj városát és a tokaji hegyeket egyszerű, de találó körvonalakban egész híven megörökítette (lásd a 9. ábrát). Ezen rajzon *A*) alatt a tokaji vár felépítményének távlati látképe látható, mely a 7. ábra alaprajzának teljesen megfelel. A tokaji hegy legtetetjén is volt Holst szerint 1661-ben egy (Reduit) zártsáncz, mit így jelez: «Aber ohne Noth», vagyis az ő idejében nem volt megszállva. A tokaji hegy 516 Δ méter magas a tenger színe felett és miután a vár színhelye a katonai részletes térkép szerint 101 méter, tehát a tokaji hegyen felépült sáncz 412 méterrel

¹ Műemlékek Orsz. Bizottsága 81/911. sz. a.

9. ábra. Tokaj látképe Holst után.

emelkedett ki a vár felett. A távolság 4500 lépést mutat légvonalban, ez érthetővé teszi azt, hogy ez a sáncz ekkor nem volt megszállva. Más, most már nem ismert okok miatt épülhetett ez a sáncz a korábbi időkben, talán a tokaji hegyekben kóborló csöcselék ellen, vagy jelző szolgálat végett.

Holst a tokaji vár építkezésére vonatkozó terveinek elkészítése után onnan eltávozott és Sicha mérnök végrehajtotta a munkálatokat. Sicha szintén készített egy alaprajzot, melynek részleteit a 7. ábrán fel lehet találni. Ugyanis a 6. és 7. számok alatt jelzett műveket 1660-ban kezdték építeni. *B)* alatt egy alapjából egészen új mű készült 7 lőréssel. A tervezett *M)* bástyának újonnan készült ordonyai (casamatten) vétettek munkába *a)* alatt. Egy sülyesztett gerendaház (Blockhaus) véderődmű pásztázására *b)* alatt; egy új taposó-malom *c)* alatt, «Maschiná»-nak nevezte; egy száraz-malom lóerőre *d)* alatt; a kút *e)*; a löportorony 4. szám alatt, a belső vár árka *g)*.

Javaslatba hozott egy ékalakú bástyaművet is a 2. szám alatt, melyet a Mátyás korabeli 2. kerek torony helyére tervezett (lásd a 2. ábrát). *I)* jelzi azt a helyet, hova egy új élelmi raktár felépítését tervezte; *K)* a homokdombokat jelzi. A sűrű vonalozás új kettős, még pedig egy hosszú és egy rövid czölöpsort jeleznek (lásd a 6. ábra szelvényét) a *P)*, *K)*, *L)*, *M)*, *O)* és *B)* vonalakon.

Midőn Sicha Tokajba jött, azalatt még Holst az ő előmunkálatait végezte, ő is készített egy térképet Tokaj környékéről, melyet 1660-ban rézkarczban nyilvánosságra is bocsájtott.¹ Ennek közlése azért tanulságos, mert ebből nemcsak Tokaj környékének megváltozott topografiai helyzete ítélhető meg, hanem egyúttal kivehető ebből Suches táborszernagy azon hadi építkezéseinek pontos feltüntetése is, melyekkel az újból felépített Tokaj várát biztosítani akarta.

Látható ezen térképen úgy a Tiszának nagyon tekergő megváltozott, valamint a Bodrognak már kevésbé átváltozott medre is. A Bodrog az akkori «Révfalu», a mai Bodrog-Kisfalud alatt, Bodrog-Keresztúrt déli iránynyal elhagyva, a Tisza folyásával

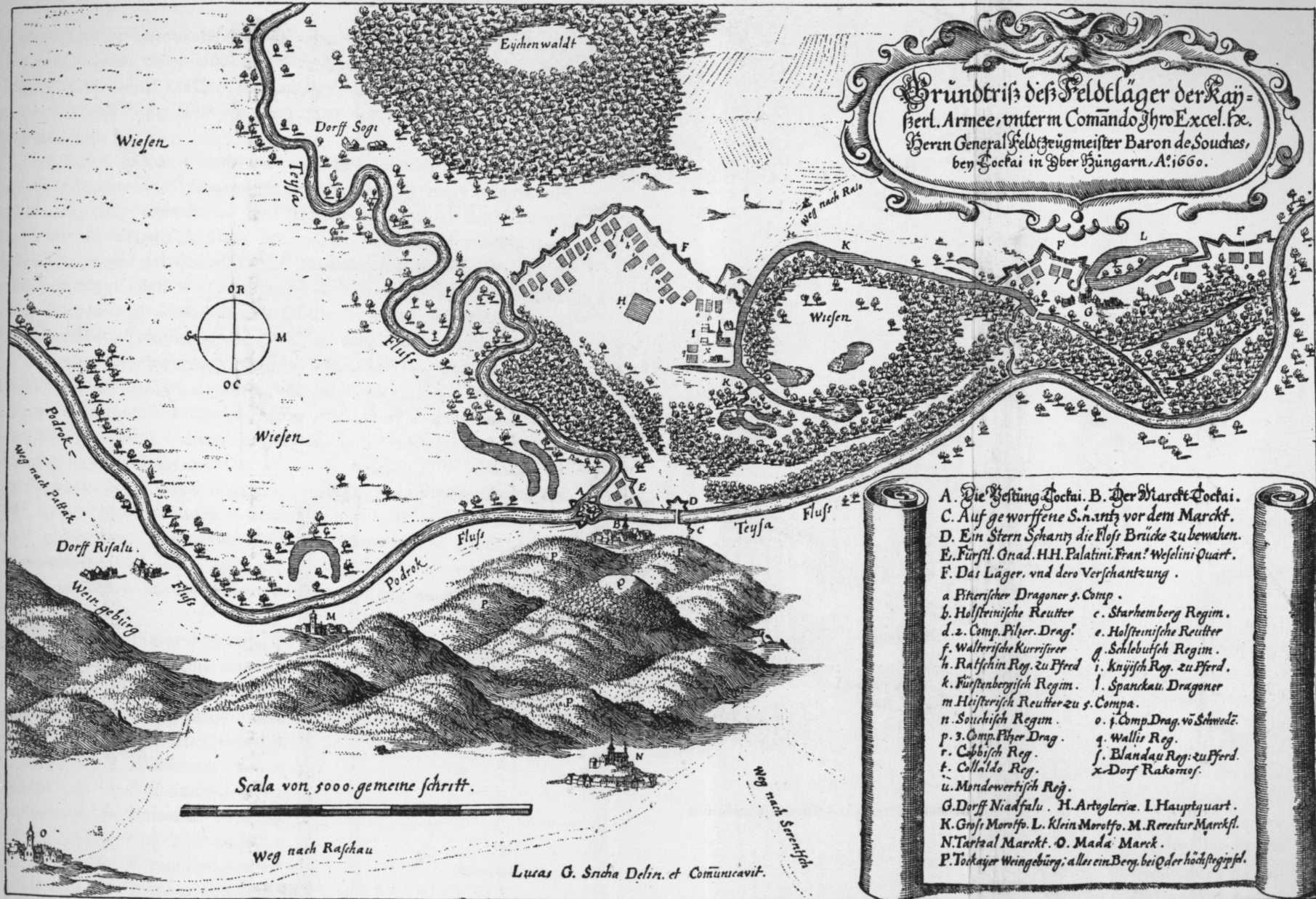
¹ Műemlékek Orsz. Bizottsága 23 1890. sz. a.

egyesült, mely az egykori «Sogi» a mai Timár község mellett északnyugati iránynyal a tokaji hegy nyugati lábának folyt.

A tokaji hegy alatt keletre, a meredeken leeső Gálya (♠ 327) és Lencsés (♠ 258) futványai közt képződött az a könyök, melyben ez a két folyó egyesült. Itt egy kimagasló földemelkedésen megtörve, azt körülfojták. A földemelkedés ma már nem határozható meg egész pontossággal, mivel ez teljesen eltűnt; de hozzávetőleg ♠ 105 méter magasra tehető (most csak 101 méter), melyen a vár A) állott (lásd a 10. és 11. ábrát).

A két víz torkolatán, miután a vár szigetét körülfojta, a Bodrog víz folyásának irányában a Lencsés hegy alatt tört magának utat az alacsonyabban fekvő, a mostani Alsó-Berek és közép legelő közt jelzett sík területre (hol jelenleg a Tisza töltésének ♠ 95 száma van). Ezen a térképen a Bodrog és a Tisza közt három helyütt van nagyobb vízállás feltüntetve. Az egyik Keresztúrral szemben a Bodrog balparti területén, melyet az 1885. évi katonai felmérés is jelez patkó alakban. A másik kettő a mostani Bodrogekői-dűlőnek déli végében egymás mellett a Tisza folyásával párhuzamosan, melyek azonban a Tisza szabályozásakor már lefolytak, de a terep süppedéseiben még most is felismerhetők. Általános talajviszonyai a két partnak 95 és 97 méter közt váltakoznak.

A megjelölt könyökből az egyesült két folyó most már mint Tisza folyik tovább délre, melynek balpartján délkeleti irányban a vártól mintegy 3000 lépésre a rakamazi templom és körülötte a község négy háza kivehetők. Ezt a kétségtelenül fennállott kis községet dél és nyugati oldalában körülvette a Nagy-Morotva, mely egy kanyarulattal leért egészen a mostani Körtvélyes dűlővel szemben a Tisza balpartjáig. A Nagy-Morotva északnyugati végében felismerhető: még most is ott van, a Sulymos-tó, a Morotva tó és Pap-tó. Rakamaz községe akkor nem ott volt, a hol ma elterül. Az akkori kis község jobban keletre feküdt, a templom a Sulymos-tó, a mai Rakamaz község délnyugati bejárata és a mostani vaspálya teste között. A Nagy-Morotva végében három áthidalást tüntet fel Sicha mérnök. Kettő a Nagy-Morotvát a Tiszával összekötő éren volt, a harmadik a Nagy-Morotva délre eső harmadán. Mind a három áthidalás a Nagy-

10—11. ábra. A báró de Souches tábornok vezérlete alatt álló császári csapatok és Tokaj helyszínrajza 1660-ban.

Morotva által bekerített erdő és rétek területén át vezetett Nagy-Falu községbe, mely előtt a ma is létező Kis-Morotva van. Kis-Morotva is alább szállott keletre úgy, hogy ez a terület a Tisza és a mostani Nagy-Morotva közt még egyszer akkora lett, mint hajdan volt.

A Tisza balparti területén ott, hol jelenleg a katonai felmérés «Vágás»-dűlő elnevezése fordul elő, egy nagy tölgyfaerdő terült el, mely egészen a mai Timár, az egykori Sógi község határán túl terjedt. A Tisza és Bodrog jobbparti területén, távlati látékyszerű felvétellel van feltüntetve a Tokaji-hegy, melynek futványai közül a Kereszi-hegy, a Gálya-hegy, a Lencsés-hegy és a Bajusz-hegy alatt vannak feltüntetve, de felismerhetők a már említett Tokaji-hegyen kívül a többi magaslati kúpok is.

Suches tábornoszernagy, midőn hadaival 1660-ban Tokajt elfoglalta, hogy a folyton veszélyben forgó várépítést biztosítsa, az akkori Rakamaz községet is befoglalta tábori sánczaiba. A község keleti szélétől a Nagy-Morotvától kezdve ékalakban egész a Tiszáig egy területet foglalt be, mely balról jobb felé zeg-zug vonalakban 4000 lépés hosszú és 1500 lépésre kiugró ékalakban volt nyomdokolva. Ennek a tábori erődítésnek közepe táján *II*) alatt a tüzérség, a sánczok mögött a csapatok és az I. alatt a főhadiszállás volt elhelyezve.

A csapatok következő sorrendben vannak megnevezve ezen a térképen:

- a) alatt a Pitzer-dragonosok 5 százada,
- b) " " Holsteini lovasok,
- c) " " Starhemberg-ezred,
- d) " " Pitzer-dragonosok 2 százada,
- e) " " Holsteini lovasok,
- f) " " Walter-vértesek,
- g) " " Schlebutsch-ezred,
- h) " " Ratschin-lovasezred,
- i) " " Kný-lovasezred,
- k) " " Fürstenberg-ezred,
- l) " " Spankau-dragonosok,
- m) " " Heister-lovasok 5 százada,
- n) " " Souchi-ezred,

- o)* alatt a Schwede-dragonosok 1 százada,
- p)* « « Pitzer-dragonosok 3 százada,
- q)* « « Wallis-ezred.

A Nagy-Morotva déli harmadának fordulóján és a Kis-Morotva közti teret ismét egy 1500 lépés hosszú három ékalakú vonalsáncz zárta el, melyben:

- r)* alatt a Köbl-ezred,
- s)* « « Blandau-lovasezred,
- t)* « « Collalto-ezred,
- u)* « « Mondewert-ezred, Nagyfalú községet (Dorf Niad-falu) tartották megszállva.

A vár előtt, a Tisza kanyarulata által képzett horogban az *E)* sánczban a «*Žürftliche gnab*»-ezrede (vagyis a «kegyelmes herczeg» ezrede) táborozott.

Tokaj város (*B)* előtt mintegy 600 lépésre a déli oldalon, a Lencsés-hegy kidudorodása alatt 250 lépésnyire szűkült a tér, melyet a hegy és a Tisza jobb partja közt sánczczal zártak el (*C*). A sánczon belől egy tutaj-hidat építettek, mely a Tisza balparti részére szolgált. Ennek a hídnak biztosítására épült egy csillagsáncz (*D*).

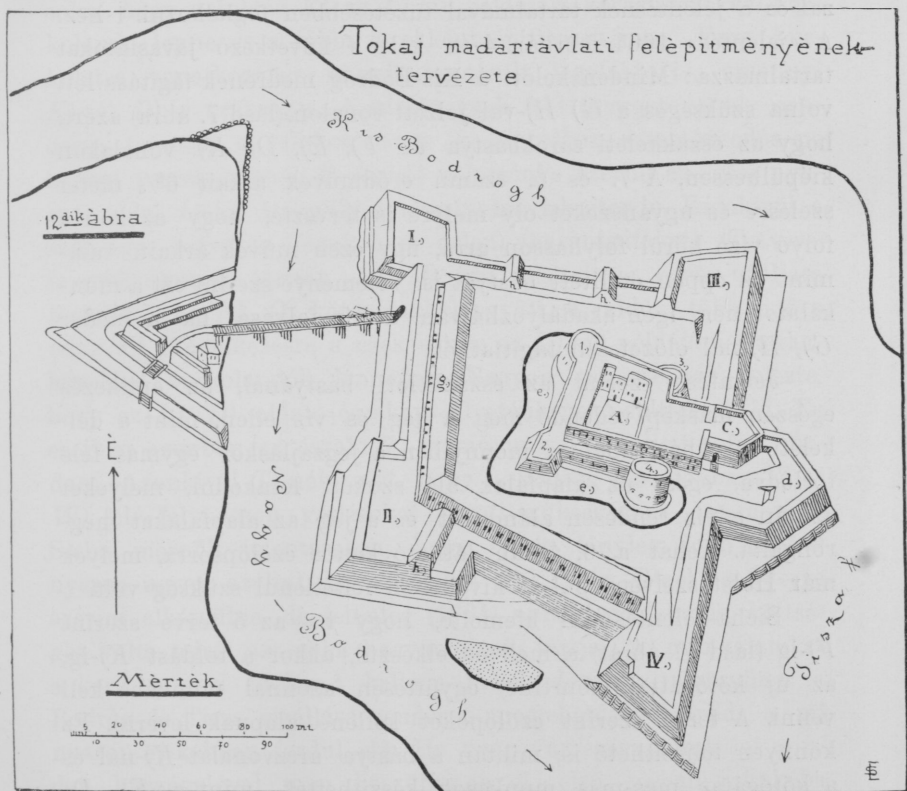
A sánczok Sicha rajza szerint vízárokkal voltak körülvéve, és a feltüntetett kijáratoknál különös erődítési művekkel (zárt-sáncz) voltak megerősítve.

VII.

A tokaji várművek helyreállítása Holst Jakab és Sicha Lukács György felvételei és tervei szerint. Evlia Cselebi török világutazó szemlélete a tokaji vár körül. Sicha mérnök javaslatai a tokaji vár építése dolgában. Tokaj vár hetedik és utolsó építkezési korszaka 1660—1668-ig.

Midőn 1663-ban az a hír terjedt el, hogy a tatárok Ónod felől Tokajnak közelednek, Wesselényi Ferencz gróf nádorispán általános felkelést hirdetett. Azonban hiába volt a felhívás, a tokajiak azt izenték, hogy ők feleségeiket és gyermekeiket a német tokaji őrség zabolátlanságának oda nem hagyhatják. Jól-lehet Rottal hadai a Tisza környékén táboroztak, a török mar-talóczok csakugyan egész Tokajig száguldoztak. De előnyomulá-sukat tovább Rottal megakadályozta.

Sicha mérnök még 1664-ben is Tokaj várművei helyreállításával foglalkozott s hátrahagyott, a 10. és 11. ábrán kimutatott térképen kívül, még négy rendbeli rajzot, melyeket a folyamatban levő építkezések során egy «jelentés» kíséretében jóváhagyás végett beterjesztett.

A rajzok a következők:

1. Az 1660-ban készült alaprajz (lásd 7. ábrát),
2. Egy madártávlati felépítmény tervezete (lásd 12. ábrát),¹

¹ Ennek eredeti rajzát az *Országos levéltár* Lymbus Militaria II. sorozat 17. csomójában találtam *Sicha* mérnök jelentésével együtt.

3. Az 1660—1664. évek közt felépült 6. és 7. számú erőd-művek (Ravelin) szelvénye (lásd 13. ábrát) és

4. A tokaji vár tervbe vett kibővítése (lásd 14. ábrát).

Mint hogy Tokaj vár teljesen elpusztult, annak felismerésére, hogy ezen javaslatba hozott építkezések miként lettek végrehajtva, szükségesnek tartom úgy ezen négy rendbeli rajzzal és a jelentésnek tartalmával tüzetesebben foglalkozni. 1-hez. A «jelentés» 1664 február 4-én kelt s következő javaslatokat tartalmazza: Mindenekelőtt a Kis-Bodrog medrének tágitása lett volna szükséges a *G*) *H*)-val jelzett vonalon (lásd 7. ábra) azért, hogy az északkeleti sarokbástya az *F*), *E*), *D*), *K*) vonalakon kiépülhessen. A 7. és 6. számú erőd-művek árkait $6\frac{2}{3}$ méter szélesre és ugyanezeket oly mélyre is tervezte, hogy azokon a folyó vize körül folyhasson arra, úgy ezen művek árkait, valamint az éppen említett bástyát is. Véleménye szerint ezt a munkálatot nem igen akadályozhatván a víz folyása, ha a meder *G*), *H*)-nál előzetesen tágíttatnék.

Jelentése szerint az északkeleti bástyánál, az építkezés egészen másképp védendő meg a jég és víz ellen, mint a délkeleti sarokbástyánál; a mennyiben a jégzajláskor egymás felé torlódva, egész az alapfalak alá szokott lerakódni, melyeket azután a víz rendesen alámosott és a jég az alapfalakat meg rongálta. Tehát a 6. ábrán látható kettős czölöpsorra, melyek már Holst szelvényéből is kivehetők, feltétlenül szükség volt.

Sicha jelentésében kiemelte, hogy ha az ő terve szerint *F*)-ig (lásd 7. ábrát) a mellvéd elkészül, akkor a toldást *K*)-ig, az új kötőgáttal (courtine) együttesen azonnal munkába kell venni. A terve szerint czölöpöket kellene alapnak leverni. Ez könnyen teljesíthető is, miután a bástya arczonalát *K*)-nál és a kötőgátat más-más munkások készíthették, mint a *E*), *D*) arczonalát. Rámutatott ezen jelentés, hogy ezen művekhez és mellvédekhez elegendő föld áll rendelkezésre. Tanácsolja, hogy miután ellenséges veszélytől is lehet a munkálát közben tartani, ezeket egyike a másika után kell készíteni. A vár védképessége tekintetéből hangsúlyozta, hogy ezeknél a munkáknál szem előtt tartandó volna az a szükséges elővigyázat, hogy ne nagy nyílások hagyassanak.

Az északnyugati szegletbástyának *L*) faragott kockakövekkel való kiburkolását és a többi műveknek pedig a mellvédekkel együtt tanácsolja rekeszesen (geschrotten) vésett szárfákkal való felépítését. A régi szárfák (Pfosten) 1664-ben már annyira rothadtak és szüettek voltak, hogy a jelentés szerint azok a saját lövegeinek tüzelésekor is darabokban hullottak le. Ez okból javasolta, hogy a toldás *K*) az *L*) mű példájára kockakövekkel burkolandó lenne és a többi is ekként építtessék meg. Ezen burkolatra vonatkozólag annyit tanácsolt legalább is, amennyi *K*)-tól *D*)-ig szükséges. A szőlőhegyek felé (nyugaton) oly magasra tervezte a falakat, hogy a bástyában a tartózkodás ne legyen veszélyeztetve. E végből véleménye szerint az egész nyugati oldal *L*)-tól *M*)-ig ily módon volna készítenendő. Ezenkívül a szükséges helyeken (északon és délen) «harántgátakat» (Travers) is szükségesnek tartott. Az *M*) mű elkészítése egész utoljára hagyható, az *N*), *O*) kötőgátakkal együtt, a midőn több idő s pénz áll rendelkezésre s ezek szinte az *L*) mű példájára kockakövekkel burkolandók lennének. Nagyon tanácsosnak jelezte, hogy az *L*), *D*) oldal (északon) ilyenképen építtessék ki. Ez esetben azonban az északi 7. számú művet le kellett volna hordani. Azonkívül *T*)-nél azért, hogy a Bodrog vize jobban *V*) és *W*) felé folyhasson, gátlásokat tartott szükségesnek. Azt mondja Sicha mérnök jelentésében, hogy a vár tényleg jobb alakot nyerne ugyan azáltal, ha a bővítés *D*), *Y*) és *Z*)-nél az ő terve szerint elkészülne, de jelenleg (1664) annak meglehetősen költséges volta miatt azt abba hagyandónak tartja. A munkálatokat a kora tavaszi időben¹ kellene megkezdeni, a mennyiben a Bodrog és Tisza vízállása rendszeren meglehetősen lepad, a mi nyáron ritkábban fordul elő. Ha nyárig az egész munkálat minden hozzávalóval nem készülhetne el, első sorban munkába vehető volna az *E*), *D*), *I*) vonal. Elég volna, ha csak az alap is megadatnék, mert akkor a további munkálat nem járna nagy

¹ Tudvalevő, hogy 1664-ben volt a felsőmagyarországi hadjárat a törökök ellen. Ekkor volt a garamszentbenedeki csata július 19-én, valamint a szentgotthardi csata augusztus 1-én. A tatár hadak pedig minden irányban dúltak s feljutottak egész Ónodig.

nehézséggel. A gát és mellvédeknek kivételével, a külső falat kétszeresen gyeppel burkolni tanácsolja. Igen érdekes a mérnök abbéli tapasztalata, hogy az akkori lövedékek hatása «kettős gyephanton» kétes volt. Sőt szerinte a merőleges lövés ellen már «egy gyepréteg» is elégségesnek bizonyult. Ezért javasolta, hogy ezeket a gyeprétegeket fűzdugványokkal kellene berakni, melyek új televényben könnyen megfogannak és a gátat gyökereivel 1·98—2·64 méterre (6—8 láb) áthálózzák. A gátban pedig véleménye szerint galagonya volna ültetendő s közébe tavaszkor és nyáron zabot vethetnének. Hasonló eljárást látunk már 1598-ban Arad váránál követni Szelestey János lippai kapitány által.

2-höz. A jelentéshez mellékelte madártávlati színes alaprajzból (lásd 12. ábrát) kivehető, hogy Sicha mérnök beterjesztett javaslatát egészben nem fogadták el és a javasolt munkálatok csak részben hajtottak végre, hihetőleg pénzhiány miatt.

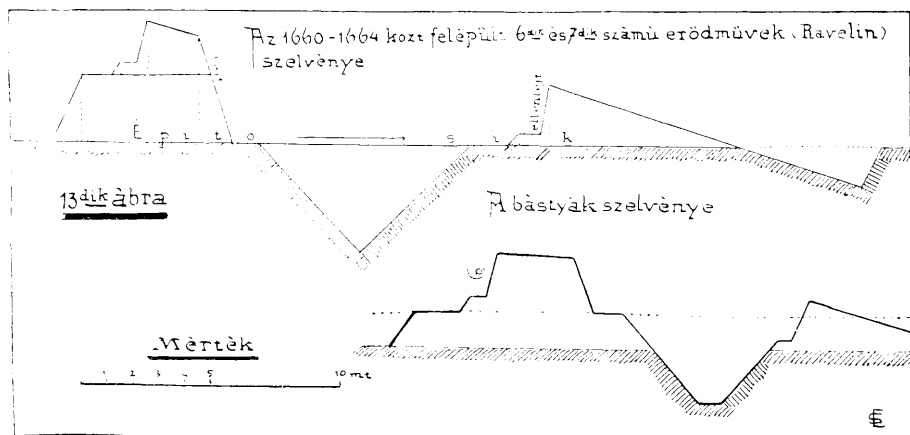
Ezen rajzon a Mátyás korabeli három kerek torony 1., 2. és 4. szám már ekkor be volt építve. A hiányzó 2. számú torony helyén egy ék alakú bástya látszik. Az ötszögű bástya műveket úgy látszik «fokerődművé» *c*) (Koffer) akarta Schicha átalakítani. E végből a kőbástya fedelezen a rajzon hiányzik. A mű alatt a belső vár bejárata van jelezve s előtte a *d*) erőd-mű. Az így kialakult várkastély körül kivehető a szabályozott széles árok *e*). A kötőfalakat és bástyákat köröskörül a Bodrog s a Tisza vize védik. A nyugati kötőfalán meghagyott főkapunál a Bodrog át van hidalva. A hét falábon nyugvó hídon a Bodrog jobb partján levő erőd-műn keresztül vezet az út Tokaj városába. A bástyázott védmű I., II., III. és IV. szám, valamint az *A*)-val jelzett belső vár közt, közel a nyugati és déli kötőfalakhoz egy hosszú épület áll *g*). Az északi és déli falon harántgátak *h*) észlelhetők.

Ezen rajzot megtekintve, észrevehetjük, hogy a bástyákat *P*), *Y*), *E*), *D*), *K*) és *B*) nem úgy bővítették ki, mint az a 7. ábra vonalozott nyomdokolásán látható, hanem azok úgy maradtak, a hogy a 6. és 7. ábrákon a rajzok mutatják.

3-hoz. Az alaprajzhoz mellékelte szelvényekből az is kivehető, hogy a gátak miként alakultak a bástyákkal együtt (lásd a 13. ábrát). Azonban a nyugati oldalon a bástyák és a kötőfal

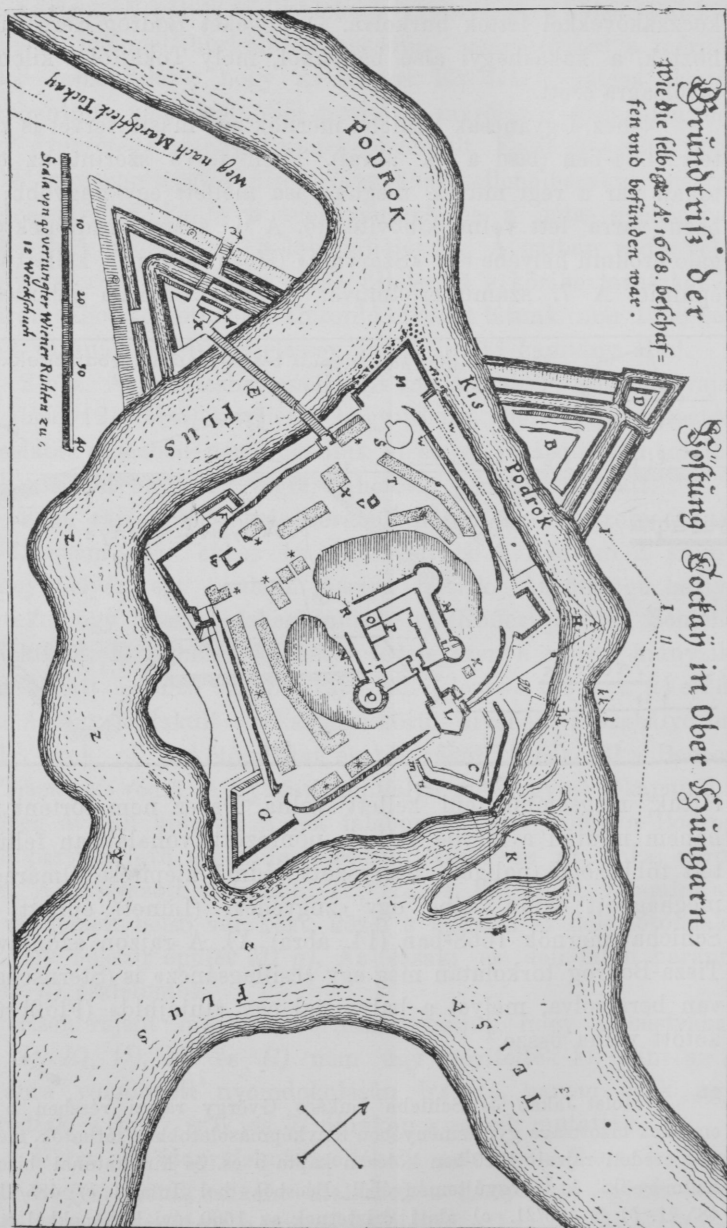
kockakövekkel lettek burkolva. A köveket Bodrog-Keresztútból hozták, a kakashegyi alsó bányából, mely Tokajtól 9 kilométer távolságra esett.

4-hez. Ugyancsak Schicha mérnök egy másik tervet is készített 1664-ben (lásd a 14. ábrát). Ezen terve szerint az egész tokaji vár a régi művek meghagyása mellett egy nagyobb szabású várrá lett volna kibővítendő. A 6. számú hídfőnek szolgáló erődmű helyébe egy «Szarvmű» (Hornwerk)-nek kellett volna épülnie. A 7. számú erődművet, a mint Schicha jelentéséből

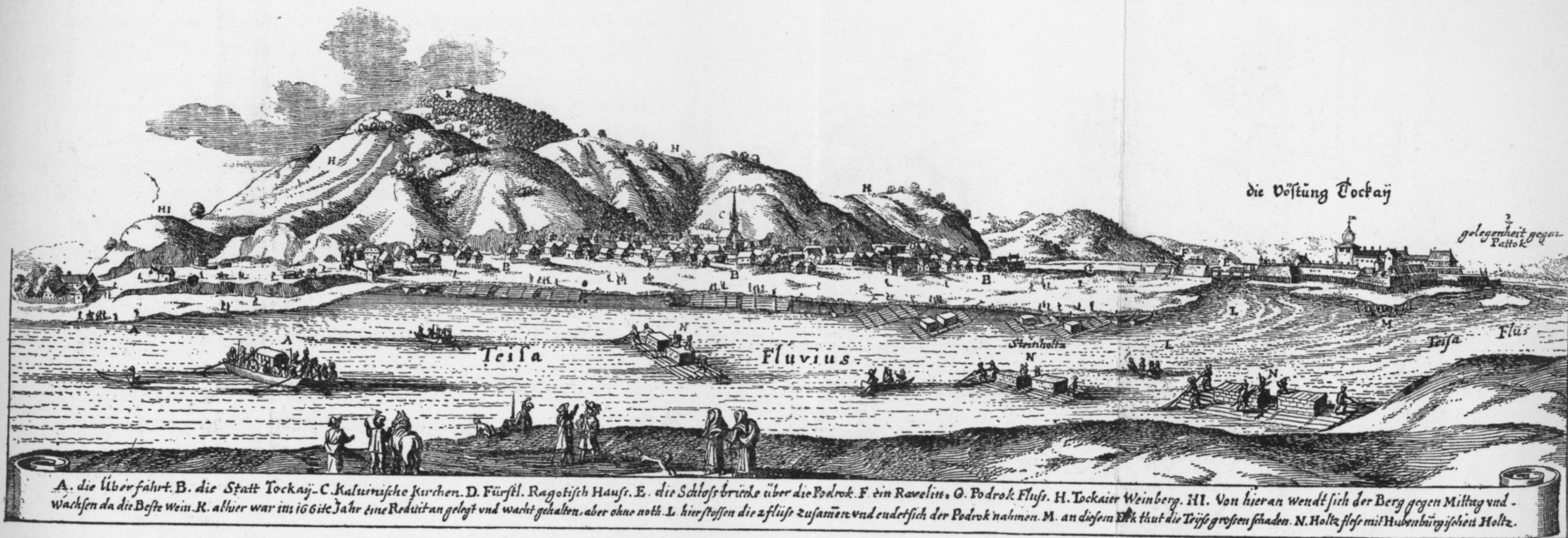

láttuk, megsemmisíteni kellett volna. De ez nem történt meg, hanem miután a tervbe vett és pontozott vonalakban feltüntetett többszögű (poligon) bástyázott védmű kiépítése elmaradt, a meghagyott ékmű elébe egy «zugvédet» (Lünet) épített épen Schicha mérnök 1668-ban (14. ábra X). A rajzon azonkívül a Tisza-Bodrog torkolatán még egy «csillagsáncz» is (Sternschanze) van berajzolva, melyet a balparttal egy «tutajhid» (Floßbrücke) kötött volna össze.¹

¹ Holst Jakab és Schicha Lukács György rajzai részben a műemlékek bizottsága gyűjteményében fényképmásolatokban láthatók, melyeknek eredeti rajzait 1910-ben kölesön kapta a cs. és kir. katonai bizottság hadmérnöki és terveysgyűjteményéből Bécsből, hol Inland e) 485/21. a), 485, 21. b) és 485/21. c) alatt őriztetnek az 1660. évi látképekkel együtt. Másik részét a rajzoknak a karlsruhei levéltárban őrzik, hova Badeni

14. ábra. A tokaji vár kibővítésének terve.

15. és 16. ábra. Tokaj város és vára a XVII. században Sicha Lukács hadi-mérnök egykoru rézmetszete után.

A végrehajtott építkezést a 6., 7. és 14. ábrák mutatják.

Az 1660-ban készült térképen (lásd a 10. és 11. ábrát) a Tisza balpartján egy csillagsáncz állott, a jobb parton pedig a sáncz mögött Sicha egy sánczot tüntet fel C) alatt. Ennek helyén a Sicha 1668-iki rézkarczán (lásd műemlékek bizottságánál) egy kőből épült fal közepén egy kapuház, a Tisza jobb partján pedig egy tető nélküli kötorony állott. Ugyanezen látképen délnyugati látpontról örökítette meg ez a mérnök Tokaj vár XVII. századbéli állapotát (lásd a 15. és 16. ábrát.).

Jellegzetes módon van feltüntetve ezen látképen a hidfő-erődműve kapujával együtt, melyen kívül az emelcső látszik. A mű nyugati végében kis őrház és a magasra emelt gátfala felett emelkedik ki az őrség házfedele.

A hidfő mögött, a Bodrogon át vezetett a híd, melynek keleti végében a vár kapuja előtt megint egy emelcső van.

Ezután következnek a vár művei, még pedig: a vár délnyugati bástya teste, eközt és a lőréses déli bástya közt a kötőfal, valamint a Sicha látkörét képező most már kiépített keleti bástya.

A művek kiszögelő sarkain az őrházak, a mellvéden: ott hol lőrések nem voltak, sánczkarók mutatkoznak. A művek felett, a délnyugati kötőfalon, egy hosszú hét kéményes ház teteje; a déli bástya keleti oldalában egy-, és a tovahúzó kötőfalon szintén egy ház fedele vehető ki. A keleti bástya felett emelkedik ki az ötszögű most már megváltozott Mátyás korabeli kőépítmény és e felett egy fából készült csúcsfedelű védőház.

Kivehető még: a belső várszakasz délnyugati sarkán álló

Lajos hagyatékából kerültek. Ezek a rajzok én reám azt a benyomást tették, hogy Sicha, valamint Holst már előbb létezett tervek után dolgozhattak. S ha ez így van, akkor nagyon közel áll az a feltevés, hogy II. Rákóczi György halála után az özvegy birtokában volt rajzok után dolgozott a két mérnök, mely rajzok akkor jutottak III. Ferdinánd király birtokába, midőn az özvegy Rákócziné kénytelen volt a tokaji várat a királyi biztosoknak átadni.

Sicha 1668. évi rajzára vonatkozólag lásd az eredeti két rézkarczot az országos műemlékek bizottságának rajzgyűjteményében 23/1890. sz. alatt, melyek Rómer Flóris hagyatékából kerültek oda.

bástya toronyszerű kiépítése, hagymaalakú tetővel; és az ezen délnyugati oldal végében volt kerek torony süveg tetejével, mely lőpor-raktárul szolgált. Ettől keletre, egyemeletes nyulánk épület képezi a belső vár délkeleti sarkát, hol az élelmi raktár illetve az I-ső Rákóczi György belső hadszertára volt. Ez a várból vezető folyosóhoz záródik, mely az ujonnan épült faszerkezetű védőházba vezetett.

Evlia Cselebi török világotutazó 1664 és 1666 közt fordult meg ezen a vidéken. Azt mondja a várról, «hogy katonasága akkor német volt». A Tisza folyó partján csúcsos magas hegy tövében fekvő «erős várnak» nézte. Csak messziről szemlélhette meg, s úgy találta, hogy «fellegvára» volt; a mi alatt a belső várat érthette. Ebből határozhatjuk meg, hogy a jelenleg teljesen elpusztult vár színhelye ott, hol egykor az ősi öregtorony állott, emelkedettebb volt.¹

Ez az építkezés tartott egész 1668-ig, mely egyuttal Tokaj vár hetedik és utolsó építkezési korszakát jelzi. Az egész építkezés egy a középkorból az újkorba átmenő és átalakult «művárat» tüntet fel.

VIII.

A tokaji vár viszontagságai 1667-től 1705-ig. A vár pusztulása. A vár helyszínének kataszteri felmérése. A vár hadi jelentősége és területi nagysága. Pusztulása.

Kóborló katonák 1667-ben Tokaj és Bodrog-Keresztur között többeket kifosztottak. Ezek Wesselényi nádor jelentése szerint (április hó) tokaji és kállói katonákból valók voltak.² Mint-hogy ez a vidék örökös utonállás és rablás által volt veszélyeztetve, alkalmasint ezért késedelmeskedett Sicha mérnök által javasolt kiépítése Tokajnak. A tokaji vár parancsnoka 1668-ban Strassoldo gróf, majd 1670-ben Stahrenberg Rüdiger gróf volt.

¹ *Evlia Cselebi*: Magyarországi utazásainak fordítása dr. Karácsony Imre: III. köt. 98., 483. lapok.

² Lásd *Kandra Kabos*: Végbeliek kalandozásai. Századok. 1872., 699. lap.

Ezt az utóbbit I. Rákóczi Ferencz Sárospatakon vendégségben elfogatta és a tokaji várat 8000 lovassal, 4000 gyalogossal ostrom alá vette. Szuhai Mátyás és Szepesi Pál voltak megbízva ezen ostrom vezetésével, kik április 9-én a Sárospatakról odahurczolt ágyukkal lövették is a várat,¹ de a husvétől pünkösdig huzódó ostromot abbahagyták.² A sikertelen ostrom után üzette ki Széchényi György kalocsai érsek Tokajból a helvét hitvallású papot, vasasnémetekkel.

Az 1671. évi tavaszon Ibrányi László kurucz ezredes fenyegette meg Tokajt.³ A következő évben Wolfgang Frigyes császári tábornok Tokaj részére 2920 köből gabonát követelt, mihez Zemplén = 1000, Ungh = 843, Abauj = 596 és Torna vármegye 202 köböllel járult.⁴

A bujdosók első támadásakor 1672-ben Szuhay Mátyás és Szepes Pál zászlói alá mintegy 15.000 ember sereglett össze, melynek egy része Kállóról a Tisza felé indult. Spankau tábornok ugyan dandárával eléjük vonult, de a túlerő elől hátrálni volt kénytelen. A bujdosók ekkor megszállották Tokajt. Schmidt császári ezredes vállalkozott 1674-ben ellenök s Tokajnál jun. 21-én győzött is felettük, de győzelme keserves volt, mert vesztesége még egyszer akkora volt, mint a kuruczoké.⁵ A vár pedig a kuruczok kezén maradt. A reá következő évben a kuruczok Böcsnél, Borsod vármegye keleti határszélén ismét vereséget szenvedtek. Vaudemont Károly herczeg Tokaj visszafoglalására julius 18-án érkezett a vár alá, azt körülzártá s faltörő ágyuival lövetni kezdte. Az ekként tört résen aztán háromszori roham után Tokaj várát a császáriak bevették. Kabay Márton, az egyetlen életben maradt kuruczvezért, Vaudemont karóba huzatta.

A kegyetlenkedése által hirhedt Kobb tábornok 1677-ben hadait Ecsednél gyülekeztette, hogy onnét a fölkelők ellen indul-

¹ Rónai Horváth Jenő: II., 230. lap. *Pauler Gyula* A bujdosók támadása 1672-ben. Századok, 1869., 116. l.

² *Pauler Gyula*: id. mű. 79. l.

³ *Borovszky Samu* szerkesztésében Szabolcs vármegye monogr., 446. és 520. l.

⁴ *Lehóczky Tivadar*: Győri tört. füz. 1865. évf. 343. l.

⁵ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű, II., 231., 233. l.

jon, azoknak túlerejével szemben azonban nem mert ütközetet elfogadni, hanem a Tisza mögé visszavonult. Ezen visszavonulásnál a kuruczok meglepték Kobbnak, Barkóczy és Castaldo által vezetett utóhadát Tokajnál, s annak súlyos vereséget okoztak.¹

Teleky Mihály 1678 junius havában siker nélkül ostromolta Tokajt, de még ugyanez évben szeptember elején már itt a várban tartották ama nagy haditanácsot, melynek határozata értelmében Thököly Imre vezérlete alatt a fölkelők Felső-Magyarország elfoglalására indultak. De a vár hamarosan visszaesett a császáriak kezébe úgy, hogy 1682-ben Thököly hadainak újból kellett Tokajt ostromolni.²

A vár 1684-ben ismét idegen kézen lehetett, mert a lengyelek által megszállott és védett Tokajt újból kellett ostromolnia Thökölynek. A vár elfoglalása után Izdenczy Mártont tette meg a vár parancsnokává. Thököly elrendelte a sánczárkok és töltések felujtását s a várnak védhető állapotba helyezését. Még nem lehetett befejezve a vár felujtása, midőn Izdenczy 1685-ben magát Schulez tábornoknak megadta, az őrség pedig a császár és király pártjára állott. Ekkor Thököly ügye már rosszra fordult. Eperjes eleste után Tokaj alá húzódott, mely ekkor már (szept. 29-én) a császáriak kezén volt.

Egy összeírás 1694. évből őrizte meg a Tokaj várában állomásozott magyar s német katonák ezidőbeli névsorát. Vrangel Henrik és Vacmuth Gáspár parancsnoksága alatt, Kokh András volt az élmező biztos, Hugó János sőtiszt és Ettlíng János a magyarok századosa. A magyarok 36-an, a németek 22-en voltak. Összesen 63 fő.

A tokaji zendülés 1695 július 2-án tört ki s ennek köszönhető a Barkaszón elfogott Esze Tamás, ki később II. Rákóczi Ferencz fejedelem híres ezredese lett, megszabadulását. Ugyanis a sok nyugtalanító hírek miatt nem tartották tanácsos-

¹ *Rónai Horváth Jenő*: id. mű, II., 234. l.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű, II., 239. l. és *Geöcze István*: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. évfolyam. Hadi tanácskozások az 1577. évben, 502—537. lapig.

nak őt a nagykarolyi börtönben tartani. Szatmárra küldték, hol a várparancsnok Guquell Pongrácz ezredes, vallatás után szabadlábra helyezte.¹

Vizsolyban 1697-ben május végén a császári zsoldos hadak és a nép között összeütközés történt. Nagyobb jelentőséget nyert ez azért, hogy a nép a kuruczokkal összefogva, az egykori regécsi vár gyaloghadnagyát, Tokaji Ferenczet és Szalontai Györgyöt vezérükre kikiáltva, vezérük alatt július 1-ére következő éjjel Tokaj várát rajtaütéssel elfoglalták és a német őrseget felkoncizolták. A császári hadvezetőség nem méltatta eléggé figyelmére a Thököly Imre szétszórt fegyvereseit. Tokaji manifesztumot bocsájtott ki a fölkelésre Thököly nevében, melynek ezredesül vallotta magát. A dolog ily állásánál fogva Károlyi Sándor felhívta a szathmári vármegyei nemességet, hogy a baj terjedését gátolja meg. De még mielőtt ezek odaértek volna, július 16-án már Nigrelli tábornok Kassáról és Vaudemont herczeg Egerből birtokba ejtették Tokajt. A városban szabad zsákmányolást engedtek és a várba szorult fölkelőket válogatás nélkül karóba huzatták. Tokaji Ferencznek azonban sikerült a karóbahuzatást kikerülnie, mert Koháry István gróf tábornok a neki, regécsi raboskodása alatt tett szolgálatait megjutalmazni akarván, kieszközölte a bécsi udvarnál, hogy Tokajinak megkegyelmeztek.²

A szabadságharc alatt Bercsényi Miklós főgenerális 1703-ban Tokaj alá ment. Itt adta ki szeptember 17-én felhívását a ráczokhoz, hogy a magyar ügghöz csatlakozzanak, a mi azonban foganatlan maradt.³

Bercsényi jövetelének hírére Montecuccoli Tokajnál levő lovasezrede Kassára vonult vissza, s így október 9-én, midőn

¹ *Dongó Gyárfás Géza*: «Tokaj várának 63 főnyi őrsege 1694-ben». Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1909. évf. 399. l. *Rónai Horváth Jenő*: idéz. mű. II., 252., 253. *Walther Imre*: «Károlyi Sándor a Rákóczi háború kezdetéről.» Századok, 1874., 319., 320.

² *Thaly Kálmán*: Rákóczi kora szepesi levéltárakban. Századok, 1870., 652., 653., 1873., 35. lapok. *Légrádi Ferenc*: 1697 július 2-án írta hogy Tokajt bevették a németek.

³ *Márki Sándor*: Sarkad története. Budapest 1877.

báró Károlyi Sándor is megjelent a tokaji táborban, ostrom alá fogták a várat. Mivel Rákóczi hadai Szatmár és Tokaj közt voltak megosztva s így nem rendelkeztek megfelelő hadierővel, Tokaj ostroma nem haladt. A bekövetkező tél rendkívül szigorú lévén, a befagyott Bodrog és Tisza kedvezett a fejedelemnek s azt felhasználva, Tokaj várat minden oldalról hadaival körülrátarta. Erre aztán a tokaji várórség szabad elvonulás kikötése mellett 1704. évi január 9-én feladta a várat és Rákóczi zászlaja alá állott. A tokaji várban talált ágyukat Rákóczi már Eger ostrománál használta. Ekkor Gencsi Zsigmond lett Tokaj vár parancsnoka.¹

Miskolcz város jegyzőkönyvei szerint, oda a fejedelem február hó 8-án vonult be Tokaj alól, a mikor is egy onnan hozott 11 mázsás romlott törzságyut ajándékozott a városnak, melyből az eklézsia harangot öntetett.²

Rákóczi fejedelem a császáriak által a sárospataki várnak 1702. évben történt rombolását megbosszulni akarván, 1705-ben Tokajt széthányatta. A Karcsa, a Tisza és Bodrog medreiből ásott csatornákat készíttetett és megbizta Patay Sámuelet, hogy az ezekben meggyülemlett és egy csatornába egyesített vizeket bocsássa rá a várra, mi azután a várat tényleg teljesen elsodorta.

Rákóczi, Vihnyén 1704 okt. 8-án kelt levelében parancsolta meg Zemplén vármegyének, hogy a tokaji várat elhányattassa.

Patay Sámuel várkapitány 1705 április 9-én írja Tokajból a vármegyének: Mivel már a tokaji várnak elhányattatása jó módon véghez ment, a szegénységet elbocsájtottam innen, jól-lehet még a vizet kellene a váron által vonni; — mindazonáltal, hogy kevés pihenést vegyenek szegények — eleresztettem őket.³

¹ *Walther Imre*: Idézett czikk, Századok, 1874. 411., 413. 1872. 714., 715. II. *Bártfai Szabó László*: Forgách cs. tört. 512. lap. *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II. 324., 330., 339. Eger 1704 ápril 16-án hódolt meg a fejedelemnek.

² *Dr. Szendrei János*: Miskolcz város története. II. k. 311. l.

³ *Dr. Visegrádi János*: Tokaj várának leromboltatása 1704-ben. Adatok Zemplén vármegye történetéhez. 1912. 91. l.

A szigeten álló vár, a mint hogy láttuk, már korábban is sokat szenvedett a Bodrog s Tisza rombolásai által, jelentősége is mindinkább csökkent, mert a mindjobban kifejlődő úthálózatok lehetővé tették annak megkerülését. Fentartása pedig épen rengeteg áldozatokkal járt, melyek kétes értékű előnyeivel nem igen állottak arányban. Az a várháromszög, melynek súlypontját Tokaj egykor képezte, megszűnt. A vár maga oly kicsiny volt, hogy abban alig fért el pár száz ember. Ezen akartak segíteni, midőn 1660-ban a rakamazi sáncokat felépítették. De ezeket is az árvizek elhordták úgy, hogy ma alig lehet belőlök valamit felismerni.

Alaposan csak úgy lehetett volna Tokaj erődítésein lendíteni, ha sikerült volna azt a nagyszabású művárat kiépíteni, mely a 14-ik ábra szerint tervezve volt. De ekkor is csak addig maradhatott volna meg, a míg a löfegyverek óriási romboló hatása be nem következett, mert a közelfekvő magaslatok teljesen uralták.

Mindezeket mérlegelhette a bölcs fejedelem, midőn ezen elavult várnak lerombolását elrendelte. A vár helyén, ha az árvizek lefutottak, még 1846-ban köveinek egy részét látták, nagyrészt azonban elhordták. Helyenként még falai is látszóttak. A bástyák kimagasló helyein kertek virultak. A vár helyén pedig magasba nyuló nyárfák állottak.¹

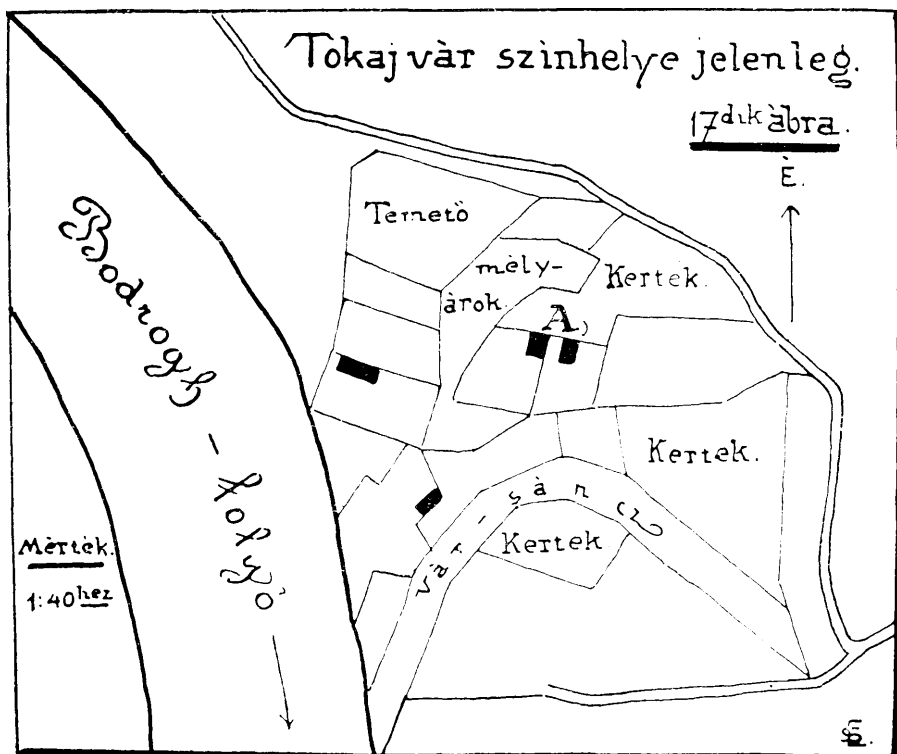
A magyar függetlenségi harcz hadműveletei során 1848—1849-ben már csak a város szerepel. Klapka tábornok 1849 január 22-én Schlick támadását itt verte vissza, majd a 31-én intézett ellentámadása elől ügyesen a Tisza mögé vonult vissza.

Az utolsó hadijelenet, mely Tokaj közelében lejátszódott, 1849 június 28-án volt, a midőn Wiszoczkzy József honvédtábornok az orosz erővel szemben csak kevés ellentállást fejtett ki s így Tscheodajeff tábornok még aznap Tokajba bevonult.²

¹ *Farkas Pál*: «Tokaj és Vidéke» Honderű 1876. II. 3. sz. 56—57. ll. és *Emich Gusztáv*: Nagy képes naptár 1861. «Tokaj» 118—120-ig.

² *Rónai Horváth Jenő*: id. mű. II., 505—529. lapok és *Getlich Rikhard*: Magyarország függetlenségi harcza, III., 552. l. 555.

A kataszteri földfelmérés térképén a 17-ik ábrán kimutatott hely mutatja jelenleg a tokaji vár régi helyszínét. A «mély árok» jelzi az egykori belső vár árkat, melyen belül két ház áll, A), mely az öregtorony helyszínét adja. A «vársánczczal» jelzett keskeny szallag, annak a csatornának maradványa, me-

lyet Patay Sámuel ásott. A «kertek», valamint a «temető» jelző azon területeket mutatják, melyeken a külső vár bástyái állottak.

A vár színhelyének hadijelentősége az Árpádok idejétől egészen elenyészteig abban nyilvánult, hogy két folyó, a Bodrog és Tisza összeömlésénél alakult a szigeten és a só, a fa és az élelmiszerek szállítására, nemkülönben a kereskedelemre alkalmas átkelő helyen feküdt. Az itten jól épített hidak és utak a köz-

lekedést mindenkor elősegítették. Arszlán várától (Lemberg) Pest és Erdély felől a műutak itt futottak össze és még a mai fejlett viszonyokhoz mérten is a város színhelye nagy fontossággal bír.

Mindenkor felismerte ezen előnyöket s ehhez képest fokozatosan fejlődött Tokaj erődje, mígnem erőszakos módon elpusztult.

Sícha s Holst adatai szerint a várkastély, vagyis a belső vár 10.057 □ méter területen feküdt (lásd h-l-m-n-o 7. ábra). A külső vár, vagyis külművei a szigeten 68.800 □ méter területet foglaltak el (lásd p-q-r-s-t.) Ha pedig a két ékeröd területeit is beleszámítjuk, akkor Tokaj vár védművei 80.428 □ métert foglaltak el.¹

¹ A már felemlített rajzokon kívül, melyeket Tokaj vár leírásához használtam, vannak még több rajzok, melyek a közlötöket igazolják. És pedig: ¹ 4 iven Tokaj vár látképe Münster Sebastian Cosmographia universa-(Cosmographey Basel 1541.) Basel 1550. *Tokaj vár* ¹ 4 iven, Meisner Daniel XVI–XVII. századbeli Kupferstecher készítette. D. M. C. B. betűkkel jelzi magát, a mi annyit jelent: Daniel Meisner Comothoriensis Bohemorum. Martini Zeilerinnel 1660-ból; Tokaj látképe, A. Bloem. del. F. Historia di Leopoldi Cesare M. D. C. LXX. Bécs, szerzője: Galeazzo Gualdo *Priorató*. T. H. pag. 90. A Theatro Europ: T. 9. pag. 50 adja alaprajzát. Ugyanezen műben T. 9. pag. 1150 szintén előfordul. Ugyanezen műben T. 10. pag. l. 803. is egy szép szelvényt ad, mi mellett egy látkép a nemes bortermelő szőlőhegyeket ábrázolja. Tokaj: Krekwicztl. I. 9. Sícha közlött felvétele után. Tokaj: *Bodener Gabriel* der ältere Kupferstecher zu Augsburg Force d'Europe. Europens Pracht und Macht. Mindezek *Ungarischer Magazin* 1872. évi II. köt. 332–33. lapjain fel vannak említve.

Bubics Zsigmond: Magyarországi várak és városok czímen, a Magyar Nemz. Muz. könyvtárában talált fa és rézmetszetek után adott ki egy művet Budapesten 1880-ban. Ebben Tokaj váráról 11 képet közöl, lásd 71—72. oldal.

Karlsruhéban 1910-ben a badeni nagyhercegi levéltárban találtam a következő Tokaj várára vonatkozó tervrajzokat: Band XIII. No. 62., 63., 64. fol. 54., 55., 56., Band XXI. No. 15., 16. fekete tusrajz ismeretlen szerző, Band XV. No. 45., 52., Band IV. No. 3.

Tokaj vár irodalma előfordul:

Tokaj s régi vára: Zombory Gusztávtól «Vasárnapi Ujság» 1861. 10. sz.

Tokaj: Zombory Gusztávtól «Hazánk s a külföld» 1864. 41., 43. szám.

Az előadottak végeredményeként összegezhettük, hogy Tokaj vár építkezéseiben négy várszerkezetet ismerhetünk fel. Először a középkori várszerkezetet, midőn még csak a torony állott (lásd 1., 2., 3., 4. és 5. ábrát). Másodszer az ó-olasz rendszert, mely Mátyás király idejébe esik. Ez később a magyar mód szerint, a palánképítkezésekkel és a Marschi-féle olasz erődítés bástyázott rendszerével újult fel. Ekkor a bástyák szárnyai megtörték voltak (lásd 3., 4. és 5. ábrát), valamint az önálló «védgát» is egy oly jellegzetes mű, mely Marschi rendszerének bélyegét viseli. Ezt a művet Marschi «Pontoni»-nak nevezte. Harmadszor az olasz szerkezetnek javított rendszerét a Speckle Dániel-félt, ki Schwendi Lázár idejében hazánkban járt (lásd 6. ábrát). Ezen ábrán nincsenek feltüntetve a karlsruhei levéltárban Band XV. No 52 alatt, rajzban előforduló felépítmények azért, mert ezek csak tervbe vétettek, de végrehajtva nem lettek. Végre negyedszer Rimpler György «gátmű rendszere». De csak némileg s nem egészen valósult meg, mert a sziget kicsi volt arra, hogy Sicha mérnök azt ezen rendszernek megfelelőleg kifejleszthette volna. Azért nevezték a «gátrendszert» Rimpler rendszerének, mert ő volt az, ki Vauban eszméit s az ezekből leiszűrődött nézeteket új rendszerbe foglalta össze. Ebben a rendszerben akarta Sicha is azt a nagyszabású «gátművet» építeni, melyet tervezett (lásd 14-ik ábrát), de a melyet felsorolt sok okok s akadályok miatt nem hajthatott végre.

SOÓS ELEMÉR.
ezredes.

«Tudományos Gyűjtemény», Specht Lajostól 1823. IV. 3.

«Nagy képes naptár»: Bucsánszky 1856. IX. 45.

«Mindenes Gyűjtemény» 1790. IV. 76.

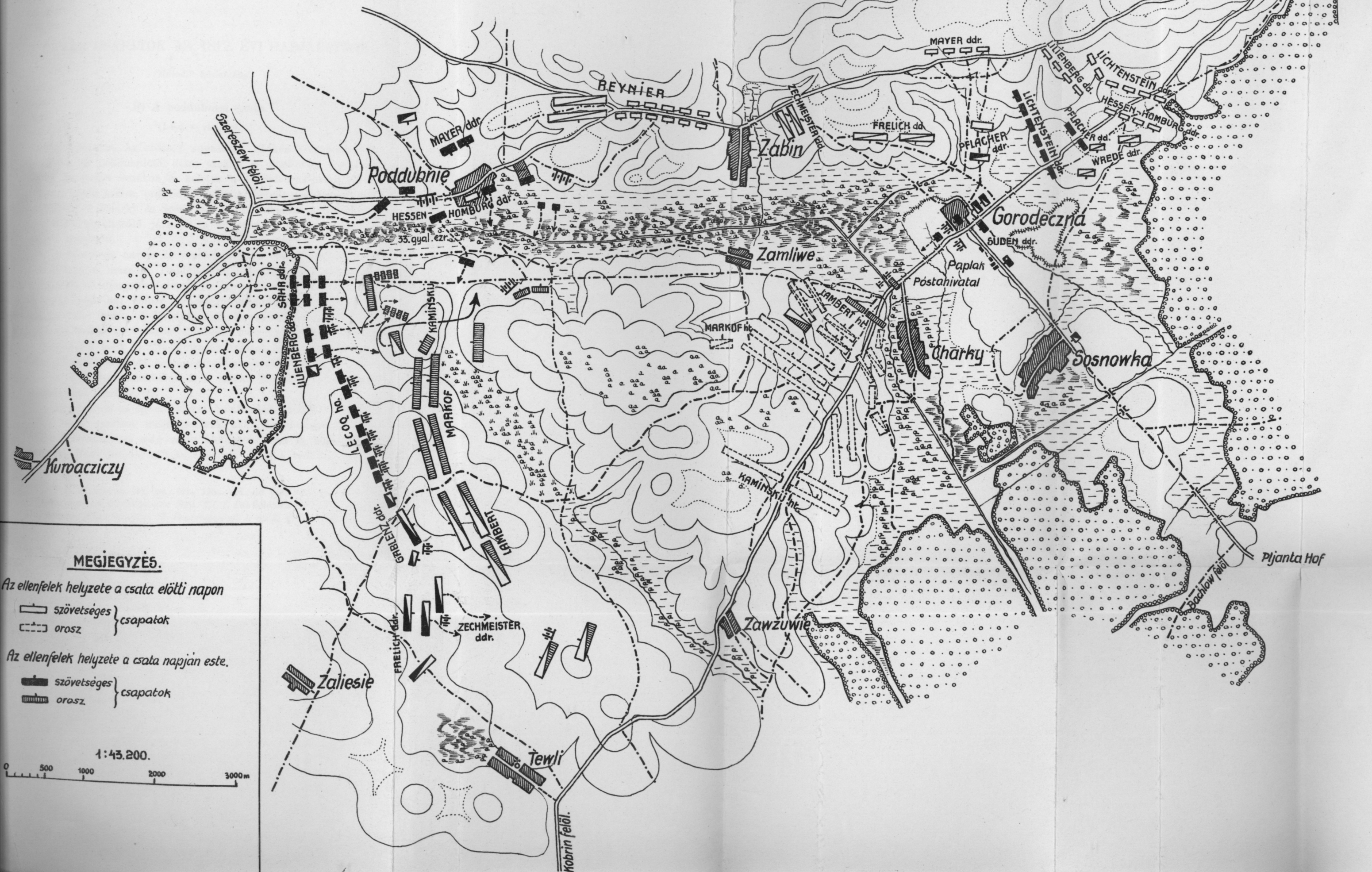
«Győri tört. és régészeti füzetek» 1863. II. 102., 265.; 1865. III. 130., 255., 557., 262 és 342. ll.

Tokaj hegyaljai album, Szabó József és Török István szerkesztésében, 1867.

A PODDUBNIEI CSATA.

1812 AUGUSZTUS 12.-ÉN.

Pruszyń
Kozybrod

MEGJEGYZÉS.

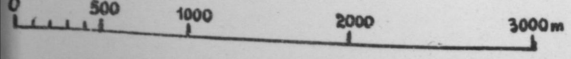
Az ellenfelek helyzete a csata előtti napon

- szövetséges } csapatok
- orosz

Az ellenfelek helyzete a csata napján este.

- szövetséges } csapatok
- orosz

1:43.200.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

(Második közlemény.)

B) A poddubniei csata.¹

(Lásd a vázlatot.)

A csatatér. Az oroszok augusztus 12-ikén Gorodecznától nyugatra és Poddubnietől délre azokon a dombokon foglaltak állást, melyeket északon és keleten a Gorodeczna-patak átlag 7—800 lépés széles, erdővel és bozóttal benőtt mocsaras völgye fog körül. A Charky és Sosnowka táján, valamint a Gorodecznától keletre elterülő járhatatlan mocsaras erdő egész Kozybródig húzódott.

A mocsáron három út vezetett át: az első Gorodecznáról Tewli felé, a második Poddubnieről Zawzuwiera, a harmadik Poddubnietől nyugatra Sereszewről Kuwacziczyra. Az első kettő hosszú, csak hat ember szélességű és hidakkal megszakított töltésre volt építve. A Poddubnieről Zawzuwiera vezető út töltését és hidját az oroszok a csatát megelőzőleg lerombolták. A harmadik, mely kettéhasította az oroszok balszárnya mentén elterülő erdőt, a csata napján némileg víz alatt állott.

A kilövést, nemkülönben a száraz helyeken a mozgást semmi sem akadályozta.

Az oroszok az egész vidéket beláthatták. Állásuk oly erős volt, hogy arczban megtámadásuk akár Gorodecznánál, akár pedig Poddubnienél még nagy áldozatok árán is kétségesnek látszott. Nagy hibája volt az állásnak, hogy a védelmet táma-

¹ F. A. 1812. 8—93., 94., 122., 125., 126., ad 129., ad 132., 159. és 13—45., továbbá *Mittheilungen* 1884. III. f. Die Schlacht bei Poddubnie am 12. August 1812., valamint *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 306—314. l.

dással összekapcsolni nem lehetett és hogy nyugatról megkerülhető volt. Utóbbi esetben a támadó a védőt leszoríthatta a keletre elterülő mocsarakba.

A szövetségesek tüzésége Gorodeczna és Poddubnie körül elég jó állásokat talált ahhoz, hogy sikeresen küzdhessen a nálánál erősebb ellenséges tüzéséggel szemben. A támadó csak az ellenség szeme előtt végrehajtott megkerüléssel érthette el célját és pedig úgy, hogy a míg Gorodecznánál és Poddubnie-nél csekélyebb erőkkel leköti a védőt, addig csapatainak nagyobb számával annak bal oldalába és hátába tör.

Erőviszonyok.

Szövetségesek. Osztrákok és magyarok: 25 gyalog zászlóalj, 38 lovas század és 68 ágyú; ¹ zászok: 13 gyalog zászlóalj, 16 lovas század és 4 üteg. *Összesen: 33,600 ember.*

Oroszok: 24 gyalog zászlóalj, 38 lovas század, 3 kozák-ezred és 6 üteg, vagyis összesen 28,000 fő.²

Az ellenfelek helyzete a csatát megelőzőleg.

A szövetséges hadtestek élén haladó Frimont-hadosztály augusztus 11-én a támogatására küldött 2 század vadászszal, 2 század horvát határőrrel és a Beaulieu, valamint a *39. magyar gyalogezred* 1—1 zászlóaljával kiverte Gorodecznából az oroszok utóvédét, a mi után az osztrák-magyar hadtest Goro-

¹ Távol voltak: Mohr tb. különítményével, továbbá 1 zászlóalj és 1 lovas század Maletznél az Antopol felé visszavert oroszok megfigyelése végett.

² *M. Bogdanowitsch* i. m. I. k. 306. l. Az oroszok erejét biztosan megállapítani lehetetlen, mivel ahány szerző, annyiféle az adat. Bogdanowitsch szerint az Antopol és Chomsk felé visszaszorított Tschaplitz és Chowanskij nem jutott el Poddubniehez. Számításba véve még Melissinónak Pinsknél álló különítményét, a poddubniei csata napján Tormasófnak 13.000 embere volt kikülönítve. Ezzel szemben Danilewsky 32.000 főre teszi, Schwarzenberg pedig 35—40.000 emberre becsülte az oroszok erejét az 1812 augusztus 11-én végrehajtott szemrevételezése alapján! Lásd: *Mittheilungen*. 1884. III. f. 282. l. — Tschaplitz és Chowanskij augusztus 8-án ütközött meg Signiewiczzy alatt Schwarzenberggel és ha ezután mind a ketten Antopol felé vonultak vissza, a mely irány a mocsarak miatt a legrövidebb volt, három nap alatt 77 km-t kellett megtenniök, hogy résztvehessenek a poddubniei csatában.

deczna mögött az út mindkét oldalán a magaslatokon táborba szállott, Reynier csapatai ellenben a Zabin és Poddubnie közötti térségre vonultak fel. Zechmeister dandára, melyet Reynier megerősítésére szántak, Zabin közelében vonult fel. A mikor a terep felderítésére kiküldött járőrök azt jelentették, hogy a Poddubnie és Kuwaciczzy között elterülő erdőben ellenség nincsen, az 1. sz. zász könnyű gyalogezred 2. zászlóalja megszállotta a Szere-szewről jövő utat és használhatóvá tette azt még a tüzérség számára is. A balszárny biztosítására a Beaulieu-gyalogság egyik osztályát a Kienmayer-huszárok egy járőrével Dachlowra küldötték.

Tormasóf serege Gorodecznával szemben a magaslatokon tömörült és pedig úgy, hogy az I. harcvezetési vonalban állottak Lambert és Markof hadtestei, míg a II-ikban Kamenskij ezredei a tartalékot alkották. A tüzérséget megosztottan Gorodecznával és Poddubniével szemben állították fel. Csodálatos, hogy Tormasóf ellenségeivel való szoros érintkezése mellett sem szerzett tájékozást a terepről és teljesen figyelmen kívül hagyta a Szere-szewről jövő utat és az ennek mentén elterülő erdőséget.

Csataterv. Schwarzenberg, igen helyesen, belátta, hogy az oroszok állását sem Gorodecznánál, sem Poddubniénél arczban meg nem támadhatja. A Charkytól és Sosnowkától délre való megkerülés lehetetlen volt a terep viszonyai következtében. Csakis az ellenséges balszárny megkerüléséről lehetett szó abban az esetben, ha az oroszok nem veszik észre a megkerülésre szánt erők fölvonulását. Támogatta e tervet az, hogy az oroszok nem szállották meg sem a Poddubnietől nyugatra és azután délnek vezető utat, sem pedig a kuwaciczzyi erdőt. A két vezér tehát abban egyezett meg, hogy a míg az osztrák-magyar csapatok zöme Gorodecznánál és Poddubniénél leköti az oroszokat, addig az osztrák-magyar csapatok egy részével megerősített zászok a kuwaciczzyi erdőn át oldalába törnek azoknak.

A támadást aug. 12-én kellett végrehajtani, mielőtt Tormasóf magához vonja kikülönített csapatait.

A terep nyílt volna s az, hogy az oroszok állásukból az egész vidéket s így a szövetségesek mozdulatait is betekintették, önkénytelenül arra a kérdésre vezet, hogy miért nem hasz-

nálták fel a szövetségesek az éjszakát megkerülő mozdulatuk végrehajtására? A felelet az, hogy mivel a lőfegyverek hatása akkor még nem volt oly jelentékeny mint ma, nem igen voltak szokásosak az éjjeli vállalatok; a szövetségesek seregtestei csak aug. 12-én éjjel érkeztek be a csata terére, még pedig előző akadályokkal teli menetek után fáradtan, a minek következtében pihenőt kellett adni a csapatoknak annál is inkább, mert az ellenség főerejével várható küzdelem folytán rendkívüli erőmefeszítésekre volt kilátás. Továbbá lehetetlen volt pontosan felderíteni a terepet és az ellenség helyzetét s így az idő sem volt elegendő ahhoz, hogy pontosan előkészítsék az éjjeli vállalatot az ismeretlen vidéken.

A csata lefolyása.

A harcztot Reynier kezdette meg azzal, hogy gyalogsága egy részével Poddubnienél kísérletet tett az oroszok balszárnyának megtámadására. Ez az elhamarkodott támadás azonban nem sikerült, mivel Tormasóf észrevette és Kamenskijt rendelte előre, ki visszaverte a szászokat, a mi után 5 gyalog- és 2 dragonyos ezreddel, valamint 2 üteggel Poddubnievel szemben állást foglalt. A míg itt, nemkülönben a Gorodecznánál álló osztrák és orosz tüzérség között ágyúharc keletkezett, addig Reynier elővéde (Zechmeister és Gablenz — szászok — lovas és Nostitz szász gyalogdandára, valamint két üteg) d. e. 9 óraker, főcsapata pedig a Blankenstein-huszárok egy századával d. e. $\frac{1}{2}$ 11 óraker indult el a kuwacziyi erdő felé. A lassú megindulásnak oka volt egyrészt az, hogy az oroszok tétlensége és balszárnyuk biztosítása körül tanusított hanyagsága következtében Reynier gyanakodni kezdett, hogy Tormasóf Gorodeczna körül mellékutakon meglepetésszerűen támadni készül, másrészt hogy elővédünk nehezen vergődött át a mocsáron s az erdőn, a főcsapatnak pedig meg kellett várnia a Poddubniehez rendelt osztrák erők beérkezését.

Délben a következőképen állottak az ellenfelek.

Szövetségesek. Balszárny Gorodecznánál Frimont altábornagy alatt: Trautenberg hadosztálya, Lichtenstein és Wrede dandárai két nehéz üteggel. Ezen $11\frac{1}{3}$ zászlóaljból alakított csoportnak színlelt támadásaival magára kellett vonnia az oro-

szok figyelmét és lovasságával összeköttetést kellett létesítenie egyrészt a Dachlownál álló bal oldalvéddel, másrészt a Poddubnienél álló csapatokkal. Közép Poddubnienél: Mayer és Frelich dandárai; az ugyanide rendelt Hessen-Homburg dandár még táborában állott; Reynier oszlopához való csatlakozás végett menetben volt Lilienberg dandára. Jobbszárny: Zechmeister és Gablenz lovas dandára a kuwaciczyi erdőtől keletre elterülő magaslatokon; Reynier hadtestének zöme a kuwaciczyi erdőben.

Oroszok: Markof és Lambert hadtestei Gorodecznával szemben, Kamenskij hadteste Poddubnievel átellenben és pedig úgy, hogy 3 gyalog ezrede (6 zlj.) két üteggel az I-ső, 2 gyalogezrede (4 zlj.) pedig a II. harczonalban állott arczczal északnak, — 2 dragonyosezred a balszárnynon vonult fel a kuwaciczyi erdő felé fordultan.

Időközben megkerülő csoportunk elővédét vezető Zechmeister kibontakozott az erdőből és tüzérségének támogatása mellett fedezte főcsapatának menetét és lehetővé tette ennek a kuwaciczyi erdőben harcshoz való csoportosítását. Délután 3 órakor beérkezett Poddubnie alá Hessen-Homburg dandára, a hol Schwarzenberg is várta a csata kifejlődését. Ugyanekkor indultak támadáshoz Reynier csapatai és pedig úgy, hogy a jobbszárnynra húzódott Zechmeister és Gablenz lovassága, a középre jutott Lecoq hadosztálya és Lilienberg dandára, a balszárnynon maradt Sahr dandára, mögötte az 1. sz. könnyű szász gyalogezred és két tartaléküteg.

A mint látjuk, Reynier támadása teljesen váratlanul érte Tormasófit, a mi annak a már említett súlyos hibának tulajdonítható, hogy nem derítette fel a terepet és nem gondoskodott arról, hogy lovassága tájékozást szerezzen az ellenségről! A siker előfeltétele, a meglepetés és a kezdeményezés a szövetségeseken részén volt. Sehol semmi nyomát nem találjuk annak, hogy Tormasóf a terep kedvező minősége mellett érvényre juttatta volna azokat az eszközöket, melyek a védőnek az erősebb ellenséggel szemben való harcában is kilátást nyújtanak a sikerre. Csupán a pusztá várakozásban remélte boldogulását. Mivel előző nagy menetek, vagy harcok által ki nem fáradt csapatainak egy része már aug. 10-én a magaslatokon állott,

ideje volt állásának megerősítésére, fedezékek és akadályok készítésére, nemkülönben ellenfelének megtévesztésére.

A Poddubnievel szemben álló Kamenskij hevenyében 4 gyalog- és 2 dragoonosezreddel, valamint a megerősítésére küldött 2 üteggel balra kanyarodott, tőle délre Markof állott fel 5 gyalogezreddel, 4 lovasszázaddal és 6 ágyúval, a balszárnyon pedig Lambert vonult fel 1 gyalog- és 2 huszárezreddel, a tatár dzsidásokkal (négy század), a kozák és kalmuk irreguláris lovasággal és 6 ágyúval; Poddubnie átellenében csak 1 gyalogezred és 2 üteg maradt, a gorodecznai szorost pedig csupán 1 gyalog- és 1 dragoonosezred, valamint 1 üteg védelmezte.

A szövetségeseket az oroszok ágyútűzzel fogadták. Húsz tizenkétfontos ágyú hevesen lödözte az előnyomulókat. A *19-ik gyalogezred* egy óra alatt 90 emberét veszítette el.¹ Lilienberg tábornok alól kilőtték lovát, ő maga pedig megsebesülvén, helyette a dandár parancsnokságát a Poddubnieről idesiető Bianchi vette át. Nemsokára azonban megakadt Reynier előnyomulása egyrészt az orosz gyalogság erélyes ellentámadása miatt, másrészt mivel a nagyobb erejű ellenséges lovaság átkarolással fenyegette jobbszárnyát. Különösen hevessé váltak az ellentámadások a Poddubnievel szemben fekvő magaslaton, nyilvánvalóan azért, hogy szétverjék Sahr dandárát s hatalmukba kerítsék a kuwaciczyi erdő északkeleti részét, vagyis hogy áttörjék és szétválaszszák a szövetségeseket. A csatatér kulcspontját tehát a Poddubnievel szemben fekvő magaslat alkotta, a melynek birtokáért most már elkeseredett küzdelem kerekedett. Kamenskij nagyerejű gyalog és lovas tömege Sahr dandárát az erdő felé vissza is vetette körülbelül esti 6 órakor. A dolog oda jutott, hogy az átkarolásra szánt erőket az oroszok legyőzték, mivel azok nem részesültek a kellő időben támogatásban az arczsoport részei által.

Valóban az utolsó pillanatban adta ki a poddubniei magaslatokon álló Schwarzenberg Hessen-Homburg tábornoknak azt a parancsot, hogy dandára egy részével gázoltassa át a mocsarat és rohantassa meg a Sahr dandárát szorongató oroszokat.

¹ *Bianchi* relatiója. *F. A.* 1812. 8—159.

Hessen-Homburg tábornok a *Porubszky őrnagy vezette 33. gyalogezred 1. zászlóalját* rendelte ki a merész támadás végrehajtására. A legénység az orosz tüzéség kartácstüze ellenére, derékig besüppedten nagy erőfeszítéssel átküzdötte magát a mocsáron, fölrohant a domb tetejére s hátába tört az oroszoknak! Követte őket a *2. gyalogezred* egyik osztálya is. A meglepett ellenséges gyalogság legott abbahagyta Sahr üldözését és itt álló lovasságának egy részével visszaszorította a magyar osztályokat egészen a mocsár széléig. Ezalatt a *33. gyalogezred 2. zászlóalja Andrássy ezredes* vezetése alatt szintén átgázolt a mocsáron és segítségére sietett testvér zászlóaljának. Csatlakozott hozzá a *2. gyalogezred* s a Mayer dandarához tartozó zászlóaljak néhány szakasza, a melyek azután megosztottan nemcsak oldalba, hanem hátba is kapták az ellenséget.¹

Így nyilatkozott meg már 100 évvel ezelőtt is az az elv, hogy az átkarolással egyidejűleg határozottan neki kell menni az ellenségnek arczban is, hogy ezáltal őt minél több erőnek alkalmazására bírjuk az arczban és megakadályozzuk azt, hogy innen csapatokat kivonjon és ezeket a más irányból támadó saját főerőinkkel szemben alkalmazhassa.

A magyar csapatok sikere bátorságot öntött a szászokba, kik előretörték s magukhoz ragadták Lillienberg magyar ezredeit is. A támadni készülő orosz lovasság visszaverésére a *19. magyar gyalogezred* egyik zászlóalja négyszögeket alakított, a melynek oltalma alatt a *Blankenstein-huszárok* itt álló százada is előrevágtatott, egyik ütegünk fölvonult, néhány századból alakított esatárlánczunk pedig a mocsár szélén elterülő dombtetőnek vette

¹ A *Schwarzenberg* által 1812 augusztus 14-én kiadott General-Befehl többek között ezeket tartalmazza: Gyönyörűséggel szemlélttem, hogy a csapatok a legnagyobb rendben hajtották végre a megerőltető meneteket, hogy állhatatosan túrték a legnagyobb fáradoalmakat és vígan vonultak az ellenség elé. Egyelőre kiváltképen meg vagyok elégedve és igen meleg köszönetet mondok a *Colloredo-ezrednek* . . . A *Porubszky őrnagy* úr által vezetett *Colloredo-ezred 1. zászlóalja* hősie elszántsággal, heves puska- és kartácstűzben előbb átgázolta a csipőig érő mocsarat, megostromolta az ellenség védelmezte magaslatot, majd az utána nyomuló *2. zászlóaljjal* megakadályozta az ellenséget abban, hogy áttörje esatavonalunk közepét. *F. A. 1812. 13—10.*

irányát. A csatárok a harc hevében elszakadtak a zászoktól a mi által hézag támadt a csata vonalában. Ekkor Bianchi *Szentivány őrnagy vezetése alatt a 19. gyalogezred két századát* rendelte előre. Ezek a hézagon át magukkal ragadták az egész tömeget s ezzel együtt bal oldalába törtek a tetőn álló ellenségnek. Az oroszok képtelenek lévén ellentállani a nagy tömegnek, elhagyták állásukat, a csatatér kulcspontját.

Mialatt Poddubnievel szemben eldőlt a csata sorsa, azalatt Tormasóf nagyobb erejű lovassága Reynier jobbszárnyát akarta tönkreverni. A tatár dzsidások két dragonyos ezreddel neki-lovagoltak a szövetségesek lovasságának. A míg a zászok arczban ellenrohamot intéztek, addig a Zechmeister vezette Hohenzollern-vértesezred az ellenség védtelen oldalába tört és ezt visszavetette. E küzdelemben Frelich huszárjai is résztvettek. A dandár ugyanis d. u. 5 óraker parancsot kapott, hogy Zechmeister támogatására ennek jobbszárnyára vonuljon. A míg az *1. huszárezred* Tewli felé biztosította jobbszárnyunkat, addig a *Blankenstein-huszárok* segítségére vágottak az osztrák nehéz lovasságnak. Az orosz lovasság még egyszer támadást intézett Zechmeister csapatai ellen, de ekkor is véres fejvel vonult vissza.

Határozottan neki akart menni az ellenségnek az ősz Frimont, ki a poddubniei heves harc hallatára egy hatfontos és egy tizenkétfontos üteggel Gorodeczna elé vonult és az ott álló Suden dandárának támogatása mellett helyreállította a töltésút egyik hídját, majd pedig rohamhoz csoportosította gyalogságát. Támadását azonban nem vihette keresztül, mivel Schwarzenberg a puszta védelemre utasította.

Esti 7 óra után az oroszok az egész vonalon visszahúzódtak. A harcnak a sötétség vetett véget. Hogy a nappali visszavonulással járó súlyos veszteségektől megóvják magukat, az oroszok aug. 13-án hajnalban elhagyták a csata terét és Kobrin felé visszavonultak.

Veszteségek. A szövetségesek vesztesége volt: 6 törzs- és főtiszt, 169 ember; megsebesült 36 tiszt és 1040 katona; elfogatott 14, eltűnt 91 ember. Az oroszok vesztesége halottakban, sebesültekben és elfogottakban megütötte a 3000-et.¹

¹ Tormasóf jelentése szerint csak 1300. M. Bogdanovitsch i. m. I. k. 312. l.

A mint a csata lefolyásáról irt jelentések is igazolják, főként a magyar csapatok derékségének és vitézségének volt köszönhető a győzelem, a mely csapatok már előzőleg nagy és fáradságos meneteket hajtottak végre a művelés alá nem vetett vidék úttalan utjain és rengetegein át. Wiener cs. kir. vezérkari testületbeli őrnagy a poddubniei csatáról irt értekezésének befejező részében ezeket írja: *A dicséretreméltó cselekmények közül tündökölve kimagaslík a Colloredo-ezred vakmerő támadása, Sahr szász dandárának renvíthetetlen állhatatossága, a mely mellett vállvetve küzdött Lilienberg dandára!*¹

A Tormasóf vezette védelemben látjuk, hogy a mint ő arra az elhatározásra jutott, hogy ellentáll a szövetségesek megkerülő részének, nem csupán a pusztá védelemre szorítkozott, hanem figyelembe véve a terep nyújtotta kedvező viszonyokat, ellentámadásokba ment át és ezeket a rendelkezésére álló összes csapatai harczeréjének teljes kihasználásával hajtotta végre; érelyesen kereste a döntést, vissza akarta vetni a szövetségeseket igen helyesen előbb a megkerülő csoport belső szárnyán, később pedig, a mikor Reynier kifejlődött, még a külső szárnyon is. Hiba volt, hogy nem a fejlődés alatt támadta meg Reyniert, a mi felderítő és figyelő szolgálata teljes elhanyagolásának volt természetes következménye.

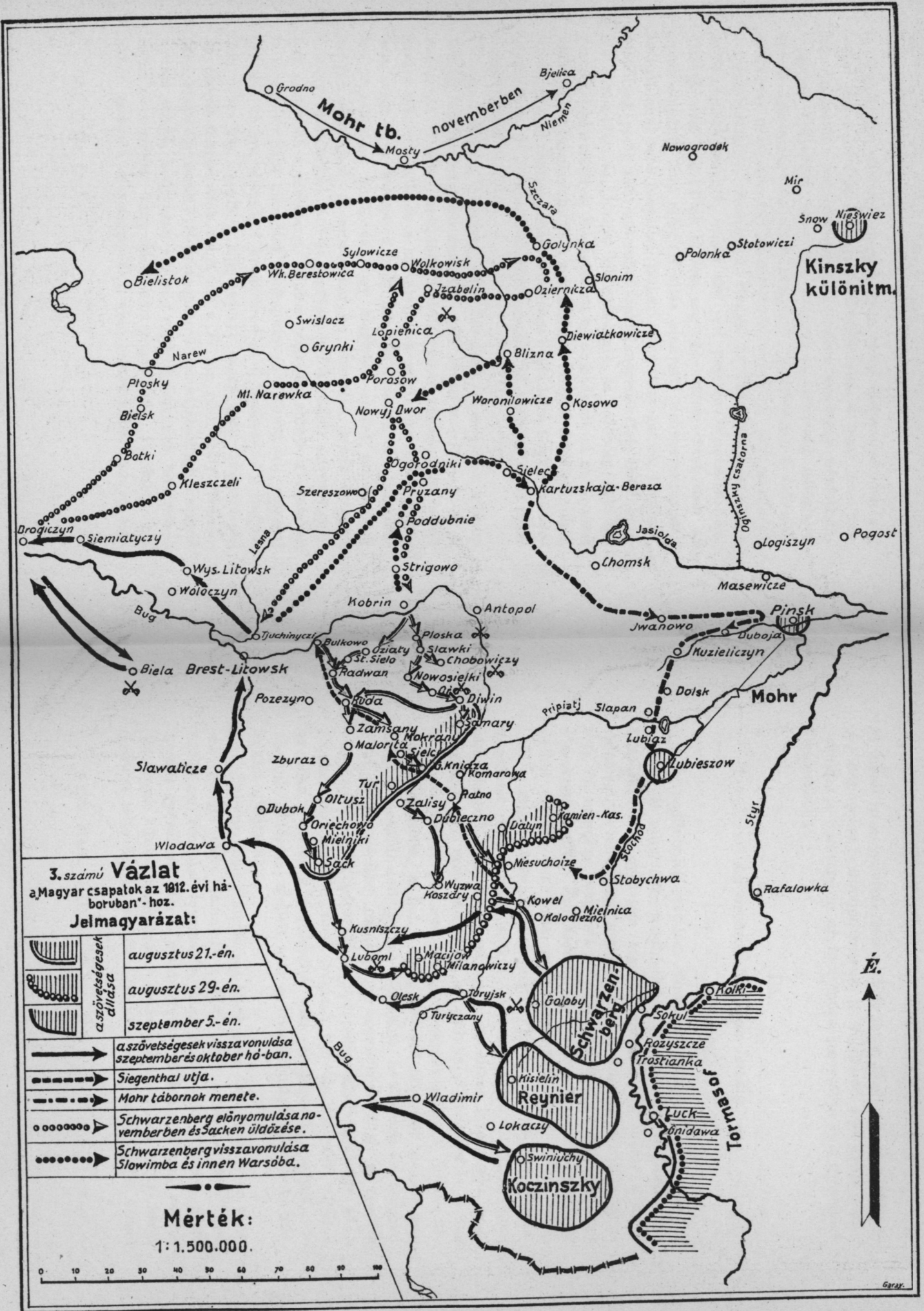
Bogdanovitsch többször említett munkája I-ső kötetének 312. lapján azt írja, hogy az oroszok a szövetségesek nagyobb ereje ellenére egész napon át megtartották állásaikat. Tormasóf a csárhoz intézett harcjelentésében ezeket mondja: Hiábavaló volt az ellenség erőfeszítése, császári Felsőged csapatai egy tapodtat sem hátráltak és elfogtak 4 tisztet és 230 embert. A tábornokok, a tiszték és a katonák egymással versenyre keltek a vitézségben, császári Felsőged serege a csatatéren táborozott, a melynek mi maradtunk az urai. Ehhez hozzáfűzi *Bogdanovitsch*, hogy Tormasóf csupán azért vonult vissza, mivel állása harcra kedvezőtlen volt, ellenségei pedig nagyobb erejükkel igen könnyen elvághatták volna visszavonulási vonalától;

¹ *Mittheilungen. 1884. III. f.* Die Schlacht bei Poddubnie am 12. Aug. 1812. 299. l.

a meghátrálás oka volt még, hogy a sereg élelmezése igen sok bajjal járt a litvaiak lázongása következtében s hogy híret veték, miszerint a warsói nagyhercegségben szervezett népfelkelő-csapatok Volyniába készülnek betörni a lakosság fellázítása végett. Igaztalanul vallották magukat győzteseknek a szövetségesek; az orosz fővezért az általános viszonyok kényszerítették a visszavonulásra. Keményen bírálja az érdeemes orosz író a szövetségesek vezéreit, mikor ezt veti papírra:¹ az ellenséges vezérek nem használták ki sem nagyobb számerejüket, sem az orosz csapatok által elfoglalt állás hiányait. Schwarzenbergnek aránytalanul több csapattal kellett volna támogatnia Reyniert, utóbbinak pedig nem lett volna szabad megkísérelnie Poddubnie-nél a támadást és időelőtt kibontakoznia az erdőből; neki két osztrák hadosztálylyal megerősített egész hadtestével az oroszok balszárnyát megkerülni és a kobrini utat elfoglalni kellett volna. Az ellenséges vezérek határozatlansága hozta létre, hogy 36 zászlóaljukból és 60 lovasszázadukból csupán 23 zászlóalj és 32 lovas század jutott harcába!

Igaz, hogy a Napoleon által lebecsült s csupán a közbiztonság fenntartására alkalmasnak vélt orosz zászlóaljak egész napon át vitézül harcoltak s kétségtelen bizonyítékát adták kiváló erkölcsiségüknek a szövetségesek nagyobb erejével szemben, hogy a szövetségesek nagy hibákat követtek el a megkerülés végrehajtása körül és hogy elégtelen erőket alkalmaztak céljuk elérésében, de mindenkor az a vesztes, kinek csapatai a nagy veszteséggel járó és legvégsőig fokozódott szívós harcban elhagyják a csatateret, mint a hogy az ebben a csatában is megesett! Hol maradtak Tschaplitz és Chowanskij csapatai (12 zlj, 12 lov. század, 4 kozákezred és 6 tüzérszázad), melyek aug. 8-ika óta, vagyis a signiewiczyi harc után zavartalanul ugyancsak megtehették volna azt a 77 km utat, mely elválasztotta őket a fővezértől? *Bogdanowitsch* munkájában sehol semmi nyoma annak, hogy ezen különös rendeltetéssel nem bíró részek miért nem siettek, vagy miért nem rendeltettek Poddubnie alá akkor, mikor a szövetségesekkel való összeütközés bizonyos volt

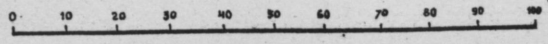
¹ I. k. 314. l.

3. számú Vázlat
 a Magyar csapatok az 1812. évi háborúban - hoz.
Jelmagyarázat:

	aszövetségek visszavonulása szeptember és október hó-ban.
	Siegenthal útja.
	Mohr tábornok menete.
	Schwarzenberg előnyomulása novemberben és Sacken üldözése.
	Schwarzenberg visszavonulása Słomimba és innen Warsóba.

Mérték:
 1: 1.500.000.

es miért nem tartották szem előtt azt a tételt, hogy a kölcsönös támogatás és minden másutt nélkülözhető erők gyors összehozása a harcmezőn az erőt megsokszorosítja és a győzelmet kierőszakolja!

III.

Az oroszok üldözése Luckig.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)

A poddubniei csatában Tormasóf minden erejét harcba vetette és mindaddig rendületlenül kitartott, míg legcsekélyebb kilátása volt a győzelem kierőszakolására; sőt mikor a siker valamennyi lehetősége tűnőben volt, a sötétség beálltaig kitartott és megóvta csapatait a nappali súlyos veszteséggel járó visszavonulástól. Érintkezését a szövetségesekkel feltűnés nélkül és úgy szakította meg, hogy azok hűlt helyét találták a mikor fölvirradt augusztus 13-ikának hajnala. Visszavonulását megszakítás nélkül folytatta egész Luckig, vagyis támadásának kiindulási pontjáig, a mi annak bizonyítéka, hogy seregtesteinek ereje megtörött a poddubniei csatában és semmi körülmények között sem merete megkockáztatni a Kobrin körüli ellentállást, a hol a terep kedvező minősége mellett még meg is erősödhetett volna Tschaplitz és Chowanskij csapatai által. *Bogdanowitsch* munkájában igen rövidre fogja az oroszok visszavonulásának leírását, de ismételten kijelenti, hogy az a legnagyobb rendben ment végbe.¹ Bővebb adatokat találunk azonban a cs. és k. hadilevéltár ama okmányaiiban, melyek hadtestünk üldözése mellett még a visszavonulókra nézve is tájékoztatást nyújtanak.

Schwarzenberg augusztus 13-án nem dugta hüvelyébe kardját, hanem előre tekintett s első nagy munkája után legott üldözésre rendelte lovasságát, hogy kiaknázza ellenfele fölött aratott győzelmét. Bár a majdnem három hétig roppant súlyos viszonyok között végrehajtott szakadatlan menetelés és harc próbára tette úgy a vezetőket, mint a csapatokat, erős kézzel

¹ I. k. 314. l. és II. k. 406. l.

helyreállította a rendet és alkalmazta az üldözésnek minden természetes fokozatát: legelőször lovasságával rohantatta meg az ellenséges utóvédet, majd mind a három fegyvernemből alakított elővéddel nyomon követtette az ellenséget, végül pedig összes csapataival megindult a menekülők után. A mocsárterület nagy akadályai körüli események igazolják a vezérek kiváló tettejét s a csapatok törhetetlen kitartását; a tisztek s a legénység leküzdötte szellemi, testi és erkölcsi kimerültségét s bár nagy hiányt szenvedett mindenben, szíve helyén volt, mikor szembe került a menekülők utócsapataival.

Zechmeister és Frelich lovas dandárai augusztus 14-én Strygowónál utólérték és megtámadták Lambertnek 7—8000 emberre becsült utóvédét. A sorhadi lovasság által támogatott kozákezek eleinte visszaszorították huszárjainkat, de a mikor Zechmeister nehéz lovassága is belevágott, az oroszok Kobrinig többé meg sem álltak. Különösen kitűntek a *Blankenstein huszárok*.¹ Frelich tábornok augusztus 15-én kelt jelentésében ezeket mondja a dandárába tartozó hussárezredekéről: *Olyan csapat ez, melyet vitézi tettekben felülmulni nem lehet; kiténik abban, hogy azonnal sorakozik és soha meg nem futamodik, ha egyes osztályai néha visszavetettek*.² Ezüst vitézségi éremmel tüntették ki *Végh János* Blankenstein huszárezredbeli tizedest a kézitusában tanúsított vitézségeért.³ Balsors verte az oroszokat Kobrinnál is. Itt ugyanis Tschaplitz csapatai akarták minden áron megtartani a Muchawiecen átvezető hidat. Tüzérségünk beléjük lőtt s oly zavart támasztott soraikban, hogy fejevesztetten a folyó bal partjára menekültek. Az általuk fölgyújtott hidat az iziben előre vonult német gyalogság mentette meg a pusztulástól.

Augusztus 14-én az oroszok Diwinen át visszahúzódtak a Pripiatj menti mocsarakba.⁴ A míg a szövetséges hadtestek

¹ *Feldmarschalleutnant Frimont*: Relation über die Verfolgung des Feindes etc. *F. A. 1812.* 8—132.

² *F. A. 1812.* 8-ad 129. a.

³ Generalbefehl. *F. A. 1812.* 13—11.

⁴ Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200.000 arányban készült térképeinek 42—52. Kobrin lapját.

zöme Kobrin körül összpontosult, hogy kissé kipihenje a szakadatlan menetek fáradalmait, addig Bianchit a 2., 32. és 34. magyar gyalogezredekkel, valamint a Zechmeister vezette Kienmayer-huszárokkal, Hohenzollern vérteseikkel és két hat fontos üteggel az oroszok üldözésére rendelték azzal, hogy határozott támadással vesse vissza az ellenséges utócsapatot s hogy Diwint az oroszok beérkezése előtt ejtse hatalmába. Az üldözésre szánt ezen erők jobb oldalának biztosítását Frelich lovasságára bízták. A 34. gyalogezredből s a Kienmayer-huszárokból alakított él Ploskajánál megverte a Tschaplitz csapataiból álló utóvédet, a mi után Slawki körül állította fel előőrseit. A menet roppant fárasztó volt. Az előnyomulás töltésre épített úton ment végbe, melyet mocsarak és posványon álló erdők szegélyeztek. A gyalogság és lovasság nagyon lassan, a tüzérség s a vonat pedig csak emberfeletti erőlködéssel juthatott előre. Az eső által feláztatott süppedékes utat szalmával s a közelben álló faházak anyagával tették hasznavehetővé. A főcsapat csak hajnali 4 órakor érkezett be Ploskájába (Kobrintól 9 km). Másnap a lovasezredéből a 34. és 2. gyalogezrednek három zászlóaljából alakított elővéd hajnalhasadtával Nowosielki felé indult, a főcsapat pedig Chabowiczynek vette útját. Megismétlődtek az előző napi bajok. A katonák térdig sárban gázoltak. A Nowosielki körül keletkezett harcban a csatárok csipőig besüppedten tüzeltek s csak bukdácsolva juthattak előre. A makacsul védekező ellent a 34. gyalogezred verte ki állásából úgy, hogy átgázolt a járhatatlannak hitt mocsarakon és oldalába került az oroszoknak. Az ellenség az általa fölgyújtott kocsijainak oltalma alatt vonult vissza, a mi közben fölgyújtotta az óri hidat a malommal együtt. A perzselő hőség miatt gyalogságunk csak későn este volt képes eloltani a tüzet, de azért megmentette a hidat a teljes pusztulástól.

Augusztus 16-án megint ütközetre került a sor, a mikor is ellenséges gyalogság és tüzérség vonult föl az erdő szélén védelemre igen alkalmas állásban. Bianchi a 2. és 4. gyalogezredet rendelte támadásra. A terep minősége következtében a zászlóaljak csatárlánczba oszlottan, az emberek pedig megint hasig besüppedten támadtak. A harc elkéseredett volt. A 2.

gyalopezred zászlóalját vezető *Hartopp gróf százados* alól három lovat lőttek ki. Csak későn este hátráltak meg az oroszok és pedig akkor, mikor a 2. *gyalopezred* négy századával arczban, kettővel pedig oldalból háromszor egymásután szuronyokkal tört előre. A hátrálók veszni hagyták 700 halottjukat és sebesültjüket, valamint gyógyszerekkel, bőrneműekkel, nemkülönben magántulajdont alkotó ezüst s aranyneműekkel és egyébekkel teli 200 szekerüket. Foglyul esett 500 orosz katoná. Három nap alatt állítólag 1000 kocsit vesztek az oroszok.¹

Az ellenség sebesültjeinek egy része a mocsarakba veszett, a mintegy 200 főre rugó saját sebesültjeinknek visszaszállítására pedig kocsik hiányában a lovasság vezetéklóvait használták fel, azután mivel ezek elégségesek nem voltak, lóról leszállították a lovasság egy részét.²

Augusztus 17-én Rianchi megszállotta Diwint, Zechmeister pedig Samary alá nyomult. Utóbbi azonban nem ejthette hatalmába a falut, mivel képtelenség volt megtámadni a nagyon is erős állásban levő oroszokat. Az üldöző oszlop tehát visszahúzódott s Nowosielkinél és Diwinnél foglalt állást, hogy bevárja a Mokraný felé előnyomulóknak az oroszok oldalába intézendő támadását.

Zechmeister tábornok Diwinből írott jelentésében a tisztek magatartására nézve ezeket mondja: *Különösen ki kell emelnem a Davidovich (34.) és Hiller (2.) gyalopezrednek törzs- és főtisztjeinek dicséretes magatartását, kik a legnagyobb önmegtadással tűrték e két nap viszontagságait s a kik jó példát mutattak legénységüknek; a tisztek csapataik élén elsőknél vetették be magukat a mocsarakba és derekasan s belátással cselekedtek a harc alatt.*³

Az utak rosszasága miatt lehetetlen volt folytatni az oroszok üldözését Samary felé, vagyis a terep minősége a visszavonulók javára vált, miáltal már most sikerült az üldöző elő-

¹ Három nap harcaira nézve lásd *F. A.: 1812.* 8—112., 113., 118., 119., 136., 160., 161., 9—57. és *J. F. Novák* i. m. 215. l.

² Bianchi jelentése VIII/16-ról. *F. A. 1812.* 8—136.

³ *F. A. 1812.* 8—160.

nyének kizsákmányolását megakadályozni. A mocsarakat, posványokat és erdőket mély vizek borították, a hidakat az oroszok lerombolták. Mivel az élelmet szállító kocsik elakadtak, a vidék élelmiszereit pedig az oroszok megsemmisítették, a legénység ellátása is gondot okozott, amely amúgy is már csak a felét kapta rendes napi élelmének.¹ Az összeköttetések létesítése végett kiküldött lovas járőrök eredmény nélkül tértek vissza, mivel a lovak hasig elmerültek az utakon s a mocsarakban.² Ennek következtében Schwarzenberg az ellenség megfigyelésére Diwinnél visszahagyta Zechmeister a *34. gyalogezreddel, a Kienmayer huszárok* három századával s egy fél lovagló üteggel, a többit pedig Rudán át Mokranyra rendelte, hogy csatlakozzék az itt előnyomuló főcsapathoz.³ Bianchi augusztus 20-án indult el és Rudán át 22-én érkezett be Mokranya.

Mínthogy a szövetségesek azt hitték, hogy az oroszok a Pripiatj vonalának oltalma alatt Ratnó körül összevonják erőiket, Schwarzenberg most már az üldözés harmadik fokozatát alkalmazta, a mennyiben egész seregével megindult azon szándékkal, hogy nyugat felől megkerüli az oroszoknak arcban meg nem támadható állását. E végből a maga hadtestét Oziaty, Staroje-Sielo, Ruda és Mokranyon át, Reyniert ellenben előbb a bulkowó-brest-litowsk-mokranyi, később pedig a mokranyszamzany-oltuszk-szaack-mielniki kerülő úton indította el.

Augusztus 19-én az oroszok föladták Samaryt és miután fölégették a hidakat, Ratnóra visszahúzódtak; Tschaplitz oszlopa Wyzwára, Lambert serege ellenben Turyjskra vonult, hogy szembeszálljon Reynier megkerülő mozdulatával; Melissino eleddig Pinsk alatt álló különítménye parancsot kapott, hogy Lubieszówon át csatlakozzék a fősereghez.

A mint az oroszok elhagyták Samaryt, Zechmeister utánuk

¹ *F. A. 1812.* 8-ad 149.

² *F. A. 1812.* 8—166.; *J. F. Novák* i. m. 217. l. ezeket olvassuk Schwarzenberg levelében: Nyakig sárba rekedtem, csak kevés helyen térhetünk le az útról a nélkül, hogy el ne merüljünk, rendkívül nehéz létrehozni az összeköttetéseket... naponként, sőt még óránként is százféle iszonyú akadályllyal kell megküzdenünk.

³ *F. A. 1812.* 8—167., 180. és 183.

nyomult és a visszavonulók után toltá biztosító csapatait. Harmadnap, a mikor Frelich a Ga-Kniazánál (Mokraný és Ratno között) levő orosz utóvéd megerősített állásának szemrevételezése végett egy vadász századdal és egy huszár szakasszal előre nyomult, nemcsak hogy tüzet kapott, hanem két ellenséges zászlóalj által arcban és bal oldalában megtámadtatott. Vadász századunk, kitéve az elfogatásnak, engedett a nagyobb erőnek és visszavonult. A harc zajára a hátrább álló *Papp Győző százados* vadász századával segítségére jött a megtámadottnak és a nélkül, hogy lövetett volna, pusztán a szuronyokkal oldalba kapta az oroszokat. A hátrálók is előre törtek és megverték az oroszokat úgy, hogy ezek veszni hagyták fatorlászokkal megerősített állásukat, leégették a ga-kniazai hidat és Ratnó felé menekültek. Frelich, kit az oroszok soha sem rázhattak le nyakukról, nyomon követte a futókat és legott anynyira helyreállította a ga-kniazai és a zyrzezyi hidat (Ga-Kniaza és Ratno között), hogy három huszár szakassa a szál-fákon egyenként átlovagolhatott és másnap d. e. már Ratnóval szemben állíthatta fel figyelő őrseit.¹ A csetepatében Frelich veszedelemben forgott életét *Szabó János közhuszár* mentette meg, kit később az ezüst vitézségi éremmel tüntettek ki.²

A míg 21-én a szövetségesek seregtestei Samary, Ratno Szack vonalában állottak (Frelich *Ratnóval* szemben, Siegenthal *Ga-Kniazánál*, Zechmeister *Samarynál*, a főhadiszállás Bianchival együtt *Mokranynál*, Reynier *Szacknál*, Frimont és Trautenberg Reynier támogatására előnyomulóban Szack felé), addig Tormasóf seregtestei a következő helyeket tartották: Melissino Lubieszótot, Chowanskij Ratnót, Tschaplitz Wyzwát, Lambert Turyjskot.

Érdekes följegyzéseket tartalmaznak azok az okmányok, melyek Frimont és Trautenberg hadosztályainak Szackra való előnyomulására vonatkoznak. E két hadosztályt azért rendelték Reynier támogatására, mivel ez gyengének érezte magát a vele

¹ *Frelich jelentése* Ga-Kniazáról. 1812. VIII/21. F. A. 1812. 8—193., ad 206. és 234.

² *H. K. F. A. 1812. 9—2.*

szemben mutatkozó nagyobb orosz erőkkal. Schwarzenberg parancsa szerint, a két hadosztálynak addig kellett mennie, míg beesteledik; másnap ugyanígy folytatni kellett az utat. Csakis a föltétlenül szükséges kocsikat vihették magukkal. Mivel nem küldhettek utánuk élelmet, harácsolás útján maguk a csapatok gondoskodtak a szükséges élelmiczikkekről.¹ Az utak és a hidak rosszasága miatt a csapatok nagyon lassan és fáradságosan jutottak előre. Zamszanyánál három hidat (az egyik 150 lépés hosszú volt) kellett helyreállítani, a minek következtében a gyalogság csak éjjeli két óraker ért Maloryta (Zamszany és Oltusz között) alá. 22-én a gyalogság hajnali öt óraker indult és Oriechowig jutott, a lovasság ellenben visszamaradt, ebédet főzött s csak esti félhét óraker érte el a gyalogságot. Oltusz és Oriechowó között az út mocsáron át vezetett, a melyben a kocsik minduntalan megfeneklettek. Oriechowó közelében egy helyen oly mély volt a víz, hogy a lovak hasig elmerültek. Mielnikire való menet napján a gyalogság már reggel 5 óraker indult el, de még d. u. 4 óraker sem érkezett be (10·5 km). Mielnikinél a tavak és a mocsarak közé szorított térségeken a csapatok a lehető legszűkebben táboroztak.²

Alig hogy az oroszok a Pripiatj mögé vonultak, máris előre törtek Zechmeister *huszárjai*, megszállották Komaróvát, *Zlinszky őrnagy* pedig Ratno alatt portyázott.³ Az oroszok ratnói állását sem lehetett arczban megtámadni, a miért Schwarzenberg augusztus 22-én Siegenthalt Zalisyra (Turtól délre) rendelte, hogy tüntessen az oroszok oldalában⁴, a ratnói állás fölötti parancsnokságot pedig Zechmeisterre bizta azzal, hogy ezt szívésen védelmezze, azután éberem őrködjön, nehogy Samary felől bal oldalában megtámadtassék, s ha az ellenség elhagyja a Pripiatj vonalát, akkor állíttassa helyre a hidakat és kövesse a visszavonulókat. A röviden és határozottan papírra vetett parancs intézkedett még arra nézve is, hogy mikép visel-

¹ F. A. 1812. 8—201.

² *Frimont jelentései* Oltuszcól és Mielnikiről. F. A. 1812. 8—205. és 226.

³ F. A. 1812. 8—204.

⁴ F. A. 1812. 8—212.

kedjük Zechmeister az oroszok nagy erővel intézett támadása esetén: ha nagyobb erő által megtámadtatnék, akkor, miután minden lépésen a legvégsőig küzdött, Mokraný felé vonuljon vissza, de úgy, hogy oldalait szakadatlanul lovas járőrökkel biztosítsa, a hidakat pedig rontassa le maga mögött!¹

Zechmeister augusztus 23-án d. u. $\frac{1}{2}$ 2 órakor ért Ratnóba,² fölváltotta Siegenthal hadosztályát, a minek következtében e napon a seregtettek csoportosítása a következő volt: Frelich *Lutkánál* és *Dubiecznónál*, miután kardesapás nélkül elfoglalta a kraskai hidat s a mocsarakon átvezető 800 lépés hosszú töltésutat, Siegenthal *Zalásynél*, Bianchi és a főhadiszállás *Túrtnál*, Reynier, Frimont és Trautenberg *Szacknál*. A tüzérséget Brest-Litowskon át Wlodawára, a hadihidakat pedig egyenest Wlodawára küldötték, mivel ezek a járhatatlan utakon nem juthattak előre.³

Augusztus 24-én az *1. huszárezred hírszerző különítményei* elverték Czewel (Ratnó és Wyzwa között) alól 50 kozákot, de a mikor ezeket üldözőbe véve Wyzwa felé lovagoltak, 300 kozák kelepczéjébe jutottak. Szerencsére a közelben járt a *Blankenstein huszárok* egy százada, a mely segítségül jöven, kemény tusa után megszalasztotta az ellenséget.⁴

Ugyane napon Reynier elővéde Kusnieszcy alatt megverte és Lubomlig üzte Lambert lovasságát, Frimont pedig Kusnieszcy alá szállt, hogy kéznél legyen az esetre, ha a nagy erőben mutatkozó ellenséges lovasság megtámadná a százokat.

*A wyzwai ütközet.*⁵ Augusztus 25-én a Frelich elővédét alkotó két század *Blankenstein* és egy század *császár huszár* Czewelnél szétszórta Tschaplitznak mintegy négy osztályból álló lovasságát. Alig hogy üldözőbe vették a menekülőket, a rónán Str. Wyzwa alatt megpillantották a mintegy 6000 emberből és 10 ágyúból álló orosz utóvédet, a melynek Tormasóf főcsapatának

¹ F. A. 1812. 8—213.

² F. A. 1812. 8—225.

³ F. A. 1812. 8—214. és 217.

⁴ F. A. 1812. 8—236.

⁵ Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1:200.000 arányban készült 42—51 Kowel térképét.

zavartalan visszavonulását kellett biztosítania. Harczhoz fejlődtek : a határőrök s a Papp százados vezette vadászok. Ezeket azonban az ellenség hamarosan visszaszorította, a mire közbelépett a Czatoriszky ezred két zászlóaljja és megszólaltak mind a két részen az ágyúk is. Elkeseredett harc keletkezett az üldözők és üldözöttek között. Az oroszok erősebbek lévén, rohamra indultak és szétverték volna a miéinket, ha segítségül nem jönnek a Kottulinszky ezred zászlóaljai és a *császár huszárok* egy lovagló üteggel. Beesteledett, de egyik fél sem engedett. A harc zaja Bianchi táborába is eljutott, a ki a *19. gyalogezreddel, a 48. gyalogezred egy zászlóaljával* s a két gránátos zászlóaljjal azonnal megindult az ágyúzó irányába. A 19. és 48. gyalogezred este félhét órakor nekivágott az oroszok bal szárnya mentén elterülő sűrű és mocsaras erdőnek és ezen keresztül küzdve magát, éjjeli féltiz órakor Str. Wyzwa és Wyzwa között hátába tört az oroszoknak. Bár az orosz lovasság nagy lármával rávetette magát zászlóaljainkra, ezek nem vesztették el hidegvérüket, hanem nagy veszteséggel visszaverték azt. Csakis erre bomlottak meg az oroszok sorai, a melyek hanyatt-homlok elmenekültek a Wyzewka hídjain át. Az ütközetben 500 orosz esett el. A miéink vesztesége 173 ember volt. Elesett *nemes Papp Győző vadász százados* is, kit a ga-kniazai harcban tanúsított vitéz magatartásáért Schwarzenberg már a katonai Mária Terézia-rend lovagjainak sorába akart iktattatni.¹

A wyzwai veszített ütközet után az oroszok visszahúzódtak és pedig főerejükkel a Turyán át Kowelre, Zechmeisterrel szem-

¹ Generalsbefehl. F. A. 1812. 13—13.

Papp Győző Magyarországon, Szt. Péteren született 1796. Katonai szolgálatát mint önkéntes kezdette meg 1787-ben. Részt vett az 1789-iki török és a francia forradalmi háborúban, 1796-ban őrmester, 1797 jan. 15-én Rivolinál a francziák fogságába került, de megszökött, 1797 jun. 1. a bánáti határőrezredben zászlós, 1798-ban alhadnagy, 1800-ban főhadnagy. Végig harcolta az 1799., 1800. és 1805. hadjáratokat. 1809-ben a 7. vadász-zászlóaljához került, a melynél századossá lépett elő, 1809 április 23-án Regensteinfnál elfogatott, de már október 16-án kiszabadult. Geschichte des k. u. k. Feldjäger Bataillons No 7. Bruck a. d. Mur. 1896.

Az ütközetre vonatkozóan lásd : Bianchi, Lichtenstein és Frelich relatióit. F. A. 1812. 8—260., 270., 284., 285. és 9—66.

ben (Zabrodie, Luczycy és Wydranicza) pedig Datynig. Ennek következtében augusztus 26-án a szövetségesek biztosító csapatai előre nyomultak: Kamien-Kaszyszkij és Datyn (Zechmeister), Moszczona (Frelich), a Leszniaki és Szajnó közötti erdő déli szegélye (Bianchi), Podgorodno és Skiby (Frimont), valamint Macijow (Reynier) vonalába.

Augusztus 27-én Zechmeister egyik *huszár százada* megszállotta Niesuchoizét, *Hommer Blankenstein huszárezredbeli kapitány* pedig 28-án Kowel előtt elcsipett 10 élelemmel megakart kocsit. 29-én a szövetségesek a következőképen állottak: Frelich *Kolodiezónánál*, Zechmeister főcsapatával *Niesuchoizenél*, előcsapataival *Stobychwánál* és *Mielnicánál*, Siegenthal *Kowel* előtt, Bianchi *Moszczona* és *Kowel* között, Trautenberg *Kalinówkánál*, Frimont *Koszarynál*, Reynier *Turysk* alatt, a könnyű ütegek *Macijównál*, a nehéz tüzérség *Lubomlnál*, a főhadiszállás pedig *Koszarynál*. E nap hajnalán *Pauliny 1. huszárezredbeli kapitány* három huszárszakasszal átusztatott a Turján, megverte a Kolodiezno körül mutatkozó baskir és tatár csapatot,¹ majd rajtahajtott Lubitównál a nagyobb erejű ellenséges lovasságon s a mikor ez előle visszavonult, 800 lépés távolságban követte egészen Wulkáig.²

A kifáradt gyalogság pár napi pihenőt kapott, huszárjaink azonban nem nyugodtak, hanem Golobynál visszaszorították a jobbára baskirokból és kalmukokból alakított orosz utóvédet, augusztus 31-én pedig több járőr átusztatott a Stochodon és fölkereste az ellenséget.

Szeptember 3-ra a Ljubieszovon át visszavonult Melissinó is átkelt a Styren, a mi után az egész ellenséges sereg a Styre

¹ *J. F. Novák 1. m. 222. l.* ezeket mondja Schwarzenberg a kozák, baskir és kalmuk lovasságról: . . . utóbbi kettő utálatos nép, rossz lovas, hiányos fegyverzetű, némelyikének csak nyila van, förtelmes fickók, szívesen megeszik még az elhullott állatok nyers husát is, hinni kezdem azt, a mit mondanak, hogy még kicsiny gyermekeket is meggyilkolnak, csakhogy kedves falatot készíthessenek maguk számára. Mi sem természetesebb, hogy a kard forgatásában járatos huszárjaink ugyancsak iszonyuan ellátják ezeket az ördögöket.

² *Frelich jelentése Schwarzenberghez. F. A. 1812. 8—324.*

möge húzódott, fölégette és lerombolta az összes hidakat, azután pedig a következőképen helyezkedett el: Kolky és Luck között Melissino és Tschaplitz csapatai, Tormasof a főerővel Lucknál, Lambert pedig Lucktól az orosz-osztrák határig; a biztosító csapatok Rozyszczenél és Trostiankánál maradtak, a kozák, baskir és kalmuk lovasság pedig a Stochod és Styr között portyázott.

Farkas Blankenstein huszárezredbeli kapitány hirszerző különítményével eljutott ugyan Luck alá, de hamarosan visszaveretett.

Szeptember 4-én Reynier hadteste 5000 lengyel fölkelő lovassal erősödött meg, kik Koczinszky vezetése alatt jöttek át a warsói nagyhercegség területéről.

Csapataink pihenése alatt Schwarzenberg elhatározta, hogy Reyniert Kisielinnél hagyja, ő pedig hadtestével Sokulnál és Kolkynál átkel a Styr vizén az esetben, ha az oroszok meg erősített állásukban védekezni akarnának. Ennek megfelelőleg szeptember 4-én Frelich elővédét a Styrig tolta, hadosztályaink pedig átkeltek a Turyán és estére Golobynál a főhadiszállás körül összpontosultak. Másnap, mikor kémeink hírül hozták, hogy az ellenség Rozyszczenél és Borowiczynél (Kolky és Sokul között) helyreállította a hidakat s ezeken gyalogságot küldött át, Schwarzenberg a maga seregtesteit kissé balra tolta, a mi után a szövetségesek a 3. sz. vázlatban feltüntetett módon csoportosultak.

Az üldözés végrehajtását tekintve látjuk, hogy Schwarzenberg megtette mindazt, mit megtehetett az adott viszonyok között a végből, hogy ellensége teljes feloszlását előidézzé. Hogy ez azonban nem történt meg, részint a terep akadályainak tudható be, részint az oroszok önfeláldozó utócsapatainak köszönhető, a miknek oltalma alatt az osztlályok rendbe jöhettek, gyülekezhettek és helyreállíthatták legénységük erkölcsi erejét. Tormasóf serege elérte azt a fontos pontot, a honnan további hátravonulása veszélyeztethető nem volt, a hol új erőkhöz juthatott és a hol más seregtestekkel egyesülhetett.

★

Közleményem *Hadműveletek* című fejezetének legelején (lásd az 1. sz. vázlatot) ott hagyom el a Napoleon vezette grande arméet, a mikor ez július végén Polock, Witebszk és Orsza vonalában állott, az oroszok I. és II. nyugoti hadserege pedig augusztus 3-án Smolenszkben egyesült. Augusztus 7-én Barclay Witebszk felé támadást kezdett, a mit azonban két nap mulva abbahagyott és Inkowónál megállott. Ez alatt Napoleon — I. hadtestének kivételével, melyet Barclayval szemben Rudnjánál hagyott — seregét Rosasnánál átvezette a Dnjeper bal partjára és augusztus 17-én Smolensk alatt termett. Barclay erre sietve a város alá vonult, de mivel ezt tartani képtelen volt, követve Napoleon által augusztus 19-én Moszkva felé visszavonult. A míg tehát Schwarzenberg Poddubnienél megverte és Luckra viaszorította Tormasófit, addig Napoleon Moszkva felé tört s a mikor Schwarzenberg szeptember 4-én Goloby, Kiszielin, Swiniuchy vonalában tömörítette erőit, Napoleon a borodinói csatához készült, melyet szeptember 7-én meg is vívott. Vagyis a míg Schwarzenberg a Styr vonalán Tormasófit lekötötte, az alatt Napoleon szeptember 15-én bevonult Moszkvába.

*

A szövetséges hadtestek további támadó előnyomulása azonban elmaradt, a mi miatt szeptember 23-ig szünet állott be a hadműveletekben, vagyis Schwarzenberg nem teljesítette Napoleon azon óhaját, hogy Volyniába törjön be s itt úgy kösse le a dél-oroszországi erőket, hogy belőlük semmi se vonulhasson északra. Oka volt ennek az, hogy az oroszok Zitomirból és Kiewből erősbítéseket kaptak, a szövetségesek ereje pedig megcsappant¹ a hadi fáradalmak következtében úgy, hogy megszűnt az a túlsúlyuk, a mellyel a poddubniei csatában birtak ellenfelükkel szemben. Továbbá, jöllehet a küzdő felek ereje egyenlő volt, de az oroszok arcvonala előtt terült el a Styr átgázolhatatlan és széles vize, melynek mocsaras és sok helyen mesterségesen

¹ 1812 szeptember 17-én hadtestünk ütközet létszáma 19,788 gyalogos és 5290 lovas volt (a Reynier vezette zászok állománya összesen csak 9000 emberre rúgott). *Schwarzenberg jelentése a császárhoz.*

elárasztott völgyén csak nagy áldozatok árán juthatott volna át a támadó, minthogy az összes hidakat lerombolták és akadályokkal, sánczokkal zárták el a mocsarakon átvezető töltésutakat. Kevés sikerrel kecsegtetett az előnyomulás még győzelem esetén is, mivel Schwarzenberg tudta, hogy a Törökországgal kötött béke által fölszabadult dunamenti sereg északnak tart s így oly erővel kerülhetett szembe, mely teljes romlásba dönti hadtesteit annál is inkább, mivel sehonnan sem számíthatott támogatásra és erősítésekre. Sőt ha győzelemről győzelemre vezeteti seregét Volynia belsejében, megeshetett volna, hogy az orosz dunamenti sereg elvonul mögötte és hátába tör a grande arméénak. Schwarzenberg tehát, egyetértve Reynierrel, csupán ellensége megfigyelésére szoritkozott s portyázásokkal, szemrevételezésekkel és kémszemlékkel annyira lekötötte azt, hogy ez állandóan harcra készen, nem küldhetett csapatokat északnak legalább addig, míg Napoleon Moszkvát el nem érte.¹

Schwarzenbergnek ezen megfelelő helyes okokra alapított tétlensége idézte elő azt, hogy Napoleon elégedetlen volt vele s hogy az utókor, — mely nem vette számításba a megváltozott körülményeket, sőt elfogadta a franczia császár főhadiszállásán uralkodott téves nézeteket és hiányos értesüléseket, — határozatlansággal vádolta és szemrehányásokkal illette.

Csatározások.

Az előőrsökre rendelt csapatok jelentései szerint naponként és mindenütt összetűztek őrségeink a Styr vizén átúsztató kozákokkal s egyéb ellenséges lovas csapatokkal. Szeptember 9-én éjjel 300 kozák és orosz huszár Gnidawánál (Luckkal szemben) átúsztatott a Styren s megtámadta *Kis Blankenstein-huszárezredbeli főhadnagy* 20 lovasából alakított őrségét. A kis csapat Zaboról alá százada felé meghátrált. A századot vezető *Hommer kapitány* szembeszállt ugyan a támadókkal, de nem bírván a nagyobb erővel, szintén meghátrált. E közben Kiss eltévedt az

¹ Schwarzenbergnek 1812 szeptember 13-án feleségéhez intézett levele. *J. F. Novák* i. m. 231. l.

erdőkkel borított vidéken, elszakadt századától s az oroszok fogásába esett embereivel együtt. *Gabány 1. huszárezredbeli őrmester* 12 lovassal parancs ellenére nagyon messzire ellovagolt, sőt meg is támadta a hirtelenében feltűnő 50 kozákokot. A tuskodásban több ellenséges lovas század bukkant elő, a melyek Gabányt járóőreivel együtt bekerítették és elfogták tizedese és három huszárja kivételével.¹

A gnidawai kémszemle.²

Hogy egyrészt határt szabjanak a Gnidawa (a Styr bal partján Lucktól délnyugatra) és Zaboról körül mind gyakrabban megismétlődő támadásoknak és rajtaütéseknek, másrészt, hogy maga Schwarzenberg is lássa a Gnidawa körüli állapotokat s hogy kifürkéssze a Lucknál álló ellenség erejét, szeptember 19-re kémszemlét rendelt el. Fölvonult ehhez: Reynier egész és Frimont nehéz lovasságának egy része, Siegenthal egy gyalog zászlóalja, Frelich pedig az *1. és 6. huszárezred 1—1 osztályával*. Reynier lovassága a Gnidawától délre eső magaslatokon tüntetett, a miéink ellenben Gnidawán át a Styr völgyébe indultak.

A harcztot a *Pauliny* vezette elővéd kezdette meg kissé elhamarkodottan. Ez ugyanis rajtahajtott a gnidawai sűrűségből előbukkanó kozákokon, a kik azonban visszahúzódva, törbe csalták a merészen támadókat. A *Blankenstein* huszárokkal segítségül siető Frelich is veszedelembé jutott a mindenünnen előtóduló ellenséges lovasok tömegében. Általánossá vált a harc, mikor nemcsak Frimont, hanem Reynier lovassága is belevágott. Ezekkel együtt Schwarzenberg annyira visszaszorította az ellenséget, hogy betekinthesett a Styr völgyébe és megláthatta az oroszok Luck körüli kiterjedt táborát. Ekkorra azonban fölriadt az egész tábor, lóra kapott több rendes orosz lovasezred és átjött a tatárok, baskirok, kalmukok és kozákok oly tömege, hogy

¹ *F. A. 1812.* 9—11.

² Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 43—51. Luck térképét.

a miéink a gnidawai magaslatok felé visszahúzódtak. Bár az O'Reilly chevaulegersek két százada egy pillanatra megállította a támadó tömeget, ez félhold alakban annyira körülrajzotta két századunkat, hogy ez az elfogatásnak nézett elébe. A veszedelmet *Paulíny* háritotta el, ki maga köré gyűjtven hét huszár szakaszt, oldalába tört az ázsiai hadnak. Ez a váratlan támadásra meghökkenve megállott, a mi elégséges volt ahhoz, hogy Reynier tüzésége beleszóljon a küzdelembe, a mely már a kilenczedik lövéssel megszalasztotta az ágyúszóhoz nem igen szokott vad csapatot.

Meg kell még említenem azt a páros viaskodást, melyet Schwarzenberg említ meg szeptember 18-án feleségéhez írott levelében: A mult éjjel egy huszár párbajt vívott egy kozákkal. A holdvilágos éjjelen ugyanis öt ember közeledett lovasunk felé. A mikor azok ennek rákiáltására elszaladtak, emberünk utánuk iramodott s a mikor elérte a legutolsót, látta, hogy ez kozák. Noha a kozák hosszú dárdáját a huszárnak szegezte, ez letiporta azt, a mi közben azonban emberünk lova fölbukott. Bár a kozák karján meg is sebesítette villámgyorsan talpra ugró huszárunkat, ez baljával megragadta a lándzsát, jobbával pedig összekaszabolta ellenét.¹

IV.

A szövetséges hadtestek visszavonulása.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)

A) A főcsapat visszavonulása a Bug mögé.

Orosz- és Törökország között létrejött bukaresti béke (1812 május 28.) folytán a Tschitschagof tengernagy vezette dunamenti orosz sereg (Langeron, Essen, Woinof, Bulatof és Sabanejef hadtestek, összesen: 50 gyalog zászlóalj, 56 lov. század, 10 kozákezred és 204 ágyu) a czár parancsára elhagyta a Duna melékét és Tormasóf seregéhez csatlakozott. Szeptember 21-én tehát a Styr mentén álló orosz erők létszáma megütötte a 60,000

¹ *J. F. Novák* i. m. 234. l.

embert. Ezekből Tormasóf csapatai Luck mentén összpontosultak, Tschitschagoféi ellenben az osztrák határ közelében állottak.¹

Szeptember 23-án mind a két orosz sereg átkelt a Styren s a míg Tormasóf Schwarzenberget lekötötte, addig Tschitschagof előbb a szövetségesek jobb szárnyát, azután pedig az egész sereget a Pripiatj mocsaraiba akarta szorítani. Ámde egyrészt kémek bemondásai, másrészt a lengyel lovassággal a Styr felső folyása mentén szemrevételező Zechmeister tábornok jelentései alapján Schwarzenberg idejekorán észrevette az ellene készülő támadást és kitért előle azzal a tervvel, hogy nem fogadja el a serege számára biztos vereséget és fölbomlást okozó döntő csatát, hanem tőle telhetőleg lehető sokáig leköti ellenfele egész erejét s így késlelteti ennek előnyomulását a grande armée hátába. Nowosielkiből feleségéhez intézett levelében azt mondja, hogy bekövetkezett az, mit előre megjósolt; bár nehezebbre esik, nem cselekedhet másként: vissza kell vonulnia; kétszer annyi az ellenséges lovasság, mint az övé; az oroszok mindenütt megerősödtek, hozzá pedig még a hiányokat pótoló legénység sem érkezett be. Hogy mikor nyílik alkalma újból támadni, nem tudja, ép úgy azt sem, hogy támogatni fogják-e? Minden esetben ő lesz a bűnbak, noha tiszta a lelkiismerete. Kedvezőtlen körülmények között esztelenség lenne csatát vívnia.² Ennek megfelelőleg Reyniert Turyskon át Oleskre rendelte, hogy föltartóztassa a Wladimir-Wolynskij felől előretörő ellenséges lovasságot, ő maga pedig Kowelen át visszavonult úgy, hogy hadtestének zöme szeptember 27-én Milanowiczky körül, Siegenthal hadosztálya Kowelnél, Hessen-Homburg dandára pedig Turisknál állott.³

Szeptember 23-án Orurk gróf orosz elővéde Lokatschinál visszaszorította Reynier elővédét, Bulatof hadteste pedig a Koczinszky vezette lengyel fölkelő lovasságot elvágta Reyniertől, a mire az Zamosczra, a warsói nagyhercegség területére vonult.⁴

¹ *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 411—415. l.

² *J. F. Novák* i. m. 238—239. l.

³ *Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812.* 10—330.

⁴ *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 416. l.

A turyjski ütközet.

Szeptember 27-én ütközetre került a dolog. A Turyjsknál álló Hessen-Homburg dandárát (2. és 33. *gyalogezred*) az oroszok megtámadták, hogy hatalmukba kerítsék a Turyja átjáróit. A harcztot a 2. *gyalogezred* vívta meg, mely a következőképen szállotta meg a Turyja vonalát: a kastélynál a Hartopp gróf százados vezette 1—3. század, — a Turyja hidjánál a 4. és 5. század, — a közép mögött mint tartalék a 6.; a Zsitvay őrnagy vezette 2. zászlóalj a sieleci malmot tartotta. A támadó Lambert hadtestét nagy tömegekbe alakította és győzelembiztosan indult rohamra. A miéink azonban keményen tartották magukat és visszaverték az oroszok rohamait úgy, hogy ezek tisztos távol-ságból csupán a turyjski kastélyt lövették ágyúikkal. Dandárunk esti 10 óráig teljes feláldozással fedezte főcsapata hátramenetét s csak akkor hagyta el állását, mikor erre parancsot kapott, s harcra készen csak lassan vonult vissza Torgoviszczéra, a hová hajnali félhárom órakor érkezett be.¹

Ide tartozik *Farkas Blankenstein-huszárezredbeli kapitány* vállalata, ki ugyane nap éjjelen rajtaütött ama kozák csapaton, mely Turiczanyánál kelt át a Turyján zsákmányra éhesen.

A beköszöntött hűvösebb és rossz időjárást a legénység már megérezte, mivel a szabadban való folytonos táborozások a kö-pönyegeket nagyon megviselték. Sanyarú helyzetben voltak a tisztek is, kiknek ruházata szintén kevés oltalmat nyújtott az időjárás viszontagságai ellen. A lovak mód felett lesoványodtak egyrészt a hiányos ételmezés miatt, másrészt, mivel a földerítést, hírszerzést és előörsi szolgálatot teljesítő osztályoknak és jár-öröknek éjjel-nappal szakadatlanul harcra készen lovon kellett lenniök a mindenünnen és minduntalan előre törő nagy erejű kozákok miatt.²

Szeptember 28-án a főhadiszállás Kusniszczybe, a csapatok pedig Luboml alá vonultak.

¹ *F. A. 1812.* 9—301. Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 41—51 Kowel térkép lapját.

² *Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812.* 10—330.

A lubomli ütközet.¹

Szeptember 29-én Schwarzenberg megállott, hogy fejlődésre bírván az ellenséget, meggyőződjön, vajjon az egész orosz haderő van-e a nyomában? Seregtestei Kocziury, Luboml és Gorodno vonalában állottak és pedig: a *jobb szárnyon* Reynier, a *középen* Pflacher, a *bal szárnyon* Bianchi, a *közép mögött* Frimont, *előőrökön* Radziehównál Frelich. Az állás előtt 14 láb széles, igen mély és iszapos árok húzódott, a mely előtt messze kilátást engedő s erdőkkel csak itt-ott, de mocsarakkal annál sűrűbben borított vidék terült el. Az oldalak szabadok voltak.

A támadás Frelich huszárjait érte legelőbb. Ezek csak akkor vonultak vissza, miután többször visszautasították Orurk tábornoknak rájuk támadó öt lovasezredét. A főállás elleni támadás a középen indult meg, hol az orosz tüzérség lődözni kezdte a jubomli töltésút bejáratát védelmező osztrák tüzérséget. Nemsokára rohamra indult a 8. vadászezred, a melyet azonban visszavertek. Erre Tschitschagof a szövetségesek mindkét szárnyának átkarolásához csoportosította hadtестeit és pedig úgy, hogy Essen Terebejki felől Reynierre veti magát, Woinof, Bulatof és Sabanejef a közép ellen nyomulnak, Tormasóf seregtestei pedig Schwarzenberg balszárnyát karolják át.²

Az ellenséges gyalogság órákon át ide-oda menetelt, míg helyére jutott. Ez alatt Pflacher (a középen) és Reynier visszaverték azokat az orosz csapatokat, melyek a támadást bevezették. Hevesebb küzdelem kerekedett balszárnyunkon, a hol Lambert hadtестe (4 gyalog-, 3 lovas-, 3 irreguláris lovasezred és 17 ágyú) a *32. magyar gyalogezreddel* tüzött össze Gorodnó birtokáért.

A *Papp alezredes* vezette 1. zászlóalj a falut szállotta meg, a 2-ik ellenben a falu mögött tartalékban állott. Az oroszok legelőször a Gorodnotól délre elterülő erdőbe hatoltak be, a honnan azonban kiverte őket a *32. gyalogezred 7-ik és a 2.*

¹ Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térkép 42—51 Kowel lapját.

² *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 416—418. l.

gyalozezred több százada. A 32. ezred 7-ik százada üldözőbe is vette az ellenséget, sőt az erdő szélén reá támadó ellenséges lovasságot is visszaverte és az erdőt az ütközet végéig megtartotta. A Peltzer főhadnagy vezette szakasz szintén az erdő szélén harczolt a nálánál többszörte erősebb ellenséggel; a mikor azután az oroszok Skiby felé visszahúzódtak, követte ezeket, de csakhamar megtámadtatott és visszaveretett Gorodno déli széléig. Itt azonban Papp alezredes egy fél század gyalogsággal és az *1. huszárezred* egy szakaszával megállította a támadókat. Ezzel egyidőben több ezer ellenséges lovas vágatott Gorodno keleti szegélye felé. Az itt álló századok oly heves tüzeléssel fogadták a rohanókat, hogy ezek nagy veszteséggel elmenekültek Podgorodno felé. Ugyanekkor indult támadásra hat orosz zászlóalj Gorodno déli bejáratai felé. Még e nagy erőt is kétszer verték vissza a 32-esek és pedig oly határozottan, hogy az ellenség nem merészelt többé támadni. A bal szárnyon is a miéink maradtak a győztesek. Bár eleinte vissza is verték a falu szélén álló félszázadunkat, a falu belsejében védelemre fölkészülten álló két század oly mesterileg tartotta magát, hogy az oroszok még esti 9 órakor is hiába ostromolták őket. A harc est 10 órakor szakadt félbe, a mikor a két zászlóalj Kusnicszcyre húzódott, az ellenség irgalmára bizván 3 halottját és 115 sebesültjét.¹

Még az ütközet folyamán kiadott intézkedések alapján a szövetségesek 29-én este példás rendben Golownón, Zgoranyon és Polozewón át Opalin és Szak felé elvonultak és lerombolták maguk mögött a Pripjatj hidjait.²

Másnap Reynier Opalinra, Schwarzenberg Szackra ért, október 1-én pedig mind a két hadtest Wlodowánál és Koszarinál átkelt a Bug balpartjára a már eleve elkészített hadihidakon.³ Ezzel Schwarzenberg szerencsésen megoldotta egyik legnehezebb feladatát, bár visszavonulása alatt mindkét hadtestének vesztesége halottakban, sebesültekben és elfogottakban 18 tiszt és 3000

¹ A 32. gyalozezred relatiója az ütközetről. *F. A. 1812.* 10—41.

² Különösen lelkére kötötte a parancsnokoknak Schwarzenberg a *menetfegyelem legszigorúbb betartását!* *F. A. 1812.* 9—323.

³ *F. A. 1812.* 10—10.

emberre rúgott a nélkül, hogy döntőleg összemérte volna fegyvereit az oroszokkal.

Október 2-án az oroszok elfogták Mohr tábornoknak Schwarzenberghez küldött futártisztjét, kinek irataiból megtudták, hogy a Sapolszkij orosz tábornok által Pinszkből kiszorított Mohr Ratnónál egyesülni óhajt a még Kowelnél a szövetségesek baloldalának biztosítására kiküldött s Ratnón és Bulkowón át Brestre irányított Siegenthallal. Erre valóságos hajszát indítottak meg Siegenthal és Mohr különítménye ellen: Woinof hadtestét Orurk gróf tábornok csapatainak egy részével (összesen 11 gyalogzászlóalj, 1 huszár-, 3 dragonyos- és 4 kozákezred) erőltetett menetekben Ratnóra irányították s a míg Formasóf serege Szack alá szállt, addig ennek Lambert által vezetett elővéde (4 gyalogezred, 3 sorhadi és 3 irreguláris lovasezred) Dubokára küldött, — a Tschitschagof seregének elővédét alkotó Lanskoj tábornok pedig a Bug mentén sietett Brest felé. Október 2-án Lanskoj Dubokában egyesült Lamberttel, 3-án éjjel pedig, mikor Lambert elfogott magyar huszároktól¹ megtudta, hogy Siegenthal Mokranynál táborozott, éjfélkor Pozezinre indult, a hová 4-én ért be. Siegenthal azonban mindenütt megelőzte ellenfeleit s 4-én Bulkowónál átkelt a Muchawiecen és egyesült a Brestnél álló fősereggel. Woinof, ki 4-én Diwin alatt állott, sem volt szerencsés, mivel nemcsak hogy Siegenthalt el nem érte, hanem Mohr is kisiklott kezéből, a ki október 4-én már Kobrinban lak-táborozott.²

Schwarzenberg serege Wlodawától zaklatás nélkül, szárazabb talajon és jó utakon Slawatyczén át két nap alatt 65 km utat tett meg és október 3-án Pflacher már sortűzzel fogadta Brest-Litowsk déli szegélye mentén azt az orosz lovas csapatot, mely a miéink beérkezése előtt akarta hatalmába ejteni a várost. 4-én, mialatt Schwarzenberg hadosztályai Wyczulki (Bresttől keletre) felé vonultak, Reynier megszállotta és meg is erősítette

¹ A cs. és k. hadilevéltár adatai szerint Radwaniczénél (Bulkowótól délre) a Kienmayer huszárok Miklóssy kapitány által vezetett két szakaszát az oroszok bekerítették és szétugrasztották. *F. A. 1812.* 9—333., 10—34. és —330.

² *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 419—421.

Brestnek a Muchawiec mentén elterülő részét és Siegenthallal együtt visszautasította, illetőleg feltartóztatta az oroszok támadásait.

Mivel az oroszok Schwarzenberg Muchawiec menti állását¹ arczban eredményesen meg nem támadhatták, jobbra kitértek és balszárnyunk átkarolása végett Bulkowónál átkeltek a Muchawiec északi partjára. Erre Schwarzenberg október 7-re visszavonta, hogy úgy mondjam, levegőben lógó balszárnyát, s a következőképen állította fel seregét:

Reynier védelmezte Brestnek a Muchawiec mentén elterülő déli szélét, Siegenthal gyalogsága Guzni, Zadworey és Czerni vonalában előrsőkre jutott, Frelich lovassága a Ploskaja körüli magaslatokra vonult, Trautenberg *(nála a 39. gyalogezred)* Spanowiczynél a kobrini út mindkét oldalán arczczal keletnek állott fel; Bianchi dandárai megoszlottak és pedig Máriássy dandára *(19. és 48.)* a Zadworeyra vezető út mindkét oldalán, Hessen-Homburg dandára *(2. és 33.)* a Ploskaja mögötti két erdő közén azzal a feladattal, hogy fődözze a Tjuchiniczyre vezető utat, Lichtenstein dandára *(gránátosok, 32. és 34.)* a berezowkai korcsma mögött; Frimont hadosztálya Máriássy mögé vonult föl, a tüzéséget ütegenként elosztották, a segélyhelyet pedig a brodiji korcsmához telepítették. Megtámadtatás esetén a csapatok csak szivós ellentállás után vonulhattak vissza és pedig: Siegenthal a mocsarakon át Tryszyn felé, Frelich Ploskájára, a többiek pedig tömegekben és a legnagyobb rendben a tjuchiniczyi hid felé. Az állásokat a csapatok éjjel után két órára foglalták el és meg is erősítették: sánczokat építettek és mester-ségesen elárasztották az arczvonaltól előtti mélyedéseket.²

A tryszyni harc.

Október 8-án az oroszok Bulkowó felől gyalogsággal, Wyczulkinál pedig főként lovassággal megtámadták Andrássy dandárát. Ez, nem tudván ellentállani a nagy erőnek,

¹ Lásd a cs. és kir. földrajzi intézet által kiadott 1:200,000 arányban készült 52—41 Brest-Litowsk és 52—42 Kobrin térkép lapjait.

² Schwarzenberg intézkedése Adamkóvoban 1812 október 6. *F. A. 1812.* 10—40.

parancsnoka nyugodt és higgadt magatartása és személyes közbelépése következtében tömegekbe és négyoszógekbe alakultán harczolva, lassan és példás rendben visszahúzódott¹ a segítségére jövő Máriássy dandára felé. Közben az ellenséges gyalogság és lovasság visszanyomta Siegenthal előőrseit és Frelich lovasságát a tryszyni major felé. Itt heves harcز kerekedett, mivel a majort, mint állásunk fontos pontját, föltétlenül meg kellett tartanunk. A majorban álló vadászok visszaverték a rájuk rohanó orosz huszárokat, kiket azután a *Kienmayer-huszárok* vettek üldözőbe. Az orosz gyalogság azonban csakhamar megvette a majort. Erre a vadászok, a határőrök egyik zászlóalja, nemkülönbén a Lichtenstein vezette 34. gyalogezred is közbelépett. Órákon át tartott a küzdelem, elesett Mazur őrnagy a 34. ezred 2. zászlóaljának parancsnoka, megsebesült Lichtenstein tábornok, a támadók s a védők sorai pedig számottevőleg megritkultak. Csakis a már késő este intézett második rohamunkra takarodtak ki az oroszok a majorból.

Dicsérettel említi Frelich a *Kienmayer huszárokat*, kik pompás rohamot intéztek az ellenségre;² az 1. és 6. huszárezred járőőrei pedig Czerni alatt 50 kozákot szabdaltak össze.³

Október 9. és 10. farkasszemet néztek egymással az ellenfelek, a mi alatt azonban Tschitschagof seregét ekként csoportosította valóban megsemmisítő támadáshoz: a Bug balpartján Terespól (Brestnek a Bug balpartján fekvő elővárosa) ellen Tschernischefet, Reynierrel szemben Engelhardtot (5 zlj., 4 lov. száz. és 8 ágyú), a középen a Muchawiec északi partján Essent (13 zlj., 10 lov. száz., 3 koz. ezs. és 24 ágyú), ettől északra: Langeront (12 zlj., 24 lov. száz., 2 koz. ezs. és 24 ágyú), Markofot (20 zlj., 22 lov. száz., 2 koz. ezs. és 36 ágyú) és Lambertet (16 zlj., 24 lov. száz., 4 koz. ezs. és 35 ágyú), az osztrák-magyar balszárny ellen Woinofot; a tartalékot alkotó Bulatof és Sabanief hadtestek Langeron és Markof mögött állottak.⁴

¹ ... dicsőséges hidegvérrel tömegekbe és négyoszógekbe alakultán, úgy hogy az ellenség meg nem támadhatta...

² *F. A. 1812.* 10—62.

³ *F. A. 1812.* 10—84.

⁴ *Bogdanowitsch* i. m. II. k. VII. melléklete.

Schwarzenberg azonban nem várta be a támadást, hanem a Leszna mögé visszavonult, miután nyolcz napon át föltartóztatta Tschitschagofot. A szövetségesek elvonulása a 11-re következő éjjelen ment végbe akként,¹ hogy hajnalban a zöm már a Leszna jobb partján volt. A biztosító csapatok Tjuchiniczy-nél keletkezett harcában a miéink győztek, minek következtében az oroszok Czernawczycy (Tjuchiniczytól északra) felé letértek.²

A szövetségeseknek a Leszna vonalán terjedő állása is tarthatatlannak bizonyult kiterjedtsége, de különösen a miatt, hogy az oroszok lovasságuk nagy számával könnyű szerrel megkerülhették akár délen, akár északon. Ennélfogva Schwarzenberg a Bug mentén visszavonult és pedig azért ez irányban, mivel erre vezettek természetes összeköttetési vonalai, továbbá hogy fedezze lassan menetelő tüzérségét és vonatát, hogy elterelje Tschitschagof figyelmét a grande armée hadműveleti vonalaitól, hogy teljesítse a warsói nagyhercezség védelmezésére vonatkozó feladatát és hogy átkelve a Bug balpartjára, a körülményekhez képest esetleg megtámadja az oroszoknak Brestnél álló balszárnyát. A sereg Wysoko-Litowskon és Siematyczyn át úgy húzódott hátra, hogy a csapatok október 15-én Klymzcycenél és Mogilnicánál (Drogiczyn mellett) átkelhetek a Bug balpartjára.

Október 12-én és 13-án Lambert (1 koz. ezr., 2 vad. zlj.

¹ *F. A. 1812.* 10—94.

² *J. F. Novák* i. m. 241. l. ezeket olvassuk Schwarzenberg levelében: Igen kellemetlen helyzetben vagyok; az ellenség nagy ereje elől vissza kell vonulnom; ez által ugyan veszélybe juthatnak a grande armée összeköttetési vonalai s ha Napoleon óriási vállalkozása hajótörést szenved, vádolni fognak valakit; ez esetben én leszek az áldozat. Szemrehányásokkal illetném önmagamot, ha nem tudnám, hogy megtettem mindazt, mit meg kellett és lehetett tennem, mivel a kötelesség az első... továbbá u. o. a 245. lapon: ... az oroszok nagy számú lovassága felsodorta volna balszárnyamat... ha a csatát elvesztem, akkor bizonyos, hogy a nagy erejű ellenséges lovasság tönkreveri seregemet... Soha sem hitték el, hogy az egész oláhországi sereg egyesült Tormasóffal s hogy igazuk legyen, természetesen engem okolnak, és Napoleon szüntelenül azt fogja vitatni, hogy egy maroknyi had elől vonultam vissza...

és 4 ágyú), Langeron (1 koz. ezr., 3 vad. zlj. és 4 ágyú), Essen (1 koz. ezr., 2 vad. zlj. és 4 ágyú) és Woinof egy-egy különítménye¹ csak lanyhán üldözte a szövetségeseket, de 14-én Moszczonánál Lambert megrohanta Frelich előőrseit. Az előőrsök elvesztették a falut, melyet később Frelich hiába ostromolt meg négy huszárszázaddal. Ekkor Pflacher a 39. gyalogezred és a Beaulieu gyalogság 3—3 századát küldötte segítségül. Frelich a német gyalogságot visszahagyta, a magyar századokat pedig, melyeknek szárnyait huszárosztályok fődözték, Moszczona visszavételére rendelte. A *Poparics százados* vezette elővéd a mocsarakon át megkerülte a falut és esti 9 órakor meglepően, elszántan és oly hevesen tört az oroszok oldalába, hogy ezek számtalan sebesültjük hátrahagyásával elmenekültek. A miénk vesztesége is tetemes volt, de a falut visszavette a magyar gyalogság.²

Alig lépték át a Bugot a szövetségesek, már is betört a warsói nagyhercegségbe Tschernischef hét dragonyos századdal, két huszár- és három kozákezzreddel, valamint négy ágyúval. Ezek Bielán, Miedzierzyczen, Siedlece, Lukowon és Kockon át megsarczolták a lakosságot és október 17-én Wlodawánál visszatertek a Bug jobbpartjára.³ E rabló had megfenyítésére Frelich három huszárezreddel Mezyreczen át Radzynra, a Riesch dragonyosok pedig Siedlece küldettek. Frelich elővéde Radzyn (Drogiczynától délre 70 km-nyire) körül elcsipett egy orosz szállítmányt, melyet 40 részeg kozák kísért. Zsákmányul esett 22 kocsi, két hordó pénz és némi élelem; ezenkívül kiszabadult hadifogságba jutott két tisztünk és 22 emberünk. A megerőltető menet alatt 62 ló letörött!⁴

¹ *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 427. l.

² *Frelich jelentése* Kamernikiből. *F. A. 1812.* 10—127. és még *H. K R. F. A. 1812.* 10-ad 11.

Pflacher relatiójában többek között ezeket mondja a moszczonai harcra nézve: Frelich tábornok, ki szemtanuja volt az eseményeknek, nem győzte eléggé dicsérni nevezett századosnak és századának hidegvérű elszántságát ez ütközetben. A csatározás oly makacsul folyt az egész vonalon, hogy az emberek még a mocsárba is belegázoltak, csak hogy megrohanassák egymást . . . stb. *F. A. 1812.* 10—142.

³ *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 428—430. l.

⁴ *F. A. 1812.* 10—172. l.

A bielai ütközet.¹

Brest elfoglalása után az oroszok Bielába 30 kozákot, Zalesiebe (Brest és Biela között) pedig egy gyalog zászlóaljat küldöttek biztosításuk végett. Ennek hírére Schwarzenberg október 14-én mindkét hadtestével Brest felé megindult, hogy kiverje a betolakodókat. Az élen haladó Reynier közeledésére a bielai és zalesiei ellenség Terespolra húzódott, de már október 18-án Tschitschagof Essen hat gyalog zászlóaljjal, hat és fél dragonyos századdal és 10 ágyúval a szászok visszaverésére rendelte. A Woskrzenicéig (Bielától keletre) földterítő két szász lovasszázad Essen közeledésére Bielára húzódott ép akkor, mikor ide Reynier is beérkezett. Essen, ki a Piszczacra (Brest-től délnyugatra) előre tolt Bulatof hadtest támogatására is számított, haladék nélkül megtámadta Reyniert, kinek egyik hadosztálya Biela előtt fejlődött harcshoz, a másik ellenben ettől északra, majdnem a Kozula malomig vonult fel. Essen osztlályai a Klikawka pataktól keletre elterülő dombokon helyezkedtek el a következőképen: egy gránátos zászlóalj az országúttól északra az erdő szegélyén, három vadász zászlóalj Bielával szemben az országút mindkét oldalán, két gránátos zászlóalj az országúttól délre Sielezkyig; a tüzérségből négy ágyú a közép, hat ellenben a Sielezky felé álló zászlóaljak mögött állott; négy dragonyos század a bal-, két és fél pedig a jobbszárny mögé jutott.

A szászoknak az orosz ágyúk keresztútjába jutott jobbszárnya nemsokára megingott és meghátrált. Erre Essen bal-szárnya két gránátos zászlóaljjával a Krzna és Klikawka völgyén át Bielát akarta elfoglalni. Ez időben azonban beérkeztek a szászok balszárnyára Bianchi zászlóaljai, a melyek közül a Del Rio őrnagy vezette *32. gyalogezred 2. zászlóalja* a Kozula-malomnál átkelt a Klikawkán és oldalába tört az oroszoknak. A két szász századdal megerősített zászlóalj, élen *Vecsey kapitány* századával, az erdőn át észrevétlenül rajtaütött az oroszok szárnyán álló lövegfedezeten és zsákmányul ejtett egy 12 fontos

¹ Lásd a cs. kir. földrajzi intézet által kiadott 1:200,000 arányú 41—52 Brest-Litowsk térképlapot.

ágyút, azután pedig rátámadt az oroszok jobb szárnyára. A bátor csapatot azonban körülfojták s meg is leczkértették volna, ha a szászok segítségül nem jönnek. Közben Bianchi ugyancsak a Kozula-malomnál átvezette a patakon a 32. *gyalogezred 1.* és a 34. *gyalogezred mind a két zászlóalját*, a melyekkel azután tömegekbe alakultan megverte nemcsak az ellenséges gyalogságot, hanem megfordulásra kényszerítette az itt álló két és fél század orosz lovasságot is. A Woskrzenice felé visszavonuló ellenséget Bianchi vette üldözőbe a magyar csapatokkal, utol is érte őket és ágyúival nagy veszteséget okozott soraikban. A 32. ezred vesztesége öt halott és 51 sebesült volt. Foglyul esett 200 orosz katona, az elesettek és megsebesültek száma pedig 334 főre rúgott.¹

Az ütközet után az oroszok kitakarodtak a nagyhercegség területéről, a szövetségesek pedig összpontosultak előbb Hruszew és Losice között, október 25-től fogva pedig Ostrowice körül, hogy innen akár Brest felé, akár pedig a Búg északi partján törjenek előre akkor, ha erősítéseket kapnak.

A csapatok belélete.

A hadjárat ezen időszakáról ránk maradt irások igen érdekes és tanulságos adatokat tartalmaznak még a csapatok állapotára és beléletére nézve is.

Ellátás pénzzel. Már a bevezetésben megemlítettem Ausztria-Magyarország rossz pénzügyi helyzetét. E miatt a monarchia képtelen volt elegendő mennyiségű ércpénzt adni hadteste hadműveleti pénztára számára. Mivel pedig a bankót sem Lengyel-, sem Oroszországban értékesíteni nem lehetett, megállapodás jött létre a szerződő felek között, hogy Napoleon hadtestünk számára havonként 650,000 frankot ad előlegképen. Napoleon azonban nem tartotta be ígéretét, mivel csak két ízben küldött pénzt és pedig junius végén és augusztus utolsó harmadában összesen egy millió frankot. Az első pénzküldemény sem fedezte

¹ *H. K. F. A. 1812.* 10-ad 11. és *F. A. 1812.* 10—271., valamint *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 431—434. l.

tehát hadtestünk kiadásait, minek következtében már június havában nagy bajok keletkeztek. Az alantos tiszték és a századosok még megkapták illetekeiket, de a törzstisztek, valamint a tábornokok csak fizetésük egyharmadát kapták. A csapatok illetekeinek rendszeres kifizetéséről szó sem lehetett, a pénzküldemények beérkezése szerint az ezredek csupán legszükségesebb kiadásaik fedezésére kaptak néha-néha 100—500 frtot. Különösen a tiszteket sujtotta ez a pénzhiány, kik még a legszükségesebb holmikat sem szerezhették be.¹ Schwarzenberg október 29-ről Wirozembiből a császárhoz írott jelentésében azt mondja, hogy *a Warsóban betegen és sebesülten fekvő tiszték pénz hiányában annyira zavarban vannak, miszerint mindenüket eladják és alig képesek megélni.*²

A ruházat. A mocsarakon és erdőségeken át szakadatlanul tartó menetek alatt annyira tönkrement a gyalogság lábbelije, hogy Schwarzenberg már október elején megengedte, miszerint a legénység bocskorokat készítsen magának a levágott ökrök nyers bőréből. Mivel a korán beállott zord időjárás ellen kevés oltalmat nyújtó köpönyegeket harácsolás útján pótolni nem lehetett a lakosság szegénysége miatt, báránybőröket harácsoltak s minden ember egy darabot kapott, hogy legalább fejét és alsó testét óvhassa a hideg ellen.

Veszteségek. Meglepően nagy volt a csapatokat ért veszteségek nagysága nemcsak emberekben, hanem lovakban. Az ütközetekben és egyéb hadi vállalatokban elvesztetteken kívül október 31-ig 12,000 katona és 800 ló vált alkalmatlanná hadi fátadalmak elviselésére az aránylag kedvező időjárás mellett a roppant nagy fátadalmak következtében.³

A nagy erejű ellenséges lovasság minduntalan fölverte, hajszolta és így ki is fárasztotta ezredeinket. Az őrszemek, hírszerző és portyázó járőrök és különítmények majdnem mindig, éjjel és nappal harcra készen lovon ültek. Kifárasztotta lovaságunkat az is, hogy majdnem mindenkor nálánál jóval nagyobb

¹ *Mittheilungen* 1884., I. f. 49—51. l.

² *F. A. 1812.* 10—334.

³ *Mittheilungen* 1884. I. f. 60. l.

csapattal kellett összemérnie fegyverét. A huszárezredek a harc kezdetén hátra küldötték a legyengült és támadásra alkalmatlan lovakat, nehogy az ellenség kezére jutva, egészen elveszsenek. Ezek következtében hadtestünk csupán 4000 kardforgatásra alkalmas lovassal tudott harczba szállani.¹

Rendet kellett teremteni a csapatokat követő vonatoknál is. A nélkülözések miatt és engedve az önfenntartás ösztönének, a tiszték s a csapatok magukhoz ragadtak minden megmozgatható hasznavehető tárgyat (kocsikat, ruhát, élelmet, lovakat s egyébbet). Az így nagygyá vált vonatok veszedelmére voltak a csapatoknak, gyülekező és menhelyvé lettek a maradozóknak, zsarolásra, rablásra, fosztogatásra hajlandó gyülevész elemeknek. Csakis a legszigorúbb eljárással teremthettek rendet. Százsámra égették el a szekereket, miknek vas alkatrészeit a lovasság s a vonatcsapat kapta patkók készítésére; a hasznavehető czikkeket a kincstár javára lefoglalták, az igavonásra még alkalmas lovakat besorozták a nagy számban letörött kincstári vonatlovak helyébe, az ökröket levágták, a maradozókat pedig csapattesteikhez utasították. Kérlelhetetlen szigorral, agyonlövással és botbüntetéssel torolták meg a fegyelem- és rendháborításokat.

Ezek is okai voltak annak, hogy Schwarzenberg egyelőre kitért Tschitschagof elől és nem akarta kitenni hadtestét a vereségnek, a mely eddigelé testileg és erkölcsileg állhatatosan kitarzott a mostoha viszonyok ellenére.²

A magyar csapatok növedéke és fogyatéka a háború első szakában. Mivel a csapatok növedékének és fogyatékának nagyságát bizonyító okmányok csak a hadjárat elejéről és pedig junius hó 1-től október hó végéig vannak meg, sőt mivel a julius hó 11-től szeptember hó 1-ig terjedő időre nézve okmányokat nem találtam a cs. és kir. hadilevéltár idevágó irattárában, *a magyar csapatok fogyatéka október hó végéig* is csak

¹ Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812. 10—333.

² . . . Felsőged csapatai minden alkalommal kitünő vitézséggel harczoltak, állhatatosan viselik a folytonos menetek szülte nélkülözéseket, mivel még soha sem verettek meg, még részben sem. Szerencsétlen vállalatok után valószínűleg alaposan megváltozna azok hangulata . . . Schwarzenberg jelentése a császárhoz 1812 okt. 21. F. A. 1812. 10—333.

hozzávetőlegesen állapítható meg. Az 1812 július 11-én kelt, valamint az 1812 szeptember és október havára összeállított *Rekrutierungs-Standes-Rapport*-ok szerint 1812 május hó 31-től fogva a magyar csapatokhoz bevonult 1401 ember, ellenben áthelyeztetett, megszökött és elbocsájtatott 654, megbetegedett, meghalt, elesett, eltűnt, elfogatott stb. 2568 katona (megszökött 159).¹

PILCH JENŐ.
százados.

¹ *H. K. F. A. 1812.* 7—3., 10—12. és 11—6. *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 418. l azt mondja, hogy a szövetséges hadtestek vesztesége szept. 23-tól okt. 1-ig, vagyis nyolcz nap alatt, halottakban és sebesültekben 2000, elfogottakban pedig 500 ember volt.

Tábori tüzérségünk 1812-ben a poddubniei csatában.

AZ 1328. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

(Második közlemény.)

c) A hadjárat vége és a békekötés.

Károly király 1328 július 18-án Pozsonyban tanusítja, hogy pozsonyi tartózkodása alatt az osztrákok elleni hadiműveletek még mindig folynak. Ugyanazon évi július 22-én szintén Pozsonyban megengedi, hogy a zalamegyei Harkályi (=Salamonvári) István ügyét augusztus 27-ről a hadsereg oszlását követő 15-ik napra halasszák el; augusztus 27-én tehát még teljes működésben volt a sereg. Nagymartoni Pál országbíró ezen királyi parancs alapján a körülötte volt bárókat és nemeseket felhívta, hogy az ügyet augusztus 30-án tárgyalják, a mi nevezett napon meg is történt.¹ Az erről szóló okiratot az országbíró 1328. szeptember 8-án «Ausztriában a Sár (-Lajta) folyó mellett» adta ki, a miből következik, hogy szeptember 8-án a hadjáratban résztvett számos úr már nem a harctéren, hanem a Lajta mentén osztrák földön — a mi alatt kétségkívül a Lajta melletti Bruck értendő — tartózkodott és így magától értendőnek veszem, hogy szeptember 8-án fegyverszünet volt és hogy a béketárgyalások már folytak.² Maga a király még szeptember 7-én is Pozsonyban volt, a mi újabb bizonyítéka annak, hogy a végleges béke ügye még csak tárgyalás alatt állt. Ha már most úgy számítjuk, hogy a magyar sereg június első hetén működéseit megkezdte, János király már július végén Drosendorf alatt állt és azt hat hétig ostromolta, akkor azon eredményre jutunk, hogy a hadjárat három hónapig tartott.

A végleges békét a Lajta melletti Bruckban 1328 szeptem-

¹ A jelen voltak névsorát majd alább adom.

² V. ö. Zalamegyei oklevéltár I. 224—232.

ber 21-én kötötték.¹ Főpontjai voltak: 1. hogy az osztrák hercegek megígérték, hogy Magyarország régi határainak helyreállítását ezentúl tisztelni fogják; 2. Ágnest, III. András özvegyét rábírnák, hogy Pozsonyra való igényéről a magyar király javára lemondjon; 3. a Walsee Ulrik által elfoglalt Muraközt a magyar királynak visszaadják; 4. Károly király pedig visszaadja az elfoglalt osztrák részeket. Azonkívül tudjuk, hogy Ottó herceg követeléseit is némileg kielégítették, a mennyiben, bármennyire nem tetszett Albertnek és Frigyesnek, Haimburg várát és városát jövedelmeivel együtt megkapta.²

III. A résztvevők.

Első kérdésünk az: *résztvett-e maga a király is a hadjáratban?*

1328-ik évi itinerára a következő: január 8., 27., február 8., 13., 14.; márczius 13., 20.; április 10., 19., 20.; május 1.: Visegrád; május 7., 10., 14.: Buda; május 20., 24., 26., jún. 3., 4., 7., 9., július 9.: Visegrád; július 18., 22.: Pozsony; szeptember 7.: Pozsony; szeptember 21.: Lajta melletti Bruck; szeptember 22.: Visegrád; szeptember 26.: Pozsony; október 9.: Pozsony; nov. 9., 13., 18.: Visegrád; december 20.: Visegrád.

Látjuk tehát, hogy július 18-ától szeptember 7-ig Pozsonyban, szeptember 21-én a Lajta melletti Bruckban, az év többi idején pedig Visegrádon tartózkodott. Egyik okiratában (l. f.) világosan mondja, hogy akkor, midőn a háború folyt, ő Pozsonyban tartózkodott; szeptember 21-én pedig tudjuk, hogy csak azért volt a Lajta melletti Bruckban, mert a békeszerződést szentesítette. Az, hogy egyik-másik győztes az általa foglyokká tett ellenségeket «a király színe elé hozta», nem mindig úgy értendő, hogy a bemutatás közvetlenül a harctéren tartózkodott király előtt történt; történt az elég gyakran a harctérről való hazatérés alatt a király székhelyén; a mi pedig Károly azon előadását illeti, hogy Szarka Miklós azoknak egyikét le-

¹ Kurz, Österreich unter Friedrich dem Schönen 503.

² Melki évkönyvek ap. Pertz. IX. 512.

gyűrte, kik Stillfried-nél őt (a királyt) becsmérelték, már fent kiemeltem, hogy ez nem bizonyíték arra, hogy Károly a hadjáratban személyesen részt vett legyen. Ő az egész hadjárat ideje alatt az Ausztria közelében levő Pozsonyban tartózkodott, hogy a harcztéri eseményekről mihamarabb tudósítást kapjon és esetleges intézkedéseket tehessen.

a) *Osztrákok.*

Azon osztrák urak sorában, kik a békeokiratot aláírták, a következők szerepelnek:

1. *Albert passauai püspök.* Ez II. Albert szász-wittenbergi herceg fia; 1320 óta passauai püspök; † 1342 máj. 19-én.

2. *Pfannbergi Ulrik.* Családjának e néven ötödik tagja; felmerül 1313-ban; † 1354-ben.

3. *Schaunbergi Konrád.* Családjának e néven első tagja; 1341-ben a Károly király és Albert osztrák herceg között létrejött béke alkalmával osztrák megbizott; † 1353-ban.

4. *Maidburgi Burkhard.* Ez a Mansfeld-Hardegg család tagja, kinek atyja és fia Magdeburg várnagyai voltak. Ő maga családjának e néven első tagja; felmerül 1328-ban; 1363-ban császári udvarbíró; † 1367-ben. Dédunokája Mihály (1427 + 1483) 1470-ben az egyik forrásban mint Michael comes de Hardek, sancti romani imperii *burggravius de Maidburg* néven szerepel. *Maidburg e szerint tehát nem más mint Magdeburg.*

5. *Walsee Ulrik.* III. Ulrik 1294-től 1331-ig szerepel. Fia, IV. Ulrik 1328-tól 1360-ig.

6. *Liechtensteini Rudolf.* A murauai Liechtenstein családtagja; 1320-ban stájerországi kamarás; † 1342 körül.

7. *Liechtensteini Ottó.* Az előbbinek fivére; családjának e néven harmadik tagja; 1308-ban Karinthia főkapitánya; † 1336 és 1346 között.

8. *Kühnringi Albert;* családjának e néven 6-ik tagja, Seefeld ura, ki 1280-tól 1340-ig ismeretes.

9. *Kühnringi János.* Tulajdonképen keresztelő János; felmerül 1312-ben; † 1348-ban.

10. *Kühnringi Lajtold*; az előbbinek fivére; családjának e néven második tagja; szerepel 1312 óta; + 1348-ban.

11. *Linzi Walsee Eberhard*. II. Eberhard előfordul 1297-től 1331-ig; fia III. Eberhard 1327-től 1370-ig, mely utóbbi évben meg is halt. A «Linzi» itt azt jelenti, hogy Eberhard Linz várkapitánya.

12. *Walsee Henrik*. IV. Henriket ismerjük 1319-től 1326-ig; + 1342 előtt. V. Henrik szerepel 1327-től 1360-ig; + 1367 előtt.

13. *Walsee Reinbert*. Családjának e néven második tagja 1326-től 1359-ig.

14. *Walsee Frigyes*. Az előbbinek fivére; felmerül 1326-ban; + 1355-ben.

15. *Eberstorfi Reinbert*. Családjának e néven második tagja; szerepel 1312-től 1342-ig.

16. *Kapelleni János*; felmerül 1303-ban; 1321-ben Walsee Eberhard felsőnnsi országbirónak a veje; családjának e néven első tagja; + 1354 körül.

17. *Ternbergi Miklós*. Előfordul 1327 május 11-én mint Puchheimi Pilgrim egyik tanuja. Ternberg az alsóausztriai stájeri kerületi kapitányságban van.

18. *Puchheimi Pilgrim*. Családjának e néven második tagja; + 1343-ban.

19. *Lengbachi Kristán*. Lengbach van Alsóausztriának. St. Pölteni kerületi kapitányságában.

20. *Pettaui Herdegen*. Stájer birtokos; 1344-ben eladja Gellersdorf nevű birtokát.

21. *Pettaui Amalrik*. Szintén stájer birtokos.

22. *Drosendorfi Walsee Eberhard*. Ez is csak azt jelenti, hogy Walsee Eberhard Drosendorf kapitánya. E néven és címen 1344-ben Puchheimi Albertnek és Jánosnak egyik okiratában mint tanu szerepel.

23. *Rauhensteini Albert*. Előfordul 1330-ban mint Puchheimi Henrik sógora.

24. *Pottendorfi Rudolf*. Ily nevű osztrák úr 1317-ben, 1318 január 19-én és július 23-án Sopron megye főispánja.

25. *Pottendorfi Konrád*. Szerepel 1291-ben a III. András és Albert osztrák herceg közötti béketárgyalásokban mint osztrák hatalmazott.

26. *Stadecki Hartnid*. 1292-ben ily nevű úr stájer kapitány.

27. *Stadecki Rudolf*. Szerepel 1356-ban mint Puchheimi Ágnes férje és Guntraumsdorf melletti birtokos.

28. *Sunecki Frigyes*. A későbbi Cilly (grófi és hercegi) család egyenes őse, ki 1313 óta mint Sunek bárója, 1341 óta pedig mint grófja szerepel; † 1359-ben.

29. *Seldenhofeni Cholo (=Kolo)*. Seldenhofen helység nincs Alsóausztriában; de van Stájerországban a Dráva jobb oldalán egy *Saldenhofen* a windischgräzi kerületi kapitányság mahrenburgi járásbíróságának kerületében. Egy Seldenhofeni Chol volt Albert herceg alatt Stájerország kapitánya, de meghalt már a XIII. század végén. Alig szenvedhet kétséget, hogy az 1328-ban szereplő Chol az ő fia volt.¹

b) Magyarok.

1. «*Bodezlaus*» *esztergomi érsek*. Ez Boleszló a sziléziai fejedelmek oppeln-ratibori ágából, Tost hercege, † 1329 jan. 17-én.

2. «*Frater Ladislaus*», *kalocsai érsek*. Ez a valkómegyei Pacsintai család tagja (1322—1336-ig).

3. *Miklós győri püspök* (1318—1335).

4. *Aba nb. Nekcsi Demeter* királyi tárnokmester (1316 † 1338).

5. *Ákos nb. Micsk* az egész Szlavonia bánja (1325—42); a pölöskei Ördög család őse.

6. *Katjisz nb. Szécsényi Tamás* erdélyi vajda († 1354).

7. *Nagymartoni Simon fia Pál* országbíró († 1349).

8. *Druget János*; egy Olaszországból bevándorolt család sarja; 1328 október 9-én óbudai várnagy († 1333).

9. *Druget Vilmos*, az előbbinek fia, 1328-ban Abauj vármegye főispánja; később nádor († 1342).

10. «*Dantsch*» Zólyom megye főispánja. Előfordul többnyire «Komáromi» néven. Volt Komárom- és Győr megye főispánja is. († 1349 körül) Dancs különben nem egyéb, mint a Domonkos dédelgetője.

¹ Anjoukori diplomatai emlékek, I. 273—274.

11. *Hermann nb. László*, a székelyek főispánja (1328—1357); a hirnevű Laczkfi család őse.
12. *János budai városbíró*.
13. *Héder nb. Hédervári Miklós*, Győr megye főispánja (1309—1330). A Hédervári család egyenes őse.
14. *Héder nb. Hédervári Dezső*. Sopron megye főispánja. (+ 1330).
15. *Hermann nb. István*, a fenti László fia, királyi lovászmester. (+ 1353.)
16. *Tröttel Miklós*, Pozsony megye főispánja; (1323—1348). Pozsegamegyei család sarja; a nevni Tröttel család őse.
17. *Buzád-Hahót nb. Alsóindvai Miklós*, (kiről már fent volt szó), Zala megye főispánja.
18. *Balog nb. Szécsi Dénes* királyi tálnokmester. (1323—1341); a rimaszécsi Szécsi család őse.
19. *Alexander de Azara*. Tolna megyei ember. Azara annyi mint *Ozora*. Hivatalát nem ismerjük.
20. *Lőrincz, Varasd megye főispánja*. Ismeretlen származású.
21. *Tomaj nb. Losonczy Tamás* Vas megye főispánja. (1315—1356); a Losonczy és a losonczy Bánfi család őse.
22. *István ujuvári várnagy* (az okiratban áll: *de vybar*). Ujuvár nevű vár több megyében volt. Hogy melyiket kellene itt érteni és ki volt ezen István? nem tudjuk.
23. *Dezső kőszegi várnagy*. Ismeretlen származású.
24. *Nicolaus Arrus dictus*. Ez a *Pécz nb. Orros Miklós*, kit 1317-től 1340-ig ismerünk és ki 1329-től 1338-ig Hont megye főispánja. Az Apponyi család egyik oldalőse.
25. *Thomas castellanus de Tschechte*. Tschechte alatt a nyitrai megyei *Csejte* értendő; ezen Tamás az előbbinek fivére; az Apponyi család egyenes őse; 1323-tól 1349-ig csejteji várnagy; helyel-közzel a «vörös» néven is szerepel; 1361-ben már nem él.
26. *Mihály bolondóczy várnagy*. Ismeretlen származású.
27. *Tót Lőrincz* semptei várnagy, kiről már fent volt a szó.
28. *Becsei Imre* lévai várnagy, később Bars megye főispánja (+ 1333), a Bátmonostori család egyenes őse.

29. *Magyar Pál* gimesi várnagy (1325—1341).

30. *Zsámboki László* Nyitra megye főispánja, ki helyelközzel «Szár» néven is szerepel; (1327—1333).

31. *Michael castellanus de vycan*. «Vycan» nem más, mint a fejérmegyei *Vitány*. E Mihály pedig, ki már 1324-ben is a várnagya, a Gutkeled nb. Maróti család őse.

32. *Csór nb. Tamás*, Csókakő várnagya, később Liptó és Körös megye főispánja (1326—1358.).

IV. Általános következtetések.

A hadjáratban résztvevett harcosok *számát* — mint fentebb említettük — az egyik forrás 80.000 magyar és 2300 cseh harcosra teszi, a mi akkoriban és tekintettel a megtámadandó ország területének csekély voltára valóban rendkívüli nagynak látszik. Hogy Károly saját részéről oly nagy erőt összpontosított és ahhoz még a cseh király támogatását is igénybe vette, annak a magyarázata abban keresendő, hogy támadásának lehetőleg gyorsan és sikeresen elérendő eredményén kívül, melyet leginkább a túlnyomó erő súlyával vélt keresztülvinni, arról is kellett gondoskodnia, hogy az alatt, míg serege egy már elfoglalt vártól messze fekvő ponton működik, a már elfoglalt tárgy számára biztosítva maradjon. Minél több újabb pont ostromlására indult ki a sereg, annál több helyőrséget kellett az elfoglalt részekben visszahagyni, a mi az újabb műveletekre menesztett csapatok létszámát tetemesen apasztotta.

Hogy hány *áldozatba* került a hadjárat, arról vajmi kevés adatunk van. Magyar részről a következőket tudjuk: Erenyei Imre elesett Stilfried előtt; Tót Lőrincz rokona pedig, Egyed, Siegharts előtt hagyta életét. A sebesültek között voltak: Laczkfi István főparancsnok, Tót Lőrincz Siegharts előtt, fivére Ugron Guncheil előtt.

Hogy magyarok *fogságba* kerültek volna, arról egyetlen egy forrás sem tesz említést. Ellenben olvassuk a magyar forrásokban, hogy sok előkelő osztrák került magyar fogságba, kiknek soraiban Stilfried parancsnoka (Zelking ura) és Habern urai is voltak.

A mindkét oldalon használt *fegyvernemekről* csak a magyar kútfők adnak egy pár rövid adatot. A főparancsnokot lándzsadöféssel és íjlevéllel sebesítették meg; Szarka Miklós lándzsával harczott; Tót Ugront egy hajító gépből kiröpített nyíl sértette meg.

Ha a hadbaszállásban részesült csapatok *kiegészítő kerületéről* akarunk magunknak képet alkotni, szükséges, hogy a következőket vegyük fontolóra.

Igaz ugyan, hogy mindazon világi és egyházi nagyok, kik — a mint fentebb láttuk — a békelevélben fel vannak sorolva, minden valószínűség szerint a hadjáratban személyesen is részt vettek és hogy ennek alapján joggal feltételezhetnők, hogy a működő hadsereg az ország minden részéből összpontosult volna, de szól ellene egy nyomós érv. Ismerünk t. i. viszonylag elég okirati adatokat, melyek értelmében a király a különböző helyen akkor harczott férfiakat megjutalmazta s ha ezeknek a névlajstromát illetve származási, birtoklási és tartózkodási viszonyait elemezés alá vesszük, meglepő eredményre jutunk.

Nézzük csak!

1. A főparancsnok Laczkfi István birtokainak javarésze *Vas, Zala és Sopron* megyében feküdt.
2. Az Erenyei családbeliek *Zala* megyében laktak.
3. Szarka Miklós *Vas* megyei birtokos.
4. Dálkai Miklós *Veszprém és Győr* megyei birtokos.
5. Lövvő Dezső *Nyitra* megyei ember.
6. Tót Lőrincz és rokonai *Somogy-, Tolna-, Vas- és Verőcze* megyeiek.
7. Alsólindvai Miklós *Zala* megyében törzsökös.

Ebből látjuk, hogy az okiratokban szereplő azon résztvevők, kik magukat kitüntették, kivétel nélkül az *ország nyugati részén fekvő határvidékből* egészítették ki magukat, ez pedig nem lehet pusztá véletlen.

Ha a már említett számos főúr, kik egyéb megyékben törzsökösök voltak, összes fegyveres erejökkel a hadjáratban résztvettek volna, lehetetlenség, hogy embereik egyike-másika nem végzett volna oly kimagasló tettet, melyért királyi elismerésben

részesült volna, s akkor szintén kizárandó az, hogy az ezen elismerésről szóló okiratok egyike-másika fenn nem maradt volna az utókor számára. A dolog tehát csak úgy magyarázandó, hogy ama bizonyos urak, ha jelen is voltak a harcztéren, oda legfeljebb csak személyük körüli személyzetüket és házi tisztüket vitték magukkal, a nélkül, hogy az egyéb alkalommal rájuk kiszabott és birtokaik után kiszámított fegyveres erőt az egész járulék szerint hadba szállították volna. De hogy 1328-ban csak az ország nyugati határvidékét mozgósították, annak is megvan a külön magyarázata.

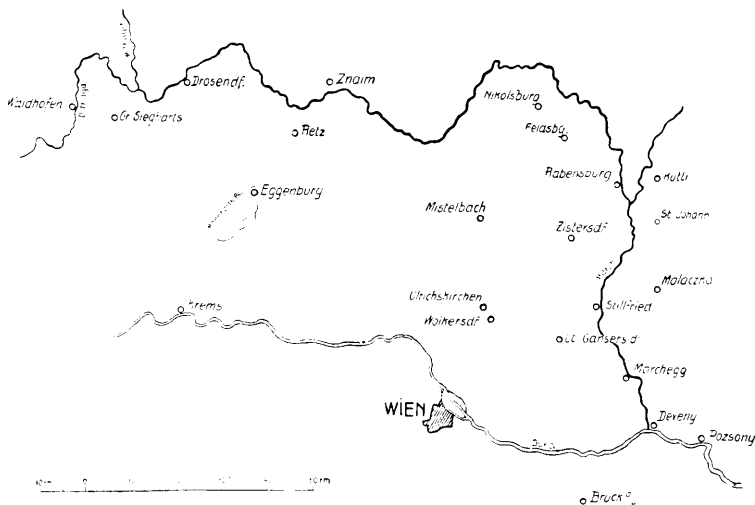
Hogy akkor, midőn valamely külföldi ellenség az ország határát vagy bármily néven nevezendő részét megtámadta, a veszélyeztetett vidék birtokosai voltak első sorban arra hivatva, hogy az ellenség leküzdésére saját fegyveres erejükkel siessenek, — a mi ki nem zárta, hogy őket a király vagy a szomszédos urak csapatai is támogassák — magától értetődik. De jelen esetben nem erről volt szó, hanem arról, hogy a magyar haderő egy része az ország határain kívül külföldi ellenség ellen szálljon. Miután a hadműveletek színhelye Alsóausztriára és Stájerországra esett, természetesnek kell találnunk, hogy a hadviselésre szükséges erőt az ország azon vidékéről rendelték ki, melyből a mozgósított hadsereget leggyorsabban és legkönnyebben lehetett a csatározás színhelyéül kijelölt vidékre szállítani; erre pedig jelen esetben csak a nyugati határvidék, nevezetesen Vas-, Zala-, és Sopron megye volt alkalmas. Alig tévedünk, ha felteszszük, hogy ez legalább I. Károly uralkodása alatt a mindenkori mozgósítás alapeljárása volt.

Az egyes hadműveletek *ülőrendjére* nézve csak két egykorú okirati adatunk van. Az Erenyeik számára kiadott oklevél tanúsága szerint *Stilfried junius 18-a előtt lett bevéve*; Alsóindvai Miklós pedig junius 30-án Zalaegerszegen még a megyei közgyűlésen elnökölt,¹ a miből joggal következtethetjük, hogy csak *junius 30-a után vonult Habern és Bertoldstein ellen*.

Szükséges és érdekes volna a magyar sereg *menetirányával* is megismerkedni, de ez — sajnos — csak jámbor óhaj marad.

¹ Zalamegyei oklevéltár I. 224.

Középkori okirataink némelykor az ütközetben résztvett egyes harcosok tetteit bármennyire is körülményesen és részletező mozzanatok figyelembe vételével ecsetelik, a tulajdonképeni hadászati szempontot nem ismerik; a krónikák pedig elég gyakran még azoknál is szófukarabbak. Így tehát jelen esetünkben csak egynéhány feltételezésről lehet szó, melyekről azonban

Vázlat az 1328. évi magyar-osztrák hadjáratához.

mondhatjuk, hogy a valóságtól nem épen túlságosan esnek messze.

Ha Alsóausztria mai térképét ¹ segítségül hívjuk, körülbelül a következő menetvonalakat kaphatjuk.

Az Ausztriába hatoló magyar sereg, melynek zöme — mint már kiemeltük — Sopron-, Vas- és Zalamegyéből származott, minden valószínűség szerint nem Pozsonyban, hanem a Lajta melletti Bruckban pontosult össze, a mit azon körülmény is látszik támogatni, hogy szeptember kezdetén, midőn a végleges béke létrehozását megelőző tárgyalások már javában folytak, a magyar országnagyok és főurak szintén Bruckban tartózkodtak.

¹ V. ö. a mellékelt színhelyrajzzal.

Bruckból északi irányba haladván *Marchegg*re érkeztek, mely kétségkívül hadműveleteik, illetve támadásaik első pontja volt.

Innen megint északi irányban útjukat folytatván — ha fenti feltevésem nem csal — *Gänserndorf* felé, de már *Marchegg*től kissé nyugati irányban vonultak. *Gänserndorf* bevétele után két irányban folytatták útjukat. Az egyik a *Gänserndorf* felett északnyugati irányban fekvő *Ulrichskirchen*hez, a másik *Gänserndorf*tól keleti irányban a *Morva* folyó mentén fekvő *Stillfried* várához vezetett, melyet úgy mint *Ulrichskirchent*, szintén bevettek. Vajjon már most a két vár csak egymásután egy és ugyanazon támadó ereje által lett-e elfoglalva, vagy vajjon *Gänserndorf*tól két külön csapat — egyik *Ulrichskirchen*, a másik *Stillfried* felé — küldetett-e ki, határozottan nem tudjuk. *Stillfried*től észak felé a *Morvától* nem távol eső *Rabensburg*hoz érkeztek, melynek bevétele után a tőle északi irányban fekvő *Feldsberg*hez jöttek, melyet szintén elfoglaltak. *Feldsbergen* már a morvaországi határon voltak, miután *Marchegg*től kezdve, kevés kivétellel mindig északi irányban haladván, a *Morva* mentén fekvő fontosabb erősségeket bevették és az egész vidéket — a mint ez akkor szokásos volt — szörnyű módon pusztították.

Ezzel azonban még nem végződött be a hadjárat, a minnek a következő oka volt.

Északi irányban tovább haladni nem lehetett, mert *Feldsberg* már a legészakibb pont volt, *Morvaországban* pedig nem volt mit keresni való. Az okiratokból tudjuk azonban, hogy a magyar sereg még *Ausztria* más részében is harczolt. Van *Alsó-Ausztriában* egy *Mannhartsberg* nevű erdős hegység, mely a vele összefüggő morvaországi hegységtől délkeleti irányban a *Kamp* nevű folyó balpartján a *Duna* felé húzódik és melyről a *Enns*en aluli vidék 1851-ig nevét kapta; volt t. i. egy *Mannhartshegyen* aluli s felőli kerület. Az előbbi délen a *Dunával*, északon *Morvaországgal* — az utóbbi *Cseh-Morvaország*- és a *Dunával* volt határos. Azon vidéket pedig, melyen a magyarok *Marchegg*től *Feldsberg*ig győzelmesen haladtak, *Mannhartshegyen* inneninek is el lehet nevezni.

Tudjuk, hogy a *Mannharts-hegyen* túli vidéken *Grossieg-*

hards és Eggenburg várak feküdtek, melyeket a fenti okirati adatok szerint Károly hadai szintén bevettek; csak az a kérdés: mikor és miért?

A miertre könnyű a válasz. Tudjuk, hogy János cseh király julius végén a Mannharts-hegyen túli vidék legészakibb pontján feküdt Drosendorf várát megtámadta és csak hat hétig tartó ostromlás után vehette be. Már most azt lehetne hinni, hogy a magyar sereg segítségére akarván menni, Feldsbergtől talán egyenesen Drosendorf felé vonult; de ez több oknál fogva teljesen valószínűtlen. Feldsberg bevételével a magyar seregnek a Mannharts-hegyen inneni feladata be volt végezve s így nagy a valószínűség, hogy ugyanazon időben Drosendorf is a szövetéséges csehek kezén volt; nincs is különben egyetlenegy adatunk se arra nézve, hogy Drosendorf előtt magyarok is harczoltak volna. Azt is fontolóra kell vennünk, hogy Feldsberg és Drosendorf között igen nagy a távolság és hogy mindkettő között akkor elég erősített földrajzi tárgy is létezett, melyet a sikeres előre nyomulás érdekében meg kellett támadni, esetleg fegyveres kézzel elfoglalni és elfoglalva tartani; mind ennek azonban még nyomát sem találjuk. A Thaya melletti Waidhofen még távolabbra esik Feldsbergtől, mint Drosendorf; szóval: alig hihető, hogy a magyar sereg a Mannharts-hegyen inneni hadjárat bevégeztével Feldsbergtől a Mannhart-hegyen túl száguldván, a távol fekvő Waidhofen vagy Eggenburg felé vonult volna. Valószínű az, *hogy a Mannharton túli vidéken már sokkal korábban volt.*

2300 emberrel nem lehetett e vidéket elfoglalni, de Drosendorf ostromlására s bevételére ez — rendes lefolyás mellett — elég lehetett. János királynak tehát csak az volt a feladata, hogy ő addig, míg a magyar hadsereg a Mannharton-túli vidéket pusztítja, a morva határon az osztrák haderőt lekötve tartsa. Ebből pedig az következik, *hogy a magyar hadsereg már akkor, midőn Marcheygnél az osztrák területen végzendő műveleteit készült megkezdeni, két részre oszlott, melynek egyikre arra volt hivatva, hogy a Mannhart-inneni vidék keleti szélén egészen a legészakibb pontjáig előre haladjon, míg a másik osztály a Mannhart-hegyen túl száguldván, az alatt, míg a cseh király*

az északi határvidékkel végez, a Mannharton-túli helyeket foglalja el; hisz 80,000 ember elég volt arra, hogy az ezen feladat megoldására szükséges két hadosztályt mozgósítsák. Ezen földrajzi tárgyakkól a rendelkezésünkre álló források csak háromat említenek. Az első az erős *Eggenburg*, melynek elfoglalása után a sereg északnyugati irányban haladva Sieghardsba, innen pedig megint északnyugat felé a *Thaya* melletti *Waidhofen*be érkezett, hol a cseh király (ha Drosendorf akkor már az ő kezén volt) csapatainak egy részével valószínűleg hozzá csatlakozott. Ezzel vége is lehetett a hadjáratnak; megkezdtek a végleges békét megelőző megállapodásokat; a csapatok déli irányban kezdtek visszavonulni és a seregben összegyűlt országnagyok és főurak szeptember 8-án már a Lajta melletti Bruckban tartózkodtak.

DR. WERTNER MÓR.

Magyar huszárok 1812-ből.

ORSZÁGOS CONSCRIPTIO ÉS AZ ÁLLANDÓ KATONASÁG TÉLI ELSZÁLLÁSOLÁSA 1719—1720-RA.

(Második közlemény.)

Ezen Magyarországon elhelyezendő katonaság téli ellátására Ő Felsége 118,000, kétharmadrészben élelmi, egyharmadrészben lóportiót kíván téli contributióul úgy, hogy ebből Horvátországra leszámítható 9000 porció. Az élelmi- és lóporciókat a régi regulamentum szerinti árakkal számítják. Reméli Ő Felsége, hogy a rendek az ő atyai jóindulatát felfogva, a szokásos és dicséretes buzgalommal fognak gondoskodni a császári hadseregnek szükséges ellátásáról, a mi most annál könnyebb lesz, mert jó termés volt és gazdag szüretre van kilátás.

2. Különösen meghagyta Ő Felsége, hogy a királyi biztos a szab. kir. és bányavárosoknak a vármegyék által történt eddigi aránytalan megterhelését ajánlja a gyűlés figyelmébe, figyelmeztetve ezt arra, hogy a városokat mint királyi területeket a megterheléssel ne vigyék romlásba, különben a király kénytelen lenne azokról alkalmas módon külön gondoskodni.

3. Azon vármegyéknek és szab. kir. városoknak, a melyek Temesvár ostroma alkalmával 1716-ban a hadbiztosokkal kötött szerződések alapján előfogatokhoz szarvasmarhát szállítottak és azért már részben kielégítették, részben még kielégítendők, vagy a melyek a múlt évben a rájuk eső mennyiségen felül fizettek, kellő igazolásuk után a mellékelt kimutatás szerinti összeget, mint a hadbiztoság által elfogadottat, adómennyiségéből le kell számítani. A kivonat szerinti összegek: -

Vármegye, város	A császári kincstár kimutatója szerint követel			
	1718-ból		1719-ből	
	frt	kr.	frt	kr.
Győr vármegye	—	—	993	95
Komárom	—	—	1803	22½
Zólyom	—	—	3906	—
Bars	—	—	3730	30
Hont	—	—	3070	30
Veszprém	350	—	—	—
Zala	2080	—	—	—
Somogy	1200	—	—	—
Nógrád	—	—	967	—
Heves	—	—	360	—
Pest-Pilis-Solt	—	—	522	—
Fejér	—	—	675	—
Esztergom	—	—	108	—
Zemplén	1836	—	—	—
Ungvár	1587	—	—	—
Bereg	1386	—	—	—
Abaújvár	2040	—	—	—
Kassa város	—	—	60	—
Sáros vármegye	345	—	—	—
Eperjes város	—	—	120	—
Bártfa	60	—	—	—
Szeben	75	—	—	—
Szepes vármegye	3375	—	—	—
Gömör	5274	—	—	—
Borsod	1152	—	—	—
Torna	402	—	—	—
Szabolcs	1116	—	—	—
Szatmár	1000	—	—	—
Összesen	26083	—	16946	7½
Együtt	—	—	43349	7½

4. A kölcsönös méltányosság és a császári királyi felség szolgálata követeli, s azonkívül a Bécsben legközelebb tartott miniszteri tanácskozásban is elhatároztatott, hogy a néhány év óta adóhátrálékban levő vármegyék a hátrálékoknak rövid határidő kitűzése mellett megfizetésére szigorúan kényszeríttessenek, mert a már több mint 300,000 frt hátrálékra a másként igen

megterhelt császári királyi kincstárnak, a melyeknek az arra utaltak fizetése céljából, a katonák zsoldjára, a tisztek fizetésére stb. nagy szüksége van. Az 1715-ben Pozsonyban tartott gyűlés elhatározta, hogy az akkori hátrálékok megfizettétvén, abból a túlfizetések az illetőknek megtéríttessenek. A kincstár ezt a némelyektől bejött pénzből szentül betartotta, az egybegyűlt rendektől és követektől elvárja tehát Ő Felseége, hogy a hátrálékok ügyében szigorúan fognak intézkedni úgy, hogy azok a mostani kivetéstől elválasztva fizettessenek be, nehogy ezzel összezavarva, félreértések keletkezzenek. A régi tartozások 1719 április végéig kimutatva ezek (lásd a következő oldalon).

5. A mi a só árának leszállítását illeti, arra vonatkozólag Ő Felseége véleményadásra felhívta *udvari kamaráját* és ha ennek véleményéből az fog kitünni, hogy a kért árleszállítás következtében a forgalom emelkedik, a mi kár helyett csak hasznára válhat a kincstárnak, Ő Felseége szívesen aláírja a rendek kívánságát.

A kir. biztos úr röviden még ezt mondja: ezeket akartam előadni, kérem a rendek gyors elhatározását, mert kiküldött tisztelen kívül más végezni valóim is vannak, a melyek miatt Bécsben kell lennem. Valete.

Mikor a király csodálkozását fejezi ki a nádor felterjesztésében foglalt azon kívánságon, hogy a katonaság kivonatván az országból, a nép megmentessék a beszállásolás terhétől és a mikor a csodálkozás indokolására a király hivatkozik az 1715-iki VIII. t.-cikkre; a Rk. közöl senki se hivatkozott az 1715-iki 42. articulusra, a melyikben a Kk. és Rk. azon kívánságának, hogy a kassai, győri, komáromi és más generalatusok helyezettessenek át Magyarország és részeinek határszéleire, érett megfontolását Ő Felseége kegyelmesen elhatározta. A gyűlést összehívó királyi leirat szerint a porták új összeírását szabályozó «Idea»-t a bécsi császári miniszterium adta ki a magyar rendeknek, hogy a szerint végezzék a munkájokat, holott az ország terheinek kivetésére szolgáló «Idea» elkészítését az 1715-iki 57. art. 2. pontjában az országgyűlés magának tartotta fenn. A bécsi császári udvari főhadbiztosság készítette el a katonaság elhelyezésének tervezetét. A Magyarországon elhelyezendő és általa eltartandó

Vármegye	frt	kr.	Város	frt	kr.
Győr	7068	—	Pozsony	13763	52
Moson	5989	02	Nagy-Szombat	3865	17
Pozsony	20974	—	Szent-György	1813	48
Nyitra Szakolczával	6000	—	Bazin	2842	08
Trencsén	21016	35	Modor	3768	33
Turóc	3263	57	Körmöczbánya a		
Árva	14590	35	falvakkal	1801	17
Liptó	2921	46	Új-Bánya	112	18
Zólyom	263	01	Trencsén	1152	—
Sopron	2702	28	Breznóbánya	2744	47
Zala	166	09	Libetbánya	97	06
Somogy	600	—	Ó-Zólyom	243	32
Zaránd	48670	34	Korpona	997	32
Bács	25487	36	Körmöczbánya	1925	32 $\frac{1}{4}$
Zemplén	13674	08	Kis-Marton	1224	46
Ung	27053	51 $\frac{3}{4}$	Buda	1538	01
Bereg	13311	32 $\frac{3}{4}$	Pest	2604	36
Abauj	12518	09	Kassa	174	29
Máramaros	16619	57	Bártfa	97	18
Szatmár	25445	15	Lőcse	1175	30
Ugocea	4526	26	Szatmár-Németi	14348	46
Szabolcs, Kállóval	9178	24	Nagy-Bánya	7079	24
Bihar	264	29	Felső-Bánya	679	20
Kraszna	102	39	Hajdú városok	3338	16
Békés	336	34	Debreczen	122	21
Közép-Szolnok	258	52			
Kövár	5659	05 $\frac{3}{4}$			
Összesen	288658	65 $\frac{3}{4}$	Összesen	67503	29 $\frac{1}{4}$
				288658	65 $\frac{3}{4}$
			Együtt	356	61 95

katonaságról kivétel nélkül mindig csak mint császári katonaságról, caesarea militia, van szó, holott az 1715-iki 8. articulus a «regulata militia»-t caesareanak se nem tervezte, se nem nevezi. Az adóhátralékoknak rövid határidő kitűzése mellett leendő szigorú behajtását a «Bécsben legközelebb tartott miniszteri tanácskozáson határozták el», pedig ennek beszédéről intézkedik az 1715-iki LVII. t.-cz. 1. pontja. Az egyetlen dolog,

a mire észrevételeiket megtehetik, a főhaditanács által újra tervezett Regulamentum. Erre vonatkozólag azonban a főhaditanács mintha csak jelezni akarta volna, hogy tanácskozni tanácskozhatnak a magyar urak, de változtatniok semmit sem szabad; a gyűlés összejövetelét megelőzve, már szept. 4-én leírt a m. kir. udvari kancelláriához, hogy a katonaságnak téli szállásokra elhelyezését illetőleg az 1716 január 1-én a rendek közös hozzájárulásával kiadott és a következő években megerősített Regulamentum Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározása folytán minden pontjában érvényben marad, a mit az országban a szokásos módon ki kell hirdetni.

A propositiókról az okt. 10-iki ülésen mindössze annyi szó esett, hogy a nádor tudomására adta a gyűlésnek, hogy a kir. biztos sürgősen vissza akarván Bécsbe utazni, a pontonkint felolvasott propositiókra pontonkint adandó válasz elkészítése végett küldjenek ki az ő elnöksége alatt egy a főjegyzőkből, az egyes kerületek és a városok követei közül választandó 3—3 tagból álló bizottságot. Az október 13. és 14-iki üléseken letárgyalták a bizottság munkálatát és azt még ugyanazon napon küldöttség útján kézbesítették Tirheim gróf kir. biztosnak.

A királyi biztos propositióira adott választ egészen az a szellem lengi át, a melyik 1715-ben megalkotta a Rákóczit és kibujdosott társait hazaárulóknak nyilvánító, őket száműző és jószágaikat a hívek részére elkobozó törvényeket.

A választ mindjárt azzal kezdik, hogy úgy a nádorhoz intézett credentionalisból, mint a kir. biztos propositióiból mély alázattal és lelkeiknek legnagyobb vigasztalásával értették meg Ő Felségének örökös magyar királysága iránt megnyilatkozó atyai gondosságát, melylyel a spanyol, rajnamelléki és török háborúk befejezése után Magyarország békéjének biztosítására törekszik. Ezért a Rk. őszintén, híven és mindig engedelmesen szolgálva, szívükből és halás lelkükből ismét és ismét legnagyobb készséggel felajánlják életüket és vérüket («vitam et sanguinem»). Ha azonban felhózzák a nemrégén mult belső zavarok siralmas eseményei által elsanyargatott és tönkrement népnek szomorú állapotát, a mit még fokoztak az Ő Felsége más népeinek

üdvéért Olaszországban viselt háborúkra hozott nagy áldozatok; ezt nem azért teszik, mintha a király kívánságainak nem akarnának eleget tenni, de az ország érdekében kérik a biztost, hogy a felhozandókat terjeszsze Ő Felsége elé.

Tudvalevő dolog, hogy a nép évek hosszú során át adókkal, téli szállásokkal, nyári ellátással, megszállásokkal, szállítókkal, előfogatokkal, ingyenes munkákkal és más hasonló katonai terhekkal annyira el volt nyomva, hogy ha most nem kap pihenést és a múlt éveknek több százezer frtra menő hátrálékát szigorú végrehajtás terhe alatt kell megfizetnie; ezt csak újabb kölcsönökkel tehetné, a mi a végső nyomorba taszítaná. Kérik a királyt, hogy a hátrálékokat teljesen engedje el.

A téli szállásokon levő katonaság adagainak nyolcz krajczáron megváltását kellő számítás alapján le kell szállítani, a mi egy téli szállásolás alatt is több százezer frtnyi könnyítés lenne a népre.

A nádor a királyhoz tett felterjesztésében nem az egész, hanem csak a felesleges katonaságnak kivételét kérte, hogy az ország belső rendjének fentartására szükséges erőről annál jobban lehessen gondoskodni. Most is kérik az ide beszállásolni kívánt ezredek egy részének a szomszéd tartományokba elhelyezését, mert annak itt ellátása a népnek erejét felülmulja.

A katonaság a rendes ellátáson felül a néptől mindenféle szolgálmányokat, ajándékokat követel. Kérik a regulamentumnak erre vonatkozó pontjait szigorúan megtartatni és minthogy Ő Felsége az 1716-iki regulamentumot továbbra is érvényben akarja tartani, kérik, hogy ahhoz tett észrevételeiket figyelembe venni méltóztassék.

A téli szállásolás nov. 1-től ne terjesztessék ki április végén túl, mert ezzel egyrészt a nép van megterhelve, másrészt abban az időben rendszerint olyan nagy a széna-, zab- és élmiszer-szükség, hogy azt a szabályzatban megállapított árban a nép megszerezni nem képes.

A mi az aratást és a szüretet illeti, az országban helyenként jó volt az aratás, de helyenkint rossz, ha lesz is jó szüret, az nem segít a népen, mert a magyarországi boroknak a szom-

széd országokba kivitele el van tiltva és így értéke nincs a bornak.

A szabad kir. városoknak panaszára megjegyzik, hogy az aránytalanságok megszüntetésével a király a nádort bizta meg, a bányavárosok ellen meg épen a vármegyék panaszkodnak, hogy azok portái helyett a terheket nekik kell viselniök.

A kik Temesvár ostromához ökröket adtak és ökreik a fásasztó munkában értékükből veszítettek vagy egészen elpusztultak, panaszolkoznak, hogy a kerületi és főhadbiztosok őket nem elégítették ki az 1717-ben kötött szerződés 6. pontja értelmében, hanem vagy újabb csekélyebb árú egyezsége kényszerítetnek, vagy egyáltalában nem kaptak kárpótlást. Ezeknek kielégítését a kir. biztosnak figyelmébe ajánlják.

Kérik, hogy a vármegyéknek és városoknak a török követésre tett túlkiadásai és fuvarai számíttassanak be a mostani téli szállásolás költségeibe.

Mínhogy azoktól a vármegyéktől és városoktól, sőt azoknak környekeitől is, a hol állandó helyőrségek vannak, a parancsnokok sok szekeret, munkást, sok ezer öl tüzfát, gerendákat, talpfákat, hidépítéseket vagy ezeknek készpénzen megváltását követelik; kérik, hogy a kir. biztos ezeket a visszaéléseket megvizsgáltatva, a kiadásokat számítsa be az illetőknek a rájuk eső adórészletbe.

Kérik a só árának a nádor által tett felterjesztés értelmében leszállítását. Az a három vármegye, a melyeknek a legújabb országgyűlés törvényben biztosítja a lengyelországi sónak behozatalát (az 1715-iki XIII. t.-cz. szerint Árva, Turócz és Liptó megyék Lengyelországból hozhatnak be sőt és azzal a királyi só ártalma nélkül kereskedhetnek), azon jogukban ne háboríttassanak.

Ezek után a kir. biztosnak közbenjárását kéri, hogy a király figyelembe véve az országnak nyomorúságos állapotát, egyrészt a regulamentumnak módosítását és szigorú megtartását eszközölje, másrészt érje be a következő télre 70,000 porcióival, a mit a gyűlés az országlakók tönkretéve nélkül készségesen megajánlhat.

A regulamentum módosításához tett «additamentum»-ok

részletezése nélkül megjegyzem, hogy az 1720 január 2-án kiadott új regulamentum a gyűlés által kifejezett kívánságokat csak igen kis részükben vette figyelembe.

Mielőtt a kir. biztos írásban nyilatkozott volna, előszóval megadta válaszáat a gyűlés által hozzá küldött Foltera sümegi püspök, Eszterházy Ferencz gróf bán, Szentiványi János prothonotárius, Szelezcky Márton pestmegyei és Stancsa pozsonyvárosi követekből álló küldöttségnek. Ezek az okt. 16-iki gyűlésen bejelentették, hogy a kir. biztos a 100,000 porcezióból nem enged és a hátrálékokat se hajlandó elengedni, az ellen azonban nem tesz kifogást, ha a gyűlés az ő ajánlásával a királyhoz folyamodik. Okt. 17-én tehát elhatározták a Rk., hogy a teljes hatalmú kir. biztos határozatával szemben a királyhoz fordulnak és kikérik a főhaditanács elnökének, Savoyai Eugen herczegnek meg Illésházy Miklós kancellárnak pártfogását. Ugyanakkor a kir. biztoshoz küldék Foltera püspököt, Eszterházy Ferencz, Erdődy György grófokat, Szelezcky Márton, Bosányi Gábor megyei, meg a pozsonyi és kassai városi követeket a Magyarországra küldeni szándékolt 29 ezrednek és a helyőrségeknek elhelyezéséről értekezni.

Okt. 19-én bemutatta a nádor a kir. biztosnak válaszáat. E szerint a vármegyék és városok kimutatott hátrálékainak egészben elengedéséről szó nem lehet; 2. a katonaság esetleges kihágásai ellen az illető megyei tisztviselőknek módjukban van a megtorlás iránt azonnal megtenni a lépéseket a kerületi hadbiztosoknál s ha ez nem vezetne eredményre, az udvari főhaditanácsnál; 3. a regulamentumra vonatkozó kívánságokat illetőleg megígéri közbenjárását arra, hogy a katona érje be a gazda által neki adandó sóval, ágygyal, közös lakással, tüzelővel és az élelmi porcezióként neki fizetendő napi nyolcz krral; 4. a nyári ellátást illetőleg a regulamentum úgy intézkedik, hogy a lovak ellátására szükséges szénáért vagy fűért a katona fizetni nem tartozik, a zab árát az arról gondoskodó vármegyének meg kell téríteni, a téli szállásolás idején túl élelméről a katona zsoldjából tartozik gondoskodni, vagy a hol azt a szállásadó természetben megadja, azt kellően meg kell neki téríteni; 5. a Rknek a mostani termésre és szüretre vonatkozó válaszából,

tekintve azt, hogy más években sokkal rosszabb volt a termés, igen kétségesen következik az, hogy Magyarországon a császári katonaság ellátására szükséges élelmiszerek szolgáltatását illetőleg most is könnyebbítést kell adni; 6. a mit a királynak a sz. kir. városokra vonatkozólag kifejezett kívánsága mond, abból nem következik az, hogy azok, — kivéve a bányavárosokat — minden beszállásolástól mentesíttessenek; csak azt kívánja a felség, hogy azok aránytalanul ne terheltessenek és a nádor meg a Rk. gondoskodjanak ezen királyi birtokoknak jólétéről; 7. a Temesvár ostromához adott ökrök árát illetőleg azok a vármegyék, a melyek hiteles okmányokkal beigazolták azoknak elveszését és a melyek igazoltan dolgoztak ott, a vármegyék által kiállított és a császári főhadbiztosi hivatalban őrzött számadások szerint szerződésszerűleg kifizettettek, a kiknek ezen a czímen még valami fizetés jár, nemkülönben azon vármegyéknek, a melyek a mult években a szabályszerű mennyiségen felül fizettek, kellő folyamodás és igazolás után minden meg fog téríttetni. Viszont méltányos, hogy a mult évekből kimutatott hátrálékot a megyék fizessék meg a hadi kincstárnak. Elengedésről csak a múltban nagyobb mértékben károsodott és nagyobb mértékben megterhelteknél lehet szó. Ezeknek érdekében igyekezni fog a felségnél közbenjárni. A török követségnek Bécsig szállítása alkalmával felmerült költségek szükségesek voltak a karloviczi békekötéskor és nem lehet tudni, hogy azon a czímen mit követeltek és mi téríttetett már meg az országnak; 8. össze fogják írni, mely vármegyék mit követeltek eddig vagy melyek mit kívánnak még a helyőrségek és az erődítések körül teljesített munkákért. A hidak építése és javítása nyilvánvalóan az ország kérelmére és kereskedelmének emelésére szolgál; 9. a só árának megváltoztatása ügyében ő felsége udvari kamarája fog intézkedni. A lengyel sót illetőleg a három vármegyének — a melyek megnevezendők — dolga ugyanattól függ; 10. a legközelebbi télre kívánt 118,000 porcióból elenged 18-at, a 100,000 porcióra a Magyarországon elhelyezendő császári seregeknek elengedhetetlenül szükségük van és így annak a császár és király iránti buzgalomból való megadására vonatkozó választ vár.

A Rk. leírták a kir. biztos válaszát és azt minden meg-

jegyzés nélkül tudomásul vették. Az ez után még következett ülések az új conscriptio módjának megállapításával és keresztülvitélvel teltek el. A módot illetőleg alapul vették úgy az 1715-iki országgyűlés által kiadott, mint a bécsi miniszterium által készített Idea-kat s ezeknek alapján külön kerületi és közös gyűléseken igyekeztek megállapítani a porták arányos új összeírását tekintettel arra, mely nemesek, minő erdők, szőlők és puszták vétessenek fel az új conscriptiókba és melyek hagyasnak ki.

Okt. 29-re elkészültek az 1720-ra szóló ideiglenes összeírással és a végleges összeíráshoz való utasításokkal. Ugyanekkor bemutatták a téli szállásokra elhelyezendő katonaságnak az ideiglenes összeírás alapján történő beosztásának tervezetét. A porták száma 1717-hez képest, mikor az $6089\frac{1}{2}$ volt, 1720-ra $5517\frac{3}{4}$ -re szállott alá, így 1720-ra $571\frac{1}{4}$ portával kevesebbet vettek fel. Egyes vármegyékben és városokban emelték, a legtöbbször leszállították a porták számát. Ehhez alkalmazták azután az ellátandó katonaság századainak számát a beosztásban eltérve a királyi biztos által adott beosztási tervvezettől.

A porták 1717-iki összeírását ideiglenesen így állapították meg, megjegyezve, hogy ez a terhek elviselésének reményében történt. Meglehet ugyan, hogy némely vármegyék már teljesen kimerülve a terhek elviselésére képtelenné tettek és a súlyos terhek elviselésének lehetetlensége beáll, mert erőiket meghaladó terhet kellett kiróni, de ezen helyesbítés módján kívül egyéb lehetőséget nem lehetett remélni, mert különben mindnyájan a végső romlásba jutnak és mindig több és nagyobb hátralékokat kell felhalmozni.

Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma		Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma	
	1717- ben	1720-ra		1717- ben	1720-ra
<i>Dunáninnyi kerület:</i>			<i>Dunántúli kerület:</i>		
Pozsony vm.	382 ¹ ₂	343 ¹ ₄	Komárom vm.	100	90
Pozsony város	50 ¹ ₂	44 ¹ ₄	Győr vm.	78	71 ¹ ₄
Nagy-Szombat	21	19	Tartozékai	4	5 ³ ₄
Szent-György	9	8	Veszprém vm.	96	84 ¹ ₄
Bazin	14	12 ³ ₄	Moson "	166	153 ¹ ₄
Modor	16	14 ¹ ₂	Sopron "	378	336
Nyitra vm.	382 ¹ ₂	343 ¹ ₄	Sopron város	40	36
Szakoleza város	8	7 ¹ ₄	Ruszt "	9	8
Trencsén vm.	252 ¹ ₂	220 ¹ ₂	Kismarton város	8	7 ¹ ₄
Trencsén város	4 ¹ ₂	3 ³ ₄	Vas vm.	394	351 ¹ ₄
Hont vm.	179	160	Kőszeg város	12	10 ³ ₄
Selmeczbánya város	14	12 ³ ₄	Zala vm.	201	183 ¹ ₄
Bakabánya "	1 ¹ ₂	1 ¹ ₂	Kanizsa város	8	3 ² ₄
Bélabánya "	1 ¹ ₄	1 ¹ ₄	Somogy vm.	100	90
Bars vm.	168	150 ¹ ₄	Tolna "	29	27 ¹ ₄
Körmöczbánya város	6	5 ¹ ₂	Baranya "	87	80 ¹ ₄
Községei	3	2 ¹ ₄	Fejér "	50	47
Újbánya város	1 ³ ₄	1 ³ ₄	Székesfehérvár város	10	9
Nógrád vm.	126	112 ¹ ₂	Összeg	1770	1593
Árva "	88 ¹ ₂	7 ¹ ₂	<i>Tiszáninnyi kerület:</i>		
Pest-Pilis-Solt vm.	117	114 ¹ ₄	Abauj vm.	151 ³ ₄	124 ¹ ₂
Kis-Kunság	14 ¹ ₂	18 ¹ ₂	Kassa város	12	10
Buda város	20	24 ³ ₄	Zemplén vm.	194	172 ³ ₄
Pest "	9 ¹ ₂	8 ¹ ₄	Sáros vm.	176 ³ ₄	154 ¹ ₂
Zólyom vm.	85 ¹ ₂	76 ¹ ₄	Eperjes város	14 ¹ ₂	12
Besztercebánya város	12 ¹ ₂	11 ¹ ₄	Bártfa "	8	6 ³ ₄
Breznóbánya "	9	8	Szeben "	3	2 ¹ ₂
Libetbánya "	1 ¹ ₂	1 ¹ ₂	Szepes vm.	129 ³ ₄	114 ¹ ₄
Zólyom "	4	3 ¹ ₂	Lócse város	20	16
Korpona "	6 ¹ ₂	5 ³ ₄	Késmárk "	8	7
Liptó vm.	74 ¹ ₂	64 ¹ ₄	Gömör vm.	140 ³ ₄	125 ¹ ₂
Turóc "	46 ¹ ₂	46 ¹ ₂	Ung "	66	54 ¹ ₂
Esztergom "	30	31 ¹ ₂	Borsod "	76 ¹ ₄	67 ¹ ₂
Esztergom város	5 ³ ₄	5 ³ ₄	Bereg "	63	52 ¹ ₂
Bács vm.	64	53			
Összeg	2222 ¹ ₂	2000 ¹ ₄			

Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma		Vármegyék, városok és tartozékaik	Porták száma	
	1717- ben	1720-ra		1717- ben	1720-ra
Szabolcs vm. és Kálló	141 ¹ / ₂	121 ¹ / ₂	Máramaros vm.	113 ¹ / ₂	105
Polgárd (község?)	12	12	Kővár "	33 ¹ / ₂	25 ¹ / ₂
Hajdú városok	48	41 ¹ / ₂	Kraszna "	21 ¹ / ₄	21 ¹ / ₂
Heves—Szolnok vm.	98	84 ¹ / ₂	Közép-Szolnok vm.	24 ¹ / ₂	33
Eger város	8	7 ¹ / ₄	Csongrád vm. és		
Jász-Kunság	30	65	Szeged város	27	32 ¹ / ₂
Torna vm.	29 ³ / ₄	23 ¹ / ₄	Zaránd vm.	41	38
Szatmár "	117	101 ³ / ₄	Csanád "	16	17
Szatmár-Németi város	14	12 ¹ / ₂	Arad "	34	35
Felsőbánya város ...	24	24	Torontál "	5	5
Nagybánya	6	5 ¹ / ₂	Békés "	11	12 ¹ / ₂
Ugocsa vm.	28 ¹ / ₄	21 ¹ / ₂	Bodrog "	10	13
Összeg	1612 ¹ / ₂	1440	Összeg	484 ¹ / ₂	484 ¹ / ₂
<i>Tiszántúli kerület:</i>			Együtt	2222 ¹ / ₂	2000 ¹ / ₄
				1770	1593
				1612 ¹ / ₂	1440
Bihar vm.	102	109		484 ¹ / ₂	484 ¹ / ₂
Debreczen város ...	45	88	Végösszeg	6089 ¹ / ₂	5517 ³ / ₄

Kimutatás arról, hogyan lehet némely vármegyék könnyítésével másoknak azonban megterhelésével 1720-ra elhelyezni a 29 ezredet és pedig 19 lovasezredet s 248 századot ellátással és szállással, (effective), 10 gyalogezredet s 750 századot csak élelmezéssel (készpénzben, assignatione).

Vármegyék tartozékaikkal és a sz. kir. városok	Ideiglenes porták 1720-ra	Valóságos és tényleges század (élelmezéssel és szállással)	Valóságos kijelölt század (csak pénzbeli ellátással)	Hány portára jut egy valóságos század	Hány portára jut egy asszignált század
<i>Dunáninneni kerület :</i>					
Pozsony vm. a városokkal	441	14	17	31 ¹ / ₄	26
Nyitra vm. Szakolezával	350	15	14	23	25
Trencsén vm. Trencsénnel	224 ¹ 4	7	8	32	28
Hont vm.	160	7	3	23	53
Selmeczbánya } városok	15 ² 4	—	2 4	2 4	—
Bakabánya } Bélabánya }					
Bars vm.	150 ¹ 4	6	2	25	75
Körmöczbánya } városok	7 ¹ 4	—	2 4	—	7 ¹ 2
Újbánya }					
Körmöczbánya falvai	2 ³ 4	—	2 4	—	—
Nógrád vm.	112 ² 4	7 ² 4	1	16	112 ² 4
Árva vm.	71 ² 4	2	1	35 ² / ₄	71 ² / ₄
Pest-Pilis-Solt, Buda és Pest városokkal	137 ¹ / ₄	6	4	23	35
Zólyom vm. a városokkal	94	1	3	94	31
Liptó vm.	64 ² 4	2	1	32	64 ¹ 4
Turóc vm.	46 ² 4	2	1	23 ¹ 4	46 ¹ / ₄
Esztergom vm. Esztergommal	34 ¹ 4	1	2	37 ¹ 4	18 ¹ 4
Bács vm.	53	2 ² 4	—	26 ² 4	—
Összeg : ...	1982	73	59	—	—

Jegyzet : a 2000¹ 4 telekből itt azért hiányzik 18¹ 4 porta, mert ezek a kis-kúnok, jászok és nagy-kúnok részére a Tiszán inneni kerületben vannak felvéve.

<i>Dunántúli kerület :</i>					
Komárom vm.	90	3	4	30	22
Győr vm. tartozékaival	75	2	5	37 ² 4	15
Veszprém vm.	84 ¹ / ₄	5	2	14	42
Moson vm.	153 ¹ / ₄	8	—	19	—
Sopron vm. a városokkal	387 ³ 4	14	18	27 ² 4	21 ² 4
Vas vm. Kőszeggel	362	16	14	22 ² 4	25 ² 4
Zala vm. Kanizsával	187 ¹ 4	12	2	15 ² 4	93 ³ 4
Somogy vm.	90	6	—	15	—
Tolna vm.	27 ¹ 4	3	—	9	—
Baranya vm.	80	7	1	11 ² / ₄	80 ¹ 4
Fejér vm. Székesfehérvárral	56	3	2	19	28
Összeg : ...	1593	79	48	—	—

Vármegyék tartozékaikkal és a sz. kir. városok	Ideiglenes porták 1720-ra	Valóságos és tényle- ges szárad (élelme- zéssel és ellátással)	Valóságos kijelölt szárad (csak pénz- beli ellátással)	Hány portára jut egy valóságos szárad	Hány portára jut egy assigált szárad
<i>Tiszáninneni kerület:</i>					
Abauj vm. Kassával	134 ³ / ₄	3	5	45	27 ² / ₄
Zemplén vm.	172 ³ / ₄	9	4	19	43
Sáros vm. a városokkal	173 ² / ₄	7	6	25	29
Szepes vm. Lőcse és Késmárk	137 ² / ₄	5	3	27	46
Gömör vm.	125 ² / ₄	8	1	15 ³ / ₄	125 ² / ₄
Ung vm.	54 ³ / ₄	2	1	27 ¹ / ₄	34 ¹ / ₄
Borsod vm.	67	5	1	13 ² / ₄	67
Bereg vm.	52	2	1	26 ¹ / ₄	52 ² / ₄
Szabolcs vm. Kállóval	121 ² / ₄	5	4	24 ¹ / ₄	30 ¹ / ₄
Hajdúvárosok, Polgárral	53 ² / ₄	2	2	26 ² / ₄	26 ² / ₄
Heves-K. Szolnok vm. Egerrel	92	5	1	21	28
Jászság—Kunság	83 ² / ₄	4	3	21	28
Torna vm.	23 ¹ / ₄	2 ⁴	—	—	—
Szatmár-Némethi, Nagybánya	17 ³ / ₄	1	1	17 ³ / ₄	17 ³ / ₄
Felső-Bánya	24	—	—	—	—
Ügöcsa vm.	21 ² / ₄	1	—	21 ² / ₄	—
Összeg: —	1459	64 ² / ₄	36	—	—
<i>Tiszántúli kerület:</i>					
Bihar vm.	147	9	2	16 ¹ / ₄	73 ² / ₄
Máramaros vm.	105	6	3	17 ² / ₄	35
Kövár vm.	25	1	—	25	—
Kraszna vm.	21 ² / ₄	2	—	10 ³ / ₄	—
Közép-Szolnok	23	2	—	16 ² / ₄	—
Csongrád vm. Szegeddel	32 ³ / ₄	1 ² / ₄	2	21	16
Zaránd vm.	38	4	—	9 ² / ₄	—
Csanád vm.	17	2	—	8 ² / ₄	—
Arad vm.	35	2	—	17 ² / ₄	—
Békés és Torontál vm.	17 ² / ₄	1	—	17 ² / ₄	—
Bodrog vm.	13	1	—	13	—
Összeg: —	484 ¹ / ₂	31 ² / ₄	7	—	—

Az elszállásolást illetőleg a Kis-Kunok 18³/₄ portája hozzá iratott a jászok és nagy-kunokéihoz, a kiknek portái máskülönben 65-öt, ezen tiszáninneni kerületéi meg csak 1440³/₄-et tennének ki.

A Rk. az összeirt $5517\frac{3}{4}$ portára 70,000 poreziót ajánlottak meg. E szerint egy portára esett volna átlagosan 12·7 porció. Ez napi 7 krral számítva 88·9 kr. Nov. 1-től ápr. 30-ig számított 181 napra 169 frt 71 kr. Ezt, a mai árakat véve alapul, csak tizenkétszeresen számítva, ma egy portára jutna egy téli szállásolás költségeül átlagosan 2037 frt 32 kr. A hol tényleges beszállásolás van, ott hozzá jön még a só, a tüzelő-anyag és az elszállásolással járó sok kellemetlenség.

Mikor a királyi biztos a 100,000 porezióból engedni nem akart, a gyűlés követség útján fordult folyamodásával a királyhoz. Pozsonyban maradvá várták be az eredményt. Nov. 10-én visszaérkezett a küldöttség a királynak azzal a válaszával, hogy a 100,000-ból még leenged 10,000-et. Így aztán az 1719—1720-iki télre Magyarországon 90,000 poreziót kellett adnia, a mi egy portára napi 16·3 porció à 7 kr. = 1 frt 14 kr, 6 hónapra 206 frt 34 kr, mai érték szerint 2476 frt 08 kr. A 90,000 porciónak ára napi 6300 frt, hat hónapra 1.140,300 frt, mai értékben mintegy 13.683,600 frt. Ez avval az árral van számítva, a mit a szállástadó gazda egy élelmi porcióért havi 4, egy lóporezióért havi 3 frttal fizetett. Ezt pedig legalább nagyrészen minden körülmények között kellett fizetnie, mert például: egy gyalogsági ezredesnek dukált naponként 50 élelmi porció, ebből készpénzben kellett kiadni havi 160 frtot, egy gyalogsági kapitánynak dukált naponként 15 élelmi porció, ebből készpénzben kellett kiadni havi 48 frtot, egy lovassági kapitánynak dukált naponként 19 élelmi porció, ebből készpénzben kellett kiadni havi 62 frtot, és így tovább. De az ezredes a neki természetben kiutalt 20 élelmi porciót 40 font kenyér, 20 font hús) épen úgy nem fogyasztotta el, mint a kapitány a maga 6—7 porcióját. Ennek legnagyobb részét készpénzben követelte szállástadójától és így a megváltott porciók száma mindig jóval nagyobb volt a természetben kiadottnál, vagyis a nép a porcióknak legalább kétharmadrészét fizette 2—3-szorosával annak az árnak, a mit neki a kincstár fizetett, a mikor a katonaságnak a szálláson kívül szállított, a mi sok hiábavaló panaszra adott okot.

Ha a Magyarországra az 1719—1720-iki télre küldött 10

gyalogezred, 10 szabad század és 19 lovasezrednek regulamentum szerinti ellátását nézzük, különös kvótát kapunk Ausztriával akkor volt viszonyunkról.

Az 1716-iki regulamentum szerint egy téli szállásoláson belekerült:

		óra	frtban	ezred	frt
1 teljes, 17 századból állott gyalog ezred		6	83010	10 =	830,100
1 " 12 " " vértés " " "		6	69710	10 =	697,140
1 " 12 " " dragonyos " " "		6	67470	7 =	472,290
1 " 10 " " magy. huszár " " "		6	38670	2 =	77,340
10 szabadszázad		6		=	45,180
<hr/>					
A Magyarországon elhelyezett 29 ezred és 10 szabadszázad		6		=	2,122,050
<hr/>					
		ezred	óra		frt
A Cseh-Morvaországba és Sziléziában elhelyezett	7	6			518,910
Az Alsó- és Felső-Ausztriában	"	2	6		139,428
A Szerémségen és Szlavóniában	"	2	6		152,724
A Temesi bántóságban	"	4	6		318,744
Az Erdélyben	"	6	6		453,684
A Szerbiában	"	1	6		38,670
<hr/>					
				összeg:	1.621,160
Együtt:.....					3,743,210

Ha csak a bécsi udvar által Magyarországnak vett részt nézzük mi is Magyarországnak, az összesen — a volt 71 ezredből 20 volt Belgiumban és Olaszországban — 51 ezredből jutott nekünk 29 és a 10 szabadszázad = 58·88%, a költségből meg 56·51%. Ha azonban mi a Szerémséget, Szlavóniát, a Temesi bántóságot és Erdélyt is Magyarországhoz tartozóknak tekintjük, az ezredeből jutott ránk 42 = 82·38%, a költségből meg 81·34%, összesen 3.047,202 frt, a mai érték szerint mintegy 63 millió korona, a mi tekintve az országnak akkori néptelen voltát, az akkori igen rossz közgazdasági viszonyokat és azt, hogy azt a terhet kizárólagosan a jobbágyosság viselte; különösen ha még hozzá vesszük az elszállásolással járó sőt, tüzelőt, világítást, fuvarozást és a kellemetlen zaklatásokat: semmivel sem állott hátrább a mai katonai terheknél.

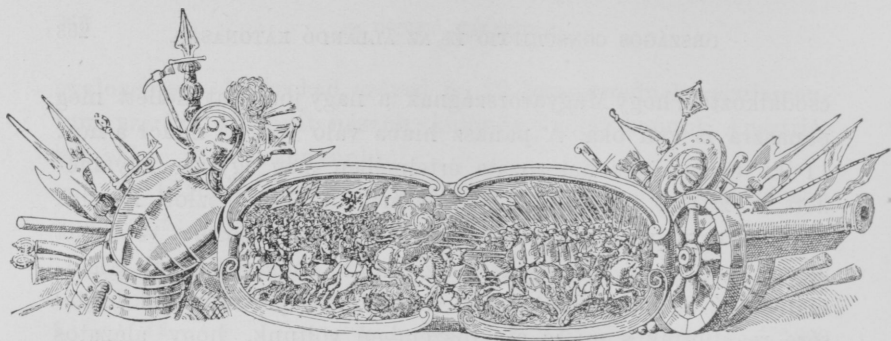
Mai szemmel nézve a dolgokat, épen nem csodálkozhatnánk azon, ha a Pozsonyban összegyűlt urak a királyi biztos propositióval szemben erélyesen foglaltak volna állást. De akkor a Rk. csak panaszkodtak, a nádor felterjesztésén meg Bécsben

csodálkoztak, hogy Magyarországnak a nagy jóakarattal mellett még panaszra is van oka. A panasz hiába való volt. A nádor a nov. 11-iki utolsó ülés határozata értelmében még egyszer folyamodott a 20,000 porció elengedéséért, de a szétoszlott Rendek után az országnak rövid idő múlva csak ezt írhatta: «Jóllehet ugyan, hogy a T. N. Statusok az elmúlt kongresszusunk alkalmazásával unanimes consensu csak 70,000 porciónak kifizetésére reállottak s mi is oly hiszében voltunk, hogy alázatos instanciánkra való nézve kegyelmes urunk őfelsége is kegyelmesen applicidálni fogja alázatos oblatumunkat, s mi antecessum et hærendo etiam tempore 70,000 porciókról tettük a repartíciót, minthogy pedig fentemlített Kegyelmes Urunk alább nem méltóztatott concendálni 90,000 porciónál, a mint ezen includált Főlséges Urunk kegyes parancsolattjának valóságos másábul bővebben kitetszik, obveniált, azért calculo Arithmetico ezen Ns. Vármegyének (városnak) — porció, melyet kegyelme-teknek Kegyelmes Urunk parancsolattya szerint a végre intimálnunk kívántuk, hogy ezen őfelsége kegyes parancsolattját in gremio Comitatus (civitatis) hujus more solito, mennél előbb publicálni és ahoz magát alkalmaztatni el ne mulassza kegyelme-tek.¹

A T. N. Statusok tehát tanácskoztak, határoztak Pozsonyban, de mit ért az, mikor; «quid quid deliberant Reges, plecuntur Achivi».

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ Budapest székesfőváros levéltára Intimata 1441. sz.

EPERJES KÖZÉPKORI ÁGYÚÖNTŐHÁZA ÉS PUSKAPORMALMA.

(Második közlemény.)

IZSGÁLAT alá véve a XV. század hatvanas éveiből fennmaradt számadáskönyv töredékeinek adatait, azt tapasztaljuk, hogy az eperjesi öntőház üzemben van ugyan, de a munka mérsékelten folyik és most már nemcsak öldöklő szerszámokat, hanem a béke és szeretet igéinek meghallgatására hívó harangokat is öntenek benne. 1463-ban egy György nevű kannaöntő az ágyúk és harangok készítő mestere, a ki erre az évre 22 $\frac{1}{2}$ forintot, a következőre pedig összesen 5 forintnyi jutalmat kap munkájáért, György még 1469-ben is a város szolgálatában áll, a mikor összesen 3 forint fizetést kap. Rajta kívül Miklós molnár, a ki 1464-ben az ágyúk beágyazása körül van elfoglalva, $\frac{1}{2}$ forintnyi jutalmat kap. Ugyanezen évben a város megvesz egy öreg mozsarat $\frac{3}{4}$ frtért, de csak a felhasználható réz kedvéért, $\frac{1}{4}$ forintért pedig öt závárt készített ajtókra és ágyúkra.

1466-ban Gergely kovács dolgozik az öntőházban, Bernát bodnár pedig az öntőformákhoz való pántokat készített (refin zw der forme).

Ennyi az egész, a mit 1455-től fogva 1497-ig az eperjesi ágyúöntőház működéséről tudunk. 1497-el — mint már említettük — a számadáskönyvek teljes sorozata kezdődvén, innen fogva tárgyunkra már legalább chronologice összefüggő adatok állanak rendelkezésünkre.

Az 1497—98-ból való adatok tárgyunkra vonatkozólag szüksézuaiak, ezt talán annak lehet tulajdonítani, hogy ekkor már évek óta béke és nyugalom honolt hazánkban, fegyverkezésre, háborús előkészületekre, készenlétre tehát nem is volt szükség. Ebben az időben legfeljebb a szőlőkben szüretek alkalmával durrognak a puskák és úgy látszik erre a célra («ad vinum») vesz a város 1497-ben 24 dénárért egy lőfegyvert. 1498-ban a hadügyi kiadás mindössze 43 dénár. Ennyiért vett Eperjes egy bizonyos Schreter Tamástól puskaport, a mi meglehetősen csekély fogyasztásra mutat.

1499-el mintha mégis valami készülődés, mérsékelt fegyverkezés indulna meg Eperjesen. Lehet, hogy a város eddigi mulasztásait pótolva csak karba óhajtotta hozni fegyvertárát, de az sincs kizárva, hogy esetleg a török elleni készülődésben kellett a városnak részt venni. Mindenesetre feltűnő, hogy az előbbi évhez képest nagy tömeg, 717½ dénárnyi puskaport készít a városi puskapormalom. Golyó az volt, elég, mert ezeknek készítése mindössze 3 dénárjába kerül a városnak. A puskapormalom és ágyúöntő mestere valami János, a ki csak egyetlen legjobb minőségű lőfegyvert készít 55 dénárért, egyéb dolog hiján pedig harangokat önt. Puskaporos hordók, ágyúkhöz való kötél és ágyúzavár beszerzésére fordít még ez évben pénzt a város, a mivel az 1499. évi hadi kiadások befejezést nyernek.

1500-ban ismét megindul az ágyúöntés, de ezen felül egyéb nem is történik. János, az ágyúöntőmester ez évben 300 dénárnyi jutalmat és 50 dénár kölcsönt kap. János mester nem egyedül dolgozik az öntésnél, hanem fújtató legényei (suflores) vannak, a kik 9 dénár jutalmat kapnak, míg az ágyúöntéshez való forma készítéseért az asztalos 10 dénár jutalmat kap. Ez évben 50 dénárért egy lőfegyvert is szerez a város.

Innenfogva 1505-ig ismét szünet áll be a fegyverkezésben,

mindössze 1504-ben ad a város 8 dénárt a puskarporos hordók javítására.

Az 1505—6. esztendő ismét mozgalmasabb. Ezekben az években ismét sokat szerepel János ágyuöntő mester és még két ismeretlen nevű pixidarius. 1505-ben János némely lőfegyver tisztításáért egy ízben 100 dénárt, egyéb munkálataiért pedig összesen 400 dénárt, a két névtelen pixidarius pedig 200 dénárt kap. Ebben az évben olvasunk először az eperjesi számadáskönyvekben puskaagyak (puska «nyele», mondja a számadáskönyv) készítéséről, melyekért a város valamelyik asztalos-mestere a készítésért összesen 12 dénár jutalmat kapott.

1506-ban Eperjesen nagyarányú tüzérségi anyagbeszerzés folyik. Tizenkét szakállas ágyut és 1500 golyót szerez be ekkor a város, ezeken felül János mester az ágyuöntéshez vagy puska-porkészítéshez való fát szállít a városnak, összesen 34¹/₂ dénárnyi értékben.

Ugyanekkor egy kézi lőfegyvert is vesz a város 20 dénárért.

1506-tól fogva el egészen 1509-ig — tekintettel a békeséges időkre — még csak említés sem történik az eperjesi arzenálról, 1509.—10.—11-ben azonban ismét a hadiszerek re-constructiójáról számolhatunk be. Főleg a puskapormalom működik, az ágyuöntő házban a munkálatok mintha szünetelnének. 1509-ben, eltekintve attól, hogy puskaport és egy puskarporos hordót vesz a város, igen nevezetes intézkedést találunk arra nézve, hogy a város ijjászai a lőfegyverrel való bánást megtanulják. Ekkor ugyanis a város 50 dénárnyi jutalmat tűz ki arra, hogy az ijjászok a lőfegyver kezelésben magukat gyakorolják. Ebből az intézkedésből az következik, hogy a lőfegyver használata ekkor — 1509-ben — még korántsem általános, sőt meg lehet, hogy taktikai okokból a zajtalanul működő tökéletes és e mellett biztos nyilnak még mindig előnyt adnak a lármával járó és tökéletes biztosságúnak épen nem mondható tüzi lőfegyverekkel szemben. Ugy látszik, hogy a tüzi lövészerszámok ekkor még csak a várivásoknál és várharcoknál részesülnek előnyben a régi ballistákkal szemben.

1509-ben 43 dénárért kézi lőfegyvert vesz a város, a városi ágyuk tisztításáért pedig 50 dénárt kapnak a pixidariusok.

Nagyarányú puszkapor készítés 1510-ben folyik. Ekkor valami Monkos János nevű puszkaporgyártó dolgozik Eperjesen, a ki nagyon valószínűen János ágyúöntő mesterrel azonos. Ebben az évben összesen 1341 $\frac{1}{2}$ dénárt fizet ki a város puszkaporért, a miből 125 dénár ugyancsak puszkapor fejében egy bizonyos Gál nevű trombitásnak jut, a többit pedig Monkos János kapja. Ugyanekkor egy olesó lőfegyvert is szerez a város három dénárért.

1511-ben a puszkapormalom számára a különböző vegyületek összetöréséhez egy nagy mozsarat vesz a város, melynek ára közel 50 dénár volt.

1511-től 1515-ig újabb szünet áll be Eperjes arzenáljának működésében. 1515-től fogva azonban, midőn már a nemzet Belgrád elestéhez és Mohácshoz közeledett, az imminensen és állandóan fenyegető török veszély hatása alatt a város egyre készülődik és folytonosan fegyveres készenletben van. Legjobban folyik az eperjesi arzenálban a munka 1516—1521 között, a mikor a fegyverkezés kulminál. Ebben az időszakban az akkori viszonyokhoz képest rengeteg pénzt költ a város lőfegyverekre, de különösen puszkaporra, úgy, hogy ez a kor az eperjesi puszkapormalom fénykorának nevezhető.

1515-ben János ágyúmester buzgó szorgalommal dolgozik. Összesen 5 $\frac{1}{2}$ forintot keres ebben az évben, a melyből egy nagy mozsár öntéseért magáért négy forintot kap. Nyolcz kézi lőfegyvert is vesz ekkor a város, összesen 10 frt értékben, a miből az következők, hogy ezek már finomabb, tehát ezért drágább puszkák voltak.

Míg 1515-ben az eperjesi «arzenál» összesen 15 $\frac{1}{2}$ frt-nyi kiadást emésztet fel, addig:

1516-ban	— — — — —	48 frt	45	dénárt
1517-ben	— — — — —	89	«	42
1518-ban	— — — — —	58	«	39 $\frac{1}{2}$
1519-ben	— — — — —	89	«	40
1520-ban	— — — — —	58	«	91
1521-ben	— — — — —	73	«	72
1522-ben	— — — — —	56	«	31 $\frac{1}{2}$
1523-ban	már csak	13	«	42
1524-ben	— — — — —	10	«	02
1525-ben	— — — — —	03	«	04 $\frac{1}{2}$
végül 1526-ban	— — — — —	66	«	48 $\frac{1}{2}$
		Összesen	583 frt	06 dénár,

nem számítva az 1526. évi hadjáratokban lőfegyverekre és hozzájuk való mindenféle kiadott összeget.

Ebből a kis statisztikai összeállításból láthatjuk, hogy ebben az időben, különösen 1517. és 1519-ben, a mikor a hadikiadás a legmagasabb, midőn a puszkapor és ágyuköltségek majdnem 90—90 forintig emelkednek, úgy az ágyuöntőház, mint a puszkapormalom létjogosultsága kétségen felül igazolva van.

A mi már most az eperjesi «arzenál» ezen korbeli működésének részleteit illeti, elmondhatjuk, hogy aránylag több és nagyobb szerep jut a puszkapormalomnak, mint az ágyuöntőháznak. Ekkor ugyanis a város már meglehetősen fel van szerelve lőfegyverekkel, azokat már inkább csak karban kellett tartani, de magát az ágyuparkot szaporítani nem nagyon volt szükséges. A mi lőfegyverbeszerzés előfordul, az eltekintve az 1517. évi nagyobbarányú vételektől — inkább kézi lőfegyverbeszerzés.

1516-ban puszkaport, melynek talentuma ekkor 14 dénár, összesen 15 frt 74 dénár árát szerez be a város. Ebből Gál trombitás, a ki úglátszik az eperjesi arzenál alkalmazottja volt, 3 frt 50 dénárt kap.

Megemlítésre méltó, hogy ekkor már *kétféle* puszkaport különböztetnek meg, *kézi* (manualis) lőfegyverhez és *szakállas* (barbata) ágyuhoz valót.

Egy puszkaporoshordót 6 dénárért vesz a város.

Ebben az évben 500 golyót készíttetnek, áruk 2 frt 10 dénár.

János pixidarius ezen évben aránylag csak kevés pénzt, összesen 1 frt 75 dénárt keres.

Sokat dolgozik ekkor az ágyuk karban tartásán a városi kovácmester.

Egy ágyut beágyaz 2 forintért, ágyujavításokért kap 1 frt 25 dénárt, vaslemezekért («lamina ferri»), melyek az ágyuk javításához voltak szükségesek, továbbá egyéb a lőfegyver javításokhoz szükséges anyagért kap összesen 2 frt 90 dénárt, úgy, hogy a kovácmester munkájáért és a javításokhoz adott anyagért összesen 6 frt 15 dénárt kap.

Míg ez évben puskaporra több mint 15 frt lett kiadva, addig puskák és ágyuk (összesen kilencz darab) beszerzésére sokkal kevesebbet, összevissza 9 frt 5 dénárt fordít a város.

Lőfegyverek, főleg pedig kéziek beszerzése 1516-ban a következő: Egy olcsó puskát vesznek 5 dénárért, egy szakállas ágyut, *mely az új eljárási mód szerint lett készítve*, épen ezen okból drágábban 4 frtért vesznek, míg egy közönséges régi módi szakállas ára csak $1\frac{1}{2}$ frt volt. Természetesen érdekes volna tudni, hogy az ujmódi szakállason micsoda újdonság volt, új öntési mód szerint készült-e, vagy pedig szerkezetén volt-e valami újítás, azonban — sajnos — ezt a számadáskönyv nem részletezi. Vesznek még ebben az évben hat kézi lőfegyvert, négyet 2 frt 75 dénárért, kettőt pedig Gál trombitástól 1 frt 75 dénárért, úgy, hogy egy-egy kézilőfegyvernek ára körülbelül 70—80 dénár.

Egy nevezetes tétel szerepel ebben az esztendőben a város számadáskönyvében. Ugyanis azt olvassuk benne, hogy Eperjes városa ebben az esztendőben 75 dénárért egy *hadtudományi munkát* vett, a miből következik, hogy Eperjesen a haditudományt ekkor már nemcsak kontár módon, hanem rendszeresen művelték. Természetesen kíváncsiságunkat a számadáskönyv nem elégíti ki, mert azt, hogy ez a hadtudományi munka («ars militiae») erődítéstani, taktikai vagy tüzérségi stb. munka volt-e, eldönteni nem tudjuk. Azonban maga az a tény, hogy Eperjes városa ilyen könyvet vesz, a hadászat színvonalának emelkedését jelenti.

1517-ben az előző évhez képest a fegyverkezésben lényeges emelkedés tapasztalható. Így például puskaport összesen 25 frt 15 dénár árut szerez be a város, a mi az előző évi 15 frt áru beszerzéshez képest lényeges emelkedés. Közvetlenül a puska- poros malomból 13 frt 50 dénár árut vesznek, a mely árból egyuttal megtudjuk azt is, hogy $\frac{1}{2}$ mázsa puskaapor 6 frt volt, egy mázsa pedig 12 frt. Míg Gál trombitástól, a ki úgy látszik már nagyban gyártja a puskaport 8 frt 85 dénárért vesznek puskaport, addig János pixidariustól, szóval a hivatásos puska- porkészítőtől csak 80 dénárért vesznek. Ebben az évben egy új ágyumestert fogad fel a város, kinek nevét csak sejtjük, de már ettől is két forint ára puskaport vesznek.

A golyók beszerzésében szintén emelkedés van, mert míg az előbbi esztendőben csak 500-at vettek, addig 1517-ben 4000 darabot vesznek 9 frtéért.

János, a régi pixidarius ebben az évben működéseért csak 50 dénárt kap, azonban a pixidáriusok együtt véve borralaló fejében 2 frt 52 dénárt kapnak.

Ebben az évben egy izben 4 frt ára ként is vesz a város.

A mint a puszkaporgyártásnál, úgy az ágyuöntésnél, illetve a lőfegyverek beszerzésénél is ebben az évben jelentékeny emelkedés mutatkozik. Ugyanis az előző esztendőben erre a célra összesen csak 9 frtot fordítanak, míg ebben az évben (1517.) a lőfegyverek beszerzésére fordított összeg több mint ötször annyira, azaz 48 frt 25 dénárra emelkedik. Ezért a nagy összegért vesz a város összesen 11 szakállas, 2 egyéb ágyut és 7 puskát. A 11 darab szakállas közül 9 ujmódi. Ezeknek az új rendszerű szakállasoknak ára négy kézi puskával együtt összesen 32 frt 15 dénár volt.

1518-ban emelkedett a puszkapor ára, mert Tamás pixidariustól, a ki valószínűleg az előző évben felfogadott ágyumester volt, $\frac{1}{2}$ mázsa puszkaport két és fél forintért fizet a város. Egyébként ebben az évben a puszkapor beszerzésére fordított költség összesen 26 frt 52 dénár volt, tehát csak valamivel több, mint az előző évben. Ebből a már említett Tamáson kívül még Gál trombitástól vesznek 12 frt ára puszkaport.

Ennek az évnek az adataiból az tűnik ki, hogy az eperjesi két ágyumester János és Tamás a felszaporodott munkát már nem győzték elvégezni, mert Eperjes városa kénytelen volt ebben az évben már az iglói pixidáriusokat is foglalkoztatni. Néhány puszkának, illetve szakállasnak javítását kellett nekik kiadni, a miért összesen négy forintnyi jutalmat kaptak.

1519-ben az eperjesi ágyumesterek közül az egyik 10 dénárt kap egy szakállas ágyujavításáért, János ágyumester jutalma pedig ebben az esztendőben nagyon sovány, mindössze 25 dénár volt.

Ebben az évben a puszkaporon kívül a város a kézi lőfegyverekhez való ólmot vesz 4¹/₂ dénárért.

Puskát 1518-ban mindössze kettőt vesz a város összesen

17 dénárért, azonban szakállast tíz darabot vesznek 26¹/₂ forintért.

Mint az már egy ízben megtörtént, ebben az évben ismét jutalmat tűz ki a város az íjjászok számára. A jutalom vagy segélydíj összege 1 frt volt és azok az íjjászok kapták, a kik a szakállas ágyukkal való bánásmódot igyekeztek elsajátítani. Szóval a város a maga íjjászait a régi és új tüzi-lőfegyverekkel való bánás megtanulására úgy látszik gazdasági okból akarta buzdítani, azért, hogy ne kelljen neki kétféle sereget — íjjászt és tüzért — tartani.

Nevezetes intézkedést tesz a város az 1519-ik év folyamán. Ugyanis már 1518-ban megtörtént, hogy Iglóról kellett Eperjesnek ágyumestereket kölcsönkérni, hogy velük a puszkagyártás, de inkább ágyüöntés és javítás körül felszaporodott munkát elvégeztessék, a mi a város vezetőségének azt a gondolatot adta, hogy a puszkapor készítést és ágyüöntést külön-külön szakemberekre kell bízni, a mi ekkor meg is történt, és a «Zeugs-Artillerie» 1519-ben Eperjesen kettéválasztott. Ekkor János pixidarius mellett van egy György nevű anyagszertűzér, a kinek egyedüli feladata a puszkaporkészítés volt, ennél fogva neve sem pixidarius, hanem «pulverum magister». Azonban daczára az anyagszertűzéség széjjelválasztásának, a személyzet még így sem győzte a munkát és az iglói pixidáriusok ebben az évben is Eperjesen dolgoztak s kisegítő munkájukért 68 dénárt kaptak.

Puszkaporgyártásért és anyagért György mester ebben az évben 33 frt 39 dénárt kap. Mihály városi szolgától 2 frt ára salétromot, a bodnártól pedig a rendes áron, 6 dénárért egy puszkaporos hordót vesz a város.

János ágyüöntőmester jövedelme évről-évre csökken, a mi talán annak tulajdonítandó, hogy már elöregedett, már nem tudott dolgozni. Ebben az évben mindössze csak 12 dénárt kap, azt is borraivaló fejében, tehát ajándékképen.

A mi a lőfegyverek beszerzését illeti, egy 14 dénáros puszkát vesz a város, meg egy hosszú ágyut, a mit németül közönségesen schlang-nak, magyarul *csatakigyó*-nak neveznek. Ez az egy csatakigyó maga hatalmas összegbe, 53 forintjába került a

városnak, tehát az akkori fogalmak szerint valami kiváló alkotásnak kellett lennie.

1520-ban a puszkapor ára lejjebb szállt, egy mázsa ára ekkor csak 10 forint volt, míg 1518-ban 15 frt volt az ára. Ebben az esztendőben összesen 24 frt 17 dénár ára puszkaport vesz a város, ezt a pénzt, 42 dénár kivételével, mind György puszkapormester kapta. Ekkor, úgy látszik, a város a bástyatornyokat is megrakatta lőfegyverekkel, mert a tornyokba való puszkapor szállításáért nyolcz dénárt fizetett.

Vasgolyókat 8 dénárért vesznek; a kannaöntő, a ki ezeket a golyókat megöntötte, 25 dénár jutalmat kapott. Ezeknek a golyóknak az elraktározására egy ládát készíttetett a város 18 dénárért. Ebben az évben ugyan egyetlen egy lőfegyvert sem vesz a város, azonban az ujonnan beszerzett csatakigyó már is javításra szorult, a mi a városnak 13 frtjába került, az év későbbi részében még 19 forintot fizet a város a csatakigyóért, hogy azonban javításért-e, vagy más valami czimen-e, azt a számadáskönyv nem mondja meg. A csatakigyónak valószínűleg a város valamelyik bástyájára vagy tornyára való elszállítása 1 frtjába került a városnak.

1520. karácsonya előtt a város pixidáriusai valami Malcher nevű úrnál dáridót csaptak, a melynek árát azonban a város talán karácsonyi ajándékképen, megtérítette. Különben az egész multság csak 25 dénárba került.

Ebben az évben János ágyumester neve már elő sem fordul a számadáskönyvben, a mi annak a jele lehet, hogy ebben az esztendőben már semmit sem dolgozott s így persze nem is keresett.

Az eperjesi tüzérszertár történetében két okból nevezetes esztendő az 1521-ik. Először azért, mert a város tüzérsége ekkor, hogy úgy mondjuk: nyilvánosan szerepel, részt vévén a török elleni hadjáratban. Másodszor, Eperjes puszkapormalma, a mely főleg az utolsó években erősen igénybe volt véve, immáron javításra szorult.

1521-ben Kálnay Mihály kapitány vezérlete alatt Eperjes városa az egyetlen hadba szállandó tábori ágyú mellé felfogadott tüzérral és segédszeméllyel együtt összesen 32 embert

állított ki. A két hónapra felfogadott tábori tüzmaster Breszler Mihály zsoldja összesen 6 frt volt, a mihez 10 dénár borralót kapott. Természetbeni járandósága egy dolmány ruhára való $6\frac{1}{2}$ öl posztó volt. Mindezek ellenében azonban tartozott a várostól egy forintért egy kézi puskát venni. Breszler mellé volt adva egy János nevű kovács, a ki őt mint anyagszértűzér kísérte. Ennek a város ajándékba adott egy szintén 1 frt értékű puskát. Ezt a sereg mellé adott tábori ágyut három ló húzta, a melyeket a sereg kapitánya, Kálnay vett 11 forintért. Az ágyu lovai mellett kocsisként egy Lukaczka Jakab nevű ember volt alkalmazva, a kinek járandósága havonként 75 dénár, két hónapra tehát, a mennyire felfogadták 1 frt 50 dénár volt és dolmány ruhára ez is $6\frac{1}{2}$ öl posztót kapott. Ez a három ember volt tehát a — tüzérség.

Hogy a nehéz sulyt hordozó ágyukerekek rendeltetésüknek megfelelőhessenek, vaslamezekkel lettek beborítva és így megerősítve. Az ágyuhoz való golyókat külön ládában szállították, a melynek tetejét a hadba indulás előtt az eperjesi egyik asztalos 22 dénárért javította ki.

Feltűnő, hogy a hadjáratra a számadáskönyv szerint csak 45 dénár ára puskaport vittek. Ennek magyarázata az lesz, hogy ekkor már a nagyobb városokban lehetett puskaport kapni, így hát nem volt értelme a veszélyes robbanó anyagot Eperjesről az egész országon végig hurezolni.

Érdekes tétele a számadáskönyvnek, a mely elmondja, hogy néhány dénárért az ágyunak puskaporral való megtöltéséhez egy mértékegységet («mensura», valami ürmérték lehetett) vettek. Ezzel adagolták az ágyu megtöltéséhez a puskaport.

Meg kell említenünk még azt is, hogy Eperjes városának az 1521. évi török elleni hadjáratban való részvétel 423 frt 84 dénárjába került.

A mi a puskapormalmot illeti, annak vagy a nagymérvű használattól, vagy a régiségtől, a fa alkatrészei kezdtek romlodozni, a melynek rendbehozásához a város 65 dénár ára deszkát vesz és egy ácsnak, a ki a malom kijavításán és karbantartásán dolgozott, 10 dénárt fizet.

Az 1521-ik esztendőben 29 frt 52 dénárért vesznek puska-

port, ebből Gál trombitás kap 5 frtot, György mester pedig 7 frt 50 dénárt.

Daczára annak, hogy már vasgolyókat is öntetett Eperjes városa, még mindig gyártatnak kőgolyókat is. Ebben az évben Kristóf kőfaragómester négy izben összesen 2 frt 01¹/₂ dénár ára ágyuhoz való kőgolyót faragott.

A fenyegető török veszedelemre való tekintettel a város Zápolyai János erdélyi vajdát segíti tüzérserégi lőszerrel. Így 9 frt értékben négy mázsa ólmot és 8 frt értékben egy mázsa puskaport ad neki «subsídium»-ként, a miből azt is látjuk, hogy a puskapor már ismét olcsóbb lett.

Egyik ágyuhoz, valószínűleg a csatakigyóhoz 6 dénár ára olajat szerzett be a város, két kézi lőfegyver javításáért pedig 32 dénárt fizetett.

Ebben az évben lőfegyver beszerzés is van. Egy szakállast vesznek 25 dénárért és nyolcz kézi lőfegyvert 6 frt 32¹/₂ dénárért.

Mint nevezetes esemény felemlítendő, hogy a város ebben az évben az egyik ágyuját kifestette. Sajnos, a számadáskönyv nem részletezi azt, hogy vajjon egyszerű mázoló munkáról van-e szó, vagy pedig valami képet, szóval művészi alkotást, talán épen a város czímerét festeti-e a város épen arra az ágyura, a melyet a török elleni hadjáratra küldött el. Maga a festetés 50 dénárjába került a városnak.

1521. után mintha egy bizonyos fokú anyagi kimerülés vett volna erőt Eperjes városán, mert noha 1522-ben még meglehetősen sokat áldoz hadi czélokra a város, már 1523—24—25-ben alig néhány forintra rúg a hadi, helyesebben a puskapor költség. Csak 1526-al lendül fel ismét az eperjesi ágyuöntőház és puskapormalom forgalma, a mikor a nemzettel együtt Eperjes is Mohács elé készült. A mint azt már e folyóirat egy korábbi évfolyamában már megírtuk, a város már teljesen fel volt készülve arra, hogy a világtörténelmi jelentőségű mohácsi csatában részt vegyen, azonban az utolsó perczben hadieréjét otthon tartotta és inkább pénzzel váltotta meg magát, de az előkészületek maguk is sok pénzt emésztettek fel.

1522-ben az előző évben elhasznált puskapor pótlására

28 frt 20¹/₂ dénár árát vesznek, ebből 6 frt 56 dénár árát György mester készített, 3 frt 37¹/₂ dénár árát Gál trombitástól szerzik, a többit pedig közvetlenül a puskapormalomból.

Ebben az évben a puskapor ára hatalmasan felszökött, ugyanis egy mázsá ára 19 frt 12 dénár volt. Az idén salétromot is vettek Kassán, melynek ára a fuvarral együtt 40 dénár volt. Ekkor a nádornak is küld a város puskaport ajándékba, melynek szállítása maga három forint volt.

Ezen évben golyókat is öntet a város. Az öntő munkadíj czímén 10 dénárt kap.

Egyetlen kézi lőfegyver beszerzése 88 dénárjába került a városnak.

1523-ban a puskapormalomban már ismét valami javítani volt, mert a város 21 dénárért egy tölgyfa gerendát vesz.

1523—24-ben összesen 29 frt 78 dénárnyi puskaport vesznek, a mely úgy látszik az 1525. és 1526. évi török elleni hadjáratokhoz volt szükséges. Salétromot 96 dénárért vesznek. 1523-ban puskáért 1 frt 50 dénárt adnak ki, ezen összegből egy forintért a városi szolgától vesznek egy puskát.

1524-ben Egerbe adnak el egy lőfegyvert, a melyet valami Albert nevű szállított oda 1 forintért.

1525-ben részt vesz a város a török ellen hirdetett hadjáratban egy ágyuval, a melyet a város a királynak Budára küldött. Az ágyunak lafettába való beágyazása, a lafetta céljaira szolgáló tölgyfagerendával együtt 1 frt 13 dénárba került. Egy ló húzta Budára az ágyut, ez a ló 80¹/₂ dénárba került, a kocsisnak posztóra 1 frt 11 dénárt adtak. Ebben a hadjáratban való részvétel tehát nem nagyon vette igénybe a város anyagi erejét. Azt az ágyut, a melyet a város 1525-ben Budára küldött, a következő (1526.) év májusában visszaszerezték, azonban a Budáról való hazaszállítás 4 frt 97¹/₂ dénárjába került a városnak.

1526-ban, a középkor utolsó évében a puskapormalom tatarozása és felszerelésének kiegészítése veszi kezdetét, mely átnyúlik az ujkor első évébe 1527-be is. A puskapormalomhoz egy fatönk beszerzése 40 dénárba, fagygyu és egy puskaporszita vétele 24 dénárba került, végül a város egyik kannaöntője a

puskapormalom részére valami serpenyőt vagy talp-féléket öntött, a mely munkáért 1 forintnyi jutalmat kapott. Egy rakás fát is vesznek 10 dénárért puskaporszárítás czéljaira.

Puskaport ebben az évben 12 frt 35 dénár árát vettek, a puska gyártáshoz pedig 34 dénár ára faszenet.

György puskaporkészítő mester helyett most valami Simon nevűvel találkozunk, a kivel 8 frt 35 dénár ára puskaport készített a város.

Egy tábori ágyu (bombarda *viatoria*) javítása 8 dénárba, egy szakállas puska kovácsolása («*cusio*» tehát nem öntés) két forintba került. Végül a kovácsnak néhány szakállas ágyu kovácsolásáért és készítéseért 45 frtot fizettek.

Az 1526-iki mohácsi vérsznapra Eperjes városa is készülődött. A mint már ezen folyóirat lapjain elmondtuk, Lénárd tüzemester vezetése alatt tüzérség is ment volna a török ellen, azonban a sereg is, a tüzérség is otthon maradt, mert mint már említettük a város a hadjárat alól pénzen váltotta meg magát.

Ezzel a középkor második és utolsó részéről az eperjesi ágyuöntőházzal és puskapormalommal foglalkozó akták lezáródnak. Végig kísértük ez intézményeket születésüktől fogva virágkorukig és láttuk, hogy a két intézmény a középkor utolsó évtizedében kulminál. Ekkor fejtik ki a legnagyobb fokú működést és mondhatni, hogy a puskapormalom ekkor éppen úgy virágzik, mint az öntőház, a mit az alábbi statisztikai összehasonlítás is igazol.

Ugyanis, ágyu és puska kiadás volt:

1515-ben	10 frt	—	dénár,	puska	—	frt	—	dénár
1516-ban	9	«	05	«	«	15	«	74
1517-ben	48	«	25	«	«	25	«	15
1518-ban	26	«	67	«	«	26	«	52
1519-ben	53	«	—	«	«	33	«	39
1520-ban	—	«	—	«	«	24	«	17
1521-ben	6	«	62	«	«	29	«	52
1522-ben	—	«	88	«	«	28	«	20
1523-ban	1	«	50	«	«	11	«	72
1524-ben	1	«	—	«	«	08	«	06
1525-ben	—	«	—	«	«	—	«	—
1526-ban	47	«	—	«	«	12	«	35
Összesen	203	frt	97	dénár,	puska	214	frt	82

Eperjesen 1526-al nem szakadt meg a középkorral való kapcsolat. Ez az év inkább ideális határvonal, mert voltaképen a város még ezután is jó ideig ugyanazt a belső életet éli, mint eddig. A mint a számadáskönyvekből látjuk, a város pl.: 1527-ben is tovább fejleszti puskapormalmának felszerelését. Üstöket, fát, gerendát, mozsártöröket szerez be, a malom romladozó tetejét javíttatja, salétromot, faszenet, puskaporos hordókat, a város tornyaiba való puskaporos ládát, puskaporos flaskókat szerez be, szakállas ágyut öntet, ágyukat lafettába ágyaztat, Simon puskaporos mesterrel puskaport készített, szóval 1526-al az eperjesi arzenál működése sem meg nem szakad, sem meg nem bénul.

1528-ban például, a mikor a város a Zápolyai János király elleni hadjáratokban Kaczianer oldalán részt vesz, ismét nagy szerep jut tüzérségének, mely a XV—XVI. századokban különben is a városokból került ki. Ekkor néha 100—150 zsoldost állít ki a város a maga zászlaja alatt, a kik mellé megfelelő tüzérség járul. Ezekben a hadjáratokban a város tüzmesterei: Kúcze Miklós («pixidarius»), Off der Awen Bálint («bombárdarius»), Knobloch Jakab («magister bombarde» és «pixidarius»). Melléjük vannak adva: György és László kovácsok. «Fahrkanonier»-ok: Cascher Lénárd, egy Mihály nevű lengyel, Scholtis György és egy Gábor nevű. E német nevű és valószínűleg német származású tüzérszemélyzet mellett legalább az ágyúk magyarok. Így egyiknek neve pl.: «Vitéz» («Withes») volt.

Ekkor (1528—29-ben) már két puskaporgyártó mester működik Eperjesen, ú. m. Szebeni Simon és egy Gergely nevű.¹

1529-ben egy lengyeltől, továbbá a most említett Gergelytől és Szebeni Simontól 91 frt 48¹/₂ dénár ára puskaport vesz a város, míg ugyanekkor a rézágyuk öntéseért és anyagáért kerek 200 forintot ad ki. Azonban mint régebben, úgy most sem győzi az öntőde a munkát, mert György iglói ágyúöntőmester és egy segédje két ágyunak («wulgo falckenötel») öntéseért 55 forintot kap.²

Az ágyúöntő ipar ilyen nagymérvű fellendülése okozhatta

¹ Eperjes város levéltára 758.b. szám, 180—200. lap.

² U. o. 201—2. ll.

azt, hogy 1533—34-ben az eperjesi ágyuöntőházat át kellett teljesen építeni. Az átépítés adatai rendelkezésünkre állván, talán nem lesz érdektelen az új ágyuöntőház létrejöttével egy kissé foglalkozni, már csak azért sem, mert az adatok annak topographikus fekvését megközelítőleg meghatározzák.

Az eperjesi ágyuöntőház a feljegyzések szerint a kolostor körül feküdt, kolostor pedig ekkor csak egy volt Eperjesen, a karmelitáké, a mely a mai gör. kath. templom vidékén feküdt, ennél fogva a Sóvár-Kassa-felé eső kapu körül, a mai postapalota vagy püspöki palota környékén keresendő a régi ágyuöntőház helye.

1534-ben készült el és adatott át a használatnak az újra épített ágyuöntőház, melynek átépítési költsége a belső felszereléssel együtt 10 frt 22 dénárba került. Eltekintve a kőművesek, ácsok, napszámosok stb. munkájától, minket legjobban az érdekel, hogy milyen volt az öntőház belső felszerelése. A számadáskönyv megmondja, hogy az öntőházban, külön tűzálló téglából épített hatalmas olvasztó kemenceze volt, mely a földbe volt mélyesztve, s a kemenceze szájához, mint manapság a pék-kemenczékhez, néhány lépcsőfokon kellett lemenni.

A kemenceze mellett volt az öntőforma, továbbá valami nagyobb fajta fúró szerszám, a mellyel az ágyuk csövét fúrták ki. A nagyszűlyű ágyucsövek emelgetésére szolgáltak a menyezeten elhelyezett négy hatalmas gerendáról lelógó csigák és lánczok.

Ime így fest az eperjesi ágyuöntőház az ujkor legelején!

*

A lassu, de biztos fejlődés jegyében letűnt középkort felváltotta az ujkor, a gyorsabb fejlődés, a haladás korszaka, a melyben az eperjesi ágyuöntőház és puskapormalom, mely a XV. és XVI. században oly fényesen megfelelt rendeltetésének, lassanként elveszti jelentőségét és végül megszűnik.

Talán nem volt egészen érdemetlen, ha az egykori ágyu-műhelynek, a mely «Vitéz»-eket öntött a haza szolgálatára, ezt a kis emléket állítottuk, de ha a műhely nem is érdemlené meg ezt, mindenesetre megérdemli Eperjes városa, melynek derék és munkás polgárai a szorgalomban, igyekvésben, a művelődés terjesztésében, a haladásban sohasem állottak az utolsó sorban.

DR. IVÁNYI BÉLA.

LABANCZ STRÁZSA, KURUCZ FURFANG.

A Vág partján meredek sziklafalon emelkedett a szentmiklósi és óvári Pongrácz család (utóbb báró, majd gróf) óvári vára. Fontos hely volt Trencsén megyében, mivel a felkelő hadak, — ha Liptótól nyugatnak indultak, — a Vág völgyén a vár alatt vonultak el, ha meg Árvából jöttek, a Varinka patak völgyén, a vártól nem messze, a család birtokait ejtették útba, gazdája, id. br. Pongrácz Ferencz pedig a királypárti vármegye felkelő seregének volt kapitánya.

Birtokos volt még a várban felesége, Pongrácz Julianna révén Labsánszky János is. Ő őrizte a várat Thököly Imre 1680-iki tamadásakor is és serényen ügyelt, hogy Pongráczot meg Kaprarát az új hírekről értesítse, annál is inkább, mert a Vág túlsó partján lejobb Sztrecsen vára titokban a kuruczokkal tartott. Az összeütközést el nem kerülhette és panaszkodva írja mentségeit Pongrácznak.

Bizodalmas Sógor Uram!

Böcsölettel vettem az Kgd levelét az includált (mellékelt) hirekkel és Motesiczky uramnak én ellenem írt sztreczeniek panaszával együtt. Ami Motesiczky uram protestatióját (tiltakozását) illeti, én nem bánom, ha egy tanistra (tarisznya) protestatiót tétet is ő kgme. Hogy pedig értse ő kgme a dolgot, ebben van az állapot.

Lévén mind méltóságos guberniumtól, mind pedig generál Kaprarától parancsolatom, légyek itten jó vigyázással és occurentiákról (eseményekről) valóságosan informáljam ő ngokat, sőt kgteket is, azt kívánván tőlem, valóságos hírekről tudósítsam kgteket, mind említett parancsolatokra, mind pedig magam és a vár conservatiójára (fentartására) nézve ilyen rendet tartok,

tudni illik az mely szálak alágyönnek az Vágon, azt kívánom, mindenik szál vár alatt parthoz verődjék és a révészek hit alatt vallják meg igazán, minemő hírek vannak nálok, mely tájon vannak az kuruczok, menni száma és hova szándékoznak az minthogy ezen modalitással (módszerrel) Árva, Liptó és Szepes vármegyének constitutióját (intézkedését) minden nap voltaképen tudom.

Hogy pedig a minap usztyai ember sem intésemmel, sem lövésekkel nem gondolván, obstinate (makacsul) csak hír nélkül alá akart menni várnak (aki nemes vármegyének első istrázsája) nagy kisebbségével, úgy kintelenek voltak az drabantok csolnokon utánna menni és nezbudi¹ vetések iránt elérvén az szálát, hogy refractarius (rendszegő, kihágó) embert in exemplum aliorum (mások példájául) megütögették, azért Motesiczky uram engem nem culpálhat (hibáztathat), mert verésnél többet is érdemlett az olyan obstinatus (makacs) ember. Hogy pedig én az ő kgme varinbéli proventusát turbálnám (jövedelmét zavarnám) és vámot Óvárhoz szedném, abban a jó sztreczeniek hazudnak nagy tökéletlenül. Jóakaró Motesiczky uram én rajtam bár ne kereskedjék, hanem fenítse meg streczeni jobbágysait, ha kárba nem akarja hozni, mert azok rebelliseknek orgazdái.

Minap is, midőn Varinba érkezett 60 kurucz és ugyan Varin iránt Vágon által sztreczeni csolnakokon költözködtek, kiküdtem volt 25 drabantot, hogy megesapják azon kuruczokat, az mint-hogy midőn már nagyobb része által költözködött, az hatra maradottakat megesapták, kikben alkalmas kárt is tehettek volna, de sztreczeniek látván, hogy az kuruczok Moysz² felé szaladtak, utánok mentek csolnakokon és Moysznál az megfutamodott kuruczokat csolnakokra bevették, lovokat pedig nyergestül, puskástul csolnok mellett úsztatták, ocsmányul szidalmazván drabantaimat, miért persequálják (üldözik) kuruczokat. Magok sztreczeniek hegyen által kalauzkodnak nékiek és noha gyakrabban hol kettő, hol három vagyon nálok, mégis soha híremmi nem adják, sőt inkább titkolják. Így lévén a dolog, ítélje meg Mo-

¹ Nezbud a Vág jobb partján, szemben Sztreczen várával.

² Varin és Zsolna között a Vág jobb partján.

tesiczky uram, én vagyok-é vétkes, aki itten cum periculo vitæ (éltem veszedelmével) istrázsálok avagy az ő kgme jobbágyi, kik kuruczokkal bagoznak.

Megvallom, nehéz szívemnek ez ilyen ellenem való agyarkodás, ha pedig méltó panaszomat fölső magistratusnak (hatóságnak) detegálnám (felfedném), úgy látom, azt is némelyek vádlásnak magyaráznák.

Most valóságos hírek ezek. Rácz Ádám és Nagy Ádám polonkai csordát Liptóba hajtván, ottan kótyavetyéz. Egyik része Túróczba kóborol, Balassa Ádám jószágára szándékjok, azért vigyázzon besztlercei ¹ jószág. Óvárra is fenik fogait, de az nem ebnek való.

Kgdnek igaz szolgája, atyafia

Óvár 4 Augusti 1680

Labsánszky János.

Hiába való volt Labsánszky uram nagy igyekezete és vigyázása, mégis meglepték a kuruczok, sőt őt is majdnem elfogták. Sietve értesíti Pongráczot augusztus 31-ikén a váratlan támadásról.

«Tegnap (aug. 30) 30 lovas kurucz Árvából menvén Bela ² felé két zsolnai embert bocsátott előre azt hirdetvén, hogy német tábor Varin ³ felé nyomakodik, mely hirre nézve a szegénység nyakaszakadtában szaladott, ahova szaladhatott. Én Krasznára ⁴ divertáltam (tértem) volt, az hova az úrfi ⁵ érkezett hozzám város instantiájával, hogy elébe mennék a tábornak és szereznék salvagvardákat (oltalomleveleket), de combinálván kurucz és német tábornak hollétét, ⁶ mindjárt gyanó pörrel éltem és pro exploratione (kémlelés végett) egy gyalog embert Belára küldöttem, magam pedig úrfival együtt krasznai nyiresbe várakoztam.

Azonban érkezik Bélától 30 lovas, kiket nem tudhattuk,

¹ Vág-Besztlerce.

² Bela a Varinka patak völgyében Kraszna felett a Pongrácz család birtoka.

³ A Vág partján, a hol a Varinka patak a Vágba szakad.

⁴ Pongrácz birtok Varin felett a Varinka völgyében.

⁵ Pongrácz fia, ifj. Ferencz.

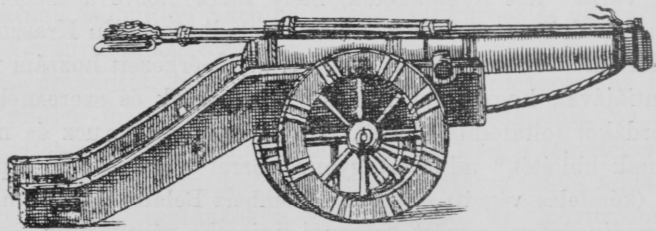
⁶ Tudta Labsánszky, hogy a kuruczok a löcsei hostát fölégetése után Rostnyóra takarodtak, Kaprara pedig Löcsén járt.

micsoda járatbéliek légyenek, hanem midőn országútról tarlókon által sebes nyargalvást Krasznára benyargaltak és onnét kinyargalván azon nyirest környül fogták, úgy tudtuk, hogy ellenség, ki egész belai völgyig megkergettek bennünket. Istennek hála, mindnyájan kár nélkül megmaradtunk, hanem Kereskénit Krasznánál elfogták, aki azon hírre nézve salvagvardát ment szegezni. Megitélheti kgd, minémő emberek a zsolnaiak, akik kurucz stratagémáit annira secundálják (haditervet annyira elősegítik).

Nagy Ádám esmént elszakadt a tábortól. Ugyanaz ő seregéből volt volt azon 30 lovas, a többi pedig circa (körülbelül) 60 lovas Turóczon által ment Rajecz felé. Bizony ha nemes vármegye másképen nem gondolkodik az dologról, sem most, sem télbe nem fog nemes ember maradhatni házánál.»

(Mindkét levél eredetiben a gr. Pongrácz cs. bashalmi levéltárában 31. cs. 135. és 140. sz. alatt.)

Dr. ZÁVODSZKY LEVENTE.

Ágyú a XVII. századból.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

z ónodi végvár állapota 1656-ban.

Abaujvármegyének Kassán az 1656-ik év április hó 29-én megtartott közgyűlésében Chernel György jelenti, hogy az ónodi végvár kerítése elromlott. A vármegye a részletes jelentésre elhatározta, hogy a ráeső rész javítására 40 frtot kiutal s az építkezés felügyeletével Puky Pétert megbízta.

A jegyzőkönyv így szól:

Anno Domini 1656 die 29 mensis Aprilis in libera regiaque civitate Cassoviensi generalis congregatis celebrata est,

Generosus dominus Georgius Chernel refert, confinii Ónodiensis sarpimenta esse nimis inveterata, proinde eadem esse recenter aedificanda modo et ordine, quibus sequitur.

Az mely palánkot egy szöglet bástyával együtt nemes Abaujvármegyének meg kell mostan építtetni, száznolcz öl. Numeró 108.

Az Miskolcz felől való kapu semmire sem jó, mind hidlással kapuját ujonnan kell csináltatni.

Vagyon jó palánk hatvannyolcz öl, melyet meg kellene zsindeleyezni, hogy az eső kárt ne tenne az jó palánkban.

Igen szükséges helyen csak egy szál fából álló *latorkert* is nincsen; megmértem, kilenczvenkilencz öl. Nr. 99.

Az mostan hordott uj palánk fákat megolvastattam, ötszázhetvenkét szál, numero 572.

Ehhez képest megítélhetni, az palánk fák nem elegségesek, mivel circiter minden öl palánkra esik legalább hat hat szál karó.

Az fennálló *latorkert* is igen rossz, arra is feles fa megyen, kiváltképpen az kapu csinálás körül kívántatik sok. Isten bevívén építómester urat, találhat dolgot ő kegyelme.

Notabene. Domino *Petro Puky* magistro architectorum ordinatur pro omni et toto eiusdem labore semel pro semper florenos 40 juxta signaturam superscriptam per dominum vicecomitem jam publicatam.

KEMÉNY LAJOS.

A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai. A Katonai Mária Terézia-rend káptalanja azon tervvel foglalkozik, hogy a rend valamennyi lovagjának földi maradványait egy Bécsben építendő mausoleumban elhelyezze.

A rend fennállása óta (1757 június 18, a Kolini csata napja) 833 azon ausztriai és magyarbirodalmi származású katonai személyek száma, a kik a rend méltóságát véglegesen megkapták, de ezek közül igen soknak sírhelye ismeretlen.

A Magyarországon, azonban közelebből ismeretlen helyen eltemetett katonai Mária Terézia rendi lovagoknak neveit a Hadtörténelmi Közlemények közölték.¹ Ezek közül háromnak nyughelyét sikerült véglegesen megállapítanunk. Ugyanis Nedeczei Nedeczky Antal báró, őrnagy, szoboszlói Mészáros János báró, altábornagy és Pott Gusztáv lovag, vezérőrnagy sírjait.

Adatainkat a következőkben közöljük:

Nedeczei Nedeczky Antal báró, a Blankenstein (ma 6. számú cs. és kir.) huszárezred századosa az Aspernnél (1809 május 22.) és Hollabrunnnál (1809 július hó 9.) tanusított vitézségért nyerte el a katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.

Reá vonatkozólag a beczkói (Trencsén vrm.) r. kath. egyházi hivatal halotti anyakönyvének IV. kötetében, 59. lap, 56. folyószám alatt a következő feljegyzés foglaltatik:

«1852. évi október hó 31-én meghalt: B. NEDECZKY ANTONIUS S. C. R. A. MATTIS Supremus Vig. PRAEFECTUS, ORD.-MAR. THER. EQUES. Loc. orig. NEDEZDA, habit. Beczkó. E marasmo senili. Prov. per Parochum. In comuni coemeterio Beczkoviensi 2. Nov.»

Magyarul: Nedeczky Antal báró, ő szent császári és apostoli királyi felségének őrnagya, a Mária Terézia rend lovagja. Születési helye Nedezda (Nedecz) lakhelye Beczkó. (A halál oka) Aggkori végelgyengülés. A halotti szentséggel ellátta a plébános. (Eltemettetett) a beczkói közös temetőben november hó 2-án.

Sírhelye a köztudat és még élő tanuk adatai szerint a beczkói közös temetőnek a köznép nyelvén «Dubnických cinter» (Dubniczkyék temetője) néven ismert s Beckón régi idők óta birtokos Dubniczky családbelieknek sírhelyei által elfoglalt területen van. A temetőn átvezető gyalogösvényről nézve, két akácfa és az ezek között nőtt orgonavirágbokor által meghatározott helyen, az itt egymás mellett

¹ Hadtört. Közl. 1912. 3. füzet, 454. és köv. lapjai.

lévő 3 sírhely között nyugatról az első, a temető bejárata felé eső. Egykor díszesnek mondható, ma már rozsdá borította vaskereszt jelöli Nedeczky sírhelyét. A keresztben alkalmazott felirat olvashatlan.¹

Szoboszlói Mészáros János báró altábornagy a katonai Mária Terézia-rend lovagi méltóságát 1793 okt. 13-án a weissenburgi sáncok elfoglalásáért nyerte el, a rend parancsnoki keresztjét pedig a Trippstadt, Schopp, Rothalben és Landshutnál 1795 decz. hó 12-én valamint Kaiserslauternnél ugyanazon év decz. 13-án szerzett érdemeinek köszönheti. Mindkét kitüntetés vezérőrnagyi rendfokozatban érte. Meghalt a katonai Mária Terézia-rend irattárában Fsc. VI. M. 2. szám alatt őrzött halotti anyakönyvi kivonat szerint Csomaközön 1801 nov. 24-én.

Nagy Iván (Magyarország családai stb. VII. köt. 455. lap.) 1801 sept. 21-ikét írja tévesen.

Sírhelyére nézve a csomaközi (Szatmár vrm., vas. állomás Szaniszló) református egyház halotti anyakönyvében a következő bejegyzés foglaltatik:

«Anno 1801 die 2. a X. bris. A méltóságos L. Báró MÉSZÁROS JÁNOS Eő Nagysága Nagy halotti pompával eltemettetett a templomba akkor készített kriptába 66 esztendő korában.»

A kriptá az egyszerű kis református templom jobb oldali hajója alatt, a szószékkel szemben van. Bejáratának helye (a kegyuraság rendelkezésére még a múlt századnak közepe táján betemettetett) az ez oldalon lévő padok közötti bejárónak csekély süppedése által (a templom padlózata téglából áll) meg van jelölve.

Az egyház lelkésze, Uray József úr közölte velem ottilétemkor, hogy ezen munkálatokat a Degenfeld grófi család csomaközi birtokainak akkori tisztartója, Nagy Elek vezette. Ő volt az utolsó, a ki a kriptá belsejét látta, valamint az ezzel szemben levő csebi Pogány család kriptáját. A Mészáros-féle sírkamra közepén — Nagy Elektől maradt leírás szerint — egy emelvényen van az altábornagy koporsója, a helyiség falai mentén pedig feleségének, az 1810-ben elhalt Diószeghy Máriának, valamint egy Teleki sarjnak — alkalmasint az altábornagy unokájának, az ifjan elhalt Teleky Dénesnek — koporsói vannak.

Egy leánya maradt, Johanna, ki széki gróf Teleky (III.) László-

¹ Személyes megállapítások.

nak, a septemvirnek lett (második) felesége 1800-ban. Három gyermekük: Dénes, László («A kegyencz» szerzője) s Augusztá férj. gróf Degenfeldné.

Semminemű jele a kegyeletnek nem jelöli Mészáros altábornagy sírhelyét.

Pott Gusztáv lovag, vezérőrnagy a zsigárdi ütközetben (1849 jun. 16.) szerzett érdemeket a katonai Mária Terézia rend lovagkeresztjére.

Holtteste a trencsényi piarista rendi templom alatti sírkamrában van.

Emléktábláját ez év elején állították fel. Felirata:

Generalmajor

GUSZTÁV Von POTT

Ritter des Maria Teresien Ordens, des Leopold
Ordens, Besitzer des Militärverdienstkreuzes,

Geboren zu SCHÖNEFELD bei LEIPZIG am 23. Dec. 1793.
Gestorben am 1. Február 1850.

Mitgemachte Feldzüge: 1813., 1814., 1815. 1821., 1848., 1849.

HIC QUIESCAT IN SANCTA

PACE

GUSZTAV VON POTT

GENERALIS VIGILIARUM MAGISTER.

N. THURZÓ KÁLMÁN.

A 37. számú József főherczeg nevét viselő magyar gyalogezred a leipzigi csatában. Az 1813. évi leipzigi csata első napján a Lindenau elleni ismételt ostromokban első sorban Hessen-Homburg herczeg altábornagy hadosztálya vett részt és ennek zömét a Weigel dandár, a *Gyulai Ignác*z (ma 60., hadkiegészítő kerületének székhelye: Eger) és a *Máriássy* (ma 37., hadkiegészítő kerületének székhelye: Nagyvárad) gyalogezredek alkották. A 37. gyalogezred délelőtt 10 órakor a csata színhelyére. Rövid, de megkapó beszéd kíséretében kihirdették azt a napiparancsot, a mely felszólította az ezredet legszélesebb kötelességeinek teljesítésére: az uralkodó és a haza védelmezésére, valamint a magyar becsület fenntartására.

A hadosztály legszélsőbb balszárnyán felállított ezred feladata az volt, hogy ostrommal megvegye az elsánczolt Lindenau falat a körülötte elterülő erdővel együtt. Az ezred harsogó zeneszó mellett nyomult előre. A legénység egymást kölesönösen lelkesítette vitézségre

és kitartásra; a csatához szokott idős katonák jó példát adva, legelől jártak és buzdították fiatalabb bajtársaikat, hogy ne ismerjék a félelmet. A zászlóaljnak *«Éljen a magyar vitéz!»* kiáltással rohanták meg a falut és az erdőt! Ámde a francziákat vezénylő Bertrand tábornok, ki Napoleontól azt a parancsot kapta, hogy minden áron tartsa meg Lindenaut, új csapatokat és egy úteget rendelt előre, a mely nagyobb erővel szemben ezredünknek vissza kellett vonulnia. Ezredünk, feladatának tudatában, nehányszor megismételte a rohamot. Nagy küzdelem keletkezett, a melynek folyamán legénységünk már összes lőszerét ellőtte és az elesettek és sebesültek töltényeire szorult. Egy egész órán át az ezred balszárnya is veszélyben forgott, de végső ellentállást fejtván ki, nem hagyta magát megveretni. A küzdelem csak alkonyatkor szakadt félbe. Az ezred kereken 700 embert vesztett, vagyis alig volt még egy ezred, mely ily sok emberét hagyta holtan és sebesülten a csata terén.

Az ezred története szerint *Gebhardt ezredes* alól két lovat lőttek ki, a mint a csata hevében ide-oda vágatva, kitartásra buzdította osztályait. *Járossy őrnagy* lovastúl együtt ép akkor bukott fel, mikor zászlóalja rohamra indult. *Kucher őrnagy* is elvesztette lovát és amúgy gyalogosan vezette előre csapatát mindaddig, míg sebesülten össze nem esett.

A legénység is dicső ténnyekkel tüntette ki magát.

Az ezred történetében közzétett bizonyáglevelek szerint *Galambovszky József őrmester* az ezüst vitézségi érmet kapta és tisztté lett, mivel félelem nélkül, állhatatosan küzdött és nem csüggedt még a legválságosabb pillanatokban sem; ő mentette meg az elfogatástól *Kucher őrnagyot*, mikor ez lovával együtt egy árokba bukott; *Lindenau* megrohanásakor pedig az ezred 3-ik századával — melyet tiszt hiányában ő vezényelt — oldalba kapta a francziákat és kiverte őket a falu egyik szögletéből.

Brüll Ferencz őrmester egy félszázaddal a Lindenau előtti halom elfoglalására utasított. Feladata végrehajtása előtt bátorító szavakat intézett szakaszaihoz, a mi után rátört az ellenségre. A francziák azonban lesbe csalták és körülfogták. Ámde nemcsak hogy mesterileg kivágta magát, hanem — bár három sebből vérezett — *Molnár János, Nagy János* és *Keresztessy* tizedesekkel, valamint *Kiss János* és *Illucz Pintye* köztiszármányokkal berontott a francziák soraiba, a kiket elűzván a dombról, még *Lindenau* megrohanását is megköczkázta. Jutalma az arany vitézségi érem volt.

Janicsék Frigyes őrmestert az ezüst éremmel tüntették ki azért,

mert vezetők nélküli és hátráló két századunkat megállította és új támadásra vezette; súlyosan megsebesült Lehóczky hadnagyát is ő vitte hátra a kötözőhelyre a leghevesebb puskázás közben.

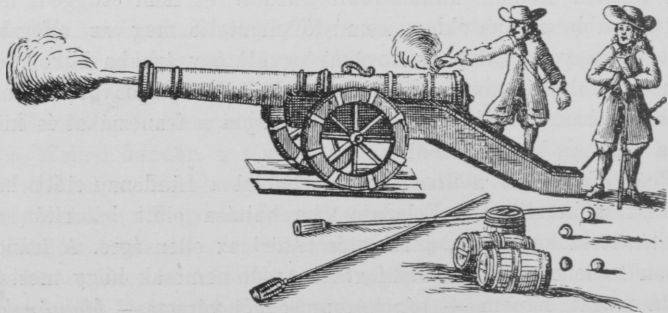
Ugyancsak az ezüst vitézségi éremmel jutalmazták és hadnagygyá nevezték ki *Zábojszky őrmestert*, a ki példátlan elszántsággal harczolt csapatával akkor, mikor a francziák ezrede balszárnyát támadták meg.

Várady József 4. századbeli tizedes az arany érmet kapta, mivel főhadnagyát és őrmesterét mentette meg az elfogatástól; különösen kitűnt az ellenséges útegek ellen intézett rohamban és habár már több sebből vérzett, nem akarta elhagyni a küzdőteret, míg egy ellenséges golyó le nem terítette.

Mézes tizedes és *Orosz közvitéz* egy ellenséges vadász-csapatot fogott el nem csekély elszántsággal. Mind a ketten a vitézségi érmet kapták jutalmul.

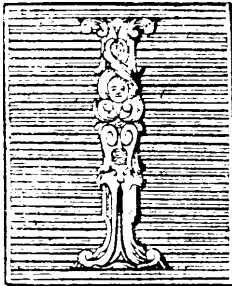
Pénzbeli jutalmat kaptak: *Móry János tizedes* és *Szilágyi Gábor őrvezető*.¹ —h.

¹ Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regiments Nr. 37. Erzherzog Joseph. 787—793. 1.

Tüzérség a XVII. században.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

805. *Der Feldzug von Ulm.* Irta: Krauss-Alfréd vezérőrnagy. Wien 1902. Siedel és Sohn kiadása. XI + 594 lap. n. 8-rét. 32 melléklettel. Ára 20 kor.

A legtanulságosabb munkák egyike. Sokoldalúsága és rendkívüli érdekessége folytán nem katonának épp oly melegen ajánlható, mint a katonának. Nemcsak a hadieseményeket tárgyalja, hanem mellőzve az eddigi szokást, élénk tárja a háborút kitevő összes tényezők legbensőbb lényegét s bemutatja ezek szoros összefüggését és kihatását. Ehhez azért választotta e szerencsétlen kimenetelű hadjáratot, mivel — mint a hogy maga mondja — Napoleon, aki eddig legföljebb 45.000 főnyi kis hadsereget vezetett, most áll először egy 200.000 főn felüli hatalmas sereg élén; a háború első részében csata nélkül semmisíti meg a 70.000 emberből álló ellenséges hadsereget, a második részében pedig, az első nagy csatában Austerlitznél, teljesen összezúzza ellenfelét. Ez a csata az egyedüli, melyben egy nagyszabású ellentámadás sikerül, egyedüli, a hol a döntő diadalt az áttörés idézi elő. Ez a háború felette alkalmas annak kimutatására, hogy mily óriási hatással vannak egymásra: egyrészt a belső viszonyok, a hadsereg, külpolitika, másrészt az államfő, a külügyek és a hadsereg vezetője. Mindezeket sok helyen mesteri módon mutatja be bizonyos aktuális célzattal. Fölötte érdekessé teszi a munkát a számos okmányból vett idézés, az ezekhez fűzött elmefuttatás, okadatolás, tanulság és utalás a mai viszonyokra. *Nem az foglalkozott czélszerűen a hadtörténelemmel, ki emlékezetébe véste az események tömegét, hanem az, ki a mai viszonyokra nézve sok tanulságot szűrt le a maga számára.* A szerző előszavában azt mondja, hogy könyve a hadsereg és az állam iránti becsületos lelkesedésből fakadt; olvassák e szerencsétlen hadjárat

történetét mindkettőnek hasznára nemcsak a hadseregben, hanem minden más helyen is, a hol a hadsereg vereségéért felelősek. A «Történelmi előzmények» című első fejezetben élénk tárja a szerző az akkori európai politikai viszonyokat. Benne sok érdekes tételt találunk. Hiánya az akkori államalakulásokat feltüntető térkép. A II. fejezet a hatalmi eszközöket tárgyalja, vagyis: a belső viszonyokat, a pénzügyet s a hadsereget. A hadi iskola parancsnoka szólal meg, a mikor ezeket mondja: A vezérkar ismereteinek egyetemessége ma is föltétlen követelmény . . . föltétlenül szükséges, hogy a vezérkar mindenén uralkodjék s mindent áttekintsen, ami a hadseregre nézve szükséges. A vezérkarban specialistáknak lenni nem szabad . . . A háborúban az államfő mindenekelőtt hadvezér. Az állam sorsa egyedül a hadsereg sikerétől függ . . . Amannak tehát, ha nem Napoleon, csak egy tanácsadója és egy bizalmasa legyen: a vezérkari-főnök, a kinek kezén kell átmennie mindennek, vonatkozzanak ezek akár a hadseregre, akár a politikára. A hadügyminiszternek, a katonai iroda főnökének, a külügyminiszternek s egyéb funkcionáriusoknak otthon a helye! Igen jól sikerült az a rész, melyben összehasonlítja a francia és osztrák viszonyokat. Élesen bírálhatja nemcsak a züllött bürokratikus osztrák közigazgatást, a tehetségtelen, konok, czéhes diplomatiát, hanem a zilált pénzügyi viszonyokat és a hadügy szomorú állapotát és intézését. Keményen elítéli Mackot. A bajor és orosz seregekről csak röviden szól.

A III. fejezet a hadszínhelyet tárgyalja.

A IV. fejezet a haditerveket és az előkészületeket ismerteti. Míg a francziáknál minden Napoleon agyából ered, ki hadműveleti eszméjét világos egyszerűséggel alkotja meg s mindvégig kitart mellette és csak a végrehajtás módjával simul a váltakozó helyzethez, addig az osztrákoknál sokan készítenek nagyszabású hadműveleti terveket (még az oroszok is beleszólnak), azonban világos szándék és akarat nélkül. A németországi osztrák hadak vezetőségének külön fejezetet szentel az író. Ebben kiméletlenül leszólja Mackot: képességnélkülinek, ostobának, önhittnek, felületesnek, könnyelműnek, hiszékenynek, beteges strébernek, intrikusnak, képmutatónak, önzőnek és optimisztikusnak mondja és bizonyítja. A hadsereg szomorú végét egyedül Mack okozta. Mintha kissé túlzásba esett volna a szerző. Ha mind igaz is, mit jelleméről mond, nem foghat rá sem tudatos helytelenégeket, sem rosszakaratot. Nem kellett volna minduntalan Mackot hibáztatnia. A baj az volt, hogy az ily jellemű embert tettek vezérré, kit jól ismerhettek működése nyomán.

A VI. fejezet tárgya: az osztrákok menete az Illerhez. Azt mondja

a szerző, hogy a Mack-féle fölvonulás kigunyolása minden katonai rendnek. A VII. fejezetben a «nagy hadsereg»-nek menetét a Rajnához érdekes és tanulságos új megvilágításban mutatja be, a mennyiben a nagy menet eddig megcsodált gyorsaságának oka nem annyira azon óhaj következménye volt, hogy minél előbb megkezdődjenek a hadműveletek, hanem inkább ezen első nagy hadseregnél első ízben alkalmazott rendszeres harácsolás útján való élelmezés. Ez volt oka a Rajnán történt igen széles fölvonulásnak (mit eddig úgy magyaráztak, hogy Napoleon bizonytalanságban akarta tartani az osztrákokat), és ez volt oka a szándékoltnál korábbi átkelésnek is.

A VIII. fejezet szerint Napoleon a legnagyobb nyugalommal nézte az osztrákok előrerohanását. Nem engedte magát hasonló hibára csábíttatni: fölkészületlenül neki rohanni. Az egész erőnek előbb együtt kell lennie. Nála a gyorsaság nem a hadsereg fejletlen, apródonkénti előresietése, nem is a gyülekezés messze elől, mint Macknál hanem... a gyülekezett hadseregnek újból megfontolt és rendezett... gyors előremozgása. Itt és a következő fejezetben véglegesen megállapítja, hogy Muratnak nem volt feladata tüntetni a Fekete erdőn át.

A IX. fejezet a nagy hadsereg előmenete a Neckarig.

Az operatív legérdekesebb ezután következő eseményeknek majdnem minden egyes napját külön-külön fejezetben tárgyalja a szerző és pedig külön a francziák és külön az osztrákok szempontjából. Röviden összefoglalva kiemeljük a következőket: a háború megkezdésének egyedüli okos módja a legtökéletesebb rajtaütés, Mack folytonosan változó számos elhatározása, egymásra tóduló intézkedései, a melyekben szinte kéjeleg, — az osztrákok minduntalan változó hadrendje, — az osztrák sereg ellentálló képességének nagy arányú csökkenése, — a fővezérnek befolyása alvezéreinek szellemére, működésére, sőt még képességére is, — az osztrákok ide-oda meneteléséből származó nagy veszteségek.

Ulm kapitulációját a XVII. fejezet tárgyalja. A XVIII. fejezet Werneck elfogásáról és Ferdinánd főherczeg üldözéséről szól. Kiemeli Murat tűzharcban képzett lovasságának szerepét az üldözésben. Az Ulm átadását tárgyaló fejezetben azt mondja a szerző, hogy ez a kapitulatio, nem pedig a hadsereg tönkremenése rendítette meg Mack állását.

Az események tárgyalását a XX. fejezet zárja be: a francia sereg gyülekezésével és Bécsbe menetével. Napoleon nem áll meg, hanem gyorsan intézi a további teendőket.

A XXI. fejezetben érdekes tanulságokat és javaslatokat találunk

az élelmezésre és a vonatra nézve. Főleg vezérkari tiszteknek és hadbiztosok számára érdekes.

Az utolsó fejezetben a szerző három tanulságot tárgyal: első a politikai, a második a katonai vezetők elhatározására szorítkozik, az utolsó pedig a trónörökösnek emberismeretre való nevelésére vonatkozik.

BURZA KÁROLY
alezredes.

I. Mátyás hadügyi politikája. Irta: *Tóth Zoltán.* Hollós Mátyás, a nagy nemzeti király hadügyi politikáját, hadserege szervezetét s a harcaiban megnyilvánuló elveket tárgyalja Tóth Zoltán fenti című doktori értekezésében. Tóth Zoltán a meglevő Mátyás életrajz mellett sem végeztet fölösleges munkát; az Országos és múzeumi levéltárak adatai több eddig feldolgozatlan adatot szolgáltatottak számára.

Bevezetőleg összefoglalja Magyarország hadi feladatait Mátyás korában; felsorolja röviden Mátyás politikai actióit a török ellen, majd a csehek, lengyelek, a brandenburgi választó és a német császár elleni vállalatait, arra a megállapodásra jutva, hogy Magyarország a Mátyás uralma alatt eltöltött 32 esztendő alatt Velenczét kivéve minden szomszédjával összemérte fegyverét és oly félelmes hadi fölényre tett szert a saját erejéből, a milyen a vezérek kora óta egyszer sem volt. Ezután a hadsereg alkotó részeinek tárgyalására tér át. Mátyás trónraléptekor a hadsereget a banderiumok, a portális katonaság, a városi segédcapatok és a fogadott zsoldosereg alkották. A banderialis rendszer jelentőségét Mátyás, noha az nem felelt meg mindenben céljainak, eleinte változtatás nélkül fenntartotta s csak később tette másodrendűvé. A banderiumok a nehéz fegyvernemet képviselték a könnyű fegyverzetű telekkatonasággal szemben. Mátyás a könnyű fegyverzetű huszárságot nagyrabecsülte; ez a fegyvernem az, mely egyenes őse mai könnyű lovasságunknak. A magyar elem, noha tömörítve volt gyalog hadosztályba is, nem szívesen teljesített gyalogos szolgálatot. A városi lakosság hadigépet, zsoldost és pénzt szolgáltatott, az ellenséges területeken a kémszolgálatot végezte, de katonáskodni nem nagyon szeretett. Mindezeknél sokkal jelentősebb volt a gyalogos fekete sereg, mely zsoldért szolgált. Idegen nemzeti-ségű elemekből állott és ez a jellege nem is változott meg, mert kiegészítésére is csehek és lengyelekből toboroztatott a király. Barbár szerepe volt Mátyás seregében a ráczlovasságnak: zsoldot u. i. nem fizetett nekik a király, hanem minden levágott fejért egy arany járt nekik; természetes, hogy ez a jutalom nagyon ösztönözte az amúgy is vad népet az öldöklésre.

A hadseregben mindig voltak mesteremberek, a kik az esetleg megrongálódott hadi eszközöket megjavították, hidat vertek, vagy erődöket hevenyésztek. A katonaság zsoldjáról is van szó a dolgozatban. A zsoldot általában negyedévenként kapta a katona, de van példa két havi, sőt rövidebb időre szóló zsoldról is; a lovas három forintot kapott havonként, a gyalogos körülbelül ennek felét; a zsoldfizetés posztóban is történt. A fizetés helye a magyar katonák részére rendszeren a lakóhelyhez legközelebb eső adóhivatal volt; maga a király nem szívesen foglalkozott zsoldfizetésekkel. Az élelmezés Mátyás seregében kitűnő volt, úgy hogy a magyar katona külföldön gyakran jobban élt, mint az ellenfél a maga hazájában. Az élelmiszernek megszabott ára volt; bort sokat szállítottak a sereg után, mert e nélkül nehezen ment a harcz. A Villani által említett szárított marhahús conserv ekkor is általános használatnak örvendett. Mátyás seregének az ellenséggel szemben való viselkedése nem dicséretreméltó; pusztított, a hol csak tehetette és erről a gyengéjéről seregének a király is tudomással bírt.

Legértékesebb részlete a dolgozatnak az, a hol a tisztai rangsor összeállítását adja az értekező. Tárgyalását kiterjeszti a *capitaneus*, *belliductor*, *magister rotarum*, *sollicitator* és *levator* fogalmak lehető megállapítására. A capitaneust említik a király összes katonai tárgyú parancsai, de a szóban kifejezett fogalom jelentése nem oly éles, hogy pontosan körülírható lenne. A capitaneus egy-egy független és önálló működési körrel rendelkező sereg vezére; néha megesik, hogy egy jelző a capitaneus szerepét közelebről is meghatározza: pl. *campestralis capitaneus*. A *campestralis capitaneus* funkciója tisztán katonai, vagyis a *campestralis capitaneus* hivatásos katona. Ezzel szemben a megyei banderiumok vezére, (rendszen a politikai szerepű *comes*) továbbá Erdély és Szlavonia haderejének vezérei is (a kik pedig politikai méltóságok viselői) szintén *capitaneus* névvel fordulnak elő. A *belliductor* szintén egy egységes csapatot vezényelt, de már egy nagyobb egység keretén belül. Értekező véleménye szerint a *belliductor*t valószínűleg «főtisztas hadnagy»-nak nevezték magyarul. A mai értelemben vett századok vezetőit szintén kapitánynak hívták, rangban azonban úgy állott a *campestralis capitaneushoz*, mint a mai kapitány a tábornokhoz. A rotamester rangja úgylátszik magasabb volt a lovassági vagy gyalogsági kapitánynál, tán a mai osztály (zászlóalj) parancsnokkal egyenértékű. A *sollicitatorok* és *levatorok* élelmezési tisztak voltak, rangjuk azonban nem tudható. Különben a rangfokozat ekkor még nem volt oly élesen kifejlődve és termi-

nálva, mint manapság. A főtisztek kezében nagy hatalom volt letéve, így a tulajdonképpeni hadüzenetet általánosan nem a király, hanem a hadvezér szokta elküldeni az ellenségnek. Ezeknek elmondása után találunk még néhány általános elvet Mátyás hadakozásaiból, így pl. a döntő csaták kerülését. Taktika tekintetében a lassú és óvatos olasz és a gyors, de sokat kockáztató francia taktika közt a középúton járt Mátyás. Szívesen látta a végvárak keletkezését és nagy mértékben gondoskodott róluk. A végvárak a török betörés megakadályozására épültek. Az értekezés vége a harcztéren működő hadsereget mutatja be.

Végig olvasva a 62 lap terjedelmű dolgozatot, az a meggyőződésünk támad, hogy katonák számára nemcsak érdekes, hanem tanulságos olvasmányul is szolgál Tóth Zoltán értekezése. (Nyomtatta: «Élet» irod. és nyomd. részv. társ. Budapest. 1912.)

*

Persián Kálmán dr.: Kővár krónikája című egy ív terjedelmű dolgozatában rövid vonással, népszerű modorban Kővár történetéről értekezik. A vár történetére 1367-ből van az első adata. Végig vezeti a vár krónikáját 1713-ig, mikor Rabutin a levegőbe röpitette. Értékes a dolgozat végén adott irodalom, mely megjelöli a Kővárra vonatkozó adatok ismert összes forrásait. (Szent Bonaventura könyvnyomda nyomása. Kolozsvár, 1912.)

*

ZSINKA FERENCZ.

1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen. Woinovich Emil cs. és kir. gyalogsági tábornok, valóságos belső titkos tanácsos, a cs. és kir. hadilevéltár igazgatója stb. vezetése alatt és Veltzé Alajos őrnagy szerkesztésében megjelenő munka az 1813—15. években az osztrák-magyar csapatok által véghezvitt hadieseményeket tárja elénk tíz füzetre terjedő munka keretében. A képekkel ellátott füzetek czélja, széles körben ismertté tenni mondott évek hadieseményeit, kiemelvén mindenkor az egyesek és az osztrák-magyar csapatok által véghezvitt tetteket.

Eddigelé megjelentek:

I. kötet «Metternich politikája». Tartalma: Ausztria helyzete a schönbrunni béke után, Franciaország szövetezése Ausztriával, Ausztria és a külföld, az 1812. évi hadjárat, Ausztria közvetítései, az 1813. évi tavaszi hadjárat és a fegyverszünet, a reichenbachi egyezmény, a prágai kongresszus és Ausztria hadikészülődései. Melléklet: az európai államok 1813 elején való alakulásának térképe.

II. kötet. Czíme: A drezdai napok. Tárgyalás alá kerülnek: az ellenfelek hadereje, az osztrák-magyar csapatok állapota, belélete, szelleme, a tisztikar, a vezérkar, a seregtettek összeállítása stb. Hosszasabban foglalkozik a szerző a fővezérlet kérdésével, majd megismerteti azokat, kik döntő, vezérlő és intéző szerepet játszottak a hadjáratban. Vonzóan és érdekesen írott a drezdai csata, a melyben *a magyar csapatok és magyar katonák vitézi tetteit is megfelelőleg kiemelik.* A függelék a szövetséges seregek hadrendjét mutatja (152 gyalog zászlóaljból és 124 lovas századból 23 zászlóalj és 42 lovas század volt magyar).

III. kötet. A kulmi, lipcsei és hanauai csaták. Miként a II. kötet, úgy ez is könnyen érthető módon írja le e csaták lefolyását és a benne résztvett csapatok kiválóbb haditetteit. *Magyar vonatkozású képei* a következők: Marosnémeti és nádaskai Gyulai Ignác gróf tábornoszernagy és Rétsei Rétsey Ádám ezredes arczképe, valamint az 1. huszárezred rohama Paunsdorfnál 1813 október 18-án. A függelékben a nevezetesebb tábornokok életrajzát olvassuk. A csatákra vonatkozó térképek kissé homályosak, a minék következtében a csapatokat alig vehetjük észre. Ez hiba, mivel a katona mesterségét kevésbé értő polgári olvasóközönség aligha igazodik el a térképeken.

A *IV-ik kötetben* Holtz György báró ezredes a Hiller báró tábornoszernagy vezette azon 35,000 emberből és 120 ágyuból álló hadsereg eseményeit ismerteti, a mely Krajnában, Karinthiában és Felső-Olaszországban harezolt a francziák ellenében 1813. és 1814-ben, s a melynek kötelékébe a következő magyar csapatok tartoztak: *a 2. székely (ma 6.), a 2. oláh (ma 50.), és a pétervárad határőrezred (ma 70.), a 39. és 52. sorgyalozezred, a 31., 48., 51. és 52. gyalozezredek gránátosaiból alakított zászlóaljak, valamint a Frimont, Stipsics és Radetzky huszárok.*

Az *V. kötetben* lovag Hoen Miksa ezredes a főszeregnek 1814-ben végrehajtott hadműveleteit tárja elének húsz fejezetben.

A még hátralevő öt kötet legközelebb még ez évben jelenik meg *A. Edlinger's Verlag* (Wien und Leipzig) kiadásában. Áruk egyenként 2 K 40 f.

*

Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816.

Schwarzenberg herczeg tábornagnak 1799—1816-ig feleségéhez intézett és eddigelé a worleki herczegi családi levéltárban féltékenyen őrzött leveleinek gyűjteménye. Ausztria újkori történelmének megfrá-

sása alakult társaság megbízásából sajtó alá rendezte J. F. Novák. Kiadta Gerlach és Wiedling, Wien, 1913. Ára 24 K.

A lipcei csata százéves fordulója alkalmából főként azokat a leveleket adják közre, melyek Schwarzenbergnek jellemzésére nézve tartalmazznak értékes adatokat. Kútforrás a XIX. századi napoleoni hadjáratokra nézve; különösen azért fontosak e levelek, mivel a helyszínén, az események után azonnal és ezeknek behatása alatt, mesterkéletlenül (sok esetben egy bizonyos naivitással!) irattak. A németül és francziául írott levelekben Schwarzenberg őszintén kitérja lelkét és híven beszámol az eseményekről, elmondja bánatát, gondjait, terveit és szándékait. Az 1813—15. évi főlzabeditó háborukra nézve rövid időn belül ez már a második kiadványa az elől megnevezett osztrák társulatnak, a mely úgy látszik nemcsak fölfogni akarja a Schwarzenberget ért vágásokat, hanem végre vissza is óhajt vágni azoknak, kik eddigelé elfogultan gáncsolni tudták csak a szövetséges seregek vezérét. Hadi történelmünkre nézve főként az 1812. évi hadjáratból írott levelek bírnak fontossággal és szolgáltának becses adatokat a magyar csapatok szereplésének elbírálására nézve.

Suplement zu den Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága. Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Irta: Wrede Alfonz báró őrnagy.

III. Band. 1. Hälfte. Wien, 1901. Folytatása az 1898-ban megjelent nagy munkának (az első két kötet ismertetését lásd: Hadtörténelmi közlemények 1912 szeptemberi és decemberi füzetében). Miként az I. kötetben a gyalogság fejlődését stb. mutatta be a szerző, akként most ugyanazt teszi a lovassággal. Az 1—16. huszárezred történeteinel a következőkre terjeszkedik ki: az ezredek megalkulása és az ezt követő változások, kiegészítés, béke állomáshelyek, ezredtulajdonosok, ezredparancsnokok, a csatatereken elesett magasabb rendfokozatú tisztek, hadjáratok melyekben az ezred részt vett, a legénység megjutalmazására kiosztott vitézségi érmek száma hadjáratok szerint csoportosítottan és végül a ruházat.

III. Band. 2. Hälfte. Wien, 1901. Felozlatott lovas csapatok. Külön szakaszokba csoportosítottan felsorolja a szerző a sorhadi, az irreguláris, a különleges hadi és egyéb alakulásokat, a szabad és az önkéntes csapatokat, azután a törzscsapatokat, a kölesön vett ezredek (Mieth-Regimenter) és pedig oly módon, mint a hogy azt a felozlatott gyalog csapatoknál tette.

Mind a két kötethez különböző szempontok szerint összeállított tárgy- és névmutatók tartoznak. Pj.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

HADI SEGEDELEM KÉRÉS A HÉT ÉVES HÁBORÚK S A FRANCZIA HÁBORÚK IDEJÉBŐL. 1756—1815.

I.

STEN áldja meg kegyelmeteket! Szerencsétlen valék, hogy a mult holnapban szép számosan tartott generalis gyűlésben akkori súlyos nyavalyám miatt elejekben nem adhattam kormányzásom alá bizott tekintetes Nemes vármegyék statusáinak kegyelmes országgló király asszonyunk ő felsége ősi tartományinak, 's azok között főképen édes Magyar hazánknak oltalmára 's a mostani nagy veszedelmű háborúságos változások között csendes békeségben lehető megmaradására egyedül czélozó anyai tetszésit, mivel a mostani gyűlésben az compossessor urak nagyobb részek meg nem jelenések miatt arra sem volt alkalmatosságom, hogy kegyelmetekkel in particulari szólhatván előszámlálhattam volna mindamaz fontos indétó okokat melyre való nézve teljes hiszemben vagyok, hogy kegyelmetek is annak teljesítésire mindazon példás buzgósággal elkövette volna, a mit hazájának szeretete, 's kegyes királynéjához való megmásolhatatlan jobbágyi hívsége oly környöl álló dolgokban, melyek sarkán a királyi széknak megerősítése, édes hazánk oltalma, kedves Nemzetünk mind békességes sorsa, mind óhajtott boldogulása forog, kegyelmetektől kíván, 's a mint a jelen voltak örökös dicsőségre, elfelejthetetlen érdemekre, 's különös vigasztalásomra már meg is bizonyították.

Megkívánja tudniillik a mostani hitességet ellenségünk által ki mondhatatlan dühösséggel ellenünk támasztott háborúnak mivelta, hogy a többi között ő Felsége magyar lovassága is jelesül megszaporéttassék, amaz egyéb külömb-külobmféle hadi készületekre, 's főképen

annyi ezrekbül álló hadi népeknek tartására naponkint kívántató terhes költség pedig fölséges asszonyunk aerariumát annyira fogyasztja, hogy a szükséges kilencz vagy tízezer magyar lovasoknak felállítására egyáltalában elégtelen. Ily akármely úttal meggyőzhetetlen szükségben azért egyetlen egy bizodalmat vetette ő Felsége a magyar úri és nemesi rendeknek már eddig is több ízben hasznosan tapasztalt hívségekben, készségekben és buzgóságokban várván anyai szívességgel kinek-kinek annyi segítségét ebben, a mennyit fölebb említett okokból indéttatván önként etökéland. Illik is hogy reménységében meg ne csalatkozzék oly kegyes asszonyunk, és javunkért, békességes megmaradásunkért, s boldogulásunkért mindenit föláldozó, s éjjel nappal fáradozó anyánk, kinek királyi malasztjához annál teljesebb bizodalommal mindennemű ügyeinkben viszont folyamodhatunk, mennél szemben szökőbb bizonyosságait és próbáit adgyuk most ő Fölsége szolgálatja elő mozdítására czélzó szives igyekezetünknek.

E féle igyekezetének kinyilatkoztatását kegyelmetektül is annál kedvesebben fogom venni, mennél hamarább óhajtok ő Fölséginek vármegyéimbéli Nemes uraimék nagy szívű eltökélésével földicsekedhetnem, mivel annak, amit ő Fölséginek ebben ajánlunk, teljes el készítésire egyébiránt is még feles üdő kívántatni fog, saját tetszésben álljon a mellett az is, hogy ő Fölségét akar lovas, ruhás s fegyveres katonával, akár azok föl állítására fordítandó kész-pénzel meg segítség, vagyok pedig oly reménységben, hogy ama proprietarius generális urat, kinek regimentéhez adatni fognak katonáink, úgy végezhetek, hogy száz forintnál többbe telni nem fog egy lovas katonának föl állítása.

Mindezekről azért vele született nemesi indulatjával, tökéletes hazafiságával és fölséges asszonyunk szolgálatjához tartozó buzgóságával egyező resolutioját mentül előbb ohajtva várván s atyai és pöspöki áldásomat kegyelmetekre adván, maradok kegyelmeteknek kész szolgálatjára. Datum Eger. Die 27 decembris 1756. Gróf Barkóczy Ferencz egri püspök. (P. H.)

Kívül: Domoszlón lakos Nemes uraiméknak sietségesen adassék.¹

II.

Sacræ Cæsareo Regiæ Majestatis Archi-Ducis Austriæ Principis Transylvaniae et Siculorum Comitis Dominæ Dominæ nostræ Clemens-

¹ Magy. Nemzeti Múzeum levéltára.

tissime nomine. Generose Nobis Honorande! Salutem et Gratiae Cæsareo Regiæ Incrementum! A prussiai király minden igaz ok nélkül nem gondolván se Istennel, se a közönséges jónak megtartására feltalált, és tett emberi törvénynyel, hadat indítván, nemcsak majd egész Saxoniát erőszakosan elfoglalta, azt illetlenül pusztítja, lakosit kegyetlenül szorongatja, sattolja (sarczolja), de már kegyelmes koronás királynénk tartományában is, úgy mint: Csehországban bérontott, és ott lévő ő Felsege hadi seregit meg is támadta, mely szándékában ugyan Isten ő Szent-Felsege eléggé megszegyenítette, nem kevés számból álló népétől részünkről valóknak, Istentől szerencsételtett fegyverek által megfosztatván. Mivel pedig följobb említett ellenség igazságtalan igyekezete még sem szűnik, hogy veszedelmes és prædát szomjuhozó szándéka tovább is ne terjedjen, méltóztatott Felseges Asszonyunk közelebb érkezett és itten kegyelmednek accludált kegyelmes rescriptumába hozzánk minden igaz híveihez maga mind elméjét, kívánságát, mind pedig szükségének mivoltát kijelenteni, tapasztalta ki-ki minden időben anyai gondviselését Kegyes Fejedelem-Asszonyunknak, úgy hogy tulajdon tárházának is nem kedvezvén valamit megmaradásunkra cselekedni lehetett bőv mértékkel elkövette. Illó azért hogy mű mind hívségünket, mind pedig hazánk becsületét ezen szükségben magunk előtt viseljük; 's régi jó eleink dicséretes példáját követvén, ily jó ily Kegyes Fejedelmünket, ellensége és annak hazánk nagyobb romlására is okot adható rossz szándéka ellen, a mivel lehet segéljük 's oltalmazzuk, példát adtanak erre már nemes szomszéd Magyarországnak főrendei, kik látván az ellenségnek ártalmas igyekezetit, magokat gyorsan resolválták, és a mint halljuk, máris feles lovasokat állítottak fel, 's gyűjtik a népet, naponként nagy olocritással. Édes hazánk rendjeinek is, se szíve, se igyekezete, 's hívsége Fejedelméhez alábbvaló nem volt, amint közelebb elmúlt háborúban is, Felseges Asszonyunk táborához számos és válogatott katonákat adván, a mennyiben állapotunk engedhette, megmutattuk, becsületet nyertünk vele külső nemzeteknél is. Melyre nézve ő Felsegéhez örökös Fejedelem-Asszonyunkhoz való hívségére 's édes hazánk tiszta szeretetére emlékeztetjük kegyelmedet, és hathatósan recommendáljuk igyekezzék kegyelmed az több familiájához tartozandókkal egyet értvén, az accludált punctumok szerint maga is egész familiájának, örökké fennmaradandó dicséretire valójában most, midőn e szükség szorgosabb Felseges Asszonyunkhoz és nemes hazánk becsületéhez való, zélusát, és kötelességét megbizonyítani, és a Regium Guberniumnak minél hamarébb specificálni hány militáris lovas-személyeket cum apparatu præscripto

állít úri nemes familiájával együtt Felséges Asszonyunk kegyelmes kívánságának bételjesítésére, melyre intetik is kegyelmed atyai képen, midőn legkisebben sem kételkedik az Regium-Gubernium kegyelmed olocritásában. Sic facturi Altefata Majestas. Cæsareo Regia Benigne propensa manet. E Regio Principatus Transylvaniae Gubernio Cibinii. Die 2-da Septembris. Anno 1756. Brukenthal m. p.

Kívül: Generoso Stephano Gáborffi de Tekerőpatak Sacrae Cæsarae Regiæque Majestatis tabulæ regiæ judiciariæ Transylvaniae Assessori fratri Nobis honorando.

A Gubernium reányomott nagy pecsétjével.¹

III.

Tekintetes Úr! A szinte 25. esztendőig tartott és rendkívül való történeteire nézve példátlan háborút, minek előtte felségesen uralkodó fejedelmünknek szövetségeseivel az ellenségén nyert fényes győzedelmi megszüntették volna, teljesek valánk örömmei, és annyi viszontagságok után valahára megnyugszunk, és dicsó emlékezetű fejedelemisszonyunk Mária Terézia csendes Uralkodása alatt hosszasan virágzott békességnek áldott gyümölcseivel, felséges Unokája szelid uralkodása alatt, ismét élni fogunk. — De egy váratlan történet által a Nemzetek ostora, megaláztatása helyéről kiszabadulván, még minek előtte a háború terhei alatt ellankadt nemzetek csak megpihenhettek, vagy némelyek honjaikba visszatérhettek volna, Európának sorsát újabb kétség alá hozta.

Azért kegyelmes fejedelmünk már egyszer Europa szabadságának visszaállítását állhatatosan czélul tévén, népeit boldogítani törekedő atyai szívetől indítatva hatalmas frigyeseivel, Európa szabadságának megtartására újra fegyverhez nyúlt, 's a mennyiben már eddig is várhatni szerencsés előmenetellel.

Valjon annyi esztendőig folytatott hadakozások után, hogy sem a kincstár a fegyveres seregek fizetésére sem az elpusztított országok azoknak táplálására, hát még egyéb tábori szükségeseknek megszerzésére, nem elégségesek, ki ne látná. Erre nézve szólít meg atyai bizodalommal felséges fejedelmünk, gabonát, zabot és lovakat kér segedelemben táborainak fentartására, melyeket személyes jelenlétével lelkesít. Az a körülállás, hogy a közelebbi mostoha esztendők valamint terméseinket, úgy jövedelmeinket megapasztották, a segedelem adását

¹ Magy. Nemzeti Múzeum levéltára.

terhessé teszi ugyan, de nem lehetetlenné. Más tartományok, még többet szenvedtek, 's mennyit nem adtanak. Hogy diétán kívül szólítottunk meg azt a szükség okozta, de törvényes jussunk védelme az ő Felsége kegyelmes rescriptumában megvagyon, a midőn a segedelem adását odatartozónak lenni benne megesmerte; sőt megújított vallo-mása által megállapította egy törvényünket, melynek megerősítését régen óhajtottuk. Minthogy pedig az hazához vonzó szeretet és a fejedelemhez viseltető hívségben vagyon az erő és az gazdagság, 's teljes reménységgel vagyok, hogy a Tekintetes Úr, ősei dicső példáját és hazafiúi kötelességét maga előtt hordozván, ezt az áldozatot megtenni el nem mulatja. Mintegy mennyi gabona és lóbeli segedelem, vagy annak pénzen megváltott ára lehetne, a mi az egész vármegyétől kért segedelemhez képest a tekintetes úr idevaló birtokától illenék annak jegyzését levelemben zártam. Hivatalosan kérem a Tekintetes urat, in natura, vagy pénzben kívánja a segedelmet ajánlani, méltóztasson engem minél hamarébb tudósítani; mivel abéli declarációját az előmbbe szabott kötelességhez képest, Ö Felségének leendő felküldés végett a F. K. fő-kormánytanácsnak bé kelletik küldeni. Tisztelettel maradván a Tekintetes Úrnak igaz köteles szolgája Katona Zsigmond, főkapitány és assessor. Deés, 20. Augusztus 1815.

Kívül: Tekintetes Galgai Rác Imre urnak, Nemes Belső-Szolnok vármegye főbirájának szives tisztelettel. Ex Offo. Poján.¹

Tekintetes Rác Imre úr birtoka 2636/48. sz. telek.

	In natura		vagy árukban		
	véka	kupa	R. F.	kr.	
Tiszta búzában	22	9 ¹ / ₈	50	30	Vékája per 2 R. F. 15 kr.
Elegyes búzában	121	3 ⁹ / ₂₄	181	54	« per 1 R. F. 30 kr.
Zabban	130	—	73	7	« per 33 ³ / ₄ kr.
Ezeknek árok			305	31	
Remonda lovak árából esik			86	29 ³ / ₄	Egy ló per 270 R. F.
Hámos lovak árából esik			59	4	« « per 220 R. F.
Tereh hordozó lovak árából esik			21	18	« « per 170 R. F.
Mindezeknek summája összességgel			472	22 ³ / ₄	

Közi: Dr. Szendrei János

¹ Szerző gyűjteményében.

HUSZT VÁRÁNAK LELTÁRA 1667-BŐL.

A leltár abból az időből való, midőn Apaffi az erdélyi rendekkel egyetértően, a Rhédey Ferencz birtokában levő Huszt várát «fiscalis erősség»-gé alakíttatta s főkapitányává Bethlen Gergelyt tette. (V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIV, 266—67. és 274. l.)

«Huszt várában levő lövészszámaknak s egyéb munitióknak számok ez szerint következnek, melyet kezünkben resignáltak Anno 1667. die 30. Junii.

Az *külső* várban vagyon hét öreg ágyú, öt taraczk, egy mozsár, két siska, egy seregbontó.

Az *belső* várban vagyon hat taraczk, siska egy, tizenöt szakállós, ágya együknek sincs jó.

Az *derekasabbik czejtházban* ezek az munitiók vadnak :

Tonna por tizennégy, igen aprók.

Musqueta golyóbis kilenczszáz hatvan.

Tüzes koszorú harmincz.

Tüzes lapta huszonhat.

Sólyomhoz való golyóbis, négyszáz tíz.

Kanót három mázsa.

Kender negyvenöt kötés, igen régi.

Vassulyom semmire kellő, egy fél tonna.

Salétrom harmadfél tonnácska, egyikük nem jó, más fele jó.

Tüzes nyíl és tüzes sólyom hetvenhárom.

Szakállas kilencz, az ágya semmire kellő, nem lőhetni vélle.

Apró golyóbis százhetvenhét.

Öreg toroczkhöz való golyóbis kétszázöt.

Csigás kötél három, de egyikük sem jó, elrothadt.

Szövetnek három, de egyikük sem jó.

Egy pár réz dob.

Büdös kő fél véka.

Középszerű ágyúgolyóbis háromszáz huszonhárom.

Lámpás, üveges, egy.

Fabástján levő porházban.

Vagyon harmincöt tonnácska por, ugyanazon bástyán egy száraz malom.

Az *külső várban* levő felpor házban.

Vagyon ötvenöt tonnácska por, igen rossz régi; melynek hasznát ujitás nélkül nem vehetni.

Az *második külső várban* levő fa czejtházban :

Vagyon lapát huszonhat.

Vas plé tábla tiz.

Fél szer moskotélyok harmincz három.

Tizedeseknek való alabárdok kilencz.

Szakállos huszonnyolcz.

Sima karika tizenkettő.

Táblás láncz ágyúba való öt.

Ágyúkerékhez való öreg sing vas három.

Ágyúhoz való egy nagy öreg szeg.

Karikás derék szeg kettő.

Két öreg lyukasztó.

Egy öreg kalán furó.

Más hosszú merő, vas furó lövő szerszámhoz való.

Egy négy karikájú csiga.

Egy rakás öszverothadt szurok.

Ágyúkerékre való karika hat.

Ágyúkerékhez való persely három.

Várcsap kettő, portörő malomhoz való.

Tüzes szerszámnak való nyolcz darab gerendely, . . . (*kiszakadva*) semmire kellő.

Tüzes koszorú öt, tüzes lapta nyolcz, igen régi, rosszak.

(A következő oldal legnagyobb része le van szakítva; a megmaradt kezdőszavakból látható azonban, hogy a leltárból mindössze hét tétel hiányzik.)

(Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

Közli: Dr. LUKINICH IMRE.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

HARMADIK RÉSZ.

Egy compagníának kiálltása, megh indulása, bé szállása, s egyéb observatiója következőképpen az egész regimentnek.

APRÁL és közembertül fogva nyeregjártó s kovácsik¹ inclusive, az strásamester allíttya ki az compagníát két egy eránzó réndben, melyre az tisztek oda érkezhén, ki ki az maga helire áll, ugmint az kapitan in fronte az compagnia előtt, az zászlótartó maga zászlójával az első rendnek közepén az kapitány után, az hadnagy pedigh az második rendnek közepe után, mind egy két kis lépíssel, melly distantiát az kapitan elől is observál, az strásamester ellenben ugyan az hátsó rendnek job szárnyán a honnend, ha el köll is néha egy s más dispositiókra nézve menni, tehát helljesebben essik, hogy az utolsó rendbül macsirozon a proportione factae prioris aequalis subdivisionis, hogy sem az elsőbül, más az ezen utolsó rendnek szárnyárul mind az két rendre is jobban vigyázhat: az két rend közt is szokott ugyan állítatni, mindazonáltal ez is alkalmatlan minálunk; vagy oldalas: az három kapral az első rendnek két szárnyára s az utóbbénak bal szárnyára helhesztetik. Distantiája az rendölteknek rendeknek leghfölleb két ló hosza, egymás mellyet pedigh ugy álljon az nép, hogy ne szorongassák magokat, de térességhe se hadgyon.

¹ kovácsig.

2. Az midőn a kapitány jelen nincsen az hadnagy nyomakodik az compagnia eleépen ¹ az strásamester pedig helette zárja az compagniát.

3. Zászlóját az corneth mégh az leibcompagniabeli se adgya ki soha is az kezibül, hanem ha kapitány, kapitány-laidinant vagy hadnagy jelen nem volna s maghának köllene az compagniát comendérozni, tali casu az zászlóját az üdösbik kaprálnek adgya hordozni, magha pedig a standárszijat az derekára bocsássá ott össze kapcsolván, de solitő kardot vonnyon és az compagnia elejben álljon, olly compagniánál mindazonáltal, ahol a zászlótartónak hadnagy titulussa vagyon, observáltatik, hogy az tituláris hadnagy az compagnie előtt az kapitányak ² ball kezérül áll kévont fegyverrel, az zászlót pedig egy kaprál vagy az üdösbik katonaságh közül valameljék hordozza.

4. Valaki az compagniát comendéroza eötet illeti, hogy az kapitány heliben az compagnia elöt álljon.

5. Midőn a strásamester concludálja az compagniát (communter két nyelvbül formálván ezen szót, schlieszolja azaz hátul jár) akkor oldalos az üdösbik kaprál, ut proxime præmissum az strásamester helirül in fine, de alkalmatossab, ha ennek in principio attingált heljre az második rendben job szárnyára ál, mert az oldalozással az rendek közt magha is sokszor inkább turbatiot tizen, elvívín mind az hadnagnak, mind az utolsó rendnek prospectusát, kívül pedig toto tempore oldaljani et quasi continuo præceptorkodni sem illik s ha mi nevezetes in observantia occurralna, álló heljibül szóval is mint egyik ugy másik fő vagy all tisztül ³ remedeáltathatik; hogy ha pedig az üdösbik kaprál viseli az zászlót az második suppleálja.

6. Comendansa lévén az compagnianak az corneth, az strásamester pedig absens, az üdösb kaprál viszi ennek vighez functióját az compagnianál, az második kaprál ellenben hordozza a zászlót.

7. Azomban az compagnia kialljtása föllebb két rendben attingáltatot, mivel az lovasságnál ritkán formáltatik többben, de ha három rendben allétatnék, tehát observáltatik, hogy az középső rendhez alltisztt sohasem szokot subdividáltatni.

8. Vigyázon pedig az strásamester, hogy az compagnia kialljtásakor egyenetlen magosságu emberek egyövé ne essenek, hanem amint egyaranzósághok az rendekben leghinkab öszveillik, ugy proportionálja,

¹ eleében.

² kapitánynak.

³ altiszttül.

és az melljet az divisioknak fölosztásakor ha mint az két (vagy három) rendben egyarázó képpen nem esnék az nép, tehát az utolsó rendben maradjon kevesebb.

9. Harczokoz s ellenséghez elöt való egyéb szolgálatokban az üdösb és próbált katonák állítassanak az első rendben mint nagyobb praecautiora, mint böcsültre nézve, de ahol az compagnia csak parádára, s afféle curiális solennitásra nyomakodik ki, azokat köll az első rendben állítatni, az kik tacsatossabbak és egyirantosságokra nézve jobban öszve illenek, és némelj réghit, aki talán nem szintin oly marciális ábrázatot mutatna az hátulsóban.

10. Az megh indulásra három egyirányos divisióban, tudniillik az két szárnya és közepe, osztatik föl, az compagnia mindenkor praevie az strásamester által.

11. Valamedik az compagniának ellenséghez¹ mezzeje azaz téressegehe vagyon az megh indulásával, mindaddigh eghisz frontal macséroz, de szorosodván az terrenum, divitio vagy vonás szerint proseqváltatik az utazás.

12. Némelj regimenteknél az közepérül, némeljeknél az szárnyokul abmacséroznak az compagniak, ezen utóbbi mód teccet² inkább az regimenteknek in praesenti saeculo már föl venni, mind hogy³ áll képpen⁴ az zászló az compagniának közepire esvén, mi defilirozásokban s afféle sorosságokban⁵ aholl kiválóképpen ellensegtül is tartani köll jobban protegáltathatik és elől, vagy hátuljáróban nem exponáltatik.

13. Midőn az terrenum nem engedi, hogy egyisz divisióval macsirozhassék az compagnia, eötet ottan föl oszta a strásamester az compagniat zughban azaz vonyászban E. G. minden rendben lívín harmincz ember, és ezek három divisióban ell nem takarodhatnának egyarázó rendekben, az strásamester megh vizsgálja az téresseghet, hat vagy ött térhet-e ell egymás mellett, és ugy ött vagy hat vonyásban osztya: hogyha pedigh valamelj ember fölössen maradna azt az első és hátusó sorban köll hadnj, egyibéránt az illjen alkalmatossághal azokra essik máskint is leghinkább.

14. Sokszor történik, hogy az utaknak s passusoknak nagy soros-

¹ elégséges.

² tetszett.

³ minthogy.

⁴ ilyenképen.

⁵ szorosságokban.

sága miatt contramacsérozni, vagy egyenkint is költetik defilírozni, s holott s kivált hidakon ritkábban és valamint az elsők inviáltatnak ugy menyen az többi utánnok való ember is foljvast, egymásra ne léptessenek s mi alkalmatlansághot ne okozanak, vagy megh szorulást.

15. Ezekben s több effélikben pedigh minden egyenetlenség és confusio igyen könnyen elltávozthatatik csak az kapitány vagy compagnia comendansa annak szükséghe, rende s módgya szerint comendérozon, a szolgálatokat exacte értvin s meg ne endegye¹ az alljatta való fő, vagy all tisztinek, hogy egyike eszt, az másika mást kiálcson, melj által kétséghe kívül confusioban hozattatik az katonaságh, nem tudván a sok közül kinek fogadgya szavát; hanem maga egyedül parancsolyon és ativók legyenek minnyájan,

16. Kiérvin az sorosságbul, avagy valamel hidrul az elsők mindgyárt az leghközeleb levő téreszségen megh állanak, és valamint vagy sorosság, vagy hídra való bimenyetelek előtt macséroztak, ugy formálak magokat egymás után vagy aufmaresban és ugy kezdgyék ésmit előbbeni marcsokat, vagy amint az conjecturák hoszák magokkal.

17. Az megh indulása akar tábor heljbül, s akar qvartéljbül az compagniának mindenkor kivont fegyverrel, zászlóval és trombitaszóval mégyen víghez, s ugy is continuáltatik, ahol az kapitánynak is kötelességhe, ámbár az compagnia csak maghanyosan légyen is, hogy fegyvert vonnyon, és ha ellefejtteni, vagy mi más consideratioibul ellmulatná, oly sensitivus hadnagya lehet, hatalmában lévén, ott azonnal eltíteti az fegyvert a népel.

18. Akar az szárnyakrul, s akar az közepérül abmacsérorton az compagnia mindenkor az kapitány in capite avant-gvardiál, az hadnagya pedigh concludal (schliesol) retro-gvardiában és az trombitás az kapitány elöt illendő distantiában megyen.

19. Valaminémő formalitással és rendtartással az compagnia abmacséroz, azonképpen aufmacséroz is cum observatione, ha az szarnakrul esik az abmares, s ha jobrul, tehát balrul aufmacseroztatik et e contra néha balrul, s néha jobrul kezdődik pedigh a melljékehez az directa inviatio legh közelljéb esik: az hoszas utazásokban azomban mindennap alternálnak az szárnyak.

Hogy ha két, három vagy töb compagnia egy heljbül együt megh indul, egyszermind vonnak ugyan fegyvert és az trombitákat is megh fujattyák, de a midőn azon heljt már elhatták, a hol az első compagnia lefujat s eltíteti az fegyvert (táborbul a midőn az mezzei

¹ engedje.

strását ellhalladgya, statioban az heljsigin kévül) a többi még egymás után arra az heljre, a hol az első lefujás kezdődöt, nem érnek, addigh egyikre sem fujhat le, hanem continuállják oda érvén pedigh akor fujattatnak eök is le, és az fegyvert is akkor tétetik el: hasonlóképpen ahol ismint megh szállanak, az melj heljen az első kezd fujatni, és fegyvert vonnj, ugyanott kezdik a többi is, és nem előb, bevárván aufmaresban egymást az comenderozó tiszt szállása előtt, ugyan egyszersmind lefujattatnak, és beszálléták az népet, vagy ha mezőben kölletik megh szállani előb az kijedezett camperozó numerusiban szokás szerint benyomakodtattyák az népet s ugyan fujattatik le az fegyvernek letitelére, és egyszersmind le is szállanak.

Campamentumban való benyomakodáskor akar, csak egy s két compagnia s akar az eghis compagniak regimentestül marcséroznak, ahol az első keszd trombitát fujatni, az mezzei strása előtt tudniillik, és fegyvert fogatnyi, ugyanazon heljt fújatnak s fogatnak fegyvert, a többi is egymás után oda érvin és se ellób, se utób.

Az regiment kijedzet táborheljre érkezvin pedigh minden compagnia tartózkodás nélkül az magha tábori kimért Qvartelji numerusához egyenes léniában csavarodván (itt vigyázanak az tisztek, az rendek meg ne hajulanak, hanem ad filum csavarodgyanak) eghis frontal nyomakodgyík, és az többi compagniákkal hasonló léniában allapodgyík meg, méglen az eghis compagniak helyeket nem attingáltak, akkor egyszersmind az hadnagy, vagy hadnagyok az zászlók eleibe léptetnek, és az zászlótartót az mellyette lévő két emberrel mind zászlóstul, mi ággal vagy más jellel kijedzetett, zászló heljére viszi, és az jelen belől, jobra vagy balra az szárnyak rangja szerint megh fordíttya s contrafrontéroza eöket, hollot ipso facto az compagnia is job és balra, ebben is az szárnyak rangját observávn mind az két rendit az heljre numerussában egyenkint defilirostattya, hosszszatában egymás mellé álván és arcszal az sátorok helje kijedzise fele fordulván, mellyre egyszersmind lefujattatik az fegyver ell tétetik, és leszálván mindenik rend az numerussa mélséghehez képeest az tisztek által leszállitatnak, az lefujáskor pedigh az zászlótartó is leütvin in fronte et meditullio distantie compagnie numeri az zászlót, az két vele levő embert leszállíttya és strásának otthadgya, méglen in continenti föllváltatik.

Ha az compagnia három rendben állítatik, és mint is kettőben reducáltatik, tehát az középső rendnek fele az első, az második fele pedigh az harmadik rendben osztatik.

Noha történetből s néha szükséghbül megh esik, hogy az regiment az kijedzett táborheljinek hatuljárul nyomakodik be, tali in casu ob-

serváltatik hogy mi heljest az compagnia elíri az magha táborheljre mélségét minden tartózkodás, és egyibb fák(?)¹ nélkül, azon szárnyárul melljen az rang vagyon, (zug) vonjás szerint bényomakodik e képpen, hogy az kapitány viszi az középen egész az zászló hellig, aholl az első vonjás az leibcomgagnia felé, az másik vonjás ellenben az másik felé fordul egyenlő marcsban, s consequenter az egész compagnia vonyasai ilyen alternatioval foglallyák bé az compagnia numerusokban kijedzett két rendbül álló helyeket, az sátorok numerussa felé fordulván arczal: az zászlótartó pedigh, elfordulván előtte az vonyasok, magha mellett levő két katonával, egyenessen az zászló helyéhez migyen, s ott megh állapodik, és az hadnagy az hátulját követi, vigyáztván, az utolsó vonyasok rendes fordulásokra s helyekre való állásokra, valamint az első kezdetik, melj után lefujattatik (vagy talán megh parancsoltatik, miglen az eghész regiment illy formány binyomakodik, csak akkor fujattasék le egyszersmind), kiki elteszi az fegyverit, leszál és katonai numerusshoz menvén, az pajtássághok egyéranzo lineában karókat vernek, s megh kötözik az lovakat, azután pedigh a sátorokat is, mellyekre tiszték is vigyáznak, egyéranzó sorban veretessenek, az alat azonban az szokot zászlóstrása is kiállitatik az már leütött zászlóhoz, és az mellete az előt maradot strása föl váltatik. Az sátorokat fölvervén kiki portikáját helyire rakja, terhitül könnyebbítvén az lovát, de lenyergelni szenkinék sem szabad, méglen az regimentül minyajok egyszersmind való lenyergeltetise iránt az parancsolat ki nem adatik.

Observandum: addigh se compagnia, se regiment le nem fujat, méglen az utanna való legközellyeb compagnia, vagy regiment maga táborhelyit nem occupálya.

Az tiszték leszállítván az népet, mindaddigh maradnak lóháton az compagnia között, méglen az lovakat meg nem kötötték, sátorokat föl nem verték és bagageajokat le nem rakták, azután megh parancsollyak, senki le ne nyergelyen, magokhoz látnak, ell érkezvin pedigh az lenyergeltetés éránt az regiment parancsolatya, lenyergeltetnek, az hadnagy az all tisztékkel megh vizsgálja az lovaknak hátát s netalántán azon az marcsen valamelliket mi nyavala, vagy kár érte s reportál az kapitányának.

Mi illeti az táborhellit, ha elegendő az téresség, minden compagniára egy eghis utsa adatik, de ha szűkebb az terrenum két compagnia szállattatik egy utsában, és akkor edgyik, edgyik fölött, az másik

¹ Talán facon.

másikat occupálja, az két zászlót pedig az kijezett helyen egymás mellé állíttják, squadron szerint formálván maghokat és szokszor úgy is macsiroznak, s operálnak, következőképen egy aranzó formalitással cselekesznek minden occurentiákban, az squadronokat pedig ugy szokták formálni, hogy az leib, mint egy karabinyos compagnia, magában egyet tiszten, az oberster és utolsó compagnia együtt a másikat csinálja, consequenter oberstlaidinant, oberstvachtmeister, üdős kapitány, és utánna való, az utolsó compagniatul fölfelé vesznek in ordine egyet magok mellé, és az két középső compagnia is egyet formál.

Közli: Dr. TÓTH ZOLTÁN.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Második közlemény.)

Miképpen ő Főlfége Gyalog Regementyei Rendöltetnek, és mi-voltokkoz képeft, föl Ofztattnak.

N. Comandó Tempo

Ízó.

23	<i>Fél-jobbra</i>	1	Az ember jobb lábával elő-lépvén puskáját
	† <i>effjék a' Pagnéta.</i>		előtte tartya, ugy hogy a' tsévéjje az órra felé lègyen.
		2	Fél-jobbra meg-fordulván, bal-lábra áll.
		3	Eleiben fordittya fegyverét, jobb-lábával hátra lépvén.
24	<i>Balra elő</i>	1	Jobb lábával elő lép, fegyverét előtte tartya,
	† <i>áll.</i>		ugy hogy a' Tsévéjje az ábrázottya felé efsék.
		2	Meg-fordul fél-ballra.
		3	Jobb-lábbal megént hátra lép, és a' Pagnétát hegyével alább erefsti (jobb karját föllebb emelven mint az ember köldöke a' talpatúl) hogy egyeneffen dőffheffen.
25	— — —	—	Valamint a' fordulás fél-jobb, és fél-ballra lett,
	†		ugy a' fordulások jobb- és bal-meg-fordulásra esnek és szem közben állittattnak, egyedül ez a' külömbözés hogy egézfzen meg-köl fordulni, és fzemközben álloni.

- 26 *A' Fegyvert* 1 Jobb-lábbal előre lép, a' fegyver igyeneffen
 † *ballra fordítjad.* tartatik ugy, mint ha a' kéz magától szabadon
 tsűkkenne.
 2 Jobb-kézzeel a' Tséve végéig föl nyul.
 3 Jobb-lábbal elő-lép, és fegyverét ballra fordítja.
- 27 *Vedd-le a'* 1 A' tsévérül a' Pagnettát le fzedi, de a' tséve
 † *Pagnettát, tédd helére.* végin a' Lyukánál tartya.
 2 Hüvelyében tafzittya.
 3 Puskájját megént a' tséve végénél meg-fogja.
- 28 *Præfentály.* 1 Fegyverét előtte oldalrul le-erefzti.
 † 2 Jobb-kezéveel a' sárkanyon alul fogja.
 3 Ball-lábán jobbra fordul és præfentál.
- 29 *Lábhoz.* 1 Puskájját jobb felül le tsűkcenti.
 † 2 Jobb-kezéveel a' tséve végét fogja.
 3 Jobb-lábbal elő-lép és fegyverét melléje le-erefzti.
- 30 *Tedd le.* 1 Jobb-kezét le-erefzti, jobb-lába farkával meg-
 † fordul a' fegyvere Agya véginél, hogy az Atzéllya belül állyon.
 2 Jobb-lábbal előre lép, fegyverét le-botsáttya, bal-kezét hátul a' Derékán tartván.
 3 Fegyver nélkül föl áll, és lábát megént helére fordítja.
- 31 *Vedd föl.* 1 Jobb-lábbal a' Sarkán, a' Puska ágya fejenél
 † fölfele meg-fordul.
 2 Ball-lábbal előre lép, és fegyverét jobb-kezéveel a' közepin meg-fogja.
 3 Föl-emeli, és a' kezét a' Tséve végéig föl tfufztattya, ugy egyfzer-is mind jobb lábát, a' farkán, helre fordítja.
- 32 *Hátra jelé* 1 Ugy állittya fegyverét, hogy a' Pötkkőló ellen-
 † *tedd le.* kezőjje lába, az Atzéllya penig ki felé légyen, bal kezéveel a' Derekan tartya hátul Lódingját.
 2 Jobb-lábával hátra lép, le fekteti fegyverét, hogy az Atzéllya föllül légyen.
 3 Föll-áll és jobb lábával megént az Agyához lép.

- 33 *Vedd föl.*
‡
- 1 Jobb-lábbal hátra lép, fegyverét a' tséve végénél meg-fogja.
 - 2 Magával föl-emeli, és ismét hellre áll.
 - 3 Fordította fegyverét, úgy hogy az Atzéllya és tsévéjje kívül állyon, és a' Pötkölő ellenkezőjje elől légyen.
- 34 *Præfentály.*
‡
- 1 Jobb-kezét a' puskájján le-ereszti, és jobb-felül eleiben állította.
 - 2 Ball-kezével az Atzélon föllül fogja, úgy, hogy a' tséve hátul légyen, és a' fegyver föl álva tartásék.
 - 3 Jobb-kezével a' sárkányon alul fogja, jobb-lábalal hátra lép, és præfentál.
- 35 *Fordítva*
‡ *vállodra.*
- 1 A' nép a' Puskájja-ágya fejét, eleiben föl-állította, úgy hogy igyeneffen föl légyen, és a' vezfző az ábrázottya felé efsék, fordított ball-kezétt alul, egy arasznyira jobb-kezével föl-emeli, és egy-fzerismind ballal a' tséve végitül előre egy tenyéryni fzelefségre meg-fogja.
 - 2 Puskájját vállára teszi, úgy hogy az Atzéllya föllül légyen.
 - 3 Jobb-kezét le-botsáttya és igy puskájját, jól-magallann vífzi.
- 36 *Præfentáld.*
‡
- 1 Jobb-kezével fegyverét a' középen meg-fogja.
 - 2 Föl-emeli fegyverét és előtte tartya, úgy hogy, az Atzéllya: kívül állyon, és a' Puska-ágya feje, föl-felé fzolgállyon, a' vezfzeje az óra felé legyen, és a' bal-keze fordítva az atzél előtt meg-állyon.
 - 3 Fordított ball-kezével a' tséve-végét föl-emeli, jobb-lábbal hátra lép, jobb-kezével a' sárkány-utánn, meg-fogja, és præfentál.
- 37 *Ejffő ellen bé*
‡ *jödd le vidd*
fegyveredett.
- 1 Jobb-lábbal előre lép, fegyverét eleiben hozza, úgy hogy a' tsévéjje kívül légyen, jobb-keze még mind a' sárkány utánn vagyon.
 - 2 A' fegyver-Atzéllya jobb-hólna alá szorittatik, jobb-kézzeel középen tartatik, és a' tséve egy kevesé le-hajtatik.
 - 3 Jobb-kezét el-ereszti és természet fzerint le-botsáttya.

- 38 *Præsentály.* 1 A' fegyverét jobb kezével a' közepinn meg-
 † fogja.
 2 Afztot eleiben hozza úgy hogy a' tsévéjje ki-
 vül állyon, bal-kezét valamennyire az Atzélyán
 föllül, jobbikát pedig, ippen rajta-tartya.
 3 Jobb-lábával hátra lép, jobb kezével a' sár-
 kánt fogja, és præsentál.
- 39 *Temetésre* 1 A' nép fegyverét a' Tsévéjjével alá, bal-hüvek-
 † *fordítsd és* jén le botsáttya, és egy arafznyira ball-kezével
vidd fegyve- az Atzél előtt meg-fogja úgy hogy a' feje az
redet. Agyának, föllül légyen, és a vefzlzó az abra-
 zottya felé állyon.
 2 Jobb lábával előre lép, fegyverét ball-hóna
 alá, meg-hajtya, úgy hogy az Atzéllya alul lé-
 gyen, és a' tséve hátul igen le erefztfesék.
 3 Jobb-kezével meg-fogja a' ball hóna-alatt lévő
 puskát.
- 40 *Præsentály.* 1 Jobb-kézzel fegyverét a' sárkány után meg-
 † fogja.
 2 Fegyverét eleiben hozza, hogy a' tséve-vége,
 alá felé, és a' pötkölő igyeneffen a' izemével
 állyon, az atzél pedig kívül legyen.
 3 Jobb-lábbal hátra lép, a' tsévé-lyukát, föl-
 tartya, és fordított-bal-kézzel az Atzél előtt meg-
 fogja, és præsentál.
- 41 *Vállodra a'* 1 A' katona fegyverét magaffan előtte tartya,
 † *fegyvert.* jobb lábát ballal egy-erányoffan, az Agya fejét
 meg-fordittya, hogy a' vefzlzóje belül efsék,
 és a' ball-kezét az Agya-fejére a' jobbon alul
 tefzi.
 2 Fegyverét ball-vállára tefzi, (úgy hogy még a'
 fejét fem mozdittya) mind a' két kezével, és a'
 pötkölő kengyelét, a' mellére szorittya.
 3 Jobb-kezét a' testye mellett le erefztfi.

A' ** Granadirofok Exercitiumja.

* Fufil, Musquetátul abban különböz, hogy ez kanóttal, amaz pedig Tüz-kü és Atzélal fül-el. Francia Országban szokás szerint minden Compagnianál 4. Fufiliers avagy illetén fegyveres vagyon, mellek a' leg-jobb Muskatérofok közül ki válogattattnak, kik szijban, ezen Puskát vállokon

vízzik a' hol-is mindenik Granadiros és Daragonyosnak illen fegyvere vagon, minden teft-őrző Compagniabann 10. ill fegyveres tartatik: Az illen Flintának 20. globittfa egy funtot nyom.

* Granadirosoknak azok hivattatnak, kik Tarfolyokban Gránátot hordoznak (ez üres golóbits, vas, Ólom, fehér-Bágyog, üveg vagy vaftag elfve ragalztott papirosbul vagon tfinálva, Puska-por és tsóppüvel keminyen meg-töltetik, és a' gyujtó Lukában nedves-Por tsévében erősítettik mellnek-is Diameterje harmad-fél-hüveknyi) és aztott az ellenség köziben vetik, ezek Gyalogok és Lovafok-is szoktak lenni kik is a' Nagy-Armádában elő-járnak. Tulajdon-képpen minden Gyálog Regimenthez egy illen Granadiros Compagnia szokott állittatnyi, kik az ütközetben elő allonak kiknek-is fegyverek egy Flinta, Pízfolt, Pagnét, Gránát-Tarfol és egy kivalaska, vagy is Baltáska.

N. Comandó Tempo

Ízó.

- 1 Ezeknek a' Flintával való gyakorlások oltatén mint a' Muskatérosoké (* Fufiliers) a' mellrül már föllebb jelentetett, a' Granáttal való Exercitium (minek utánna Puskájokat ki-lütték) így következik.
- 2 *Szija a' fegyvert.*
 - 1 Fordulásban jobb kezével a' nép a' sárkányon alul, Flintájját meg-fogja, hogy az Atzéllya föl felé állyon.
 - 2 Magaffan afztott eleiben tartya, hogy az Atzéllya kívül állyon, és bal-kezével a' fzijjat meg-fogja.
 - 3 Ball-kézzel a' fzijjat jobb felé fordittya és jobb-kezével fegyverét ballra, úgy hogy a' Tséve ballra ki-állyon, vállára függefzti, és kezeit le-erefzti.
- 3 *Fogj Granátot.*
 - 1 Jobb-lábával hátra lép, és jobb kezét föl-emeli.
 - 2 Meg-fogja a' Gránátot jobb kezével.
 - 3 Merő-karral, ódalt az ortzájjához hozza.
- 4 *Nyízd a' Tokot, fogj-kanótot.*
 - 1 Ball-kezével a' Gránát tsévéjjét föl-szarkasztya (mellnek a' vége Pappyroffal bé vagon enyvezve.)
 - 2 Ball kezét vízfza huzza, meg-fogja a' kanótott; de a' jobb hüveket a' Gránát tséve végin tartya.
 - 3 Ki-huzza a' tűzes Kanótott a' Tokjából.
- 5 *Fuj-kanótott, vejs*
 - 1 Ball-kezével a' Kanótott a' fzájjához hozza, meg-fujja és igyeneffen eleiben tartya.

Gránátot.

- 2 Meg-gyujtja a' Gránátot.
- 3 Ball lába farkán fél-balra fordul, előre veti a' Gránátot, úgy hogy, féll-ballra allyon, és meredek kézzel meg-áll.
- 6 *Tedd-el a' Kanótot.* 1 Mind a' két kezével a' kanót Tokját meg-fogja és a' két könyökét föl felé meghajtja.
- 2 A' két kezét természet szerint le-ereftzi.
- 3 Jobbra elő áll, ball-lábon.
- 7 *Præfentály.* 1 Jobb-kezével az ember a' szijjon kezét által bujtattya, a' mint-is ugyan bal-kezével a' sárkányon alul meg-fogja Puskájját, mell egy Tempo avagy idő alatt hamarjában ball vállára eszik, úgy hogy az atzéllya alul legyen.
- 2 Ball-kezével féjénn föllül, a' szijjat által veti, fintájját ball-kezebul jobbikában fordittya, ugyan ezenn tempó alatt, ball-kézzel az Atzéllyán föllül úgy fogja, hogy az kívül légyen.
- 3 Hátra lépven jobb lábával Præfentál.
- --- --- Vállarul fegyverét le tennyi, és ismét föl vennyi, a' föllebbi 9. Tempo föll-tett jedzéfe szerint szokott lennyi, úgy keminyen változni 6. Tempo módgyára, ném külömben vállarul le, bé-takarva első ellen fegyverét vinyi 6. Tempo mind egy Comandó szó által, vitetődik végben.

Szokott Exercitiumok avagy kézi-fogások a' Rövid Dárdával, (mellet * Schvains-federnek hivnak.)

* Schvainsfedern, ez rövid éles Dárda, mellnek a végén előre hegyefített vas vagon, melyrül Curtius, Haftam jungere, az az ezen Dárdát köröftül elzve kaptfolni) a' hegyitül mint egy könyöknyire köröftül széles hód formára élefitett Tfákánnya vagon.

N. Comandó Tempo szó.

- 1 Ezenn Exercitium nem igen gyakoroltatik, de még-is szükség hogy az ember tudgya miként kölletik a' Gerendákat ispékölnyi, és megént a' tuskéket le-fzednyi, mivel penig meg-történhetnék hogy az ellenség előtt bizonyos mozduláft

- vagy változáft (Movement) kőllenék tennyi, minék előtte a' Gerendák kéznél volnának, azért illik hogy tudgya az ember ezen Dárdával mi-
képpen kőllefsék bányi.
- 2 *Præjentály.* 1 Az ember jobb-kezével a' sárkányon alul meg-
fogja fegyverét, egy kevesé le-ereftzi a' Dárdát
(Schvainsfeder) kőrfőzt vasával (Anfclag) mell-
is-kőrfőztől efik, a' hegye vége penig igyeneffen
a' jobb vállán kívül, a' két kőnyőke igyenes li-
neában, föl emeltettnek.
- 2 A' Dárdával fegyverét testéhez hozza.
- 3 Fegyverét kapotsban ereftzi, jobb-lábával hátra
lép, és ugy præjentál hogy ball-karja oldalához
fzorittatik, jobbika penig egy kevesé távubb
teftétül ál.
- 3 *Lábhoz a* 1 Az ember fegyverét a' Dárda kőrfőzt kaptfo-
fegyvert. 1 lattyán le-ereftzi, el-annyira hogy a' Tséve vege
a' Dárda (Schvainsfeder) hegyével erányozzon,
de tfak kőnnyen minden erőtetés nélkül, az
Atzéllya kívül állyon a' fegyvere penig igyené-
fen jobb-vállya felül.
- 2 Jobb-kezével meg-fogja a' Tséve végit, a' holl
jobb keze a' Dárdán és flintájján nyugfzik, és
Puskájját egy kevesé a' Dárdára nyugofztallya.
- 3 Jobb lábával elő lép, és Puskájját jobb lába
mellé le-ereftzi a' Dárdájját penig bal-lába felül.
- 4 *Tedd le* 1 Jobb-lábával a' Puska ágya feje utánn áll.
fegyvered. 1 megfordittya lábát a' farkán, ugy hogy az ágya-
feje lapja, belül, az Atzéllya penig tefte felé ef-
sék, kezét fegyverén feléig le tfufztattya, a' darda
penig ball lába mellett meg áll.
- 2 Fegyverét Dárdájával le-bottsáttya, ugy hogy
a' Puska föllül légyen.
- 3 Fegyver nélkül a' teftét föl-emeli, és a' jobb
lábát a' ballal egy-lineában állittya.
- 5 *Vedd föl a'* 1 Jobb lábával a' Puska feje utánn áll.
fegyvered. 1
- 2 Ballal elő-lép, meg-fogja fegyverét és Dár-
dájját.

- 3 Föl-emeli afztott, meg-fordította a' lábát, és a' Puska ágya fejét, a' mint-is a kezét a' Tséve végiig föl-tfufztattya.
- 6 *Præfentály.* 1 Minden erötetés nélkül fegyverén a' jobb-kezét le-erefzti, középig.
- 2 Fegyverét mely a' Dárdával egybe kaptfolva eleiben hozza, két tenyérynire a' pötzkölőjétül.
- 3 Jobb lábával hátra lép, fegyverét horogjára erefzti, præfentállya, ball-karját melléhez szoritván, jobbikát penig killebb tartván.
- 7 *Fordította vállodra a' Fegyvert.* 1 Fegyverét Dárdájára meg-hajtya, ugy hogy ennek a' hegye a' puska tséve végivel egyezzen.
- 2 Jobb-kezével a' balon föllül meg-fogja, ugy hogy a' két hüvekje egymás ellenben légyen, fegyverét az Ágya-fejével föl-fordította, egyszermind jobb lábával elő-lép, és ball-kezével egy tenyérynire a' Tséve szájjoztattyátul, fegyverét hozzá fogott dárdájával, előtte tartya, és ball-vállára erefzti.
- 3 Jobb-kezét friffen fegyverérül el-vefzi, és teste mellett le-erefzti.
- 8 *Præfentály.* 1 Meg-fogja fegyverét Dárdájával együtt a' horogjánál, egy kevesé alá erefzti.
- 2 Mind a' kettőt eleiben tartya, puskájját egy kevesé a' Dárdáján tfufztattya, fordított ball-kezével flintájját a' sárkányon alul meg-fogja hogy mind a' két hüvekjei egymás ellénében legyenek, és fegyverét Dárdával együtt meg-fordította, hogy a' puska tsévéjje belül állyon.
- 3 Jobb lábbal hátra lép, fegyverét horgalsára erefzti és præfentál.
- 9 *Eső ellen föld és vídd fegyvered.* 1 Jobb lábával elő lép és fordította fegyverét hogy a' tsévéjje kívül légyen, és jobb-keze a' balon alul.
- 2 Fegyverét Dárdájával együtt ball-hónaalá szorittya.
- 3 Jobb-kezét le-erefzti.
- 10 *Præfentály.* 1 Fegyverét ball-kezével a' Tsáklájja alul meg-fogja.

- 2 Dárdájával együtt előtte tartya úgy hogy a' Tsévéjje kívül álljon.
- 3 Ball-kezevel a' sárkányán alul meg-fogja, és fegyverét a' Tsáklájára botsáttya, jobb lábbal hátra lép, és Præsentál.
- 11 Vállodra a' 1 Ez már föllebb meg-magyarázatotott.
Fegyvert.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

III.

SZEGED SZAB. KIR. VÁROS NEMZETI ŐRSEREGE BETANÍTÁSÁNÁL
ELŐFORDULÓ VEZÉRSZAVAK. (1848.)

Egyesek kiképzésénél.

Fél-jobb — arcz. — Fél-bal-arcz. — Jobbra-át, arcz — balra-nézz — jobbra nézz — vagy *figyelj!*

A fegyverrel gyakorlatoknál.

Láb-hoz — válhoz — karba — iga-zodj — font-erány — vál-ra — szuronyt-le. — Szuronyt-fel — szuronyt szegezz — udvarolj — válhoz.

Imakor.

Imához-állj. — Imától-el. — Térdelj az Imához — csákót-le — csákót-föl — fel az imától — válhoz.

A lövéseknél.

Tisztelettüzet adunk — kész — czélz-föl — tűz — vál-hoz.
Lövünk — kész — czélz — tűz.

A sorcsapat és század kiképezésénél.

Sorba állj — csapatok balra nyiljatok s altisztek beállván jobbra-igazodj.

Két hátulsó sor *nyitódj!*

Két hátulsó sor *szorulj.*

Sor-csapat — század hátlag *lépj.* Jobbra igazodj. Balra igazolj.

Az arczvonalt hátra fordítjuk. Jobbra-át.

Az arczvonalt helyre állítjuk — jobbra át.

Soronkint jobbra — fél-jobb — indulj — lépj-lépj — állj — arcz.

Soronkint balra — félbal — indulj — lépj-lépj — állj. Figyelj! Fegyvert tölts.

A sorral — csapattal — századdal lövünk,
Sorkész — csapatkész — századkész — czélz (ha jól nem czéloznak jön — visszaállj) tűz — igazodj.

Figyelj! tisztelet-tüzet adunk — sor — csapat — vagy század kész — czélz-föl, tűz — vállhoz — udvarolj — vál-hoz, fegyvert tölts.

A kanyarodásoknál helyben.

Jobbra elkanyarodunk — jobbra kanyarodj — indulj!

Balra elkanyarodunk — balra kanyarodj — indulj!

Az arczvonal és csapatokkali menet és kanyarodásoknál.

Csapatonként jobbra indulunk — csapatonként jobbra kanyarodj — indulj — állj — balra fölkanyarodunk — balra kanyarodj — indulj — (ez balra — a fölkanyarodás ekkor jobbra esik).

Az arczvonal a helyhez képest — különféle módoni fölállítására.

Figyelj! Csapatonként jobb szárnyárul indulunk, jobb-szárny csapat indulj — balra kanyarodj — egyenest-állj.

Figyelj! balra fejlődj (deploiren) s arczvonalba állj, lépj — lépj-egyenest - állj — jobbra igazodj (ez balrul — a csapatok ekkor jobbra fejlődnek) vagy:

Az első csapat után arczvonalba állj — jobbra kanyarodj — egyenest-állj — jobbra igazodj.

Figyelj! Csapatonként jobbra indulunk s a jobb-szárnyán hadlábba (Colonne) állunk — első csapat egyenest — a többi jobbra kanyarodj — indulj, állj — hadláb indulj.

Figyelj! Soronkint jobbra — féljobb — balra fejlődj s arczvonalba állj — lépj-lépj, jobbra igazodj — (ez balra, de ekkor a fejlődés jobbra történik).

Figyelj! Egész arczvonallal indulunk — indulj — lépj-lépj — szuronyt szegezsz (a dobosnak jel a rohamra) állj! századdal lövünk. Század kész — czélz — tűz.

A tömeg alakításánál.

Figyelj! Középről tömegbe állunk.

Félbal } lépj-lépj.
Féljobb }

Tömeg indulj! Tömeg jobbra kanyarodj — egyenest.

Tömeg balra kanyarodj — egyenest-állj.

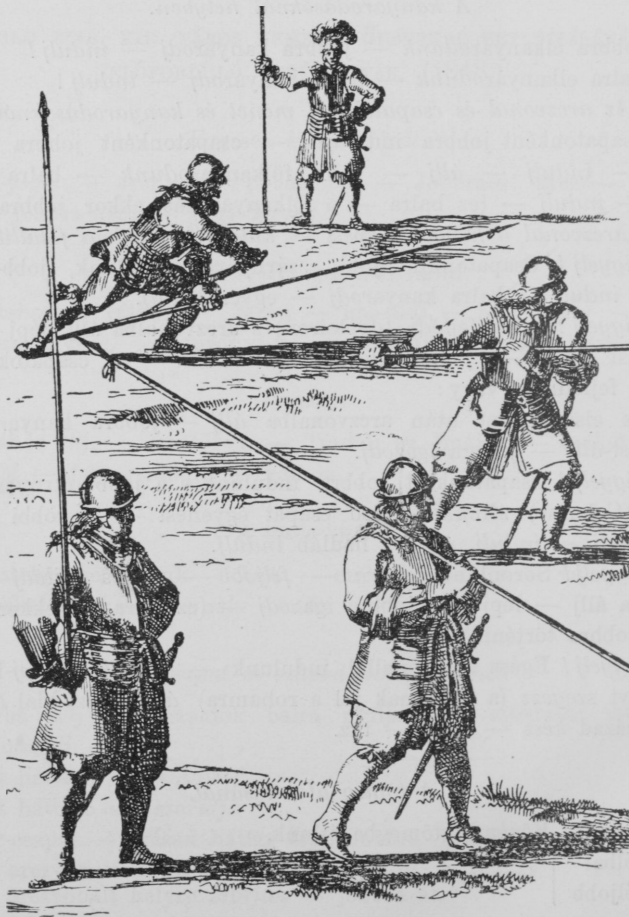
Figyelj; a tömeggel lövünk. Tömeg kész — első sor szuronyt szegez — második sor célz — tűz — második sor a jobb és baloldalon — célz — tűz, első sor tűz — állj.

Figyelj! a tömegből kibonyolódunk.

Félbal } lépj-lépj.¹
Féljobb }

Sz.

¹ Nyomatott Grün Jánosnál Szegeden. (1848.)

Kopjások gyakorlatai a XVII. században.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megírandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két falikép tervezete, mely magyar harcosok hősiességét felemelő s nevelő célzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendő a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878-79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a bíráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg írógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az író nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendő be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A MÁSODIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

	<i>Lap</i>
1. <i>Khevenhüller Lajos András</i> gróf tábornok arcképe. A történelmi arcképcsarnokban levő eredeti rézmetszet után	167
2. A báró de Suches tábornok vezérlete alatt álló császári csapatok és Tokaj helyszínrajza 1660-ban. <i>Sicha György Lukács</i> hadi mérnök egykorú rézmetszete után. Az eredeti metszet a Műemlékek Országos Bizottsága rajztárában van. Négyzeres melléklet. 10—11-ik ábra...	176
3. Tokaj a XVII-ik században. <i>Sicha Lukács</i> egykorú rézmetszete után. Eredetije a Műemlékek Orsz. Bizottságában. Kettős melléklet. 15. és 16-ik ábra	135
4. A poddubniei csata 1812 augusztus 12-én. A Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs 1884. 3. f. IV. táblája után. Négyzeres melléklet ...	195
5. Az oroszok üldözése Luckig. 3-ik számú vázlat. Kettős melléklet. Pilch Jenő százados vázlata után a Franklin-Társulatnál készült kőnyomat	205

II. Szövegeképek.

1. Tokaj vár 1660-ban. <i>Holst Jakab</i> hadi mérnök egykorú rajza után. 6-ik ábra	168
2. Tokaj vár, a hogy azt <i>Sicha</i> mérnök 1660—64-ig helyreállította. 7-ik ábra	169
3. Tokaj. <i>Coronelli P.</i> után. 8-ik ábra. <i>Coronelli</i> : Regno de Ungheria című művéből vett rézmetszet után. <i>Coronelli</i> életrajzát és hazánkra vonatkozó fentebbi munkájának megjelenési körülményeit még homály fedi. Életrírói keresztnévét illetőleg is eltérnek. <i>Nagler</i> és a <i>Winkler</i> -féle catalogus szerint Fr. Vincenz, <i>Thieme Baecker</i> szerint (VII. k. 449. l.) P. Vincenzo Maria, mások szerint Márk. Született Velenczében 1650-ben, meghalt 1718-ban ugyanott. Papi	

Lap

pályára lépett, 52 éves korában a minoriták generálisa lett. Ekkor XIV-ik Lajos udvarába hívta s nagy ég- és földgömbök készítésével bízta meg, melyek a párisi nemzeti könyvtárban őriztetnek. Utóbb Velenczében a földrajz tanára lett. Ő alapította az ottani Argonauta akadémiát s valami négyszáz térképet hagyott hátra. Legnevezetesebb műve 28 kötetes nagy geographiai munkája, melyből azonban csak hét kötet jelent meg. Ezen egész életén át dolgozott és klastroma jövedelmének nagy részét is reá költötte. Magyarországra vonatkozó munkáját életírói nem is említik. Rézmetszői működése kétséges, úgy látszik ő csak kiadója volt e lapoknak.

- Magyarországra vonatkozó munkája, melyből Tokajt is vetük, évszám nélkül jelent meg, azonban I. József rézmetszetű arczképével kezdődik s így a XVIII-ik században kellett megjelenie. A qu. folioalakú könyvben 10 lap olasz szöveg, 6 térkép és 66 rézmetszetű várkép foglaltatik. Egy másik kiadásban Veszprém várának képein 362 folyószám látható. A mi azt mutatja, hogy egy nagyobb sorozatból való. E kiadásban Dalmácia erődieről külön 35 lap van. Munkács látképe az egyetlen, a melyen a rézmetsző neve olvasható az egyik kiadásban. Ez *Pietro Moro*. Ez a művész *Nagler* szerint 1800-ban született. Miután pedig Coronelli már 1718-ban meghalt, világos, hogy munkája halála után is több kiadást ért 171
4. Tokaj látképe a XVII-ik században, *Holst* után. 9-ik ábra. *Holst* rajzainak eredetije a bécsi Kriegsarchivban s fényképi másolatai a Műemlékek Orsz. Bizottságában őriztetnek 174
5. Tokaj vár felépítményeinek madártávlati képe 1660. *Sicha Lukács* egykorú rajza. Eredetije az Országos Levéltárban. 12-ik ábra ... 179
6. A tokaji bástyák szelvényei. *Sicha* után. 13-ik ábra 183
7. A tokaji vár kibővítésének terve. *Sicha Lukács* 1668-iki rézmetszete után. Eredetije a Műemlékek Orsz. Bizottságában. 14-ik ábra... .. 184
8. Tokaj várának jelenlegi színhelye. 17-ik ábra. A 6, 7, 12, 13 és 17-ik számú rajzokat *Soós Elemér* ezredes készítette 192
9. Vázlat az 1328. évi magyar-osztrák hadjáráthoz. Dr. Wertner Mór vázolata után 243

III. Fejlécz.

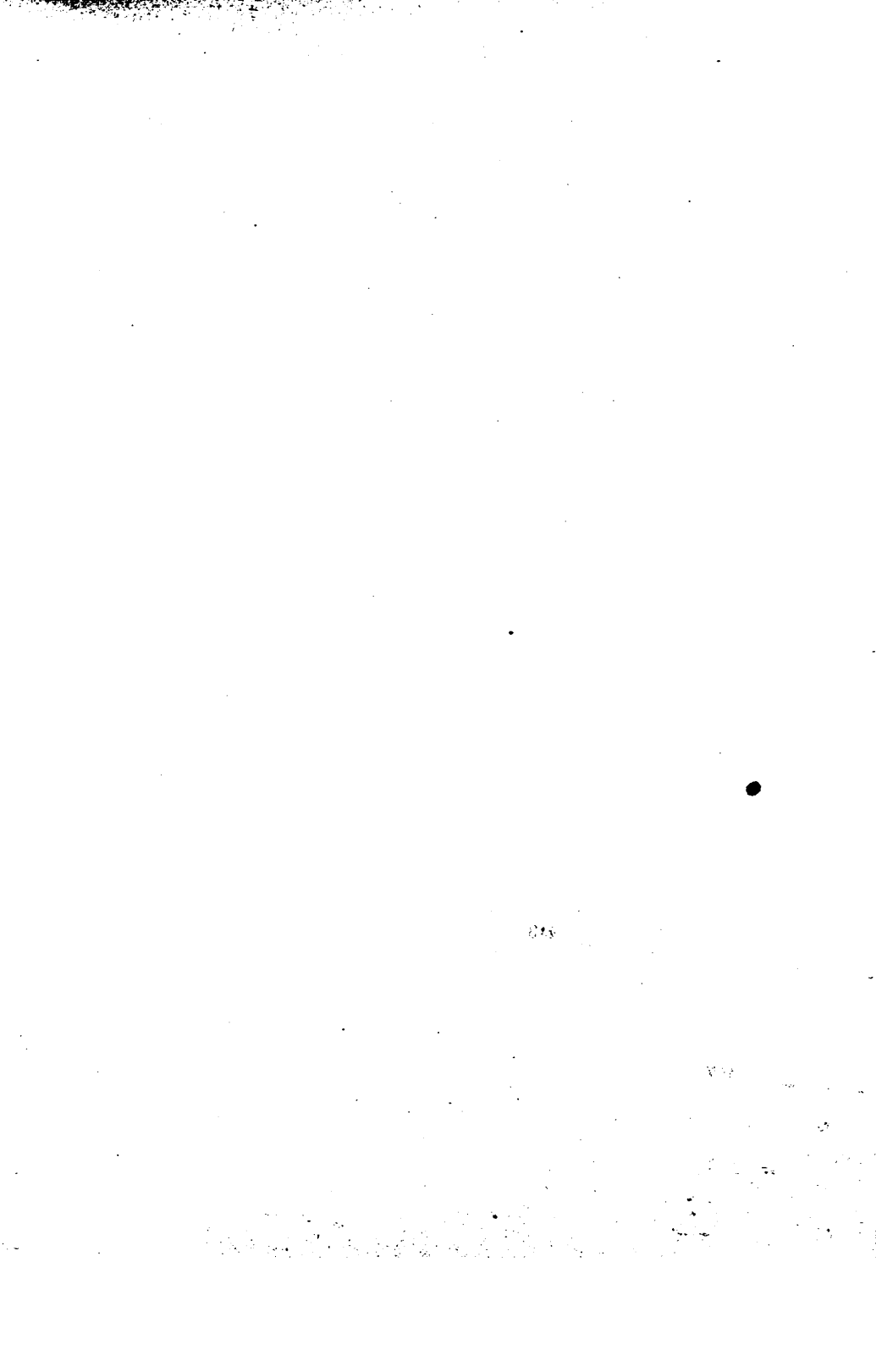
Tokaj vár látképe a XVII-ik századból, *Birkenstein Burchard* von A. E. Ertz Herzogliche Handgriffe. Wien 1686-ban megjelent művéből 167

IV. Záróképek.

	<i>Lap</i>
1. Tábori tüzérségünk 1812-ben a poddubniei csatában. Egykorú kö- rajz után: Oesterreichs Illustrierte Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft ...	233
2. Magyar huszár 1812-ből. dtto. ...	246
3. Ágyu a XVII-ik századból ...	282
4. Tüzérség a XVII-ik században ...	288
5. Kopjások gyakorlatai a XVII-ik században ...	320
A 3—5. sz. a. képek <i>Allain Manesson Mallet</i> Les travaux de Mars című s Párisban 1672-ben megjelent mű III. k. 13, 111, 115. lapjairól vették.	

V. Kezdőbetük.

1. <i>M</i> kezdőbetű. <i>Georgii Pray</i> . Annales Regum Hungariæ. Vindo- bonæ 1763. I. köt. 149. lapjáról ...	167
2. <i>V</i> „ <i>Mathias Bel</i> . Hungariæ novæ. Bécsben 1735-ben meg- jelent mű II. k. 170. lapjáról ...	264
3. <i>I</i> „ <i>Corpus Juris Hungarici</i> Budæ 1759. I. k. 4. lapjáról	289
4. <i>A</i> „ <i>Antonii Bonfini</i> . Rerum Ungaricarum decades. etc. Basiliæ. 1543., 130. l. ...	283
5. <i>J</i> „ <i>Corpus Juris Ungarici</i> II. Tom. Tirnaviæ. 1751. 3. l.	297
6. <i>K</i> „ A XVII-ik századból ...	304

RÁKÓCZY LÁSZLÓ.

KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYSLI CSATÁJA.

Az orosz őskronika nyomán.

(Első közlemény.)

KIEVI nagyfejedelemtől segítségül hívott, s Peremyśl városát ostrom alá vevő Kálmán királyunknak erről az 1099. év tavaszán a várostól keletre, a Szán és a betorkolló Viár folyók összeszögelésében fekvő térségen a nagyfejedelemmel ellenséges viszonyban levő oroszok támogatására érkezett palóczokkal vívott, egyébként eléggé ismert¹ csatájáról a mi krónikánk nem nyújt akkori hadi taktikánk ismeretét elősegítő adatot. Ellenben az orosz őskronikának («повѣсти времennyh lét») a csatavívás módját leíró adalékából nagybecsű eredményeket vonhatunk le régi hadi taktikánk történetére nézve.

Az orosz őskronika ezen adalékának a feldolgozása és értékelése a mily hálás és eredményekkel kecsegtető feladatnak ígér-

¹ L. Pauler Gy.: A magy. nemz. tört. I. kiad. 1. köt. 265—266. l.

kezik, ép oly egyszerűnek és könnyen megoldhatónak is látszik, valójában pedig, ha nem is nehezebb, de sokkal hosszadalmasabb és körülményesebb, semmint hinnők.

Nemcsak a szabatosan leírt csatavívás módjának korábbi hadi taktikánkul való elfogadásáról és mint ilyennek a tudomásulvételéről, s nem csupán a levonható eredményeknek régi hadi taktikánkról bírt ismereteink közzé való beillesztéséről van szó. Annyit megállapítottak már azok az írók, legutóbb Horváth Jenő,¹ hadtörténelmünknek ez a lelkes művelője is, a kik e csatáról irtak, hogy «a magyarokat a saját taktikájukkal verték le a palócok». Ennek a megállapításnak természetesen csak akkor és úgy van értelme, ha ismerjük őseink hadi taktikáját, a minthogy az említett írók meg is voltak győződve, hogy ismerik, s e meggyőződésben nyilatkoztak úgy a perемыsli csatáról.

Ám régi hadi taktikánkról való csaknem összes eddigi ismereteink a hadi taktikánk elméleti forrásairól végzett újabb vizsgálódások alapján hamisaknak és értékteleneknek látszanak.

Ez a körülmény teszi hosszadalmassá a feladatunkat. Át kell ugyanis tanulmányoznunk régi hadi taktikánknak és történetének rendelkezésünkre álló összes, tehát *elméleti és gyakorlati* forrásait, s adatainkból újra meg kell állapítani a mibenlétét és fejlődését. Akkor aztán a perемыsli csata leírásából is levonhatjuk és felhasználhatjuk a régi hadi taktikánkat illető eredményeket.

*

Honfoglaló őseink hadi taktikáját, hadtörténetünknek ezt a kétségtelenül legfontosabb és legérdekesebb tárgyát eddigelé is úgy kimerítették már, hogy újból való ismertetése felesleges munkának látszik. Hiszen Salamon Ferencz még 1876-ban «A magyar hadi történethez a vezérek korában» című értekezésében,² a mely

¹ Magy. hadt. könyvt. III. köt. Magy. hadi krónika. 1. r. 63—64. ll.

² Századok, 1876. évf. I—III. 1—17., 686—733. és 765—851. ll. a következő 10 fejezettel: I. az irod. crit. következtetései. — II. A magyar csatarend görög felfogás szerint, 7. l. — III. A magyar csatarend elméleti magyarázatai, 12. l. — IV. A magyar sereg egyes osztályai a felállításban, 686. l. — V. Következtetések a monarchicus szervezetre, 699. l. — VI. Combinációk a polit. és társad. osztályokra nézve, 713. l. — VII. Tá-

saját bevallása szerint, első kiindulásában históriánk egyetlenegy kútfejének, Leó császár «Taktikájá»-nak analysise akart lenni csak,¹ de aztán a vezérek korabeli egész hadtörténetünkre kiterjeszkedett, külön fejezetet szentelt az akkori magyar taktikának.

Salamon teljesen kiaknázta a görög taktikákat, különösen a korabeli turkokról író Leóét, melynek «a magyarokról közvetlenül szóló helyeit históriai kézikönyveink mindenike ismerette»,² úgy, hogy már Salamon előtt is ez *elméleti* forrásból merítettük régi hadtörténetünkről való ismereteinket. Salamon fejtegetéseit a régi magyar hadi taktikáról mindenki a leghitelesebb, szinte «okmányszerű» forrásból merített feldolgozásnak vette, mivel egyéb műveiben megszokott mélyenjáró kritikájával szinte önmagát multa fölül bennük. Műve nemcsak akkor kel-

madó fegyverek, 765. l. — VIII. Védő fegyverek, fegyvernem és fölszerelés, 785. l. — IX. *A magyar taktika*, 800. l. — X. Egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából, 826. l. — Pauler két helyen nyilatkozott dicsérőleg Salamonnak e művéről, A m. n. tört. az Árp. kir. a. I. kiad. I. köt. 8. jegyz. 483. l. és A m. n. t. Sz.-Istvánig, 70. jegyz. 157. l. Amott azt mondja, hogy Salamon a ruházatról (tehát a VIII. fej. értette), emitt pedig, hogy a brentai csatáról (tehát a X. fej.) tett «jó, helyes, sőt genialis» megjegyzéseket. Egyébként pedig 2 helyen megigazítja (uo. 127. és 153. ll.). A vezérek koráról szóló rész 44. jegyzetében fel sem említi, a királyok koráról szóló 8. jegyzetben — mindkét helyen a magyarok hadi dolgairól szól — minden megjegyzés nélkül említi. Ezekből következtethetjük, hogy a két fejezetet kivéve, a többiekről nem sokat tartott. Gyomlaynak adott feleletében 1902-ben azt írja, hogy «Salamon tüzetes tudományos vizsgálat nélkül nyilatkozott Maurikios és Leó koráról», tehát az első fejezetet sem tartotta megfelelőnek. Mindezekkel szemben meg kell állapítanom, hogy Salamon Leó 54. §-ából megdönthetlenül megmagyarázta a magyar hadsorok tagozódás szerinti felállítását (u. o. 9. l.) az 56. §-ból a többes hadsorú alakzatot (u. o. 689–690. ll. 695, a kettő pedig 696–697. ll.), az 55. §-ból pedig a csatavívásuk módjához megkívánt enkrumma vagy enedra alkalmazását (u. o. 687. l.). A továbbit, miként vívta tehát az így felállított sereg a csatát, már nem fejtette ki. Ezt tartalmazza (Maurikios IV. 2. és) Leó XIV. 3. §-a. Ez a 4. §. adja a régi hadi taktika magyarázatát. A többi, különösen az 57., a 63., a 64. §§-ok a taktika alkalmazásának nemleges magyarázatai: Nem szeretik . . . Ellenökre van . . . stb.

¹ U. o. 851. l.

² U. o. 826. l.

tett méltó feltűnést, hanem annyira maradandó becsünek látszott, hogy 20 év múlva, 1896-ban még úgy nyilatkozott róla Leó kritikus magyar kiadásának készítője, hogy «mindenha nélkülözhetetlen kommentárul fog szolgálni azoknak, kik a XVIII. fejezetet tudományos kutatásaik alapjául veendik».¹ Az újabb, jobbára katonairók már csak megvilágítani igyekeznek a régi magyar hadi taktikát, nem pedig kifejtteni, inkább bővítve, mint javítva Salamon alapvető taglalásait.²

A honfoglaló magyarok sajátos harcsmódoráról a történetírók közül Meynerten³ kívül, elsősorban Salamon által kifejtett ismeretek ma már annyira átmentek a katonai írók tudatába, hogy pl. Crænenbroeck százados a régi magyar harcsmódról való tudásunkat felhasználja az orosz lovasság látványának az ismertetéséhez, a régi magyar hadi taktikáról, mint közismert dologról adott rövid fejtegetést teljes változatlansággal alkalmazva a mai viszonyokra.⁴

Már pedig eltekintve attól, hogy a taktikákat használva, Salamon a régi magyar hadtörténet ugyan leghitelesebbnek tartott, de csak egyik, elméleti forrását merítette ki, művének éppen IX-ik, «a magyar taktika» címét viselő fejezete a leggyöngébb. Maga írja benne, hogy «a hadirend és fegyverzet leírásában kénytelen voltam . . . sokat elmondani, a mi a taktikára tartozik. De maradt még nem egy oldala ennek, a mi

¹ M. H. K. 9. l.

² Hazai: «A X. száz. magy. hadügyről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz. — Előd. a Magy. Kat. Közl. 1910. évf. Pauler tanulmánya «Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. sz.» (Hadtört. Közl. 1888. évf. 4. füz.) csak a XI. századtól kezdődik, talán éppen mert az előbbi ki volt merítve.

³ H. Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn . . . 1876, tehát a Salamonnéval egy évben, főleg az I. fej. Kampfweise und Kriegsführung; das Siegen im Fliehen. 12. l. Érdekes a találkozás egyes kérdésekben Salamonnal, pl. 6. l. Die Magyaren und ihre militärische Gliederung nach Stammgeschlechtern, 8. l. — Vorzüge dieser Kriegsverfassung. Die Bezirke der Stammgeschlechter zugleich Militärbezirke, u. a. Salamonnál a VI. fejezetben.

⁴ «Az új orosz lovassági gyak. szabályzat és a «láva». M. Kat. Közl. 1913. I. II. E cikkekre Domanovszky S. barátom hívta fel figyelmemet, miért ez úton is hálás köszönetet mondok.

bővebb felvilágosítást kíván». ¹ Salamon maga is beismerte tehát, hogy a taktikáról nem adott egységes fejtegetést. Amilyen behatóan tárgyalja a hadirendet, a hadifelszerelést, olyan megszakításokkal, sőt hiányokkal fejtegeti épen a csatavívás módját, a hadi taktikát, elannyira, hogy pl. Maurikios IV. 2. és Leó XIV. 3. fejezeteit, tehát épen azokat, melyekben a skythák, illetve a magyarok sajátos harcmodora van leírva, nem hozza szószserint s nem is részletezi.

S különben is bármily éleselmjűséggel, szinte megdönthetetlennek tetszőleg dolgozta is fel Salamon a taktikákat, az egész mű, mint ilyen, veszélyben forog, mert forrásáról, a természetüknél fogva is minden, bármi névvel nevezendő krónikák fölébe helyezett, mondhatni okmányhitelességű — Salamon szavai ² — taktikákról, és pedig épen Leóról pár év előtt azt állította alapos vizsgálat után Gyomlay, hogy «a magyarokat illetőleg nem foglalhat helyet kútfőink között». ³ Ha pedig meg van döntve az alap, a melyen felépült, az épület sem állhat meg, bármi összetartó és szilárd is egyébként.

Nagyon is okadatolt és helyénvaló tehát egykori hadi taktikánk újból való, bár lehető rövid megállapítása s e czélból hadtörténetünk *elméleti* forrása, *Leó taktikája* tagadott hitelességének tisztázása. Mindkét feladathoz szükséges a hadtörténetünk *gyakorlati* forrásában, a *krónikákban* felhasználhatólag leírt csaták vívási módjának, a lefolyásukból előtűnő tervezetnek, szóval az alkalmazott hadi taktikának az elméleti források, a taktikák, szabályaival való egyeztetése. Ennek a során egyúttal figyelemmel kísérhetjük e taktika fejlődését s levonhatjuk az 1099-iki ütközet eredményeit is.

*

Ha a vezérek korában nyert vagy veszített csaták lefolyásáról reánk maradt tudósításokat azzal a szándékkal akarjuk ele-

¹ Id. m. 800. l.

² U. o. 2. 704. 822. ll. Pauler (A m. n. t. Sz.-István. 70. jegyz. 157. l.) megrója az erős gáncsot, melylyel Salamon a középkori írókat . . . sújtja.

³ L. alább.

mezni, hogy a csatavívás módját, az intézésben, vezetésben mutatkozó tervszerűséget a taktikák szabályaival összevetve, akkori hadi taktikánk mibenlétét és fejlődését megállapítsuk vagy kiderítsük, a csata lefolyásának *három* phasisát kell szem előtt tartanunk: a csatát vívó seregek felállítását vagy hadirendjét, hadsorainak az elhelyezését a csatatéren, más szóval az előkészületeket a csata megindulásáig; továbbá és legfőképen az ütközet folyását, a hadsorok mozdulatait a vívás megindulásától az egyik fél felülkerekedéséig, s végül a vesztes sereg üldözését és menekülését. Már Salamon is azon a nézetben volt, hogy «a harc kétségkívül a magyaroknál is, mint újabb időben három részből állott: előkészítésből, eldöntésből és üldözésből».¹ Megengedem, hogy pl. meglepetéseknél az előkészítésre nincs is idő, olykor a győztes nem meri üldözni ellenfelét, mindamelllett az említett három phasisra nézve támasztott követelést elkerülhetetlenül fenn kell tartanunk krónikáink csataleírásával szemben. Különben nem kaphatunk világos, áttekinthető képet a csata folyásáról, ennek hiányában pedig nem állapíthatjuk meg a csata intézésében követett taktikát.

Ezen phasisokat szem előtt tartva, az Árpád-kor csatáinak legtöbbjéről nem adhatunk olyan képet, a melyből a csatavívás módja határozottan megállapítható volna. Már Salamon kimondotta, hogy «hazai krónikáinknál nemcsak közvetlen szemléletről szó sem lehet, nemcsak mint compilatiók... soványak, élettelenek és bárgyúak (!) hanem egyáltalában nem igen nyújt(anak) oly adatokat, melyek a byzanti Taktikák adatait bővebben fel-

¹ Salamon F. i. m. u. o. 813. l. Nézetem szerint helytelenül mondja tovább, hogy «a távoli fegyverek (tehát a nyilazás) csak előkészítik a csatát (a közeli fegyverek döntik el s erélyes üldözésben is ezek a hatályosak), mert a nyilazással már megindultnak kell vennünk a csatát, hiszen a célja az ellenséges sorok megbontása volt. Ha ez sikerült, a nyilazó fél már előnyt vívott ki. Előkészítésnek tehát csak a hadirend, a hadsoroknak a csatavíváshoz megkívánt felállítása érthető. Ez még a taktikához, a csatavívás módjához tartozik, hiszen a láva lényeges feltétele a csapatok egy részének lesbe állítása. A hadirend felállítását megelőző felvonulás, menetelés stb. a stratégiához tartozik. Azt sem tartom igazoltnak, hogy közeli fegyverrel döntötték el. Legalább sem ezt, sem az ellenkezőt nem könnyű bizonyítani. l. alább.

világosítanak, vagy csak alkalmat adnának azoknak a történelmi tényekkel való egyeztetésére». ¹ A kolostorban író vagy másoló szerzetes nem látott, hanem hallott eseményeket ad elő. Krónikáink tehát csak a három phasis egyik-másikáról, nem pedig mind a háromról adnak, s ha adnak is, nem egyforma értesítést adnak.

A csata színhelyét egyáltalán nem írják le. Sokszor a helyet nem is mondják meg, máskor csak a folyót, várost vagy mezőt említik, a hol a csata történt, a földrajzi névből pedig nem mindig lehet a csatateret pontosan meghatározni, annál kevésbé a terep csatavívásra alkalmas vagy alkalmatlan voltát utólag megállapítani. Pedig arra nézve, milyen fontos és mennyire figyelembe veendő a csatater, elég hivatkoznunk Leó császár azon tudósítására, hogy «ellenökre van a lapályos és fenyéres terület». ² Ezt megerősíti a mongolokról szóló értesítés, hogy csak ott és akkor ereszkednek csatába, a hol s a mikor nekik tetszik és senki sem kényszerítheti őket az ellenkezőre. A régi magyar csatavívás sajátos módja épen a sereg egy részének lesbeállítására és az ellenfélnek ezen lesbeállított csapatokkal való oldalba fogására vagy még inkább a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való körülzárására lévén, ha a terep nem volt alkalmas egyes csapatok lesbeállítására, a szokott hadi taktika sem volt alkalmazható. Ebből egyúttal kivehető, hogy a régi magyar harcsmódor sajátossága épen a csapatok olyan felállítása és elhelyezése volt, hogy egy részük színlelt futással maga után csalta az ellenfelet, a másik fele elrejtőzött. Következésképpen az előkészületnek ez a másik momentuma, a hadirend, a régi magyar sajátos harcsmódor lényeges követelménye. Erről pedig krónikáink szintén alig adnak számbavehető értesítést.

A csata második, s a taktika szempontjából a hadirend felállításánál is fontosabb phasisáról, a csata megindulásáról a felülkerekedésig, holott ebből derül ki az ott alkalmazott tak-

¹ U. o. 828. l. Ezt az egyeztetést kísérlette meg Salamon is a X-ik fejezetben. A brentai csatáról szóló magyarázatáról mondotta Pauler, hogy helyes, sőt genialis. Ám ez az olasz hadjárat a *strategiájuk* tanulmányozására nyújt alkalmat, a *taktikára* kevésbé.

² M. H. K. 39. l. 63. §.

tika, legfeljebb, ha egy-két általános mondatban emlékeznek meg, — «acriter pugnarunt» — a stereotyp kifejezés.¹ Ennélfogva legtöbbször még azt is bajos kivenni, szálfegyverrel, kézitúsában, közéről vívott — «in ore gladii» — vagy pedig nyilazással — «cum ictibus sagittarum», a hogy krónikáink mondják, — távoli harcban dőlt-e el a csata, avagy nyilazással, tehát távolról csak előkészítették és karddal, kopjával, közeli fegyverekkel, tehát kézitúsában döntötték-e el a csatákat, a mint Salamon véli.²

Annál részletesebben sorolják fel rendszerint a csatában elesettek, a menekülés, az üldözés közben elpusztultak vagy kitüntek neveit és számát, szóval a csata utolsó, a taktika szempontjából legkevésbé fontos phasisát.

Nem nyújtván világos képet a csaták lefolyásáról, krónikáink leírásából bajos kihámozni, volt-e a honfoglaló és az Árpád-kori magyarságnak valamelyes csatavívási módja vagy terve, s miben állott az; voltak-e vérükbe átment, élő taktikai szabályaik, a melyeket csatáikon alkalmaztak, s mindenütt egyformán, vagy a terephez alkalmazkodva egy- s másban módosítva, avagy pedig csak esetről-esetre, terv nélkül, csak vezérek tapasztalata és belátása szerint intézték csatáikat?

Így vagyunk krónikáinknak Kálmán király említett vereségéről szóló tudósításával is. Erről a csúfosan elvesztett ütközetéről krónikáink közül először az 1358-ban írt Képes Krónika emlékezik meg,³ majd körülbelül másfél századdal később Thuróczy⁴ s a vele csaknem egykorú Bonfin.⁵ Ezek azonban alig használhatók, mert hiszen mindketten a Képes Krónikát hasz-

¹ Pl. A ménfői csatáról írja a Képes Krónika: *Commisso itaque prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est... Toldy-féle kiad. XLIII. l. A Koppány és Vezzelin közti ütközetéről: «et fortiter est dimicatum». U. o. XXXIII. l.*

² U. o. 813—814. ll. A valendari ütközetben a lovasok tényleg utat nyitottak a zömnek, s ez döntötte el a csatát. A zöm szerepel a mai lávában is. Ez az a kérdés, a mely még tisztázásra vár.

³ U. a. kiad. LXXXIV. l.

⁴ Schwandtner: *Script. I. 136. l.*

⁵ 1690-i kölni kiad. dec. II. lib. 5. a lapszámozás hibás.

nálták, még pedig az előbbi majdnem szószerint, Bonfin pedig az ő szokott szónoki mezébe öltöztette.

E szerint nálunk csak 250 év mulva találunk említést erről a csatáról, a mi annál feltünőbb, mert mind a három forrás nemcsak «példátlanul nagy»-nak¹ mondja a vereséget, hanem oly csúfosnak is, hogy a szégyen élete végéig elannyira égette Kálmán lelkét, hogy halálos ágyán megeskette fiát, István királyt, hogy megboszúlja a szörnyű csúfságot.² Ezt a tényt fontolgatva, felöltő, hogy a Képes Krónikánál csak valamivel korábban írt s vele együtt a magyar őskrónikából merítő Budai Krónikában nincs róla szó. Ennek a hallgatása azonban nem bizonyítja azt, hogy a Képes Krónika nem onnét vette. Az öldöklésről szóló részben ugyanis egész epizódokat találunk a szereplő magyarok és kunok neveivel együtt, ellenben az orosz őskrónikában elő sem forduló orosz herczegasszony nevén kívül más orosz nevet, még a jelenvolt orosz fejedelmekét sem említi, a kun vezért pedig más néven (Mircod) nevezi, mint az orosz (Bonják). Kétségtelen tehát, hogy *magyar* forrásból merített. Az oroszszal két közös adata van, a mi a kettő hitelességét bizonyítja ugyan, de azt nem, hogy a magyar esetleg pl. az oroszból vette volna tudósítását. Az említett epizódokat és

¹ A K. K.: «Tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerint». A «Hungari» használata nézetem szerint idegen íróra vall, bár Thúröczy is megtartotta, a ki szószerint ugyanazt mondja: «tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt». Bonfin: «Hanc Ungari cladem ita insignem fuisse tradidere, ut cæteris anteferant».

² A K. K. szerint: «super Rusciam ulciscerentur injuriam, quam ipsi fecerant». U. o. LXXXVII. l. Az a kérdés már most, mit értett az író «injuria» alatt? Tisztán csak a vereséget, vagy a rutén városokhoz a Szent Lászlónak tett hűségkü alapján és talán régiebb jogon is támasztott igényeinek a Rostislavióok részéről való veszélyeztetését? A K. K. egyébként 1101 és 1106 között említi azt is, hogy «rex volebat ire in Rusciam». U. o. LXXXV. l. Azért-e vagy a saját és fia házassága ügyében, nincs megmondva. Ezek a házasságok is azt bizonyítják, hogy valami szándéka volt. Pauler állításának, hogy a segélyért jött Jaroslav készen találta, csakis akkor van értelme, ha fölveszszük, hogy valamiért készült. Ezeknek a következtetéseknek van azonban egy nagy nehézsége, az, hogy a ljubeći gyűlésen maga a segélyt kérő Svatoslav osztotta ki a Rostislavióoknak a rutén városokat.

neveket az orosz krónikában nem is találjuk, a kun vezérnek is más nevet ad, mint a magyar, s a másik elesett püspök nevét sem tudja. Mivel pedig más krónikánk nem tudósít e csatáról, más forrás nem marad, mint a mi őskrónikánk. Ennek a feljegyzései lenyúlván a XII. század közepéig, e csatáról való tudósítása vagy mindjárt a csata után került egyenesen belé vagy valamelyes egykorú feljegyzésből az összeszerkesztéskor, a XII. század közepén. A Képes Krónikába átvett tudósítás eredetileg tehát vagy egykorú, vagy csak 4–5. évtizeddel későbbi a csatánál, de mindenesetre elég hiteles arra, hogy bizvást elfogadjuk, noha semmi más adattal sem tudjuk ez epizódokat és neveket igazolni, legkevésbé az orosz őskrónikából, a melyben nincsenek is benne, úgy hogy e két krónika nem fedi, hanem csodálatosképen kiegészíti egymást.

A magyar még a helyet sem nevezi meg, a hol a csata történt, a lefolyásáról pedig mindössze annyit mond, hogy a kunok «de nocte consurgentes summo mane percusserunt castra regis et usque ad interemtionem dissipaverunt ea crudeliter».¹ Ennyi az egész a csata két első phasisáról. Annál *részletesebben* van elmondva a *harmadik*, de epizódszerűleg, a melyekben szerepelnek az Almási-nemzetség tagja, Euzem comes, Cupán és Lőrinc püspökök, Monoch nevű kun, a király egy Máté nevű vitéze, bizonyos Péter és Julia comes.²

Az orosz krónika ép ellenkezőleg az *üldözésről és a menekülésről általánosságban és röviden* szól, ellenben a csata *megindulását a győzelemig* olyan pontosan és szabatosan írja le, hogy a két krónikát összevéve, megkapjuk a csata lefolyásának mind a három szakaszát, s így a kettőből a csata képe világosan megrajzolható.

A két krónika ritka pontossággal egészíti ki egymást, holott tudomásuk sem volt egymásról. Az orosz épen ott lesz szófukar, a hol a magyar bőbeszédű, és viszont, ez alig szól valamit arról, a mit az ritka szabatosággal mond el.

A ki tehát az egész csatát, mind a három phasisát akarja

¹ K. K. u. o. LXXXIV. l.

² A nevekre nézve l. Pauler id. m. I. 265. l.

tanulmányozni, ez egymást kiegészítő két krónikában olyan ritka forrásra lel, a minő kevés csatáról van. Már csak ezért is kiválólag kell hogy érdekelje hadtörténetünk íróit az 1099-iki peremyšli csata.

Érdekes a csata kimenetele is, a magyarok olyan tönkretétele, melyhez foghatót krónikánk szerint alig találunk, mert tényleg előzőleg a 955-iki lechmezei csatáig kell visszamennünk, hogy párját leljük, utóbb pedig a muhi csatáig nem szenvedtünk akkora vereséget, bár a Képes Krónika pl. az 1127-iki haramvári vagy karassói vereségről szintén azt mondja, a mit a peremyšliről mondott, hogy «tanta strages raro facta est, quanta ibi contigit».¹ A kit csak ez a rész, a magyar sereg pusztulása és vesztesége érdekel, a magyar krónikát kell használnia. Az orosz egész röviden szól róla, de olyan kitételrel és hasonlattal él, mint egyetlen más csatáról sem. Véres volt Jarosláv 1036-iki csatája a pečenégekkel, melyben ezek erejét megtörte; az volt monomach Vladimir viadala a palóczokkal, melyben ezeknek annyi fejedelme részben elesett, részben fogságba jutott, a mely csaták óta a pečenégek és a palóczok megszűntek félelmesek lenni; talán még öldöklőbb volt az orosz fejedelmek csatája a mongolokkal a Kalka vize mellett (1224), de egyikről sem nyilatkozik a krónika úgy, mint a peremyšliről. Mindegyikben van szó védekezésről, a legyőzött fél hősies ellentállásáról, sőt a Kalka mellett a tönkretett orosz sereg egy része három napig védte magát a szekérvárban, csak a peremyšli csatában nincs említés a magyarok védekezéséről. A szöveg azt mondja röviden kétszer is: egy tömegbe szorították a magyarokat és rakásra ölték, mint a sólyom a gerléket (množiceju ubivaja sbiša ě v mjač. . . i sbiša Ugry aky v mjač jako se sokol sbivaet galicě). A palóczok² valósággal tömegmészárlást vittek véghez a közrefogott magyarok között.

A két krónika a csata végéről ellentétesen, de nem ellentmondóan nyilatkozik. Itt is inkább kiegészíti egymást. A magyar részletez, epizódokat, neveket említ. Ezek hitelesek lehetnek, de

¹ K. K. u. o. XC. l.

² A K. K. kunokról, az orosz ellenben palóczokról (polovci) beszél.

nem egykorúak. Az orosz általánosan szól, rövid hasonlattal ütve el a bővebb beszédet. Kevesebb használható adatot nyújt, de épen ezért valószínűbb, hogy szemtanutól való, a kinek a magyarok közrefogását követő zürzavarban nem volt, természet-szerűleg nem is lehetett módjában részletmegfigyeléseket tenni, holott a közrefogásig történekekről pontos tudósítást ad. A magyar épen erről hallgat és e hallgatás igen nagyjelentőségű. Mutatja azt, hogy a magyarok még utóbb sem értették, hogy is történt a csata. Az üldözésről közölt részleteket a közrefogott magyaroknak még kevesebb idejük és alkalmuk lehetett megfigyelni, mint a zászló alá állított és onnét figyelő oroszoknak. Hogy tehát az ő krónikájuk mégis csak általánosságban beszél, a magyar ellenben csak részletez, az csak úgy lehetséges, hogy a magyar feljegyző ezeket a menekült szereplőktől később hallotta, míg a csata két első phasisáról való hallgatása csakis akként magyarázható, hogy ezekről semmit sem hallott, nyilván azért, mert erről nem is tudtak neki mit mondani.

A csata utolsó phasisa nemcsak a súlyos veszteségért magáért, hanem azért is érdekelheti a történetíró, mert némi következtetést enged a vert sereg nagyságára. Az orosz forrás képtelen számot mond. Horváth Jenő és Pauler tagadják, hogy Kálmán serege nagy lett volna; olyan számú, mint a minőnek az orosz mondja, semmi esetre sem lehetett. Nagy sereg csak akkor lehetséges, ha felteszszük, hogy Kálmán készült e hadjáratra s Svjatopolk kérése csak alkalmul szolgált. Pauler tényleg állítja is,¹ hogy készült hozzá. Ezt valószínűvé teszi az a tény, hogy a kisoroszok vagy rutének meghódoltak Szent Lászlónak,² az orosz fejedelmek ljubeči gyűlésén pedig 1091-ben a kisoroszok lakta részek a Rostislavičok birtokába adattak. Valószínű tehát, hogy Kálmán e gyűlés óta figyelemmel kísérte az ottani eseményeket. De ebből nem következik, hogy a midőn a segílyt kérő Járslav atyja Svjatopolk nagyfejedelem nevében megjelent, Kálmán felkészülve várta volna. Valószínűbb az, hogy csak a körüle volt urakkal s az épen a kezeügyébe eső dandá-

¹ I. K. 593. l. 388. jegyzet.

² K. K. u. o. LXXX. l.

rokkal indult, s aztán menetközben csatlakoztak hozzá az urak és az útjába eső kir. megyék csapatai.

Mindezekért érdekelheti az írókat a csata vége magában is, noha mindamellet nem volna észszerű épen csak ezt tárgyalni, kiszakítva mintegy a csata egységes képéből. A régi magyar csatavívás módjának a szempontjából csak a két első phasis lévén érdekes, a harmadik ellenben alig, ennélfogva a magyar krónika tudósításának, mely az előbbi kettőre nem terjed ki, s csakis az utóbbira fontos, nem vehetjük hasznát s nem is foglalkozunk vele.

Annál fontosabb reánk nézve az orosz krónikáé. Bármily érdekes is a csata vége, mégis jobban fogja bizonyára érdekelni a haditörténetírókat a haditaktika szempontjából a két első phasis, s az orosz krónika épen e két phasisról fennmaradt tudósítása, a hadirendnek és a csata lefolyásának a megindulástól a győzelemig olyan szabatos, pontos, világos leírása, a minőre szinte alig van még egy másik példa benne.

Ennek az 1110-ig terjedő orosz őskrónikának, melyet 1116-ban, tehát mindössze csak 17 évvel az ütközet után írt az egykorú Szilveszter apát, tehát jóval közelebb áll az eseményhez, mint az egykori magyar őskrónika, három változata van: régi, közép és új szöveg. A régi a legrövidebb és leg-homályosabb is, a közép-szöveg már egy-két magyarozó szót toldott hozzá, az új ismét néhányat, úgy hogy ez a legbővebb, de a legkevésbé hiteles.

Míg a mi ősi vagy királykrónikánk nem maradt reánk, addig az orosz őskrónika említett régi szövege két XIV. századi kéziratban is megvan. Az egyiket a másolójáról, Laurentius szerzetesről, laurentiusi, a másikat a Kostroma városa mellett levő Ipatios-kolostorról, melynek tulajdona volt, ipatiosinak nevezik. Amaz 1371-ből, emez néhány évtizeddel későbbi, a XIV. század végéről (vagy inkább a XV. század elejéről) való.

A szöveg a következő: *«Bonjak csatarendbe állítá seregét . . . három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénnyel előre küldte, Dávidot a zászló alá állítá, a magát pedig két részre osztá, egyre-egyre 50—50 embert téve. A magyarok pedig hadankint állottak fel . . . Altunopa az első*

had elé rohant s nyilazva elszárgulott előtte. A magyarok pedig utána rontottak, s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunopa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva, tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig három részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerléket. És megfutottak a magyarok» . . .¹

Mielőtt a leírásnak hadi taktikánk történeti szempontjából való értékesítésére reátérnénk, vizsgáljuk meg a hiteles voltát, hadiszempontból való becsét, a leírt hadieseményhez való viszonyát, szóval mindazokat a mellékkörülményeket és kérdéseket, melyeknek a tisztábahozatala megkönnyíti a feladatunkat.

A szövegből látható, hogy a leírás, noha kiterjeszkedik a csata mind a három phasisára, voltaképen két, terjedelemre sem azonos, s már csak ezért sem egyforma értékű részből áll. Az első, a részletesebb, tartalmazza a csata menetét a magyarok közrefogásáig s a nyomban megindult mészárlás kezdeteig, vagyis a két első phasist, a másik, kisebbik fele a mészárlást adja a magyarok megfutásáig s a menekülők üldözését.

A minő beszédes és kifejező, a mellett azonban szabatos és pontos az első, olyan feltűnően szükséztavú, sőt zavaros a másik. A magyarok mészárlását kétszer mondja el ugyanazon szavakkal. Midőn a lesbenálló Bonjak a mellette elrohant magyarok háta mögé küldte mészárlóit, a visszafordult Altunópával tömegbe szorítva őket, megkezdődött a mészárlás, ismét három részre osztotta seregét s minden harcz említése nélkül ismét tömegbe nyomta a magyarokat s újból megindult az öldöklés. Ez az ismétlés Paulert is,² Horváth Jenőt is arra az állításra vezette, hogy a csata kétszer újult meg s ez utóbbi volt a derékhad tönkretétele, az előbbi pedig csak az előcsatározás. Ez volt Salamon felfogása is a magyar hadi taktikáról. A távolról lőtt nyilazással kezdődött utáncsalás, a visszaforduló és a lesből hátmögött megjelenő csapatokkal való bekerítés és tönkretevés csak előkészítette a kézitásával vívott és eldöntött tulajdonképeni

¹ A laurenziusi kézirat. Az orosz archæog. bizotts. 1897. kiad. 261. l.

² Id. h. 265. l.

csatát. Igaz, hogy a szöveg szerint a magyarok hadak szerint állottak fel s Altunopa az első had elé rohant, a miből az következik, hogy csak ez rontott utána, a többi állva maradt, valamint hogy a zászló alá állított Dávid oroszairól sem lévén szó, az következtethető belőle, hogy szintén tétlenkedtek. Ám a szöveg azt mondja, hogy «a magyarok» rontottak (Ugri že pognaša po nich, tehát nem az első csapat) utána, nem pedig csak az első haduk. Az oroszok nem említése megfeythető akként, hogy nem ismervén a palócok hadi taktikáját, nehogy zavart okozzanak, Bonjak jobbnak látta őket a zászló alatt mintegy annak őrizetére félreállítani.

Igaz, hogy az orosz lovasság látvája is, az ellenséget törbecsalni, megbolygatni feladattal bíró csapatokból és a megzavart ellenséget aztán főrohammal tönkretenni hivatott derékhadból áll. Ám a görög taktikák szabályai mitsem tudnak egy enkrumás, enedrás elő- és egy kézitusás döntő csatáról. Nem is képzelhető, hogy a magyar hadak beavatkozás nélkül nézték volna körülfogott haduk megsemmisítését, ha pedig beleavatkoztak, Bonjaknak alig lehetett ideje és módja seregét ismét három részre osztani. Ez a félreértett, de a bekerítés után támadt kavardást oly jellemzően kifejező ismétlés, a zavaros tudósítás,¹ hogy a magyarokat egy tömegben lekaszabolták, aztán mégis megfutottak, noha kétszer is bekerítették, a mézszárlás részletezését rövidszavú hasonlattal elütő beszéd, szemben a két első phasis pontos leírásával, nem eredhet mástól, mint szemtanutól, a ki a csapatok felállítását, a csata menetét a kavardásig megfigyelhette s meg is figyelte, de a beállott zürzavarban a továbbiakat a megfutásig már nem volt módjában áttekinteni s a részleteket megfigyelni.

A leírás a magyarok közrefogásáig, a görög taktikák szabályaival annyira egyező, olyan szabatos, hogy csak katonától, nem pedig szerzetestől eredhet. Említettem, hogy ez az 1099-iki csataleírás egyedül áll. Sem az orosz őskrónikában, sem folytatásaiban nincs több olyan. Felhoztam, hogy sem a pečenegekkel, sem

¹ Büdinger azt mondja róla, hogy «dieser Satz ist ohne Zweifel durch Zufall in den Text gerathen», alább id. m. 45. l. 4. jegyz.

a palócokkal, sem a tatárokkal, s annyi más török-tatár-ugor népekkel vívott csaták egyikéről sem találunk olyan hű és mindent kifejező leírást, pedig ha volnának, e rokon- és fajnépek ősi harcsmódorához s így a mi ősi hadi taktikánk történetéhez is megannyi adalékunk volna. De ott vannak II. Géza, III. Béla, II. Endre és IV. Béla kievi és halicsi hadjáratai is, melyeknek a vezéreit névleg ismeri a krónikairó, feljegyzi a mondásaikat, a legrégibb magyar közmondásokat, de a csatákról alig van egyik-másik phasisra kiterjeszkedő leírás, elannyira, hogy harczászati szempontból teljességgel hasznavehetetlenek.

Hogy a szóbanlevő leírás csakugyan katonától származik, mutatják sajátos hadikifejezései (vorop, zastup, mjaë), a melyek többször elő sem fordulnak.¹ De ott van Bonjak sajátos, többé szintén elő nem jövő eljárása: éjjel egyedül a magyar tábor felé ment, s künn a mezőn el kezdett farkasmódra üvöltöni, mire a távolból sok farkas felelt vissza. Így kémlelte ki nézetem szerint azt, ki vannak-e állítva a magyarok előőrsei? Ez a szabatosság a messze eső kievi vagy vydubeci kolostorban író szerzetes esztől ki nem tellett; sem e kifejezéseket, sem ez eljárást nem ismerhette, hanem hadban jártas, a hadi kitételekkel ismerős embertől, még pedig katonától kellett kölcsönöznie, a ki vagy maga volt jelen, vagy egy jelenvolttól hallotta.

És erre van is némi pozitív adatunk. Hét év mulva a pere-myśli ütközet után, 1105-ban írja ugyanaz a krónikás, a palócok Zaričesk alatt raboltak. Svjatopolk nagyfejedelem, a ki 1099-ben Kálmánt segélyül hívta, Jan, Zacharič Ivánkó és Kozarin nevű vezéreit küldte ellenök. «Ez évben — írja aztán közvetlenül folytatólag — meghalt a 90 esztendő Ján, a kitől én is sok beszédet hallottam, a miket ez évkönyvemben megírtam, a mint tőle hallottam» (. . . prestavisja Jan starec dobryj živ lët 90 . . . ot negože i az mnoga slovesa slyšach, ježe i vpisach v latopisanji sem ot negože slyšach).² Lehetséges, hogy itt valami Jan nevű szerzetesről van szó (starec dobryj = jószágos aggastyán . . .

¹ Minden egyebekre nézve utalok sajtó alatt levő munkámra: «Az orosz évkönyvek magyar vonatkozású adatai.»

² Laurentius kézírata az orosz archæogr. bizottság 1897. kiad. 271. l.

v starosti mastitě, živ po zakonu božju, ne chužij bě pervych pravednik), de akkor *először* és *utóljára*. Jan van ugyan említve 1106 előtt háromszor is, de *mindannyiszor* Jan, a hadvezér, Vyšata fia, kit Svjatopolk Zaričesk alá küldött.

Nincs tehát kizárva, hogy a szövegben pár sorral előbb említett Jan hadvezér és Jan az aggastyán egy személy, legalább sem Jan, a hadvezér, sem másféle Jan nem fordul elő többé 1106 után. Igaz, hogy Jan, a vezér 1071-ben, tehát csak 27 évvel előbb szerepel először, de már 1043-ban írja a krónika: «Vyšata, Jan atyja», szintén kievi hadvezér. A hadvezér kora tehát magasra vihető vissza, bár a 90 év ha nem is zárja ki, de valószínűtlenné teszi, hogy akkor még hadat vezetett, következőleg egy személy lett volna az akkor elhalt aggastyánnal.

De ha mégis egy személyről volna szó, s 1106-ban még hadba szállhatott a palóczok ellen kora felől, annál inkább lehetett jelen 1099-ben Peremyšl alatt. Azt bizonyítani, hogy ott volt, nem lehetséges. A krónika csak Jaroszlót említi, hogy atyja, Svjatopolk, Kálmán királyhoz küldte. De bizonyosra vehető, hogy a nagyfejedelem fia nem utazott egyedül. S mivel Jan épen Svjatopolk hadvezére volt, lehetséges, hogy Svjatopolk őt adta kísézőnek a fia mellé, hogy mint hadban jártas férfi felvilágosítást tudjon adni Kálmánnak a sereg orosz földön leendő vezetésére és a hadjáratához szükséges egyéb tudnivalókra nézve. De ha nem is volt jelen Peremyšlnél, hallhatta olyantól, a ki ott volt, s mint hadban jártas elmondhatta a leírás hadi kifejezései-vel. Sőt, ha nem egy személy Jannal, az aggastyánnal, lehetséges, hogy ez az öreg hallotta a csata egyik-másik résztvevőjétől, a kik bizonyára megfordultak úgy a kievi, mint a vydubeci kolostorokban. Lehet az is, hogy sem az egyik, sem a másik Jan nem volt az író forrása, hanem ez maga hallotta, mint ez utóbbi kolostor lakója az oda zarándokolt orosz katonáktól, a kik jelen voltak a csatában. Mindez csak feltevés, vélelem; bizonyosra csak az vehető, hogy az író katonától kell, hogy hallotta legyen. Hogy az 1106-ban első személyben beszélő, ezt az őskrónikát író s forrását megnevező krónikás ugyanaz az 1099-iki csata leírójával, bizonyos abból, hogy 1096-ban mint első sze-

mélyben beszélő szemtanu mondja el a kievi barlangkolostornak ugyanazon Bonjak által végbevitt feldúlását. «Ugyanazon (júl.) hó 20-án másodszer is eljött Bonjak . . . Kiev alá váratlanul s majdnem a várba is bejutottak a palóczai . . . és visszatérvén . . . a barlangkolostorra támadtak, mikor mi a czellákban hajnali szertartás után pihentünk . . . két zászlót tűztek a kolostor kapuja elé, mi a kolostor hátulja felé futottunk, mások pedig a palotákra menekültek fel.»

A peremyśli csata leírásának az adatait az orosz egykorú krónikás tehát a csata szemtanujától hallotta és szakszerűen írván le, a leírás feltétlenül hiteles. A hadi kifejezésekig menő szabatosság és pontosság csak emelik az értékét.

Sajnos, a krónikának igen sokáig csak orosz kiadása volt meg, s így íróink alig használhatták. 1861-ben fordította e leírást németre Büdinger, majd 1866-ban egyik művében fel is dolgozta a saját fordítását.¹ Az ő feldolgozását vette át csaknem szószerint Meynert.² Büdinger az orosz szöveghez akként jutott, hogy Miklosich, a ki 1864-ben szövegkritikailag javított kiadásban adta ki az őskrónikát, latin fordítást is mellékelvén hozzá, rendelkezésére bocsátotta a kefelevonatokat. 1884-ben Louis Leger francia nyelven bocsátotta közre a krónikát, s ezt a francia szöveget használták Marczali és Pauler.

Már Büdinger hangoztatta, hogy a nyilazás, a magyaroknak ez az egykori saját harcmodora, lett reájuk végzetessé az 1099-iki peremyśli csatában, mert a kunok félkörben közrefogták, nyilzáporral öntötték el és színlelt futással törbeccsálták a ma-

¹ A fordítás megjelent a «Jahrbuch für vaterländ. Gesch.» Bécs 1861. «Nachrichten zur österreichischen (!) Gesch. in altruss. Jahrbüchern» czímen. A feldolgozást l. az «Ein Buch ungar. Gesch.» Lipse 1866. 142. l.

² Id. m. 50. l. «Bei dem Zuge gegen Premysl im J. 1099 wurde . . . den Ungarn diese *früher* von ihnen selbst gehandhabte Fechtweise verderblich, denn die Kumanen umzingelten *bogenförmig* das ung. Heer, griffen dasselbe mit Pfeilschüssen an und lockten es dann durch verstellte Flucht in einen Hinterhalt . . .» Büdinger a Jahrbuch 44. l. 2. jegyz. magyarázza a *voropy* kifejezést: eine bogenförmige Aufstellung von Plänklern, welche sich zurückziehen, nachdem sie mit Pfeilen geschossen haben. Sreznevski orosz tört. szótára nem magyarázza meg. Büdinger a 45. l. 3. jegyz. a *zastupy*-t is érinti.

gyarokat, s ott felkoncizolták, mert szűk helyre szorítva, nem tudtak mozogni. Büdinger tehát felismerte, hogy a csata a magyarok régi hadi taktikája szerint volt intézve, s ezt Meynert is utána mondja, de egyikük sem vonja le a tény következményeit. Pauler, a ki pontosan és részletesen adja az egész hadjárat történetét, azt írja, hogy «nemcsak nagy, hanem csúfos is volt a vereség, melyet a magyar sereg egy maroknyi kun csapattól szenvedett», de nem mondja meg, miért volt csúf? Úgylátszik, azt tartotta, csak azért, mert a jóval nagyobb magyar sereget egy maroknyi kun tette tönkre. Pauleren kívül csak Rónai Horváth Jenő foglalkozott vele a magyar katona számára írt «Magyar hadi króniká»-jában, a melyben katonai szempontból, röviden, szabatosan, de kimerítően dolgozta fel a magyar hadi eseményeket, következőleg ez az egyetlen katonai szempontból való méltatása e jelentőségteljes csatának, s ez is kimerítő bár és szabatos, de rövid. Horváth Jenő szintén említi, hogy Bonjak «a kun, vagyis a régi magyar harcsmód szerint» támadta meg a magyarokat. Sőt pár sorral alább megismétli, hogy a magyar sereg egy kisebb kun seregtől, «mely által magát meglepetni, saját harcsmódja szerint kijátszatni engedé», csúfos vereséget szenvedett. Ez a mellékmondatban történt ismétlés, a «kijátszatni engedé» kifejezés mutatják, hogy Horváth Jenőnek nem is volt szándékában a következményt, a csata lefolyásának a tanúságait és az eredményeit levonni. Pedig, mint említettem, nem csekély jelentőségűek régi hadi taktikánkra nézve. Csakhogy nem abban keresendők, a miben eddig találták őket.

Pauler is, Horváth Jenő is a vereség csúf voltát kizárólag abban találták, hogy egy kisebb kun sereg tette tönkre a magyart. Büdinger és Horváth Jenő megemlítik azt is, hogy a kunok a magyarok saját taktikáját alkalmazták. Ebben semmi megcsodálni való nincs. A palóczok nem is ismertek mást.

Én a régi magyar hadi taktikára, a hadirendnek a csatavívás terve szerint való felállításától a győzelemig követett harczolásra nézve fontos következő három eredmény megállapíthatása miatt tartom nagyjelentőségűnek e csatát az orosz őskronika leírása alapján. Először is hiteles tudósításunk van arról, hogy a palóczoknak tényleg ugyanaz volt a harcsmódjuk, a mi a

mai orosz lovasság számára előírt «láva», s a mi Maurikios szerint a szkytha népeké, Leó szerint a turkoké is volt. Ha ugyanis a peremyśli csatának az orosz krónikában leírt csatavívási módját összevetjük a görög taktikák utasításával, hogyan vivandó a csata az «enkrumma» vagy «enedra»: a leshelyre állított csapatokkal, azt látjuk, hogy a kettő oly egyező, mintha az orosz krónikásnak tudomása lett volna a görög szabályokról. Hogy ennek az eredménynek micsoda a további jelentősége, alább látandjuk. Második eredmény az, hogy konkrét példában látjuk a görög taktikák elméleti szabályainak a miként való alkalmazását, azaz alkalmunk van a taktikák szkytha vagy turk «enkrumma» vagy «enedra», a mai orosz «láva» rendszerű harcizolási módját, melynek elméletét a taktikákból ismerjük, a gyakorlatban is megfigyelni, s így a harcsmódor mibenlétét jobban megérteni, a mi annál jelentősebb, mert erre egyébként a krónikák hiányos és fogyatékos csataleírásai miatt alig van hasonló példánk.

A harmadik következmény végül az, hogy a mennyiben sikerül beigazolnunk azt, hogy a palóczoknak a csatában a görög taktikák szabályaival egyezőleg alkalmazott hadi taktikája ugyanaz, mint a honfoglaló magyaroknak a csatavívási módja, akkor megdönthetetlen bizonyítékunk van arra, hogy ezt az ellenük alkalmazott hadi taktikájukat 1099-ben már nem ismerték. Már pedig abból, hogy Altunopának utána rontottak, akár csak 907-ben Ennsburgnál s 910-ben a Lechmezőn a taktikájukat nem ismerő németek utánuk, világos, hogy már nem ismerték.

Senki sem fogja tagadni, hogy Altunopa sikere, a mely maga után vonta a csata ismert szabályszerű lefolyását, semmikép sem következik be, ha még ismerték volna saját régi harcsmódorukat, a mit a nyilazásról és a tovaszánguldásról lehetetlen volt fel nem ismerniök. Ezért van, hogy később sem tudták elmondani, s a magyar krónika oly röviden végez a csata lefolyásával. Horváth Jenő állítása, hogy «kijátzatni engedték magukat», nem állhat meg. Becsapódni és nem ismerni, két külön dolog. Ha állításunk, a mint nem kétkelem, megáll, akkor e csata határt jelöl hadi taktikánk történeté-

ben. S ez teszi, minden egyébtől eltekintve, reánk nézve oly fontossá.

Ezek után kérdés, ugyanaz volt-e a magyarok harcmodora, mint a melyet a palóczok alkalmaztak a csatában? A felelet igen egyszerű. Említettem már, hogy annyira egyező az orosz krónika leírása Leó azon helyével, a hol az «enkrumma» és «enedra» csatavívási módot leírja, hogy minden további bizonyítás feleslegesnek látszik. Csak az a bökkenő, hogy Leó szerint ez a harcmodor éppen a magyarok ellen alkalmazandó! Növeli a bajt az, hogy ez az utóbbi állítás viszont teljesen ellenkezik Leó saját XVIII. fej. azon helyeivel, a hol éppen ezt mondja a magyarok harcmodorának. Talán ezért sem hozta fel Salamon sem a XIV. 3-at, mivel nem volt képes a XVIII. fejezettel összeegyeztetni. Nem marad egyéb hátra tehát, mint a magyarok ősi taktikájára vonatkozó tudásunkat előlről kezdeni.

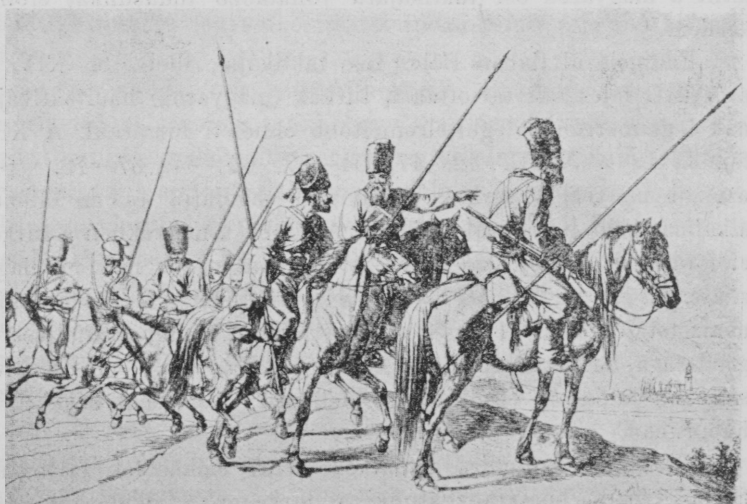
Eddigélé általában Bölcs Leó taktikáját, illetve a XIV. és a XVIII. fejezeteit tartották a turkok (magyarok) haditaktikájának legkimerítőbb, leghitelreméltóbb elméleti forrásul. A XIV. fej. 3., és a XVIII. 42, 47, 54—57, 62—64, 67—73. §§-ai azok, a melyek a turkok csatavívási módjáról és az ellenük alkalmazandó taktikáról szólnak. A többi, a melyekben a turkok előfordulnak, a politikai szervezetükről ad egy s más felvilágosítást, pl. a 44, 45, 46. §§-ok, a melyekben a turkokat mint nemzetet jellemzi. «Független ez a nemzet. Pompa kifejtése és gazdasága mellett csak arra van gondja, hogy ellenségeivel szemben férfiasan viselkedjék.» Jellemzi őket tehát békében és háborúban.

Reánk ez utóbbira vonatkozó fenti cikkelyek tartoznak. Sajnos, nem bocsátkozhatunk a tartalmuk taglalásába. Leó szavai szerint ismételen adódott alkalmakkor tett megfigyelései azok. Szabályok, a melyek szerint intézték a harcaikat s kellett ellenük harcolni. Tapasztaláson alapuló elmélet, a melyet a gyakorlatban érvényesíteni kellett. Úgy vagyunk tehát velük, mint minden elmélettel: példával kell megvilágítani őket. Láttuk előbb Salamon F. szavait, hogy történeti kézikönyveink is ismergették Leónak említett helyeit, de már ő hozzátette: «s mégis

oly kevéssé használták a hadiesemények megértetésére, közölték a törvényeket, de alkalmazásukról hallgattak». ¹ Erre nézve a krónikákhoz kell fordulnunk s egyeztetnünk a taktikákkal, a mint azt Salamon már megkísérelte tanulmányának utolsó «egy-két ütközet magyarázata az első Árpádok korából» című fejezetében.

Dr. HODINKA ANTAL.

¹ Id. m. u. o. 826. l.

Kozákok.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖK-HADJÁRATAI.

(Első közlemény.)

Laonikos Chalkondyles bizánczi történetíró munkájából akarom a *Hunyadi* Jánosra vonatkozó értesítéseket forráskritikának alávetni, de előzőleg két igen fontos feladat vár reám: egyrészt magáról az íróról s művéről kell általánosságban pár dolgot ismertetnem, melyek nélkül egy műnek csak egyes részeire kiterjeszkedő kritika érthetetlen lenne; másrészt szólanom kell a többi egykorú forrás között fennálló kapcsolatokról, csoportosítani kell őket valamilyen elv szerint s megvizsgálni megbízhatóságukat és fontosságukat. Így mindenek előtt vázolni fogom Chalk. életkörülményeit és munkája kvalitásainak méltatása után térek csak át értekezésem tulajdonképeni tárgyára.

1. Laonikos Chalkondyles.

Chalkondyles életéről már írtam más helyen,¹ de most is ismételnem kell azon értekezésem főbb eredményeit.

Chalkondyles születése az 1426—30-as évekre tehető minden valószínűség szerint.² Atyja Athén egyik legelőkelőbb csa-

¹ L. «*Történeti Szemle*» II. évf. (1913.) 2. szám. 198—214. l.

² L. Karl Güterbock értekezését is, «Laonikos Chalkondyles». *Zeitschrift für Völkerrecht u. Bundesstaatsrecht.* 1910. 72—102. l.; eddig még mindig nincs ismertette, sőt említve sem a *Byzantinische Zeitschrift*ben s így előbbi értekezésem megírásakor elkerülte a figyelmemet. Güterbock, tekintettel a Chalkondyles életkörülményeire nézve támaszpontot nyújtó adatok csekély számára, egy-két dologban azonos eredményekre jutott, mint később, tőle függetlenül én említett értekezésemben. Minthogy azonban véleménye több, épen kritikánkra nézve nagyon fontos dologban eltérő az enyémtől, azokra kitérek egy kissé bővebben.

ládjából származott s Antonio Acciajuoli fejedelem halála után maga szerette volna a trónt elfoglalni. Kísérlete meghiúsult a firenzei párt ellenállásán, sőt egész nemzetségüket kiűzték a városból (1435.). A család a peloponnesosi despotákhoz menekült s itt élt 1444 utánig, kb. 1446-ig. Hogy azután hová lettek, nagyon kétséges. Güterbock felteszi, hogy míg a moreai despotaság fennállott, ott maradt a száműzött nemzetség a Palæologusok udvarában. Nem lehetetlen, de nincs kizárva az sem, hogy török területre mentek, vagy ugyancsak török pártfogás alatt visszatértek Athénbe. Maga az író nem emlékezik meg magáról művében később sehol sem. Tizenhatodik századbeli életrója szerint¹ hazája eleste után Itáliába ment, nem tudva megbarátkozni a török uralommal. Ezt az adatot átveszi minden életrója Chalk.-nak, átveszi Güterbock is, sőt egyenesen azt állítja, hogy Velenczében telepedett le.² Ezt az állítását aztán épen nem meggyőzően bizonyítja Velenceze politikai helyzetével, mint a mely állam a Chalk.-tól gyűlölt törökök legfélelmetesebb ellensége volt s az írónk művében ezen városról található bő leírásokkal. Ez utóbbiak azonban nagyon keveset bizonyítanak, legfeljebb azt, hogy volt az utolsó bizánczi császárok nyugati utazásairól valami bővebb útleírás-féle, melyet írónk felhasználhatott, kibővítve hallomás útján szerzett ismereteivel. Ha a hatalmas Velenczének akart polgára lenni Chalk., miért ne ment volna Koronba, vagy Modonba, melyek szintén velencei uralom alatt állottak?! Ha viszont tényleg elhagyta Görögországot, hogy egyéb érveimet mellőzzem, hogyan lehet megmagyarázni munkájának török eredetű hallomáson, sőt egyenesen török írott forráson alapuló részeit? Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a török uralommal megbékülve Athénben, vagy legalább is Görögországban maradt, hol minden politikai szerepléstől tartózkodva dolgozott művén, míg azt a halál meg nem szakította vele.

Mivel munkája befejezése előtt, annak készítése közben lepte meg a halál, rendkívül fontos kérdés halálozási évének

¹ Kalosynas krétai orvos műve. Kiadva Ch. Hopf «Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues.» Berlin, 1873. 243—5. l.

² i. m. 79. l.

legalább is hozzátéveleges meghatározása. Semmi okom sincs arra, hogy előbbi nézetemet megváltoztatva elfogadjam Güterbocknak csak egy negatív adat által támogatott véleményét (nem említi Chalk. Thomas Palaeologus halálát, mely már 1465-ben bekövetkezett), mely szerint már 1464—5-ben meghalt volna, kevéssel a munkájában legutoljára előadott események után, mert így nem tudnók megmagyarázni az általam felhozott késői időkre való utalást. Valószínűleg 1490 körül halt meg Görögországban s nem sokkal előbb Itáliában, mint sokan hiszik.

2. A «Historiarum libri decem.»

Chalk. török története¹ tíz könyvben foglalkozik az oszmánok eredetével és térfoglalásukkal Azsiában, majd Európában. Kiinduló pontjául az oszmán nemzet első hőszairól szóló mondák szolgálnak, azután röviden, excerptumszerűen, előadja történetüket, Bajazidig az első könyvben. Ettől fogva egyre részletesebbé válik elbeszélése egészen az 1463. év teléig, amikor a török-velencei háború elbeszélése közben megszakad munkája. A balkáni népek történetírőinál abban a korban általában a törökök állanak a történelmi események középpontjában, görögök-nél, szerbeknél, bolgároknál egyaránt,² de csak Chalk. akarta tudatosan az új hódítók történetét megírni.

Minden történetírőnek használnia kell Chalk. munkáját, ha meg akarja érteni Kelet-Európa politikai evolúcióját a XIV. és XV. században. A bizánczi írókkal szemben azonban sohasem lehetünk elég óvatosak; csak a legmélyrehatóbb kritika után szabad meríteni műveikből, mert rendszeren bőven vannak azokban szándékos vagy önkéntelen tévedések. Az így már természetesen felmerülő szkepszis folytán nagyon fontos az, hogy tisztában legyünk az illető szerző életének körülményeivel, képzettségével és felfogásával, munkája szerkesztési idejével és

¹ *Λαονίκου Χαλκοκονδύλου Ἀθηναίου Ἀποδείξεις ἱστοριῶν δέκα* = Laonici Chalcocondylæ Atheniensis Historiarum libri decem. Ex recognitione Immanuelis Bekkeri. Bonnæ. 1843.

² L. Joan Bogdan: «Ein Beitrag zur bulgarischen u. serbischen Geschichtsschreibung.» Archiv f. slav. Philol. 1891. 490. l.

módjával, pontosságával és megbízhatóságával. Chalk.-nél nagyon nehéz ezekre az előfeltételekre megfelelni. Életről csak nagyon is hiányos vázlatot tudunk rajzolni, művére vonatkozólag pedig még a legégetőbb kérdések sincsenek tisztázva. A következőkben röviden szólni fogok a «Historiæ» iratásának idejéről és módjáról, forrásairól és megbízhatóságáról.

Egyetlen egy dátumot lehet csak Chalk. munkájának keletkezési idejére nézve nagy valószínűséggel elfogadni: hogy, legalább is annak utolsó részét a kilenczvenes évek körül írhatta; ezt bizonyítja egy, még a nyolczvanas évek közepére utaló megjegyzése.¹ Ezzel szemben tömegesen merülnek fel új kérdések, közöttük az is, hogy ezt a dátumot szabad-e egész munkájának megírására vonatkoztatni, hogy egységesen szerkesztette és írta-e meg művét Chalk.? Ennek az eldöntését sok más körülmény mellett nagyon megnehezíti az is, hogy maga az eredeti kézirat nem maradt ránk, melyből erre esetleg következtetni lehetne. Azt hiszem, hogy műve az első könyvek után valamilyen okból félbemaradt, s csak később folytatta Chalk. oly ügyesen, hogy minden áruló zökkenést el tudott kerülni a két rész között.

Nézetemet támogatja a «Historiæ» egy szerkezeti sajátága. Az első négy-öt könyvet úgy alkotta meg Chalk., hogy azok magukban véve is egy-egy kis egésznek alkotnak, rendesen egy egységesen felfogott korszakot tárgyalnak. Látszik, írójuk tisztában volt azzal, hogy az események elbeszélésében fordulópont-hoz ért s tudatosan zárt le egy-egy könyvét. Így az első könyv az oszmán nemzet és birodalom eredetét és evolúciójuk első korszakát tartalmazza, a kossovói csatával lezárul. A második Bajazid uralkodásáról szól, egészen a Timurral kitört konfliktusig; a harmadik Timur történetét adja elő az angorai csatával; a negyedik könyvben Bajazid fiainak versengését és I. Mohammed uralkodását írja le Chalk. Eddig lehet követni a tudatos beosztási módot. Esetleg feltehetjük, hogy az ötödik könyv-nél is szem előtt tartotta még ezt az író, mert a könyv második felét leírások foglalják el s talán így a hosszabb kitérés után lezárt ő is egy könyvet s a hatodikban akarta folytatni az

¹ L. értekezésem Ch. életrajzáról. 212—3. l.

elbeszélést. Ettől kezdve a munka második felében erről a beosztásról annyira szó sincs, hogy a hatodik és hetedik könyv egyenesen a várnai csata előzményeinek elbeszélését szakasztja ketté. Még az első és második könyv között világosan látszik, hogy Chalk. maga csinálta meg tudatosan a beosztást, mivel a második könyvet ugyanazzal a mondattal vezeti be, melylyel az elsőt befejezte.¹ A hatodik könyvön túl semmi ilyen áruló jel sincs az egyes könyvek között.

Mielőtt ebből a tényből következtetést akarnánk vonni, meg kell állapítanunk azt is, hogy Chalk. műve niucs befejezve.² A tizedik és utolsó könyv a velencei-török háború első évének telével záródik le s nincs kizárva, hogy a szerző egy könyvnek szánta az eddig elbeszélte eseményeket. Ámde Chalk. tovább élt még, azt mondhatni, hogy a helyszínen volt, bő értesülést szerezhett; ha mindamellet ilyen csonkán hagyta ránk művét, azt csak közbejött halálának tudhatjuk be.

E mellett figyelmesen vizsgálva a mű két részét, még egy szerkesztésbeli különbséget láthatunk köztük. Chalk. szigorúan *pragmatice* dolgozik mindenütt s ez az eljárása sokszor hosszabb kitérésekre kényszeríti, a mi viszont az előadás egységességét bontja meg; s bár ezek a kitérések, leírások túlnyomóan az első részben foglalnak helyet, a logikai kapcsolatot még sem vesztí szem elől sehol sem az író, ismételni csak annyit ismétel, a mennyi okvetlenül szükséges az összefüggés megértésére. A második részre azt mondhatnók, hogy nem olyan színes, mint az első, szorosabban ragaszkodik az események elbeszéléséhez Chalk., (már ebben a tekintetben is nagy különbség észlelhető a két rész között), s mégis bizonyos rendszertelenség észlelhető az elbeszélésben; egyes dolgokat többször mond el,³ az előadás logikus felépítésében zavar mutatkozik, egyes részek a nem nekik való helyre kerültek.⁴ Mindezek élénken bizonyítják azt,

¹ Chalk. 57—58. l. e. B. Az I. k. utolsó mondata és a II. k. bevezető mondata.

² L. Güterbock értekezését is 80—81. l.

³ Pl. Kapisztránról 418—25. l.

⁴ Igen jó példa erre az 1448-iki rigómezei csata előzményeinek szemmel láthatóan nyers odavetése (355—8. l.). Milyen zavarosan hat, mikor

hogy művének legalább is egy részét már nem bírta Chalk. tökéletes formába önteni.

Ezek alapján némileg tisztázhatjuk a helyzetet. Először elkészítette Chalk. az első könyveket, tudatosan befejezte őket egy-egy korszakos eseménynél. Az utolsó könyveket egyfolytában írta, munkája írása közben meglepte a halál s kéziratának örököse, valamelyik leírója, esetleg az író rokona, osztotta be a csonka második részt könyvekre, többnyire csak a terjedelem után. Az első rész készen volt már, rendezve, könyvekre osztva, mikor később valami kedvező alkalom folytán hozzáfogott Chalk. a folytatásukhoz.

Nincsen semmi biztos adatunk arra nézve sem, hogy hol írta Chalk. művét s az első rész mikor készülhetett. Ha tekintetbe vesszük az előszóban tett kijelentéseit, hogy azért ír, mivel tárgya nagyszerű és az utókor érdeklődésére számíthat,¹ hogy a hellének végéről beszél² s dicsőséget jósol népének akkor, mikor újra hellén császár fogja kormányozni.³ Ezek arra engednek következtetni, hogy Konstantinápoly, sőt talán Peloponnesos bukása után kezdett műve írásához. Különben is, mielőtt belefogott volna munkájába, alapos tanulmányokat kellett végeznie. Ez a körülmény sem enged már korai dátumra következtetni. Nem lehetetlen így Güterbock feltevése,⁴ hogy 1461 körül kezdett Chalk. a «Historiæ» írásához, ha bizonyítását nem is fogadhatjuk el; de tiltakozhatunk úgy az ő, valamint Gibbon,⁵ Zeissberg⁶ és mások azon véleménye ellen, hogy az egész mű-

Chalk. elmondja, hogy Brankovics Gy. hogyan értesíti a szultánt, hogy a magyar sereg az Isztert átlépte; ez általános felkelést hirdet; most leírja a csata helyét (!) s csak azután a kereszt. sereg összeállítását, számát és útját a Dunán keresztül a Rigómezőig, majd Brankovics magaviseletét és vonakodását is előadja, azután jut eszébe a hadjárat okáról szólni. Világos, hogy elrendezésre váró, zavarosan odavetett gondolatok.

¹ 3. l. e. B.

² 4. l. e. B.

³ 4. l. e. B.

⁴ i. m. 80. l.

⁵ The decline and fall of the Roman empire: VII. 93.

⁶ «Analekten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts.» Zeitschrift für öst. Gymn. 1871. 81—114. l.

vet egyszerre, még a hatvanas évek első felében írta volna meg. Kritikai szempontból rendkívül fontos az, hogy még azokat az eseményeket is, melyeknek kortársa volt, csak később dolgozta fel Chalk.

Hogy hol, milyen környezetben írta munkáját, arra csak biographiája után következtethetünk. Chalk. bő török forrás-használatára és török értesüléseire támaszkodva csaknem kétségtelennek tarthatjuk, hogy Görögországban, török hatás alatt készült a «Historiæ».

Minden újabb történetíró, a ki csak használta Chalk. munkáját, sietett megállapítani, hogy török forrásokat használt. Annyira szembeszökő ez a tény, hogy a bizonyítását egyikük sem tartotta szükségesnek. Nem czélom dolgozatomban pontrólpontra kimutatni azokat a forrásokat, melyek után Chalk. dolgozott, azért csak vázlatosan, pár szóval akarom érinteni a kérdést. Sajnos kutatásunknál csak tárgyi kriteriumokra támaszkodhatunk, mert lehetetlen egy olyan rossz állapotban fenmaradt kézírathagyománnyal és rossz kiadással szemben egyéb sajátosságokra is hivatkozni.

A török forrásoknak felhasználása, vagy legalább is ismerete Chalk. részéről kétségtelen. Az író maga munkája előszavában az autopsziát s a megbízható hallomást jelöli meg forrásaiul. Az egykorú eseményeknél látott és hallott dolgokat ír meg,¹ s a hol nem egykorú, olyan értesülésekre támaszkodik, melyek a történeti igazsághoz legbiztosabban közel állanak.²

Az első könyvben az oszmánok eredetéről és az első emírek történetéről szól, csupa olyan dolgokról, melyek egy-két századdal játszódtak le az ő születése előtt. Chalk. elbeszélése nem felel meg a török mondák azon ágának, melyet a török történetírók s az ő előadásukra építő újabb írók (Hammer, Zinkeisen, Jorga) elfogadtak. Az igazságos Juduzalp, utóda Oguzalp, teljesen mondai személyek, kikről Szedd-Eddin és a hivatalos török történetírás nem tud. Ugyanebből az ismeretlen forrásból merítette Orkhán uralomra jutásának elbeszélését s több Szulejmánról és

¹ Chalk. 3. l. e. B.

² 4 l. e. B.

I. Muradról szóló részletet. Mind a mellett, hogy már ezekre a dolgokra nézve is ismerte a török mondák ismertebb ágát is, azt pár megjegyzéséből lehet gyanítani.¹ Nagyon kétséges, hogy Chalk. honnan merítette értesüléseit. Írott munkákból vagy élőszóbeli közlésből? Nincs kizárva, hogy még élő hősmondákkal van dolgunk. A dolog csak az első pillanatra látszik lehetetlennek. Maga az író megjegyzi Oszmán viselt dolgainak elbeszélésénél, hogy «...hallásból tudom...»,² s ezt nem is tartom lehetetlennek. Hogy milyen hosszú egy-egy, valószínűleg dalformában élő, monda, arra Thúry József nagyon érdekes példát hoz fel Nesri fordításához írott bevezetésében.³ Nesri még későbbben élt valamivel, mint Chalk., (kb. 1460—1520.),⁴ s mégis hallomás útján tudott meg részleteket Erthogruinak, Oszmán atyjának életéből. Az előbb idézett kijelentése Chalk.-nek Oszmánról, a görögöket nagyon közelről érdeklő dolgokról szól (Brussza elfoglalása stb.), s azt hihetnők, hogy csak görög, illetve épen csak családi hagyományai nyúlnak vissza ilyen régi korra. Azonban a XIV. század közepén történt szerb terjeszkedésről is azt írja, hogy ő sok jeltől erre következtet s sokaktól hallotta.⁵ Legelőször csak I. Murad emir jellemzését tartom árulónak török írott forrás használatára. Úgy írja le annak mozgékonyt, harczszeretetét, vitézségét, nyájasságát, igazságosságát,⁶ hogy egy igazhívő török történetíró is egészen így jellemezte volna, vagy talán jellemezte is Murád gházit.

Hogy a török értesülések mellett görögnyelvű írott forrást, nevezetesen Nikephoros Gregoras munkáját felhasználta, arra már Darkó rámutatott, habár éppenséggel nem könnyű kimutatni az összeköttetést a két auctor stílusának ellentétessége folytán.⁷

¹ I. 13. l. e. B. — egyesek azt mondják, hogy az oguzok ága Orthogruul vezetése alatt a Tauros körül megerősített helyeket foglalt el.

² Chalk. 15. l. e. B.

³ Török történetírók. 37. l.

⁴ U. o. 29. l.

⁵ 278—9. l.

⁶ 55—56. l. e. B.

⁷ «Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez». Különlenyomat a budapesti VII. ker. külső m. kir. állami főgymnasium 1906/7. iskolai évi értesítőjéből. 19. l. Güterbock említett érte-

Leírásaihoz is használt minden valószínűség szerint görög útleírást, a mint életrajzánál utaltam rá.¹

Chalk. forráshasználatának ez az összetettsége aztán megmarad munkája végéig, a mint még később több ízben lesz alkalmunk rámutatni. Ha mégis előadása több helyen hiányos, (pl. Bajazid utódainak versengésére nézve), azt a felhasznált forrás szükösségének tudhatjuk be. Csak ott lesz műve a régibb korra nézve is igazán elsőrangú forrás, a hol az Acciajuolik, Spatak, Toccok történetét írja meg, a hol mindenesetre használhatott családi feljegyzéseket is. A mellett egyes események leírásánál szinte kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy szemtanú volt; így pl. hihetetlen élénkséggel ír a II. Mohammed fiának circumcisiója alkalmából rendezett ünnepségekről.² A szultán tanácskozásairól, a legintimebb dolgokról való értesültsége vezetett arra a gondolatra, hogy előkelő török emberekkel állhatott összeköttetésben, talán éppen Omár béggel, Athén elfoglalójával, a kiről mindig feltűnően dicsőítőleg emlékezik meg.

Annyi bizonyos tehát, hogy Chalk. értesülései igen jók. Kritikai módszeréről csak akkor tudnánk bírálatot mondani, ha lehetőleg minden adatának forrását ki lehetne mutatni. Bizonyos, hogy egy nagy hadjárat lefolyásának elbeszélését nem kapta egységesen, a különböző adatok között választania kellett s sok helyen bizonyítja más források által is igazolt előadása, hogy helyes érzéke volt a szerkesztéshez. A hol azonban nem támaszkodhatik megbízható értesülésre, elveszti a talajt lábai alól. Több verzió esetén ismerteti azokat mind s a döntést az olvasóra bízza, főleg fontos kérdéseknél;³ hihetetlennek tetsző dolgoknál kiemeli, hogy ő maga sem bizik a hitelességükben. Nem akarja elhinni pl., hogy Mohammed koporsója a levegőben lebeg, «a mi nekem képtelennek tetszik».⁴ Az mindenesetre

kezésében. 102. l. igyekszik ugyan Darkónak ellenmondani, a nélkül azonban, hogy a magyar tudós érveit ismerné; így azt hiszem, hogy bátran megmaradhatunk a Gregoras-használat feltevése mellett.

¹ L. Történeti Szemle 1913. II. 209. l.

² Chalk. 434—5. l. e. B.

³ Pl. a törökök eredetének kérdésénél. 9—13. l. e. B.

⁴ 126. l. e. B.

bizonyos, hogy iparkodott felhasználni a rendelkezésére álló forrásokat, irottakat, élelőszóbelieket egyaránt.

Minden mű felhasználásánál nagyon fontos az író objektivitásának kérdése, de egy bizánczi történetíró különösen feljogosít bennünket a legszigorúbb kritikára. A mennyire részrehajló saját nemzete iránt a középkor görög történetírása, épen olyan elfogult annak minden ellenségével, pogánnyal ép úgy, mint a nem orthodox «barbár»-ral szemben. Chalk.-re is azután a himnusz után, melyet műve bevezetésében a hellén nép és nyelv dicsőségéről zeng, méltán kezdünk gyanakodni, de hamar kitűnik, hogy igazságtalanul. Sőt épen igazságossága által, melylyel saját népét megítélte, sok igazságtalan bírálatot hívott ki maga ellen. Berger de Xivrey nem habozik meggyanusítani azzal, hogy megvetette népét s nem törődve annak agóniájával, csak az erős és büszke oszmán hatalom növekedésére fordította figyelmét.¹ Nincs igaza ebben Xivreynek, de annyit el kell ismerni, hogy az objektivitás hangján túl is hideg írónk hangja. Konstantinápoly elestét bizonyára minden görög a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek tekintette; nemcsak a sok «Thrénos» igazolja ezt, hanem Dukas költői emelkedettségu lamentatiója is a «minden városok fejének» bukása felett.² Milyen hidegen hat ezzel a mély érzésből fakadó, pathetikus siralommal szemben Chalk. megjegyzése, hogy Konstantinápoly eleste minden eddigiek között a legnagyobb csapás s Ilion bukásával veti össze.³ Keserűen hat az a megjegyzése is, hogy a görög nép csak falak megett védekezik, nem mer nyílt csatára kiállani.⁴ Lehet azonban, hogy nem írhatta le érzelmeit egész nyíltan, mert mélyen érző lélekbe enged bepillantást az a pár sor, hol bevallja, hogy élete boldogságát elszomorították a törökök,⁵ s azok a prófétaí erővel ható szavak, melyekben a görögnyelv

¹ Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue. 18—20. l. Kiadva a Mémoires de l'Institut de France. Académie des inscriptions et belles lettres XIX. k. Paris, 1853.

² 306. l. e. B.

³ 403. l. e. B.

⁴ 28. l. e. B.

⁵ 4. l. e. B.

dicsőségét jósolja meg azokban az időkben, mikor majd a hel-
lének fiai saját törvényeik szerint erős kormány alatt úgy élnek,
a mint nekik legkellemesebb.¹ Hogy nem zeng dythirambusokat
a korabeli görög vitézségről, azon ne csodálkozzunk s ne követ-
keztessünk belőle megvetésre, mert tényleg nem sok öröme tel-
hetett akkor nemzetében. A hol alkalmá van honfitársai derék-
ségének kiemelésére, úgyis örömmel teszi meg.²

A XVI. századbéli nyugati írók nem tudták volna a «Turci»
szót leírni a «crudeles» vagy «sævissimi» jelző nélkül. Az ő
képzeletük minden jámbor törökben egy-egy szörnyeteget látott.³
A görög íróknál, kik érintkeztek személyesen ezekkel a félelmes
emberekkel, mindennek nyoma sincs. Ha szidják a törököt, mint
hazájuk ellenségét szidják, de nem egyéni jelleme miatt. Ma
már elismeri a történetírás, hogy «hű barátok és kegyes urak»
voltak az oszmánok, kiknek lelkéből a költői elem sem hiány-
zott.⁴ Hogy alattvalóikkal jól bántak, jobban, mint a keresz-
tények, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ú. n.
«felszabadító sereg»-ekhez sohasem csatlakozott török földön
nagyobb keresztény kontingens.⁵ Ezzel az erős, nyers, de igaz-
ságos néppel szemben csak épen legelkeseredettebb ellenségeik-
nek, a görögöknek történetírása marad tárgyilagos, mikor a
jellem elbírálását függetleníti a politikai helyzet folytán kelet-
kezett faji gyűlölségtől. Tudhatnám-e mással szebben bizonyí-
tani állításomat, mint Dukas egyszerű, de annál meghatóbb
epitaphiumával II. Murad szultánra, hogy annak halála könnyű
és fájdalomtalan volt, talán Isten ítélte ezt neki jósága és a
szegények iránti könyörületessége miatt!⁶ Ugyanez a hang

¹ 4. l. e. B.

² Pl. Salmenikon hős védelmét. 484. l. e. B.

³ Különösen érdekes Lonicer «Chronicorum Turcicorum»-ja, (Frank-
furt, 1578.), melyben igazán megható képeket találunk a törökök vadságá-
ról, kegyetlenségéről, foglyaik szenvedéséről, stb. pedig felszázad múlva az
ő keresztény hazája olyan kegyetlenkedések színhelye lett, a milyenre egy
török sohasem lett volna képes.

⁴ Jorga: «Osmanische Geschichte.» I. 461. l.

⁵ U. o. 456. l.

⁶ Dukas 228. l. Hogy milyen humanus érzésű volt ez a szultán,
hogy milyen drága volt előtte az emberélet, arra igen szép példát hoz fel

csendül meg Chalk. munkájában s objektív tud maradni a «világ boldogságának ellenkezőre változtatóival» szemben mindenütt. Ha nem ró meg minden durvaságot, kegyetlenkedést, az nem mutat eltompult erkölcsi érzékre: a kor szokva volt hozzá. Csak egy nagyobb, oktalan vérengzés van, mely felkelti benne is a hazafiúi fájdalmat. II. Mohammed és serege úgy dühöngtek szerinte a Peloponnesoson, mint a farkasok a nyáj között, soha be nem telve az öldökléssel.¹ Az a dicséret viszont, melylyel az egyes szultánok és török vitézek erényeiről, hősiességéről ír, teljes bizalmat ébreszt bennünk iránta, bizonyítja, hogy nemzete halálos ellenségével szemben is objektív tudott maradni.

Sokkal nehezebb kérdés az, hogy pártatlan-e Chalk. a nyugati egyházal és a nyugati népekkel szemben? Az egyházszakadás és a keresztes hadjáratok óta minden görög természetes ellensége volt a pápaságnak s a «barbároknak». A bizánczi császárság életének utolsó két századában, mikor világos lesz már, hogy örökre le kell mondania a régi római császárság helyreállításának ábrándjáról s mikor a pogány ellenséggel szemben a másik keresztény egyházal való unio életkérdés reá nézve, ez a gyűlölet nem enyhül. Azt hiszem, hogy ez a nemzeti ellenszenv megvolt Chalk.-ben is. Mindjárt műve bevezetésében nem valami rokonszenves hangon szól a rómaiakról, kik elszakadtak a hellén császárságtól.² Majd menteteti a görögöket, a miért nem maradtak meg az unio mellett, hiszen úgy sem kaptak segélyt a pápáktól.³ Azután pedig a nélkül, hogy Rómáról, vagy a pápaságról bővebben megemlékezne, csak a katolikus főpap választásáról beszél el egy olyan aktust, mely valószínűleg gúnytárgyául szolgált az orthodoxok előtt.⁴ Mindezekbe azonban a vallási ellentétek is belejátszottak s ha tekintetbe

Leunclavius a «Historiæ Musulmanæ Turcorum . . . libri XVIII.»-ban 522. l. Frankfurt 1591.

¹ 479. l.

² 6—7. l.

³ 301. l.

⁴ 302. l. A mellett gúnyosan czéloz a nőpápakra. Nem valószínű, hogy a pápaválasztásról nem hallott többet Chalk.

vesszük családi tradícióit, csak elismeréssel szólhatunk a nyugatiakkal szemben használt nyugodt, tárgyilagos hangjáról.

Kimutathatólag semmiféle befolyás, sem török, sem nyugati, nem érvényesült munkájában, nemzetével, mint annak ellenségeivel szemben korához s körülményeihez képest bámulatosan részrehajlatlan. Ez a mindenkivel szemben tanúsított objektivitás a legszebb vonása Chalk.-nak, ez teszi művét nagyon megbízhatóvá s a többi forrással szemben gyakorolható kritika egyik bázisává.

Vannak azonban Chalk.-nek hibái, melyekre a «Historiæ» felhasználásánál nagyon tekintettel kell lennünk. Az egyik közös hibája a korabeli görög történetiróknak: nem kimerítő a munkája. Nemcsak, hogy az egyes események előadásánál, főleg a régiebknél mutatkoznak hiányok, hanem több fontos dolgot teljesen elhallgat s ez nagy baj, ha rosszakaratú elhallgatásra nincs is okunk gondolni. Hogy csak magyar vonatkozású dolgokat említsek, szó sincs nála pl. Galambócz ostromáról, nincs az 1438-iki erdélyi török beütésről, pedig az olyan nagy volt, hogy Nesri szerint 45 napig tiporták a törökök Magyarországot.¹ A fontosabb hadjáratok előadását azonban megtaláljuk művében, a legfőbbekről nagyon részletesen is szól, sokszor részletesebben a török, vagy az illető harczoló nemzet egykorú íróinál.

Másik nagy hibája, melyért általános megrovásban részesült,² kronologiai érzékének fogyatékosága. Egyetlen évszámot sem találunk egész munkájában. A mellett még az események előadásának kronologiai egymásutánját is nagyon nehéz követni szerkesztésbeli sajátságai miatt. Míg ugyanis művének vázát a törökök háborúi szolgáltatják, ezek egymásutánja képviseli a folyamatosságot, a pragmatizmus kedvéért sok helyen hosszú kitérések keretében tárgyalja a szóbanforgó esemény előzményeit, a szereplő személyek, családok, vagy városok előbbi történetét. Ha valaki nem vigyázva bont fel elemeire egy-egy ilyen elbeszélést, kiválasztva belőle az előzményeket, a milieu-festést s végül magát a tényt, nagyon könnyen megtévedhet s

¹ L. Thúry i. m. 54. l.

² L. Krumbacher GBL. 303. l.

vádolhatja Chalk.-t igazságtalanul pontatlansággal és zavarral. Pedig Bajazid uralkodásától kezdve, kevés kivétellel, az eseményeket helyes egymásutánban adja elő írónk, sőt többnyire az évet is meghatározhatjuk, ha ismert dátumú eseményből kiindulva nyomon követjük a «következő tavasszal», «ezek történtek azon a télen» stb. határozatlan megjegyzéseit.

Ennyit tartottam szükségesnek előrebocsátani, mielőtt dolgozatom tulajdonképeni tárgyába belekezdenék.¹ Objektivitás, egykorúság, részletes, többnyire igen jó értesülések nagyon fontossá teszik Chalk. munkáját. Kétségkívül, vannak nagy hibái s a későbbi írók több-kevesebb igazságossággal siettek is megróni érette.² Viszont mások korán felismerték kiválóságát s már a XVI. sz. második felében, mikor a «Historiæ» Clauserus latin fordítása folytán közkinccsé vált, nagy elragadtatással nyilatkoztak róla, már akkor tudták jól, hogy nemcsak az oszmánok harczeit, hanem az egész török faj megismerésére is egyik legfontosabb forrás.³

II.

A hol a Peloponnesoson, általában Görögországban történt dolgokról ír Chalk., már a XV. század elejétől fogva igen részletes az előadása. A távolabbi színhelyeken lejátszódott eseményekről természetesen csak akkor lesz kimerítőbb, pontosabb az elbeszélése, mikor már személyesen is tudomást szerezhet különböző résztvevő, vagy legalább is jól értesült személyektől. Ezért elhagyom most a nikápolyi csata előadásának bonczolását s rögtön azokkal a részletekkel kezdek foglalkozni, melyek Hunyadi Jánossal s ennek a török ellen vívott harcaival foglalkoznak.

¹ Chalk. művének tartalmát több ok mellett már csak azért sem ismertettem, mert Güterbock többször idézett értekezésének jó részét ezzel tölti ki.

² L. Xivrey értekezését. 21. l.

³ L. Clauserus praefatióját: *Multum momenti habebit . . . seire quis ordo sit, et quæ disciplina Turcicæ militiæ . . . ceterum ordo et disciplina Turcica ex Nicolao Chalcocondyla . . . cognoscetur . . .* Hasonlóképen nyilatkozik még több helyen.

Hunyadi az egész nyugati világnak dicsőített hőse volt, úgy beszéltek róla mindenütt, mint a kereszténység pajzsáról. A törökök az ő harczi idején — azt mondhatni — már csaknem egyedüli urak voltak a Balkánon. A XIV. század második felében megsemmisítették Bolgárországot, azután egyenkint törték össze Nagy-Dusán czár sok részre bomlott birodalmának darabkáit; maga a szerb királyi czím viselője elesett a kosovo-poljei csatában s ettől fogva Szerbia adófizetője volt a töröknek. A bizánczi császárság épen csak hogy agonizált még, a Peloponnesoson újraéledt görög despotaság pünkösdi királyság volt. Az oláhok művészileg tudták egyensúlyozni magukat az egymást felfalni készülő két nagyhatalom, a török és a magyar között, hol egyiknek, hol másíknak fizettek adót, de azért igazában véve függetlenek maradtak mindkettőtől.

A nikápolyi ütközet, akárhogyan iparkodtak elvesztésére bűnbakokat keresni, azt bizonyította, hogy Magyarország sem lesz elég erős arra, hogy ellenálljon a feltörekvő oszmán hatalomnak. A XV. század első felében, ha pár kiválóbb hős meg is védte a végeket, viszont a török birodalom rendkívül nagy mértékben koncentráldott s ellenállhatatlannak látszó előrenyomulása jogosult rettegést keltett. Ezért üdvözölte nemcsak Magyarország, hanem egész Európa olyan lelkesedéssel Hunyadit, ezért hagytak hadjáratai, szerencsések és szerencsétlenek egyaránt, olyan mély nyomot az egykorú történetírásban. Alakja szinte legendássá vált nyugaton, rettegés tárgyává az oszmánok előtt. Innen magyarázhatjuk meg, hogy annyira érdekelte Chalk.-t, a törökök történetíróját. Mielőtt azonban művének a nagy magyar hősről szóló részleteit tárgyalnánk, meg kell ismerkednünk a főbb egykorú történetírókkal, kiknek művei kritikánk alapjául fognak szolgálni.

*

A minket érdeklő kútfőket két csoportra oszthatjuk fel: keresztényekre és mohammedánokra, kivételt csak Kritobulos munkája képez, melyet az utóbbiakhoz kell csatolnunk. Ez a szempont, mely szerint felosztásunkat csináltuk, igen természetes. A török történetírás általános irányának megfelel, hogy míg a szerencsés ütközeteket a kellő részletességgel beszéli el, addig a

szerencsétlenekekről vagy egészen hallgat, vagy csak megemlíti őket; ha mégis bővebben tudósít ezekről is, azt csak azért teszi, hogy a csata elvesztését igazolja, rendesen a vezér bűnének tudja be. Ez az erős részrehajlás a törökök részére meg van még Kritobulosnál is, kinek munkája egyenesen II. Moham-mednek akar hízelegni.

Ezzel a forráscsoporttal szemben áll a keresztény történetírás. Legfőbb előnye az, hogy több ágra oszlik, nem lehet nála egységes értesülést feltételeznünk s épen e miatt a tulajdonsága miatt részrehajlása is csak jóval kisebb fokú, mint a töröknél. Míg a nyugati nemzetek íróinak objektivitását egységesen, erősen befolyásolja a pogány török elleni gyűlölet, a görög források bizonyos fokig ellensúlyozzák őket. Ha a magyar történetírás Hunyadi fentartás nélkül magasztalja, vannak írók, kik viszont az egész Hunyadi-ház iránt gyűlölettel viseltetnek. Így nivellálódnak az események objektiv eldöntését befolyásoló érzelmi momentumok. A keresztény kútfőkből a milieut sokkal valószínűbben rajzolhatjuk meg, mint a törökökből. Nagy baj azonban, hogy az összes forrásokat egybevetve sem tudjuk az eseményeket teljes pontossággal megállapítani s ez a körülmény rendkívül megnehezíti az egyes kútfők kritikáját.

Ha a Chalk. által esetleg felhasznált források után kutatunk, két elv szerint járhatunk el: vagy csak az egyes egykorú krónikákat, általában feldolgozásokat vesszük tekintetbe, vagy az okleveles anyagot is. Tekintetbe véve azonban Chalk. életkörülményeit, — már a mennyire ismerjük őket, — nem tartom valószínűnek, hogy Magyar- vagy Lengyelországban megjelent, az utóbbi nemhez tartozó iratokról tudomása lett volna. Feltételezve, hogy történetírónk már csak feldolgozásokat ismert, ezeket fogom elbírálni felhasználhatóságuk szempontjából. Az okleveles anyagra akkor leszek tekintettel, ha az események lefolyásának abszolút valódiságára befolyással bírnak.

Ha pontosan ismernénk Chalk. életrajzát, tudnánk, hogy hol utazott, sokkal könnyebb lenne a kútfők megrostálása. Biographiájánál rámutattam, hogy legfeljebb csak Itáliában fordult meg rövid időre hazáján kívül. Így ha nemzetiségük és megjelenésük ideje szerint csoportosítjuk a forrásukat, nagy

valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy melyeket nem ismerhetett írónk.

1. A magyar források közül tekintetbe jönnek Thuróczy és Bonfinius művei,¹ melyek közül egyiket sem ismerhette Chalk. Thuróczy teljesen egykorú ugyan (1435 k. születik) s magas állásokat betöltő ember, ki 1486. személynöki ítélőmester lesz. A «*Chronicá*»-ról nem bírhatott tudomással Chalk., hiszen ennek első kiadása 1488-ra esik, a mikoriban ő már élete legvégén volt, ha ugyan még egyáltalában élt. Így már a külső körülményeknél fogva ki van zárva a kölcsönhatás. Bonfini még későbben írt, különben is munkájának minket érdeklő része még nem önálló, hanem Thuróczy, Aeneas Sylvius, Callimachus elbeszéléseinek kompilációja.² Thuróczy, mint egykorú, jó állásban levő egyén, nem szorult írott forrásokra a Hunyadiak korának megírásánál, csak hallomás, vagy személyes tapasztalatai után írt. Fontossága tehát csak annyiban van reánk nézve, a mennyiben a magyar felfogást tükrözi vissza s ebből a szempontból kriteriumul szolgálhat. Bonfini említett forrásain kívül még alig támaszkodik hallomásra, azt mondhatnók, hogy kritikánk szempontjából csaknem teljesen értéktelen.

2. A lengyel források: Dlugoss és Callimachus művei. Ezek még távolabb estek Attikától, mint a magyar írók; különben is ugyanolyan nehézségek merülnek fel, mint az előbbi esetben. Dlugoss munkája³ 1480-ig terjed s az óriási mű első kiadása csak 1614-ben jelent meg,⁴ addig csak kéziratokban terjedt el. Leszámolva azzal a csekély valószínűséggel, hogy Chalk. valahogyan még kéziratban hozzájutott Dlugoss művéhez (alig ír

¹ M. Johannis de Thurócz «*Chronica Hungarorum ab origine gentis . . .*» Kiadva Schwandtner «*Scriptores rerum Hungaricarum*» I. 1746. Bécs; Antonii Bonfinii «*Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia.*» Kia. J. Sambucus, Basileæ, 1568.

² L. Helmár Ágost «*Bonfiniusnak, mint történetírónak jellemzése.*» Budapest, 1876. 28—30., 38. l.

³ J. Dlugossi seu Longini *Historiæ Poloniæ libri XII.* ed. Huyssen. Lipsiæ 1711. a II. kötet megjelent u. o. 1712.

⁴ L. Potthast «*Bibliotheca historica medii ævi.*» Berlin, 1896. 381. l.

lengyel dolgokról, csak épen hogy néhány helyen megemlíti a nevüket), bátran megállapíthatjuk, hogy a «*Historiæ Polonicæ*»-t nem ismerte. Callimachus¹ 1437-ben született, harmincz éves korában II. Pál pápától, a humanizmus nagy ellenségétől üldözve Lengyelországba menekült s itt halt meg 1496-ban nagy tiszteletben. Művét csak 1484 után írta, hogy mikor, biztosan nem tudhatjuk.² Igaz, hogy hamar hírré tett szert, már Bonfinius felhasználta, de, hogy rövid pár év alatt a már török uralom alatt levő Görögországba is eljutott volna, nagyon valószínűtlen. Nyugattal nem volt már akkor olyan szoros az összeköttetés!

Nagyon fontosak azonban a két író művének forrásai. Az üldözött Callimachust Sanok György lemergi érsek, a nagy humanista vette pártfogásába. Ez a Sanok pedig, mint Ulászló király kedvelt híve, részt vett annak hadjárataiban, a várnai csatában is, ott volt a keresztény sereg hátamegett, nem messze az ütközet színhelyétől. Így legközvetlenebb tapasztalatai alapján dolgozathatott a nevezetes évek megírásán s egy munkáját említi is Callimachus, melynek «*de evocatione Vladislai regis ad regnum Ungariæ ac eius expeditionibus contra Turcas*» lett volna a címe.³ A Sanok bizalmát bíró humanista így a pártfogója által összegyűjtött anyagot felhasználhatta s előadása, a humanista történetírás sajátosságai és bizonyos részrehajlástól pártfogója és Ulászló iránt eltekintve, az igazsághoz valószínűleg közel áll. Nagyon használható pontossága és kimerítő volta miatt.

Dlugoss is nem kevésbé jó forrásból merítette adatait. Mint fiatal pap 22 éves korában Zbigniew Oleśnicki krakói püspök titkára lett. Zbigniew fényes pályát futott meg, 1430-tól

¹ Munkája: «*De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis libri III.*» Kia. Schwandtner *Scriptores* I. 433—518. l.

² Callim. életére nézve l. Schwandtnernél a Brutus által készített biographiát; saját előszavát; továbbá H. Zeissberg «*Analekten zur Geschichte des XV. Jahrhunderts*», a *Zeitschrift f. österr. Gymn.* 1871. 81—114. l. és ugyancsak Zeissberg «*Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*» Leipzig, 1873.

³ Zeissberg *Analekten*. 92. l.

fogva ő volt az igazi vezető személyiség Lengyelországban s feltételezhetjük, hogy Ulászló hadjáratairól is a legpontosabban értesült. Kezéhez jutott Aeneas Sylvius pár levele, melyekben az nem valami hízelgően szólt az elesett fiatal királyról; ez indította őt arra, hogy élénk levélváltást folytasson az akkor még jelentéktelen állású humanistával, sőt, hogy elkérje tőle levelei gyűjteményét.¹ Mindezen, így összegyűjtött történeti kincs örököse Dlugoss lett s míg munkájába egyfelől számos hiteles okiratot szőtt be, az eseményeket nagy részletességgel adta elő, de lengyel nemzeti célzattal. Így Dlugoss és Callimachus munkájában két igen fontos bázist nyertünk kritikánkhoz, részletes és megbízható keresztény forrásokat, melyekből régibb, teljesen egykorú értesülésekre lehet visszakövetkeztetni.

3. Az olasz források között legelső helyen állanak Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa (1458—64.) művei és levelei.² Az aránylag fiatal humanista ekkor még (1442—7.) III. Frigyes kancelláriájában sekretáriuskodott s így nemcsak fontos hivatalos tudósítások mentek át a kezén, hanem magánértesülései is kitünőek voltak; hogy egyebet ne említsek, sűrű levélváltást folytatott a szerencsétlen végű Cesarini Juliánossal.³ Munkáinak jellegét a mi szempontunkból két érdekes érzelmi momentum adja meg: egyrészt feltétlen híve volt III. Frigyesnek és V. Lászlónak, másrészt később nagyravágyásától vezérelve kora vezető szelleme akart lenni s heves buzgalommal karolta fel a legkedveltebb eszmét, a török kiűzését Európából. Munkái, főleg levelei a teljes egykorúság jegyében keletkeztek, a legnagyobb hitelt érdemlik.

Azonkívül még más szempontból is érdekel ő bennünket.

¹ Zeissberg «Analekten» hosszabban beszél erről a levélváltásról.

² Aen. Sylv. Piccol. Opera omnia. t. I.: Opera Geographica et historica. Helmstadii 1699. t. II.: a Blondus művéből készített Epitome, a Historia Bohemica és a Historia rerum Friderici imperatoris III. Helmst. 1700.; Pii II. Commentarii Francofurti 1614.; levelei kiadva a Fontes rerum Austriacarum II. Abth. t. 61—62. Wien, 1909. fordítása: Enea Silv. Picc. Briefe. Übers. von M. Meil 1911.

³ Az előbbiekhöz még l. Joh. Haller «Pius II. ein Papst der Renaissance.» Deutsche Rundschau 1912. nov. 194—220. l.; Pastor «Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance.» Freiburg, 1904. II. B.

Már fiatal korában a legkiválóbb humanisták közé tartozott, levelei kitünő latinságuk, szellemességük folytán nagy hírnévnek örvendtek s csakhamar elterjedtek. Aen. Sylv. maga írja meg Zbigniewnek, hogy barátai hogyan lopták el a leveleit s terjesztették el csakhamar több példányban.¹ A tudományszomjas, képzett Chalk., ha egyáltalában megfordult Itáliában, láthatott egy példányt belőlük, semmi korbeli különbség sem állott ennek útjában.

A nélkül, hogy a fontosabb források között itt méltatnám Wavrin és Beheim munkáit,² áttérek a két legfontosabb forráscsoportra, a görögre és a törökre.

4. A főbb görögnyelvű források erre a korra nézve Chalk.-en kívül Dukas, Phrantzes és Kritobulos művei.³ Dukas műve 1341—1462-ig terjed, tehát körülbelől hasonló kort ölel fel, mint a «Historiæ». Maga a szerző genuai szolgálatban állott, fordult meg kétszer is (1455—56.) a szultán udvarában. Tudósításaihoz a törököktől is nyert anyagot. Phrantzes magas állású ember volt, először Konstantin császár, majd, Konstantinápoly bukása után, Thomas Palæologus despota udvarában s többször vett részt fontos követségekben. Késő öregségében kolostorba vonulva írta meg — azt mondhatjuk — sokat hányatott életének történetét. Kritobulos II. Mohammed szultán történetét írja meg 1451—67-ig. Mindezekről a munkákról még mindig nem rendelkezünk igazán megbízható kritikával, még mindig Berger de Xivreynek annyira elfogult és igazságtalan megjegyzése az uralkodó (még Krumbacher is átveszi!) A francia tudós szerint Dukas és Phrantzes munkáit históriai missiójuk érzetén kívül az elveszett haza iránt érzett kegyelet is befolyásolja s ha ennek hatása alatt el is hallgatnak egyes dolgokat, sohasem másítják

¹ Zeissberg «Analekten . . .» 86.

² Kiadva: «Jehan de Wavrin krónikájából.» Kropf Lajostól. Századok. 1894.; Bleyer Jakab «Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából.» Századok. 1902.

³ Ducæ Michælis Ducæ nepotis Historia Byzantina, recognovit J. Bekkerus. Bonnæ 1834.; Georgii Phrantzae Annales, ex recensione Immanuelis Bekkeri Bonnæ 1838.; *Κριτόβουλος «Βίος του Μωαμέθ σ'»* kiadva a Mon. Hung. Hist. vol. XXI. I. partie.

meg a tényeket¹ s megejtő stilussal méltatja a két író érdemeit. Berger de Xivrey azonban írhat igen szépen, de, hogy pontosan verifikált tényekre támaszkodna ítéleteinél, azt nem hiszem épen annál a lesújtó kritikájánál fogva, melyet Chalk.-re mond. Megengedem, hogy Dukas a bizánczi dolgokról pontos értesüléseket szerezhetett, hogy Phrantzes a mizithrai udvar minden aprólékos ügyét jól ismerte, de épen a nekem szükséges adatainak soványsága, sőt a legtöbb esetben teljes hiánya, azt bizonyítja, hogy jóval szűkebb látókörűek a távolabbi események felfogásánál, mint Chalk.; a mi jóhízműségüket illeti, azt igazán nincs okunk kétségbevonni. Másként áll a dolog Kritobulossal, ki művét egyenesen Mohammed szultánnak ajánlotta; ez talán elég is jellemzésnek. Itt már igazán feltételezhetünk rosszakaratú elhallgatást, esetleg elferdítést is, ismerve a hivatalos török történetírás irányát.

Semmi nyoma sincs annak, hogy valamelyikük munkáját ismerte volna Chalk., hiszen mind a négyen egykorúak körülbelől, egyikük munkáját sem vonta még be az idő a történetírókat csalogató patinával. Az összehasonlítás azonban írónk és honfitársai művei között nagyon tanulságos. Egyrészt szépen dokumentálják, hogy egy török összeköttetéstől távol álló író hogyan lehetett értesülve a távolabbi színhelyeken lejátszódott hadjáratokról, másrészt már ez által is utalnak arra, hogy Chalk.-nek más forrásokat is kellett használnia s értesülései az övékétől különböző életkörülményeket feltételeznek.

Ezeket a főbb görög írókon kívül még a várnai csatánál egy másik érdekes forrás-csoporttal is meg fogunk ismerkedni.

5. Szándékosan hagytam utoljára a török forrásokat, mert ezekkel áll legközelebbi rokonságban a «Historiæ». Elsősorban, mint egykorúak, az ismeretlen szerzőtől fenmaradt «Tevárikh-i-ál-i-Oszmán» és Nesri munkája, a «Tárikh-i-ál-i-Oszmán» jönnek tekintetbe.² Az elsőt Verancsics Antal hozta magával egy portai követsége alkalmával; a mű az oszmánbirodalom alapí-

¹ i. m. 18. l.

² Thúry József «Török történetírók.» Budapest, 1893. I. k. a Tevárikh a 17—28. old., Nesri 29—72. old.

tásától az 1472-ik év közepéig terjed. Életkörülményeit csak hozzávetőleges számítással lehet meghatározni: talán 1425 körül született és mikor művét írta, 1486-ban, hatvan éves lehetett. Tehát kortársa volt Hunyadi Jánosnak. Forrásaiul a legrégebb regés elbeszélésekhez, mint maga mondja, régebb tárikhokat is használt. De már Nicea elfoglalásának (1330.) leírásánál szájhagyományra támaszkodik. Szívasz bevételét Timur-Lenk által (1400.) egy, a várban bennlevő katona elbeszélése alapján írja meg, vagyis itt már szóbeli közlésre támaszkodik s az utoljára elbeszélte eseményekről yalószínűleg közvetlen tudomással bírt.¹ Valószínű tehát, hogy a XV-ik századbéli események megírásánál nem kell irott forrást feltételeznünk, főleg Hunyadi hadjáratának elbeszélésénél nem, hiszen ezek idején a szerző már elég felsepedült volt ahhoz, hogy az egész oszmán birodalmat rettegéssel eltöltő eseményekről személyesen szerezhessen tudomást.

Nesriőr csak annyi biztos, hogy 1512—20 évek között halt meg s 1481-ben már hadjáratban vett részt. Munkájában szól még a szeldsuk szultánokról, sőt Oguz khán utódairól is, az 1485-ik évvel zárja le művét, mely még 1495 előtt elkészült. Forrásai régebb irott művek, a szájhagyomány, szóbeli közlések és saját tudomása. Hogy melyik adatát honnan merítette, azt rendkívül nehéz meghatározni, mert maga beszél el esetet arra, hogy Erthogrul korában történekről szájhagyományból értesült.² Főfontossága egykorúságában s abban a körülményben rejlik, hogy esetleg régebb, ma már ismeretlen tárikhokat is fenntartott.

E két író munkájából kompilálta Leunclaviusa saját műveit, a «Historiæ Musulmanæ»-t és az «Annales Sultanorum»-ot,³ azért külön nem is foglalkozunk ezekkel.

¹ L. Thúry bevezetését i. m. 12—14. l.

² L. ugyanannak Nesri fordításához irott bevezetését. 29—31. l.

³ Historiæ Musulmanæ Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptæ, libri XVIII. . . Opus Joa. Leunclavii Amelburni. Francofurti 1591.; Annales Sultanorum Othmanidarum, a Turcis sua lingua scripti . . . Joa. Leunclavius . . . latine redditos illustravit et auxit, usque ad annum 1588. Francofurti 1588.

Turszun bég munkájából, a «Tárikh-i-Ebulfeth szultán Mohammed khán»-ból (a hódító Mohammed szultán története) csak az 1456-iki nándorfehérvári ostrom leírását használhatjuk fel, a mennyiben az 1451—91. években történt dolgokat öleli fel. Turszun valószínűleg 1423 körül született, magas hivatalokat töltött be (fődefferdár volt) s személyes tapasztalatai, vagy megbízható hallomás után írhatta művét 1491—2. körül.¹

Utoljára kellett hagynom a legnagyobb régi oszmán történetírót, Szeád-eddin «Táds-et-teváríkh»-ját, a «Történetek koronáját», a nagy időkülönbség miatt. A genialis, óriási képzettségű Szeád-eddin (sz. 1536 k., megh. 1599.) a XVI. század második felének legnagyobb befolyású török államférfia volt, azonban, sajnos, munkájának minket érdeklő részét csak más forrásokból, nevezetesen Mevlana-Idrisz és Nesri munkájából merítette;² azonkívül felhasznált más tárikhokat is, a nélkül, hogy megemlítette volna ezt.

Ezek azok a főbb török források, melyekkel összevetve Chalk. művét ki kell derülni, hogy az utóbbi mennyiben használt fel török szóbeli közléseket és írott munkákat.

*

Mindezen források közül egyenes összeköttetést közöttük és Chalk. műve között csak Aeneas Sylviusnál és a török íróknál, illetve ezek forrásainál feltételezhetünk; a többi inkább csak az értesülés eredetére és megbízhatóságára nézve nyújt felvilágosítást. Most nincs egyéb hátra, mint hogy az események elbeszéléseit külön-külön bonczoljuk s végül konkluzió képen bírálatot mondjunk Chalk. eljárásáról és műve felhasználhatóságáról.

MISKOLCZI GYULA.

¹ L. Thúrynál 73—75. l.

² U. o. 96—103. l.

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORÚK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Első közlemény.)

I.

Alkudozások I. Ferdinánd és Izabella közt. A királyné halála (1559.), a tárgyalások megszakítása. Zay Ferencz kassai kapitány jelentései, támadó fellépése; fegyverszüneti tárgyalások 1561. Kölesönös hadi készülődések.

A porta és I. Ferdinánd közt 1559 januárius 31-én megkötött béke a felek tényleges birtoklását szentesítette. A békekötés az északkeleti felföldön 1556 óta változó szerencsével folyt várháborúk további menetére is elhatározó befolyást gyakorolt, mert a porta közvetlen beavatkozása Erdély érdekeinek védelmére — legalább egyelőre — kizártnak volt tekinthető. Elsősorban ez a körülmény, továbbá az északkeleti felföld politikailag megbízhatatlan nemességének körében ugyanekkor mutatkozó elszakadási törekvések¹ és végül a mult (1558.) év folyamán nagy erőfeszítéssel és tetemes áldozattal megújuló háborúnak, főleg Kisvárdá ostromának² sikertelensége, — a beteges és fia jövődő sorsáért aggódó Izabella királynéban az I. Ferdinánddal való békés megegyezés szükségességének gondolatát megerősítették.

Lényegileg ugyanerre az álláspontra helyezkedett a bécsi

¹ Köztük van Bebek György, Ferencz fia (*Szamosközy*: I. 8. l.), Perényi Gábor (Erd. Orsz. Eml. II. 47. *Veress E.*: Izabella királyné. 467. l.), kit Perényi Ferencz és fiai követtek. Tört. Tár. 1903. 131. l.

² Erd. Orsz. Eml. II. 46—47. l. *Szamosközy*: I. 9. l. *Istvánfy*: XX. p. 241—42. l.

udvar is. Innen van az, hogy Báthory András a királyné betegkedéséről szóló hírek hatása alatt a béketárgyalások megkezdését halaszthatatlan teendőül jelölte meg. Ez volt Miksa főherceg felfogása is; a magyar tanácsosok nézete szerint előnyös béke csak Izabellával köthető, mert a politikai alakulások a királyné halála esetén kiszámíthatatlanok lévén, az sem látszott lehetetlennek, hogy Erdélyt a török egészen magának foglalja el.¹ Ezen indokok alapján Báthory András 1559 májusában összeköttetésbe lépett Balassa Menyhérttel s a török fenhatóság végzetes voltára való hivatkozással, mely miatt sem Izabella, sem fia János Zsigmond helyzete nem mondható biztosítottnak, s azon tényre való utalással, hogy I. Ferdinánd és Izabella ellenségeskedése a múltban is csak a porta hatalmi törekvéseinek kedvezett, felszólította Balassát, hogy indíttassa meg a végleges béke megkötésére irányuló tárgyalásokat, természetesen méltányos alapon és elfogadható feltételek mellett.² Izabella, Báthory András leveléről tudomást szerezvén, az abban felhozott érvek hatása alatt kész volt a tárgyalások megindítására, annál is inkább, mert a szultán már előzetesen beléegyezett abba, hogy Izabella Ferdinánddal öt évre szóló békét köthessen;³ kikötötte azonban, hogy az alkudozások a két udvar közt közvetlenül, s ne — mint eddig, — a lengyel király közbenjárásával folyjanak, mert így a hosszadalmasságot elkerülhetik; továbbá, hogy Ferdinánd Kisvárdából vonja ki hadait, vagy ha erre nem hajlandó, legalább hasson oda, hogy a vár őrsege a környék lakosságát ne zaklassa; ebben az esetben ő maga a szalkai és kállói erősségeket leromboltatja.⁴ A bécsi

¹ «Nunc regina gravissimis morbis oppressa decumbat atque credatur, illam haud diutius supervicturam, ex illius morte multae et variae mutationes, atque ex his multum periculi . . . evenire posset.» . . . «Verendum enim est, ne Turcae quoque audita reginae morte, se forte in Transsylvania intrudant» etc. Miksa főherceg 1559 június 5-i levele I. Ferdinándhoz. (Eredetiye bécsi áll. levéltár. Hung.)

² Báthory András 1559 májusában Balassának írt levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

³ Balassa Menyhért 1559 májusában Báthorynak írt levelében. Egykorú másolatban u. o. Említi ugyanezt *Forgách* is: *Commentarii* p. 183.

⁴ Balassa fent id. levelében. U. o.

udvar, melynek szintén érdekében állott az alkudozások gyorsabb menetének biztosítása, a közvetlen tárgyalások megindítására vonatkozó javaslat ellen nehézséget nem támasztott, de Kisvárdra kiürítéséről tudni sem akart; ellenben Ferdinánd gondoskodni fog arról, hogy kisvárdai őrsége a további ellenségeskedésektől tartózkodjék, ha Izabella a szóbanforgó két erősséget leromboltatja s hadait azokról a területekről kivonja.¹

Ámbár I. Ferdinánd javaslatai a bécsi udvar merev álláspontjáról tanuskodtak, Izabella a további tárgyalások elé nehézséget támasztani már csak azért sem akart, mert a királyi javaslatok részleteit nem ismerte s így a megegyezés lehetősége még mindig fenállott. Az erdélyi és a lengyel királyi megbizottak, — Izabella ugyanis ez utóbbiak jelenlétét is szükségesnek vélte, — Ferdinánd biztosaival Szepesvárrott találkoztak, hol közvetlenül értesülhettek a bécsi udvar következő feltételeiről: A királyné elégedjék meg Erdélylyel s mindazon várait és helységeit, a melyek Magyarország területén vannak, adja vissza;² a királynénak tudnia kell, hogy Ferdinánd király Erdélyt magát is csak a szultán kedvéért engedte át, de az Erdélyen kívül fekvő részeket a porta hozzájárulásával magának tartotta és elhatározott szándéka azokat, a mennyiben idegen kézen vannak, minél rövidebb idő alatt visszaszerezni. Ha, a mint valószínű is volt, az erdélyi követek a királyi biztosoknak ezen első előterjesztését visszautasítanák, azt a megoldási módot is felvethetik, hogy Izabella legalább a tiszáninneri részeket adja vissza Munkácsal, Huszttal és Tokajjal, magának mindazt megtartván, a mit

¹ «Si D. V. Magnifica duo illa castella Kálló et Zalka, ita prout se facturam nunciavit, demolietur et distrahi faciet, gentes insuper reginæ a partibus illis amovebit, contenta est majestas quoque Sua Regia dare serium mandatum capitaneis et militibus in arce Kisvárdá constitutis, ut ad finalem usque coeptorum tractatum istorum conclusionem ab omni hostilitate, rapinis et direptionibus, pauperumque oppressionibus se contineant» etc. Báthory András 1559 májusában Balassához írt leveléből. Egykorú másolatban u. o.

² «Ut regina ipsa sit contenta sola Transylvania, antiquis ac legitimis suis metis et limitibus inclusa, restituatque arces et reliqua loca, quæ nunc extra illam in Hungaria tenet.» Az 1559-i (bővebb datum nélküli) utasításban. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

a Tiszántúl ténylegesen bír.¹ Sőt I. Ferdinánd végső esetben hajlandó összes tiszántúli birtokait és foglalásait is átengedni Izabellának, ha ez a tiszáninneni részekről végkép lemond, átadja Husztot a hozzátartozó Máramaros vármegyével és a sóbányákkal, Munkács és Tokaj várakat összes tartozékaikkal. Ez utolsó esetben azonban I. Ferdinánd ragaszkodik Kisvárdá és tartozékainak birtoklásához.²

A királyi biztosok előterjesztései rendes körülmények között komoly béketárgyalások alapjául alig szolgálhattak, mert a követelések ellenértéke: a tiszántúli részekben levő királyi ditio, jelentéktelen kárpótlás volt. Gyuláról és tartozékairól pedig, — úgy látszik, — szó sem esett. Izabella azonban, ki halálát közeledni érezte, fia sorsát biztosítani óhajtván, messzemenő engedelményekre is kész volt; így jött létre köztük egy újabb egyezség, melynek értelmében: I. Ferdinánd király János Zsigmondot fiául fogadván, egyik leányát nőül adja hozzá; ez azonban a «választott király» címéről köteles lemondani, Abaujvármegyét teljesen átengedi és megelégszik Munkács és Huszt várak, Máramarosvármegye, Alsó-Magyarország és Erdély birtokával, Bereg- és Ugocsavármegyék közös birtokok lesznek s mindennemű jövedelmükön osztozni fognak.³ Ez az egyezség azonban, mely János Zsigmond joghatóságát az északkeleti felföldről jóformán teljesen kiszorította, törvényerőre nem emelkedhetett, mert Izabella a ratificatio előtt, 1559 szept. 15-én elhalt, a tanácsurak pedig, kik tudomást szereztek a legutóbbi megállapodások kedvezőtlen tartalmáról, a tárgyalásokat egyelőre beszüntették.⁴

¹ «Agant de restitutione vel saltem eorum locorum, quæ nunc citra Tibiscum tenet, qualia sunt Munkács, Huszt, Tokaj et alia, reservatis sibi reliquis, quæ ultra Tibiscum possidet.» U. o.

² «Si vel hac ratione nihil proficerent, relinquunt illi totam illam partem regni, quæ est ultra Tibiscum, modo infra declarando, non saltem illam, quam nunc regina tenet, verum etiam, quam nunc nos possidemus, atque ipsa e contra restituat omnia illa loca, quæ nunc citra Tibiscum possidet, videlicet arcem Huszt.» etc. «In hoc tamen ultimo puncto commissarii nostri omnes vires adhibeant, ut arx Kisvárdá cum omnibus suis pertinentiis penes nos et ditionem nostram relinquatur.» U. o.

³ *Forgách Fer.*: Commentarii. p. 185.

⁴ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. IV. tom. I. p. 627—28.

A fejedelmi tanácsosok álláspontja teljesen érthető volt, mert hiszen Izabella tisztán csak érzelmi momentumok hatása alatt szánta el magát jelentékeny gazdasági előnyök feláldozására, míg ugyanezen indokok az új kormányzat alatt ható erővel már nem bírtak. Az erdélyi rendek és befolyásuk alatt János Zsigmond is, csak oly alapon kívánták tehát a tárgyalások folytatását s a megegyezés létrejövetelét, mely Erdély gazdasági érdekeit nem sérti. Az 1560 januáriusában a lengyel király követivel egyidejűleg Bécsbe érkező fejedelmi megbízottak: Csáky Mihály kancellár és Hagymási Kristóf huszti kapitány¹ valóban az Izabellától megkezdett és már befejezetteknek tekintett diplomatai alkudozások figyelembevételével, teljesen új alapon kezdtek tárgyalásokat a bécsi udvarral, melyek eredménye azonban mindössze csak félévre (1560 júl.-decz.) szóló fegyverszünet lett.²

A fegyverszünet lezárta után a béketárgyalások újból való megindítására a felek részéről kísérlet nem történt, sőt ellenkezőleg, János Zsigmond vezéreit az északkeleti határok megerősítésére utasította, míg ugyanekkor Ferdinánd a gyulai vár őrségének szaporítását rendelte el. Az erdélyiek készülődései főként az új kassai főkapitányt,³ csömöri Zay Ferenczet aggasztották, s 1561 februárius 6-án a *szalkai vár* építéséről tudósítván a királyt, arra hívta fel figyelmét, hogy a vár felépíttetése első sorban I. Ferdinánd titkos híveinek: Balassa Menyhértnek és Báthory Miklósnak, az ecsedi vár urának lesz kellemetlen, s János Zsigmondtól való nyílt elszakadásukat késleltetni fogja. Balassa és Báthory erre a körülményre figyelmeztették is Zay Ferenczet, kérve a főkapitányt, hogy a várépítés ellen keményen tiltakozzék a gyulafehérvári udvarban s ott jelentse ki, hogy az erősítési munkálatok folytatását kihívásnak tekinti.⁴ Két nap

¹ 1559 december 2-án kelt megbízólevelök eredetije a bécsi áll. ltárban. (Hung.) L. egyébiránt *Bethlen*: V. tom. II. p. 1—2.

² Az erre vonatkozó tárgyalásokat ismertetem: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulása történetéhez cz. dolgozatomban. Századok. 1913. 96—98. l.

³ *Thallóczy L.*: Csömöry Zay Ferencz. 125—26. l.

⁴ Zay 1561 febr. 6-i levele I. Ferdinándhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

múlva, bizonyára az időközben szerzett értesülések alapján, — azt a riasztó tudósítást küldte I. Ferdinándnak, hogy nemcsak Szalka, hanem *Kálló* megerősítése is folyamatban van, az atyai és kisvárdai királyi várak nyilvánvaló veszedelmére; tudomása van arról is, hogy a János Zsigmond-pártiak Szöllös városában és valahol Kassa közelében is szándékoznak erődítéseket létesíteni, — a mit különben a Tokajhoz szállított fagerendák is igazolnak, — sőt a tokaji vár védelmi állapotba helyezését is befejezték. Mindezek miatt a főkapitány sürgős közbelépést tart szükségesnek s a szalkai és kállói erődítmények haladéktalan lerombolását kívánja, a mire maga fog vállalkozni a legközelebbi napokban.¹

A kassai kapitánynak I. Ferdinánd fegyveres közbelépését sürgető előterjesztései nem voltak indokolatlanok. A János Zsigmond-párti határvárak megerősítése, őrséggel való ellátásuk ugyanis nagy hatással volt a szomszédos megyék nemességének politikai pártállására. Homonnai Drugeth Gáspár, az északkeleti felföld egyik legbefolyásosabb főnemese, Ungvár és Jeszenő ura, nyíltan átpártolt János Zsigmondhoz; s hogy példáját sokan követték, mutatja Zemplén- és Ungmegye magatartása. E két vármegye Zaynak hadfelkelést tartalmazó parancsáról nem vett tudomást, Kassára egyetlenegy fegyverest sem küldött, azzal az indokolással, hogy nem ismernek magyar törvényt, mely őket arra kötelezné, hogy valamely kapitány felszólítására felkeljenek.² Midőn Zemplén- és Ungmegye határozata nyilvánosságra jutott, Abaujmegye is visszarendelte csapatait, úgy, hogy Zay most már a kérdés erőszakos megoldásától sem riadt vissza,

¹ Zay 1561 febr. 8-i levele a királyhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² «Præterea hoc humillime S. V. Matti conqueri possum et cogor, de inobedientia comitatum Zempliniensis et Ung, eo quod non curatis clementibus requisitionibus et seriis mandatis S. Mattis Vrae, nunc, cum maxime opus fuerat eorum opera, ad plurimat meas sollicitationes ne unicum quidem hominem, vel nobilem, vel plebeum, prout de bonis eorum tenerentur, miserint, immo arroganter responderunt, se non posse quemquam mittere, eo quod decreta articulorum non continerent, ut ad requisitionem alicuius capitanei tali modo insurgere debeant.» Zay 1561 márczius 4-i levele. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

csak hogy a mozgalom továbbterjedését megakadályozza. A rendelkezésére álló hadierővel még februárius folyamán váratlanul megtámadta a szalkai kastélyt, azt kiostromolta, védőit elfogta, az erődítményeket pedig teljesen leromboltatta. Kálló megvétele már nehezebb feladat lévén, Zay ostromgépeket hozatott Kassáról és Perényi Gábortól, de az álnok Balassa Menyhért kérésére, ki a kassai kapitány fellépése következtében János Zsigmond támadásától tartott, a mi azután Balassa számításait halomra dönthette volna, Kálló ostromát meg sem kísérelve, visszatért Kassára, sőt a szalkai hadifoglyokat is hazabocsátotta.¹

János Zsigmond a szalkai vár lerombolása miatt azonnal támadhatott volna, ha eddigi készülődéseinek tulajdonképeni célja a Ferdinánddal való háború felidézése lett volt. A fejedelem fegyverkezése azonban, bár volt oka bizalmatlankodásra, ekkor még nem irányult Ferdinánd ellen, inkább óvatossági intézkedés volt a bécsi udvartól tervezett moldvai expedícióval szemben. Ugyanis Heraclides Jakab törekvései² a moldvai fejedelemiség megszerzésére Ferdinánd, illetőleg magyarországi vezérei közreműködésével, méltán aggaszthatták a gyulafehérvári udvart, mert Heraclides fegyveres beavatkozása a Ferdinánd és János Zsigmond közt esetleg megújuló háborúban valószínűnek látszott. A trónkövetelő maga is főleg azon az alapon kérte a bécsi udvar támogatását, hogy bármikor kész Erdélyt megtámadni s ezt a porta sem fogja ellenezni, mert az oláhoknak mindig meg volt engedve az Erdélylyel való hadviselés.³ János Zsigmond azonban, hogy a bonyodalmakat elkerülje, a szalkai

¹ Zay fent id. 1561 márczius 4-i levele. (U. o.) Sigler: Chronológiája. (Bél: Adparatus etc. 83 l.) Bethlen: V. tom. II. p. 9.

² Thallóczy L.: Zay Ferencz. 126. s köv. l. Istvánfy: XX. p. 246. s köv. l. Forgách: Comment. p. 218—27. l.

³ «Item promitto me, quoties opus fuerit, contra Transylvanos pro eius Matte Sac. velle belligerari, quod Turca non impedit. Semper enim fuit licitum Valachis contra Transylvanos bella gerere.» 1560 márcz. 3-án kelt okiratából. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.) Mint ismeretes, Forgách Ferencz is nagy jelentőséget tulajdonított Heraclides fejedelemiségének Erdély visszafoglalása szempontjából. Archiv für siebenbürg. Landeskunde. 1853. I. 289—92. l. Új magyar Múzeum. 1854. II. 194. Erd. Orsz. Eml. II. 140—41. l.

esetről hivatalosan nem vett tudomást, sőt kevéssel annak megtörténte után lépéseket tett újabb fegyverszünet megkötésére. Így vélte a statusquo fenmaradását biztosíthatónak legalább addig, míg a moldvai események lezajlanak.

Törekvései ellen a királyi udvarnak kifogásai nem voltak, ellenkezőleg, Ferdinánd két évre terjedő fegyverszünet megkötése elől sem akart elzárkózni;¹ a fejedelem ennek következtében 1561 április 3-án beküldötte a fegyverszünet megújítására vonatkozó következő feltételeit: A háboruskodások mindkét részen szűnjenek meg; a felek mindazon területeket, melyek a fegyverszünet előtt birtokukban voltak, annak tartama alatt is megtartják; a közösen birt részek továbbra is közös birtokok legyenek.² A magyar tanácsosoknak János Zsigmond javaslataira mindössze annyi megjegyzésök volt, hogy a fejedelem tartózkodjék a királyi czim használatától s engedje át Bereg- és Ugocsavármegyéket.³ Ez utóbbi észrevételt Ferdinánd is magáévá tévén, ezen megyék átengedése fejében beléegyezett a fegyverszünet megújításába, melyet azonban előbbi álláspontjával ellentétben, csak egy évre tartott megköthetőnek.⁴ A királyi udvar János Zsigmond sürgetésére⁵ utóbb a két éves fegyverszünetről sem vonakodott, de egyébként a nevezett két megye birtoklásának kérdésében nem engedett, sőt az ellen is tiltakozott, a mit pedig a fejedelem május 6-i válaszában magának új feltételként kikötött, hogy párthívei a határvidékeken erősségeket emelhesse- nek s a Tisza folyón szabad sószállítást üzhessenek.⁶ Ferdinánd a fegyverszünet okiratát tényleg ilyen értelemben állíttatta ki (június 7.) s küldötte meg a gyulafehérvári udvarnak.⁷

¹ János Zsigmond Miksa főherceghez 1561 ápr. 3-ról kelt iratának bevezető sorai. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

² János Zsigmond fent idézett okiratában 1561 ápr. 3-ról. Eredeti- ben u. o.

³ 1561 ápr. 22-ről kelt véleményök. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁴ Miksa 1561 ápr. 23-án kelt válasza. Fogalmazványban u. o.

⁵ 1561 május 6-ról keltezve. Eredetiben és egykorú másolatban u. o.

⁶ Ferdinándnak a tanácsosok részére adott javaslata 1561 június 2-ről. Eredetije u. o.

⁷ 1561 június 7-ről. Fogalmazványban u. o.

János Zsigmond válasza a Ferdinándtól végérvényeseknek tekintett feltételekre sokáig késett. A késedelmet főként a magyar országgyűlés egybehívása (aug. 20-ra) okozta,¹ melyre a király hivatalosan a kizárólag János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi megyék nemességét is meghívta. A fejedelem ebből a tényből teljes joggal következtethette, hogy Bereg- és Ugocsa vármegye átengedésével a tiszántúli és felsőmagyarországi részek birtoklásának ügye korántsem lesz véglegesen rendezve, mert csak idő kérdése, mikor állítják eléje feltételül az összes Erdélyen kívül fekvő területekről való lemondást. A minő alapon kívánták tőle Bereg- és Ugocsavármegye átadását, ugyanolyannal támaszthattak igényeket akár Biharmegyére vonatkozólag is, melynek jelentékeny része ugyanekkor tudvalevőleg Gyula várához adózott. Válasza tehát a június 7-i királyi resolútióra elutasító volt,² még Miksa október 6-án kelt felelete után is, ki a magyar tanácsosok újabb előterjesztésének megfelelően,³ János Zsigmonddal csak a június 7-i okirat alapján volt hajlandó fegyverszünetre lépni.⁴ A fejedelem álláspontjában észlelt, egyébként indokolt merevség, mely miatt a tárgyalások sikeres befejezése valószínűtlennek látszott, Miksát végre mégis arra bírta, hogy Bereg- és Ugocsa megyékre vonatkozó kizárólagos birtoklási jogigényeit a tanácsosokkal ellentétben⁵ egyelőre el-
ejtse s belényugodjék abba, hogy a felek a tőlük megszállva tartott részek birtokában a fegyverszünet leteltéig megmaradhatnak, kikötvén azonban, hogy az így János Zsigmond joghatósága alá jutott megyék és részek nemességét a magyar királytól hirdetett országgyűléseken való megjelenésben akadályozni nem szabad.⁶

¹ V. ö. Az erdélyi fejedelmi cím etc. dolgozattal. Századok. 1913. 98—99. l.

² 1561 szept. 4-ről. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 szept. 19-e után. Eredetiben u. o.

⁴ Fogalmazványban 1561 okt. 6-ról kelteve u. o. János Zsigmond okt. 29-i felelete eredetiben u. o.

⁵ 1561 nov. 30-ról. Eredetiben u. o.

⁶ Miksa főherczeg felterjesztése Ferdinándhoz 1561 decz. 12-ről. (Eredetiben u. o.) Ugyanez János Zsigmondhoz decz. 17-ről. (Fogalmazványban u. o.)

Így jött létre köztük az újabb fegyverszünet, mely azonban nem hozta meg az óhajtott békét. Zay Ferencz a hosszúra nyúlt fegyverszüneti tárgyalásokat kezdettől fogva bizalmatlansággal nézte. A János Zsigmondtól kezdeményezett alkudozások és az erdélyi fejedelem hadikészülődéseiről szerzett hírei¹ közt ugyanis ellenmondást látott s így a tárgyalásokban rejtett törekvéseket sejtett, melyek szerinte a tulajdonképeni czélokat leplezni voltak hivatva. I. Ferdinándhoz küldött jelentései nyilván tanuskodnak erről. Márczius 19-én azt jelenti a királynak, hogy megbízható értesülések szerint János király fia összes híveit figyelmeztette, hogy készenlétben álljanak, hogy első parancsára oda indulhassanak fegyveresen, a hová a szükség kívánja; jelenti, hogy a váradi vár ostromgépei is fel vannak szerelve; de nagyobb baj az, hogy a Gyula felé vezető úton Némethy Ferencz erőseget emeltetett és ennek következtében a várral való érintkezés csaknem lehetetlenné vált.² Egy hónappal később kelt jelentésében újból megerősíti a fejedelem hadikészülődéseiről adott híreit, azzal a bővítéssel, hogy János Zsigmondot állítólag 10 ezer főnyi oláh csapat is támogatja; a fegyverkezés tulajdonképeni czélja nem ismeretes előtte; némelyek szerint Gyula megszerzésére, vagy a gyanus magatartású Balassa Menyhért, Báthory Miklós és György, esetleg a szalkai támadás miatt épen a királyi ditio ellen irányul. Bármiként álljon is azonban a dolog, Zay a zsoldosok együtt tartását s a hátrálékos zsold haladéktalan megküldését sürgős szükségnek tekinti s ilyen irányban kéri a király intézkedését.³ Június 25-i levelében Balassa Menyhért felvilágosításaiként közli Ferdinánddal, hogy János Zsigmond már két ízben követet küldött a szomszédos török pasákhoz állítólag segítőcsapatokért, a mely hírek azonban Balassa nem akar hitelt adni, mivel a fejedelem jelenlegi helyzetét nem tartja alkalmasnak támadó fellépésre.⁴ Néhány nappal utóbb azonban biztos forrásból tudatja a királylyal, hogy Kovászó

¹ Miksa decz. 26-i levele Zayhoz, melyet utóbbinak 1562 januárius 5-i levele említ. (Eredetiben u. o.)

² 1561 márczius 19-i jelentése. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 ápr. 20-ról. Eredetiben u. o.

⁴ 1561 június 25-ről. Eredetiben u. o.

várába 600 rácz lovas, Nagybánya városába pedig mintegy 100 lovas érkezett, kikhez később rácz lovasok is fognak csatlakozni. Zay ezek alapján hirtelen támadástól tartván, a határmegyék nemességének parancsot adott, hogy a határokat állandóan őrizzék és minden módon akadályozzák meg az ellenpártiak esetleges becsapásait.¹

A kassai kapitány a készülődések láttára többször figyelmeztette az ellenpártiakat, hogy a béke megsértésétől óvakodjanak, de mint I. Ferdinándnak jelentette (aug. 16-án), kevés eredménnyel; Kovászó és Huszt őrségei a fegyverszüneti tárgyalások ellenére különféle hatalmaskodásokat követtek el a királpártiakkal szemben, kik ellen János Zsigmond állítólag újból fegyverkezik.² A hadikészületekről a titkos Ferdinándpárti Báthory Miklós értesítette Zayt egyik bizalmasa útján, a kassai kapitány figyelmét főleg Perényi Gábor tetteire híván fel, ki rettenetesen pusztítja a királpártiak birtokait; Báthorynak határozott értesülései vannak arról is, hogy János Zsigmond több, körülbelül 7—8 ezer főnyi csapatot tart készenlétben, sőt a budai pasának is parancsa van a portától, hogy a szükséghez képest csatlakozzék a fejedelem seregeihez, azután pedig Fülel ellen induljon, hogy a királyi csapatokat megossza. Mint Zay írja, Báthory tudósításait egyéb megbízható férfiak is megerősítették, s ezért hangsúlyozza, hogy a szükséges határvédelmi intézkedések megtételét halasztgatni végzetes mulasztás lenne.³ A sürgősséget igazolni látszott az a tény, hogy János Zsigmond egyik vezére, Serédi István a Kisvárdai István birtokában levő Szamosszeg közelében, Olcsva helységben fejedelmi parancsra, de a most már Gyulafehérvárt is gyanús Balassa Menyhért tudta nélkül, erősséget emelt, melyet a hír szerint Szentmárton, Eszeny és Tárkány megerősítése fog követni, azzal a czéllal, hogy Kisvárdai és Atya várakat körülzárják.⁴ A János Zsigmondpártiak természetesen a királpártiak kihágásaival és erőszakos-

¹ 1561 június 30-ról. Eredetiben u. o.

² 1561 aug. 16-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 aug. 31-i levele. Eredetije u. o.

⁴ 1561. szept. 29-i jelentése. Eredetije u. o.

kodásaival indokolták eljárásukat,¹ de Zay jelentései és felterjesztéseinek komoly tartalma a magyar tanácsosokat is aggodalomba ejtette, kik a csapatok szaporítását most már feltétlenül szükségesnek tartották, sőt Ungvár csendes megszállását is javaslatba hozták, melynek stratégiai fontosságát kellően értékelték.²

A helyzet tehát a szeptembertől fogva újból meginduló fegyverszüneti tárgyalások ellenére 1561 vége felé olykép alakult, hogy a háború kitörése inkább volt várható, mint a békés megegyezés. Zay, mint már említettük, János Zsigmond ösztintességében épen az imént ismertetett értesülései alapján nem tudott s nem akart bízni s a függő kérdések gyökeres megoldását egyedül a hadiszerecstől várta. A hadműveletek haladéktalan megindításától eddig a Balassa Menyhért és a bécsi udvar közt folyó tárgyalásokra való tekintetből tartózkodott, de midőn 1561 decemberében létrejött köztük a megegyezés,³ azonnal támadott, új szövetségesével, Balassával egyetértve és együtt működve.

II.

Balassa Menyhért elpártolása. Zay egyidejű támadása. Olesva, Szatmár, Nagybánya, Kovászó, Ecsed stb. bukása. A hadadi ütközet 1562 márczius 4. Szakaszai béke. Szatmár ostroma a török hadaktól.

Balassa Menyhért árulása nem hatott meglepetésszerűen. Magatartása 1557 óta,⁴ midőn formális tárgyalásokat kezdett a bécsi udvarral, állandóan okot adott gyanura, bár bizonyítani senkisémet tudott. A bizonyítékok hiányából magyarázható meg az a sajtáságos jelenség, hogy Izabella 1559-ben mégis a magyarországi hadak főkapitányává tette, s neki adományozta Szatmárt, Nagybányát a tasnádi kapitánysággal és néhány megye

¹ V. ö. Csáky Mihály erdélyi kancellár 1561 okt. 17-én Schreiber Farkashoz írt levelével. Eredetije u. o.

² A magyar tanácsosok 1561 nov. 30-iki javaslata. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ A Balassa részére kiállított adománylevél 1561 december 6-án Prágában kelt. Fogalmazványa u. o.

⁴ Veress E.: Izabella királyné. 435—36. l.

tizedével.¹ Jelentős jogkör birtokában s távol a központi hatalom ellenőrző hatásától, tervszerűen készítette elő átpártolása útját azzal, hogy Erdély, illetőleg Izabella és fia érdekeinek rovására, gyakran értékes szolgálatokat tett az udvarnak és az ellenpárt irányító férfiainak. Eltekintve a kisvárdai kudarczól, melyet Balassa szándékos lanyhasága idézett elő, az ő műve volt az Izabella és Ferdinánd közt létesült, ámbár gyakorlatban sohasem alkalmazott 1559-i béke,² mely Erdélyt Felsőmagyarországból csaknem egészen kiszorította volna. Szalka megtámadása és bevetele Zay Ferencztől, Balassa tanácsára történt,³ ki ettől kezdve az erdélyi politika minden mozzanatáról kimerítően tájékoztatta Zayt, sőt felhasználható utasításokkal látta el nemcsak a főkapitányt, hanem közvetítésével magát az udvart is,⁴ melylyel különben 1560 elejétől fogva kimondottan alkudozott az átpártolása fejében tőle követelt ellenszolgáltatásokra vonatkozólag.⁵ Az udvar ekkor még nem tartotta időszerűnek Balassa nyílt átpártolását; 1561 végén azonban, talán a moldvai expeditio kedvező lefolyásának hatása alatt s bizonyára Balassa sürgetéseire is, ki helyzetét már tűrhetetlennek találta, létrejött közöttük a végleges megegyezés a következő feltételekkel: Ferdinánd Balassának adományozza a pozsonymegyei Detrekő várát, Munkácsot pedig 20,000 aranyforintban inscribálja. Munkács visszafoglalásáig (a vár t. i. János Zsigmond birtokában volt) azonban megtartja magának Szatmár és Németi városokat, Tasnádot tartozékaival, Nagybányát összes felszerelésével; joga van végül Ferdinánd költségén 500 lovast és 300 gyalogost tartania a királyi ditio védelmére.⁶

¹ *Forgách*: Comment. p. 172. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 622. *Szamosközy*: I. p. 8—9. Erd. Orsz. Eml. II. 46. l.

² *Forgách*: Comment. p. 185.

³ Zay Ferencz 1561 febr. 6-i levele. Eredetije bécsi áll. Itár. Hung.

⁴ V. ö. Zay 1561 jún. 25., aug. 16., aug. 31., szept. 29-én kelt leveleivel. Eredetiben u. o.

⁵ 1560 július 8-ról. Fogalmazványban u. o.

⁶ 1561 decz. 6-ról keltezve. Fogalmazványban bécsi áll. Itár. Hung. *Istvánfy*: XX. p. 245—46. *Forgách*: Comment. p. 228. *Katona*: XXIII, p. 542—48., de nála az okirat 1562 jan. 29-én kelt.

A Balassával való megegyezés természetesen nem azt jelentette, hogy a bécsi udvar a kassai főkapitány harcziás politikájához csatlakozott. A szerződés csupán egy kétes értékű, sőt erkölcsileg is kifogásolható üzleti tárgyalásnak volt befejezése, de, legalább ez idő szerint, nem akart az imént megkötött fegyverszünetnek dezavválása lenni. Erre mutat, hogy Miksa főherceg 1561 december 26-án külön levélben figyelmeztette Zayt, hogy a már létrejött fegyverszünetet feltétlenül tiszteletben kell tartaniok; ¹ csakhogy ez a figyelmeztetés ekkor már elkésztett, mert Zayt az olcsvai táborban találta. A főkapitány tudatában volt ugyan annak, hogy vállalkozása kockázatos, de tudta azt is, hogy az udvar a bevégzett tényeket, főleg siker esetén, tudomásul szokta venni, mint pl. a szalkai esetnél is. Ennek következtében az erőd ostrommunkálatait tovább folytatta.

A királyi csapatok, miután biztos értesüléseket szereztek arról, hogy a még teljesen fel nem szerelt *Olcsva vár*ában mindössze 400 fegyveres van Serédi István parancsnoksága alatt, december 31-én hirtelen körülfalták a várat. Olcsva vára a Szamos és a Kraszna ² folyók összetorkollásánál feküdt, falait a két folyó határolta. A tulajdonképeni erősségen kívül még egy fából való külső erőd is védelmezte, úgy hogy Zaynak, ki mindenekelőtt a várhoz vezető hidat állíttatta helyre, először ezzel a palánkkal kellett megküzdenie. A kapitány 3 ágyúval szétromboltatta ezt a favárat s gyalogos őreit a belsővár kapujáig üldözte, miközben katonái közül többen megsebesültek, ketten pedig elestek; az ellenfél vesztesége azonban ennél nagyobb volt. Januárus 3-tól fogva a szárazföldi oldalról rendszeres ostrom kezdődött; a támadók az ostromárcokat naponként közelebb és közelebb hozták a falakhoz, az ágyútűz mindinkább eredményesebb lett, a nélkül, hogy Serédi a továbbnyomulást megakadályozhatta volna. A várbeliek végre is 8 napi eredménytelen küzdelem után, januárus 7-én alkudozni kezdtek Zayval s a tárgyalások következményeként januárus 8-án a 340 főre le-

¹ Idézve Zay 1562 januárus 5-i levelében. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² Talán ez felel meg a Zay levelében említett «Eeghvice» folyónak.

olvadt őrség¹ szabad elvonulás feltétele mellett megadta magát a kapitánynak, ki a várat azonnal birtokába vette s teljesen szétromboltatta.²

Zaynak az volt a haditerve, hogy Olesva megvétele után Kovászót és Nyalábvárat fogja elfoglalni és királyi csapatokkal megrakni, hogy így a huszti és munkácsi várak János Zsigmond-párti őrsegeinek kicsapásait kellőképen ellensúlyozhassák.³ Sikeres előnyomulását jelentékenyen elősegítette Balassa Menyhért nyílt fellépése I. Ferdinánd mellett előbbi ura, János Zsigmond ellen. A hirhedt főúr, kivel jellemzően mondatja a Comœdia, hogy «úgy árulám el ismét az erdéli vajdát, ki bizon nagy hasznomra vala»,⁴ januárius 6-án 300 lovassal és 200 gyalogossal *Nagybánya* városában termett, az ottani kamaraispántól szentgyörgyi Literáti Pétertől az összes arany- és ezüstkészletet lefoglalta állítólag a király számára, majd maga elé hívatta a város bíróját és polgárságát s azokat a király iránt való hűségre megeskette.⁵ Ugyanigy tett Szatmár és Németi városokban is.⁶

A kassai kapitány támadó fellépése és Balassa nyílt átpártolása kétségkívül nagy forrongást támasztott az ott lakó nemes-ség körében, de egyúttal János Zsigmond híveit is tevékenységre ösztönözte. Hagymási Kristóf huszti kapitány *Kovácsó* várát Olesva bukásának hírére megbízható őrséggel rakta meg, mert tudomást szerzett arról, hogy birtokosa Matuznai Péter, Balassa rokona, utóbbi tanácsára Ferdinánd hűségére tért át s hajlandó lett volna várát is átengedni. Hagymási, hogy ezt

¹ Ennyit mond Zay alább idézett levelében.

² Zay 1562 jan. 5-i és jan. 9-i jelentései után. Bécsi áll. ltár. Hung. *Bethlen*: V. tom. II. p. 9. *Sigler*: Chronológiája. (*Bél*: Adparatus.) p. 84. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

³ V. ö. 1562 januárius 6-i levelével, melyben haditerveiről értesíti Miksa főherceget.

⁴ *Beöthy Zsolt*: Az első magyar politicalai színmű és kora. Századok. 1876. 270. l.

⁵ Pesty Ferencz 1562 januárius 6-i levele Miksa főherceghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 9. *Szamosközy*: I. p. 10. *Sigler*: Chronolog. (*Bél*: Adparatus.) p. 84. Tört. Tár. 1880. 688. l.

megakadályozza, Matuznait bizonyos ürügygyel s hír szerint bántatlanságot is ígérve neki, magához hivatta, fogságra vetette, várát pedig megszállotta.¹ Zay Kovászó visszavételét, haditervének megfelelően, haladék nélkül megkísérelte volna; a törökök készülődéseiről szállongó hírek² hatása alatt azonban egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett; egyideig Bátor és Kálló, esetleg Debreczen megszerzésére és védelmi állapotba helyezésére gondolt,³ s csak januárus végén, akkor is Balassa és Báthori Miklós sürgetéseire, határozta el Kovászó körülrzésát.⁴

A vár, melyet februárus 2-án fogott ostrom alá, úgy látszik, alig volt ellátva a szükséges védelmi eszközökkel; védői négy nap mulva meg is adták magukat. Zay az őrséget őrizet alá helyezte, magát a várát azonban, mivel felesleges hadierővel nem rendelkezett, Balassának adta át, ki 100 embert rendelt Kovászó őrizetére.⁵

Olcsva és Kovászó bukása, melyet elsősorban a hatalmas Balassától támogatott Zay erélyes és vakmerő fellépése idézett elő, másrészt a János Zsigmond-pártiak védelmi politikája, mely azonban nem tudott sikerekre hivatkozni, meglepően nagy hatással volt az északkeleti felföld és a tiszántúli megyék különben is ingatag politikai magatartású nemességére; egymásután pártoltak el a fejedelemtől és esküdtek hűséget Ferdinándnak. Így Báthory Miklós *Ecsed* ura,⁶ Perényi János fiai, *Nyalábvár* bir-

¹ Zay 1562 januárus 18-i levele Miksa főherceghez. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

² V. ö. Zay 1562 januárus 16-i és januárus 21-i leveleivel. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

³ V. ö. 1562 január 21-én az olcsvai táborban kelt levelével. Eredetije k. p. ü. miniszteri ltár. Alte Siebenbürgen. I.

⁴ Zay 1562 januárus 28-i levele. (Eredetiben k. p. ü. m. ltár. Alte Siebenbürgen. I. másolatban: Bécsi áll. ltár. Hung.)

⁵ Zay 1562 februárus 9-i levele. (Bécsi áll. ltár. Hung.) *Beihlen*: V. tom. II. p. 14. *Istvánfy*: XXI. p. 252. *Forgách*: Commentarii. p. 230. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

⁶ I. Ferdinándtól kiállított kegyelemlevele 1561 nov. 25-ről, fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. rsz. Eml. II. 146. l.

tokosai,¹ Sulyok Györggyel *Tasnúd*² és *Hadad*,³ Kún Domokossal *Rozsály*, Báthory Istvánnal *Szinyérvár*, Serédi Istvánnal, ki pedig nemrégiben Olcsvát védelmezte, *Valkó* és *Nagyfalu*,⁴ végül *Aranyosmeggyes* vára,⁵ természetesen összes tartozékaikkal.⁶ Vagyis Munkácson, Máramaros- és Biharmegyén kívül jóformán az egész északkeleti felföld és a tiszántúli terület elveszett Erdélyre nézve.

A gyulafehérvári udvarban, mely Balassa átpartolásának hírére annak erdélyi birtokait azonnal lefoglaltatta,⁷ a tömeges elszakadás nagy megdöbbenést okozott, annál is inkább, mert ugyanekkor Erdély belső életében is mutatkoztak forradalmi törekvések. Nem látszott tehát lehetetlennek, hogy külső támadás, vagy az elszakadási mozgalmak erősödése esetén Erdélyben felkelés fog kitörni. Erről a királpárti főnemesség körében is tudomással bírtak. Báthory András szerint a székelyeket a nagymérvű adóztatás már a végsőkig elkészerítette, a szászok pedig csak alkalomra várnak, hogy Ferdinándhoz csatlakozzanak.⁸ Ha

¹ Zay 1562 febr. 4-i és febr. 9-i levelei. Egykorú másolatokban bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 febr. 4-i levele. U. o. Tört. Tár. 1880. 688. l.

³ Zay 1562 febr. 10-i levele Miksa főherceghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Forgách*: Commentarii. p. 230.

⁴ Utóbbiakra l. Zay 1562 febr. 10-i levelét. I. h. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

⁵ Zay 1562 febr. 21-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ A tartozékok gyakran jelentékeny területeket képviseltek; így pl. Rozsályhoz Szatmárvármegyében 9 nagyobb helység (Lib. Reg. Ferdinandi I. tom. II. p. 370—71. Orsz. levéltár.) Hadad várához Középszolnok- és Kraszna-megyében 21 egész és 11 részbirtok, (Lib. Reg. III. p. 992. Orsz. levéltár), Valkó várához és a nagyfalusi uradalomhoz 31 község tartozott Kraszna-megyében. (1578. Erd. fisc. levéltár. fasc. 324. sub lit. A. Orsz. levéltár.) Ezeknél jelentékenyebb volt az ecsedi váruralalom, valamint a szatmári vár és Nagybánya város tartozékainak területe.

⁷ *Bethlen*: V. tom. II. p. 10. *Sigler*: Chronologia. (*Bél*: Adparatus.) p. 85. Pécsi Gáspár levele 1562 márcz. 22-ről. *Pray*: Epist. procerum. III. p. 160—61.

⁸ 1562 januárius 27-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

tehát a királyi seregek Erdély felé nyomulnának s közvetlen érintkezésbe lépnének a főbb elégtelenségekkel, Zay véleménye szerint kétségtelen, hogy az ott lappangó tűz lángra lobbanva, János Zsigmond fejedelemségének véget vetne.¹ Ez az eshetőség a gyulafehérvári udvart is foglalkoztatta, főleg a hadadi vár bukása után, melynek elvesztése Erdélyre nézve főleg stratégiai szempontból volt káros. A vár rendeltetése lévén részben a Kraszna, részben a Nagy-Szamos-völgy védelme, most már a szorosabb értelemben vett Erdély is ki volt szolgáltatva az ellenséges haderő támadásainak és pedig a legkönnyebben megközelíthető helyen: a Nagy-Szamos-völgye mentén.

A tiszántúli részek még meglévő várainak biztosítása,² másrészt a már idegen kézre jutottaknak visszaszerzése tehát sürgős feladattá lett, annál is inkább, mert a fejedelmi kormány tétlensége eddig is csak a belső elégedetlenség megerősítésére szolgált, mely a Részek végleges elvesztése esetén bizonyára általános forradalomra fejlődött volna. Mindezen körülményeket figyelembe véve, János Zsigmond magyarországi hadainak vezéreit: somlyai Báthory István váradi és Némethy Ferencz tokaji kapitányt elsősorban az Erdélylyel területileg közvetlenül érintkező *Hadad* visszafoglalására utasította. A vár körülzárása 1562 februárius végén történt, annyira váratlanul, hogy Sulyok György alig kísérelhette meg az ellenállást; 4 napi ostrom után szabad elvonulás feltétele mellett meg is adta magát.³ A Zay Ferencz és Balassa Menyhért vezetése alatt álló királyi sereg, melyhez újabban Perényi Gábor 200 lovasa Henyei Miklós vezetése alatt, Báthory Miklós ugyanannyi gyakorlott gyalogcsapata Székely Antal vezetésével, továbbá Dobó Domokos, Draskovich Gáspár, Sennyei Zsigmond, Várdai István és mások segítő seregei járultak, mintegy 4000 főre rúgott. Ez a sereg már csak a vár megvétele után érkezett Hadad közelébe, de azzal az elhatározással, hogy az erdélyi hadakat haladéktalanul döntő csa-

¹ 1562 febr. 9-i levele. U. o.

² Zay haditerve szerint pl. a legközelebbi teendő Somlyó bevétele. Febr. 9-i levelében. U. o.

³ *Forgách*: Comment. p. 230. *Istvánfy*: XXI. k.

tára kényszerítse. Az erdélyiek nagyobb száma az ütközet sorát bizonytalan kimenetelűnek tüntette fel ugyan előttük, de viszont tudták, ha időt engednek arra, hogy Báthoryék Hadadnak az ostromban megrongált falait helyreállítsák s a János Zsigmond rendelkezése alatt lévő tekintélyes haderővel, mely tudomásuk szerint indulásra készen állott, egyesüljenek, a hadjárat teljesen reménytelen rájuk nézve.

János Zsigmond, ki a zavaros belpolitikai viszonyokat tekintve, semmit sem akart kockáztatni s a többször sürgetett s ez időtájt Törökszentmiklós környékén táborozó török segítő haderő beérkezését is meg akarta várni, előzőleg meghagyta vezéreinek, hogy egyelőre csak védelemre szorítkozzanak és minden döntő mérkőzéstől óvakodjanak. Báthory és Némethy ennek következtében a vár közelébe, megerősített táborba vonultak vissza olyanformán, hogy táborukat a vár ágyúi is védelemzhették. Hadiállásukon azonban a királyi sereg támadó fellépése miatt változtattak; a változtatás főleg Némethy sürgetésére történt, ki a körülbelül 7000 főből álló erdélyi sereg túlnyomó erejében bizakodva, a győzelmet kétségtelennek tartotta és indokolatlannak látta a mérkőzés halogatását. A felállás a következőképen alakult ki: Az erdélyi szárnycsapatok Csáky Pál, Telegdi Miklós, Telegdi Mihály és Bornemisza Benedek vezetése alatt egy cserjés domboldalon foglaltak állást néhány ágyú és taraczk védelme alatt; a völgyben Némethy, Báthory és Radák László tartózkodott a derék sereggel. Zay serege, mely az idő rövidsége miatt a szükséges felderítő munkálatokat is elmulasztotta, a terepviszonyokat nem ismerte s ennek következtében támadásuk súlypontját a szárny felé irányították, abban a hiedelemben, hogy ez a fősereg. Így abban a veszedelemben forogtak, hogy az erdélyi derékhad oldaltámadással két tűz közé fogja. Közvetlenül a támadás előtt azonban az egyik kémnek, Rác Farkasnak, mégis sikerült az erdélyiek hadállásába bepillantást nyernie és arról a királyi deréksereg egyik tisztjét, Székely Antal kisvárdai kapitányt értesítenie. Székely a hír vétele után a kisvárdai gyalogokat és a német zsoldosokat maga mellé vévén, szemben támadta az erdélyi derékhadat, melynek első csatasorait Némethy vezette. Székely támadása, bár egyéb-

íránt jelentékeny veszteségeket szenvedett, eredménynyel járt, a mit kiváltképen a Némethytől elkövetett taktikai hiba okozott. A tokaji kapitány ugyanis, ki az első támadás felfogására vállalkozott, az első csatasorba a teljesen gyakorlatlan s nehezen fegyvelmezhető, többnyire oláh parasztságot állította s a rendes gyaloghaderőt, mely inkább szászokból állott, ezek mögé helyezte. A hiba végzetes volt. Az összecsapás alkalmával a parasztság a rohamot feltartóztatni nem tudván, azonnal hátrálni, majd rendetlenül menekülni kezdett s megbontotta, sőt magával ragadta a mögötte álló többi hadsorokat is. Báthory a bajt észrevéve, igyekezett ugyan csapatait rendbehozni, de sikertelenül s csakhamar neki is menekülnie kellett, annál is inkább, mert a szárnyat Balassa gyors támadása egyidejűleg szétszórta s a szárnycsapatok vezéreit is elfogta.

Az ütközet most már vérengzéssé vált; a győztes királyi sereg a rendetlenül menekülőket mintegy két mérföldnyi távolságig üldözte. A győztesek zsákmányul «2 öreg faltörő álgýt, 2 lövető álgýt, öt taraczkot, egy seregbontót» szereztek; magából a vert seregből, melynek vesztesége halottakban 500 ember volt, körülbelül 1600-at ejtettek fogságba, köztük Csáky Pált, Telegdi Miklóst és Bornemisza Benedeket. Jelentékeny eredmény volt az is, hogy a csata lefolyását (1562 márczius 4.) követő napon Hadad is megadta magát a győztes királyi seregnek.¹

A hadadi vereség hatása alatt az eddig lappangó forradalmi törekvések megerősödvén, János Zsigmond helyzete Erdélyben válságossá lett. Az elégületlenek márczius végén Kolozsvárott tartott titkos értekezletükön egyértelműen kimondották a Fer-

¹ Az ütközetről Zay 1562 márczius 5-i és az egri püspök márczius 14-i levelei értesítenek. (Bécsi áll. Itár. Hung.) Ezek alapján I. Hadtört. Közlemények. 1910. 249—51. l. — Fontos Székely Antal tudósítása is (Tört. Tár. 1900. 142—144. l.), bár ebben Székely saját szereplésének jelentőségét túlságosan értékeli. L. azonfelül: *Istvánfy*: XXI. p. 252—54. — *Forgách*: Commentarii. p. 230—32. *Verancsics*: Memoria. (Munkái II. 102. l.), mely azonban a foglyok és elesettek számában erősen túloz. *Borsos Sebestyén* krónikája. Erd. tört. adatok. I. 18. *Bethlen*: V. tom. II. p. 14. *Sigler*: Chronologia. (Bél: Adparatus. p. 85)

dinándhoz való csatlakozás szükségességét, sőt az Óvári (Szatmártól ny.) mellett táborozó Zayt és Balassát sürgősen fegyveres közbelépésre felszólították.¹ János Zsigmond megbuktatásának és Erdély elfoglalásának lehetősége tényleg annyira valószínűnek látszott, hogy nemcsak Balassáék,² hanem maga Verancsics Antal egri püspök is javasolta az udvarnak az erdélyi mozgalom fegyveres támogatását,³ mely az eszmétől nem is idegenkedett.⁴ Azon körülmény azonban, hogy a budai és temesvári pasák⁵ János Zsigmond védelmére túlnyomó erővel közeledtek az erdélyi határok felé, óvatosságot ajánlott az udvarnak, mely ugyanekkor tárgyalásokat folytatott a portával béke megkötése érdekében.⁶

A gyulafehérvári udvar, tekintettel a belső állapotok ziláltságára s azon összefüggésre, mely a forradalmi mozgalmak kétségtelen terjedése és a királyi sereg kimondottan Erdély ellen irányuló hadmozdulatai közt észlelhető volt, maga sem akarta a kérdést török beavatkozással megoldani, mert hiszen az elégtelennek épen a török fenhatóságra való hivatkozással teremtették meg a János Zsigmond iránt ellenséges közhangulatot.⁷ Így érthető meg az, hogy jöllehet a török haderő Erdély határainál táborozott, a fejedelem mégis fegyverszünet megkötésére határozta el magát. Zay és Balassa a hadadi, majd az annak folytatásaképen megtartott szakaszi⁸ tanácskozáson a fejedelem-

¹ Zay 1562 márczius 30-i levele Miksa főherceghez. Bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 márczius 30-i levelében. U. o.

³ Verancsics 1562 márczius 14-i levele Miksa főherceghez Eredetije u. o.

⁴ Miksa javaslatai I. Ferdinándhoz 1562 ápr. 3-ról. Eredetije u. o.

⁵ V. ö. Zay 1562 márczius 5-i, április 6-i és Verancsics márczius 26-i leveleivel. U. o.

⁶ A béke augusztus 2-án létre is jött. *Rozsnyai*: Tört. maradványai. 32–37. l.

⁷ L. a kolozsvári értekezlet indokolását Zay márczius 30-i levelében. Bécsi áll. ltár. Hung.

⁸ *Goos Roderich* (Siebenbürgische Staatsverträge. Wien, 1911. 163–164. l.) *Szakácsi*-ban (Szilágyom.) 1562 április végén létrejött fegyverszünetet említ; a tényt a Szerdahelyi Máténak 1562 okt. 26-án Kassán adott utasítás említi, idejéről április végét, helyéről pedig „Zakazy”-t jelölve meg. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung. Ugyanez a részlet Erd. Orsz. Eml.

től kért fegyverszünet megkötése ellen nehézségeket nem támasztottak, de kikötötték, hogy a fegyverszünet mindkét fél részéről pontosan megtartandó s a statusquo a várak kivételével helyreallítandó.¹ János Zsigmond a közvetlen veszedelem elhárítása után haladéktalanul megkezdte a tárgyalásokat a bécsi udvarral is, mely kezdetben csak azzal a feltétellel volt hajlandó esetleg két esztendőre szóló fegyverszünetet kötni, ha a fejedelem a királyi czímen kívül Bereg- és Ugocsamegyékről és a királyi seregektől elfoglalt részekről lemond,² utóbb azonban a fejedelmet terhelő azon kötelezettséggel, hogy a hódoltsági vezéreket hadaikkal együtt visszavonulásra bírja, a tényleges birtoklás alapján egy évi fegyverszünetet kötött (április 12.) János Zsigmonddal,³ függőben hagyván úgy a királyi cím, mint a vitás két vármegye tulajdonjogának kérdését.

János Zsigmond erdélyi fejedelemségét ebben a válságos pillanatban a hódoltsági vezérek tényleges beavatkozása mentette meg. Zay már januárius elején tudta, hogy a fejedelem

II. 148. l.) Ez a «Zakazy» szerintünk a szatmármegyei *Szakasz*-szal azonos. Zay már a márczius 4-i hadadi ütközetet követő napon azt jelentette Miksa főhercegnek, hogy a hír szerint Szatmár felé nyomuló törökök ellensúlyozására, a veszélyeztetett vár felé való vonulást már elhatározták. (Márcz. 5-ről. Bécsi áll. ltár. Hung.) A visszavonulás legtermészetesebb útja pedig a Kusaly-Kraszna-völgymellék, majd Szatmár irányában a Béltek-Szakasz-Erdőd útvonala. A Szakácsi felé való kitérés teljesen érthetetlen lett volna. Zay menetirányát pontosan megállapítani nem tudjuk, de kétségtelen, hogy márczius végén seregével már Óvári mellett táborozott; (1562 márcz. 30-i levele. U. o.); április elején Eperjesen találjuk (április 6-i levele. U. o.); honnan visszatérve átvette a szatmári vár védelmét, mely csak május 4-én ért véget. (Zay 1562 május 4-i levele. U. o.) Ez utóbbi körülmény kizárja azt, hogy Zay és Báthory közt április végén Szakácsiban, vagy máshol is béketárgyalások folytak; legfeljebb márczius végén kötött szakaszi fegyverszünetről lehet szó. V. ö. Századok, 1913. 135. l.

¹ Szerdahelyi Máté 1562 okt. 26-i utasításából. Bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 148. l.

² Miksa javaslata 1562 április 3-ról és I. Ferdinánd ápr. 7-én kelt válasza. U. o.

³ Miksa főherceg javaslatai 1562 ápr. 10-ről. Eredetiben u. o. Miksa levele ápr. 14-ről a fejedelemnek. Egykorú másolatban u. o. A fegyverszünet okirata Erd. Orsz. Eml. II. 199—201.

követei: Baki Pál és egy Nissowski nevű lengyel nemes Debreczenen keresztül Buda felé tartanak, hogy a pasát urok megsegítésére rábirják.¹ A kassai kapitány értesülését Hagymási Kristóf huszti kapitánynak Serédi Istvánhoz intézett, de Zay embereitől elfogott levele is megerősítette,² melyet latinra fordítva az udvarnak is megküldött. Januárus 13-án kelt jelentésében már arról értesítette Miksa főherceget, hogy János Zsigmond rövid idő alatt harmadik követét is elindította Budára, hogy a pasánál minél nyomatékosabban sürgesse a segítséget.³ Szerinte a fejedelem azt sem ellenezné, hogy a törökök Debreczenben erősséget emeljenek, mert így azt reméli, hogy a tiszántúli részeket könnyebben megtarthatja.⁴ Januárus végén már arról tudósíthatta Miksa főherceget, hogy a temesvári pasa hadaival Lippa körül ütött tábort, s oda rendelte a szomszédos hódoltsági katonaságot is;⁵ míg egyidejűleg a budai pasa csapatai Budáról Szolnok irányában megindultak, mert ott fognak gyülekezni.⁶ Zay szerint épen nem lehetetlen, hogy a törökök Váradot is megszállják; tudomása van ugyanis arról, hogy a fejedelem parancsot adott somlyai Báthory István váradi kapitánynak arra nézve, hogy a törököket a váradi várba befogadhatja; Báthory azonban nyíltan kifejezte méltatlankodását, azt hangoztatván, hogy családjából még senki sem volt áruló, s ő is tisztességben és becsületben akar meghalni.⁷ Jelenti, hogy

¹ 1562 januárus 5-i levele. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 januárus 9-i levele szerint. Egykorú másolatban. U. o.

³ 1562 januárus 13-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁴ 1562 januárus 16-i, jan. 21-i levelei. Egykorú másolatban. U. o. Eredetiben k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

⁵ 1562 januárus 28-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁶ 1562 februárus 3-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁷ Ez a tudósítás adott alakjában aligha fedi a valóságot; tény azonban, hogy Báthoryt mély szomorúsággal töltötte el az ellenségeskedések megújulása. «Minden a ki igazán és keresztényül akar ez mostani állapothoz szólni, — írta 1562 január 21-én Kerecsényi Lászlónak, — megítheti azt magában, hogy nagy romlás és utolsó veszedelem fog az szegény földre következni, melyet ha mi jó mód lehetne benne, az mi magunk megmaradásáért igyekeznénk eltávoztatni. Az penig sem egyfelől, sem másfelől haddal véghez nem megyen, hanem az fejedelmek kezé váló

megbízható helyről figyelmeztették Gyula vára védelmi állapotba helyezését szükségességére is, mert ez a vár régóta célpontja a törökök hódító törekvének.¹

A hadadi ütközet lefolyásával egyidejűleg a hódoltsági segítőcsapatok egy része már Bala-(Török)szent-Miklósnál táborozott, úgy hogy Zay, bármennyire szeretett volna Erdély irányában továbbnyomulni, kénytelen volt Szatmár felé visszavonulni, hogy a királyi ditió védelmére elkészüljön.² Maga a budai pasa március 22-én kelt át a Tiszán s Szolnok és Szonda körül tábort ütven, itt három napig időzött; innen Fegyvernekig haladt, hol ismét két napot töltött. Útiránya Debreczen volt,³ hová április elején meg is érkezett; ugyanekkor a temesvári pasa Biharpüspöki mellett tartózkodott,⁴ várva a fejedelem és a budai vezér további utasításait. Úgy látszik, János Zsigmond a tiszántúli részek kulcsának Szatmár várát tartotta; ennek tulajdonítható, hogy a segítő török csapatok, bizonyára a fejedelem határozott kívánságára első teendőül *Szatmár ostromát* tűzték ki maguk elé célul, a mi a két sereg egyesülése után, április közepén (13-a körül) meg is történt.

A szatmári vár a Szamos egyik szigetére volt építve; nem volt elsőrendű erősség, de természeti fekvésénél fogva a tiszántúli részek fontosabb várai közé tartozott. Magánbirtok lévén, hadi felszerelése hiányos volt s a hiányokat nagyjában csak a törökök közeledésének hírére orvosolták, azonban sem ostromágyúkkal, sem elegendő lőporral nem rendelkeztek. A segítő török hadak is inkább nyílt ütközetre voltak felkészülve s így Szatmár ostroma ostromágyúk híján nem rendszeres várostrom, hanem egyszerű körülzárás lett, mely a várbeliek kiéheztetésére irányult. A védelmi munkálatokat Zay vezette, kezdetben

egyenességgel, mert ha ez hadak meg nem szűnnek, bizony uram sem németé, sem magyaré, hanem töröké leszen rövid nap ez föld, melynek jóllehet mi szenvedjük előszer az terhét, de bizony egész keresztyénség rövid időbe megismeri kárát ez kis földnek elveszésébül». Eredetije k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

¹ 1562 febr. 4-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

² Zay 1562 március 5-i levele. Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

³ Verancsics egri püspök 1562 március 26-i levele. Eredetije u. o.

⁴ Zay 1562 április 6-i levele. Eredetije u. o.

elég kedvező eredménnyel, de mikor április vége felé (23-a után) Németiben tűz ütött ki, mely nemcsak ezt a várost s a vele határos Szatmárt borította lángba, hanem a várbeli katonaságnak Hadadnál szerzett összes zsákmányát, a felhalmozott élelmiszereket s a lótakarmányt is megemésztette, az ostromlottak helyzete válságossá lett, mert Zay jelentése szerint csak kevés mennyiségű liszt állott rendelkezésükre.¹ A tűzvész miatt támadt zűrzavar alatt a törökök általános rohamot kíséreltek meg, de siker nélkül. Hamzsabég esztergomi parancsnok mindamellett felhívta a kassai kapitányt a vár feladására, sőt vele erről a kérdéstről személyesen is tárgyalt, megegyezni azonban nem tudtak. Az ostromló hadak ezek után a várat szárazon és vizen szoros ostromzár alá fogták, hogy az élelmezéstől teljesen elzárják; egyidejűleg pedig a szomszédos kisebb erősségek, így Rozsály, visszavételére is csapatokat küldtek, de vállalkozásuk kudarczczal végződött. Maga a vár a nagy szükség ellenére egy ideig keményen tartotta ugyan magát, sőt a védők egy második rohamot is visszavertek, a vár bukását azonban a felmentő seregek megérkezése nélkül Zay is csak rövid idő kérdésének tekinthette. Felmentő kísérlet volt Balassa János zólyomi kapitány vállalkozása is, ki Szécsény megtámadásával akarta az ostromló török hadat megosztani, esetleg az ostrom megszüntetésére kényszeríteni,² de tulajdonképen János Zsigmondnak tulajdonítható a vár felmentése, a mennyiben a fejedelem az április 12-i fegyverszünet értelmében, a hódoltsági vezéreket 22 napi ostrom után május 4-én³ az elvonulásra rábírta.

Dr. LUKINICH IMRE.

¹ «In . . . obsidione propter incendium utribusque oppidi, Némethi videlicet et Szakmár, nos non solum equos, arma, instrumenta bellica et denique omnia bona nostra amisisse, sed et victualia universa, tam equorum, quam hominum, dempta paucissima farina, quæ in castello conservata Dei benignitate fuit, amissa fuisse» etc. Zay 1562 május 1-én kelt levele titkos irással. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² *Istvánfy*: XXI. k.

³ «Nos ex Dei clementia hodierna die ab obsidione Turcarum liberatos esse, qui 22 diebus, postquam nos omnibus, quibus potuissent, insultibus et territationibus tentassent, hodie tandem obsidionem solverunt» etc. Zay 1562 május 4-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1812. ÉVI HADJÁRATBAN.

(Harmadik közlemény.)

B) Események Mohr tábornok különítményénél.¹

A poddubniei csata után Schwarzenberg a Diadynál visszahagyott Mohr tábornokot a 30-ik (De Ligne) gyalogezred két zászlóaljával, a *Hessen-Homburg huszárokkal* (700 lovas) és egy háromfontos üteggel bal oldalába kikülönítette azzal a parancssal, hogy verje vissza a Tormasóf által Pinskbe küldött Milassin orosz tábornoknak a Jasiolda s a Pripiatj közé betolakodott csapatait, szállja meg a Pina átjáróit, biztosítsa a fősergeb al oldalát és Nieswiezen át, a hol Kinszky ezredes állott különítményével, létesítsen összeköttetést a Witebszknél és Orszánál álló grande armée-val.²

Augusztus 18-án Mohr Iwanowóban állott³ és miután a Pina mögé viaszorította Milassin portyázó különítményeit, augusztus 20 án behódoltatta Pinsket és Nieswiezen át összeköttetést létesített a grande armée-val. A Hessen-Homburg huszárok már most annyira lerongyolódtak, hogy számukra posztót akartak venni a zsidóktól.⁴ 23-án a különítményt Lubieszówra rendelték, hogy tartsa sakkban a dél felé álló oroszokat. Másnap Mohr viaszorította az ellenséget Dubojánál és H. H. Kuzieliczynnél átkelt a Pinán és Dolskig jutott, a hol a csapatok

¹ Journal der Tagesbegebenheiten beim Hauptquartier stb. F. A. 1812. 13—1. ad. Auszug aus dem Operations-Journal des Auxiliar-Corps. F. A. 1812. 13—27 és 28.

² Schwarzenberg parancsa Mohrhoz. F. A. 1812. 8—114.

³ F. A. 1812. 8—191.

⁴ U. o.:

hozzáfogtak az ellenség által fölégetett 13 hid helyreállításához. A huszárok vitézül viselkedtek, mivel megverték az orosz utócsapatot és súlyosan megsebesítették ennek vezetőjét. *Watterichsburg huszárörnagy* jelentése szerint különösen kitűnt *Pikó Mihály közhuszár*.¹ Harmadnap, miután helyreállították a hidakat, az előcsapatok Lubieszówig jutottak, a különítmény pedig 28-án vonult át a Pripiatjon. A gyalogság egy zászlóalja Pinskenben maradt és fönntartotta az összeköttetést Nieswiezen át a grande armée-val. Milassin ezután Lubieszowot is elhagyta és Kolkyig visszahúzódott,² fölégetvén maga mögött 12 hidat. Szeptember 2-án a hirszerző járóőrök fölkeresték Schwarzenbergnek Golobynál álló seregtesteit, de még Rafalowka és Kolky alá is eljutottak. Tovább azonban nem mehettek, mivel az oroszok lebombolták az összes átjárókat.

A Pripiatj mentének megfigyelésére rendelt huszárkülönítmények egész Petrikówig (Pinsktől keletre 170 km-nyire) jutottak. A Ljachwánál állót (Pinsktől keletre 70 km-nyire) szeptember 3-án megtámadták s a Pinsktől északkeletre fekvő Pogostig visszaszorították. A 4. huszárezred története szerint³ *Aulich hadnagynak* a folyó mentén álló 32 lovasát 500 kozák észrevétlenül megrohanta s a Ljachwán álló gyalogszázaddal együtt szétverte és elűzte. Csakis Aulich menekült meg egy tizedessel és két közhuszárral. E támadásra Mohr erős csapatot hagyott hátra a Kolky felé vezető úton, ő maga pedig Pinskbe ment és az itt visszamaradt zászlóaljával együtt újból megszállotta a Pina és Jasiolda hidjait ép akkor, mikor a Schwarzenberg vezette szövetséges sereg a Styr vonalához jutott. (Lásd a szövetséges hadtestek helyzetét a 3. sz. vázlaton.)

Szeptember 8-án megint megtámadták és a Jasiolda felé visszaszorították ljachwai őrségünket az Ertel tábornok által Mozyrból kiküldött orosz járóőrök és különítmények. Erre Mohr Hampel gyalogsági őrnagyot gyalogsággal, egy *félszázad huszárral* s egy ágyúval a masewiczei és wieliemeyi hidak megszállá-

¹ *F. A. 1812.* 8. ad 245.

² *Bogdanowitsch* i. m. I. k. 315—316. l.

³ *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 4.* 376. l.

sára rendelte. Az oroszok azonban nemcsak hogy megelőzték a különítményt, hanem kelepczébe is csalták, úgy, hogy csak kevés huszár menekült meg *Morvay kapitány* és *Vellimirovics főhadnagy* vezetése alatt. A 4. huszárezred története szerint az oroszok a foglyul esett *Forster hadnagyot* huszársaival együtt az ország belsejébe kísértették. A foglyul esettek közül *Arnódy tizedes* több társával megszökött, úgy, hogy aláasta a börtönül szolgáló pajta falát és azután erdőn, mocsáron és posványon át barangolva, hat nap múlva bevonult ezredéhez.¹

Ertel tábornok azonban nemcsak kisebb és nagyobb portyázó különítményeket küldött ki minden irányba, hanem Sapolskij tábornokot nyolcz zászlóaljjal és két doni kozákezreddel Pinsk megvételeére is rendelte.² E támadás következtében Mohr Dubojára húzódott, a mikor pedig az ellenség Iwanowónak vette útját, H. H. Kuzieliczynen át Lubieszówra meghátrált, de megszállta a slapani hidat. E mozdulat következtében szabadabbá lett a Styr vonalán álló szövetséges hadtestekhez vezető kobrini út, veszélybe jutott a pruzanyi kórház, sőt Slonim is raktárainkkal együtt. Emiatt és Schwarzenberg parancsára négy *huszárszázal* eröltetett menetekben Antópólba és Kobrinba küldetett, a mire az oroszok szeptember 15-én elhagyták Pinsket.

Szeptember 17-én Mohr a szövetséges hadtestek bal oldalának biztosítása végett Stobychwára rendeltetett, lovassága pedig a Pina és Jasiolda között hagyatott, a mely egy század gyalogsággal és harmincz vadászszal megerősödött. Szeptember 20-án a különítmény Stobichwát megerősítette és Kolky felé tolta előre hirszerző járőreit.

A mikor Schwarzenberg Tschitschagof nagy ereje elől szeptember végével Ljubomlon át visszahúzódott, Mohr parancsot kapott Diwinen át Kobrinba vonulni.³ A szövetséges hadtestek és Tschitschagof serege által szeptember 29-én vívott ljubomli ütközet után, október 2-án az oroszok elfogták Mohrnak Schwar-

¹ *Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 4.* 377. l.

² *Bogdanowitsch i. m. I. k.* 318. l.

³ *F. A. 1812.* 10—10.

zenberghez küldött futártisztjét, kinek irataiból megtudták, hogy Mohr egyesülni óhajt a Ratnón és Bulkowón át Brestre irányított Siegenthallal. Erre Tschitschagof Woinofot a maga hadtestével és Orurk gróf tábornok csapatainak egy részével — összesen 11 gyalogzászlóaljat, egy huszár-, három dragonyos- és négy kozákezredet — erőltetett menetben Ratnóra küldötte azzal, hogy fogja el Mohr különítményét. Mohr azonban kisiklott ellenfele kezéből, úgy, hogy a mikor Woinof október 4-én Diwin alá érkezett, ő már Kobrinban volt. Mivel azonban a Siegenthal üldözésére rendelt Lambert tábornok október 5-én Bulkowónál átkelt a Muchawiec északi partjára, Mohr nem csatlakozhatott a Brestnél harchoz készülő Schwarzenberghez, hanem északnak tartott és október 7-én Pruzanyban állott akként, hogy két szakasz huszárja Kozi-Bródnál, egy szakasza Gorodecznál, egy pedig Poddubnienél figyelte az utakat s a Muchawiec vonalához ért oroszok előcsapatait.¹

Október 8-án az orosz hadtestek előzönlöttek a Muchawiec és Leszna közötti vidéket, minek folytán Mohr különítményét Sielo-Wielikoja alá szorították és teljesen elvágták Schwarzenbergtől.²

A gorodecznai lovas ütközet.

Woinof négy kozákezrede nyomon követte a különítményt s október 9-én reggel Gorodecznál megtámadták és Kozi-Bródig visszaszorították huszár őrségünket, majd az ennek segítségére jövő századunkat is M. H. Kletnéig üzték. Az iziben előre vágató félszázadunk kivágta ugyan a szorongatottakat, de csakhamar rájuk támadt az egész kozák had (1600 lovas). A Lichosielecynél Hessen-Homburg herczeg ezredes vezetése alatt álló tartalék neszét vette a harcznak, lóra pattant s ezredese vezetése alatt vágatva segítségére sietett a megtámadottaknak. A csak négy gyenge huszárszázad órákon át küzdve ötször rohanta meg a nagyerejű ellenséget, a mely mindig oldalbakapta a mieinket. Hessen-Homburg ezredes lova is összeesett, maga alá nyomta

¹ *F. A. 1812.* és *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 419—421. l.

² *Bogdanowitsch* i. m. II. k. 422. l.

gazdáját, kit esése közben egy kozák vállán és nyakán megsebesített. *László Márton közvitéz* segítségére sietett ezredesének, kiszabadította lova alól és átengedte a maga paripáját. A vitéz ezredes nem tágitott, hanem századait *hatodszor is oly dühödten vezette rohamra*, hogy a négyszeres ellen végre is futásban keresett menekülést ennyi bátorság és elszántság látára. Az ellenségnek 300 sebesültje és halottja volt. A mieink közül megsebesült három tiszt, elesett és harcra képtelenné vált 101 ember.¹

Az ezredese életét megmentett *László Márton* az arany vitézségi érmét kapta.²

Mivel október 9-én este ellenséges gyalogság is mutatkozott, Mohr még e napon Nowij-Dworra, másnap Wolkowiskra, harmadnap Mostyra (a Niemen mellett) vonult, átkelt a folyón, leromboltatta a hidakat s a mikor hírért vette, hogy az oroszok Slonim felé közelednek, 12-én Czerlionára, 13-án pedig Grodnóba húzódott (Pruzany-Grodnó 165 km). A megerőltető menetek miatt a csapat fáradtan, éhesen és lerongyolódottan érkezett be 67 beteggel.³

A különítmény derekasságát tanusítják Mohrnak Grodnóból kelt jelentésének e szavai: *a legénységnek se élelme, se dohánya, augusztus óta pedig egy fillér zsoldja se volt és mégis a legnagyobb resignatióval viselte a tisztséget s a csapat a nélkülözéseket és a legszélsőbb önmegtartóztatásig kötelességérzet, rend és föltétlen engedelmesség uralkodott.*⁴

V.

A szövetséges hadtestek támadása.

(Lásd a 3. sz. vázlatot.)

A) Előnyomulás Slonimra.

A hadműveletek harmadik fejezetében említettem, hogy a grande armée szeptember 15-én bevonult Moszkvába. Napoleon

¹ Mohr jelentése Zydomlából, 1812. X/13. F. A. 1812. 10—121.

² H. K. R. F. A. 1812. 10—14.

³ F. A. 1812. 10—191.

⁴ F. A. 1812. 10—191 és 256.

biztosra vette, hogy az orosz főváros elfoglalásával véget ér a háború és az orosz czár békét köt. Ez azonban visszautasította Napoleon békeajánlatát. A Moszkva körül álló francia sereggel a hadjáratot sem folytatni, sem a tavaszig várni nem lehetett, mivel a hadtestek létszáma nagyon megfogyott, az élelmezés pedig a legnagyobb nehézségekkel járt. Az oroszok eleddig döntőleg meg nem vert s szervezetében meg nem ingott hadseregének létszáma napról-napra növekedett, a grande armée oldalainak és hátának biztosítására kikülönített seregtestek pedig már alig tarthatták magukat, vagy a miként a Schwarzenberg vezette hadtestek, meghátrálni voltak kénytelenek. Ha ily körülmények között Moszkvában marad Napoleon, kapitulálni kénytelen. Október 15-én tehát kiadattak a parancsok a grande armée visszavonulásához.

Az ellenfelek helyzete ezen időpontban a következő volt. (Lásd a 4. sz. vázlatot.)

A *francia főseregből* az I., III., IV. és VIII. hadtest, valamint az V. részei a lovasság zömével (110,000 ember) Moszkva körül laktáborozott; a IX. hadtest Szmolenszknél, a X. Rigánál, a II. és VI. Polocknál, Dombrowszky az V. hadtest részeivel Minsknél és Borisównál, Schwarzenberg (Mohr tb. különítménye Grodnónál) és Reynier Drogiczynnál a Búg bal partján állott. Ez a mintegy 250,000 főre rúgó hadsereg 1000 km hosszú hadműködési vonalon állott szétszórtan, ellenséges országban, élelmezési nehézségekkel küzdve, lecsigázottan.

Az *orosz hadseregből* Kutusóv alatt 180,000 ember Tarutino körül gyülekezett, Steinheil 20,000 emberrel Rigánál állott, Wittgenstein 20,000 fővel Polocknál, Tschitschagof 60,000 katonával Brestnél, Ertel pedig mint tartalék 20,000 harcossal Mozyrnál várta a megindulást.

A mint október 15-én megkezdte Napoleon visszavonulását, a czár elrendelte, hogy a míg a Moszkva körül álló fősereg a visszavonulókat követi, addig a Rigánál, Polocknál, Mozyrnál és Brestnél álló erők Napoleon hátában a Berezina vonalán egyesüljenek s a fősereggel együtt semmisítsék meg Napoleon visszavonuló seregét.

A Malo-Jaroslawezen és Jelnián át Szmolenszakra vissza-

vonuló francia hadtestek s az oroszok között október 24-én Malo-Jaroslaweznál ütközetre került a dolog, majd a mikor a francziák a moszkva-szmozlenszki útvonalra tértek, november 3-án Wjázmánál ütköztek meg az ellenfelek. November 9-én Napoleon már csak 50,000 emberrel ért Szmolenszkbe. Közben a Polocknál álló francziákat az oroszok visszaszorították és Witebszket is hatalmukba kerítették, bár az eddig Szmolenszkben állott IX. francia hadtest segítségére sietett amazoknak. Ennek következtében el volt zárva a witebszk-wilnai út is; és mivel a Szmolenszkben felhalmozott élelmikészletek teljesen elfogytak, Napoleon délnek kitért, a hol azonban már Tschitschagof várta a Berezina mentén.

*

Térjünk vissza most már a Búg mentéhez Brest-Litowskhoz, a hol az október 18-án vívott bielai ütközet után egyideig tétlenül állottak egymással szemben az ellenfelek. A mikor Schwarzenberg a Búg bal partjára visszavonult, Tschitschagof a Muchawiec és Lesna vonala között helyezte el seregtesteit és hozzálátott élelmikészletének kiegészítéséhez. A mint ezzel készen lett, kettéosztotta seregét. A maga vezette nagyobb részzel (30,000 ember és 180 ágyú) október 30-án Pruzanyon és Slonimon át a Berezinához indult, *Sackent pedig Bulatof, Essen és Liewen hadtesteivel* (47 zászlóalj, 36 lovasszászad, 6 kozákezred és 92 ágyú, összesen 27,000 fő) *Brestnél hagyta* Schwarzenberg megfigyelésére és lekötésére.¹

Az ostrowicei táborban álló szövetségeseik, a rendelkezésükre álló eszközökhöz képest, előkészültek a téli hadjáratra és meg is erősödtek: Schwarzenberg öt gyalogzászlóaljjal s a Lichtenstein huszárokkal,² Reynier pedig a Durutte francia hadosztálylyal (12,000 ember).

Az osztrák-magyar csapatok megváltozott hadrendjét a táblázat mutatja.

¹ *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 202—207. l.

² *H. K. F. R. A. 1812.* 10-ad 11 és *F. A. 1812.* 10—269.

Beosztás és parancsnok	Dandár- parancsnok	Csapattest	Zászlóalj	Század
Elővéd	Frelich tábornok	1. huszárezred.....	.	6
		6. Blankenstein huszárezred	.	6
		7. Lichtenstein «	.	6
		egy lovagló üteg.....	.	.
Jobb oszlop: Trautenberg altábornagy (helyettese: Pflacher táb.)	Suden tábornok	4. Hessen-Homburg huszárezr.	.	1
		5. vadász-zászlóalj.....	1	.
		varasdi határőr-zászlóalj.....	1	.
	Winzián tábornok	58. Beaulieu gyalogezred	2	.
		39. Duka magyar gyalogezred	2	.
		12. Lichtenstein gyalogezred egy hat fontos üteg.....	2	.
Közép oszlop: Bianchi altábornagy	Hessen-Hom- burg herceg tb.	2. Hiller magyar gyalogezred	2	.
		33. Colloredo-Mansfeld «	2	.
	Máriásy tábornok	48. Simbschen m. gyalogezred	2	.
		19. Hessen-Homburg «	2	.
	Lichtenstein herceg tábornok	32. Esterházy m. gyalogezred	2	.
		34. Davidovich «	2	.
		gránátosok.....	2	.
		két hat fontos üteg.....	.	.
Bal oszlop: Siegenthal altábornagy	Andrássy tábornok	Hessen-Homburg huszárezred	.	1
		7. vadász-zászlóalj.....	1	.
		varasdi határőr-zászlóalj.....	1	.
		9. Czatoriszky gyalogezred	2	.
	Geiger ezredes	41. Kottulinszky gyalogezred	2	.
1. gyalogezred..... egy hat fontos üteg.....		2	.	
Tartalék: Frimont altábornagy	Wrede tábornok	Riesch dragonyosezred.....	.	4
		Levehner «.....	.	4
		8. Kienmayer huszárezred.....	.	6
	Zechmeister tábornok	O'Reilly chevaulegersek.....	.	6
		Hohenzollern «.....	.	6
	Mohr tábornok	De Ligne gyalogezred.....	2	.
		4. Hessen-Homburg huszárezred egy három fontos üteg.....	.	4
	Tüzértartalék Wachtenburg tábornok alatt: egy 12 fontos üteg			
egy 6 « «				
egy 3 « «*				
* F. A. 1812. 13-ad 28.				

Napoleon óhajának megfelelőleg Schwarzenbergnek az volt a szándéka, hogy a mint beérkeznek az erősítések, közelebb vonul a grande armée-hoz. A mint azonban Tschitschagof október 30-án Pruzany felé elvonult, nem várta be Durutte hadosztályát, hanem október 29-én és 30-án Mogilnicánál átkelt a Búgon s a maga lovasságát Siematyczyre, Reynierét pedig Moszczonára tolta.¹ Ezzel megkezdődött az osztrák-magyar hadtestnek utolsó, de legfontosabb ama hadműveleti időszaka, melyben vonatkozásba jutott a grande armée visszavonulásával és a berezinai katasztrófával. Ezek azon hadműveletek, a melyek miatt pálczát törtek Schwarzenberg felett.

Október 31-én az oroszok viaszorították a *Forgách gróf kapitány* vezette huszár elővédet. Másnap Lumnónál a St. Quentin őrnagy vezette *négy század huszár* szenvedett vereséget. A huszárok ugyanis összetűztek mintegy 1500 orosz dzsidással és kozákkal. Századaink egyideig vitézül kitartottak, de legyőzette a nagyobb erő által, meghátráltak és az ellenséggel együtt oly gyorsan vonultak vissza táboruk felé, hogy majdnem egyszerre értek be megtámadtatásukat jelentő hírnökükkel. A nagyobb veszedelmet Frelich háritotta el azzal, hogy a főriadt táborból a legelőbb lórapapott huszárszázadokkal előre robogott és az ellenséget megfordulásra kényszerítette. Az *1. huszárezred* elővédül kirendelt századát a kozákok szinte teljesen tönkverték, mivel a legénység fele elesett, megsebesült és elfogatott, a megmaradottakból pedig csak 13 tagot alakíthattak.²

Mivel Tschitschagof seregének megoszlását és észak felé vonulását hirszerző járőreink is kétségkívül megállapították, Schwarzenberg a Wolkowiskon át vezető úton Tschitschagof után indult, hogy, ha csapatainak erőbeli állapota megengedi, vagy eléje kerül a Niemennél, vagy a hátába tör Slonim alatt. A főcsapat Botkin, Bielsken, Ploskin (a Narew mellett), Wk. Berestowicán és Sylowiczén át Wolkowiskra vonult, a hová 8-án érkezett be akkor, mikor Tschitschagof Slonimból már elindult Minsk felé. Nem számítva a 3-iki pihenőt, melyet a Narew híd-

¹ *Mitteilungen*. 1884. I. f. 30. 1.

² *Frelich* jelentése Schwarzenberghez. *F. A. 1812.* 11—6.

jainak helyreállítása végett kellett tartani,¹ a csapatok 8 nap alatt 160 km utat tettek meg, a mi nagy menetteljesítmény az alább részletezett körülmények között.

Schwarzenbergnek nejéhez intézett leveleiben ugyanis olvassuk, hogy a grande armée főhadiszállásáról már régen nem érkeztek hozzá sem hírek, sem parancsok; fogalma sincs arról, hogy Napoleon minő terveket sző a jövőre nézve; panaszkodik válságos helyzete miatt s hogy valósággal a sötétségben tapogatózik, mivel az ellenséges nagyerejű lovasság több mértföld távolságban tökéletesen leplezi és fedezi seregtesteinek mozdulatait; a maga lovassága elégtelen és annyira kimerült, hogy képtelen áttörni az orosz lovasság vonalát hírek szerzése végett. A lovak legnagyobb része patkolatlan. Megbízható kémeket még aranyakért sem kaphat. A legénység ruházata lerongyolódott, a köpenyek semmi oltalmat sem nyújtanak az időjárás viszontagságai ellen; november 4-én, a mikor eső esett, a legénység amúgy is rongyos ruhája valósággal szétfoszlott. Az élelmezés sok bajjal jár; a főzőüstök és a zászlóaljok eleségkocsijai elmaradoznak, mivel a lovak kimerültek és elhullottak. A sereg hátában kozák csapatok fosztogatnak és portyáznak, s minden pillanatban meg akarják rohanni csapatainkat.²

Különösen megviselte a menet a *Kienmayer huszárokat*, mert Lilienberg ezredes november 9-én azt jelentette Schwarzenbergnek, hogy a lovak annyira kimerültek, miszerint csak egy órányira küldhet ki járőröket; öt lovasa csak azért esett hadifogságba, mivel a lovak kidőltek.³ Frelich november 3-áról írott jelentésében azt mondja, hogy a legénység már napok óta nem kapott se kenyeret, se pálinkát, de hozzát teszi: *a csapat mégis jókedvű, senki sem panaszkodik, hanem derék katonákhoz illően, mindenki szembeszáll a veszedelemmel és elszenvedli a nélkülözéseket.*⁴

Az elkeseredés hangján szólal meg Schwarzenberg nejéhez

¹ *I. F. Novák* i. m. 258. l.

² *U. o.* 256—259. és 262. l.

³ *F. A. 1812.* 11—68.

⁴ *F. A. 1812.* 11—25.

írott levelében, a mikor ezeket mondja: Sem a tiszt, sem a közkatona nem látja be elegendőleg azokat az okokat, melyek e hadműveletekre kényszerítenek; bizonyosan engem okolnak, hogy nem kapják meg zsoldjukat, élelmüket és ruházatukat. Ezen azonban nem segíthetek, a dolog természetével jár s mint már sokszor mondtam: sok itt a bosszúság, de kevés a vigasztalás. Az Isten talán mégis megvált ezektől.¹ Katonai nézőpontból egyedüli a maga nemében ez az időszak, melynek megoldását elképzelni lehetetlen. Különös hadviselés ez: az ellenség zaklatja elő- és utócsapataimat.²

*

A mint a szövetségesek megfigyelésére visszahagyott Sacken, Schwarzenberg elvonulásáról értesült, jöllehet ennek ereje jóval meghaladta seregének létszámát, elhatározta, hogy utána nyomul és feltartóztatja még vereség árán is. November 3-án tehát Brestben visszahagyott egy gyalogezredet, a többivel pedig Wysoko-Litowskon és Kleszczelin át megindult a következőképen: elővéd Milassin tábornok alatt egy vadász-, egy kozák-, egy huszár-, egy dragonyosezred és két ágyú; főcsapat megosztottan: baloszlop Bulatin hadteste Woltschinon át, jobboszlop Essen és Liewen hadtestei Wysoko-Litowskon keresztül.³

A szövetségesek menetét biztosították jobbról Kleszczelég Reynier, Frelich és Trautenberg, innen csak Reynier és pedig: Ml. Narewkán (XI/4.), Rudnián, Swisloczon, Porozówon át, a hová ugyancsak november 10-én érkezett be Durutte hadosztálynak egyik dandárával együtt.

Már 3-án Milassin elővédének kozákjai (állítólag 800 lovas) Wysoko-Litowsk és Kleszczeli között megtámadták Frelichnek a *Blankenstein* és *Lichtenstein* huszárok egy-egy századából alakított ama utócsapatát, melynek fedeznie kellett Schwarzenberg menetét. A leghátul haladó Lichtenstein huszárok karddal, pisztolyokkal keményen tartották magukat addig, míg a másik század

¹ I. F. Novák i. m. 257. l.

² U. o. 267—268. l.

³ Bogdanowitsch i. m. III. k. 208—209. l.

s a közelben kémlelő 50 százsz dzsidás beérkezett. A még mindig maroknyi had dühödten rávetette magát a hosszú dárdákkal harczó ellenségre és ezt rövid harc után futásba verte.¹ *Bogdanowitsch* idézett munkája III. kötetének 211. lapján azt mondja, hogy ezen ütközetben az oroszok voltak a győztesek, kik elfogtak 75 magyar huszárt. Ez tévedés! Az oroszok november 1-én Lumnónál vívták meg azt az ütközetet, a melyben a St. Quentin őrnagy vezette 1. huszárezred századait verték tönkre.

November 8-án, mikor Schwarzenberg nagyszámú maradozóinak² bevonulása végett Wolkowisknál pihenőt tartott, a mikor Tschitschagof Slonimból a Berezina fefé elindult és a mikor hadtestünk előcsapatai Izabelin alá szállottak, Reynier főoszlopa pedig már Porozow közelében járt, Milassin Rudniánál szétverte Reynier utóvédét.³ Másnap Reynier kísérletet tett Milassin bekerítésére; 10-én a mieink elérték a Zelwianka vizét, Reynier ellenben visszahúzódott az időközben megerősödött orosz elővéd elől. November 13-án Frimont és Siegenthal a Szcara vonalához jutott, Frelich Mezewiczére vonult, Bianchi és Trautenberg pedig Golyinka alá szállt; Reynier, hogy maga után csalja Sackent,⁴ Izabelin felé meghátrált.

Hírek szerzésére és felderítésre kiküldött lovasságunk szerencsés volt. *Bekény József kapitány* Ozierniczánál szétvert 70 kozákot,⁵ a Slonimig jutott huszárok elfogták Eminiatoff orosz dragonyos ezredest,⁶ a *Kienmayer huszárok* pedig elcsípték Sackennek futártisztjét, kinek irataiból kitűnt Sacken hadtestének beosztása, ereje, állása és szándéka.⁷

Felette érdekessé vált az ellenfelek helyzete november 14-én, a mikor Reynier Wolkowiskra visszavonult, az oroszok pedig Izabelin körül tömörültek. Aggasztó volt, hogy Witt orosz tábor-

¹ *Frelich* jelentése Schwarzenberghez. *F. A. 1812.* 11—9.

² *I. F. Novák* i. m. 263. l.

³ *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 211. l.

⁴ *I. F. Novák* i. m. 267. l.

⁵ *F. A. 1812.* 11—88.

⁶ *F. A. 1812.* 11—109.

⁷ *F. A. 1812.* 11—110. és 257.

nok két kozákezzreddel és némi gyalogsággal betört a warsói nagyhercezségbe. E váratlan csapásokra Schwarzenberg nem merte tovább követni Tschitschagofot,¹ hanem megállította seregtesteit, november 15-én pedig Ozierniczához visszarendelte Bianchit, Trautenberget, Frelichet és Wredét, hogy segítségére mehessen Reyniernek és ha kell, lecsapjon Sackenre, a ki veszélyeztette összeköttetési vonalait.

B) Az izabelini rajtaütés és Sacken üldözése a Muchawieciig.

November 15-én Sacken Wolkowisknél megrohanta Reyniert, kivevte a városból és miután ennek nagy veszteségeket okozott, az északra fekvő magaslatokra üzte. Erre Schwarzenberg föltétlenül szükségesnek tartotta, hogy segítségére menjen Reyniernek, mert ha ezt Sacken nagyobb erejével még egyszer megveri és elválasztja tőle, ő a már csak 22,000 emberből álló hadtestével két tűz között a megsemmisülésnek néz elébe. Ennélfogva

Frimont Siegenthal hadosztályával és *Zechmeister* dandárával *Slonim*nál visszahagyta, hogy a *Niemen* mentén álló *Mohrral* együtt megfigyelje és erős portyázó különítményekkel zaklassa a *Minsk* felé menetelő *Tschitschagofot*, mintha a főcsapat is jönne,

ő maga pedig november 16-án Sacken hátába tört a következőképen:

a) *főoszlop*: *Frelich*, *Wrede*, *Bianchi*, *Trautenberg*, a tüzérség és a máh havonat *Iwackiewiczén*, *Mezyreczén* át *Izabelinre*;

b) *St. Quentin* őrnagy az 1. és *Blankenstein* huszárezredekéből összeállított huszárosztályal *Szereszowó Pruzany* felé elszántan megtámadja az oroszok őrségeit és vonatait;

c) *Scheitherr* ezredes a *Riesch* dragonyosokkal, a *varasdi* határőrzászlóaljjal és négy háromfontos ágyúval *Nowyj-Dworon* át támogatja *St. Quentin* őrnagyot, lehetőleg több helyen egyszerre megrohanja az ellenség visszavonulási vonalán álló őrségeket és vonatokat, összeköttetést létesít *Rozanyon* át *Frimonttal* és megfigyeli a *kosowó-pruzanyi* utat.²

¹ *I. F. Novák* i. m. 269. l.

² *Schwarzenberg* intézkedése XI/16-ra. *F. A. 1812.* 11—133., 141. és 142.

A főoszlop élén haladt a *Garnicza alezredes* vezette egy század *Lichtenstein* és egy szakasz *Blankenstein* huszár. A tizenkét lovasszázadból, egy ütegből és két vadászszázadból alakított elővédet Frelich vezette. A hadosztályok a 15-én kiadott intézkedésben megjelölt sorrendben sorakoztak a menetoszlopba. Az elővéd reggeli hat, a zöm pedig hét órakor indult.

A 30 km menetet a csapat 10 óra alatt megállás nélkül hajtotta végre.

Az él Izabelin előtt egy órányira 100 kalmukra bukkant, kiket Garnicza oly ügyesen támadtatott meg, hogy belőlük alig menekült meg valaki. Ezután az egész elővéd ügetésben előre nyomult, majd vágatva berontott a városba és összefogdosott 100 orosz katonát. Mivel a házakba menekült ellenséges gyalogság tüzeléshez fogott, Frelich két vadászszázaddal, négy *Lichtenstein*, egy *Balkenstein* és egy császárhuszár századdal bekerítette a várost és miután tüzérsége is belelőtt a házakba, rohamra indult s elfogta Sacken 500 emberből álló főhadiszállását és zsákmányul ejtette az összes podgyászt, 20 löporos kocsit, 100 lovat és egy csomó tevét. Ezután Frelich az izabelin-wolkowiski utat kísérő erdő szélén mutatkozó ellenséges gyalogsággal vette föl a harcot. A küzdelemben orosz dragonyosok visszavetették a *Lichtenstein* huszárokat, a mi közben Stefaics kapitány elesett. A harcnak tüzérségünk vetette végét. Az ellenség napnyugtával vad futásban keresett menekvést.¹

Az Izabelin felől hallatszó ágyúzásra Sacken abbahagyta Reynier ellen intézett támadását és mivel attól tartott, hogy *Schwarzenberg* csapatai elvágják *Blonkitnánál* a *Rossán* át épített hídtól, egész seregével sietve *Swizlocz* felé visszavonult.

Az ellenség üldözését a *Wöber* őrnagy által vezetett s a 32. és 34. gyalogezred századaiból, egy század *császárhuszár*-ból és 40 vadászból álló különítmény kezdte meg, mely 17-én éjjel 3 órakor *Jasienowicán* szétverte az oroszok őrségét és elfogott belőle 50 embert.² Hajnalhasadtával Reynier *Sokolnikire*, *Schwarzenberg* *M. Lopienicán*, *Porosowón* át *Studienikire* ment,

¹ *Frelich* relatiója *F. A. 1812.* 11—167.

² *Wöber* őrnagy jelentése. *F. A. 1812.* 11. ad 153.

a St. Quentin és Scheitherr ezredes vezette különítmények pedig Nowyj-Dwort érték el. Közben a hanyatt-homlok menekülő oroszokból elfogatott: 2 ezredes, 1 őrnagy, 8 főtiszt és 1500 ember; zsákmányul esett 2 tábori gyógyszertár, 10 löporos szekér s igen sok podgyáskocsi.¹

November 18-án nagyon rossz utakon a szövetségesek Ml. Grinkiről és Studienikiről a swizlocz-rudniai út felé támadtak, de már nem vághatták el Sackennek Rudnián át vezető egyedüli visszavonulási vonalát, mivel ez megelőzte őket. Gorbacz körül azonban a szövetségesek beérték az oroszok utócsapatát. Az úton és az erdőben elkeseredett harc fejlődött az üldözők és a főcsapatukat teljes feláldozással fedező ellenséges utócsapat között. Reynier csapatain kívül kitűntek: a 19., 32., 34. és 48. gyalogezredek részei. A november 27-én kelt Generalbefehl szerint, a mikor a 34. gyalogezred századai a kartácstűzben a töltésúton előre jutni nem tudtak, *Schink György őrmester* szakaszával önszántából a környékező mocsarakon át az ellenség oldalába tört és ezt megverte;² *Lesenszky Pál 32. gyalogezredbeli tizedes* pedig szakaszával visszaverte azt az orosz csapatot, a mely zászlóalja oldalába rontott. Az est beálltával az oroszok föladták a küzdelmet, visszahúzódtak és fölégették a Narew hidjait.

November 19-én Sacken Zastawa mellett bántódás nélkül átkelt a Narewkán és miután 1 dragoonos-, 1 huszár- (összesen 12 század) és 4 kozákezredet két ágyúval Szereszowo alá küldött, ő maga pedig a főerővel Brest-Litowsk alá vonult, a hová 23-án érkezett be.³

Reynier november 19-én és 20-án helyreállította a Narew hidjait, a mi után Galeyen, Szereszowón, Reczycán át Brestnek vette útját. Schwarzenberg csapatai november 19-én Nowyj-Dworról indulva, Pruzanyon, Kozi-Bródon, H. M. Kiwaczycyn, Sokolowón át Kusiczyra nyomultak, a hol 25-én megszalasztották az oroszok utóvédét. A menet alatt a *Lichtenstein huszárok* Kiwaczycy körül szétszórták, az ellenséges utócsapatot,⁴ novem-

¹ *Frelich* relatiója. *F. A. 1812.* 11—167.

² *Schink őrmester* az ezüst vitézségi érmet kapta. *F. A. 1812.* 11—240.

³ *Bogdanowitsch* i. m. III. k. 219. l.

⁴ *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—211.

ber 24-én pedig Bulkowónál megint a huszárok elfogtak három pálinkás hordóval megrakott szekeret.¹

November 25-én, a mikor a Kosiczynél megszalasztott oroszok Wyczulki felé elmenekültek, Schwarzenberg az *1. huszárezreddel* és egy üteggel utánuk nyomult és ép akkor ért Jamnó alá, mikor az ellenség a Muchawiec hidjára lépett. Előbb csak tűzérségi harcz keletkezett, később azonban, mikor a Beaulieu gyalogság egy zászlóalja is beérkezett, komolyabb ütközet fejlődött, a miben bekerítettek a hidat védelmező ellenséges jobbszárnyat és elfogtak 300 katonát. Másnap helyreállították a hidat, a mi után november 27-én Frelich a Beaulieu gyalogsággal és a *Lichtenstein huszárokkal* a Ruda felé menekülők után vetette magát. *Bekény József* Lichtenstein huszárezredbeli kapitány 80 lovasával és 50 önkéntesen vállalkozó gyalogossal még e napon Mokraný alatt (Jamnótól 40 km) beérte az oroszokat, a kik annyira megrettentek, hogy fölgyújtották a hidat, mielőtt csapatuk vége átment rajta. *Bekény* 150 katonát elfogott és zsákmányul ejtett 11 lövészeres kocsit, sok markotányos- és málhaszekeret. A különítmény egyik járőre átgázolt a vizereken s a mocsarakon és *Sielec* alatt rajtahajtván a menekülőkön, elfogott belőlük 100 embert.²

Szerencsésen portyáztak a *Tamássy főhadnagy* vezette huszárok is, a kik *Divin* alatt csíptek el két tisztet, 30 katonát és 60 kocsit.³

Cornaro «Strategische Betrachtungen über den Krieg im Jahre 1812» című munkájának 95. lapján⁴ ezeket mondja Schwarzenberg hadműveleteire nézve: A francia hadsereg hátában rosszra fordultak a dolgok, a szárnyakon álló hadtestek hatása és tevékenysége nem felelt meg Napoleon várakozásának. A saját és *Reynier* hadtestével, valamint *Durutte* hadosztályával, vagyis összesen 40,000 emberrel rendelkező Schwarzenberg határozatlan hadműveleteivel volt oka annak, hogy

¹ *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—217.

² *Frelich* jelentése. *F. A. 1812.* 11—243.

³ *F. A. 1812.* 13—30.

⁴ *Ludwig Cornaro* Oberst im k. k. Generalstabe. Wien 1870.

Tschitschagof serege nagy részével zavartalanul elérhette a Berezínát és hátulról megtámadhatta Napoleont. Schwarzenberg 48,000 embere ellenére fogva tartatta magát Sacken 27,000 embere által. A mikor azután végre megindult Tschitschagof után, az izabelini győzelem hatása alatt feladta eredeti szándékát. A helyett, hogy Reyniert az érzékenyen megvert és katonáinak felét vesztett Sacken üldözésére rendelve, ő maga erejének nagyobb felével Minsken át sietve Tschitschagof után vetette volna magát. — mi az általános helyzettel összhangzásban, természetes és így helyes is lett volna, — feladta eredeti szándékát és Sacken üldözésére indult.

Reynier csapatai Wolkowisknál akkora vereséget szenvedtek, hogy Duruttnek majdnem egész Európából összehozott és ujonczokból, valamint szedett-vedett népségből alakított hadosztálya (köpönyegek nélkül, jobbára nyári öltözetben!) fegyelmében és katonai szervezetében annyira megingott, hogy vissza kellett hagyni Rudniánál, a százszok létszáma pedig 6000 emberre csappant. Ez a gyenge, agyonhajszolt sereg aligha lett volna képes erélyesen és eredménnyel üldözni azt a sereget, melynek tehetséges parancsnok által vezetett csapatai oly kevéssé tartották magukat a rudniai utóvédharcban s a mely pár nap múltán megerősödött volna Witt tábornoknak a warsói nagyhercegségbe küldött két kozákezedével és némi gyalogságával, valamint Lüders tábornoknak Szerbiából beérkezett csapataival. Az oroszok felett aratott győzelmet ki kellett aknázni, mivel a koczka megfordulhatott s a vállalkozó szellemű Sacken csakhamar megint Schwarzenberg hátába került volna.

A siker nagy volt, mivel az oroszok demoralizálva visszahúzódtak a Pripiatj mocsaraiba és elvesztettek legalább is 7—8000 embert.¹

C) Események Scheitherr ezredes különítményénél.

Schwarzenbergnek Sacken hátába intézett támadására vonatkozó intézkedéseknél megemlítettük, hogy St. Quentin ör-

¹ I. F. Novák i. m. 273. l.

nagyot egy osztály huszárral, Scheitherr dragonyos ezredest pedig a Riesch dragonyosokkal, egy zászlóalj határőrrel és négy ágyúval Pruzany felé küldötték az oroszok visszavonulási vonalának nyugtalanítása végett. A *St. Quentin* vezette osztály november 18-án elérte Nowyj-Dwort, meglepte a 20 lovasból álló kozák őrséget és elfogott belőle 10 lovast.¹ Mivel megtudták, hogy Pruzany alatt szintén ellenség áll,² ide lovagoltak. Innen azonban hamarosan visszahúzódtak a huszárok, mert nem mertek összetűzni a mintegy 100 gyalogossal megerősített öt ellenséges lovasszázaddal. Erre Scheitherr is csatlakozott a huszárokhoz, a mi által a lovasok száma összesen 420 volt (90 huszár és 160 dragonyos).³

A míg a zöm Krasnoje alá vonult, addig *St. Quentin* a huszárokkal Sielo-Welikoje alatt összeakadt két század kozákkal, a kiket hamarosan megszalasztott. Mivel az elfogottak valómásából kitűnt, hogy Ogorodnikinél egy egész kozákezred áll, Scheitherr ennek éjjeli rajtaütésére határozta el magát.

Rajtaütés Ogorodnikinél.⁴

Hogy megtéveszszék az oroszokat, bevonták az előőrsöket és éjjeli 12 órakor két csoportra oszlottan indultak el. A gya-

¹ *St. Quentin* jelentése. *F. A. 1812.* 11—157.

² Az előző fejezetben említettem már, hogy Sacken november 19-én Szereszovó alá rendelt egy dragonyos-, egy huszár- és négy kozákezredet két ágyúval.

³ A különítmény gyalogságának erejét nem tudtam megállapítani, mivel a 2. gyalogezred története (*Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 2.* 37. l.) három ezredbeli századról is tesz említést, holott Scheitherr egy szóval sem említi ezeket, hanem csak arról panaszkodik, hogy a határőröket használni nem tudja (*F. A. 1812.* 11—183). Sőt még azt is mondja, hogy nagyobb eredménnyel végződik támadása, ha a határőrök a házakba nem bujtak volna. Valószínű, hogy a határőröket a rajtaütés után fölváltották a 2. gyalogezred századaival, a mit a későbbi események is igazolnak. Hogy a rajtaütésben minő gyalogság vett részt, az mellékes, mivel a főérdem amúgy is a lovasságé volt.

⁴ Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült 42—53 Wolkowisk térkép lapját.

lóságból, két ágyúból, a huszárokból és öt dragonyos szakasz-
ból álló kisebbik rész *St. Quentin* alatt Poroslanyon és Jako-
wiczén át az ellenség hátába vonult, a Scheitherr vezette nagyobb
csapat ellenben Poroslanyról egyenesen Ogorodnikire támadt. Az
ellenség hátába küldött rész Jakowiczin fosztogató kozákokra
bukkant, a kiket azonban elszalasztott. Ezek hirül vitték a
mieink támadását, a mire az egész kozák had lórapattant és
harczrakészen várta Scheitherrnek reggeli félöt órakor támadó
csapatát. Jó darabig váltakozó szerencsével folyt a küzdelem, de
azután a kozákok egy része Jakowiczi felé menekült. Itt azon-
ban szembe kerültek *St. Quentin* csapatával, a mely vissza-
vetette őket Ogorodnikire. A két falu között nagy hajsza támadt,
a miben a mieink lettek győztesek.

Az ellenség elveszítette parancsnokát, 2 tiszjtét és 76 lovasát;
elfogatott 6 tisztt, 4 trombitás, 359 kozák 250 lóval.¹

November 22-én Scheitherr Chomskig és Kobrinig küldte
hírszerző csapatait, 26-án Chomskon át Bezdiezbe vonult, a hol
elfogatott 11 kozákot 5 löporos szekérrel. A hírszerző járőrök
átkutatták Antopolt, Drohiczynt, Iwanowót és a környékbeli
összes fontosabb helységeket, a melyekben elfogtak sok ellensé-
ges katonát és hatalmukba ejtették az oroszok által visszahagyott
javakat. 27-én éjjeli 2 órakor Bezdiezből elindulva, útközben el-
csíptek 40 lovasból álló kozák őrséget és miután a *gyalogság*
egy részét a zsákmányolt lovakra ültették, 27 órai egyhuzam-
ban végrehajtott menet után Pinsk alatt termettek. Itt szét-
verték az ellenük vonuló kozák csapatot, megrohanták a várost
és elfogtak 3 tiszttet és 132 embert. Hatalmukba esett még: két
kórház 168 emberrel, az élelmezési raktár 120 gorec főzelékkel,
160 gorec liszttel, 800 ökör, miket az oroszok a lakosságnak
adtak át hizlalásra és végül 300 darab puska. Ezenkívül össze-
hordották a lakosságnál talált sót és 119 ökrös szekéren be-
küldötték Schwarzenbergnek. A különítmény Chomsktól kezdve
elfogott: 1 őrnagyot, 8 főtisztet, 1 hadbiztost, 3 élelmezésügyi
tiszttviselőt, 405 katonát és 162 szekeret.²

¹ *Scheitherr ezredes és St. Quentin őrnagy relatiói. F. A. 1812. 11. ad 155., 183. és 198.*

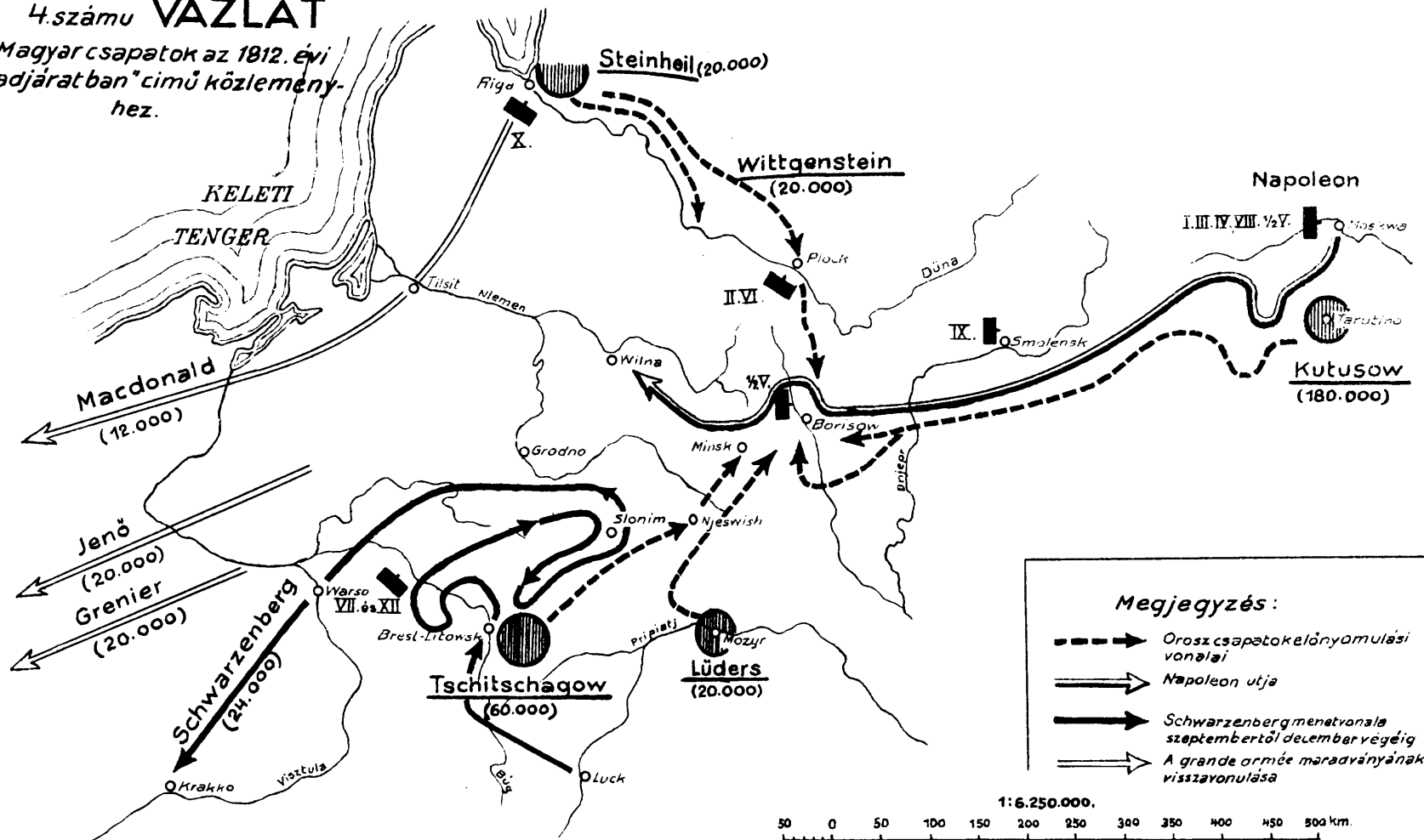
² *Scheitherr jelentései. F. A. 1812. 11--246. és 251.*

Szerencsétlenül végződött azonban a *Thun dragonyos kapitány vezette különítmény vállalata*. Scheitherr ezredes ugyanis bal oldalának biztosítása végett Thun alatt 50 dragonyost és a *2. gyalogezred 4. századát* kikülönítette azzal, hogy támadják meg az útjukba eső ellenséges őrségeket, azután pedig szállják meg a Jasioldának masewiczei hidjait. A csapat útközben elfogott 24 orosz katonát és 3 löporos kocsit. Mivel a Müller hadnagy vezette elővéd Logiszyn felé elszaladt, Thun is utána ment; visszamaradtak azonban: a masewiczei hidnál egy tizedes hat gyalogossal, a hidaktól északra elterülő erdő szélén pedig a gyalogszázad. Müller Logiszyntól nem messze szétverte az ellenséges szekérvár őrségét, de a falu alól visszahúzódott az időközben beérkezett Thunnal együtt, mivel az ellenséges gyalogsággal meg nem küzdhettek. Ezután az egész különítmény a Jasiolda felé visszavonult. Nem messze a hidaktól puskaropogás hallatszott. Hiába siettek a veszélyt sejtők, későn érkeztek, mivel a Pinsk alól elvert kozákok és orosz katonák szétugrasztották őrségünket és hatalmukba ejtették nemcsak a masewiczei átjárókat, hanem a hosszú töltésút hidjait is. A foglyokat kísérő és zsákmányolt lovakat vezető gyalogságunkból csak 36 ember ragadhatott fegyvert, a kik többször hiába támadtak. Ekkor Thun maga vezette rohamra dragonyosait. A keresztútbe jutott csapat élén *Thun 11 lövéstől találatlan holtan lóról bukott*, a legénység pedig Logiszyn felé visszaveretett. Az üldöző ellenség föltartóztatására *Pollák őrmestert* hagyták vissza 11 gyalogossal. Ez az utolsó hidnál kelleténél tovább kitartott, a minek következtében nyolczadmagával elfogatott. A *Pfister dragonyos főhadnagy* által vezetett csapat most már a mocsaras erdőbe menekült s éjjeli két óra körül egy lengyel nemes tanyájába húzódott. Pár órai pihenés után Pfister elhatározta, hogy bármi áron is, de utat tör Logiszynen át. Miután kikémleltette az ellenséget, lopva megközelítette és megrohanta a falut. Az álmából fölvert orosz őrség 110 emberéből 30 elfogatott, a többi pedig az erdőbe menekült. A zsákmányul esett kocsikat 150 lóval a lakosság kapta ajándékba.¹

¹ *Pfister főhadnagy jelentése. F. A. 1812. 11—247.*

4.számú VÁZLAT

a Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban című közleményhez.

Pollák őrmester sem maradt hadifogságban, hanem embe-reivel legyűrte az őrizetére rendelt katonákat s miután a szom-szédos tanyában tartózkodó oroszokon rajtaütött és elvette fegy-verüket, 38 fogolylyal tért vissza csapatához.¹

Később, a mikor a Schwarzenberg vezette sereg a Muchawiec vonalától Slonim alá visszavonult, Scheitherr november 30-án 190 kocsin élelmiczikkeket küldött a főhadiszállásra, azután el-hagyván Pinsket, útközben elfogott 10 katonát, 20 lovat és 30 lőporos kocsit; Wislowicziben megsemmisítettek: 8000 ko-csira való élelmet, 80 szekeret és az összes töltenyeket.² A Henzy kapitány alatt álló félszázad dragonyos és 30 *lovasított gyalogos* Pahoston hatalmába kerített 30 kocsira való kétszersültet, darát és egy csomó nyersbört.³

VI.

A) A szövetséges hadtestek visszahúzódása Slonim alá és innen a warsói nagyhercegségbe.

A hadműveletek befejezése.

(Lásd a 3. és 4. sz. vázlatot.)

A mig Schwarzenberg a Sacken vezette oroszokat Ratnóig és Kowelig viaszorította, addig a grande armée főhadiszállásán türelmetlenül várták az osztrák-magyar-szász sereg beérkezését.

A Moszkvából visszavonuló grande armée Smolenszkben sem maradhatott, hanem november 12-én Borisów irányában meg-hátrált. 15-én Kutusów Krasnójnál harciba keveredett vele, a miután Napoleon november 20-án Orszára húzódott. Tschitschagof, a ki november 8-án hagyta el Slonimot, 17-én, vagyis az izabe-lini rajtaütést követő napon, könnyű szerrel hatalmába ejtette a Dombrowszky vezette V. francia hadtest részei által védel-

¹ *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 2.* 340. l. *Pollák az ezüst vitézségi érmet kapta.*

² *F. A. 1812.* 12—23.

³ *F. A. 1812.* 12—9.

mezett Minsket, 21-én pedig Borisównál a Berezina bal partjára szorította Dombrowszkyt. Ámde a II. francia hadtest kezét fogva Dombrowszkyval, Loszniczánál visszaverte a Berezina jobb partjára Tschitschagofot, a mi által szabaddá lett az út a grande armée számára. *Napoleon november 25-én, vagyis akkor ért Borisóv alá, mikor Schwarzenberg és Reynier a Muchawiec vonalához érkezett.*

November 26-án és 27-én ment végbe a francziák átkelése a Berezinán, a mi alatt és még két napon át elkeseredetten harczoltak a Berezina mindkét partján. Innen a francziák menete Wilnáig nem visszavonulás volt többé, hanem menekülés. A grande armée maradványai december 9-én értek Wilna alá, 15-én Kownónál átkeltek a Niemenen, elhagyták Oroszország területét és a Visztula mögé vonultak.

November 29-én, vagyis a berezinai harczok utolsó napján kapta Schwarzenberg Napoleon újbóli parancsát, hogy Minskbe siessen a francia sereg visszavonulásának biztosítása végett. A szövetséges hadtestek tehát november utolsó napjaiban elhagyták a Muchawiec vonalát és két úton a következő menetrendben vonultak Slonim alá:¹ Bianchi, Frelich és Reynier Sieleceen, Michalinon, Woronilowiczén és Bliznán át, Trautenberg pedig Kartuzskaja-Berezán, Kosowón és Diewiatkowiczén keresztül.²

Deczember 6-án Reynier Rozanynál a Bielowiezi erdőség kijáratait tartotta, Schwarzenberg seregtestei közül Zechmeister az elővéddel Nieswieznél, Mohr pedig Bjelicánál állott; a többiek Golyinka, Oziernica és Slonim alatt laktáboroztak. Mivel a grande armée főhadiszállásáról hamis híreket terjesztettek, *a szövetséges hadtesteknél senki sem tudta biztosan, hogy Napoleon elhagyta Moszkvát s hogy serege teljesen tönkrement.* Deczember 4-iki kelettel Schwarzenberg azt a parancsot kapta, hogy mozdulatait a grande armééhoz alkalmazza. Minthogy e mozdulatok közelebről meghatározva nem voltak, de mivel hire

¹ Auszug aus dem Operations-Journal. F. A. 1812. 13 - 29., 30., 31. és 32.

² Marschtableau. F. A. 1812. 12. ad 12.

jött, hogy Wilnában mindennap várják a francziákat s mivel december 10-én Mohr is azt jelentette, hogy már Iwje körül (Nowogrodektől északra a Niemen jobb partján) is mutatkoznak tekintélyes orosz erők, Schwarzenberg december 14-én közelebb vonult a Niemenhez, Reyniert ellenben Nowyj-Dworra rendelte.

A Nieswiezre előretolt és három gyalogzászlóaljjal, valamint a *Kienmayer huszárokkal* megerősített Zechmeister folytonosan nyugtalanította a francziák után tóduló oroszokat. *Rígó Kienmayer huszárezredbeli főhadnagy* Seliszce körül elfogott egy 240 kocsiból álló és 13 kozák által kísért szállítmányt; mivel a gyenge lovakkal nem tudta elég gyorsan biztonságba hozni a zsákmányt, a kocsik felét a rakománynyal együtt elégettette, a többit pedig négyesbe fogottan elhozta.¹ *Harsdorf, ugyanezen ezredbeli kapitány* a horozowi majornál vereséget szenvedett akkor, mikor el akarta fogni az orosz őrséget,² de kiköszörülte a csorbát Waslowecznél, a hol elcsípte az éllelmonatot 13 kozákkal együtt.³ *Bubna huszárfőhadnagy* Kreczielnél megvert 60 kozákot s ezeket Bobruiszkgig (a Berezina mellett) űzve, elfogott közülük 19-et és sok ökröt s ruhaneműt zsákmányolt.⁴ Sluzkot is megrohanták a huszárok, a hol elfogtak 74 katonát és 292 ökröt.⁵

December 14-én mérték össze utoljára fegyvereiket a magyar huszárok az oroszokkal, a minék leírását *Pauliny Mihály portyázó különítménye* eseményeinek ismertetésénél találja meg az olvasó.

December 15-én Schwarzenberg elérte a Niement, egy lovas dandárát Grodnó felé toltta, a mikor pedig december 9-iki kelettel arról értesítették, hogy a grande armée a Niemen mögé téli szállásokba vonult, 18-án Bielostok felé húzódott, hogy eredeti feladatához hiven továbbra is biztosítsa a warsói nagyhercegséget; ez idő alatt Reynier Wolczinra vonult.

¹ F. A. 1812. 12. ad 59a.

² F. A. 1812. 12. ad 59c.

³ F. A. 1812. 12—31.

⁴ F. A. 1812. 12—131.

⁵ F. A. 1812. 12—89.

Deczember 25-én, vagyis 14 nappal később, hogy a francziák elhagyták Oroszország területét, Schwarzenberg Pultuskig visszavonta seregeit,¹ míg Reynier január 3-án Okuniewre jutott.

Január 6-án Anstätt orosz államtanácsos átadta Schwarzenbergnek Sándor czárnak I. Ferenczhez intézett levelét, a mivel egyidejűleg fegyverszünetet is ajánlott azzal a feltétellel, hogy az osztrák-magyar hadtest szakítsa meg a szövetséget Napoleonnal, vonuljon a Visztula mögé és adja át Warsót az oroszoknak; ennek fejében Ausztria ráteheti kezét egész Nyugat-Galiciára. A tárgyalások eredménye volt, hogy míg a megfelelő válasz Bécsből megérkezik, az ellenfelek ideiglenesen fegyverszünetet kötnek azzal a kikötéssel, hogy az osztrák-magyar hadtest közelében álló francia hadtesteket sem érheti bántódás. A végleges fegyverszünetet január 30-án kötötték meg, a melynek értelmében Schwarzenberg átadta Warsót, visszavonult a Visztula mögé úgy, hogy 13-án a Pilica mögött, február 25-én pedig Krakkó körül laktáborozott.

B) Pauliny Mihály hirszerző különítménye.²

(Lásd az 5. sz. vázlatot.)

Külön fejezet alá vettem és a hadiesemények leírásának végére illesztettem *Paulinyi Mihály 1. huszárezredbeli százados portyázó és hirszerző különítménye eseményeinek ismertetését*. A különítményre vonatkozó okmányok sok oly értékes anyagot szolgáltatnak a háborúban rendkívül fontosságú és nagy szerepet játszó hirszerző különítményekre nézve, hogy czélszerűnek

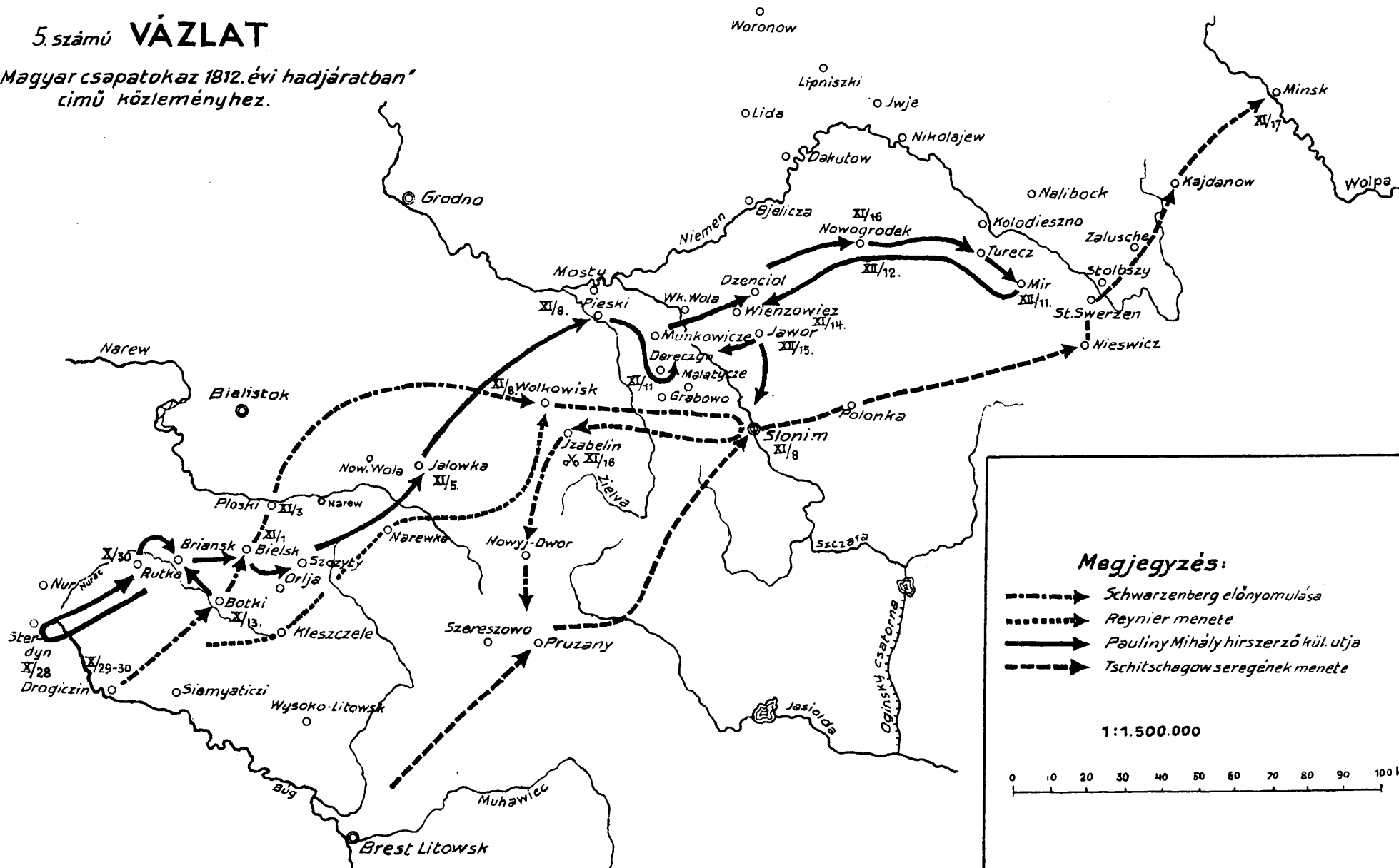
¹ Marschtableau. *F. A. 1812.* 12—209.

² *F. A. 1812.* 10—117., 123., 310., 283., 285., 11—7., 21., 31., 46., 58., 66., 79., 85., 106., 107., 117., 135., 136., 146., ad 175., 189., 203., 212., 231., ad 231., ad 231a, 12. ad 14a, 21., 22., 25., 26., 27., 37., ad 72., ad 72a, 76., 90., 96., 94., 111., 114., 13—29. és 31.

Lásd még a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 200,000 arányban készült térképek Bialistok 41—53., Wolkowisk 42—53., Slonim 43—53. és Nieswicz 44—53. lapjait.

5. számú VÁZLAT

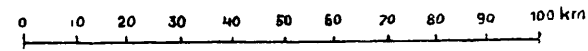
a „Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban”
című közleményhez.

Megjegyzés:

- > Schwarzenberg előnyomulása
-> Reynier menete
- > Pauliny Mihály hirszerző kül. útja
- · - · -> Tschitschagow seregének menete

1:1.500.000

találtam azt hadtestünk hadieseményeinek keretéből kiemelni és szembeötlőleg külön egyesíteni. Azért hagytam a hadiesemények végére, mivel e huszárszázad mérte össze utoljára fegyvereit az ellenséggel akkor, mikor kelepczébe jutva, karddal nyitott utat magának. De megérdemli a vezető Pauliny Mihály kapitány azt, hogy részletesebben vessem papírra az általa intézett vállalatokat, mivel főként az ezen hadjáratban tanúsított magatartásával érdemelte ki a katonai Mária Terézia-rendet.

Helytelen eljárást követnék azonban, ha a különítménynek minden alkalommal való magatartását a jelenleg érvényben álló katonai szabályzatok alapján bírálat alá is venném, mivel száz évvel ezelőtt nem alakultak ki oly tökéletesen a vélemények és így a kívánalmak sem a lovasság hirszerző szolgálatára nézve. A hirszerző különítmények feladatát ismerő katona azonban észre fogja venni azokat a mozzanatokot és pillanatokot, melyek egyrészt hibásak voltak, másrészt azonban mégis alapját vetették meg a manapság is érvényben álló néhány határozványunknak.

a) *Menet Nowogrodekre.*

Tudjuk, hogy Schwarzenberg engedve Tschitschagof nagyobb erejének, szeptember és október havában Wlodawán, Brest-Litowskon, Wysoko-Litowskon és Drogiczynen át visszavonult a warsói nagyhercezségbe. A mint a főserég átkelt a Bug bal partjára, Schwarzenberg Paulinyt századával Botkiban hagyta, hogy fölvilágosítást szerezzen az oroszok tartózkodási helyéről, számerejéről, erőinek elosztásáról és szándékáról, azután pedig tegyen jelentést a terep minőségéről.

Amint a szövetséges hadtestek átkeltek a Bug balpartjára, Tschitschagof a következő csapatokat rendelte azok üldözésére: Lambert és Langeron alatt 1—1 kozák és 1—1 vadászezredet 4—4 ágyúval, Essent 2 gyalogzászlóaljjal, 1 kozákezreddel és 4 ágyúval; Woinof egy különítménynyel Wysoko-Litowskra és Kleszczelére vonult, Sacken Pruzanyba ment harácsolás végett, Tschaplitz pedig 4 zászlóaljjal, 12 lovasszázaddal, 2¹/₂ kozákezreddel és 12 ágyúval Slonimra küldetett, hogy verje szét Konopka tábornoknak litvai gárdaezredét s ha lehet, vágja el

a Piaski felé hátráló Mohr tábornoknak különítményét. Tschaplitz október 18-án elérte Pruzanyt, 20-án pedig szétverte Kopnoka ezredét.

Pauliny *október 13-án* foglalta el figyelő állását. Hogy önálló helyzetében miképen oldotta meg bravourosan sokoldalú nehéz feladatát, azt a *cs. és kir. hadi levéltárban őrzött 42 jelentésének* tartalma alapján a következőkben mondom el.

Már október 13-án jelenti, hogy a Nurec folyó partjait szemrevételezte s a fontosabb hidakat leromboltatta; a folyó keskeny, partjait mocsarak kísérik, melyek miatt alig gázolhat át rajta valaki. Megérkezése után rögtön járóőröket küldött Kleszczelére és Bielskre a bielistoki út megfigyelésére. Az útközben talált raktárak készletét és az 1. számú tábori kórház felszerelését Nurra útnak indította. Másoktól hallotta, hogy az oroszok erejük egy részével ide vonulnak, hogy elfoglalják a bielistoki utat. A Kleszczeléről ép most visszatért járóőre azt jelenti, hogy a falut kozák csapat szállotta meg.

14-én Brianskra húzódott Pauliny, a honnan több kincstári szekeret Nur felé visszaküldött. Jelenti, hogy Botkiban még d. e. 11 órakor sem volt ellenség; Mohr tábornok különítményének sorsáról semmit sem tud, bár tudakozódott és kutatott utána. Helyesen cselekedett, a mikor százada kis létszáma miatt nem küldött ki hozzá járóőröket. Ma Moskwínóra (?) küldött kémeket. Ha a körülmények kényszerítik, holnap Wisinka felé visszavonul, a mi mellett azonban a Nurec folyása mentén is járóőröket küld az ellenség felé.

Úgy látszik, hogy a különítmény a kozákok elől a Bug balpartjára volt kénytelen térni, mivel *október 28-án* Sterdynből küldi Pauliny ama két jelentését, melyeknek tartalma a következő: Kiküldött embereim révén megtudtam, hogy október 26-án több ellenséges csapatot Siemyaticziről Wysoko-Litowskra visszahúzódt. Lambert tábornok is ezeknél volt. Tschitschagof tegnap még Wysoko-Litowskban tartózkodott. Több orosz ezred Wlodawa felé tart, a hol úgy a gyalogság, mint a lovasság erődítéseket épít; az ellenséges főerő azonban Brest körül áll. Mivel az oroszok arról értesültek, hogy seregtesteink erősítéseket kapnak, mindenütt megerősítik állásaikat. A Brianskba,

Botkiba és Bielskbe jött orosz dzsidások pár nap után visszahúzódtak; a Siemyaticziről eltakarodott ellenséges csapatok oly sietve indultak el, hogy még élelmiczikkeiket sem vitték magukkal. A Bug mentén azonban a kozákok állandóan nyeregben ide-oda járnak s a legkisebb zajra is összesereglenek. A Pula-wyra (Visztula mellett, Warsótól délre) küldött erős orosz portyázó különítmény a Bug mögé visszahúzódtott. Holnap estére biztosan megállapítom, hogy a Wysoko-Litowskról elvonult ellenség hová ment. Egy orosz hadtest állítólag Mostyig jutott (Tschaplitz, kit Slonimra és azután Mohr után küldöttek; később ez a hadtest alkotta Tschitschagofnak bal oldalvédét). Az ugyanezen napon kelt második jelentésben azt mondja Pauliny, hogy ép most adták tudtára, miszerint az oroszok elhagyták állásaikat és Wysoko-Litowskon át elvonultak. Noha az oroszok főereje Brest és Wlodawa között áll, igen sok csapatuk elvonult Pinsk és Grodnó felé.

Alig hogy visszavonultak az orosz csapatok, Pauliny átkelt a Bug északi partjára és *október 20-án* Rutkán kelt jelentésében azt mondja, hogy járóerei Brianskig jutottak, hogy Konopka csapatát az oroszok szétverték, hogy a briansk—bielistoki úton nincsen ellenség s ha a viszonyok megengedik, Bielsken át Orljára és Kleszczelére vonul.

Említettem már, hogy Tschitschagof *október 30-án* indult el Brest alól, 6-án Slonim alatt állott, 17-én pedig Minskbe érkezett, továbbá, hogy Schwarzenberg ugyancsak *október 30-án* ért mindkét hadtestével a Bug balpartjára, 4-én Ploskinál a Narew mellett állott, 8-án pedig Wolkowisk körül laktáborozott. Ezekhez képest Pauliny előbb az ellenfelek között, de mindig hadtestünk előtt és ennek jobb oldalában (Szczyty, Doratynka, Jalowka), később pedig hadtestünk előtt és ennek, valamint az oroszoknak is baloldalában nyomult előre (Piaski, Dereczyn, Dzenciol, Nowogrodek, Turec, Mir).

November 1-én Bielskből jelenti, hogy mivel az oroszok Szereszówóban nagymennyiségű élelmiczikkeket halmoznak össze, valószínű, miszerint ide vonják össze csapataikat; eddigelé egyetlen orosz osztály sem vonult Wolkowisk felé. Belgakow orosz őrnagy azt híreszteli, hogy az oroszok Wilnára törnek.

Az ellenséges sereg állítólag két részre oszlik; a Wilnára készülő két oszlopban indul meg. Hogy e körülmények valódiságáról meggyőződést szerezzen, kémeket küldött ki és pedig az egyiket Szereszówóra, a másikat a Narew melletti Stanislawka korcsmához és Wolkowiskra azzal, hogy állapítsák meg az oroszoknak Wolkowiskra vonuló erejét. Tizenegy uradalomra ráírt, hogy élelmiczikkeiket három nap alatt Bielskbe szállítsák.

Mivel Zechmeister tábornok dandárával Bielskbe bevonult s mivel további előnyomulás esetén híreket szerezhetett az ellenségről, másnap Pauliny önszántából elindult és 5-én már Jallowkában kutatott az oroszok után. Innen bejelentette, hogy átkelt a Narewkán és átkutatta egész Nowaja-Woláig az erdőségeket; sehol sem bukkant ellenségre. Tegnap két orosz lovaszrezed éjjelezett Wolkowiskon, a melyek Slonim felé elvonultak, előbb azonban a csatolt jegyzékbe foglalt élelmiczikkeket harácsolták össze. A népfelkelő csapatok mindenünnen elvonultak s így nem egyesíthette őket, de az itt maradt erdőkerülőket (mintegy huszat) összegyűjtötte és Grodnóba küldötte. Nowj-Dworban és Pruzanyban még ellenség áll, a mely a Mohr tábornok által elpusztított Narew hidakat helyreállíttatja.

November 8-án Pieskiben, *10-én* Sankowban, *11-én* pedig Dereczyben állott a huszárszászad és útközben szorgalmasan gyűjtötte a maga és mások által szerzett híreket. Jelentéseiből kitűnik, hogy éjjeli gyors menetével és határozott fellépésével visszavonulásra kényszerítette a Dereczyben, Munkowiczében, Grabowóban és Malatyczében álló ellenséges hírszerző járőröket; több részre oszlottan nyomult előre és el is fogott két kozákot. Az ellenségre vonatkozóan jelenti, hogy Tschernikof orosz ezredes 600 lovassal Wolán át Zdenkow felé elvonult, hogy Tschitschagof Polonkára menetelt, Tschaplitznak gyalogságból, vadászokból, dragonyosokból, huszárokból és kozákokból álló utóvéde pedig még Slonimban áll; az oroszok hálaadó istentiszteletet tartottak állítólag azért, mert Moszkvát visszafoglalták a francziáktól és mert Smolenszk s Kaluga között csatát nyertek Napoleonnal szemben. E csatában állítólag 6000 katoná, 3 tábornok és 40 ágyú esett az oroszok kezébe.

13-án még Dereczyből azt adja hírül Pauliny, hogy az

oroszek elhagyták Slonimot, ő pedig a Szczara melletti Wk.-Wolára lovagol. Ugyane napon már Wk.-Woláról is beszámol híreiről, *14-én* pedig követve az oroszokat, Wienzowiezre ment.

Kár, hogy a különítmény által kiküldött járóőrök erejére, feladatára és magatartására, valamint az egész különítmény élelmezésére és éjjelezésére nézve a hátramaradt jelentések semmit sem mondanak. Valószínű, hogy óvatosan haladt, mivel sehol semmi nyomát sem találtam annak, hogy meglepték vagy rajtaütöttek volna. A vezető képességgel bíró parancsnok *térkép nélkül tájékozódott a terepen*, s a legtöbb esetben helyes következtetéseket vont le tapasztalataiból és az ellenségről szerzett hírekből. Látjuk, hogy a század szakadatlanul előre vonult, nem vesztette el az összeköttetést az ellenséggel, hogy kielégítő módon megállapította az orosz járóőrök mögötti ellenséges főerők mozdulatait és hogy tapasztalatairól — néha naponként kétszer is — kimerítően szerkesztett jelentéseit gyorsan és biztosan juttatta el előljárójához. Utóbbi tekintetben elismeréssel kell adóznunk a legénységnek, mely nemcsak veleszületett tulajdonságainál fogva, hanem előző hadjáratokban szerzett gyakorlata alapján képes volt baj nélkül és gyorsan hátra vinni a jelentéseket az ellenség által megszállott vidéken.

b) *Portyázások Nowogrodek körül.*

November 16-án Pauliny elhatározta, hogy hatalmába ejti Nowogrodeket, mivel azt hallotta, hogy itt az oroszok élelmiszereket halmoztak fel. Jobb oldalában állandóan zaklatva, éjjel megrohanta a boskowiczei ellenséges őrséget és elfogott belőle egy altisztet és két közkatonát. Minthogy a foglyokkal nem vesződhetett, elküldötte őket Bieliczára Mohr tábornokhoz. Nowogrodek elé hajnalban érkezett és legott rajtaütött az ellenséges őrségen, elfogott belőle nyolcz vörös huszárt és nyolcz gyalogost. Jelenti még, hogy a Csecsawina felé küldött járóőre is eredményesen működött, mert elfogott nyolcz vörös huszárt és zsákmányul ejtett 130 marhát és 100 birkát. Elmondja továbbá, hogy az elmúlt szerdán itt laktáborozott Woinof tábornok 1 huszár-, 3 dragonyos- és 7 gyalogezreddel, valamint

3 csapat kozákkal; e csapatokat nyolcz tábornok vezényelte; az egész seregetest Mirre menetelt, a honnan állítólag Nieswiezre készül. Tschitschagof november 13-án Nieswiezbe érkezett. A legtöbben azt mondják, hogy Tschitschagof Bobruiskra készül. Tschernitschef ezredes (november 8-án Schwarzenberg megfigyelése végett Dereczyre rendeltetett) kozákjaival átuszta-tott a Niemenen (Kolodesznónál) s Nalibok felé vonult; egy másik kozák csapat Kurelitschire ment. Dakutóiban holland csapatok állanak. Dombrowszky elővéde Stolbszyban és St.-Swenzenben áll. Lidában pár ezer lengyel táborozik. Napoleon Wilnában élelmiczikkeket gyűjtet. Kajdanóiban sok francia csapat tömörül. Élelmiczikkeket nem talált.

A továbbiak megértése végett ismertetnem kell az ellenfelek ezidőben való helyzetét.

A mikor Schwarzenberg Slonim alól visszafordult és Izabelin alatt rátámadt Sacken seregére és ezt visszavonulásra kényszerítette a Pripiatj mocsaraiba, Paulinyt a Slonimnál hagyott Frimont alá rendelték. Feladatául tűzték, hogy most már necsak híreket szerezzen az oroszokról, hanem leplezze seregetestünk mozdulatait, tartsa távol az ellenséges felderítő és portyázó járőröket, vagyis inkább védő magatartást tanusítson. Ennek következtében Pauliny jelentéseit most már Frimonthoz intézte, a kit tudvalevőleg Slonimban hagytak hátra azért, hogy zaklassa Tschitschagofot, mintha főszeregünk is utána jöjjön.

A Tschitschagof vezette orosz hadsereg Nieswiezen át vonult Minsk felé. Az élen Lambert haladt. A baloldal biztosítására Nowogrodeken, Miren és Nw.-Swenzenen át Tschaplitz seregetestét különítették ki, a melyet azonban csakhamar Woinof váltott fel. Ennek elővédét Orurk tábornok csapatai alkották.

Az V. francia hadtest részeivel Minskben álló (5—6000 jobbjára ujoncz katona) Dombrowszky 5 zászlóalját s pár lovaszázadot a swzerzeni hidhoz rendelt. November 15-én Orurk és Lambert e különítményt szétverte, 16-án pedig Kaidanównál arattak győzelmet Dombrowszkynek négy gyalogzászlóalján. November 17-én Tschitschagof elérte Minsket, 20-án Borisov

alatt állott, 22-én pedig nagy veszteséggel a Berezina bal partjára úzte Dombrowszkyt.¹

Pauliny *november 17-én* megerősítette a 16-iki jelentésében foglaltakat, *20-án* pedig nemcsak Frimontnak, hanem még Schwarzenbergnek is szolgált hírekkel. És pedig bejelentette, hogy az egész orosz sereg 15-én Swerzenből Minskbe vonult azzal a szándékkal, hogy egyesüljön Wittgensteinnal. A sereg hadrendje a következő: Langeron hadtest, ennek elővéde Lambert; a másodikat Woinof vezeti, kinek tábornokai: Tscherbato, Basilof, Manteufel és Lansky; a harmadikat maga Tschitschagof vezérli. Az egésznek ereje 52,000 ember és 80 ágyú. Az elővéd Kajdanów körül jár. Lambert tegnap Swerzennél elfogott 714 lengyel katonát. A Mozyrnal álló Ertel tábornok Tschitschagofhoz készül csatlakozni. Napoleon császár Ney és Poniatowszky hadtestét Kutusów ellenében visszahagyta, ő maga ellenben erre felé tart. Sacken hadteste csupán 15,000 emberből áll. Az oroszok állítólag 14-én (csak 17-én) bevették Minsket. A zsákmányolt vágómarhából 40 drbot Mohr tábornokhoz, a többit pedig Slonimba küldötte.

A *november 21-én* kelt jelentésében azt mondja Pauliny, hogy a Tschitschagof által szabadon bocsájtott notabilitások egybehangzóan megerősítik tegnapi jelentésébe foglaltakat és hogy Tureczre figyelő őrséget küldött. *Megint térképet kér, mert alig tud tájékozódni.* A *22-iki* jelentés elmondja, hogy az oroszok tényleg bevették Minsket, elfogták Koczyczkit és szétverték 5000 emberét. Hasonló sors érte Csapszky ezredest is 3000 emberével együtt. Dombrowszky, kinek Minsket kellett védelmeznie, 8000 emberével a mocsarak közé menekült, nehogy Csapszky sorsára jusson. Mivel az oroszok nagyon kegyetlenül bánnak a lengyelekkel, a lakosság és a nemesek az erdőségekbe menekülnek. Járóőreit Mirig küldötte, de sehol ellenségre nem bukkantak.

23-án harminczkét hadifoglyot kísértetett Slonimba.

Úgy látszik, maga Pauliny is érezte, hogy a jelentéseiben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak s hogy hibát követett

¹ *Bogdanowitsch*, i. m. III. k. 201—204. l.

el azzal, miszerint nem rostálta meg kellőképen a másoktól kapott híreket, mert *november 24-en* kelt jelentését azzal kezdi: Hogy a Minsk körüli eseményekről szavahihető híreket szerezzek, egy tisztet 16 válogatott lovassal Swerzenig küldöttem, kémeimet pedig Kajdanówba irányítottam. Jelenti továbbá, hogy a swerzeni hidat az oroszok lerombolták, Tschitschagof pedig Wittgensteinnal együtt a hátába óhajt törni a Smolenskról visszavonuló 60,000 francziának. A közigazgatási tisztviselők engedetlensége miatt csakis a közeli falvakból hajtathatja fel a szükséges vágómarhát. Kozákok Swerzen alatt ólálkodnak. A *25-iki* jelentésébe foglalt hírek közül megemlítem a következőket: Bikowszky nevű nemes ember elárulta honfitársait az oroszoknak; Minsket teljesen kifosztották az oroszok, sőt még a sebesülteket is a vízbe fojtották. Napoleon császár konyhája Wilnába érkezett, miből azt következteti, hogy maga a császár is hamarosan odaérkezik.

A *december 2-iki* jelentésében foglalt hírek közül a szövetséges hadtestekre nézve érdeklél birt az, hogy Sacken csapatainak egy része Demiszkwiczén át Dawidgorodokra vonult s egyesült a Sluckból jövő három orosz zászlóaljjal, Ertel tábornok pedig 7000 emberével Mozyrból Piasecznára vonult. Csatlolja még az oroszoknak a lakossághoz intézett kiáltványát, a minek azonban kevés hatása van. Panaszodik, hogy a zsidók mindent beárulnak az oroszoknak. E miatt elhíresztelte, hogy Nowogrodekre és Mirbe több ezredünk érkezik.

December 4-én egy tisztet 20 huszárral Zaluschéig küldött, a kit azonban vissza kellett hívnia, mivel a kozákok el-lepték a vidéket. Mivel feléje is kozákok vonulnak, már három napja, éjjel és nappal fegyverben áll egész százada. A lakosság hozzámenekül és védelmet kér a garázda kozákok ellen. Másnap az egész század tüntetőleg a Niemenig nyomult, a mire a kozákok Kajdanowig visszahúzódtak. A sok teendő között ideje akadt Paulinynek még arra is, hogy szemrevételezze a Niemen folyó partjait és bejelentse azt is, hogy hol és minő átjárók találhatók rajta.

Miután *december 5-én* még két, *7-én* pedig egy jelentést küldött be Nowogrodekról, *11-én* Mirre vonult és Wielike-

Oczeda és Stetzky felé portyáztatott. Csakhamar azonban innen is elvonult, mivel attól tartott, hogy az ellenséges érületű zsidók elárulják az oroszoknak. Estére Tureczen ütötte fel tanyáját. Noha tudta, hogy a francziák Wilnáról már Kownó felé is visszavonulnak, hogy a Niemen felé is tekintélyes ellenséges lovascsapatok közelednek s hogy Minszkben is már ellenséges gyalogság áll, a Tureczen *deczember hó 11-én* d. u. 4 órakor kelt jelentésének tanúsága szerint azzal a tervvel foglalkozott, hogy fölveri vagy a kajdanowi 50 lovasból álló, vagy az iwjei, avagy a nikolajewi ellenséges őrséget.

12-én este 8 órakor Pauliny már megint Nowogrodekből jelenti Schwarzenbergnek, hogy szerdán, vagyis deczember 9-én, a francziák Wilna alatt vereséget szenvedtek volna! Azt hallotta, hogy Tschitschagof gyalogsága Wilna felé vonul, míg a dragonyos tisztek által vezetett kozák csapatok Rakowó és Lipnizky vonaláig jutva, elvágták a Wilnába vezető utakat. A tegnap még Iwjében és Lipnizskyben éjjelzett kozákok ma Lyda és Woronów vonalába jutottak és mindenütt kifosztották a lakosságot. Kutusow állítólag egyesült Wittgensteinnal és Tschitschagoffal. Senki sem tudja azonban, hogy a Borisównál megvert francziák merre mentek. Tegnap 50 kozák Stolbeyn át feléje vonult. A kajdanowi kozák őrséget megerősítették.

Deczember 13-án a különítmény járóerei Iwje, Lipnizsky és Dudy felé portyáztak, de ellenségre nem bukkantak, csupán a lakosságtól szereztek be híreket.

Utolsó jelentését *deczember 15-én* Jaworból írta Pauliny, a melyben a következőképen írja le százada visszavonulását:

«14-én délután félkét órakor századommal Nowogrodekről Boskowiczére vonultam. Berdówkában álló járóörömet Nowiniba rendeltem. Mivel biztos hírért vettem, hogy az ellenséges járóörök rám akarnak törni, nowini járóörömet és századomat a szabad ég alatt készenlétbe helyeztem. Éjjeli 11 óra körül mintegy 40 kozák megtámadott, de már az első lövésre lóra kaptunk, megrohantuk a támadókat, a kik megrettenve futásnak eredtek. A menekülőket fél mértföldnyire üztük, de senkit sem foghattunk el, mivel a lovak kimerültek. Éjjel után 3 órakor Dzenziolba vonultam. A várost ellenség tartotta. Miután bete-

geimet Jawor felé elküldöttem, ép embereimmel rajtaütöttem az ellenségen. Két oldalról támadtunk. Iszonyú mézárulás keletkezett (Das Gemetzel war fürchterlich). A legtöbb kozák amúgy gyalogosan bátran szembeszállt velünk; csak nagy erőfeszítéssel sikerült legyőzni az ellenséget. A várost elfoglaltam és miután kimentettem századomat veszélyes helyzetéből, Jaworba vonultam. A velem volt 26 lengyel gyalogos a viaskodás folyamán kereket oldott s valószínűleg Narbotowiczébe futott. Én magam is megsebesültem s csak nagy nehezen menekültem meg. Tíz emberem harcra képtelenül megsebesült; két lovamat leszűrták. Zsákmányul ejtettünk négy kozák lovat. Senkit sem fogtunk el, mivel nem bajlódhatunk hadifoglyokkal. 13-án egy zsidónak öltözködött kozák kémlelte ki nowo-grodeki állásomat. Hétfőn két irányból támadtak meg: Weljub felől 50, Sztankowiczi felől 60 kozák.»

«Mivel minden oldalról ellenség vesz körül, holnap, ha lehet, századomat a mocsarakon át a Szczerához vezetem. Sebem miatt képtelen vagyok lovon ülni. Ezért Castiglione gróf főhadnagynak adtam át századom vezetését, a kinek azonban támogatására leszek tanácscsal a körülményekhez képest. Alázatosan kérem Herczegségedet, hogy felgyógyulásomig a hadsereg mögé vonulhassak valamely biztos helyre.»

A különítmény *december 16-án* is összetűzött a kozákokkal. Castiglione főhadnagy ekkor sem engedett, hanem megrohanta a támadókat és miután többször összecsaptak, a miénk lettek a győztesek. Ez alkalommal négy huszár hadifogságba esett, sokan pedig megsebesültek. Mivel a gyenge század az ellenséget tovább feltartóztatni nem tudta, két részre oszlott: a harcra képes legénység Castiglione vezetése alatt Dereczyre húzódott, a Pauliny vezette sebesültek a vezetékllovakkal pedig Slonimra vonultak.¹ A legénységből 24 sebesült meg, kik közül négy útközben meghalt. Az egyik tizedes 14 lándzsaszúrást kapott!²

Az elmondottak eléggé igazolják, hogy a tetterős, vállal-

¹ Castiglione főhadnagy jelentése. *F. A. 1812.* 12—111.

² Siegenthal jelentése Slonimról. *F. A. 1812.* 12—114.

kozó szellemű és bátor parancsnok által vezetett magyar huszár század dicsérettel oldotta meg nehéz feladatát: nagy területre terjesztette ki figyelmét, híreket szerzett a rendelkezésére álló összes eszközök segítségével, megtisztította a vidéket a portyázó ellenséges csapatoktól, nyugtalanította az oroszokat és utolsó lehelletéig visszatartotta az ellenséges járőröket.

Paulinyra nézve csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy egyike volt kora legvitézebb huszártisztjének. *Dr. J. Hirtenfeld* «Der Militär-Maria-Terezien-Orden» stb. című ¹ munkája szerint Rózsahegyén született 1770-ben. 1788-ban lépett be az 1. huszárezredbe. Mint őrmester Kreuzenachnál 1795-ben annyira kitünt, hogy az ezüst vitézségi érmet kapta. Nemsokára alhadnagygyá lett. 1799-ben a Rajna mentén Schopfheimnél és Offenheimnél tünt ki, a mikor fölvervén az ellenséget, belőle elfogott több tisztet és lovas; később bekerítették és harmadmagával kilencz francia lovas ellenében addig védekezett, míg hét sebből vérezve kiejtette kardját kezéből. 1809-ben századossá lépett elő. 1812-ben a katonai Mária Terézia rend lovagjainak sorába iktatták. Harminczhat évi tényleges katonai szolgálata alatt *kétszázszor csapott össze az ellenséggel*. Meghalt 1836 január 31-én. Dicséretére válik, hogy századát, mely ugyancsak kemény legényekből állott, a rendkívüli súlyos viszonyok között is fegyelmezetten és emelkedett hangulatban megtartotta úgy, hogy az még a legváltóságosabb pillanatokban sem csüggedt, hanem parancsnoka számára félelem nélkül harcra rohant kötelességtudásból és a dicsőségért.

C) Állapotok a csapatoknál november és december havában.

A szokatlanul korán beállott és igen zord téli időjárás rendkívüli megpróbáltatásoknak tette ki a csapatokat. Az erőltetett menetek és az elszállásolás silány volta következtében napról-napra szaporodott a menetképtelenek, kimerültek és betegek száma. November 22-én a hadtestnek kereken 6000

¹ Wien, 1857. II. köt. 1080. l.

embere hiányzott.¹ Frimontnak november 23-án 210 ideglázban és tüdőgyulladásban szenvedő katonája feküdt Slonimban.² Bianchi hadosztályában 215 ember vált menetre képtelenné november 22—25-ig.³ A Slonim alá való menet utolsó napján a hadtestnek 500 embere dőlt ki.⁴

A magyar gyalogságot ért veszteségek tekintetében csak november 24—26-ig terjedő időre vannak biztos adataink. Ezek szerint:

november 26-án a Kirchenbetter gránátos zászlóaljnak	13
“ 24-én a 19. gyalogezrednek	32
“ 24-én a 2. “	25
“ 26-án a 32. “	6
“ 24-én a 33. “	15
“ 26-án a 34. “	59

embere maradt el kimerülés következtében. A 48. gyalogezrednek létszáma november 26-án 55 emberrel apadt (20 kórházba adatott, 31 elmaradt, 3 megszökött, 1 meghalt).⁵ Deczember elején a hideg 24° R.-t ért el! Deczember 8-án Zechmeister dandárában 84 embernek fagyott el orra, füle, lába vagy keze és pedig olyannyira, hogy valamennyin műtétet hajtottak végre.⁶ A lovaság is megfogyott, a kimerült lovak száma pedig oly nagygyá lett, hogy alig tudták ellátni a hirszerző, felderítő és biztosító szolgálatot. Schwarzenbergnek a császárhoz intézett jelentése szerint Frimont hadosztályának 4 dragonyos és 1 huszárezrede tisztekkel együtt csupán 2727, Frelich lovassága (3 huszárezred) 1767, a Mohrhoz beosztott Hessen-Homburg huszárezred pedig

¹ *Schwarzenberg jelentése a császárhoz. F. A. 1812. 11—257.*

² *F. A. 1812. 11—212.*

³ *F. A. 1812. 11—270.*

⁴ *Schwarzenberg* Slonimból ezt jelenti a császárnak: annyira gyorsítottam menetemet Slonimba, hogy a nagy hideg miatt 500 emberemnek fagyott el keze, lába és egyebe, többen pedig meghaltak. Ebben az időben minden menet nagy veszteséggel jár; felényire apadnának azok a hadtestek, melyek két-három napig táborozni volnának kénytelenek.

⁵ *F. A. 1812. 11—270 a, b, c, e, f, g és h.*

⁶ *F. A. 1812. 12—39. és 49; Zechmeister jelentései XII 7. és 8.*

csak 308 lovast számlált.¹ A letörött paripákat zsákmányolt és harácsolt lovakkal pótolták.² Igaza volt Schwarzenbergnek, a mikor azt mondta november 22-én a császárhoz intézett jelentésében, *hogyha Minskbe kell vonulnia, egész hadteste tönkremegy az utolsó emberig.*³

A hadjáratban résztvett Welden tábornoszernagy «Der Feldzug der Österreicher gegen Russland im Jahre 1812» című művének 87. lapján ezeket írja: A ki ebben a hidegben, a mely 26—27 fokot ért el, elvesztette jártányi erejét, az menthetetlenül elpusztult. Csakis a mozgás óvta meg az embert a megfagyástól; megfagyott az, ki kocsira ült.

A megbetegedések, fagyások és halálesetek oka főként a hiányos ruházat volt. A csapatok vezetői hiába akarták pótolni a legnagyobb igyekezettel az elrongyolódott ruházatot, mivel lehetetlen volt ezernyi köpönyeget stb. harácsolni az amúgy is kifosztott lakosságnál.⁴

A fagy ellen úgy védekeztek némileg, hogy a tisztek s a legénység fagygyúval és zsiradékkal kente be arcát, fejét, lábát és kezét. A bekentek arcza a fölismerhetetlenségig eltorzult.⁵

A hóviharak betemették az utakat, a csapatok, szállítmányok, vágómarhafalkák és a vonatok eltévedtek, a mi szintén sok veszteségnek és bajnak volt okozója. E bajon úgy segítettek, hogy a hatóságokat kötelezték az utaknak hosszú dorongokkal való megjelölésére.⁶

A huszárezredek togyatékának pótlására küldött legénység és lovak majdnem hasznavehetetlen állapotban érkeztek be csapattesteikhez, mivel Bielostok helyőrségének francia parancs-

¹ *F. A. 1812.* 11—255.

² *F. A. 1812.* 11—212.

³ *F. A. 1812.* 11—257; feleségéhez írott levelében ezeket mondja: .. reszketek, ha arra gondolok, hogy a grande armée felé kell közelednem. minthogy csapataim ezt ki nem bírják és szétfoszlanak... Ha Minskbe kell mennem s ha nincs más mentség, megindulok, de hogy hány emberem érkezik oda, azt csak az Isten tudja... *I. F. Novák i. m.* 269. és 272., továbbá 273—278. 1.

⁴ *Bianchi* jelentése Golynkából. *F. A. 1812.* 12—8.

⁵ Generalbefehl. *F. A. 1812.* 12—50.

⁶ Generalbefehl. *F. A. 1812.* 12—50.

noka földerítésre és a helyőrség környékének biztosítására használta őket.¹ A *Király, 1. huszárezredbeli százados* vezetése alá helyezett különítményben volt: 4 tiszt, 1 lelkész, 224 ember, 15 tiszti és 243 legénységi ló, 1 pénztárcoksi, 2 eleségkocsi és 1 tábori kobó. A lovak vasalatlanok voltak!

Élelmezés.

Az élelmiczikket harácsolás útján szereztek be. Az eredmény gyenge volt a közigazgatási tisztviselők hanyagsága és nemtörődömsége miatt. A folyton útban levő csapatoknak magukkal kellett vinniök az élelmet, a mi néha nagyon nehezen ment a rossz utakon. A vágómarhák eltévedtek, mivel a hajcsárok nem tudták a csapatok éjjeli állomáshelyét. A tisztek a legénységgel egyenlően hadtápelelmezésben részesültek, vagyis a kenyér- és húsadaghoz főzeléket és pálinkát kaptak, de csak akkor, ha volt! Megegett, hogy a csapatok 2—3 napig se kenyeret, se lisztet nem kaptak. A kenyeret hússal pótolták. Kemenczék hiányában az emberek lisztet kaptak, hogy legalább maguk süthessenek kenyeret laktáborukban. Welden már többször idézett művének 80. lapján a következőket olvassuk a csapatok élelmezésére nézve: A Slonim és Pripiatj közötti vidéket annyira kizsaraták az ide-oda vonuló seregek, hogy a lakosság kivándorolt, az otthon maradottak legtöbbször pedig gyökerekből tengette életét. Szó sem lehetett rendes élelmezésről, mivel sehol sem telepíthettek raktárakat. Ünnepe volt annak a csapatnak, a mely zsákmányra tett szert, avagy burgonyaveremre, vagy hordókban elásott pálinkára talált.²

A tisztek helyzete.

A legszánandóbb állapotban voltak azonban a tisztek. Pénzük nem volt, adósságot adósságra halmoztak a markotá-

¹ *F. A. 1812. 11—274 i.*

² Igazolják ezt még: *F. A. 1812. H. K. R. F. A. 1812. 11—2. és F. A. 1812. 12—8.*

nyosoknál úgy, hogy végre hitelük is kimerült. Sorsukat azonban türelemmel és resignációval viselték, de azért szigorú rendet tartottak az alájuk rendelt csapatoknál.¹

Már november 7-én azt írta Schwarzenberg a haditanács elnökének, hogy a lerongyolódott és minden krajczár nélküli tiszttel képtelen beszerezni a szükséges téli ruházatot és nem tudja előteremteni a fönntartásához föltétlenül szükséges jobb és tartalmasabb étkezést. Ily körülmények között testileg tönkremenek, ezzel pedig együtt jár az idegesség, a mivel föltétlenül párosul az erkölcsi hanyatlás!²

*

Az osztrák-magyar segítő hadtest *veszteségeit hozzávetőlegesen sem állapíthatjuk meg*, mivel november havától kezdve hiányzanak a Rekrutierungs-Standes-Tabelle-nek és a csapatok reggeli, avagy létszámjelentései. Szórványosan említettnek meg a kórházaknak átadott emberek, az elesettek, a sebesültek és az eltűntek. Minduntalan kérdés támad aziránt, hogy a maradozók, a hadifogságba jutottak és az eltűntek bevonultak-e csapataikhoz, és ha igen: hányan és mikor? Angeli: *Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxiliar-Corps unter Commando des G. d. C. stb.* című művében az ellenség előtt elesettek számát 7000-re becsüli, ezenkívül meghalt betegség következtében 4000 ember, ugyanennyi pedig súlyos betegségben selylődvé visszahagyatott Warsóban akkor, mikor hadtestünk hazájába visszavonult.

*

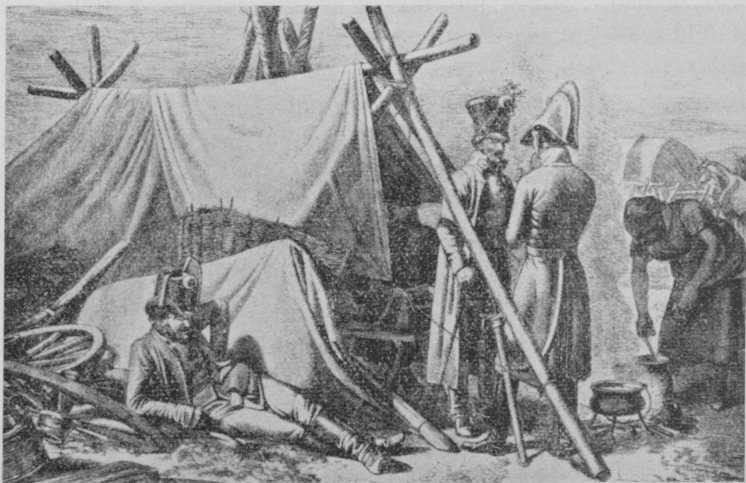
Befejeztem a Schwarzenberg vezette osztrák-magyar hadtestbe osztott magyar csapatok szereplésének ismertetését a had-

¹ *Schwarzenberg* nov. 22-én ezeket írja a császárhoz: A tábornokoknak és a törzstiszteknek, valamint az általuk fenntartott szigorú rendnek köszönhetem, hogy az ezredek még jobban meg nem fogytak... Senki sem zugolódik, de a tisztek lassan-lassan elvesznek a szolgálatra nézve hűlés és elgyengülés okozta betegségek következtében. *F. A. 1812.* 11—257.

² *F. A. 1812.* 11—257. és *H. K. R. F. A. 1812.* 11—2.

történelemnek egyik mindenestre legnevezetesebb hadjáratában. Azt hiszem sok oly körülményt sikerült közölnöm a cs. es kir. hadilevéltár kútfői nyomán, miket eddigelé nem méltattak eléggé történetíróink. Bár *Bogdanowitsch* idézett munkája II. kötetének 439. lapján azt mondja, hogy «Ha szemügyre vesszük Schwarzenberg hadműveleteit, kinek kikülönített hadtestével a grande armée összeköttetéseit kellett biztosítani, akkor csakugyan azt kell mondanunk, hogy feladatát nem teljesítette; de mérlegelve a politikai viszonyokat, melyek hadműveleteire bizonyára befolyással voltak, el kell ismernünk, hogy tökéletesen elérte főcélját, hogy megtartsa hadtestét az osztrák kormány számára» — pártatlanul kimondhatjuk, hogy *a magyar csapatok, mint mindig, úgy e hadjáratban is ritka kitartással, leleményességgel s vitézül harczoltak a legvésőig és gyarapították nemzetünk hadi dicsőségét.*

PILCH JENŐ.

Osztrák-magyar csapatok tábora 1812-ben.

RÁKÓCZY LÁSZLÓ.

(1636—1664.)

E folyóirat 1911. évfolyamában, megírván Nagyvárad 1660-iki ostromának történetét, azt is megemlítettem, hogy ennek az akkoriban olyan fontos várnak elvesztése, II. Rákóczy György lengyelországi hadjáratának volt egyik végzetes következménye.

Nem pusztá véletlen, hogy a Várad felszabadítására tett első kísérlet is a Rákóczy-család egyik tagjának, Lászlónak, nevéhez fűződik, a kinek ezt a szerencsétlen véget ért vállalkozását akarom most elmondani.

Mivel azonban László a Rákóczy-család kevésbé ismert s így nem is sokat emlegetett tagjai közé tartozik: szükségesnek tartom, hogy necsak halálát, hanem élete folyását is, legalább néhány vonással vázoljam.

★

Rákóczy László — Rákóczy Pál és hetesi Pethe Anna második gyermeke — 1636-ban született. Atyja országbíró, Sáros és Torna vármegyék főispánja s I. Rákóczy György erdélyi fejedelem testvéröccse volt. Pál úr, igen korán árvaságra jutván, mostohaanyja, Thelegdi Borbála befolyása alatt a katolikus hitre tért s megalapítója lőn a Rákóczyak rövid életű katolikus ágának, melynek második s utolsó férfitagja László volt.

A kis László még atyjánál is korábban maradt árván. Rákóczy Pál, az egykorú gyászverszerint: «Vir pietate potens, observantissimus æqui, libertatis amans», 1636 márczius 12-én elköltözött az élők sorából. Egy évvel utóbb felesége is, kit a családi és anyagi érdekek egész sora fűzött Ausztriához, hosszas

betegség után elhunyt Bécsben s két kis gyermekét, Mária-Annát és Lászlót, végrendeletében a király gondjaiba ajánlotta.¹

Az árvák gyámja előbb Úsz János,² Rákóczy Pál meghitt embere, később azonban Lippay György püspök és kancellár lön.

Mária-Annát anyja — buzgó katolikus nő — alig két éves korában egy bécsi zárdába adta, honnan többé ki sem került, Lászlót pedig, 1641-től kezdve, Lippay kancellár neveltette Bécsben, a király szemé előtt. I. Rákóczy Györgynek nem is tetszett ez a dolog sehogyan sem. «Szép törvény az, verus successor iniuriájával, az ország szabadságának s törvénynek sérelmével király tutorkodjék, dotalista testamentumoskodjék»: írja 1637-ben Lippay egyik levelére.³ A fejedelem nyilván attól tartott, hogy az árvákra apai részről maradt nagysárosi, lechnitzi s az anyai részről maradt kistapolcsányi uradalomra az udvar teszi rá a kezét.

Bécsben többé-kevésbé mindig bizalmatlanok voltak az irányadó körök a Rákóczy-családdal szemben, annál jobban örültek tehát, hogy felügyeletük alá kaphatták Lászlót, a ki — számításuk szerint — majdan az udvar politikájának szószólója s a család erdélyi ágának ellenlábasa leend. Ez a számítás azonban nem vált be.

Meddig tartott Lippay gyámkodása? nem tudom, de 1656-ban már a vadregényes Zborón, a ma is fennálló Rákóczy-kastélyban lakott László,⁴ s később is, a mikor Sáros vármegye főispánja lett, ez maradt állandó lakóhelye.

1657 június havában, Pethő Zsigmond társaságában, már a végbeli törökökkel is összemérte a kardját. Hol történt ez a csetepaté? a szükszavú tudósítás⁵ nem mondja meg. Talán meg akarta torolni a törökök ismételt portyázásait, a melyek ellen,

¹ Lippay levele I. Rákóczy Györgyhöz, 1637 júl. 31. (Tört. tár: 1882. 147.)

² Botka: A Rákóczyak ifjabb ága. (Győri tört. és rég. füzetek: IV. 10.)

³ Tört. tár: 1882. 147.

⁴ Bars megyéhez írott levele. Zboró, 1656 decz. 15. (Tört. tár: 1892. 543.)

⁵ Barsay Ákos jelentése. 1657 jún. 15. (Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború. II. 274.)

már 1656-ban, kisebbszerű várat szándékozott Kistapolcsányban építtetni.¹

Korának szokását követve, Rákóczy László is nagyon fiatalon, 18 éves korában házasodott, feleségül véve a nálánál hat évvel idősebb nagymihályi Bánffy Erzsébetet, ki ura kedvéért katolizált s a kivel hozomány fejében a nagymihályi és rozsályi jószágokat kapta. Házasságukból két leány született: Erzsébet (1655 nov. 16) és Borbála (1656).²

A családi tűzhely békés nyugalmat, mint annak a kornak szereplő emberei egyáltalán, Rákóczy László sem sokáig élvezhette. Családjának hatalmi állása, fényes összeköttetései és nagy vagyona még akkor is a közélet mezejére sodorták volna őt, ha nem lett volna meg benne a szándék, hogy más alapon bár mint erdélyi atyjafiai, de ugyanolyan buzgósággal szolgálja töröktől, némettől egyaránt zaklatott hazáját.

1655-ben, 19 éves korában, már a pozsonyi országgyűlésen találjuk Rákóczy Lászlót, a hol természetesen a katolikus párthoz csatlakozott. Akadtak is mindjárt olyanok, a kik ezt arra akarták volna felhasználni, hogy közötté és unokatestvére II. György, akkor már erdélyi fejedelem, között, a valláskülönbség révén szakadást idézzenek elő. «Rákóczy László nem igaz atyjafia Ngodnak. Felette igen oda csatlotta magát az érsekhez. Zrini uram sem szereti», írja Klobusitzky András az erdélyi fejedelemhez intézett levelében.³

Pedig Rákóczy László, ha hű maradt is királyához, ha ragaszkodott is a katolikus valláshoz, nagyon jól tudta, mivel tartozik a Rákóczy-névnek, s a saját érdekeit családjá érdekeitől sem ekkor, sem később külön nem választotta. Pedig tagadhatatlanul nehéz helyzete volt. Sokszor valóságos tojástánczot kellett járnia, hogy a bécsi udvar és az erdélyi fejedelem merőben

¹ 1661-ben már állott ez a vár. (Tört. tár: 1892. 547.)

² Erzsébet 1667-ben Erdődy Ádám grófhoz, majd ennek 1668 febr. 24. bekövetkezett halála után, Erdődy György grófhoz ment feleségül. 1707 nov. 8. halt meg s ura családjának valamelyik horvátországi birtokán van eltemetve. Borbála, úgy látszik, nem volt teljes eszű. (Botka: i. m. 15—19. és Tört. tár: 1893. 58.)

³ Tört. tár: 1891. 174.

ellentétes politikái között, se az egyikkel, se a másikkal össze ne ütközzék.

S hogy a helyes középútat ifjú korát meghaladó érettséggel találta meg, arról bizonyosat tesz egyrészt a közötte és II. Rákóczy György között állandóan fennállott rokoni jó viszony, másrészt királyának bizalma, a mely őt 1657 februárius havában, egy fölötte fontos küldetésre szemelte ki. Tagja lón annak a követségnek, a melynek feladata lett volna visszatérésre bírni a Lengyelországban hadakozó II. Rákóczy Györgyöt, a kit oda az elnyerni óhajtott korona fénye csábított.¹

Nem Rákóczy László rábeszélésén és igyekezetén múltott, hogy a követség eredmény nélkül tért vissza. Györgyben akkor már a nagyravágyáson kívül egy más hatalom, az álszégyen is dolgozott. Miután a harc téren akkor még le nem győzték, nem akarta vállalni a visszavonulás erkölcsi vereségét, bárha már sejtette vállalkozásának súlyos következéseit.

Senki, s így Rákóczy László sem helyeselte György lengyelországi hadjáratát, a mely diplomatiailag úgy is el volt már veszítve, még mielőtt megkezdődött volna. De bármennyire elítélte is unokatestvére féktelen nagyravágyását és makacsságát, most, a balsorsban, még sem hagyta el őt. Ott állott oldalánál a megpróbáltatás nehéz óráiban, a mikor számtalan ellensége kárörvendve nézte, mint bukik az örvénybe a szerencsétlen fejedelem.

Megjelent véle az 1657 október 25-ére Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen, hogy — ha még lehet — támogassa unokatestvére roskadozó trónját s a Rákóczy-dinasztia állását Erdélyben. Hasztalan volt minden fáradozása, mert a török Erdély trónján egy Rákóczyt sem akart megtúrni többé s a budai basa a tatárokkal együtt már hadrakelt, hogy a porta akaratának fegyverrel is érvényt szerezzen.

Rákóczy György és László tehát — november 2-án — engedni kényszerültek, mire a rendek az öreg Rhédey Ferenczet emelték a fejedelmi székbe. Rákóczy György ismételten próbált a bécsi

¹ Kraus: Siebenbürg. Chronik. I. 262.

Szilágyi i. m. II. 274.

udvarnál trónja visszaszerzéséhez pártfogást szerezni s nagyon valószínű, hogy ezt a törekvését elsősorban László támogatta mindaddig, míg a király a magyarországi uraknak szigorúan meg nem tiltotta, hogy Erdély ügyeibe avatkozzanak.

Úgy látszik, hogy Rákóczy László már 1659-ben tisztában volt a helyzettel s gyanította, hogy György ügye, végletekig vitt makacssága következtében, veszve van. A fejedelem neheztelt is reá egy kissé, mert bár 1659 május 30-án Szerencsen összejöttek,¹ november 17-én már így ír neki: . . . «azt ne vélje Kegyelmed, ha egybetett kézzel, behúnt szemmel kezdi is nézni Erdély veszedelmét, megmaradjon Magyarországon békével; mert bizony az pogány nem áll abban meg; bizunk mi istenben, nem úgy adja dolgunkat, mint álmodják némelyek, s bizony budai vezér erejétől sem félünk.»²

Hiú dicsekvés volt, a melyet a nemezis kegyetlenül megbüntetett. Rákóczy György s vele Erdély hatalma és jóléte sirba szállott s a török invasiónak egyik végzetes következménye Várad elvesztése lón.

Rákóczy László, ki az erdélyi zavaroktól távol, talán higadtábban és tárgyilagosabban ítélte meg a helyzetet, mint azok, a kiket az események forrataga akarva vagy nem akarva magával ragadott: Erdély romlását s Várad elvesztését egyedül unokatestvére bűnül róttá fel. Talán már 1660-ban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Várad felmentésére mozgalmat indít s ezzel a Rákóczyak ellen elementáris erővel felzúdult közvéleményt is megengeszteli. Ámde a viszonyok s főleg a bécsi udvar magatartása, hosszú időre meggátoltak minden e fajta vállalkozást.

Rákóczy László — ekkor már Sáros vármegye főispánja — visszavonult tehát családjá körébe Zboróra, a hol jelenléte nagyon is szükséges volt. 1661-ben vonult ugyanis Felső-Magyarországra az erdélyi hadjárat után, kiéhezett gyülevész hadával Montecuccoli, Isten csapásaként sujtván a szegény vidéket; mert a hová egyszer a téli szálláson levő német hadak a lábukat betették, ott ugyan fű nem nőtt többé.

¹ Rákóczy György levele Rhédey Ferenczhez, 1659 május 31. (Tört. tár: 1892. 108.)

² Szilágyi: i. m. II. 563.

Nemcsak Rákóczy László, de még az aulikus érzelmeiről ismert Csáky István gróf sem kerülhette ki ezt a sáskajárást. Montecuccoli haragudott rájuk, «hihető csak azért, hogy az szegény haza szabadságát a nemes statusokkal s vármegyéinkkel együtt Cassai consultatióban oltalmaztuk», írja Rákóczy László,¹ a ki a németek kitakarodása után sem élhetett sokáig békességben.

1663-ban nagy csapás érte: felesége súlyos beteg lőn s az említett év augusztus 12-én, 33 éves korában, Kistapolcsányban elhunyt. Hihetőleg ott is temették el.² A sors, a mely Rákóczy Pált és Lászlót oly korán árvaságra juttatta, László kis leányaival szemben sem volt könyörületesebb. A következő év május 27-én, alig 10 hónappal anyjuk halála után, atyjukat is elveszítették.

Rákóczy ugyanis, bármennyire lesujtotta feleségének korai halála, nem adta fel kedvencz tervét, hogy Váradot a török uralom alól felszabadítja. Csak a kedvező alkalmat leste, a mely 1664 tavaszán következett be, akkor t. i., a midőn Kucsuk Mehemed váradi basa, a várórség nagy részével, a nagyvezér táborába vonult.

A királytól támogatást nem remélhetvén, teljesen a maga erejére volt utalva s miután az adott körülmények között rendszeres vagy akár rövidített ostromról még a redukált várórség mellett sem lehetett szó: Rákóczy László, a tervnek megnyert gersei Pethő Zsigmond gróf kassai vicze generálissal egyetemben, rajtaütésre határozta magát.

Mekkora erővel rendelkeztek a vállalat végrehajtására, nem lehet megállapítani. Annyi bizonyos, hogy Pethő, a maga s Rákóczy emberein kívül, Cob ezredes jóváhagyásával, a szatmári és kállói várakból némi magyar és német gyalogságot — állítólag 200 embert — vett magához s a támadás módozatait Rákóczyval megállapítván, megindult Várad felé.³

Ámde ember tervez, Isten végez. Miképen hiusult meg a merész vállalkozás s miképen következett be Rákóczy László

¹ Csáky István grófhhoz írott levele, 1661 decz. 20. (Deák Farkas: gr. Csáky István, 342.)

² Botka: i. m. 10—11.

³ Pethő levele Lobkowitz Wenzel herczeghez, 1664 május 30. (Tört. tár: 1900. 573.)

hősi halála, arról különféle leírások forognak közkézen. A legáltalánosabbat Bunyitay Vince,¹ Tóth-Szabó Pál,² Acsády Ignác,³ továbbá (hibás dátummal) Bihar vármegye és Nagyvárad monografiája⁴ közli. Ezek szerint a dolog így történt volna:

1664 május 27-én Nagyváradon a pünkösdi nagy vásár állott. Török, görög kereskedők s vidéki parasztok nagy számban sereglettek össze. Rákóczy László és társai ezt az alkalmat használták fel. Parasztruhába öltözve, a vásárra menők közé vegyültek s más-más kapun át szerencsésen elértek a vár előtti piacra. Itt azonban időnek előtte valami verekedés támadt, a mire a törökök fegyvert ragadtak. Gondolkozásra nem volt idő, vagy előre kellett törni vagy visszavonulni. Rákóczyék az elsőt választották s megindultak a vár hídjá felé, maguk előtt vágva, üzve a törököket, hogy nyomukban a várba hatolhassanak. Már közel jártak a kapuhoz, a mikor egy lövés dördült el s Rákóczy László holtan rogyott össze. Társai közül vagy negyvenen hullottak el, a többiek részint fogságba jutottak, részint elmene-kültek.

Ez ugyan eléggé tetszetős leírás volna, csak az a bökkenője van, hogy a szemtanuk és egykorú történetírók⁵ a vásárosok közé vegyült, parasztruhába bujtatott katonákról, a piacon fényes nappal támadt verekedésről, továbbá a hirtelenében felrántott csapóhídról⁶ mitsem tudnak. Sőt két nagyon szavahihető forrásunk⁷ határozottan állítja, hogy a támadás nem nappal, hanem hajnalszürkületkor, «Keddre virradóban»,⁸ történt.

¹ «Nagyvárad a török foglalás korában.» 40. 41.

² «Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában.» 99. 100.

³ «Magyarország története I. Lipót és I. József korában.» 193. 194.

⁴ 196. l.

⁵ Pethő id. levele; Debreczen városának 1664. évi története (versekben), szerzője Fényes István, a debreczeni «tiszteletes tanács» jegyzője. (Közölte Széll Farkas: Tört. tár, 1894. 539); Kraus i. m. II. 392; Bethlen: «Historia rerum Transsilvanicarum.» I. 125. 126.

⁶ Tóth-Szabó i. m. 100.

⁷ Debreczeni verses krónika (i. h.).

Kraus: i. h.

⁸ Debreczeni verses krónika (i. h.).

Hogy Rákóczyék támadását legalább némileg tisztázhassuk, elsősorban is a helyi viszonyokkal kell megismerkednünk.

Várad külvárosai közül Szombathely, Zsupos, Vadkert és Velenceze részint az 1659. évi tatárjárás, részint az 1660. évi ostrom alkalmával megsemmisültek. Olaszi egy része porrá égett; megmaradt részét a törökök, 1668 táján, palánkkal vették körül.¹ A belsőváros (Péntekhely vagy Péntekszér) kerítését a törökök kelet felé jócskán meghosszabbították,² a mint azt a mellékelt térképvázlat mutatja. Öt kapuja volt, a melyek közül kettő az éjszaki, egy a nyugati, egy a déli, egy pedig a keleti oldalon nyílt. Legalább kettő (1. és 2. sz.) előtt csapóhid (emelcső) volt. A belsőváros kerítése, a nyugati homlokzat kőfalát leszámítva, palánkból (czölöpgátból), 1660-ig részben csak sövénygátból állott.

A várat 50 méter széles árok és nagyon magas escarpe-fal fogta körül.³ A contre-escarpe köröskörül falazva volt. Az árok feneke olyan mélyen feküdt, hogy a felnyomuló talajvíz még akkor is elárasztotta azt, ha a Sebeskörös felőli zsilipek zárva voltak. A várbeli német tiszték a XVIII. században is panaszkodtak az árokban poshadó víz dögleletes szaga ellen. A várba, az árkon és falakon át behatolni nem volt könnyű dolog. Rákóczyék — mint támadásuk mutatja — erre nem is gondoltak, hanem a nyugati, akkor még egyetlen⁴ várkaput akarták megrohanni. Ez is nyaktörő vállalkozás volt, mert a védők a támadókat nemcsak a kaputoronyból,⁵ hanem a szomszédos Bethlen- és csonkabástya szárnyairól is, hathatós tűz alá foghatták.

Hogy a rajtaütés sikerüljön, a támadóknak a lehető leg-

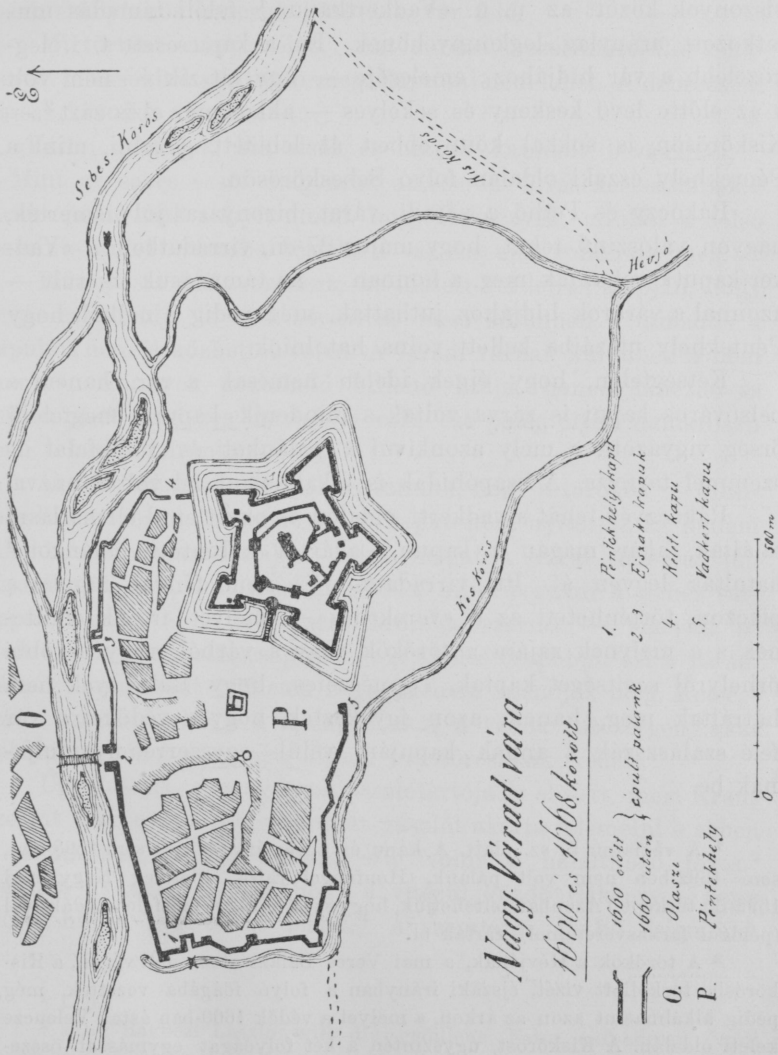
¹ Egyes maradványai 1738-ig állottak fenn.

² Maradványai 1912-ben, az ú. n. velencei parton, csatornázó munkák alkalmával kerültek napfényre.

³ Részletesebb leírását lásd: «Nagyvárad ostroma 1660-ban» cz. értekezésemben. (Hadtört. Közlemények. 1911. 31. és k. l.)

⁴ Az 1600. évi leltárból következtethető második kapu nem ezen az 1569 és 1618 között épült külsőváron, hanem az annak belsejében állott középkori belsőváron volt, a déli oldalon. (Lásd: «A nagyvárad királyszobrok helyéről» cz. cikkemet. — Archæol. Értesítő. 1912. 265—268.)

⁵ Ma már nincs meg.

rövidebb úton kellett a vár hídjához érniök, kikerülve minden olyan helyet, a hol esetleg csapdába juthattak volna. Az adott viszonyok között az ú. n. «Vadkertkapu»¹ felőli támadás mutatkozott aránylag legkönnyebbnek. Ez a kapu esett t. i. legközelebb a vár hídjához; emelcsője — úgy látszik — nem volt s az előtte levő keskeny és sekélyes — akkor már el is zárt² — Kiskörösön is sokkal könnyebben át lehetett gázolni, mint a Péntekhely északi oldalán folyó Sebeskörösön.

Rákóczy és Pethő a váradi várat bizonyára jól ismerték, nagyon valószínű tehát, hogy május 27-én, virradatkor, a «Vadkertkaput» rohanták meg, a honnan — ha támadásuk sikerült — azonnal a várak hídjához juthattak, még pedig a nélkül, hogy Péntekhely utczáiba kellett volna hatolniok.

Kétségtelen, hogy éjnek idején nemcsak a vár, hanem a belsőváros kapui is zárva voltak s mindenik kapura megfelelő őrség vigyázott, a mely azonkívül a palánkot és városfalat is szemmel tartotta. A csapóhidak is alkalmasint fel voltak húzva.

Rákóczyék tehát a vadkerti oldalon is okvetlenül ellenállásra találtak, akár magán a kapun,³ akár a kidöntött palánkon⁴ hatoltak légyen át. Itt, virradatkor és nem fényes nappal a piacon, történhetett az a «verekedés», a melyet írónk említenek s a melynek zajára a törökök vagy a várból, vagy a többi őrhelyről segítséget kaptak. Természetes, hogy Rákóczyék nem hátráltak meg, hanem azon igyekeztek, hogy a védőket a vár felé szalaszszák s annak kapuján velük egyszerre nyomuljanak be.

¹ A vázlaton 5. sz. alatt. A kapu és a vár árka között sem 1598-ban, sem 1692-ben nem volt palánk. (Houfnagel rajza, illetőleg Nagyvárad 1692-iki térképe.) Azonban feltehetjük, hogy ezt a hézagot másféle akadálylyal (például farkasveremmel) zárták el.

² A törökök a Hévjónak, a mai Veres Balázs-utca déli végén, a Kiskörösbe torkollott vizét, éjszaki irányban a folyó főágába vezették, még pedig alkalmasint azon az árkon, a melyet a védők 1660-ban ástak Velenceze keleti oldalán. A Kisköröst, úgyszintén a két folyóágot egymással összekötő árok éjszaki végét, elzárták s csak háborús viszonyok között bocsátottak bele vizet. (Lásd a mellékelt térképvázlaton.)

³ Debreczeni verses krónika.

⁴ Kraus: i. h. — Ez azonban nem valószínű.

Erre vonatkozhatnak Bethlen János szavai,¹ hogy a magyarok és németek a törökökkel összekeveredve hatoltak, alkalmasint folytonos harcok között, a vár felé.

Mi történt a kapu előtt? Azt a rendelkezésünkre álló szűkszavú leírásokból pontosan megállapítani nem lehet. A debreczeni verses krónika szerint:

«Kállai gyalogok, kik elsők és bátrak kapukat bevágának,

Mint az sebes essőt magyarok az szerént lövéseket szórának.»
Kraus pedig csak annyit mond, hogy Rákóczyék, miután a belső (szerinte külső) városba törtek, a vár kapuját rohanták meg.

Bizonyosra kell vennünk, az idézett két leírás alapján, hogy a vár csapóhidja le volt bocsátva, mert különben a támadók a kapuhoz nem férkőzhettek volna. A váradi várnak különben is nem amolyan könnyen kezelhető billenő hidja, hanem lánczon és csigán járó nehézkes emelcsője volt, ezt pedig olyan hamarosan nem lehetett felrántani.

Azt is bizonyosnak kell tartanunk, hogy a törökök — kinnrekedt harcosaik kedvéért — a kaput nem nyitották ki, hanem inkább a kinnmaradottakat, mint magát a várat áldozták fel. Ennélfogva nem volt más megoldás, mint bezúzni a nehéz várkaput, a mi — a debreczeni krónika szerint — sikerült is. Volt-e a kapun belül csapórács vagy belső csapóhid, azt a váradi várról fennmaradt felületes leírások nem mondják meg. Kétségtelen azonban, hogy a támadás akár a védők vitézségén, akár valamely nem sejtett akadályon, hajótörést szenvedett.

Úgy látszik, a magyarok zászlótartója is elesett, mert Kraus szerint Rákóczy a földre bukott zászlót akarta felemelni s ebben a pillanatban, a vár hidján, érte volna a halálthozó lövés.² Bethlen is azt mondja, hogy a vitézül küzdő Rákóczy a kapu előtti hidon lehelte ki lelkét.³ A szemtanu, Pethő Zsigmond,

¹ i. h.

² «Der Rakoczi Laszlo will die gefallene Fahn aufnehmen, vndt davon bringen, vndt ihn solehem Spill auf der brücken erschossen.» (i. m. II. 392.)

³ . . . «comes Ladislaus Rakotzi fortissime inter alios pugnans, ante portam plane arcis in ipso ponte traiectus globo» . . . (i. m. I. 126.)

azonban semmiféle részletet nem közöl¹ szerencsétlen társa halálát illetőleg.

Pethő idézett szavai azt mutatják, hogy a rajtaütés végrehajtása körül valami végzetes hiba történt. Kár, hogy nem jegyezte fel, mik voltak azok a parancsok, a melyeknek meg nem fogadása a támadás kudarczát s ezzel együtt Rákóczy László

Nagyvárad várának Vadkert kapuja.

halálát okozta. Talán nem járok messze a valóságtól, ha azt hiszem, hogy a kellően nem fegyelmezett csapat valamiképen elhamarkodta a dolgot s így a törökök a készülődő veszedelmet idejekorán észrevehették.

Mint látjuk, Pethő győzelemről számol be s nem is említi,

¹ «Sufficit, si ordinantiam per me extradatam nonnulli prout ceteri observassent, confidissem, ampliozem adhuc isthac nos reportare potuisse victoriam, neque comitem Ladislaum Rakocziuum de præsentí desiderari» (id. levele. Tört. tár, 1900. 573.).

hogy tulajdonképeni céljuk Várad felmentése lett volna. Eljárása részben érthető is: magyar ember létére restellt a német Lobkowitznak a magyar fegyverek kudarczáról számolni be.

Ki volt a hibás? Talán sohasem fogjuk megtudni. De ha sikerül is egykor bővebb részleteket kideritenünk, ezek már semmit sem változtatnak azon, hogy Rákóczy László, az egész vállalkozás lelke és értelmi szerzője, vagy negyvenedmagával ott esett el a vár előtt, a melybe bejutnia sem neki, sem kísérőinek nem sikerült.

Az 1664 május 27-iki harcz, bármily rövid volt is, sok török életébe került s ezenkívül a magyarok úgy Olaszit, mint Péntékhelyet felgyújtották, a melyeknek nagy része porrá égett ez alkalommal.¹

Pethő sok zsákmánnyal, török fogolylyal s néhány kiszabadított magyar rabbal² Debreczenen át vonult haza s így a többször idézett verses krónika az ő átvonulásakor, valamelyik résztvevőnek szóbeli közlése alapján készülhetett.

Rákóczy halálának híre futótüzként terjedt el mindenfelé, de eleinte kételkedve fogadták.

«Ide kegyelmes uram egynéhán felől hozták hogy Rákóczy László ott maradt Váradon, meglüttik, de nem igen adhattam hitelt neki. Az törökökben is kik vesztek, az magyarokban is még végire nem meheték, magam oda küldtem, de az belső várasban paraszt embert bé nem bocsáttak, csak temetik az elhullott török testeket. Olaszi mind megégett. Péntékhelyen mondják, hogy maradoztak házak meg de még odaküldött emberem oda van, kitül bizonyost érthetnék»³ írja Boldvai Márton, Székelyhíd kapitánya, egy nappal a váradi harcz után.

Pedig a hiobhírek igazat mondtak. Rákóczy László elesett s vele hosszú időre letűnt a reménység, hogy Várad a török iga alól felszabaduljon.

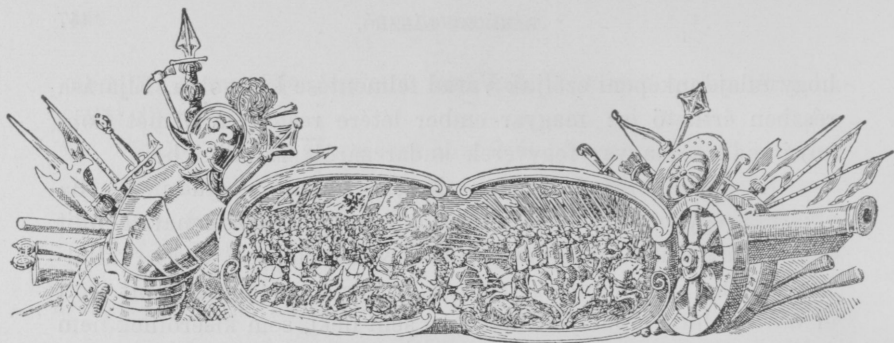
GYALOKAY JENŐ.

¹ . . . «utramque enim ciuitatem obtinuimus, igneque succensam comburi fecimus, numerosam sat turcarum congeriem ferro interemimus, potiozem vero igne consumptam reddimus» . . . (Pethő: id. levele.)

² Kraus: i. h.

Török-magyarokori államokmánytár. IV. 116.

³ U. o. IV. 121.

TÁRCZA.

ZRINYI MIKLÓS, A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR ZALA-VÁRMEGYÉBEN.

MÍÓTA a szigetvári hős a Muraközt megszerezte, Zala vármegyének ez a tartozéka részben mint gyakori tartózkodási hely, az ott nyert benyomásokkal, részben mint birtok a hozzáfűződő érdekekkel jelentékeny befolyást gyakorolt a Zrinyi-család életfolyására. A hős családtagjainak katonai pályájához szükséges anyagi eszközök jórészt ennek a nagykiterjedésű és gazdag birtoktestnek a jövedelmei szolgáltatták. Érthető tehát, hogy midőn Zrinyi György, a költő-hadvezér atyja, a harminczéves háborúba ment, nemcsak árva fiait ajánlotta Pázmány Péter könyörületességébe és pártfogásába, hanem figyelmét és gondviselését kérte az ő elhagyott Muraköze számára is, mely a hazának, sőt Stiriának oltalmára és megmaradására sokat szolgálhat.¹

Zrinyi Györgynek 1626 decemberében történt halála után a király és Pázmány érdeklődése mellett egy négy tagból álló

¹ Miket a viszonyok megvilágítása végett előrebocsátok, *Széchy Károly* Zrinyi-életrajzából merítettem.

(1630-tól) gyámi bizottság ügyelt fel árvái, Miklós és Péter nevelésére. Közülük Batthyány Ferencz, a kanizsai bégek vicze-generálisa, az egerszegi vár főkapitánya, az árvák nagybátyja, volt ezek összes jószágainak egyetemes kormányzója. A rengeteg uradalmak igazgatása gazda híján nem kevés nehézséggel járt.

A Zrinyi-fiúk, miután nevelkedésük olaszországi útjukkal befejeződött, 1637 februárjában hazatértek. A testvéreket 1638-ban osztoztatták meg, és pedig úgy, hogy előbb a Muraközön, azután a tengermelléken az összes vagyon tárgyakat és jövedelmi forrásokat következetesen a legaprólékosabb gondnal végigfelezték, a felezhetetleneket meg közös kezelésben hagyták. A közös gazdálkodás a tengermelléken nemsokára összébb szorult, de a Muraközben fennmaradt a török elleni védelem közös kötelezettségével együtt. Miklós volt Légrád és Muraköz örökös főkapitánya; Péter mint hadnagy alatta állott, de az iratos katonasággal tőle függetlenül rendelkezett. A Muraköz védelme, Csáktornyának és azoknak a figyelő-állomásoknak vagy őrszemeknek a fenntartása, melyek a félszigetet főképen a Mura mentén az 1627-iki szőnyi békevel keveset törődő ellenség becsapásai és megrohanásai ellen biztosították, a jobbagyoknak nagy anyagi megterheltetésével jártak. «Az örökös zaklatásban — mondja Széchy, Esterházy nádor szavai után — szinte odajutottunk, hogy a török békesség színe alatt maga alá hajtja és meghódítja vala, a mi kis részecskéje országunknak még megmaradt.» Az ifjú Zrinyi Miklós vitézi tettvágyában nem nézhette tétlenül nemzete rontását, hazája fogyását és csakhamar derekasan kivette a részét a hadakozó béke vitézi villongásaiból. Már 1639-től kezdve érezte az ellenség az ő szabljája élet és sűrűn lakolt kezétől vére omlásával azokért a háborgatásokért, mikkel a hódoltsággal határos országrészeket nyomorgatta. Nem esuda, hogy a Zrinyi támadásaitól felingerelt szomszédos török őrségek ismételen megrohanták félelmetes ostoruk jószágait. A bécsi haditanács 1641 február 1-én értesíti Zrinyi leveléből a királyt, hogy a török a Muraközbe betört és ott nagy károkat okozott, hogy rablással, tüzzel, gyilkossággal szerte pusztít ezen az egész vidéken. Zrinyi a gréczi és bécsi haditanácstól fegyvereket és készleteket kér segítségül; mielőtt azonban ezeket megkapná, már

áprilisban megint jelenti, hogy a török újra megdúlta az ő félszigetét.¹

A gazda táborozásai, a szinte folytonos hadiállapot a föld népe részéről súlyos anyagi áldozatokat kívántak. A végbeli villongások 1642 márcziusában a szőnyi béke megújításával elültek ugyan, de ekkor Zrinyi új célra vette igénybe jobbágysai anyagi erejét. A svéd háborúban szorongatott királynak ajánlta fel szolgálatait. 1642 februárjában arra vállalkozott, hogy a maga öt horvát zászlóaljához öt németet fogad, sőt hajlandó volt ötszáz magyar katona toborzására is; alig egy hónap mulva pedig újra ötszáz ember fogadására ajánlkozott, egyenesen a maga erszényéből. Ezen iratos katonák fizetéséről az állam gondoskodott ugyan, de mint ebben az időben rendszeren, adós maradt, úgy hogy Zrinyinek vagy ismételve kérnie kellett a hátralékot, vagy magának kellett fedezni a kiadásokat. A következő év márcziusának végén újabb ajánlatot tett, hogy a maga költségén szedett ötszáz horvát mellé ötszáz németet állít; az udvar szorult helyzetében most szívesen fogadta az áldozatkész támogatást. Tehát ily nagyszámú, maga költségén tartott csapattal vett részt Zrinyi éveken át a Torstenson és Rákóczy György elleni hadakozásokban, sőt ezek folyamán később még ezer horvátot toborzott.

Természetes, hogy ilyen körülmények között, melyek főképen Zrinyi katonai tevékenységének a következményeiként álltak elő, Muraköz népének nem lehetett túlságosan rózsás a gazdasági helyzete és egyrészt a török zaklatásai, másrészt a földesúr követelései miatt országos kötelezettségeinek a muraközi bajjal vagy alig tehetett eleget. A Zrinyi-alattvalók állapotára szomorú világot vetnek a zalamegyei jegyzőkönyveknek a birtokok adózására vonatkozó adatai:

A megye a nádor felszólítására 1640 november 12-én tartott gyűlésében a Zrinyiek jószágain fennálló adóhátralékok behajtása felől így intézkedik:

«Hasonlóképen (felolvastatott) ugyancsak a nádor gróf úrnak

¹ Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós 1620—1664. Budapest, 1896 I. k. 98. l.

egy másik levele a szent korona öreinek fizetésére szolgáló koronai pénz kezelése ügyében. És ez határozottatott: Mivel nyilvánvaló Zarka Lukács és Saary Gergely pénztárnokok előterjesztéséből, hogy a hátralékok a Bánffy és a Zrinyi gróf urak jószágait terhelik és hogy ezen gróf urak, a mint a szolgabíró előterjesztéséből megállapítható, annak a koronai pénznek a behajtását nem akarják megengedni, ezért megbízólevél mellett megkerestetnek a gróf urak nemzetes Darabos Miklós másodalispán útján, hogy december első napjáig szorítsák a fizetésre alattvalóikat. Bizonyosságlevél is adatik a pénztárnokoknak a pénzbehajtás meg nem engedéséről és pedig azzal, hogy ha az előírt időn belül a kifizetés megtörténik, akkor rendben lesz a dolog, ha nem, a levél a pénztárnoknak Ő felsége kamarájához felterjesztendő bizonyoságként fog szolgálni.»

Az 1635. IV. törvényezikben a rendek a korona őrzőinek a részére adóban minden kapu után 50 denárt ajánlanak meg. Az 1638. VIII. törvényezik pedig kimondja, hogy a magyar kamara a koronaörök és felvigyázók számára az adóhátralékokat hajtsa be, s ezeknek az öröknek a fizetése és az őrség zsoldja fejében a karok és rendek jövőre minden kapu után egy forintot ajánlanak meg. Ennek a rendelkezésnek a végrehajtását akarja a megye foganatosítani Bánffy Kristóf királyi tárnokmesterrel és a Muraközt közösen birtokló két Zrinyivel, Miklóssal és Péterrel szemben.

Az 1642 szeptember 15-én kelt jegyzőkönyv okát adja, hogy miért vonakodtak a Zrinyiek jobbágyaik képviseletében az adófizetéstől:

«Engedélyeztetett és kiadatott bizonyosságlevél Zarka Lukács szolgabírónak az 1635. és 1636. évi királyi rovatalról (adóról), Sári Gergelynek pedig az 1638. és 1639. évi királyi rovatalról, a mit a Bánffy gróf úr és a két Zrinyi gróf úr portái nem fizettek ki és hogy annak a kifizetését a grófok nem engedték meg. Tudniillik Hegyi András szolgabíró és Sós Márton esküdt jelentése szerint Bánffy gróf úr tárnoki hivataláért járó fizetésének kielégítésére, a Zrinyi grófok pedig a megrongált csáktornyai várnak a helyreállítására határozották el magukat Ő felségének az ő alázatos folyamodásukra nyert engedélyével.»

1642 márczius 24-én ezt határozzák :

«Zarka Lukács volt adószedő és Sári Gergely jelenlegi adószedő szerint a Bánffy és Zrinyi gróf uraknak a királyi rovatal, koronai pénz és a (királynői) honorarium ügyében az 1635. évről birságlevelek irandók.»

Az 1638. IX. törvényczikkben a karok és rendek a királynénak megkoronáztatása alkalmából kapunként egy forintot ajánlanak meg. Ennek a «honorarium reginale»-nak a befizetését nem teljesítették a Zrinyi-birtokok.

Midőn a pozsonyi kamara leír a megyéhez: az 1638. és 1639. évi adó és királynői tiszteletdíj hátralékainak az ügyében, az 1643 február 26-iki gyűlés a következő határozatot hozza:

«És mivel ezen hátralékok nagy része a Bánffy és Zrinyi gróf urak jószágait terheli, Bánffy úrhoz kiküldetik Perneszy alispán úr, a Zrinyi grófokhoz pedig Darabos másodalispán úr a szolgabíróval és esküdtel együtt.»

Ezeknek a végzéseknél azonban még 1647-ben sem lett foganatjuk. Az ezen évi december 16-iki jegyzőkönyv ugyanis következő tételekben mutatja ki a Zrinyi-birtokok tartozását 1638-ról és 1639-ről: «királyi rovatalból (adóból) 684 forint 88 denár, koronai pénzből 209 forint 10 denár, királynői tiszteletdíjből 16 forint 12¹/₂ denár.» S a megye ezzel kapcsolatban felír a nádornak, hogy ő igyekezni fog ugyan az adószedők által behajtatni a hátralékokat, de a maga hatáskörében a nádor is legyen azon, hogy a Zrinyiek eleget tegyenek a felhívásnak. Megint egy újabb leirata az 1648 május 11-én tartott részleges gyűlés (particularis congregatio) Tuboly Gergely szolgabíró küldi ki a Zrinyi-birtokokra az 1635-ik és 1638-ik évi adó (dica regia) behajtása végett. Zrinyi tehát nem nagyon erőltette jobbágyait a kincstári járandóságok beszolgáltatására, mert tudta, hogy azoknak a nemzet különben is édes-kevés hasznát látja.

Zrinyit már a két utóbbi végzés előtt Zala megye főispánjává nevezte ki a király. Erről az 1646 április 12-iki jegyzőkönyv így emlékezik meg:

«Előterjesztetett Ő szent Felségének a felsőausztriai Lincz várában október 20-ik napján, az 1645-ik évben kelt levele, mely szerint a főispáni tiszteletet a fentnevezett néhai elhalt Bánffy

István gróf volt főispánról kegyesen méltóságos Zrinyi Miklós gróf úrra, királyi főlovászmesterre, a légrádi vár főkapitányára, Ő szent császári és királyi Felsége tanácsosára és kamarására stb. ruházta.»

E mellett a passus mellett a következő széljegyzet olvasható: «Zrinyi Miklós gróf úr főispán lesz.»

Zrinyi nemcsak a címét viselte a főispáni méltóságnak, hanem valóban gondot fordított az alája rendelt Zala és utóbb Somogy megye ügyeire.¹ 1651 május 8-án és 1652 július 15-én személyesen vett részt a két megyének együttesen tartott közgyűlésén, s rendszeresen elküldte megbízottját a gyűlésekre. Így 1653 december 18-án Mánkó-Büki Horváth Ferencz, 1656 márczius 20-án Lippich Márton másodalispán és Koczi János (az utóbbi Zrinyi nevében ellentmond a Gombay-, Koczó- és Bogovicz-családok nemesleveleinek a kihirdetésénél²), 1657 június 21-én Lippich, 1661 augusztus 22-én Lippich és Horváth Ferencz jegyző képviselik. Némelykor távolmaradása okát is megüzeni. Az 1651 február 4-iki közgyűlésen: «a szlavonországi általános nyolczados törvényszékek tartása miatt nem vehetett részt.» Az 1654 márczius 16-án Sümegen tartott sedrián pedig Lippich útján tudtul adja, hogy a hirdetett gyűlésre személyesen szeretett volna elmenni, de más teendői megakadályozták ebben; ezért, ha a megye jónak látja, ő neki nincs kifogása az ellen, hogy a hozzá beadott panaszokra nézve az ő nevében végleges (peremptarius) határozatot hozzanak, vagy megjelenéséig elhalasz-
szak azokat.³

¹ Előbb is érdeklődött a megyei ügyek iránt. Ezt mutatja, hogy az 1638 május 6-iki jegyzőkönyv szerint a Körmenden tartott gyűlésen, a hová a török veszély miatt tették át a megye sedriáját (törvényszéket), Stepkovich Györggyel és Budor Gáspárral képviselteti magát.

² Tiltakoznak a Zrinyiek Lippich révén Huz János ármálisának a felolvasásánál is 1643 május hó 28-án.

³ Megemlíthetjük, hogy a vádhatóság Zrinyi nevében a következő kereseteket intézi el: 1647 december 16-iki sedria contra Andream Jakapfi (árulás és keresztény személyekkel való kereskedés; 1657 április 17-én. Dominicam sedria contra Georgium Czete (egy gyermek megölése); 1658 szeptember 7. Sedria contra Tőreki Benedek és Csonka István (széksértés).

A megye csakugyan méltányolja Zrinyi érdeklődését és jóakarátát és távolmaradását sohasem említi megrovó vagy neheztelő hangon (pl. 1647 nov. 7-iki jegyzőkönyv). 1651 július 3-án Sümegen tartott részleges gyűlésből a két megye, Zala és Somogy közönsége azon óhaját közli a főispánnal, hogy a gyűléseket az, «... uraknak és nemeseknek, a kik jórészt azon hely körül laknak, nagyobb számban való összesereglése kedvéért.» Körmond helyett ezentúl Sümegre hirdesse, «... a midőn természetesen a főispán úrnak személyes megjelenése nem kívánatnék meg annyira.»

Az 1657 április 12-iki gyűlés egyes tárgyait ezzel a megjegyzéssel napolják el: «mert a mágnás urak közül senki sem személyesen, sem képviselője útján (kivéve a főispán urat) nem jelent meg és a tekintélyesebb nemesek is majdnem mind távolmaradtak.»

1659 január 30-án különösen a távollevő Zrinyi álláspontjának az ismerete nélkül nem akarnak határozni az országbíró azon javaslata felett, hogy a soproni 1635-iki constitutióban katonák felfogadására és fizetésére megajánlott adót inkább valamelyik végvár helyreállítására használhassák fel.

Voltak esetek, a mikor Zrinyi szava irányt szabott a megye illetve megyék) elhatározásának. Az 1660 október 30-iki jegyzőkönyv tanuskodik erről:

«Ebben a gyűlésben felolvastatván a méltóságos és kegyelmes főispán úrnak a levele, melyben azt ajánlja és tanácsolja, hogy az alispán urakat hivatalukban hagyják meg, mint igen alkalmas és kötelességüknek megfelelő személyeket. A szolgabírák közül pedig azoknak a helyébe, a kik eddig hivatalukban hanyagul jártak el, másokat válasszanak. Ennélfogva a főispán úrnak üdvös tanácsára a megye a nyugalomba készülő alispánokat, Bottka Ferencz és Lippich Márton urakat, a kik kötelezettségük idejének leteltével hivatalukról leköszöntek, újra meghagyták és megerősítették hivatalukban, s ők a megyék főurai és nemesei összességének nagy kérésére egy évre megmaradtak. Hasonlóképen a szolgabírák közül Somogyi István, Cheh Márton és Kaszaházy György meghagytattak hivatalukban; Ghodina István helyébe Babolcsay Ferencz nempti (lenti) vajvoda válasz-

tatott meg. Bárány Tamás helyébe Saary Péter, a kik rögtön letették az esküt. Hasonlóképen Vörös Bálint helyébe alszolgabíróvá Kusátón Gergely választatott meg és letette az esküt.»

1662 április 15-én az elhalt Mánkó-Büki Horváth Ferencz juratus notarius helyett «a méltóságos főispán úr előzetes kegyes megkeresésére» egyhangúan Rabby István ítélőmestert, Sopron és Veszprém megyék juratus notariusát, választják meg.

Zrinyi az által, hogy nem háritotta el magától az állásával járó kötelezettségeket, megszerezte a megyék bizalmát és ezek gyakran fordultak hozzá ügyes-bajos dolgaikban. Rendszerint katonai túlkapások és erőszakosságok körül forogtak panaszaik. 1651 január 11-én az ő útján hívják fel az uralkodó figyelmét arra, hogy Lenti vára újjáépítési munkálatainál rendetlenségek vannak és ezek miatt a környékbeli birtokosokat és jószágokat az ottani katonaság részéről nagyon sok zaklatás éri.

1653 január 9-én, a fafuvarozás kiszabásának az ügyében tesznek neki jelentést és kérik: «hogy a gróf úr ezt a súlyos jogtalanságot orvosolni és a katonai vadsággal és féktelenkedéssel szemben oltalmat szerezni méltóztassék.»

1654 márczius 12-én Nádasdi Ferencz gróf panaszt tesz, hogy a turnicsai kapitány katonái az Alsó-Lendvához tartozó Szent-Miklós, Ujfalu és Pinczefalu községekben rablást és pusztítást vittek végbe. Levelet intéznek tehát a főispánhoz, hogy szerezzen elégtételt, s eszközölje ki a kapitány és a katonák megbüntetését.

Hasonló tárgyban írnak Zrinyinek 1657 június 21-én:

«Mivel a végek kapitányai az ingyen munkára kiküldött falvakat az ország törvényczikkeiben megállapított mértéken felül is ismételten zaklatják, s azonfelül az ő erősségeikhez ki nem rendelt falvakat is erőszakkal végtelen sok munkára szorítják, azután a végbeli katonák a nemességet és a nyomorult köznépet csudamódon károsítják, mint a kérvények tartalmazzák, méltóztassék a főispán úr módot találni, hogy a munkálatok a kellő rendben hajtassanak végre, a birtokok arra, a mire nincsenek kirendelve, ne szoríttassanak és méltóztassék írni a tábornok úrnak, hogy ez ne történjék és a nyomorult nép ne károsíttassék, egyszersmind mellékeltek a kérvények.»

Az 1659 márczius 6-án kelt királyi leirat kimondja, hogy a főkapitányok engedélylevele nélkül kóborló katonákat, a kik rendesen nemcsak a szegény népet háborgatják, hanem a törököt is sűrűbb portyázásokra ingerlik, bárki szabadon elfoghatja, letartóztathatja és érdeme szerint megbüntetheti. «Erre nézve hűveinknek, a győri főkapitánynak, továbbá az országbirónak, Zrinyi Miklósnak és Batthyány Ádámnak szóló különös rendeletnek a kiadatását kegyesen meghagytuk». Ezzel kapcsolatban az 1659 április 17-iki gyűlésből a megye felszólítja az országbirót és Zrinyit, mint bánt: «hogy utasítsák az erősségek tisztjeit katonáinknak a falvakba való ki nem bocsátására.»

Az 1653 december 18-iki gyűlés egyik határozata szerint: «Közben levéllel kell a főispán úrhoz fordulni, hogy az alispán uraknak hivataluk vitelében még a hatalmasokkal szemben is sziveskedjék támogatásával segítségükre lenni.»

1654 január 10-én a sedria értesíti Zrinyit, hogy Sárkány János keszthelyi kapitány megsértette Leghman István szolgabirót hivatalos kötelessége teljesítése közben.

Zrinyi is többször kívánt intézkedést a vármegyéktől Az 1651 május 8-iki generalis congregatió:

«A főispán úr is tiltakozott — személyesen! —, hogy jól lehet, ő kész katonáit kiállítani, mivel azonban Muraköz szigete a többiekénél semmivel sem kevésbé végvidék, ezért nem engedi, hogy katonáit abból a szigetből elvigyék és más végekre helyezzék.»

1656 márczius 20-án Zrinyi segílyt kér Széchy-Sziget erősségének a kijavításához; a megye teljesíti is a felhívást és a munkához Tuboly Gergelyt küldi ki «három fordulás fuvarát és három napi kézi munkát állapítván meg a szolgabiró szabályozása mellett.»¹

1657 június 21-én Zrinyinek Lippich Márton útján előterjesztett kérelmére Csáktornya helyreállításához egy összegben 600 magyar forintot szavaz meg a megye.

¹ Széchy-Szigethez az 1630. III. törvényezik a Széchyeknek Zala- és Vas megyében fekvő összes jószágait osztja be, az 1655. CXVI. törvényezik pedig a vár összes tartozékait a Széchy-család felsőlindvai erősségének és muraszombati várának más tartozékaival együtt.

Zrinyit illető határozatok még a következők:

Az 1645 június 3-iki gyűlés a személyes felkelés megváltására fizetendő adóból 70 forintban állapítja meg a Zrinyi grófok portáinak a hozzájárulását.

Az 1658 augusztus 30-án összeült gyűlés a Révkomáromban álló császári hadsereg ellátásához a megye részéről 690 magyar forintot ajánl meg; ezen összeg előteremtése végett meghagyja:

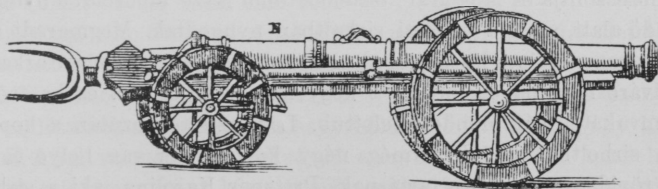
«hogy bármely nemesi, hasonlóképen jobbágy vagy megadóztatott birtok (kivéve a főispán-bán gróf úr jószágait és Nádasdi Ferencz gróf úr, országbíró, jószágait) kétszer annyival adózzék, mint a mennyivel Csáktornya várának az építéséhez adózott.»

Továbbá:

«A főispán úrnak mindkét megyében levő jószágairól 100 forintot, az országbíró gróf úrnak hasonlóképen mindkét megyében levő jószágairól 100 forintot fognak a megyei pénztárnok kezéhez beszolgáltatni.»

1662 április 15-től 1671 november 23-ig nincs jegyzőkönyv és így Zrinyi utolsó éveiből nem kapunk felvilágosítást Zala megyével való összeköttetéséről.

PAIS DEZSŐ.

Ágyú a XVII. századból.

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

Folyóiratunk 1911. és 1912-iki évfolyamaiban *Nagy Géza* megírta a «legvitézebb huszár» életrajzát. A hős tetemeit a folyó évben Budapestre szállították és itt újból eltemették. Ez alkalomból a lapok több újabb adatot közöltek Simonyi életrajzához. A teljesség kedvéért úgy ezeket, mint újból eltemetésének körülményeit itt közöljük:

Vitézvári báró Simonyi József huszárezredes és gyermekeinek hamvai ápril 24-én reggel érkeztek meg az aradmegyei Vadászi községből. A józsefvárosi pályaudvarról szállították a Kerepesi-uti temetőbe a halottakat. Puskaropogás és országos érdeklődés helyett szinte lopva hantolták el azt a magyar vitézt, akinek mellére egykor a magyar, a francia, a német, a török és az orosz uralkodók nem kevesebb, mint kilenczven érdemrendet tűztek. Az egyik koporsó hatalmas diófa-koporsó. Benne kis érczkoporsó, s abban vannak a közhuszárrá lefokozott ezredes csontjai és két fiának: *Istvánnak* és *Károlynak* a porai. A koporsót színlüdig megtöltik a csontok. A másik koporsó, amelyben az óbester legidősebb fia: báró *Simonyi Lajos*, volt kereskedelmi miniszter nyugszik, üvegtetés érczkoporsó. Nyiri, a temető igazgatója és egy tisztiorvos felnyitatták a koporsókat. Épen maradt az óbester erős koponyája, medenczezsontja és lábszárai; testének többi része elporladt a nyolczvan esztendő alatt, amíg a vadászi sirboltban nyugodtak. Megmaradt azonban az aranyujtásos huszárezredesi csizma is, rajta az ezüst sarkantyú. A belvárosi plébános jött ki a kegyeletes szertartásra és beszentelve a hamvakat, imát mondott felettük. Leeresztették azután a koporsókat a sirboltba, melyben még négy koporsónak van helye és vége volt a rövid, szomorú szertartásnak. Pretzner Karolina, aki a sirboltot vette, ötezer koronát szánt Simonyi mellszobrára. A koporsókra három régi elrozsdásodott vaskoszorút tettek.¹ Ez alkalomból *Dr. Oláh Gyula* a *Vasárnapi Újságban*² a következőket írja:

¹ *Pesti Hírlap* 1913 ápril 25-iki számában.

² *Vasárnapi Újság* 1913. 18. sz.

A vitéz óbester életének tragikus végéről két oldalról is hallottam adatokat. Az egyik irányban édes atyámtól hallottam olyan részleteket, melyeket eddig még sehol sem olvastam. Atyám mint fiatal kezdő ügyvéd Aradon telepedett le és ott adjunktusa, a mai elnevezés szerint irodavezetője lett Buday Jonathan előkelő aradi ügyvédnek, a két híres debreczeni történettanár: Buday Ézsaiás és Buday Ferencz öcscsének, ki báró Simonyi József vadászai uradalmának is uradalmi ügyvéde volt. Midőn a lefokozott vitéz óbester az aradi várban várfogságának tartama alatt meghalt, a gyászba borult özvegy uradalmi ügyvédjét bizta meg a halott eltemetése iránt szükséges intézkedésekkel s az e tekintetben felmerülő eljárásokat főnöke megbizásából atyám teljesítette. Atyám ott volt a holttest felöltöztetésénél és koporsóba helyezésénél is. A holttestre huszárezredesi egyenruháját adták s az egyenruhára felrakták a vitézségével szerzett számos katonai érdemrendjét is. A ravatalt ott állították fel az ő börtönül szolgáló lakószobájában s midőn a ravatal már fel volt állítva, erős katonai kísérettel bejött a szobába a főpro-fusz és leszedte a holttest huszárdolmányáról az összes tiszti jelvényeket s a dolmányra feltűzött valamennyi érdemjelet. Így szerzett érvényt a katonai törvényszék azon ítéletének, mely báró Simonyit katonai rangjától megfosztotta. A holttestet azután Vadászra szállították és ott temették el a családi sírboltba.

Más oldalról a Simonyi tragédiájának sok részletét hallottam a vitéz óbester volt feleségétől, második házassága szerint Rochel Jánosné szül. Leiner Terézia úrnőtől. Simonyi még Bécsben szerette meg egy magasrangú katonatiszt özvegyének egyetlen leányát, a bájos, nagyműveltségű Leiner Teréziát és azt vette nőül. Ez a házasság anyagi szempontból is igen előnyös volt, mert a bájos menyasszony hozománya 400 ezer forint és két bécsi ház volt.

Házassága után Simonyi minden állomáshelyén nagyúri életet élt. Vitézi érdemeiért királyi adományban is kívánta a király őt részesíteni. Előbb felkínáltak neki egy krassóvármegyei uradalmat, de a szabolcsi síkföld szülöttének nem tetszett a hegyvidéki erdőuradalom, úgy kapta azután az Arad vármegyében fekvő 11 ezer holdas vadászai uradalmat. Ezt a donációt már mint báró és nős ember kapta s a donációknál szedett váltságdíjat, százezer forintnál nagyobb összeget, felesége hozományából fedezte. Így, nagy vagyon birtokában, magas katonai állásában a legzavartalanabb boldogságban élt nagyműveltségű neje és gyermekei körében. Mikor pedig a katonai hatóság a pert megindította ellene, akkor felesége csaknem folytonosan Bécsben tartózkodott és a magasabb katonai körökben birt összeköttetéseivel súlyos anyagi áldo-

zatok árán is törekedett a per kedvező befejezését kieszközölni, a midőn nem sikerült és a végső ítélet ki lett mondva. Ő folyvást majd Vadászon, majd Aradon tartózkodva, iparkodott férjének tragikus sorsát elviselhetővé tenni.

Simonyi halála után az özvegy Lajos fiával és Kitti leányával elvonultan élt a vadászi kastélyban. A még gyermek Lajos bárónak Rochel János fiatal ügyvéd volt a nevelője. Rochel klasszikus műveltségű, nagy tudású fiatal ember volt, ki még késő öreg korában is a római klasszikusokkal szeretett foglalkozni. A magas műveltségű özvegy báróné és a nagy tudású fiatal ügyvéd megszerették egymást s özvegy báró Simonyi Józsefné házasságra lépett a fiatal ügyvéd Rochel Jánossal. E házasság alapján a lehető legboldogabb család-élet fejlődött ki. Négy fiú és két leány származott e házasságból. A két nagyobb fiú: Rochel János és Béla a gimnázium mind a nyolcz osztályában iskola-társam és legbensőbb barátom volt. Minden nap vagy én voltam náluk, vagy ők voltak nálam. Diákkori legkedvesebb napjaim emléke szorosán összefügg e két gyermekkori barátok el nem mosódható emlékével.

Ez a két Rochel-fiúval való szoros barátságom tette részemre lehetővé azt hogy én, az egyszerű diákgyerek a világhírű Simonyi óbester egykori feleségének körébe juthattam. A csak családjának élő, nagy műveltségű és a bécsi osztrák származású német leányból valódi magyarrá átalakult úrnő már serdültebb korunkban gyakran elbeszélgetett velünk a régi időkről és mert én különösen érdeklődtem Simonyi óbester életének tragikus fordulata iránt, sokat beszélt nekem és fiainak arról is.

Ő is azt hitte mind haláláig, a mit a közvélemény általában tart ezen ügyről, hogy Simonyi életének tragédiáját bécsi intrikák idézték elő, azok élesítették ki a vádakát és azok befolyásának az eredménye volt Simonyi súlyos elítéltetése. Szerinte a baj eredete ott kezdődött, midőn Debreczenben laktak, Simonyi kapott egy levelet, melyben a bécsi hadügyminiszterium főauditorja arra kérte, hogy adjon neki kölcsön hatezer forintot. Nagy felindulással közölte ezt Simonyi a feleségével és ő a vagyontalansága idejében is rendes viszonyok között élt szigorú katona meg nem foghatta azt, hogy egy katona csinálhat hatezer forint adósságot. A báróné mondotta férjének, hogy hátha nagy szüksége van arra; nekik van pénzüik, küldje el azt az aránylag csekély összeget; de Simonyi erre még indulatosabb lett s azt mondta, hogy bizonyosan elkártyázott valami erariális pénzt s azt most vele akarja kifizettetni. Meg is tagadta a kölcsönt, sőt levelében szemrehányást is tett a törzsauditornak, hogy illetlen dolog az, ha egy ilyen

magas állású katonatiszt pénzzavarok közé sodorja magát. Ezután pár hónappal megindult a vizsgálat Simonyi ellen.

A vizsgálat és a per lefolyása hosszú ideig tartott. Ezt az időt a báróné csaknem folytonosan Bécsben töltötte. Felhasználta minden befolyásos ismerősének a közbenjárását, maga is közbenjárt, informált és informáltatott s a mint mondotta, ezekre az információkra elfogyott a Bécsben a Wiedenen volt négyemeletes házának az ára. A dolog jól is ment. Minden elő volt készítve arra, hogy a legfelsőbb katonai bíróság Simonyit felmenti az ellene támasztott vádak alól. Volt azonban Simonyinak egy régi ellensége, egy Nassau herceg, a ki mikor értesült valahogyan arról, hogy Simonyit fel fogják menteni, kihallgatásra jelentkezett Ferencz császárnál a legfőbb katonai törvényszék ellen s azt mondta, hogy ha ezt az egyszerű Haudegent felmentik, akkor többé egy katonát sem lehet elítélni és kijelentette, hogy ha ez bekövetkezik, ő kilép az osztrák katonai szolgálatból. A császárra nagy hatással volt a Nassau herceg közbelépése. Kihallgatásra hívatta a hadügyminisztert és megkérdezte tőle, hogy miben áll a Simonyi-ügy? A hadügyminiszter Simonyi iránt a legjobb akarattal azt válaszolta, hogy a napokban kerül az ügy végleges döntés alá s a mint az ügy referensétől értesült, a vádak nem valami nagyjelentőségűek s ez a kiváló derék katona megszabadul a további meghurczoltatástól. A császárra a hadügyminiszternek ez az utolsó mondata láthatólag kellemetlenül hatott és azt felelte röviden: No csak nem kell elnézőnek lenni! Különbön mielőtt ítélet lesz, a pert magam is látni akarom. Ennek az audienciának a lefolyásáról a báróné maga a hadügyminiszter értesítette és egyszersmind sajnálattal tudatta vele, hogy az ügy rossz fordulatot vett; valamint azt is magától a hadügyi minisztertől tudta meg a báróné, hogy a Nassau herceg miként nyilatkozott a császár előtt. A báróné haláláig abban a meggyőződésben volt, hogy a kilátásban volt felmentésről a Nassau herceget, mint Simonyi ismert személyes ellenségét az a törzsauditor informálta, kinek a 6000 forint kölcsönt Simonyi oly ridegen megtagadta.

A legelső ítélet azután csakhamar meghozatott. Vitézvári báró Simonyi József őbestert tisztí rangjának elvesztésére és négy évi várfogságra ítélték. Az a várfogság azonban nem volt olyan szigorú, mint némelyek hiszik. Az aradi várban a várparancsnok lakásával szemben levő emeletes épületben rendeztek be Simonyi részére egy szobát, ételmezésre pedig onnan járt át mindig a várparancsnokhoz. A vadászati uradalomból minden szombaton megérkezett a várparancsnokhoz egy társzekér, oly bőven megrakva a háztartás minden szükségletével, hogy abból

egy hétig a várparancsnok egész háztartását elláthatta és így tulajdonképen nem a várparancsnok élmezte Simonyit, hanem Simonyi látta el a várparancsnok egész háztartását.

Simonyi ebben a helyzetében sem tagadta meg önérzetét és eredeti katonás természetét. Az asztalnál folytonosan ő, a várfogságra ítelt rab vezette a társalgást és midőn a francia háborúk nagy eseményeiről beszélt, az osztrák tábornokok ügyetlenkedéseit magyaros őszinteséggel, sőt gyakran erős durvasággal bírálhatta. A várparancsnokkal sokat évődött. Szidta a békét. Sokszor mondta, hogy ha csak egy kis háború törne ki, mindgyárt vége lenne az ő rabságának. Ti itt maradnátok ebben a patkányfészekben, fogdosnátok a legyeket, én meg a huszárjaim élén verném az ellenséget. Mikor meg elkeseredett hangulatban volt, arról panaszkodott, hogy ha ő nem Simonyi volna, hanem valami «Erger-Berger», már rég a tábornokok között is az első sorban állana. Az ilyen évődések csaknem mindennaposak voltak ebédközben, de azért úgy a várparancsnok, valamint a várórség tisztjei folyton nagy tiszteletet tanúsítottak iránta.

Most, midőn a lapok hiradásai szerint a vadászi nagy uradalomnak megmaradt részét báró Simonyi Lajos örököse : Pretzner Karolina úrhölgy parcellázta s a vadászi sírboltban nyugvó Simonyi óbester, báró Simonyi Lajos és két testvérének hamvait Budapestre, a kerepesi temetőben épített új sírboltba átszállíttatja és a lipcei csata századik évfordulójának napján örök nyugalomra helyezteti, valóban ideje volna már, hogy ennek a világhírű hősnek a tragédiáját s annak minden részletét megismerje a nagyközönség. Ma beszélnek lassú mérgezésről, szerelmi kalandról, a miből egy szó sem igaz, de az ilyen mesék ha egyszer feltámadnak, mindaddig fenállanak, míg a való igazság meg nem szünteti az efféle meséket. A katonai hatóságoknak is érdekükben állana az egész per közzétételével megvilágosítani ezt a kérdést.

Simonyi arczképét a *Nagy Pál* által kiadott életrajzában közölt aczélmetszet után itt újból közöljük.

Markó Miklós ugyancsak a temetés alkalmából a Pesti Hírlapban ¹ a többek közt a következőket írja :

Tudvalevő, hogy ma is homály fedi az okot, amiért a török- és francziaverő hőst : Simonyi óbester 1829-ben megfosztották ezredesi rangjától, négy évig börtönben tartották az aradi várban, a hol meg is halt. Az akkori aradi törzsfoglár a lefokozott hőst éjnek idején,

¹ Pesti Hírlap 1913 április 6. A legvitézebb huszár második temetése. Simonyi óbester rejtélyes halálának okai.

titokban, minden katonai pompa nélkül, temette el az aradi katonai temetőbe. A hős özvegye: hegelsfürti Leiner Terézia bárónő, mikor megtudta férjének a sorsát, bécsi összeköttetéseivel kieszközölte, hogy a holttestet átengedjék neki. Uradalmán az aradmegyei Vadász

Vitézvári báró Simonyi József.

községben sírkápolnát építtetett tehát és még abban az esztendőben átvitette oda Simonyi holttestét. Ebben az egyszerű, magánosan álló sírboltban nyugszik nyolczvan esztendeje «a legvitézebb huszár». Az idén azonban az uradalom mostani birtokosa, Simonyi óbester leszármazottja: Pretzner Karolina, parcelláztatta az ősi birtokot s ebből az alkalomból elhatározta, hogy Budapesten a Kerepesi-teme-

tőben épített sirboltot és ide szállíttatja át, itt temetteti el másod ízben Simonyi Józsefet és fiait, a korán elhunyt Jánost és Károlyt, nemkülönben Lajost, aki 1875-ben a Wenckheim-kabinetnek volt érdemes kereskedelmi minisztere és 1894 december 12-én temettetett el Vadász községben. A Simonyi-család nyugvóhelye az arkádós sirboltok és Aich milliomos sörgyáros mauzoleuma közötti 18. sírtáblában az első számú sírhely lesz, amelyet Pretzner Karolina sírboltta alakíttatott át.

Alkalmam nyílt a napokban beszélgetni a hős családjának egyik tagjával s ez kerekén megczáfolja az ujságokban régebben gyakran megforduló azt az állítást, mintha Simonyit azért vetették volna börtönbe, mert önkényesen agyonlövete a negyedik számú, akkor is már Hannover-Hessennek nevezett huszárezrednek egyik kadétját. Ez nem lehetett ok már csak azért sem, mert hiszen Simonyi, a csaknem negyedszázadig tartó török és francia hadjáratokban épen a vasfegyellemmel és a katonáitól megkövetelt vak engedelmisséggel vívta ki nagy diadalait.

Simonyi óbester tüneményes pályafutásáról és vitézi tetteiről, tudvalevőleg, Nagy Pál, nagyváradi jogakadémiai tanár, írt 1819-ben részletes művet. Az ő adatait használta fel Jókai Mór a legvitézebb huszárról írott elbeszélésben. Nagy Pál túlélte Simonyit és hátrahagyott kiadatlan jegyzetei szerint Simonyinak az volt a veszte, hogy halálosan beleszeretett egy osztrák főhercegnő, akit minden áron el akartak szakítani a daliás szépségű huszárezredestől. Hogy másképp nem lehetett, börtönbe zárták a lovagot. Gyanussá teszi Simonyi fogságát különben már az a körülmény is, hogy az aradi várba zárták. Ha az osztrák hadbíróság négy-öt évi fogságra ítél katonatisztet, az illetőt sohasem a hadteste területén lévő helyőrségi fogházban, hanem az alsó-ausztriai möllersdorfi tiszti fogházban zárják el. Az aradi várban van ugyan már egy százada katonai börtön, de csak a legénységi állomány részére.

Nagy Pál említi az emlékirataiban, hogy Simonyival eltemették a nehéz tölgyfakoporsóba a hősnek összes rendjeleit, miket a szövetséges fejedelmektől kapott, a wagrami ütközetben használt kardját és ama híres ezüstkupakos pipáját. Simonyi családjának egyik még életben lévő tagja bizonyítja, hogy Simonyinak naplója is volt. Ezt a naplót azonban az óberster legifjabb fia: báró Simonyi Lajos, a volt miniszter megsemmisítette, mikor a bécsi lapok folyton bizgatták, hogy tegye közzé a naplót.

Hogy elhamvadtt ez a napló, most már a legvitézebb huszár

rejtélyes halálának okait csak a hadi levéltárban lehetne kikutatni az aradi várnak oda szállított irományaiból.

A waterlooi csata után tartós béke virradt az osztrák hadseregre. Simonyinak azonban harcz volt az eleme és sehogy sem tudta helyét találni ebben a nagy csöndességben. Mikor tehát 1829-ben elkövetkezett a wagrami csata huszadik évfordulója, legalább valami alapos hadijátékkal akarta kimulatni magát. Bemutatta tehát a waterlooi csata után verbuvált ujoncoknak a wagrami csatát. Élethűen pedig s így az előkészületek ugyancsak igénybe vették a legényeit is, őt magát is. Vadászi uradalmából kétszáz öl tüzfát hordatott be Debreczenbe a saját igás fogataival. A kaszárnyától a nagyerdőig hármassorban rakatta le huszáraival a teméntelen fát, a melyet a nagy nap reggelén fotogénnel leöntetett. A hajdu városokból összegyűjtette az Urnapján használatos mozsarakat, vagy harmincz kölyökágyut s azokat a nagyerdő szélén rajvonalban felállíttatta. Minden öreg huszárra két mozsár megtöltése és elsütése volt bizva. Mint debreczeni állomásparancsnok, ellenségnek kirendelte Simonyi az ottani rózsapiros hajtókás 39. számú, akkor Dom Miguel-yalagezred két zászlóalját. Az évforduló reggelén riadót fuvatott Simonyi és megkezdődött a csata. Dörögtek a mozsarak, pattogott a puska, a bakák halálraszántan puffogtatták a vaktöltéseket. Mikor már jó darabig tartott ez a rettenetes zaj, Simonyi meggyűjtatta a lerakott hasábfákat s mikor már lángolt mind a kétszáz öl fa, hajrá, rohamra vezette huszárait — a tüzön át. Potyogtak a regruták, bele a tűzbe, lovak megvadultak és összeégtek, huszárok megsebesültek s a roppant nézőközönség majd holtra ijedt. Így ünnepelte meg Simonyi őberster a wagrami csata évfordulóját. De drága multság volt Simonyinak nemcsak az elégett fa miatt. A kincstár megvette rajta a megsérült lovak árát és Simonyi életírója szerint, épen ez a furcsa hadijáték vitte börtönbe a vitéz őbestert.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

DOMKOVICS HUSZÁRKÁPLÁR FURFANGJAI. A mint 1813-ban megizente a háborút Ausztria-Magyarország Napoleonnak, a Csehországban összpontosított seregtestekből Mensdorff-Pouilly huszárezredes parancsnoksága alatt különböző huszárezredek századaiból és néhány kozák szotnyából alakított különítményt küldöttek ki a hadsereg baloldalába, egyrészt a biztosítás végett, másrészt pedig, hogy nyugtalanítsák Napoleon összeköttetési vonalain hátrahagyott őrségeket és csapatokat. Ezen különítményhez tartozott a 3. huszárezred egyik osztálya is.

Augusztus 28-án Borne alatt állott a különítmény, de még nem tudta, hogy Napoleon Drezdánál viaszorította Csehországba a szövetségeseket. Minthogy Mensdorff ezredes fontos híreket szerzett a francziákról, Domkovicz József 3. huszárezredbeli káplárt táviratokkal, levelekkel stb. egy postakocsin Nosséba küldötte Schwarzenberghez. Mivel a szövetségesek az Érczhegységen át Csehországba visszahúzódtak, Domkovicz nem találhatta meg Schwarzenberget, ellenben balszerencséjére a francziák előőrsei közé keveredett. A mint az őrszemek megállították és igazolásra szólították fel, Domkovicz nem vesztette el lélekjelenlétét, hanem szász huszárnak adta ki magát, mivel tudta, hogy a szászok szövetségesei Napoleonnak. A franczia katonák nem ismerték a szász huszárok egyenruházatát s így gyanutlanul és bántódás nélkül tovább bocsájtották káplárunkat. Az előőrsök vonalán belől és az őrszemek látókörén kívül Domkovicz szemügyre vette a franczia csapatok felállítását és erejét, majd pedig visszaküldötte a postakocsit azzal, hogy várja meg őt az ellenséges előőrsök vonalán túl. A szolgálatukat hanyagul végző francziák nem vették észre, hogy tizedesünk átsurrant vonalukon és kocsira kapott.

Szeptember 20-án a különítmény Geilsheimről Zeitzra menetelt, a hol egyesült a Thielemann orosz tábornok vezette portyázó haddal.

Weissenfels közelében az elővédet vezető *Burkhardt báró kapitány* észrevette, hogy az úton egy ellenséges őrség áll, a mely ha észreveszi, riadalmat támaszthat. Ennélfogva *Domkovicst* bízta meg azzal, hogy észrevétlenül kerítse be és csipje el az ellenséges őrséget. Domkovic néhány huszárral észrevétlenül közelébe jutott a francziáknak s a míg embereit lesbe állította, addig ő maga neki lovagolt a francziáknak! A semmi rosszat sem sejtő ellenséges dragonyosok neki vágattak Domkovicnak, a ki azonban hirtelen megfordult és lesbe állított embereinek kelepczéjébe csalta őket. Az egész ellenséges őrség fogságba jutott a nélkül, hogy riasztó lövést, vagy pedig hirnököt küldhetett volna közelben álló övéihez.

Kitünt e káplár még Weissenfels megrohanásában is, a hol vakmerően vezette a reá bízott huszárokat. Ide iktatom ezt a megrohanást is, mivel ez egyike az ezen hadjáratban véghezvitt legszebb huszáreselekményeknek. A Burkhardt kapitány vezette elővéd Weissenfels városa alatt megtudta, hogy egy 3 tisztből és 140 emberből álló ellenséges különítmény tartja megszállva a várost. Éjjel a város kapujához lopódzott a különítmény, megvesztegette a kapuórt és a francia paranesnok lakása elé vezettette magát. A míg 20 huszár a városba szerteszét lovagolva, pisztolylövésekkel megfélemlítette a lakoságot és a francia katonákat, addig Burkhardt behatolt a paranesnok lakásába és ezt elfogta. Erre az egész helyőrség megadta magát a csak 25 magyar huszárból alakított kiesiny csapatnak!

A cs. és kir. 2. számú magyar gyalogezred az 1813. évi drezdai csatában. Az 1813. évi drezdai csata első napján a cs. és k. 2. magyar gyalogezred (hadkiegészítő kerületének székhelye: Brassó) altisztjeinek néhány szép példáját adta annak, hogy miként kell öntevékeny cselekvéssel, a személyes vitézség és állhatatosság példájával magukkal ragadni alárendeltjeiket, vagy legalább is kitartásra bírni ezeket addig, míg az ellenség legyőzésére minden megtörtént, a mire ember képes.

Tudjuk, hogy Ausztria-Magyarország 1813 augusztusában a Napoleon ellen hadakozó Porosz- és Oroszország mellé szegődött szövetségesül. 22-én lépték át az osztrák-magyar seregtettek Csehország határát és 26-án délben már Drezda alatt állottak, hogy megtámadják Napoleonnak Drezda védelmezésére visszahagyott seregtetését.

A sebtében felépített sánczokkal megerősített város ellen a szövetséges osztrák-magyar, porosz és orosz csapatok több oszlopban támadtak. A Bianchi altábornagy hadosztályába beosztott 2. magyar gyalogezrednek feladata volt, Plauen falun át Löbda község felé elő-

nyomulni a Weisseritz patak jobb partján és hatalmába keríteni úgy az itt telepített majorokat, mint megrohanni a város szélén épített sánczokat.

A támadás délután négy órakor indult meg. A 2. gyalogezred 1. zászlóaljának balszárnya csatárláncba oszlott; a jobb szárny megszállotta a Plauen körüli udvarokat, míg a 2. zászlóalj oszlopban, mint tartalék, a tükörgyár mögött állott fel.

Az 1. zászlóalj balszárnyát az ellenséges csatárok oly sűrűn lődözték, hogy ez nagy veszteségeket szenvedett. *Turtsck* 5. századbeli tizedes arra vállalkozott, hogy 25 emberével kiveri a francziákat abból a házból, a melyből a legélénkebben tüzeltek a zászlóaljra. A merész káplár, bár nyolcz embere hamarosan összeesett, rohamot intézett a házra. Ő maga hatalmas puskaütésekkel betörte a ház ajtaját s noha a francziák szuronytszegezeten eléje állottak, szétütött közöttük. A vitéz tizedes, noha három szúrás érte, embereivel oly keményen tartotta magát, hogy a francziák végre is megadták magukat, minthogy más menekülés nem volt számukra.

Időközben a 2. gyalogezred más csapatbeli katonáinkkal a freibergeri kapuig nyomult. Itt azonban nagyobb erőre bukkant, minek következtében visszaözönlött egészen a weissenwitzi hídig. A kavardásban halálát lelte *Bellen* báró 2. gyalogezredbeli főhadnagy, kit egy ágyúgolyó terített le. Ekkor *Melchior* 12. századbeli őrmester ugrott a katonák élére s addig tartotta velök a hidat, míg a 2. zászlóalj beérkezett és visszaverte az ellenséges támadásokat.

Már alkonyodott, mikor Napoleon gárdáival Drezda alá ért szorongatott hadtestének támogatására. Legott támadásra indultak az egész vonalon a legjobb francia zászlóaljok. A «Vive l'empereur!» csatakiáltással előretörő ellenséges seregtestek mindenütt megállították a szövetségesek csapattesteit. Bianchi magyar ezredei is csak nagy nehezen tarthatták magukat a Plauen körüli faudvarokban. De *Pallaghy*, *Wojtsek* és *Dubsky* századosok hősileg védekeztek századaikkal és megtörött a francia gárdisták rohama a magyar gyalogság kitartásán. *Dubsky* báró százados századával ellentámadást intézett és kiverte a francziákat állásaikból, a mi közben azonban halálosan megsebesült és összeesett. A súlyosan sebesültet *Frölich Ferencz* őrmester vitte hátra nyolcz katonájával. Ez a vitéz altiszt valósággal dúlt-fült a francziák között s bár hat helyen meg is sebesítették, addig verekedett, a míg a segítségére siető *Podharacscky* őrmester az eszméletét veszített századost biztos helyre nem vitte. Ebben az elkeseredett harcban résztvett még *Wojtsek* százados százada is. Ez ugyanis

oldalába tört a francziáknak s a mikor Wojtsek is halálra sebesülten összeesett, *Jellsitz őrmester* vezette tovább a századot. Ez a kis csapat is oly elszántan rohanta meg Napoleon harczedzett gárdistáit, hogy ezek kitakarodtak a majorból.

Ezzel véget ért a drezdai csata első napja, a melyben a 2. gyalogezred vesztesége 47 halottra és 296 sebesültre rúgott.

Az itt-ott már elcsüggedt csapatokba lelkesedést öntött altisztek közül *Turtsek káplárt az arany vitézségi éremmel* tüntették ki, míg *Frölich, Podharacsky és Jellsitz őrmesterek az ezüst érmet kapták.*¹
—ch.

¹ Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments No. 2. Wien, 1805. 346—349. l.

Osztrák dragonyosok 1812-ben.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

segesvári ütközet 1849 július 31-én.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület közlönye 1913 júniusi füzetében közreadta *Gyalokay Jenőnek* a Magyar Tudományos Akadémián 1912 február hó 12-én a segesvári csatáról tartott előadását. A mintegy 23 oldalra terjedő közlemény a segesvári ütközetnek a valóságot megközelítő vázolója, mivel róla eddigelé a történeti igazság rovására különböző, egymással homlokegyenest ellenkező oly leírások láttak napvilágot, melyeknek írói félredobták az ellenséges hadak számbeli erejét és állapotát, az idő és térnek egymáshoz való viszonyát, a csatater terepviszonyait stb.; továbbá olyan forrásokból merítették adataikat, melyek nem állják meg helyöket az objectiv kritika ítélőszéke előtt. Gyalokay adatait elsősorban Haller József grófnak feljegyzéseiből, azután pedig Gyalokay Lajos 1848 49. honvédőrnagynak (Bem egyik vezérkari tisztje volt) leveleiből és kommentárral kísért vázlataiból merítette.

Az ellenfelek általános helyzetének ismertetése után tévesnek mondja hadtörténetíróink (Gelich, Breit) amaz állítását, hogy Bem Székelyudvarhelyen át akart Nagyszeben felé nyomulni. Ezt a tervet Bem csak a segesvári csata után eszelte ki! Bem a segesvári támadással csupán az orosz sereg zömét akarta feltartóztatni, nem pedig hatalmába keríteni Nagy-Szebent.

Az annak idején tetszéssel fogadott előadás elüt a megszokott sablonos és a legtöbb esetben önálló vélemény hián való csataleírásoktól, tökéletes egészet alkot és megállja helyét minden tekintetben. Figyelemreméltó még az írónak az a kijelentése, miszerint Bemnek segesvári balsikere senkit sem jogosít fel arra, hogy fölötte rövidesen pálézát törjön, — majd minden hadtörténelmi író által méltán megszívlelendő tételt állít elénk: Tévedni, botlani mindnyájunknak közös

emberi gyarlósága. Hiba nélkül való hadjárat nem volt és nem is lesz soha és nagy kérdés, vajjon azok, a kik Bemet egyik-másik tévedése, avagy elhibázott intézkedése alapján oly kiméletlenül elítélik, hasonlóan nyomasztó, szorongatott helyzetben, kvalitative és kvantitative egyaránt elégtelen eszközökkel, helyesebben és okosabban tudtak volna-e cselekedni?

*

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

III. Band. Wien, 1904.

A cs. és kir. hadilevéltár közleményeinek egyik legérdekesebb kötete. Tartalma a következő:

1. *FZM. Leander Heinrich von Wetzer.* Wetzer Henrik tábornagy a cs. és k. hadilevéltár igazgatójának életrajza.

2. *Wasserbauten des Hofkriegsrates 1724--1740.* Irta: Kematmüller őrnagy.

Ausztria legfőbb katonai hatósága sokoldalú tevékenységének igazolására a szerző azon vízi építményeket ismerteti, a melyeket a 18. század elején hajtottak végre, illetőleg vettek tervbe. A közlemény egyszersmind bizonyítéka annak, hogy a cs. és k. hadilevéltárban nemcsak a történelemre, hanem más tudományágakra nézve is találunk fontos és érdekes okmányokat. A felsorolt vízi építmények közül Magyarországra vonatkoznak: a Morva vizének 1720-ban megkezdett szabályozása és a Morva-Odera csatorna eszméje, Délmagyarország (Temes, Béga) mocsarainak lecsapolási tervezete, Belgrád várának ellátása vízzel, a Dráva és Kulpa szabályozása 1725-ben, a Pest és Szolnok között létesítendő csatorna terve (1727), a belgrádi hajóhíd újjáépítése 1732-ben, a fumei kikötőmunkálatok 1733-ban, a Duna összekötése az Adriai-tengerrel (1738), az eszék-dárdai híd építése és a pozsonyi híd helyreállítása.

3. *Die Disposition des Obersten und Generalstabschefs Mack zum Angriff auf das französische Lager von Famars am 23. Mai 1793.* Irta: Peters százados.

A famarsi francia tábor megtámadásához kiadott intézkedések ismertetése. Érdekes adat a parancsadás technikájának történetéhez és példa az azon idők részletekbe menő és az alárendeltek hatáskörébe mélyen beavatkozó rendszernek. Bizonyos tekintetben bepillantást enged a hadviselés módjába és az osztrák sereg belső szervezetébe.

4. *Eine Denkschrift des Feldmarschalls Max Freiherrn von Wimpffen aus dem Jahre 1809.*

Az 1809. évi hadjárat vezérkari főnökének Wimpffen Miksa báró táborszernagynak az 1809. évi hadjárat befejezésekor szerkesztett azon emlékirata, a melyet Komáromból terjesztett elő az uralkodónak akkor, mikor felelősséggel teli állásáról lemondott, mivel őtet is érintette a császári udvar boszúsága. Kötelességérvétől áthatott önérzetes védekezés, a melyben szabadon és nyíltan, néha keményen előtárja az osztrák hadsereg hibáit és a vereség okait. Nemcsak az 1809. évi hadjáratra nézve érdemes adalék, hanem minden időkre nézve tanulságos emlékirat.

5. *Die Artillerie im Jahre 1809.* Irta: Semek őrnagy.

Adalékok az osztrák-magyar csapatok keretében szerepelt tüzérség fejlődésének történetéhez. Nevezetesen felsoroltnak az 1772-től 1850-ig terjedő időszak tüzérségi alakulásai, fejlődése, mozgósítása, kiegészítése, felszerelése és a tisztikar szelleme. Különösen érdekesen írta le a szerző a Napoleon ellen viselt háborúkban szerzett tapasztalatok alapján végrehajtott változásokat. A közlemény igen jó útmutató azon hadtörténelmi írók számára, kik az említett időszak háborúinak harcászataival és hadtörténelmével óhajtanak foglalkozni. A honvédtüzérség mostani megalakulása alkalmából figyelmébe ajánljuk mindazon más fegyvernembeli tiszteknek és tisztjelölteknek, a kik ezen új tüzérség kebelébe óhajtanak lépni.

6. *Aus den Tagen von Pordenone und Sacile. Die österreichische Offensive in Italien 1809* (10. bis 30. April). Irta: Veltzé százados.

A János főherczeg vezette VIII. és IX. hadtest, vagyis az úgynevezett belső-ausztriai hadsereg eseményei 1809 április hó 10—30-áig. A gazdagon illusztrált közlemény szakaszai a következők: az osztrák-magyar és a francia-olasz hadsereg ismertetése, ütközetek Venzone és Udine mellett, átkelés az Izonzón, csatározások Codroipó körül, előnyomulás a Livenzához (a pordenonei és sacilei csaták), előnyomulás Trevisóra, Malghera megrohanása, harcok Bellunó körül, a francia-olasz sereg visszavonulása, események Tirol területén, harcok Montebellónál, San-Bonifaciónál, Villanovánál, Soavenél és Castelcerinónál. A függelékek az ellenséges seregek hadrendjét mutatják, a melyek szerint az 53 gyalogzászlóaljából, 44 lovasszázadból és 21 ütegből álló (46,700 gyalogos, 4000 lovas és 146 ágyú) seregben 13 magyar zászlóalj és 16 huszárszázad volt beosztva.

7. *Tagebuch des Streifkorps unter Führung des k. k. Oberst Emanuel Grafen von Mensdorff-Pouilly* (21. August bis 10. Dezember 1813.).

Az 1813. évi felszabadító háborúban kitűnt Mensdorff-Pouilly Emánuel gróf ezredes vezette hírszerző és portyázó különítmény eseményei 1813 augusztus hó 22-től december hó 2-áig. A *Ferdinand* (ma 3-ik) *huszárok* két századából és a *Hessen-Homburg huszárok* (ma 4-ik) egy századából, valamint az Illowaisky X. és a Gorin I. orosz kozákezekrekből (összesen 10 szotnya, vagyis kereken 700 lovas) alakított különítmény (teljes létszáma átlag 1000 lovas volt) Egerből Leipzigen át vonult a Rajnához, mely útjában 10 hét alatt 23 tisztet és 3610 ellenséges katonát fogott el, nemkülönben zsákmányul ejtett: 534 lovat, 6 ágyút, 15 lőporoszekeret, 123 egyéb kocsit, 4 hadiszerekkel megrakott uszályhajót, egy élelmezési raktárt és egy hadipénytárt! A leginkább magyar tiszték parancsnoksága alá helyezett és huszárokból, valamint kozákokból vegyesen összeállított járőrök és különítmények által véghezvitt cselekmények sok tanulságos adatot szolgáltatnak főként lovas tisztjeink számára.

IV. Band. Wien, 1906.

1. *Das k. und k. Kriegsarchiv in seinem neuen Heim.*

Monarchiánk és közös hadseregünk egyik legnevezetesebb intézményének a cs. és kir. hadilevéltárnak átköltözködését ismertető közlemény. 1906 nyarán ugyanis a hadilevéltár elhagyta megbecsülhetetlen kincseinek elhelyezésére szolgáló régi, meg nem felelő, szegényes helyiségeit és átköltözködött a Stift kaszárnyába, a hol a kor követelményeinek megfelelő és egymással szoros összefüggésben álló helyiségekbe jutott századok hadtörténelmére vonatkozó s mintegy 300,000 kg-ot kitevő anyagával. Érdekesekek a statisztikai adatok, a melyek közül megemlíjtjük a következőket: az intézet iratcsomóinak száma 23,000, a térképek osztályában 3000 arczképet és 148,400 drb térképet őriznek; a könyvtár álladéka 80,000 nyomtatvány; az anyag elhelyezésére szolgáló szekrények és állványok hossza 1350 m.

2. *Das Herzogtum Warschau von seinen Anfängen bis zum Kampf mit Österreich 1809.* Irta: Just százados.

A tilsiti békével nagyobbára Poroszországtól elvett részekből alakított varsói nagyhercezség történetét ismerteti a szerző, a mely rövid pár év múltán megszűnt, mivel politikailag és gazdaságilag megerősödni nem tudott arra az időre, a mikor alkotója I. Napoleon megbukott. A közlemény tulajdonkép bevezető része azon harcok ismertetésének, melyeket Ausztria kezdett a vele szomszédos állammal 1809-ben.

3. *Die Schlacht an der Piave (8. Mai 1809).* Irta: Veltzé százados.

A Mittheilungen Dritte Folge III. kötetében ismertetett «Aus den Tagen von Pordenone etc.» című közlemény folytatása, a melyben az 1809. évi május hó 8-án vívott csatát írja le a szerző (részt vett benne 8 magyar zászlóalj az 52., 19. és az 1. bánáti határőrezredből, valamint 22 lovasszázad az Ott, Frimont és József főherczeg huszárrezredből). Bár rövid is a leírás, de azért szembeötlenek a jellemző részletek. Mellékletek: 3 drb csatavázlat és az ellenfelek hadrendjét mutató táblázatok.

4. *Repressaliengefechte gegen die Montenegriner im Jahre 1838.* Irta: Semek őrnagy.

Megtorló rendszabályok Montenegró ellen 1838-ban. A közlemény bevezetésében megismerjük az örökösen terjeszkedni vágyó Montenegró történetét 1782-től kezdve, a mely időtől fogva megismétlődnek az Adriai-tenger felé való támadásai. Ezután az ország fekvését, alkotmányát és lakosságát ismerteti az író, majd reátér a földfelület katonai méltatására, az 1838-iki harcok okaira és végül az 1838 augusztus 2—7-éig vívott harcokra. A csatározásokban csupán osztrák csapatok vettek részt.

5. *Die Besetzung von Krakau 1846.* Irta: Jacubenz százados.

Báró Gablenz főhadnagy emlékirata alapján Krakkónak elfoglalását ismerjük meg, miután az 1846-iki bécsi megegyezés alapján Poroszország, Ausztria és Oroszország a városnak 1815-ben adományozott alkotmányát megsemmisítették és Ausztriához kapcsolták.

6. *Aufmarsch der österreichischen Armee gegen die Revolution im Oktober 1848.* Irta: Czeike százados.

Az 1848-iki bécsi forradalom leverésére megalakult déli és északi osztrák hadseregnek megalakulását és működését ismertető közlemény, a mely a magyar hadtörténelemre nézve adatokat nem foglal magában.

7. *Ein Seekrieg in Schwaben. Geschichte der österreichischen Flotille auf dem Bodensee in den Jahren 1799. und 1800.* Irta: Bartsch főhadnagy.

A Williams James Ernő báró vezérlete alatt 1799. és 1800. a Bódeni-tón alkotott osztrák flotilla története. 1799 elején ugyanis a Bódeni-tó nyugoti partja a francziák kezébe esett, a mi által kettévált az osztrák seregtestek arcvonala. Ausztriának elsőrendű hadászati és kereskedelmi érdeke megkívánta, hogy a tó mindkét partját hatalmába kerítse. Ezért szervezték azt a kis hajóhadat, a mely hiányos eszközei mellett, de bátor vezetés alatt merészen oldotta meg néha igen nehéz feladatát. A matróztestületbe nemcsak a tó körüli lakos-

ságot sorozták be, hanem beállították az osztrák-magyar csapatok és a magyarországi csajkás kerületek harczedett legénységét is.

8. *Von Leipzig bis Erfurt. Die Verfolgung der französischen Armee in den Tagen vom 18. bis 23. Oktober 1813.* Irta : Kerchnawe százados.

I. Napoleon üldözése a szövetséges seregek által 1813 október hó 18—23-áig. A hadivállalatokban résztvettek a *péterváradí és a németbánáti határőr-zászlóalj*akon kívül a 2., 19., 31., 32., 33., 34., 37., 48. és 60. magyar gyalogezredek (összesen 16 zászlóalj) és a *Lichtenstein, Blankenstein, 1-ső, Hessen-Homburg, Kienmayer és Ferdinánd huszárezredek* (összesen mintegy 28 lovas század).

Mellékletek : a szövegben nyolcz vázlat, külön a szöveg végén az ellenfelek hadrendje, a kozeni ütközetben résztvett csapatok és a hadifogyok kimutatása, valamint az 1813 októberben vívott eckartsbergai ütközet veszteségi táblázata.

Pj.

Osztrák dsidások 1812-ben.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Bethlen várának inventariuma 1690-ből.

ETHLEN vára vagyon az falu végén napnyugotra, Nagy Szamos vize és Mellyes patakja között, szélyes vizes árokkal környül vétetve, mely vár három fele osztatott. Ugymint tekintetes nemzetes Bethlen Gergely, Elek és László uraimék őkegyelmek között, melynek egyik része vagyon az úrnak, tekintetes nemzetes Bethlen Gergely uram őkegyelme számára napkelet felől, az úr Bethlen Elek uram őkegyelme két bástyái között. Az úr Bethlen Gergely uram őkegyelme második része vagyon napnyugotra, az Szamos felől levő szegelet bástyával együtt dél felől levő szegelet csejtes bástyáig egészen, mely csejtes bástya is közös.

Bethleni várnak külső kapuja cserefából való, közös.

Bethlen várában bejűvén, az vár kapuja előtt vár árkán keresztül levő hidnak az vár kapujához legközelyebb való része, úgy mint harmada, az úr őkegyelme számára való, mely is restauratitot kíván ; az kapu közös.

Napkelet felől Bethlen Elek uram két bástyái között levő úr őkegyelme házai kőből valók.

Vár piaczaról kapu ellenében grádicson feljáró úr őkegyelme házai :

Vagyon 12 lépcsőin cserefából való grádics, oldala 12 faragott cserefából való orsók, ezen grádicson felyül téglából való padimentum, ennek oldalai 17, cserefából való orsók. Nyílik ezen tornáczból egy nagy pitvarban vas sarkakon, pántokon járó, fűrész deszkából való béllett ajtó, vas berántója, szömőideke, mellyéke, küszöbe faragott kőből való ; vagyon ablaka nr. 2., ablak keresztjei faragott kőből valók, nincs ablak rajtok. Padlása cserefa, gerendái fenyűfa nr. 2. Vagyon ezen pitvarban fenyűfa szuszék cserefa sasokban bocsátva, öregek, nr. 3. ; ketteje két-két szakaszban vagyon, mind fedeleivel együtt. Első szuszék lehet intézés szerént Sax. cub. 200, most de præsenti vagyon

buza benne Sax. cub. 13·2. Második szuszék lehet intézés szerint Sax-cub. 100., most de præsentí vagon benne zab Sax. cub. 75 3. Harmadik szuszék lehet intézés szerint Sax. cub. 100.; ez üres. Lificzes szuszék nr. 1., lehet intézés szerint Sax. cub. 10., most üres. Vagon üres bikfa szuszék nr. 1. Üres hordó nr. 3. Ezen pitvarnak padimentuma téglából való.

Nyilik ezen pitvarból egy kis boltban vas sarkakon, pántokon járó, fenyűdeszkából való párkányazatos czifra festett ajtó, vas berántója, retesz rajta, ezen boltban semmit nem tartanak; vagon ennek egy kis ablak helye, két vas rudacska benne.

Nyilik ugyanezen pitvarból az sütőházra balkéz felől vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való béllett ajtó. Ajtómellyéke, szömöldeke, küszöbe tölgyfa, vagon ablakja nr. 1. Egyik táblája üveg, az többi lantorna, ablak keresztí fenyűfa; tölgyfa béllett gerendái nr. 4., az többi bélletlen. Vagon itt sütökemence előtt felrakva parasztkályhából való kemence nr. 1., alatta vagon vaspánt nr. 3. Fenyűfa asztal nr. 2. lábostól, padszék béllett nr. 1. Fenyűdeszkából czipószakasztó nr. 1., öreg dagasztó tekenő nr. 1., kisebb dagasztó tekenő nr. 1., sziták nr. 2., öreg cseber nr. 1., szappanyozó tekenő nr. 1., víz melegítő kandér nr. 1., két üst nr. 1. Lábos vasserpenyő nr. 2., egyik kisebb, tormareszelő nr. 1., abárló tekenő nr. 1., lapát nr. 1.

Vagon ezen sütőházban fenyűdeszkából elrekesztve eczetes kamara, vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való ajtaja, sorófos lakat rajta kolcsával együtt. Vagon itt eczetes általag nr. 6. Első vas intézés szerint lehet 12 vidres, most vagon benne eczet urn. 10. Második vas intézés szerint lehet urn. 10., most intézés szerint lehet benne eczet urn. 7. Harmadik vas lehet három vidres, most intézés szerint lehet benne eczet oct. 4. Negyedik vas lehet négy vidres, most intézés szerint lehet benne eczet urn. 3. Ötödik vas lehet 10 vidres, most intézés szerint lehet benne eczet urn. 6. Hatodik vas lehet 1 vidres, intézés szerint lehet benne eczet oct. 2. Ezek boreczetek.

Almaeczetek: 1. vas continet urnas 18.

2. vas continet urn. 12.

3. vas félben vagon.

Vagon ezen sütőház oldalában egy kamara szék, fenyűdeszkából való ajtaja sarok nélkül való, ajtómellyéke, szömöldeke, küszöbe kőből. Ezen sütőháznak padimentuma téгла; restauratíot kíván az padimentumozása és pinczén levő padlása, mivel egy darabja be kezdett az pinczében szakadni.

Feljebb specificált pitvarból, vagy gabonatartó helyből nyílik jobb kéz fele az szalonnás házban fenyű deszkából való, vas sarkakon, pántokon járó, kerekded vas bogláros bélettel ajtó, hozzá való reteszé-
vel, füstött berántójával, egész zárjával, kilincsivel, ütközőjével és sorófos lakatjával, kolcsával egyben; ajtó szömöldeke, mellyéke, küszöbe faragott kőből valók. Vagyon ott uj szalonna nr. 6., azonkívül most kezdetek meg egyet; uj háj nr. 7., orja füstől nr. 6., disznóláb nr. 12., oldalpecsenye nr. 4. Kopja nr. 99., üres hordó nr. 3., sövénykas nr. 2.; vagyon benne lencse Sax. cub. 1.; vesszöböl font tapasztos kas nr. 3. Csernek való üst nr. 1., serföző rossz üst nr. 1. Rossz lábos vas serpenyő nr. 1. Tábori ágy cum suis pertinentiis nr. 1. Szövendék tartó fenyű deszkából való láda nr. 1., vas rosta nr. 1., mérő font serpenyőjével együtt nr. 1. Kendermag Sax. cub. 1·1, deberke nr. . . . , két bokor másához való tábla: egyik bokor hozzá való e . . . zeivel megvagyon; fedel nélkül való szuszék nr. 1. sós. . . ¹ konnak való deberke nr. 1. Üveg ompolna nr. 2.

Vagyon ezen háznak ablakja nr. 3., kétfelé nyíló, négy részekben állók; melynek egyike nyílik az vár kapujára, melynek két alsó rámaja egészen való üvegezést kíván, az felsők hozzá való keresztvasaival jók. Másik ablakacska vagyon az erkélyben, megromladozott ablakja; harmadik ablakja nyílik az várban levő templom felé, az két felső üvegtáblájának 4 üvegtányér híjja, az alsó részeit hálóval vonták be; ezen ház ablakainak rámai cserefa, ablak keresztli faragott kő, gerendái, padlása fenyűfa. Két közháló nr. 1., két kötés pávafark. Kölös vagyon Sax. cub. 3·1. Padimentuma téglá.

Nyílik ezen szalonnás házból balkézre egy kis házban vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából kerekded vas bogláros bélettel ajtó, hozzá való reteszé-
vel, berántójával, kilincsivel, ütközőjével; ajtó szömöldeke, mellyéki, küszöbe faragott kőből való. Ablakja nr. 1., kétfelé nyíló négy részből álló, melynek két alsó részei üvegesek, az egyiknek két vas keresztje, másiknak egy, az két felső rámai puszták, üvegezést kívánnak; az padimentumozásának fele leszakadott, restauratiót kíván; gerendái, padlása fenyűfa.

Nyílik ezen szalonnás házból egy kis kamarában vas sarkakon, pántokon járó fenyű deszkából kerekded vas bogláros bélettel ajtó, hozzá való reteszé-
vel, füstött, berántójával, kilincsivel, ütközőjével egyben. Ajtó szömöldeki, mellyéki, küszöbe faragott kőből való. Vagyon ott fűtő ajtajára való vastábla nr. 1.; paraszt asztalláb fedele nélkül

¹ A kipontozott helyek az eredetiben ki vannak szakadva.

nr. 1. Tábori asztal nr. 1. hozzá való lábaival egyben; tábori karszék nr. 3. Tábori czövekek, felső végei vasasok, köteleivel együtt, melyekhez lovakat szoktak kötözni, nr. 7. Tábori kamara székre való padszék nr. 1. Deberke nr. 2. Vagyon benne asszú som, kicsiny furó nr. 1. Padimentuma téglá.

Nyilik ezen kis kamarából egy árnyékszékre vas sarkakon, pántokon járó fűrész deszkából való bélletlen ajtó; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbe tölgyfa, padlása, gerendái, cserefa. A padimentumazásának egy része leszakadott.

Feljebb specificalt pitvarból, vagy gabona tartó helyből nyilik az gradicon alól egy alma tartó helyre vas sarkakon, pántokon járó fenyűdeszkából való bélletlen ajtó; vagyon itt puskapor szárazsztó deszka nr. 1. Mind felső és alsó padlása leszakadazott, restauratiot kívánnak.

Innen ezen specificalt pitvarból, vagy gabona tartó helyből mentünk fel két szakaszokban csinált grádicsokon az úr ökegyelme házára való grádicsra, ez közös. Az úr házaiban menő gradics ez nem közös, mely gradics vagyon 13 lépcsőn cserefából. Innen mentünk.

Ebédlő ház.

Ezen gradicsról nyilik az ebédlőházra fenyűdeszkából csinált, párkányzatos gyantáros béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, bécsi zár rajta, ütözője nincsen; ablakja nr. 2., fakeresztekből álló, négy szakaszokban; ablakramái ujjolag való üvegezést kívánnak, mivel elromladoztak. Vagyon itt kemence nr. 1., kívül fűtő zöld mázos kályhából való, faragott kőlabakon álló. Kerekded asztal hársfából nr. 1., padszék rossz, nr. 1., karszék rossz, nr. 1., öreg gyantáros pohárszék nr. 1., melynek ajtaja vas sarkakon, pántokon járó retesz fejével együtt; ágy nr. 1. Felvonva ház oldalaira szőrből csinált kárpitok nr. 5. Gerendái, padlása czifra iratos fenyűfából valók. Padimentuma téglá. Innen.

Az úr ökegyelme háza.

Nyilik ezen ebédlőházból az úr ökegyelme házában fenyűdeszkából csinált, czifra gyantáros, párkányzatos béllett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, bécsi zár rajta, ütözőjével együtt vas berántója; ablakja nr. 1., négy szakaszból álló, ablak keresztii cserefából valók, ablakramái ujjalag való üvegezést kívánnak, mivel rosszak, egyébként intacte meg vadnak. Zöld mázos, kívül fűtő faragott kőlabakon álló

kemencze nr. 1. jó módjával. Az ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje zölden megfestett fenyűdeszkával bélett. Gyontáros hosszú kivonó asztal nr. 1., hársfából való, az lába virágokra szépen kimetszve vagyon. Ház oldalára felvonva szőrből csinált zöld kárpitok nr. 4. Egyes szék bőrrel felkészítettet könyöklőjével együtt nr. 1., karszék nr. 1., rámákon álló zöld superlát, gerendái, padlása czifrán iratott fenyűfából valók; téglá padimentumazása.

Nyilik ezen úr őkegyelme házából jobb kézre egy erkélyben fenyűdeszkából csinált gyantáros, párkányazatos bélett ajtó, vas sarkakon pántokon járó, paraszt zár rajta kilincselve együtt. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje fenyűdeszkával bélett; vagyon ezen erkély elrekesztve festett gyantáros fenyűdeszkával; ablakai nr. 3., négy szakaszból álló ablak keresztfái cserefából valók, ablakrámai intacte meg vadnak, az egyik ablakja ujjolag való üvegezést kíván, az többi ujjitást. Gerendái, padlása fenyűfa, czifra iratos; vagyon itt fias asztal nr. 1. fedele nélkül. Padimentuma téglá.

Kamaraszék pítvara.

Nyilik ugyanezen úr őkegyelme házából az kamara szék pítvarára fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyontáros bélett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, vas berántójával együtt, paraszt vaskilence és belől beszegzője; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje fenyűdeszkával bélett, padimentuma téglá, padlása restauratiót kíván. Nyilik innen az kamaraszékre fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó paraszt ajtó, vas beszegzője.

Az asszony őkegyelme háza.

Nyilik ezen úr őkegyelme házából balkézre az asszony őkegyelme házában fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyontáros bélett ajtó, vas sarkakon, pántokon járó egész zárja, vas berántója, fordítójával együtt. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje tölgyfa, gyontáros fenyűdeszkával bélett. Vagyon ezen házban felvonva az ház oldalaira szőrből csinált zöld kárpitok nr. 3. Ágy nr. 1.; gyontáros fenyűfa asztal nr. 1. lábával együtt, az melyen vagyon kopott, viseltes veres skarlát szőnyög nr. 1. Padszék nr. 1., belől fütő zöld mázos kemencze nr. 1.; ablakja nr. 1., négy szakaszból álló, ablak keresztli tölgyfából valók, ablak rámái ujjolag való üvegezést kívánnak. Ezen ablakban vagyon vasrúd nr. 4.; gerendái, padlása fenyűfából valók, festettek. Padimentumazása téglából álló.

Kis kamara.

Nyílik ezen asszony őkegyelme házából egy kis kamarában fenyűdeszkából csinált czifra párkányazatos gyöntáros bélelt ajtó, vas sarkakon, pántokon járó; ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbe, gyöntáros fenyűdeszkával bélelt. Egy kis gradics rajta; ajtaja felett vagyon egy kis ablak, üvegtágyéri intacte meg vadnak; vagyon itt intézés szerént zsendelyszeg nr. 1000, öreg kristályüveg tángyérrel teli egy méhkosár, apróbb üveg tángyér nr. 100. Heverő üveg ablak nr. 1. Öreg réz gyertyatartó, mely lánczon szokott állani, de láncza nincsen nr. 1., melynek hat tángyéra hozzávaló gyertyatartójával nincsen. Gerendái, padlása fenyűfából való, padimentuma téglá.

Vár kapujával ellenben nyíló úr őkegyelme ezen házak alatt lévő pinczéinek ajtaja.

Pincze tornácza. Vagyon ezen pinczéknek bolthajtásos tornácza, farostélyos ajtaja, felyül az ajtón egy vas pánt retesze főstől, az küszöbje cserefa.

Pinczék.

1. Nyílik ezen bolthajtásos tornáczból az első pinczében fenyűdeszkából csinált bélelt ajtó, vas sarkakon, pántokon járó, mely ajtónak közepin levő kis ablaknak keresztül vagyon szélyes vas szkaba, hozzá való három szegeletű lakattal, retesz főstől egyben; ajtó mellyéki, szömöldeke, küszöbje faragott kő. Vagyon ezen pincze tölgyfa gerendákkal jó módjával felépítve, mestergerendáját tartja az közepin egy cserefa stompoly; vadnak cserefa aszok nr. 10., vagyon korcsolya nr. 3., fűrészeszkából való polcz nr. 2., fenyűdeszkából való polcz nr. 2., feneketlen bikfa szuszek nr. 1., szőlőhordó bot nr. 1., vas abrancs kolcsostól nr. 2., tüzes szerszámos vasserpenyő tartójával együtt nr. 1., kádárló segítő vas nr. 1. Ablak szömöldekére való faragott kő nr. 1 alsó részeivel együtt, lábai héjjával; vas abrancsos merővider nr. 1., kis bélyegző vas nr. 1. Tőcsér nr. 1., üres hordó nr. 1. Fenyűfa putton nr. 1., egressel teli 2.

2. Nyílik ezen pinczéből az második pinczében fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó bélelt ajtó, retesz főstől rajta, szömöldeke, mellyéki, küszöbe cserefából való, vagyon itt tölgyfa ászok nr. 2.

3. Nyílik az harmadik pinczében ezen pinczéből bolthajtásos ajtóhely ajtó nélkül; vagyon cserefa ászok nr. 2.

4. Nyilik az első pinczének oldalából ezen negyedik pinczében fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó bélelt ajtó; ajtó mellyéki, szömöldeke kereken faragott kőből való. Ezen pincze vagyon az úr őkegyelme sütőháza alatt; vagyon itt fenyűdeszkából csinált asztal nr. 1. lába nélkül. Méz urn. 2. oct. 2. intézés szerint; gyümölcs-tartó sövény nr. 4., cserefa aszok nr. 4., konyhára való paraszt fazakok nr. 30.

5. Mentünk ezen pinczéből az ötödik pinczébe, melynek az ajtó-helye bolthajtásos, ajtó nélkül; vagyon ezen pinczékben intézés szerint vereshagyma Sax. cub. 8., vider nr. 2., krinta nr. 2., vizmeregető sajtár nr. 1., valami rossz ablakkeresztek nr. 4., egynehány üvegtágyérok benne. Ezeknek az pinczéknek gerendái, padlási cserefából valók.

Az negyedik pincze padlását (melyen az sütőház vagyon), meg kell csinálni, mivel be kezdett sülyedni.

Vár kapuján bejűvén, balkéz felől észak felé, felmenvén egy hosszú faragott kőből való 23 lépcsőjű grádicson, mely is közös, mentünk egy pitvarban, mely pitvarra nyilik az Bethlen László uram palotájának ajtaja. Ezen pitvarnak az fele az úr őkegyelméé.

Vagyon ezen pitvarban cserefa sasokban fenyűdeszkából való két-két szakaszokban levő öreg szuszékok nr. 2.; egyik intézés szerint lehetne Sax. cub. 130., másik is hasonló, de most üressék. Innen

Katanák háza.

Nyilik ezen pitvarból az katanák házában, (mely az tömlőcz felett vagyon), fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántakon járó bélelt ajtó; ajtó két mellyéki, szömöldeke kőből való, küszöbje fa. Vagyon itt belől fűtő mázos kemence nr. 1., előtte vaspánt; ablakja nr. 1., cserefa kereszti, üveglakai rosszak. Kerek asztal nr. 1. lábostól; egyes szék nr. 1. hosszú faragott kőajtóra való (így!) nr. 2. Deszka padimentumazása, gerendái, padlása fenyűfa. Innen

Napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástya.

Ezen megírt katanák házából és pitvarból napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástyában, melyben lakni szoktanak, felmenvén faragott kőből való 3 lépcsőjű grádicson, nyilik ezen bástyában fenyűdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó bélelt ajtó, bécsi zár rajta, vas berántójával, kolcsával, fordítójával együtt, kilincse retesz-östől. Ablak mellyéke, szömöldeke faragott kő; vagyon itt szőrből

csinált zöld kárpit felvonva nr. 4. Fenyüdeszka asztal lábával együtt nr. 1. Karszék nr. 2. Ágy nr. 1. Paraszt kis fehér láda nr. 1., be vagyon zárva ; ajtó mellyéknek való faragott kő nr. 2. Veres paraszt-kályhából való belől fűtő kemence nr. 1., vagyon az kemence végénél egy kis ajtó fenyüdeszkából való, melyen az előtt jártak be kemence fűteni. Padimentumazása téglá, igen elhajlott és sülyedett, restauratiot kíván. Ablakai nr. 3., négy szakaszokban álló, ablakkeresztei cserefából való, üvegablakai ujjalag való üvegezést kívánnak.

Kamaraszék.

Nyilik ezen házból az kamaraszékre fenyüdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, kívül tologató vasszegzője.

Napnyugatra Szamos felől levő kerek szegelet bástyából, melyben lakni szoktak, mentünk ezen bástyának középső részében.

Középső rész.

Nyilik ezen középső részben fenyüdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó béllett ajtó, retesz főstől egyben ; vagyon itt társzékérre való gyékényes ernyő nr. 1. Ajtó mellyéke, szömöldeke, küszöbje kőből való ; nyári rostélyos ajtó fenyűfából való nr. 2. Ablakra való rostélyos ajtó nr. 1. Gerendái, padlása cserefa, kötésben levő stompoly tartja ; padlása igen meghajlott, restauratiot kíván. Innen

Ezen szegelet bástya legalsó része.

Ezen szegelet bástya legalsó részében mentünk, pincze torka formára kőből felrakott helyre, melynek az egyik oldala felől vagyon ajtó mellyéknek és ablak kereszteinek való faragott kő nr. 34. Nyilik ezen szegelet bástya legalsó részében fenyüdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó ajtó, retesz főstől rajta ; vagyon itt kád káposzta nr. 3. teli, üres kád nr. 1. Egy kád félig káposztával ; cserefa ászkok nr. 8. Gerendái, padlása cserefa. Innen

Ezen feljebb megírt Szamos felől levő szegelet bástyának legfelső része.

Fenn megírt szegelet bástya legalsó résziből mentünk fenn megírt Szamos felől lévő szegelet bástyának az legfelsőbb részire ; ennek padlása bikfa vastag deszkák, héjazatja uj.

Zsendelyezés.

Vagyon itt ennyi munitio :

Taraczkok _ _ _ _ nr. 4., egyik kisebb
 Vas siska _ _ _ _ nr. 1. hosszú.

Porkoláb ház.

Az vár kapuján bejüvén, jobb kéz felől nyílik ezen porkoláb uram házára fenyüdeszkából csinált, vas sarkakon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas berántója, fakilincse, zöld mázos kerekded formán csinált belől fűtő kemence nr. 1.; vagyon paraszt kis almarium nr. 1. ajtó nélkül, karos paraszt fogasok nr. 4. Fenyűfa asztal nr. 1. lábával.

Tömlöcz.

Az várkapun bejüvén balkéz felől nyílik ezen tömlöczre fenyüdeszkából csinált vas sarkokon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas retesze főstől; vagyon paraszt kályhából belől fűtő kemence nr. 1. Padlása, gerendája cserefa, de rosszak, ujjolag való csinálást kíván.

Porkoláb uram háza mellett tisztartó ház.

Porkoláb uram háza mellett vagyon dél felől az tisztartó ház, nyílik erre fenyüdeszkából csinált vas sarkakon, pántokon járó paraszt béllett ajtó, vas retesz főstől rajta; ajtó mellyéki, szömöldeke, küszöbe cserefa; vagyon ablakja nr. 1., négy szakaszokban való, keresztfái cserefa, ablakrámai ujjolag való üvegezést kívánnak. Fenyüdeszkából való asztal nr. 1. lábostól; padszék nr. 1., bikfaszék nr. 1., egyes szék nr. 1.; mázos és parasztkályhából való kerekded formára csinált belől fűtő kemence nr. 1., egy vasláb tartja, egy hosszú pánt vas alatta. Padlása fenyűfa, gerendája hasonlóképpen, paraszt fogasok nr. 3. Padimentuma téglá.

Az czejtház mellett.

Vagyon fenyüdeszkából sasokban eresztett két szakaszokban álló öreg szuszék nr. 1. fedelestől, melyben intézés szerint belémenne Sax. cub. 200; vagyon most ebben de præsentí búza Sax. cub. 18·3

Az tisztartó és porkoláb uram házok héjján uj gabánásház indítatott, melynek talpai és sasai fel vadnak állítva.

Ut supra scriptum, napnyugatra az Szamos felől levő kerekded szegelet úr őkegyelme bástyájától fogván dél felől levő czejtházás bástyáig az úr őkegyelme részire való az hely; az egész bástya pedig, mely czejtházás bástyának hivatik, közös az több urakkal őkegyelmekkel.

Ezen úr őkegyelme várban levő házai, pinczéi kőből valók, házok szarufái, koszorúfái, lécei fenyűfából valók, zsendelyesek, néhul az zsendelyezés ujjítást kíván.»

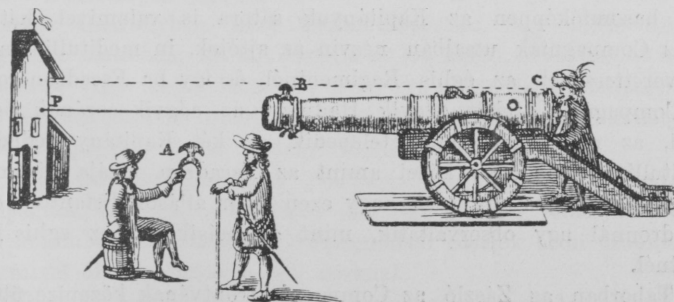
(Az inventarium többi része a tulajdonképeni váron kívül fekvő mellékhelyiségekről, u. m. konyha, szekérszin, ököristálló, «tyukász vagy majorház», csűr stb. s a várhoz tartozó uradalmakról szól részletesen.)

«Bethlen várában vagyon az urnak őkegyelmének négy hópénzes gyalogi; az egyik dobos. Fizetések hat hétre személy szerént fl. 1. den. 80, nyolcz hétre buza Sax. cub. 1. capitatim. Nomina: Barta György. Kovács Ferencz. Vintér János. Dobos János.¹

(Eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

Közli: DR. LUKINICH IMRE.

¹ Mint látható, az inventarium nem tartalmazza az egész vár, hanem csupán Bethlen Gergely várrészének leírását.

Célzás ágyúval a XVII. században.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA. 1722.

ARMINCZ lépés, egy Compagnia Taborheljnek eleendő szélességhe, mélség hire számláltatik, egy köz satorhoz három lépés, és ahoz még két lépés fourage heljnek: az zászlótarto, ugy strásamester sator heljre hat, hat lépés, Hadnagy és Kapitány satorok numerusa, az Regimentül egyéranzo képpen kijedzett mélséghek szerint az Companiakk keért amint ezen distantia engedi, anni (annyi) Terrenum assignaltatik nekik, ugy mindazonáltal, hogy az Hadnagyok satorai mingyart az Compagnia vigenben az szarnya rangjara néző szorban olldalt egy directa, lineában, hasomlóképpen az Kapitányok sátora is valamivel hátrabb, de az Compagniak utsajban nézvin az ajtójok, in meditullio in uno filo verettessenek az éghis Regimentnél, és így ha Escadronéroznak az Compagniak, tehát edgyik Hadnagy az edgyik sorának vigihez közel, az másik másikához telepedik, az két Kapitány pedigh in meditullio egymáshoz közel amint az Escadron utsája distantiája indigitallja maghatulis, csak hogy ezen sátor allások distantiája egyik Escadronnál ugy observáltatik, mint az másikánál az eghis Regimentnél.

Taborban az Zászló az Compagnia frontyának közepire üttetik, mellynek strásája három emberbül álló ezek az karabinnyait az Zászló koplához csinálendo ágasokra tamosták (támaszták) az fiók strása pedigh mezitelen kardal strásállya: Az hajdani üdőkben karabinyokkal szoktak strásállyani.

Az Corneth, es még az Leib Corneth is tartozik az Zászlója mellyet campirozni non obstante, ha néha Compagnia Comendansa

talalna is lenni, de ha Hadnagy Titulussa vagyon, akkor épít, és schilissal az Hadnagyok lineájában.

Melly Hadnagy Comendansa az Compagnianak az magha sátorát nem oldalt, ha nem az Compagnia utsájának az közepén ípti föll. mind azon által az Regimentnél lívó paitassaival egyéransso lineában.

Az Marqvetus telepedik megh s építsen egy irant az Compagniaival az strásamester és Hadnagy sátorai köszt, ha sqvadronéhoz a Compagnia; ha pedigh maghanyossan áll tehát az Furir és Hadnagy köszt, mivel akkor az strásamester a Compagnia tulsó sorjának vígiben áll, és idősb Kaprál pedigh előb az Zászlótartó ellenében, s a második és harmadik Kaprállok ellenben az kapráltságbelieknél helyesztetnek, vagy ha parancsoltatik az kis stábnak hátomögöt.

Taborban valo bé szállás után ell mehetnek az Emberek egy finta lövisnüre lát s vizet tekinteni, mellynél főzhessenek, de fűvelteni, itatni vagy fouragerozni nem szabad kimennyi, valamedigh altallaban az Regimentnél meg nem parancsoltatik.

Senkinek sincs hatalmában mezzőben szálván az Regiment, mi mezzei jelekett fujáttasson, hanem ha az Oberster satoránál kezdődigh, vagy pedigh ha töb Regiment s talan eghis Tabor együtt vagyon az Comenderozo Generalissal, következendő képpen egy, vagy másik szárnyarul jön, ugy minyaján fujattattyák aszt ami keszdődöt.

Midőn az Compagnia maghanossan all stationálva, akkor az Kapitány, vagy Compagnia Comendansa magha fujattat annak szüksighe s illendőséghe szerint:

Akar Quartélyban, akar Contonérozásban, vagy afféle bizonyos ideig tartó statioban, ha föll osztatik az Regiment Compagniak szerint egyenkint, vagy kettő, három s több együtt az Leib Compagnianak regi privilegiumához képest kedve szerint választ maganak helyt, az többi Compagniak pedig csesdulát vonnak, vagy jadzának.

Quo passu maghanyossan Qvartelyosván vagy Cantonérozván az Compagnia, zászlója az Kapitány szállásán vagyon strásájával együtt, nem külömben az stabilis Compagniabeli zászlók azon Hadnagyoknál, mivel ők az Comendansok azoknál.

Hogy ha mindazonáltal az Kapitány az Regimentnél jelen nem volna, vagy Arestomban, vagy olly hálálos beteg volna, hogy nem Komenderozhatna és az Compagnia reportumát nem acceptálhatná, vagy acceptálni nem akarná, akkor az Hadnagy, vagy utanna való Subalternus az Zászlót magához veszi.

Valahanszor az Zászló egyik Quartéljbul az masikaban vitetik, egy Kaprály s három vagy négy ember által szokott ugyan készér-

tetni, de nem labagva (lobogva), ha nem az maga tokjában jó bé csinálva s fegyver sem vonattatik a végre.

Midőn az Kapitán vagy Compagnia Comendansa csak az Regiment Districtussában divértál, szállásán marad az zászló, mindazonáltal minden történhetőségheg præcutiojára azon szobában, melyben az zászió tartatik egy all Tiszt hagyattatik.

A hol az Tüztül tartatik job, hogy az Zászló strásájval együtt az kapu közben helhesztessik, mivel az utsara nem illik allítani, s nem is szokás, ki vévin ha az eghész Compagnia együtt cantonéroz s akkor is a Tokjában jó becsinálva conserváltassék.

Ha Taborban vagy Quartélyban betegség, vagy fellyes (feles) szolgálat miatt az Kaprálok nem győznik, az szolgálatokat, szabadságában áll az Kapitánynak ad tempus egy vice Kaprált állítani (de megjele-nese az Obersternek) mindazonáltal az Compagnian kívül az olyan vice Kaprál csak köz Embernek passiroltatik, kiertis vigyázni köll, főképpen melérozott comandokra ugy mint allt Tiszt soha se deta-chiroztassik.

Egy Kapitányak sincs hatalmában, hogy maga absentiajában pajtássára, vagy más Tisztre bizhassa Compagniajok inspectioját, ha nem az afféle substitutiot egyedül csak az Oberster concurráló miltó okai-bul cselekedheti, valamint hogy ha valamely Oberster az maga Regi-mentjétül ell távozik Oberslaidinontya elejben senkit sem rendelhet, ha nem vagy ezen Oberstlaidinonta marad Comendansa az Regiment-nek, vagy pedigh Föltséges Urunk Specialis parancsolatjabul az Belli-cumtul más idegen rendeltetik pro comandante, mert ugyanis az compag-niák mind oszvóséggel termiset szerint egyedül az magok Regimentitül fügnek, de nem e converso egyik compagnia az masikatul s onnend egy Kapitány az másika Compagniajánál semmit sem disponálhat, kivívin az Oberstvochtmaister szolgálatot tiszten és az Escadronbéli Kapitányok intra Compagnias egy s más Corelatiokban communicative vannak.

Mindazonáltal oszvóséggel az Regimentnél azt hoszá magaval az tellyes kötelesség, hogy egyik compagnianak allacsonak renden valói, az másik compagnianak fölleb valóit minden illendő respectusal prosequállák, mert noha amazok ezektül directe nem fügnek, ugy csak subordinatiojok alatt vannak, valahol pedigh subordinatio vagy on odavaló az respectus is. E.G. (Exempli Gratia) az Regiment Qvartélyozna, és semmi Grālis ala nem volna assignálva, abbul nem következik, hogy egy Kaprál és egy Grālis egyéranzó legyen, vagy hogy az Grālis-nak rangja és respectusa az Oberster s kapitány dispositiojában álljon.

Minden Compagniak rangja az maga Kapitanyanak ideitül szamlaltatik: az stabalis compagniak az magok stabbéli Tisztei szerint, ezek után pedigh az többi Compagniak az magok Kapitanyai szolgaltabéli üdösségekhez képpeszt, az nevezeteket mi illeti distingvallják magokat az stabalis Compagniak ugy mint Leib, Oberster, Oberstlaidinant, Oberstvachtmajster, az többi consequenti az Kapitanyok saját nevei szerint.

Az, midőn az Kapitány megh hal, vagy szolgalttyabúl kilépi, s ell búcsúzik, méghis az volt Compagniaja megh tarta mind rangját, mint nevit, valamedig másnak nem conferáltatik.

És így akar csak egy, vagy ennihan (egynéhány) Compagnia, s akar, mind az tizenharom in concreto következő képpen az eghis Regiment qualitereunque együt légyen in præmissis eligazodhatik annectávn, hogy Taborban az Kapitánok sátorain tul szállítatik az Oberster az Regimentnek közepére, job kézre az utolsó két Compagnianak közepé irántjában az Oberstlaidinant s balra hasomlóképpen az Oberstvachmaister, mind az három pedigh egyéransso. lineában cum observatione: ha az Armadanak bal szárnyara esik az Rgnt, tehát az Oberslaidinont sátora is bal kézrül esik [mivel onnénd kezdődik az binyomakodás, következő képpen az Dobok és Leib Compagnia, az Rgntnek baljába esik és ugyis macséroz az bal szárnya az Armadiának, ha az jobbik előre mégyen et e contra] az Oberstvachtmaister helye pedigh jobbra; ezeknek hatomegget (háta mögött) in sua distantia az kis Stabéliak ordine, s egy hasomló lineában, hanem az Profoz all bal felül valamivel hatrab, az Mészárosok ellenben megh ezeken túl mindenike az Qvartelymestertül ki jedzet helyin, melyet engedelem nélkül megh másolyni nem szabad. Az conhákat (konyhákat) az Compagniaknál mi illeti, minden pajtasságh maghanak épít, vagy az zászlok ellőt, vagy pedigh az Compagniak utsáinak közepén, ugy mind azon által, hogy az ki s-bé járaszban mi akadaljra ne légyenek, melyre nézve is ugy alkalmastassák maghokat, a mint az Rgntül megh. parancsoltatik.

Valamint azért ezek közül valamelj Compagnia kiallitatik, hasonloképpen formála az Oberstvachtmaister is az eghis Rgtet és jelenlítiben az adjutant által formállattya ad Exercitum, in paradam pedigh vagy harsra magha, holot az Oberster job az Oberstlaidinant pedigh bal szárnyon, és az Oberstvachmaister az Rntnek közepén áll, ahonnend ha mi defectusok occurrálnának, minden felé subveniálhat, s kötelességinek megh felelhet, in priori casu mind azon által az Oberster ellőt s maghan lévin az Rgmet, az két Trombitás, Dobos, annak

Srásája s az előtt, az Adjutantokat állani, in posteriori az Dobok Strásaival az Leib Compagnia, vagy Sqvadron utan helhesztetik, az Adjutant pedig az Oberster után balra valamelj lépissel allapodik megh, ha mit parancsolna, mingyart vigyhez mehessen, ezen két utolsóban, mind azon által a mint az üdő alkalmatosságh, és szükség hosza maghaval, ugy disponál az Oberster, a hol legh nagyobb az viadal, vagy tüzelis, az Tisztek pedig Oberstertül éppen az Rendekhez szorulnak az Tüzelisben ne talantan accidentaliter ők ne találtassanak az Ellensígh hellet: Nem különben mind Fő, s mind all Tiszteknek tudtara adatik az Rgnt Barbélya hol fogh találatni leginnyeivel, ha valaki sebben esik; Paradakban es Mustrakor az Fő Tisztek elől allanak suo ordine, az Strasamester pedig az hatulso rendnek hatomeget az közepén áll.

Közli: Dr. TÓTH ZOLTÁN,

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Harmadik közlemény.)

Miképpen szokták a' Spanyol Lovafokat (Spanische Raiter) vagy őrdög-lovát tűskézni.

I. A' Midőnn a' Regiment avagy Battaillon Táborban szállott, és meg-parancfoltatik, hogy Spanyol Lovafok vagy őrdög lovai föl-allitafsanak, egy Hadnagy, 4. Tizedes, és mindenik nyilásbul 4. ember rendeltetik, kik fegyvereket szijjon, hátokon vífzik, és ketten, kettenn, egy, egy Gerendát hoznak, afztott a' vals karikájával föl-emelik, és a' Battaillon előtt igyenes lineában állanak.

II. Fegyverét mell lába előtt vagyon Ball-karjára botsáttya, és az első linea nála lévő Tűskéjjet (Schvainsfedern) jobb kezével megfogja, a' meg-luggatott gerendában jól bé nyomja, hátra fog, és a' máfodik lineátul néki nyujtatott tűskét el-vefzi, mellet-is szinten ugy azon gerendában nyomittya, ugy a' máfodik a' harmadiktul, a' harmadika penig a' negyedik lineátul a' Tűskékét el-vefzi, és igy az elsőnek nyujtja, valameddig mind belé nem nyomattak, igy a' midőnn a' gerenda egy felül meg-vayon Ispékölve, a' Gérenda rivók megfordittyák a' túske hegyivel föl, hogy a' máfik oldala-is Ispéköltethesék.

III. Ehez szokott Comandó Izők:

a) Comandiroztattak a' Spanyol lovakhoz, hozzátok a' Gerendát.

b) Fegyveredet Ball öledben vedd.

c) Ispéköld a' Gerendát.

IV. Midőnn a' Battaillon exerciroztatik, tehát a' Spanyol Lovafok 8. lépésnyire az első linea előtt (Fronte) igyenes lineában kettő, kettő minden nyilás előtt állittattnak, és mikor a' Battaillon meg-mozdul a' Gerenda vivők a' Spanyol lovaknál meg-állanak, hogy ha pedig a' Battaillon nem Marchiroz, se nem mozdul, a' Comandéroztattak az ő Izek vagy Sorjokban bé-álljonak a' honnand ki léptek volt.

V. Ha a' Battaillon bé-nyomakodott, és ennyihány napig azon tábor, helén meg-marad, a' Spanyol lovak föl-állittatsanak, 25. lépésnyire az első Sátorul számlálván az első linea előtt igyenes lineában. A' közepin a' Zászlóknak 20. lépésnyire hel hagyatik, mellek-is ugyan ebben a' Lineában állanak; A' Regiment avagy Battaillon szárnyaira ha magányofsan állonak zintén egy 2. avagy 3. Spanyol-Lovafok tetettelenek, hogy így a' *Flanquen bé földöztesék.

VI. Minden gerendának hozfzása más-fél ölnyi szokott lenni (az az kilenttz láb avagy 9. Schuch) ennek mindenik külső pártázattya (Schafft) fél-fél Schuch hozfzáságú legyen, úgy hogy a' lyukaknak mellyekben a' Tűskék rakattattnak nyoltz lábnyi (Schuch) hel maradhaffon: Ezen gerendában kitfin köröfzt metztzés faragtatik, és a' tűskézet minden felül egy lábra egymáftul lukasztatik, a' Gerendák vastagsága 3. hüvelyknyi (Zoll) ezek külső két pártázoti egyike alul, a máfika föllül ki faragtatik, úgy az alsó pártázottján; ennek szegleti gömbölűek, a'

* Flankenek szoktuk hivnya a' Regimentben azonn Kompániát mell a' Regiment homloka (Frontes) és Arriere Garde között vagon. Az erősségek avagy Fortaliciumokban pedig a' killebb álló Báltáknak melleket Propugnaculumnak hivnak válloi vagy szárnyai Flancnak (Ala Propugnaculi) nevezettnek. Ezek holl kettős vagy hármoflak-is úgy hogy az alsó alafonnyabb, (mell a' város Arkánál valamennyire magaffabb) ezenn fölött a' máfodikából és harmadikából három, három Agyukbul (némelkor többöl-is lehet lünyi, szokás szerint szokta az ellenében lévő előre ki-álló Propugnaculum oldalát oltalmazni, a' mint-is ezenn szárnyozat szokott az egézf Fortalitiumban leg erősebb lenni. Hogy pedig in Offenfa esztet az Ellenség meg ne ronthaffa, fokszor fél-hold formára a' Propugnaculum változattjátul hátra vonyattatik, hogy így az Agyu glóbits igyenes útközete görbe lineát találljon, és mint egy tfulzva vízfza oldalast úfsón: nem külömben a' ki álló-bástya változattya fül figurájára, hogy így a' szárnyára erányozott glóbits annál jobban el-tafzittasék.

két végei egy hüveknyi szélelségű vas bágyoggal meg-vafaltattnak, hogy annál tovább tartlanak; nem külömben mind a' két vége felül 4. hüveknyi hofzfaságu vafs szeg belé veretik, egy kis lántzotskával mellnek hofzfa 6. hüveknyi, ezen függ a' meg-nevezett vafs szeg, hogy igy a' Gerendák azonnal egyben kaptfoltatthaffanak: A' Tüskék (Schvains Federn) hofzfa legyen 5. és $\frac{1}{2}$ lábnyi (Schuch) a' közepe felé farkolazottya legyen; a' hegyitül azon farkolazottyaig mind vaftagabb, azután egy erányos vaftagsága legyen, mell mint egy 3. hüveknyit tézzen, mivel ennyire ütetik a' Gerendában, és még is alul és föllül egy-erányzó hofzfasága lészzen. Midőn ezen tüskézés el-végeztetik. 3. ujnvi vas tsapotska a' farkolazoton alul vagyon, mellel a' tüskézet meg-erőfittetik, hogy a' midőn meg-fordittatik, ki ne efsék a' hegye felül közép felé 4. ujnvi vas-kapots vagyon, mellen a' fegyver nyugszik, ezen kaptfon ball-kézen a' Tüske-is nyughat, ez a' Tüskézetben-is meg-erőfittetik, mellen 4. szegletű tlap kívántotik, két tallal (Federn) kik-is a' fában vésöltettnek, ugymint hofzfaságra a' kapotfig egy láb és 4. hüveknyire, ezen okbul, hogy viváskor egy hirtelen áltol ne-vágottatthafsék. A' Lába hafonlóképpen két tollal provideáltofsék; de tflak 6. hüveknyi hofzfaságra, hogy igy ha a' földben botsáttatik egy hirtelen a' fájja meg-ne romollyék.

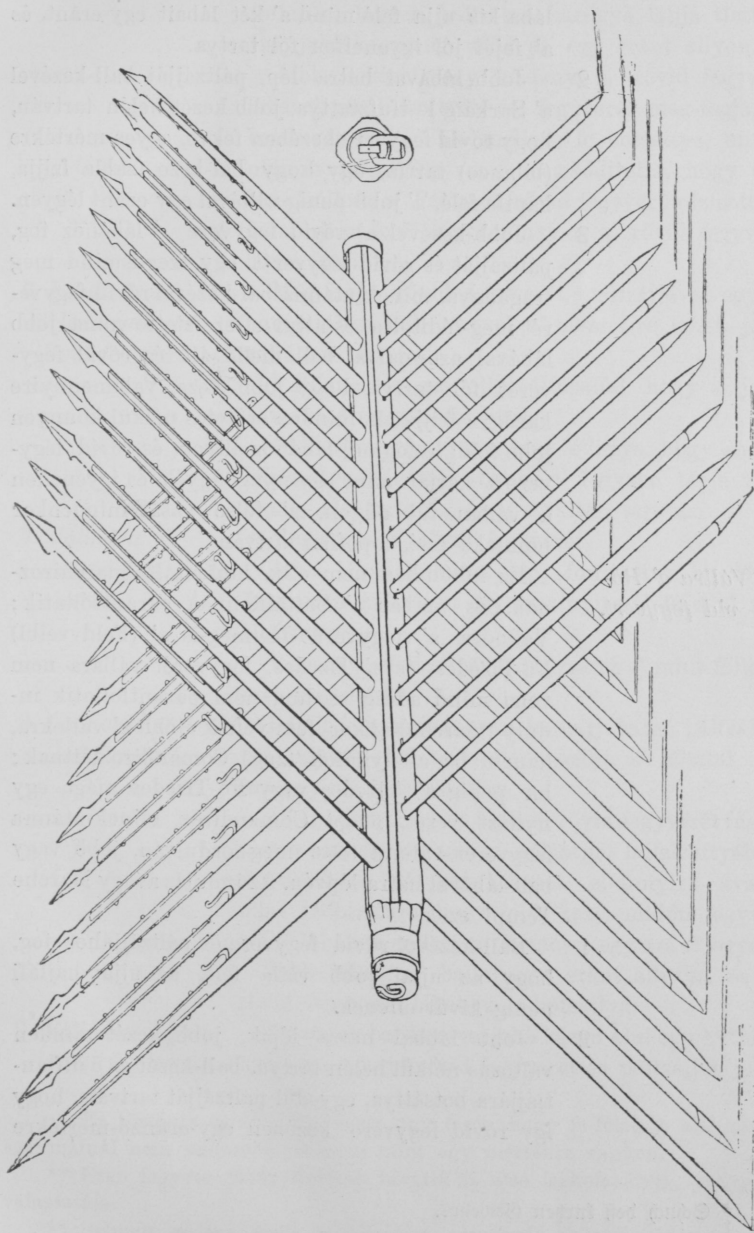
*A' Rövid fegyver Exercitiumja.

N. Comandó Tempo

szó.

1	Ezen Exercitium még némely rövid Comandó szók és Observatiókbul álló.
2	A' Fő-tizedes (Feldvvaßl) rövid fegyvere a' Tizedesétul külömböz, mivel más formára vagyon tfinálva, az igaz hofzfasága a' Rövid fegyvernek a' vafáig jó 3. lépés avagy réfnyi szokott lenni.
3	A' Fő-Tizedesek rövid fegyverjeket, jobb; a' köz Tizedesek penig, bal kézben szokták tartani.
4	Az ember bal kezével jobb kezén alul, jó egy arafznnyira, rövid fegyverét páltzájjával együt, meg-fogja. mellel lábánál tartya, jobb kezével szeme erányában, a' rövid fegyver vafa lapját, homloka felé, a' rövid fegyver oltalmát (Schuttz) jobb-

* Ezenn fegyver Partisánnak avagy Dárdának hivatik.

Spanyol rohamgát. (Spanische Raiter.)

lába kis ujjá felé mind a' két lábait egy-eránt, és a' fejét jól igyeneffen föl tartya.

- 2 Jobb lábával hátra lép, páltzájját ball-kezelével a' Sarkáig le-tfulztattya, jobb kezét helén tartván, hogy rövid fegyvere kezében fekve, egyes mértékre (bilance) tartsa, ugy hogy bal-keze szabla szijja, kaptsa felé, a' jobb pedig vállával egy eránt légyen.
- 3 Jobb-kezelével a' rövid fegyvere * lábához fog, páltzájját és rövid fegyverét egy szer-ismind meg-ragadgya, minek utánna bal-kezelével rövid fegyverét meg-lóditotta, és attul el-ereftette volna, jobb lábával azonnal a' ball mellé áll, és rövid fegyverét föl tartya, hogy jobb keze, valamennyire kardgya szijja alá minden erőtetés nélkül könnyen jobb felül le lógjon, lábához állyon, és rövid fegyvere a' karjan mint egy nyugodgyék és igyeneffen a' vállán fül állyon, a' fölső vasát mindenkor homloka felé, lapoffan tartván.

5 *Vállra a' Rövid fegyvert.*

Ez külömben nem efik, hanem, ha marchiroznak, és ámbár a' Battaillonnak parantsóltatik; Vállodra a' fegyvert, de még-is a' (Feldvveibl) Fő-Tizedes és a' Tizedes, fegyverét vállára nem vezfi mind addig meddig nem parantfoltatik induly (marche) akkor sem vezfik előbb a' vállokra, hanem ha a' nyiláfok (zug) Comandiroztattnak; ha pedig a' Tizedes vagy Fő-Tizedes maga egy nyilást vezet, maga Comandiroz, minek-utánna fegyverét vállára tette meg-fordulván, jobb vagy ball-lábával hátra lépvén. Az indulás avagy Marche Tempi ezek.

- 1 Ball-kezelével rövid fegyvere és páltzájához fog, hogy az ujjai jobb válla felé, az ujjai hajláfi pedig kívül effenek.
- 2 Jobb lábbal hátra lépik, jobb kezét minden változás nélkül helén tartya, ball-kezet az ő diftantiájára botsáttya, egyedül páltzájját tartván, hogy így rövid fegyvere kezében egy-eránzó-mértékre

* Schuch deß furzen Gewehrs.

- (balance) légyen, ball keze kardgya fziija tfattya-val, jobbika pedig vállával, egy eránt allyon.
- 3 Jobb kezével, egy arafznyira, rövid fegyvere lábázottjátúl, bottját és fegyverét meg-fogja, és bal-kezét, ball-oldala mellett, le botsáttya, minek utánna rövid fegyverét meg-lóditotta, hogy vál-lára fzállott, a' Paltza a' rövid fegyver hozfzattya-ban, njaka felül légyen, ugyan a' rövid fegyvere lapja fzerint.
- 6 *Forditva vál-* 1 Meg-fogja rövid fegyverét, páltzájjával együtt
lodra a' rö- 1 hamarjában ball-kezével, a' mennyire lehet, jobb
vid fegyvert. 2 vállához tartván.
- 2 * Bilancra hozza, olly változáffal, hogy a' jobb keze meg-vagyon forditva.
- 3 **A' rövid fegyverét meg-lódittya, hogy annak lábázottya föl-felé állyon, a' fegyver lapja vafa pedig, alá tartatik, és így vállán tartya.
- 7 *Vállodra a'* 1 Meg-fogja a' rövid fegyverét.
rövid fegy- 2 Jobb lábával hátra lép, fön-tartva a' rövid
vert. 2 fegyveren páltzájját egy arafznyira a' lábátul föl-
tfufztattya.
- 3 Vállára erefzti a' rövid fegyverét a' mint föllebb meg-mondatott.
- 8 *Lábhoz a' rö-* 1 Rövid-fegyverét fogván hamarjábann, páltzájjá-
vid fegyvert. 1 val együtt, bal-kezével, és aztot, a' lábátul egy
arafznyira, fölftufztattya.
- 2 Jobb-lábával hátra lépvén, rövid fegyverét fügve tartya minnek utánna a' páltzájját hozfzattya-ban föl-
tfufztatta a' jobb-kezével, el-annyira avagy ollas Diftantiára, hogy jobb keze, midőn fegyve-
rét a' lábához erefzti, a' fzemével egy aránt legyen.
- 3 Jobb lábát a' ballal egy eránt állittyta, és a' rövid fegyverét lábához le-botsáttya.
- 9 *Vállodra a'* 1 Az ember bal-kezével jobb kézen alul egy ***láb-
rövid fegyvert. 1 nyira meg-fogja rövid fegyverét és páltzájját jobb

* Ez történik midőn fegyverét úgy fogja hogy fe-főlső fe alfő része egy máfnál nem nehezebb; hanem mint egy mértékre vagyon.

** Ezen fegyver lábázottjának hivatik az alsó farkolazottya, avagy-is vafaztatáfa.

*** Schuch, ez egy őnek hatod része, mindenik Schuch pedig 12. uj-avagy tzolbul álló.

- kezével a' fzeme eránnya fzerint, a' rövid fegyvere fzéles vafa lapját homloka felúl fordítván, a' rövid fegyver lábát pedig jobb-lábának kis ujjá felé, fejét jól föl-tartván.
- 2 Jobb lábával hátra lépik, páltzájját bal-kezével a' rövid fegyveren, annak lábozattyáig le tfuztattya, jobb kezét helén tartván, hogy rövid fegyvere kezében nyugodgyék, és afztot egyes mértékre tartya, hogy ball-keze a' kard szij kaptásával, jobbika pedig a' vállával meg-egyezzék.
- 3 Vállára tetzi, a' mint föllebb-emplített.
- 10 *Magaffan a rövid fegyvert.* 1 Az ember bal-kezével rövid fegyverét és páltzájját, meg-fogja, és a' mennyire lehetséges jobb-vállához tartya.
- 2 Jobb lábával hátra lép, páltzáját bal-kezével, rövid fegyverén, annak lába kezdetéig le tfuztattya, a' jobb-kezét mozdulatlan helén tártván, hogy rövid fegyvere kezében nyugodgyék, mellet is Bilanczban tart, úgy hogy a' bal keze kard szijja kaptásával, jobbika pedig a' vállával erányozzék.
- 3 Valamint föllebb jelentetett.
- 11 *Temetöre a' rövid fegyvert.* 1 Az ember jobb-lábával hátra lépik, jobb kezét mozdítlan helén tartván, bal-kezét diftantiáján hagyván, egyedül páltzájját tartya, hogy így a' rövid fegyvere kezében Bilancra nyugodgyék, bal-keze kard-szijja Kaptásával, a' jobb keze pedig a' vállával meg-egyezzen.
- 2 Bilancra hozza, és azonnal meg-fordíttya, jobb-lábával megént elő lépik, és a' rövid fegyvere köröfztyét, kardgya szijja kaptfa eránt tartya.
- 3 Jobb ölében veszi, rövid fegyvere fölso vasát kezében tartván, és bal-kezét, oldalt le erefzti.
- 12 *Magafra a' rövid fegyvert.* 1 Jobb kezével rövid fegyveréhez nyulván, aztot tartya.
- 2 Jobb lábával hátra lépik, rövid fegyverét megfordítván, függve tartya.
- 13 *Vállodra a' rövid fegyvert.* 3 Föl emeli, valamint föllebb mondatott. A' föllebb jelentetett mód-fzerint szokott ez meglenni.
- 14 *Lábodhoz a' rövid fegyvert.* Mind a' fzerint, vala mint föllebb tanittatott megyen végben.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megírandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két falikép tervezete, mely magyar harcosok hősiességét felemelő s nevelő célzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878-79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatként ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a bíráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg írógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az író nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A HARMADIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

	<i>Lap</i>
1. <i>Rákóczy László</i> arczképe. <i>Wideman Élias</i> egykorú rézmetszete után, a <i>Comitium Gloriam</i> centum etc. 1646-iki kiadásából	325
2. Napoleon visszavonulása 1812-ben. 4. számú vázlat. Kettős melléklet. <i>Pilch Jenő</i> százados vázlata után a <i>Franklin-Társulat</i> nál készült könyvomat	415
3. <i>Pauliny Mihály</i> huszárszázados portyázó különítményének útja 1812-ben. 5. számú vázlat. Kettős melléklet. <i>Pilch Jenő</i> százados vázlata után a <i>Franklin-Társulat</i> nál készült könyvomat... ..	419

II. Szövegeképek.

1. Nagy-Várad vára 1660 és 1668 között. Készítette <i>Gyalokay Jenő</i> tüzérszázados	443
2. Nagyvárad várának «Vadkertkapuja». Rajzolta <i>Gyalokay Jenő</i> tüzérszázados... ..	446
3. Vitézvári báró <i>Simonyi József</i> arczképe, a <i>Nagy Pál</i> Vitézvári báró <i>Simonyi József</i> című munkájában megjelent rézmetszet után. (Hadtört. Közlem. 1911. XII. évf. 387. l.)	463
4. Spanyol rohamgát (Spanischer Raiter). <i>Dr. Szendrei János</i> : Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon, Budapest, 1896., 888. lapjáról	493

III. Fejléc.

1. <i>Kálmán király</i> . <i>Corpus Juris Hungarici</i> . Tomus I. Budae, Typis Regiae Universitatis. Anno 1779. 144. lapjáról	325
---	-----

IV. Záróképek.

1. Kozákok. Egykorú kőrajz után : <i>Oesterreichische Illustrierte Zeitung</i> , 21. Jahrg. 46. Heft... ..	346
2. Osztrák-magyar csapatok tábora 1812-ben. Egykorú kőrajz után : <i>Oesterreichische Illustrierte Zeitung</i> , 21. Jahrg. 46. Heft... ..	434

	<i>Lap</i>
3. Ágyú a XVII. századból — — — — —	457
4. Osztrák dragonyosok 1812-ben — — — — —	469
5. Osztrák dsidások 1812-ben. Mind a kettő egykorú kőrajz után: Oesterreich. Illustr. Zeitung, 21. Jahrg. 46. Heft — — — — —	475
6. Czélzás ágyúval a XVII. században — — — — —	485
A 3. és 6. számú képek <i>Allain Manesson Mallet</i> Les travaux de Mars című s Párisban 1672-ben megjelent mű III. k. 111. és 115. lapjairól vétettek.	

V. Kezdőbetűk.

1. <i>A</i>	“	<i>Antonium Wecken</i> : Der Chur-Fuerstlichen Saechsichen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg, Christian Sigismund Froberger. Anno 1680. 282. lapjáról — — — — —	325
2. <i>M</i>	“	XVI. század. A Szerkesztőség könyvornamentikai gyűjteményéből — — — — —	448
3. <i>D</i>	“	XVI. század. A Szerkesztőség könyvornamentikai gyűjteményéből — — — — —	466
4. <i>A</i>	“	<i>Antonium Wecken</i> : Der Chur. Fuerstlichen Saechsichen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 322. lapjáról — —	470
5. <i>B</i>	“	<i>Antonium Wecken</i> : Der Chur. Fuerstlichen Saechsichen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 101. lapjáról — —	—
6. <i>H</i>	“	<i>Antonium Wecken</i> : Der Chur. Fuerstlichen Saechsichen weitberuffenen Residentz- und Haupt-Vestung Dresden etc. Nürnberg stb. mű 293. lapjáról — —	486

JÁNOS ZSIGMOND
választott magyar király.

A FEKETE SEREG PUSZTULÁSA.

AMBUCUS értesülése szerint,¹ három dolgot kötött hívei lelkére a haldokló Mátyás király: fiát válasszák utódjául, távolítsák el Beatrixot s ne hanyagolják el fekete seregét. Semmiféle más adat nem támogatja ezt a tudósítást, valószínűleg költött dolog is az egész,² de bizonyos, hogy ma sem lehetne tömörebben összefoglalni, mit kellett volna Magyarországnak tennie, hogy a bekövetkező züllést elkerülje. A külső tények azonban ritkán czáfolnak rá a cselekvők lelki világára s az akkori magyar intéző köröktől mi sem állott távolabb, mint bármiben is megfelelkezni a maguk önző érdekeiről, a hármas feladat végrehajtása pedig ezt követelte volna, mert a Mátyás-féle kormányrendszer fenntartását jelentette. Soha Magyarország történetében,

¹ Ranzanus kiadásának appendixében (Viennæ 1553. 65b. oldal).

² Közvetlenül a szomorú esemény után Corvin János könnyezve kérte Beatrix támogatását s a jelenlevő urak hűséget fogadtak mindkettőjüknek.

nem mutatkozott olyan világosan, mennyire képes hátráltatni egy ember a hanyatlás megkezdődését, mint Mátyás korában. Halála után feltarthatlanul indult meg a nemzet azon az úton, mely egyenesen Mohácshoz vezetett.¹

Király és népe között, kultura dolgában, hatalmas űr tátongott. Csak hosszú idők, komoly, czéltudatos munkája lett volna képest ezt áthidalni. Elhalván a király, azonnal elveszett Magyarország dicsősége is, sorra semmivé lesznek Mátyás alkotásai, tönkremegy a legkedvesebb is: a fekete sereg. Összesen két évvel élte túl urát s ez a két év is csak haladék, mit a viszonyok kényszerítő szükségessége idézett elő. Ha minden rázkódás nélkül mehet végbe a királyválasztás, bizonyára nem érte volna meg Ulászló koronázását sem.

Részint Ausztria váraiban volt elhelyezve, részint győzelmes hadjárat után Sziléziában állott a király halálakor a sok diadalmas napot látott legio. A várórségek nem mozdulhattak, a sziléziai sereg ellenben, nem lévén hibetű, hogy a tartományban hamarosan dolga akad, a gyászhirre azonnal megindult Magyarország felé. Lassan haladtak. A nép dühe bennök látva a nyomasztó terhek főokát, uruk és pártfogójuk elhalván, féktelenül fordult ellenük.² De más valami még inkább hátráltatta hazakerkezésüket. Nem lévén rendezve a trónöröklés ügye, kétségtelen volt, hogy igen megszaporodnak annak esélyei a trón elfoglalását illetőleg, ki meg tudja nyerni Mátyás állandó seregét. S meg is volt az igyekezet minden részen. Miksa minden követ mozgatótt, hogy megszerezze támogatásukat,³ Corvin kevésbbé

¹ . . . ostenderunt (t. i. a magyarok) se potius a rege vires, animos et concilia, quam regem hæc ab eis habuisse. Una cum ipso decus, fortitudo nomenque Pannonicum concidissa visum est. Bonfini (1771-diki B. I. Károly András-féle kiadás) 671. oldal.

² Da Koeniges Matthias Tod ausbrach, eilete aus Schlesien in Ungarn das räuberische Schwarze Heer, ward aber mehrentheils von den Bürgern in den Städten, von den Bauern auf dem Lande erschlagen; Auch die Hauptleute, so zum Kriege und zur Plackerei gedienet, aus dem Lande gejaget. Nicolaus Pol: Jahrbücher der Stadt Breslau. (Kiadta Büsching 1815-ben. II. kötet 147. old.)

³ A legrégibb, zsoldbavételt illető meghatalmazásának kelte, melyet ismerék, május 12. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Maximilian.) De kétségtelen, hogy a kísérletek szinte azonnal Mátyás halála után megkezdődtek.

buzgólkodott. Ő úgy látszik, bizott atyja emlékének varázsában, ki élete vége felé mindent megtett, hogy fia számára biztosítsa koronájával együtt a fekete sereget is.¹ De azért Bonfini szerint ő sem maradt tétlen.² Ezekben az alkudozásokban kell főként keresnünk annak, hogy a sietség kényelmes haladássá vedlett át, sőt mielőtt átlépnék a magyar határt, megállottak Morvaországban, bevárandók az események kifejlődését.

Sem Miksa, sem Corvin megbizottjai nem értek czélt, a váradi püspök szerencsésebb volt. Miután az országtanács megbizásából Szapolyaival értekezett Bécsben, ennek tanácsára hazatérése előtt felkereste a fekete sereg táborát s 100,000 arannyal az ország nevében szolgálatba fogadta őket.³ Nagy pénz volt ez akkor, mégis valahogy összeszedték,⁴ persze gondjuk volt később megigértetni Ulászlóval az összeg visszatérítését.⁵ Mindenki tisztában volt vele, mit jelent ez, hiszen a váradi püspök egyik legtevékenyebb híve volt Ulászlónak, a Budán tartózkodó s uruk megválasztását sürgető idegen követek leginkább.⁶ Corvinra egyenesen halálos csapás volt a sereg elvesztése, ő, ha élükre állhat, akár erőszakkal megszerezheti a trónt.⁷

Azokban Ulászló pártja volt a legerősebb, az ő érdekeinek szolgálatába szegődött a fekete sereg is. De egyuttal nagy változáson ment át. Elvesztette t. i. eddig szigorúan *királyi* jellegét. Vak eszköz volt Mátyás kezében, most «regni nomine» nye-

¹ Krones: Geschichte Österreichs II. 483. old.

² 682. oldal.

³ Bonfini: 682. old.

⁴ Item Dominationes vestrae reverendissimae et magnifica postea nostra supplicarunt maiestati quod pro statu serenissimi regis mariti nostri et nostro, vellemus aliquam pecuniae quantitatem dare pro solutione facienda Bohemis militiens, et nos dare fecimus duodecim milia florenos domino Johanni Waradiensi, quas pecunias nostras Waradiensis nomine suscepit dominus Valentinus Farkas, nunc episcopus Waradiensis. — Beatrix óhajára 1492 márczius 24-dikén Ó-Budán készült közjegyzői iratban. Muzeumi törzslevéltár. Hasonmását közli a Nemzeti Muzeum 1911-diki jelentése.

⁵ A választási capitulatio 18. pontjában. Katona: Hist. Critica XVII. 53—54. old.

⁶ Bonfini: 685.

⁷ Bonfini: 683. old.

rik meg s lényeges változás a koronázás után sincsen, mint egy alább közzétett 1492. emlék mondja: «aput regem ac dominos praelatos et barones regni Hungarie» teljesítettek szolgálatot.

Az ausztriai őrségeknak hamarosan akadt dolguk. Miksa, miután látta, hogy szép szerével nem képes a koronát megszerezni, fegyverhez nyúlt s benyomult atyja elvesztett tartományaiba. A nép mindenütt örömmel fogadta s a magyar csapatok és a fekete sereg egymástól elszigetelt különítményei, támasz híján, alig tehettek ellene valamit. Mégis, különösen az ernsthofeni Tettauer-féle sánczok megvívása sok áldozatot kívánt¹ s nagyon el is huzódott. A derék Varjas István szívósan védekezett, a tábor még október 4-dikén is állt, mikor Miksa átlépte a magyar határt.² A magyar fővezér, Szapolyai István eljárása merőben menthetetlen. Szinte kardcsapás nélkül mondott le Ausztriáról, pedig nemcsak az ostrom alá fogott várakat segíthette volna meg, hanem módjában volt nyílt ütközetben is megmérkőzni Miksával. Olyan sereget vont ugyanis magához, látva a lakosság ellenséges hangulatát, melylyel minden körülmények között szembezállhatott volna ellenfele landsknechtjeivel.

Hogy csak a legkiválóbbakat, Palackyt³ s Hubert⁴ említsük, de mások szerint is, a fekete sereg Sziléziából kivonult (nagyobb) része egészen az 1490. év végéig tétlenül állott morva földön, azaz Miksa osztrák hódításait nem igyekezett megakadályozni. Az egykorú jelentések s levelek ezt az állítást teljesen megczáfolják. Lépten-nyomon olvasunk ezekben hat-, majd hétezer, szekérvárral ellátott, Sziléziából jött zsoldosról, kik meg akarták kísérelni Bécs-Ujhely felmentését,⁵ s csak szeptemberben szorul-

¹ Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg VIII. 1429. regesta.

² Kápolnai: Magyar sánczok Felső-Ausztriában. Hadt. Közl. 1888. 28—31. old.

³ Geschichte von Böhmen V. 1. 346. old.

⁴ Ausztria története (ford. Baróti Lajos) III. 181.

⁵ ... die soldner aus der Slesy mit der wagenpurg, so der Kunig von Beheim bestellet hat, farn zu Altenburg vber die Tunaw vnd vermainen das sloss in der Newenstat zu retten. die sind (VI. m) mann stark zu ross vnd fuess. Waldauf Flórián jelentése. Kraus: Maximilians Beziehungen zu Siegmund. 31. old. -- Die sechs tawsend soldner mit der wagenpurg aus der Slesy ligen zwischen der Tunaw vnd Karnewmburg, und haben sich da-

tak Ausztria északi, dunáninneni részeibe.¹ Kik lehettek ezek a zsoldosok? Egy 1492 január 28-án kelt oklevél eldönti a kérdést, mert világosan megmondja, visszaidézve az 1490-diki eseményeket (pontosabban, eme zsoldosok Bécs felé vonulását), hogy ezeket most t. i. 1492-ben fekete seregnek hívják.² Szapolyainak tehát volt jó katonája, úgy látszik, pénze is,³ mégis feláldozta Ausztriát s hazamenekült, hogy a lengyel támadásnak közvetlenül kitett birtokait megmentse.⁴ Semmi sem jellemzi jobban az akkori állapotokat, mint a szomorú tény, hogy örökös gyalázat helyett még jutalmat kapott «költségei és szolgálatai» fejében.⁵

A vezér nélkül maradt sereg természetesen nem léphetett fel a Mátyás alatt megszokott imponáló erővel. Harczmodora kapkodóvá vált, ide-odavonulással vesztegette idejét s fájdalom, Miksának folytonos édesgetései,⁶ hagynák ott Ulászlót, szintén

selbst vergraben vnd gesterkht auf sibentausent mann starkh zu ross vnd fuess, alles genebts kriegsvolcks vnd dinstlewt. Miksa levele Zsigmond főherczeghez. Firnhaber: Beiträge zur Geschichte Ungerus. 37. oldal.

¹ Waldauf Florián jelentése: Kraus i. m. 33. old.

² . . . beizeitn graf Steffans von Zápolien, da er nach weilend Kunig Mathias von Hungern tod und abgang noch haubtman zu Wienn gewesen und *des gemeltn Königs dinstleut aus der Slesy, so man nun das swarcz heer haisst*, oberhalb grossen Enczerstorf gelegen sein, gen Wienn zogen und komen sein . . . Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. (Uhlirz) II. Abtheilung. III. Band. 5436. szám. 423—24. oldal.

A dolog magyarázata az, hogy a «fekete sereg» elnevezés 1490-ban vagy ismeretlen, vagy még nem általános. Az egykorú írók Mátyás életében tudomásom szerint sohasem nevezik állandó zsoldoshadát fekete seregnek. Annál sürűbben fordul a név elő 1490 után. Különösen feltűnő ez Bonfininél.

³ Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis 139—40.

⁴ Tubero: Commentarii de temporibus suis. Schwandtner II. 155.

⁵ Dl. 19691.

⁶ III. Frigyes és Miksa a fekete sereg szolgálatukba vételét illető, két hívük számára kiadott megbízólevelét közli. Firnhaber i. m. 30—31. old. Ezek meg is kíséreltek minden lehetőt. . . «serenissimus rex peciit a nostra maiestate, ut de aliqua summa pecuniarum subveniremus ad solvendum, militibus Bohemis, ne illi ad stipendia regis Romanorum se inferrent, quos iam sollicitabant cum prompta pecunia oratores dieti regis Romanorum,» olvassuk az említett közjegyzői oklevélben.

nem maradtak hatás nélkül; egy kis rész, úgy látszik, el is pártolt.¹ A hazuról jövő hírek meg épen nem voltak alkalmasak a harci kedv fokozására. Miksa híveinek száma egyre szaporodott, még a legbefolyásosabbak sem tudhatták, nem ő lesz-e a király. Állítólag Szapolyai is ingadozott.² Nem kell tehát csodálkoznunk a zsoldosok várakozó magatartásán, mit várjunk az egyszerű, nem is magyar harczostól, mikor új uruk szolgálatában a főemberektől sem tellett becsületes erőfeszítés.³ De még így is többet használtak a magyar ügynek, mint a nagyhatalmú kormányzó, Szapolyai István.

Ritkán volt Magyarország külsőleg is oly sanyarú helyzetben, mint az 1490. év utolsó negyedében. Ellenséges sereg kettő is tanyázott az ország területén, Mátyás hódításai elvesztek. A fekete sereg szeptember közepe óta a Dunától északra szinte tétlenül várta, mi fog történni, s Miksa napról-napra fogadta a hozzáálló magyar urak hódolatát. Ilyen körülmények között szánta rá magát Ulászló, hogy szinteg fenntartja a Beatrixnak tett házassági ígéretet,⁴ s hogy személyesen lép érintkezésbe a folytonosan elpártolásra biztatott fekete sereggel. Október elején Pozsonyba ment⁵ s úgy látszik, igen rövid tárgyalás után felesküdött a legio most már személyes hűségére.⁶ Első gondolata az lehetett, hogy a sereg birtokában visszavenni próbálja Ausz-

¹ Unrest: *Chronicon Austriacum*. (Hahn: *Collectio Monumentorum* 1724.) I. kötet 744. old.

² Huber: i. m. III. 180. old.

³ Hogy a fekete sereg mégis kitartott Ulászló ügye mellett, úgy látszik, főparancsnokának, Haugwitz Jánosnak köszönhető. . . in periculum nostrum et huius Regni maxima pollicitatione vocaretur. Tamen turbatis et afflictis et prope desperatis rebus nostris et Regni nostri, nobis potius et huic Regni voluit adherere, quam aliorum maximis promissionibus inservire, mondja róla később a király. Dl. 19811.

⁴ Bonfini 703.

⁵ Bonfini 704. Tubero 157. Továbbá az említett közjegyzői iratban.

⁶ Item cum dictus dominus rex esset Posonii misit ad nostram maiestatem, dominum Petrum Gereb, per ipsum rogans nos, ut de pecunia aliqua subveniremus eidem ad conservationem communis status pro solutione Bohemis militibus facienda; cum quibus iam composuerat. U. ott. Rex . . . veteranorum exercitum . . . militiæ sacramento devinxerat. Bonfini 705. old.

triát, de a koronázó város Székesfehérvár veszedelme arra bírta, hogy inkább hazatérjen katonái élén, hiszen Buda ostromára is el kellett készülnie.¹

Elkéstek. A Dunán való átkelés időbe került, Székesfehérvárt pedig rövid lövetés után egyetlen rohammal vette be az ellenség. Evvel azonban vége is szakadt Miksa diadalmenetének. Landsknechtjei zsold híján, megtagadták az engedelmességet s eltávoztak. Megmaradt hadinépével pedig, tartva épen a fekete seregtől, nem mert továbbnyomulni. Hazatért, őrséget hagyva az elfoglalt helyeken.

Igy Ulászló legalább a nyugati veszedelmet illetőleg háladékot nyert s teljes erejével fordulhatott a másik trónkövetelő, öcsöcse, Albert ellen. Kemény télben indult meg Kassa felé más csapatokkal együtt a fekete sereg is. Roppant nehéz volt az előrehaladás, csákánynyal vágták magukat keresztül a jeges hó-tömegeken.² A király nagyon érezhette, mennyire szüksége van nagy elődje katonáira, ha csak rajta áll, egészen felújítja Mátyás hagyományát. Elrendelte, hogy a már befizetett adót egészítsék ki egy arany forintra a zsoldoshad kielégítése végett,³ de a rendelet, úgy látszik, írott malaszt maradt. Az Alberttel történt egyezség után, a fekete seregnek a Vác és Eger közötti vidéket jelölte ki táborozás végett,⁴ de a zsoldfizetés elmaradt. Ezt a tájékok valamivel előbb Albert már alaposan megnyomorította⁵ s nem kapván pénzt, a megkezdett munkát most a zsoldosok folytatták. Albert nem kímélte a népet, tehát ők a dolgon már sokat nem ronghattak, de bizonyos, hogy súlyos fegyelémsértések történtek. Hiányzott Mátyás parancsoló, vezérnek született egyénisége s joggal vehették zokon, hogy a csatlakozásuknak oly

¹ . . . ipse non habebat gentes, quibus Budam defenderent, mondja az előbbi oklevél.

² Tubero 166.

³ Felhívása Nyitramegyéhez 1491 január 16. kelettel a gróf Forgách-család levéltárában (Nemzeti Múzeum) . . . ad exolvendam gentem conduc-tam . . . praesens et praeterita taxa simul computata se ad unum aureum extendat.

⁴ Bonfini 711. old.

⁵ U. o. 704. Tubero 150.

sokat köszönő Ulászló még jogos járandóságukat sem fizeti meg. A király természetesen nem volt oka a késelemnek, kapkodott fülhöz-fához, de a pénzt az annyira megnyirbált jövedelméből, alig lehetett előteremtenie. Még májusban is a szükséges összeg előteremtésén fáradozott, mind türelmetlenebb hangon intve híveit, segítsenek rajta.¹ S úgy látszik, közben teljesen lemondott arról, hogy buzgólkodása sikerre vezessen. Felszólította a cseh urakat, fogadjanak számára s küldjenek hozzá 4000—5000 zsoldost.² Talán arra gondolt, hogy a fekete sereget nem képes szolgálatában megtartani.

Ennyire azonban a dolog még sem fejlődött. A sereg megkapta végre a hátralékos 46,000 aranyat³ s egyben fontos szerepet nyert a Miksa kiszorítására irányuló hadjáratban. Miután Kinizsy parancsnoksága alatt megzabolázták a semmiképen nyugton maradni nem akaró Kis-Horváth Jánost és társait,⁴ Székesfehérvár alá vonultak, hogy résztvegyenek az ostromban. Sajnos, előnyomulásukat pusztításokkal szennyezték be, saját sírjukat ásva meg így lassan, mert az ilyen viselkedés jó ürügy volt főuri ellenségeiknek, kik egyrészt a költségeket sajnálták, másrészt attól féltek, hogy a király valamikor tudatára jut saját erejének, ha az intézmény fennmarad, hogy a sereg vesztét készítsék elő. Az ostrom alatt derekasan megallották helyöket s hogy Miksa semmit sem tett a szorongatott város védelmére, Tubero szerint egyenesen annak tulajdonítható, hogy nem tudott velük egyenrangú sereget sikraszállítani.⁵ A város eleste után persze újra nem kaptak zsoldot s lázadással kellett fenyegetőzniök, mert nem volt miből eltartaniok magukat és lovukat.⁶

¹ . . . peciit a nobis, quod certa solutio erat etiam Bohemis facienda certam pecuniam, ad quem nos etiam protunc misimus quatuor milia florenos pro communi statu, mondja róla Beatrix (többször említett közjegyzői oklevélben). — Kir. parancs Szeben városához május 21-dikéről. Dl. 30922.

² Palacky i. m. V. 1. 352. old. (jegyzetben.)

³ Bonfini: 713. old.

⁴ Bonfini: 714. old.

⁵ 172. old.

⁶ Bonfini: 716. old.

Az itthonival egyidőben Ausztriában is megindult a magyar offenzíva. Néhány várat sikeresen ostromoltak Ulászló emberei,¹ benyomultak császári területre² s különösen a dunai közlekedést iparkodtak megakadályozni.³ A fekete sereg ittlevő része buzgón kitett magáért, azonnal megjelenik mindenütt, a hol szükség van rá.⁴ Itt úgy látszik, maga Haugwitz, a fővezér, a fekete sereg parancsnoka, az ő kezén levő várak vonják be utoljára osztrák földön a magyar lobogót⁵ s ha közbe nem jön Albert második betörése, valószínűleg elkerülheti Magyarországot a november 7-diki szégyenletes pozsonyi békét.

Az alkudozások már javában folytak s az ausztriai őrségek harci kedve épen nem akart alábbszállani. De mert úgy látszott, hogy Albert újra felborítja a már-már beálló egyensúlyt, a békét megkötötték s Haugwitz hazajött népe nagyobb részével.⁶ Érdekes színezetet ad azonban a helyzetnek, hogy a legtöbb várban őrség maradt. Ezt az eljárást már nem magyarázza a háború iránti lelkesedés, nem minősíthető másnak, mint kényszereszköznek, melylyel illetményeik kifizetésére akarták bírni a királyt, kit a békeszerződés a várak átadására kötelezett.⁷ Hiába, ez már nem a régi fekete sereg többé, megmétélyezte az a korcs szellem, mely a felsőbb köröket jellemezte. Mátyás elhunytával annak az időnek is vége szakadt, melyben a katona, ha a szükség úgy követelte, zsold nélkül is ernyedetlenül küzdött egyedül a diadal reményében.⁸ Mindenesetre furcsa, s nyílt engedetlenségre vall, de Eggenburg, ép az az erősség, mely Haugwitz közvetlen parancsnoksága alatt állott,⁹ még 1492 elején sem volt a császáré.¹⁰

¹ Ulászló levele Bártfa városához. Wagner: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis* 142. old.

² Lichnowsky i. m. VIII. köt. 1601. regista.

³ U. ott. 1617. regista.

⁴ Bonfini: 712. old.

⁵ Hawbitzius . . . satellites suos, tum Egenburgæ, cum Rhætii, atque in Horn ab obitu Matthiæ retinuit, capitaneis Ungaricis ceteris domum redeuntibus. *Annales Austrio-Claravallenses* (Linck) II. 309.

⁶ Bonfini: 719.

⁷ Firnhaber i. m. 96—98.

⁸ Tubero: 115.

⁹ *Annales Claravallenses* II. 303.

¹⁰ U. ott II. 306.

A nyugati harcztérről egyenesen Albert ellen vonultak. Itt Szapolyai volt a fővezér, akár nemrég Ausztriában, de igen megnőtt Haugwitz tekintélye, mint majdnem egyenrangú felek szerepelnek egymás mellett.¹ Megfelelő erővel rendelkezvén, helyre szeretne volna ütni az 1490-diki kudarcot s villámgyorsan fejezte be a háborút. De a döntő pillanatban újra kitört a zsoldhátralék miatt a katonák elégtelensége. A fővezérnek formális alkudozásokat kellett velük kezdenie, amíg lecsillapíthatta őket.²

Evvel a harc némileg elodázódott, de az eredmény annál fényesebb volt.³ Döntően megveretve igyekezett Albert hazafelé, Eperjesen utólérték, elfogták s csak bátyja elnézéséből nyerte vissza szabadságát. Ekkor állott tetőpontján a fekete sereg becsülete, Haugwitz megkapta Sztropkó várát s az adománylevél már nem is «egregius», hanem «magnificus»-nak czimezi.⁴

Sajnos, de szinte természetesnek mondható, mert Mátyás halála óta megszokhatták, hogy a mint elmúlt a sürgős veszedelem, azonnal elmaradt a zsoldfizetés is. A jóakarát, megtartani a legiót, az 1492. év elején valószínűleg még megvolt, legalább is ezt híresztelték.⁵ de a szükséges összeg előteremtéséről csak akkor kezdtek gondoskodni, mikor a nyugati versenytársak elcsendesedése után most már dél felől kezdtek veszedelmes hírek érkezni. Megmozdult az ősi ellenség: a török. Ulászló ekkor kivételesen erélyesnek mutatkozott, maga intézte a védelem ügyét s az adó befizetését szigoruan megkövetelte. A fekete sereg is, mely ebben az évben még egy garast sem látott s abból élt, mit a nép rovására ki tudott csikarni⁶ az

¹ A Kisszeben részére kiadott bünbocsátó levelet együtt állítja ki Szapolyaival. Wagner: Dipl. Saros. 193—94.

² Bonfini: 720.

³ Bonfini 720. Tubero 178.

⁴ Magnificus Johannes Hawgwicz de Biskupicz gentium nostrarum Bohemicalium Capitaneus. Dl. 19811.

⁵ Tranchedino Ferencz jelentése Milanóba. Óváry: A m. Tud. Akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai I. füzet, 170. old. 698. szám.

⁶ Az erőszakoskodásokban érdekes, hogy magyarok is résztvettek. Ulászló felhívása Nyitra és Barsmegyéhez meghagyja, hogy foglalják le «frumenta atque alia bona per prædictas gentes nostras Bohemicales ac regnicolas nostros ipsis Bohemis adherentes, ablata». Gr. Forgách-család levéltárában (Nemzeti Múzeum) 1492 május 19-diki kelettel.

északnyugati megyékben, megkaphatta követelésének legalább egy részét, mert ott volt a török elleni expedícióban, pedig ígéretekre két esztendő annyi szomorú tanulsága után már bizonyára nem adott.¹ Azonban, mint a következmények mutatják, nem az egész, t. i. csakhamar újra kezdődött a régi nóta, a dúlás és féktelenkedés s bizonyára nem jókedvből, hanem zsold hiján; de ezuttal utoljára. Az alsó részek főkapitánya, Kinizsy Pál, lett a fővezérük, az ő seregébe osztattak be, ezer főnyi különítményük pedig az őrség erősítésére Nándorfehérvárba vonult.² Ilyen *magyar* sereg nem is állott többé a törökkel szemben, a magyar király 80,000 embere 200,000 töröknél többet ér, olvassuk egy raguzai levélben.³

És ott a Száva mellett, azt lehet mondani, a török szemeláttára ment végbe a gyászos katasztrófa, mely Magyarországot első állandó hadseregétől megfosztotta. A szomorú esemény leghívebb emléke, egy feljegyzés, mely ismeretlen nevű szemtanu. a fekete sereg egyik vitézének tollából származik, ki jóval később, úgy 1530 táján, röviden összefoglalta ifjúkora fegyver alatt töltött éveinek történetet.

Ez a harcos, kit a következőkben röviden csak Névtelennek fogunk nevezni, bizonyára mint fegyverhordozó, szinte gyermekkorában kezdette meg katonai pályáját. Német származású ember. Mátyás életében a császárt szolgálta s Korneuburg ostromától, tehát 1484-től kezdve végigküzdötte a magyarok elleni háborút. Mátyás halála után Weitmüli Zsigmond, s így közvetve Ulászló szolgálatába lépett. 1490 nyarán már itt volt Magyarországon, leírja Corvin János menekülését, majd Ulászló koronázását. Megemlíti Székesfehérvár elését s a munka terjedelméhez képest elég részletesen tudósít az Albert elleni első hadjáratról, melyben maga is résztvett. Ekkor még mindig Ulászló kíséretéhez tartozott s a szerencsés hadviselés örömeire

¹ A Somogy megyéhez intézett kir. parancs világosan megmondja, hogy zsold nélkül a katonák nem hajlandók a török ellen menni. Dl. 19849.

² Bonfini 723.

³ Magyarország melléktartományainak oklevéltára (Thallóczy—Áldásy) II. 289.

a király valamennyiüket lovaggá ütötte. Röviden érinti Székesfehérvár visszavételét, az Albert elleni második hadjáratról ellenben egy szót sem szól. Bizonyára nem volt ott, tehát csak 1492 elején lépett át a fekete sereghez, a «schwartzte heer» szó is csak ezek után fordul elő nála első ízben. Műveltsége bár jóval felette áll a megszokott zsoldosnívónak, alapjában fogyatékos, a lényeges dolgok kiemelésére nem képes. A sok közölt datum arra vall, hogy lehetett néhány egykorú feljegyzése, de igen gyakran cserbenhagyja a memoriája. Mindazonáltal, szemtanu lévén, műve nélkülözhetetlen kútfő.¹

«Egy évvel azután, hogy béke lett — írja ez a forrás, — az országban állt a fekete sereg, lovas és gyalogos, körülbelül nyolczezer ember, és nem akart kivonulni, mert nagy pénzzel voltak adósaink. Ekkor a magyarok gonosz tervet forraltak s elküldöttek bennünket Szegednek a Száva mellé.² A török ott tartózkodott egy vár előtt, melynek neve Recko. Ott táboroztunk mi a Száva vize mellett s nagy károkat tettünk a magunk népének, mert nem volt semmi pénzünk s nem ehettük meg kezünket, lábunkat. A vizen sem akartunk átkelni, ekkor lett volna pénzünk s elvettük azt baráttól, ellenségtől. A lakosság nem akarta tűrni, hogy tulajdon hadinépe rontsa meg. Uraikhoz fordultak, nagy sereget gyűjtöttek össze s a kard hüvelyéből akartak bennünket kifizetni. Megtámadtak, küzdöttek velünk két nap és két éjjel s megöltek a mieink közül körülbelül hat-ezret, úgy hogy csak kétezren maradtunk, legnagyobb részt sebesültek. Hogyan folyt le a csata, ki akarna erről sokat írni. Mindkét részen nem egy derék tett esett meg. Én a harmadik lóra ültem, nagy éhséget szenvedtünk mi és lovaink és sok lovunkat, emberünket megölték. Ekkor ismét összeverődtünk, úgy kétezren s nagy veszedelem, gond, éhség és inség közepette kivonultunk az országból.

— — — és ha átkeltünk volna a vizen, a törökök öltek volna meg s fizettek volna ki.»

¹ Kiadta W. J. A. Freiherr v. Tettau «Erlebnisse eines deutschen Landsknechts» címmel. (Erfurt 1869.). Röviden ismerteti Marczali: A m. történet kútfőinek kézikönyve 253. oldal.

² Gen Segethyn an der Sauwe. Erlebnisse 15. oldal.

Roppant szűkszáví ez a tudósítás, mint általában a Névtelen egész műve, de egy kérdést mindenestre eldönt, a mi annál fontosabb, mert épen ez a kérdés az, mire, ha csak a hazai kútfőket ismernők, semilyen vagy helytelen feleletet kapnánk. T. i. a néhány sorból kétségtelenül kiviláglik, hogy a katasztrófa helyét a Száva környékén kell keresnünk.¹

Nézzük most már a hazai emlékeket, melyek sokkal bőbeszédűbbek s adataikat összevetve a fentiekkel, talán sikerül a csata helyét pontosan meghatározni s véget vetni egy hosszú-életű, de bizonynal helytelen értelmezésnek.

Miután megérkeztek az alsó részekbe, hogy azokat a török ellen oltalmazzák, lelkére kötötte Kinizsy tisztjeiknek, hogy felsőmagyarországi garázdálkodásaikat ne próbálják megismételni. Takarmányt kapnak, minden mást, mire szűkségük van, megfizetni tartoznak. Azok kik ezt megfogadván, táborba szállanak népükkel Szeged (b) környékén.² A vásárláshoz azonban pénz kellett volna s ezt elfelejtettek nekik adni. Ilyen körülmények között persze az ígéretet sem lehetett megtartani. Már augusztus elején teljes volt a zsoldhiány előidézte fegyelmetlenség. A nándorfehérvári őrség közé osztott zsoldosok már ekkor elhagyták állomásukat,³ pedig a török készülődéséről veszedelmes hírek kezdtek hazaszállingózni. Egyben a fosztogatás, mely kezdetben csak intés akart lenni, hogy fizessék meg járandóságukat, látván, hogy nem érnek célzt, mind nagyobb arányúvá vált. Bonfini rémes részletekről tud s hozzáteszi, hogy Kinizsy írásbeli figyelmeztetését lábbal tiporták dühökben. Lehet, hogy ezek a hivatalos történetiró találmányai, ki igazolni iparkodik a bekövetkezőket, de baj mindenestre volt s a megyék felajánlották Kinizsynak az arany forint subsidiumot, csinálna rendet.⁴ A fővezér erre összeszedte minden erejét s fegyverre szólítván a parasztnépet is, megindult a rebellis zsoldoshad ellen.

¹ Nagyon jellemző, hogy a rablott holmi jórésze a rácok birtokába jutott. Wagner: *Epistolæ Petri de Warda*. 122. oldal.

² Bonfini 723.

³ A kalocsai érsek jelentése. *Ep. Petri de Warda*. 87. old. V. ö. *Katona XVII.* 487.

⁴ *Ep. Petri de Warda*. 196. old. V. ö. *Katona XVII.* 510--11.

Előreküldött huszárjai csakhamar szembekerültek egy cseh lovascsapattal, de komoly harc nem keletkezett, mert ezek hamar visszavonultak, hogy értesítsék társaikat. Erre a sereg zöme, sejtven, hogy közel a veszedelem «ad villam, quam Piscinam vocant»¹ hevenyészett táborba szállt. Kinizsy megérkezvén, tőlük nem messze telepedett le s apróbb ágyukkal lövetni kezdte a tábor, hogy állásuk elhagyására kényszerítse elleneit. Terve sikerült. Tömör, négyszögű hadirendben kivonult a fekete sereg s vad rohammal vetette magát a szemben álló páncélos lovasságra. A magyar centrum megingott, de ez nem zavarta meg a vezért. Az ősi harcmódot alkalmazva hátrálást parancsolt, hogy a felbomlott rendben előrerontó cseheket elcsalja táboruktól s bekerítse. Számítása helyesnek bizonyult, s mikor megszakadt a táborral való összeköttetés, az üldözés hevében bomladozó sorokat teljes erővel támadta meg a könnyű lovasság és a kaszás parasztnép. Kemény volt a küzdelem,² de a magyaroké lett a diadal és a fekete sereg, annyi győzelem osztályosa, kénytelen volt megadni magát. A tábor külön ellenállást tanusított, de hiába: elfoglalták azt is, a ki tudott, elmenekült, a többi rabságba került.³

Így Bonfini. Tubero szerint a támadás a kalocsai mezőn történt s az első összecsapáskor a csehek győztek. Ez alkonyatkor történt s elbizakodva, éjszakára nem tettek semmi óvóintézkedést. Ez ásta meg sirjukat: az éj leple alatt másodszer támadott Kinizsy s ekkor megfordult a koczka. A fáradt s a terepet nem ismerő zsoldosok között rettentő pusztítást művelt a nép dühe. Meghátráltak, sok fogságba került s reggelre megadta magát táboruk is.⁴

Látnivaló, hogy a két forrás között lényeges különbség

¹ Bonfini 724.

² A kalocsai érsek elpanaszolja egy, a királyhoz intézett keletnélküli jelentésében, mily szomorú állapotban érkeztek haza Kinizsytól katonái. A kiadó Wagner valószínűleg tévesen teszi ezt az oklevelet 1493-ra. Ep. Petri de Warda. 56. oldal.

³ Bonfini 725. A Névtelen ezekről, mint láttuk, nem tud. Azt hitte, hogy aki nem tudott egérvutát nyerni, ott a csatatéren mind elesett.

⁴ Tubero: 185-86.

nincs, épen csak hogy Bonfini kiszámítottnak, Tubero valóságosnak mondja a magyarok meghátrálását. Utóbbinak Kalocsát illető értesülése talán avval magyarázható, hogy a menekülők egy része észak felé vehette útját s így megfordulhatott az említett város környékén. Bács várában úgy tudták, hogy ismét összeszedték magukat és pusztítanak.¹ Ezt a csapatot lehet, hogy maga a nép szórta széllyel Kalocsa mellett. De Tubero helynevei mindenesetre kevésbé hiteltérdemlők. Szerinte Vác városa volt az, mely a rablások miatt megtorlásra sarkalta Kinizsyt az alsó részek főkapitányát. Lehet, hogy levonulások közben a zsoldosok Vácra is okozhattak némi bajt, de valószínűbb, hogy az író tévedésből az egy év előtti eseményeket (mikor a fekete sereg Vác és Eger között állt) teszi át 1492-re.

Ellenben Bonfini adatai a Névtelenével nehézség nélkül összeegyeztethetők. Általános nézet, hogy Bonfini «villa Pisciná»-ja Kis-Kun-Halast jelenti s a csata itt ment volna végbe.² A Névtelen munkájának elolvasása azonban kétségtelenül arra kell, hogy vezessen, hogy az ütközet helyét a Száva környékén keressük. És kutatásunk nem is lesz hiábavaló. A mai Grk. Morowich stb. közötti vízenyős területen, a régi Valkóvármegyében, állott a XV. században egy Halászfalva (Halápfalva) nevű falu,³ közel Racsá várához, melyben azt hisszük, nem tévedünk, ha a Névtelen említette Recko várra ismerünk. Halászfalváról nagy valószínűséggel feltehető, hogy «villa Pisciná»-nak nevezte a humanista író, ellenben Kis-Kun-Halásra még akkor is alig gondolhatnánk, ha a Névtelen leírását nem ismernők, mert már 1451-diki oklevélben «*Oppidum Halas*» a neve⁴ s nehéz elképzelni, hogyan lett belőle 1492-re «*villa Piscina*».

Tagadhatatlan azonban, hogy Halas elejtése új nehézség kimagyarázását teszi szükségessé és ez Szeged szereplése Bonfini s a Névtelemmel. Súlyosbitja ezt a nehézséget, hogy ez a

¹ A kalocsai érsek levele Mecsey Lászlóhoz. Ep. Petri de Warda. 122—23.

² Lásd különösen Gyárfás értekezését. A fekete sereg. Századok 1877. évf. 626—29. old.

³ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. II. 314.

⁴ Tóth János: Kis-Kun-Halás története. 4. oldal.

város abban az időben valóban szoros összeköttetésben állott Kinizsyvel.¹ Nem is lehetetlen, hogy táboroztak környékén, honnan ismerné különben a Névtelen, de semmiesetre sem közvetlenül a pusztulás előtt, hanem csak akkor, mikor a felsőrészekből elindulva, átvonultak az Alföldön. Ezt a Segethynt ő a Száva mellé teszi, mi világos tévedés, de esetleg úgy lehetne felfogni, hogy a folyónevet tudta rosszul s a Száva helyébe Tiszát kellett volna írnia. Azonban utóbbi feltevés a legendyebb bírálatot sem állja ki. Mert idegen embernek, különösen, ha élményeit évtizedek elteltével írja meg, könnyű akár rossz helyre tenni valamely várost, akár felcserélni egy másikkal. Ellenben elfelejteni, hogy olyan folyó mellett állottak, melynek túlsó partján már a török táborozott, ki elpusztította volna őket, ha átkelnek, sokkal bajosabb, sőt lehetetlen. Miből egyenesen következik, hogy a víz, melyet ő Szávának nevez, valóban a Száva s Segethyt, a mennyiben a tiszaparti várost jelöli, csak mint egy valamivel korábbi táborozás helye magyarázható. A Bonfininél olvasható Szegedinum (1771. kiadás) pedig oly furcsa körülmények között fordul elő, hogy bár pontosan bizonyítani nem tudom, fel merem tenni, hogy nem is Szegedre vonatkozik. Ha, mint láttuk a fekete sereget lerendelik a déli határt őrizni, hogyan jelölnek ki számára táborhelyet Szeged környékén. Ez mégis igen nagy távolság. S tekintetbe véve, hogy ha visszamenőleg végignézzük az egyes Bonfini-kiadásokat azt látjuk, hogy az 1744-diki már Segedinumot ír (553. l.) az 1581-diki Segidinumot (704. l.)² Sambucusnál pedig (1568-ban 722. l.) Sigidinum áll, nem volna csodálnivaló, ha valamikor kiderülne, hogy a szerző tulajdonképen Singidunumot mondott, azaz Nándorfehérvárt, hiszen tudjuk, hogy a sereg ezer embere egyenesen ebbe a várba került. Az első (Brenner Márton-féle) kiadásból ez a rész hiányzik.³ — Természetesen ez a beállítás

¹ II. Ulászló jövedelmeinek jegyzékében a város neve mellett: «Tenet Paulus Kynisy» olvasható. Közölte Fejérfataky László. Tört. Tár 1880. évf. 168. l.

² A későbbi kiadókat Istvánffy befolyásolhatta ki félreérthetetlenül Szegedet mond a Tisza mellett. 1724-diki kiadás. 16. lap.

³ Az eredeti kézirat már 1543-ban sem volt meg, mikor ez megjelent.

nem zárja ki, hogy Bonfini is tudott egy útközben történt szejedi táborozásról, mely már zavargásokkal járt s ezt hozza kapcsolatba a katasztrófával.

A foglyokat Budára vitték s ügyükben hosszas tárgyalások folytak, a megmenekültek ellenben még az 1492. évben feltűnnek Észak-Ausztriában ¹ (hihetőleg azért itt, mert remélték, hogy ott maradt bajtársaik még urai néhány erősségnek.). A Budára hurczoltak kisebb része a király, a nádor s Báthory bandériumába lépett,² a többség azonban erre nem volt kapható. A király vezetése alatt formális haditörvényszék ítélkezett felettük. «A magyar urak oly sok kártétellel vádolnak bennünket — írják (Rottenmeister und aus den Rotten alle ehrbaren Leute des schwarzen Heeres) október 28-dikán Friedrich von Neuhaushoz ³ — a mennyit nem érdemlünk meg Isten előtt, mert mi, a mint derék emberekhez illik, híven és becsülettel szolgáltuk urunkat. Most vádolnak bennünket, mikor nincs többé szükség reánk és a hatalmukban vagyunk, míg szükség volt reánk, nem találtak bennünk semmi hibát.»⁴ S könyörögve fordultak, úgy látszik, más cseh urakhoz is, járjanak közbe a királynál, ők kik valamikor annyi diadalmas harcban mérköztek meg éppen Ulászló cseh alattvalóival. Mindhiába; pusztulniok kellett, a nemzet «régi szabadságaival» az ő létezésük nem volt összeegyeztethető. Meg kellett igérniök, szabadulásuk fejében,⁵ hogy soha a király

Valamennyi kiadó jó-rossz másolatokra szorult. Flegler: A m. történetírás történelme. 27. l.

¹ Gerardus de Roo, ottani, teljes megsemmisítésüket erre az évre teszi, mi tévedés, de annyit mindenesetre jelent, hogy 1492-ben már dolgot adtak az ottaniaknak. Annales (1592) 388. l. Hogy nem egy tömegben érkeztek meg, arról Naclerus krónikája tudósít (Colonix 1614.) 1110. l.

² Bonfini 725. — A főbb tisztek közül ezek közé tartozott Tettauer Vilmos, ki még 1494-ben is pörösködik trencsénmegyei birtokáért. (Oklevelek a Nemzeti Múzeum törzslévéltárában 1493 október 5. és 1494 április 7-diki kelettel.)

³ Csehország főkamaraása. Palacky V. 1. 348. l.

⁴ U. o. IV. 1. 526—27. és V. 1. 365. Érthetetlen, de a két idézet nem egyezik meg szóról-szóra, pedig kétségtelenül mindkettő ugyanarra az oklevélre vonatkozik.

⁵ Az «Országos Levéltár» egykorú fogalmazványt őriz, mely aláírás végett a fekete sereg lovasságának parancsnoka és tisztjei számára készült.

a főemberek s alattvalóik ellen fegyvert nem fognak, ellenségeikhez nem csatlakoznak, az országból békével kivonulnak s ha a cseh korona tartományainak területére mennének, ott is meg-

Az érdekes emlék szövege, mely a föltételeket részletesen megőrizte, a következő:

Ego T. [valószínűleg Trnka, kit Bonfini Bæmorum equitum præfectus-nak mond (661. l.) s ki 1491-ben még javában szerepelt. (U. o. 714. l.)] magister rottarum equitum necnon N. es N. de rotha eiusdem: Recog-noscimus et notum facimus vniversis quibus præsentis ostenduntur, quod sicuti prioribus temporibus fuimus in seruitio cum nonnullis aliis bonis hominibus apud serenissimum principem et dominum, dominum Wladislaum Hungarie et Bohemie etc. regem ac dominos prelatos et barones regni Hungarie de exercitu qui vocatur niger in quo nos fuimus, et interea ab ipso exercitu nigro inhabitatoribus eiusdem regni Hungarie indicibilia dampna et spolia aliaque malorum genera facta sunt. Quod diutius domini prelati et barones ferre nequeuntes, ob eam igitur rem magnificus dominus Paulus Kynisy capitaneus noster etc. adiutorio nonnullorum dominorum prelatorum et baronum eiusdem regni Hungarie, nos prostravit et proffigavit ac in captivatem deduxit. Tunc nos volentes a tali captivitate liberi et soluti fieri taliter nos obligavimus et obligamus.

In primis promisimus et promittimus sub fide Christiana honoreque et humanitate nostris, quod contra præfatum, serenissimum dominum nostrum Wladislaum, regem Hungarie et Bohemie vel successores suos reges, neque contra dominos

Èn T. a lovasok rotamestere, valamint N. és N. ugyanannak rótájából: elismerjük és tudtul adjuk mindenkinek, kinek ez írás megmutattatik, hogy a mint az előbbi időkben több más derék emberrel együtt, a seregnél, mely feketének neveztetik s a melyhez mi tartoztunk, az igen fenséges fejedelem és és ur, Ulászló úr Magyar és Csehország stb. királya meg Magyarország főpap és báró urainak szolgálatában állottunk, ez alatt maga a fekete sereg s bizonyos bajtársaink között a magunk és kisérétünk részéről is, az ország területén, ugyanazon Magyarország lakosaival szemben kimondhatatlan károk fosztogatások és másnemű gonoszságok történtek. A mit a főpap és báró urak tovább nem tűrhethvén, ezért tehát nagyságos Kimizsy Pál úr, kapitányunk stb. ugyanazon Magyarország némely főpap és báró urának segítségével levért bennünket, megtört és fogságába húrczolt. Ekkor mi a fogságból szabadulni és menekedni óhajtván ilyenformán köteleztük és kötelezzük magunkat.

Első sorban megfogadtuk és ezekben megfogadjuk, keresztény hitünk-re becsületünk és emberségünkre, hogy sem említett igen fenséges urunk, Ulászló Magyar és Csehország királya, vagy királyi utódai, sem a mostani és jövődöbeli főpapok és bárók sem Magyarország és tartományai más alattvalói és lakosai

becsülik magukat. Ezenfelül lemondottak minden zsoldigényükről, becsületvesztettnek nyilatkoztatva, ki e pontokat megszegné. Mit nem ígértek volna meg szegények a szabadságukért s hogy a

praelatos et barones præsentes et futuros, neque contra alios subditos et inhabitatores dicti regni Hungarie et provinciarum ad idem pertinentium, prævia vel quacunque ex causa, qua excogitari posset successio temporum guerram mouebimus nec ullo unquam tempore hostes vel inimici erimus, nec male de eis loquemur et neque explorationes aliquas faciemus, neque etiam nos aliqua via vindicare vel alicui, qui Regie⁴¹ et corone regni Hungarie aut alicui vel aliquibus subditis eiusdem corone hostis fieri vellet, aliqua via adheribimus, nec tali arma et cetera necessaria aut favorem, consilium vel auxilium, directe vel indirecte palam vel occulte, aliquo quæsito colore administrabimus.

Item promissimus et præsentibus promittimus, sicuti suprascriptum est, sub fide et honore ac humanitate nostris, quod cum liberi fuerimus de terra regni Hungarie pacifice et sine dampnorum et nocu-mentorum illatione exhibimus et in regno Hungarie vel partibus sibi subiectis nullibi permanebimus vel iacebimus. Et si contingeret nos venire ad terras Regie^{41a} sicuti ad regnum Bohemie vel ad Moravian aut alias terras et dominia, pertinentia ad coronam Bohemie, etc. ibi pacifice permanebimus; sicuti regno Hungarie et provinciis ad idem pertinentibus sic etiam regno Bohemie, marchionatus Moravie et Lusatie et ducatus Slesie subditisque et inhabitatoribus eorundem nullas unquam inimitias

ellen, sem eleve kigondolt, sem bármilyen a jövendőben kigondolható okból háborút nem kezdünk rosszakaróik és ellenségeik nem leszünk, gonoszat róluk nem beszélünk s ellenük nem kémkedünk, semmiképen bosszút nem állunk és senkihez sem csatlakozunk, ki a királyi felségnek és Magyarország koronájának vagy bárkinek és bárkiknek ugyanazon korona alattvalói közül, ellensége akarna lenni, sem pedig illet fegyverrel és más szükségeseikkel vagy kedvezés tanács és segítséggel, akár közvetlenül, akár közvetve, nyíltan vagy titkon, semmi szín alatt nem támogatunk.

Továbbá megfogadtuk és ezekben megfogadjuk, a mint fentebb iratott, hitünk becsületünk és embérségünkre, hogy midőn szabadok leszünk Magyarország területéről békében minden kártevés és ártalom elkövetése nélkül kivonulunk és Magyarországon vagy alávetett részeiben sehoh sem tartózkodunk vagy táborozunk. És ha úgy esnék, hogy a királyi felségnek Csehországhoz, Moraviához vagy a eseh koronához tartozó más földjei és birtokai területére mennénk, ott békében maradunk; a mint Magyarország és tartományai, úgy Csehország, Moravia örgrófság, Lusatia és Szilézia hercegség alattvalói és lakosai iránt életünkben soha rosszindulatot vagy ellenségeskedést nem tanusítunk.

Továbbá, ha szolgálatunkat illetőleg birtokunkban volnának némely levelek, melyek értelmében nekünk

fogságban könnyen bekövetkezhető gonosz véget elkerüljék. Ezután már csak a formális megszüntetés volt hátra s sokáig

sew hostilitates vita nostra comite faciemus.

Item quod si aliquas litteras super servitiis haberemus, quibus median- tibus essent nobis vel alicui nost- rum obligati a condam rege Mathia aut dominis praelatis et baronibus regni Hungarie aut m^{te} moderni regis, quod omnes tales litteras reddere debemus et hoc facere promit- timus sub fide et honore nostris, si autem reddere non possemus, tales littere nullum vigorem habeant, omnesque illas cassamus et in nichilum convertimus. Et nichilominus super omnibus continentis earundem litterarum, præfatam Regia^{tem} dominosque praelatos et barones ceterosque regnicolas quittos et absolutos reddimus et declaramus.

Item si aliquando contingeret quod quicumque in tali obligatione existens sicuti nosmetipsos obligamus aliquod contra hoc fecerit sew aliqua discederet, quod illi non astabo favorem, consilium vel auxilium præstabo, sed talem tanquam hominem infamem et pravum evitabo.

Item obligavimus et obligamus promissimusque et promittimus sub fide honore et humanitate nostris quod si contra hanc inscriptionem et obligationem nostram, quod deus avertat, faceremus, vel aliqui contra facerent, et hoc in nos probarent, eo facto fidem honorem et humanitatem amisisse intelligamur et iudicemur vel intellegantur et iudicentur. Et insuper quotiescunque, per dominos praelatos et barones ad hoc deputatos, equisiti fuerimus, absque omni alle-

vagy bármelyikünknek követelésünk volna néhai Mátyás király, Magyarország főpap és báró urai vagy a jelenlegi királyi felségtől, az ilyen leveleket visszaadni tartozunk és ezt tenni ígérjük hitünk és becsületünkre, ha pedig visszaadni nem tudnánk az ilyen levelek semmi erővel ne birjanak, valamennyit érvénytelenítjük és semmisenek tekintjük. És az ezekben foglaltakat illetőleg a királyi felséget, a főpap és báró urakat és a többi országlakókat annál inkább minden kötelezettség alól felmentjük és nyilatkoztatjuk.

Továbbá, ha valamikor megtörténnék, hogy bárki ilyen kötelezettségben, a milyenre mi magunkat köteleztük, részes, valamit ez elleu cselekednék, vagy ettől valahogyan eltérne, annak nem kedvezek tanácsot vagy segítséget nem adok, hanem elkerülöm mint becsstelen és gonosz embert.

Továbbá köteleztük magunkat és kötelezzük, megfogadtuk és megfogadjuk hitünk, becsületünk és emberségünkre, hogy ha ezen megállapodás és kötelezettségünk ellen cselekednék, mit Isten ne adjon, vagy egyesek ellene cselekednének és ezt ránk bizonyítanák, ez által hitünket, becsületünket és emberségünket elvesztetteknek tekintessünk és ítél- tessünk, vagy (azok) tekintessenek és ítéltessenek. És ezenfelül valahányszor az erre kijelölt főpap és báró urak részéről megkerestetnének, minden eljárás és huzavona nélkül statuáljuk magunkat és jelentkezünk az e czélra megállapított helyen. És

az sem váratott magára. 1493 január 6-dikán a király feloszlatta a fekete sereget.¹

Az életben maradottak további sorsa rövid, de annál szomorúbb. Elvonulva Budáról, Haugwitz szintén a morva határra tartott csapatával s itt egyesült Kinizsy kezébe nem került, bajtársaival. Lehetek úgy két-hármezeren, még mindig tekinthetők haderő, egytől-egyig tapasztalt, próbált vitéz. Az Ausztriából történt kivonulásuk idején elhagyott várak már elestek, legalább is nincsen említés, hogy ezekben telepedtek volna meg. De azért mégsem oszlottak széjjel, szereztek helyökbé másokat s azokat erősítették meg. Annyian voltak, hogy helyesebbnek tartották az együttmaradást. Azon a földön valamikor dicsőséggel forgatták fegyverüket, támadástól, erejük tudatában, nem féltek s várták az alkalmat, mely ismét állandó szolgálathoz segíti őket. Régi katonák voltak, nem igen értettek a harczon

gatione et quæsito subterfugio ad captivitatem ad ea loca que narrauerint nosmetipsos statuemus et præsentabimus. Et in hoc casu nulla via nulloque excogitato colore vel modo libertatem assequi et recipere valeamus, nisi idem deputati domini prælati et barones vel eorum aliqui de reliquorum consensu proprio ore et libera ac spontanea eorum voluntate per propriarum manuum mancipatione eiusmodi libertatem concesserint nosque liberos et absolutos aperta vivaque et intellegibili voce pronunciauerint.

In quorum omnium fidem et testimonium præsentis litteras sigillis nostris propriis sigillatas præfate Regiæ necnon regnis suis Hungarie et Bohemie, ceterisque provinciis terris et dominiis ad eadem regna pertinentibus, cunctisque eorundem incolis dedimus et assignauimus. — Dl. 26,236.

¹ Palacky i. m. V. 1. 365.

ebben az esetben semmiképen és semmi kigondolható szin alatt és módon ne juthassunk szabadságunkhoz és ne nyerhessük azt vissza, ha csak ugyanazon kijelölt főpap és báró urak, vagy a többiek beleegyezésével közülök egyesek, saját szavukkal, szabad és nem befolyásolt akaratból, kezük reánk tételével az ilyen szabadságot meg nem adnák s nyílt, élő és érthető beszéddel bennünket szabad és felmentetteknek nem nyilatkoztatnának.

Mindezek hitelül és bizonyosságul saját pecsétünkkel megpecsételve jelen levelünket adtuk és átadtuk az említett királyi felségnek, valamint birodalmainak, Magyar- és Csehországoknak, a többi ezen országokhoz tartozó tartományai, földjei és birtokainak és ezek valamennyi lakosának.

kivül máshoz, érthető, hogy nem néztek más mesterség után. És ez lett a vesztük, mert az alkalom késett s közben élniök kellett. A szükség ott is arra vitte őket, hogy erőszakkal szerezzék meg élelmüket. A fosztogatott lakosság panaszára a császár fegyverre szólította Ausztriát s elrendelte a legio maradékaiknak megtámadását.¹ Május 7-dikén (vagy talán 14-dikén) fogták ostrom alá a Taya melletti főerősségüket. Egész nap tartott a harc, de estére győztek a támadók² s fogolylyá lett mintegy ezerszáz ember. Egy ötszáz főnyi csapat előző éjjel zsákmányszerzésre indult³ s ez megmenekült, a többi nyomorult véget ért. Szétosztották őket az osztrák urak és városok között s valamennyit kivégezték. A bécsiek háromszázat akasztottak fel közülük, de ezek legalább kevesebbet szenvedtek, mert a kik Eyczinger György kezére kerültek (ki még nemrég halálos ellensége volt a császárnak⁴ s most a renegát dühével fordult azok ellen, a kikkel a multban egy követ fújt), forró mészgödörökbe vettetve, haltak iszonyú halált.⁵ Többi kisebb táboruk már inkább rablóbarlangszámba ment, némelyik még III. Frigyes halála után is állt, de gonosz sorsra jutott egytől-egyig.⁶

Így ért véget a fekete sereg, mely mint a Névtelen írja,

¹ Annales Claravallenses II. 310—11. A Névtelen szerint az ostromló csapatban magyarok is voltak (Erlebnisse 16. oldal). Az ausztriai kútfők erről hallgatnak, de nincs benne lehetetlenség. A pozsonyi béke 45. pontja kötelezte a szerződő feleket, hogy békebontó zsoldosaik ellen egymást kölcsönösen segítsék. Firnhaber i. m. 112—113. oldal.

² A szemtanu Rechwein István jelentése szerint május 7-dikén. Annales Claravallenses II. 311. Ellenben Miksa, Zsigmond főherceghez intézett levelében, május 14-dikét mond. Hormayr: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 1841. évf. 150. oldal.

³ Rechwein István jelentése a zvetfli apáthoz. Ezek között volt a Névtelen is. Erlebnisse 16. oldal.

⁴ Annales Claravallenses II. 305. Csak 1491 végén lépett Miksa szolgálatába. Lichnowsky VIII. 1683. regesta.

⁵ Gerardus de Roo 388. Naucerus 1110. Annales Claravallenses II. 309. V. ö. Dr. W. Rose: Die deutschen und italienischen schwarzen (grossen) Garden im XV. und XVI. Jahrhundert. Zeitschrift für Historische Waffenkunde. VI. kötet. 3 füzet 76—77. oldal.

⁶ Annales Claravallenses II. 311. A melki évkönyvek még 1494-re vonatkozólag is beszélnek fosztogató zsoldosokról, de ez a híradás oly zavaros, hogy nem állapítható meg belőle, vajjon a fekete sereg legutolsó

hosszú időn keresztül követte királyait, nem egy jó várat, várost s országot foglalt el s ha megkapta zsoldját, a pokolba is elment. Őszinte melegség járja át az egyszerű katona sorait, mikor bajtársai kiszenvedésének előadásához ér, kik között ifjúsága legmozgalmasabb éveit töltötte s kiknek «keserves zsoldjukért» saját uraik keze által kellett elvéreniök. «Isten irgalmazzon nekik s legyen irgalmas valamennyiükhöz.¹»

S valóban megérdemlik a részvétet. Derék vitézek voltak, hű katonái a nagy Mátyásnak, kiknek számára az Ulászló rohamosan korhadó Magyarorszáგában nem maradt hely. A nemzet, melynek multját annyi derék harezban vérük hullásával segítettek ékesíteni, rútul fizetett nekik, ma, tisztán látván, melegen ápolja emléküket s az utódok áldása lebeg annyi helytt elszórt poraik felett. Az akkori magyar talán fellélegzett, pusztulásuk hírét hallván, a mai máskép gondolkozik. Tisztán látja, mily nagyot esorbult akkor a magyar kard éle, tudja mily önző, sőt bűnös kezek szorongatták markolatát s megérti, hogy nemsokára oly könnyen összeroppant a mohácsi csatamezőn.

Dr. TÓTH ZOLTÁN.

maradványai ezek vagy Miksa szolgálatból elboesátott katonái. Mon. Germ. Hist. XI. (Scriptores IX.) 526.

¹ Erlebnisse 16—17.

Skanderbég sisakja.

KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYŠLI CSATÁJA.

Az orosz őskronika nyomán.

(Második közlemény.)

Fájdalom, mind a két forrásunk olyan kevés adatot nyújt s azt is oly zavarosan, hogy az egyeztetés egyébként nem nehéz feladata felette nagy nehézségekkel jár.

A krónikákról e tekintetben már szólottunk. «És mégis nincs más mód, mint... a középkori krónikákat használni ez események történetének előadásában s egyeztetni a mennyire lehet az okmányhitelességű byzanti Taktikákban előadott *nemzeti szokásokkal és jellemmel*» (sőt épen csak a hadi szabályokkal!) Salamon F. e kifejezéseiben, hogy «a középkori krónikák (hazaiak úgy mint idegenek, még a görögök is) a tudatlanság és ferde észjárás örök monumentumai,» és «az okmányhitelességű byzanti taktika», erősen túloz. A középkori szerzetesnek, a ki a világról lemondva czellájába vonult, érdeme az, hogy egyáltalán írt. Az ő czellájába a világból ugyan mi hatolt, főleg hadi dolog? Viszont, akár kedvtelésből, akár pedig gyakorlati czélból lett legyen írva a Leó «okmányhitelességű» taktikája, a kútfői értékét 1904-ben bírálat alá vevén Gyomlay Gyula, arra a végeredményre jutott, hogy «mindazon részei, melyek Mauriciuson alapulnak, történeti és tárgyi szempontból teljességgel értéktelenek, a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincsen helyök a magyar történeti kútforrások között mindaddig, míg valakinek Leótól és Mauriciustól egészen független források alapján sikerül bebizonyítani

azt, hogy a VI. századbéli avar nép életmódja és hadiszokásai a IX—X. századbéli magyarokéival teljesen megegyezők voltak». ¹ Szóval még erősebb, megbélyegzőbb, a kútfőt egyenesen megsemmisítő itélettel sújtja, mint Salamon a krónikákat. Pedig Leó tudománykedvelő és császár volt és kisül róla, a mi a krónikairó szerzetesekről nem volna csoda, hogy a mit a turkokról írt, azt 300 évvel előbb Maurikios az avarokról és az ő korabeli turkokról írta. A tartalom tehát átvett, nem az övé. Az átvételnél pedig «még annyi éleselméjűséggel, de még csak gonddal sem dolgozott, hogy a modern kutató fel ne ismerhetné eljárásának gyámoltalanságát, következetlenségét». ² Egyrészt az érthetlenségig megrontotta az eredeti szöveget, másrészt üres szótöltelekkel tölte meg. Klasszikus példája a szövegromlásnak éppen a turkok sajátos hadirendjéről, a lesvetésről szóló rész. Maurikios azt mondja (IV. 1.), hogy a lesvetés egyik, a sereg nagyobb részével intézendő módja «alkalmas a szőke és minden «atakon nép ellen.» Leót az atakton-taxis, hadirend nélkül való kifejezés, melyet Maurikios a XI. 2. a skytha népekre is alkalmaz, arra vitte, hogy a lesvetés másik, a sereg kisebb felével eszközendő faját éppen a skythák, minők a turkok, és más hasonló népek ellen valónak mondja, mivelhogy ezek is

¹ Böles Leó taktikája mint magyar tört. kútforrás. Akad. ért. a nyelv- és széptud. kör. XVIII. k. 1. sz. 1902. 68. l. A munka 2 szakasza közül az 1-ső igen meggyőzően állapítja meg, hogy Maurikios taktikája 300 évvel korábbi a Leónál. A 2-dikban taglalja Leó XVIII. fejezetének és a turkokra vonatkozó többi helyeinek viszonyát Maurikioshoz s kimutatja, hogy Leó csaknem mindent Maurikiosból vett át, de hebehurgyán; tehát mert 300 éves dolgokat vitt át s az átvitelt is bárgyú módon eszközölte, nem állhat meg. Gyomlaynak Pauler válaszolt, védelmére kelvén Leónak, s kimondotta, hogy a magyar történetírásnak nincs oka, hogy Leót kútfői sorából kitérülje, sőt Gyomlay megállható gáncsait figyelembe véve még nagyobb lelki megnyugvással fogja használni, mert ha csak ez a hibája Leónak, úgy elsőrangú kútfőnknek kell tekintenünk. — Századok, 1903. 57—63. l. Gyomlay sokkal alaposabban dolgozott, semhogy lebecsülni lehetne. Mindezenesetre eredményeket ért el, melyeket Leó használatánál figyelembe kell vennünk. Viszont Paulernek igaza van abban, hogy Gyomlay túlmént a határon, mint alább látni fogjuk, t. i. miben és mennyiben?

² Gyomlay id. m. 67. l.

«atakta», holott Maurikiosnál (IV. 2.) a lesvetésnek ez a másik módja éppen a skythák sajátos harezmodora.

E szerint egyik forrásunk, a krónikák, alig adván használható anyagot, a másik, a Maurikiosból hebehurgyán «átgyömöszölt», hogy Gyomlay szavával éljek, Leó-fele taktika meg épenséggel teljesen törlendő lévén, érthető, hogy első feladatunk megállapítani ismerni vélt, de immár megdőltnek veendő régi haditaktikánk mibenlétét és hogy ez a feladatunk ilyen körülmények között szinte lehetetlen.

Ha Gyomlaynak ez a végső következtetése helyes, már pedig ő komoly tanulmányozás alapján mondotta ki, tehát igaznak kell lennie, akkor őseink ismerni vélt régi hadi taktikáját jóformán teljesen ismeretlennek kell tartanunk.

Sem terem, sem szándékom nincsen Gyomlayval vitába ereszkedni. Nemesak azért, mert magam is letagadhatatlannak tartom az általa megalapított hebehurgia átirást, de nem vitázom azért sem, mert nem czéлом Leó taktikájának, mint kútfőnek a visszaállítására. Nekünk csak őseink régi taktikájának a megállapítása és kifejtése lévén feladatunk, mindössze is csak azt fogom vizsgálni, tarthat-e számot hitelességre az és annyi, a mit s a mennyit Leó taktikájából a régi magyar haditaktikának a mibenlétére nézve meg lehet állapítani annak daczára, hogy Leó mint kútfő, Gyomlay szerint el nem fogadható.

Gyomlay conclusiója feltételes. Teljesen elfogadhatónak látszó érvelés alapján mondja ki, hogy Leó taktikája kútfőként nem szerepelhet; úgylátszik tehát, a feltételt abban a meggyőződésben fűzte hozzá, hogy Leótól függetlenül soha sem fog sikerülni az avarok és a magyarok hadiszokásai azonosságának a megállapítása. Bizonyára zavarba jönne, ha a feltétel, az általa kívánt bizonyítás legalább részben sikerülne. Nem czáfolni akarom, csak a hadiszokások legfontosabbikának, a haditaktikának az azonosságát kívánom bizonyítani.

Gyomlay Maurikios XI. 3. (Leó XVIII. 42.) helyéből, a hol azt mondja, hogy a «skytha népek, mondhatni, egy életmódúak és hadirendűek... Egyedül a turkok és az avarok népe törődik a hadban erősebb taxissal, mint a minő a többi skytha népeké. ezen tervszerű hadirenddel viva csatáit», — megállapítja, hogy a

«skytha népek nem voltak mind egyforma hadiszokásuak, hanem Maurikios szerint a turkok és avarok, Leónál a bulgárok és turkok «kata sustasin»-tervszerű hadirendben harczoltak.» A turkok és az avarok hadirendjét megtudjuk a II. 1. fejezetéből, a skythákét a VI. 2.-ből. Amabból azt tanuljuk, hogy az avarok és a turkok nem állanak össze egy csatasorba vagy rendbe, hanem kettőbe, olykor háromba egymás mögé. Ezzel a felállítással könnyen jóvétehetik részleges megfutamodásukat. Ezzel szemben a skythák a VI. 2. szerint csak egyetlen hadisorba sorakoztak.

Ez azonban csak a polemikos-hadi sustasis-ra, a harczy taxisra, a hadirendre, a csapatoknak a csatára való felállítására, a hadsoroknak a csata esélyeire való gondoskodással alkalmazott, tehát tervszerű alakzatára vonatkozik és értendő, nem pedig a csatavivás módjára.

Ezt a skytha népek csatavivási módját magát, Maurikios IV. fej. «a skytha lesvetésről» (peri skuthykés enedras) czimű 2-ik cikkelyében írja le, melynek a helyes szövegét épen Gyomlay állapította meg. «*Mások a sereg kisebb részét állítják lesbe. Az előre állított csapatok a támadás után szándékosan megfutamodnak. Midőn a rendetlenül utánuk nyomuló ellenség elhaladt a lesben álló csapatok mellett, ezek előrohannak és hátba kapják az ellent. Az elől szándékosan futók a megállapodáshoz képest visszafordulnak s bezárják az ellenséget. Így tesznek általán a skytha népek.*»

Gyomlay ismételten hangsúlyozza, hogy Maurikiosnál a «skytha» név «általános, gyűjtő értelmű szó mindenféle északi népek» jelölésére, kiemelvén, hogy még a gótokat is skytháknak nevezi. Ezeknek a népeknek a hadiszokásai Maurikios XI. 3. szerint nagyon megkülönböztetendők lévén az avarokéitól és a turkokéitól, vagyis «a skytha népek nem lévén egyforma hadiszokásuak,» Leónak nem volt joga Maurikios skythái helyébe turkokat tenni. Így szól Gyomlay s a Maurikiosnál egy másik helyen (II. 1.) említett török-avar többsoros hadrendnek Leó által a turkok felemlítése nélkül történt átvétele (XII. 7.) legtermészetesebb magyarázatául azt tartja, hogy az avar-török hadirendet Leó korában a bulgárok és turkok (már) nem ismer-

ték. «E magyarázat szerint megdől az a felfogás, mely Leó adatainak csupán azért tulajdonítana hitelt, mert feltehető, hogy az összes északi nomád népek hadirendje századokon át egyforma volt s ezért a Maurikios avarjaira vonatkozó adatok a Leó turkjaira is érvényesek lehetnek.»¹

Gyomlayval szemben, a kinek a haditaktikán kívül egyéb megállapításait magam is osztom, ebben csatlakozom ezen általa is lehetőnek tartott felfogáshoz.

Gyomlay sem fogja tagadni, hogy Maurikios, a ki ismeretve mindazoknak a népeknek a hadiszokásait, a melyek az ő idejében a rómaiakat háborgatták, a melyeknek hadiszokásait ismerni tehát érdekükben állott, a második ellenséges népcsoportként a skythák s ezek közt mint legveszélyesebbnek, a többinél mélyebb hadsorú avaroknak hadiszokásait ismerteti, noha az alatt a gyűjtőnév alatt az összes északi népeket érti, a mikor ennek daczára a XI. 3. cikkely címéül mégis azt írja «skytha népek, vagyis az avarok, turkok s a hozzájuk hasonló többi hunfajta népek,» akkor nem az összes északi népeket érti, a mint nem is értheti pl. sem azokat, a kik a rómaiakra nem voltak veszélyesek, sem a gótokat, mert ékalakú hadirendjök volt, hanem az északi lakók közül csak a birodalomra veszélyes hun fajta, vagyis ugor-török-tatár népeket; tehát gyűjtő, de szűkebb értelemben használja a skytha nevet.

E hunfajta népekről pedig a fentiek alapján igenis mondhatjuk, sőt kell mondanunk, hogy ha az avarok és turkok hadirendje előrelátásból és óvatosságból 2—3 soros volt is, hadiszokásaik legfontosabbika, a haditaktikájuk egyforma volt, még pedig az, a melyet Maurikios a IV. fej. 2. cikkben írt le.

Ha Maurikiosnak ezt az elméleti szabályát összevetjük az orosz őskronika 1099-i csataleírásával, első tekintetre feltűnik, hogy a *palóczok* a peremyśli csatát teljesen úgy vívták meg, mint a hogy Maurikios IV. 2. szerint a skytha népek szokták.

Hogy a *besenyők* harcmodora ugyanaz volt, bizonyítja a valendari csatának Masudinál olvasható leírása. A négy turk király közül a csata másodnapján a besenyő király intézte a

¹ Id. m. 65—66. ll.

csatát, a ki a sereg jobb és bal oldalán több lovas szakaszt helyezett el. A jobb oldali lovasok a rumi sereg középhadára öntve nyilaik záporát, a baloldalra nyargaltak s akkor a balszárny szakaszai hasonló rohammal az ellenséges középhadra nyilazva, a jobb oldalról eltávozottak helyére léptek. A nyilazás folyton tartott s a lovassági szakaszok malomkerékhez hasonlóan forogtak. A turk hadsereg középhada, jobb és balszárnya ezalatt mozdulatlan maradt. A jobbról induló lovasok a rumi sereg balszárnyára nyilaztak, majd a középhadat vették célba s így érték el a balszárnyat. A balról előrohanó lovasság, hasonlóképen az ellenségnek előbb a jobb szárnyára, majd közepére lőtte ki nyilait s így jutott a jobbszárnyhoz. Ekképen a két oldal felől száguldó lovasság gyors fordulatai közt az ellenség középhada előtt kerülte ki egymást. A rumiak, látva, hogy soraik a folytonos nyilzáporban összezavarodnak, a turkok mozdulatlan seregére rohantak. A lovas szakaszok utat nyitottak. A turk sereg az egész vonalon erős nyilazással fogadta a feléje rohanókat, a kik futásnak eredtek. A lovasok kétfelől karddal estek neki a futamodóknak.¹

A *tatárok* harcsmódorát, a melyről Crænenbrœck szerint újabban több jeles francia mű jelent meg, Plan Carpin írta le 1245-ben. «Ha észrevették az ellenséget, feléje nyargaltak, 3—4 nyilat löve mindenik s ha látták, hogy nem tört meg, visszahúzódtak övéik felé, de csak azért, hogy az ellent a neki vetett lesbe csalják.»² Csaknem ugyanezen szavakkal írja le 1579-ben, azaz több mint 300 év múlva, tehát épen annyi idő múlva, mint a mennyi Maurikios és Leó között van, a csatavívási módjukat Báthory István követe, Broniovius Márton: «Mihelyt az elsők megpillantották az ellenséget, tettetett futásnak erednek, hogy annál könnyebben oda csalják, a hol lest vetettek néki. És így elnyomják. Ha ellenben azt látják, hogy az ellen

¹ M. H. K. 281—282. l.

² «Sitôt qu'ils découvrent l'ennemi, ils vont à la charge et chacun décoche 3 ou 4 flèches; s'ils voient qu'ils ne le puissent rouyre, ils se retirent vers les leurs; mais c'est pour se faire suivre et attirer ainsi l'ennemi dans l'ambuche, qu'ils out préparée.» Bergeron: Voyages . . . en Asie. Hágai kiadás. 1735. I. k. article 6.

számos, visszahúzódnak a zászlójuk alá, hadsoraik közé.»¹ Már pedig, a mint a tatárok megtartották oly hosszú időn át a harcsmódorukat, épen úgy megtarthatták a többi ugor-török népek. Ezek szerint immár bizvást állíthatjuk ezen egy-egy példából is, hogy ez a Maurikios IV. fej. 2. szakaszában leírt s a peremyśli csata leírásában konkrét példában is látott csatavívási mód az összes, nem északi, hanem hunfajta népek, vagyis uraltáji, kiválólag lovas népek *közös ősi taktikája volt*. Ezeknek a lóháton nőtt, lóhátról előre-hátra bizton nyilázó népeknek, kiknek a nyil és a kopja volt a főfegyverük, csak távoli csatavívási módjuk lehetett.

De meg kellett hogy legyen a lovaikról világszerte ismert araboknál is. Legalább a «láva» arabul félrevezetést, csalogatást, lesvetést jelent, ugyanazt, mint a byzanciaknál az «enkrumma» és «enedra». Már pedig a láva ma is megvan az orosz lovas-ságnál. Ha tisztán csak a chronológiát nézzük, valószínűbbnek látszik, hogy a hamarább szereplő hunfajta népektől vették át az arabok, mint fordítva. De vehették a byzanciaktól is, a kik kimutathatólag a skytháktól tanulták el. Maurikios a IV. 1. szakaszban a sereg nagyobbik részének lesbe állítási módját a szöke és más hadirenddel nem bíró népek ellen alkalmas mód-nak mondja. 970-ben a Bardas Sclerus vezérlete alatt a szláv, azaz szöke Svjatoslav ellen küldött görög sereg alvezére, János patricius a Svjatoslav seregében volt besenyők ellen alkalmazta és pedig sikerrel. A besenyők nem ismerték fel, bizonyára, mert a görögök nem nyilaztak.²

¹ Stritter, Mem. pop. III. 840., 841. l. «Postquam vero illorum primi hostem conspexerint, fugam simulant, ut eo facilius in turmas eas, quas insidiarum loco illi ponunt, hostem impellant, ac ea ratione eum opprimunt. Verumtamen cum exercitum hostilem numerosum illi conspexerint, ad agmino, ordines, et vexilla sua, tam facile et cito perveniunt.»

² Cedrenus ad 970, Stritter, Mem. pop. III. 810., 811. l. Bardas János patriciust küldte qui hostes simulata fuga in insidias pertraheret. János a pecsenyégékre bukkant, cumque . . . oblique recedens fugam simularet, Patzinacæ turbatis suis ordinibus instabant, spe fugientes subito omnes delendi. Romani modo agmine composito fugientes modo hostibus sese obvertentes ac præliantes ad insidias cursum tenebant, in quas medias ubi venerunt laxatis habenis effuse fugerunt. Patzinacæ dissipatis ordinibus

Az *avarokat* és az ő korabeli *turkokat* Maurikios a skytha népekhez sorolván, kétségkívül beleértendők azon skytha népek közé, a kik a IV. 2. szakaszban leírt harcmodort alkalmazták. A törökökről egyébként későbbi bár (829., 840.), de konkrét példánk is van, az anzeni csata, melyet az arabokkal együtt levetéssel nyertek meg a görögökkel szemben. «Heves küzdelem után, beszéli a krónikás, az arabok meghátrálnak s a görögök erélyesen üldözőbe veszik. Üldözés közben egyszerre a turkok nyilzápora borítja el a győzelmökben elbizakodottakat. A görög sereg megáll, zavarba jön. Ez alatt az arabok is megfordulva, nyilaikkal támadják meg a görögöket, a kiknek a veresége tökéletes.»¹

A dsagatáj és a szeldsuk törökök harcmodoráról nem ismerek tudósítást. Az osmanli törökök hadirendje is, meg csatavívási módja is, legalább a XV-ik században, mint azt Konstantin Mihály leírja,² teljesen más. De ha tudjuk azt a rendkívül sok szavukat a nyíl, az íjj és a nyilazás kifejezésére.³

promiscue eos sunt iusecuti. Sed ubi Bardas subito cum toto exercitu apparuit, re improvisa consternati, omnia persecutione, non quidem fugae, sed defensionis sese pararunt. Vehementi autem cum impetu Bardae exercitu irruente atque altera quoque a tergo phalange compositis ordinibus ingruente statim fortissimi quique Scythiarum ceciderunt et eo cum phalange alte dissipata cornibus Romanorum caentibus in medio deprehensi Patzinacae atque in orbem circumventi, non diu vim sustinuerunt, sed inclinata acie prope universi sunt occisi.

¹ Idézi Salamon id. m. u. o. 807. l.

² V. ö. Drakulics Pál, Konstantin Mihály török krónikája a XV. századból. Századok, 1876. évf. 422. l. — A törökök nagy esatákban mindenkor *egy teru* szerint helyezkednek el és harcognak . . . Példa reá Bajazet csatarendje Nikápolynál.

A törökök hadi dolgairól írt Thúry József «A régi magyar és török hadviselésről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. IV. füz., melyben forrásokat idéz a két nép egyező hadviseléséről. Hogy a magyar és a kisázsiai török hadviselés az 1-ső keresztes háború idején hasonlított, arra nézve Pauler (A m. n. tört. Szt. Istv. 139. l.) idézi Delpech művét: La Tactique au XIII. siècle, I. 360. l.

³ V. ö. Hammer-Purgstall, «Über Bogen und Pfeil, Gebrauch und Verfertigung derselben bei den Arabern und Türken.» A bécsi akad. Denkschriften IV. k. 1853. 1 34. l. a hol az íjnak 10, a nyilnak 11 különféle török nevét és fajtát említi fel.

lehetetlen, hogy ne a lávarendszer lett volna régebben az ő csatamódjuk is.

Az ural-altáji, ugor népeknek ezt a lávarendszerű csatavívási módját, mely addig is megvolt a kozák lovasságnál, 1912 elején az orosz lovasság számára kiadott Uj Gyakorlati Szabályzat az egész orosz lovasság számára rendszeresítette. Craenenbroeck Edgár vezérkari százados az említett szabályzat II-ik részének függelékében tárgyalta «lávát» ismertetve,¹ azt mondja, hogy a «láva» arab szó. Valószínűleg az araboktól vették át a mongol néptörzsek (!) és ez uton a kozákok is.

A láva nem jelent — ugymond — szabályokba foglalható működést. A lávához egyes századok rajba mennek át. Előtte járnak a sorakozva maradók, néhány szakaszból rendszerint századonként egyből-egyből álló zömnek, (tartalék, oroszul «majak») és sok oldalról közelednek az ellenséghez. De további magatartásukat nem szabályok határozzák meg, hanem úgyszólván minden harcossal saját belátása szerint működik. Alkalmas terepen a nyeregből leszállva, mások lóhátról tüzelnek. Túlerő elől, akárcsak Broniovius leírásában a tatárok, gyorsan és ügyesen elillannak. Saját «majak»-juk közeledésekor a kellő pillanatban annak arczéle előtt elvonulnak, kisebb ellenséges csapatokra alkalomadtán hirtelen tömörülve lecsapnak. Majd ismét rajba fejlődve folytatják az előnyomulást, zömüket leplezve, az ellenséget elől, hátul, oldalt zaklatva, cselvetve körötte az egész teret elárasztva. Természetes, hogy a lávajoktól körülvevett ellenfél alig tájékozódhatik, mikor az egész terep rajzik és hullámzik a valósággal rendszeretlenül mozgó lovasoktól. Az ellenfél elhatározását ugyancsak megnehezíti az egyre-másra következő cselvadás, a minden oldalról jövő fenyegetés. Ha ellenintezkedésből a saját zömét gyöngíti, már elveszett, mert a rajláncz mögött rejtőző «majak», mely csak erre lesett, talán nem várt irányból előbukkan, s döntő rohamot intéz. A rajoknak magoknak nem szabad bevárniok az ellenfél támadását. A cél el van érve, ha az ellenfél fordul s üldözőbe veszi őket.²

¹ *Magyar Katonai Közlöny*: 1913. évf. 15. l.

² *Id. m. uo.* 23—25. ll.

Craenenbroeck a saját részéről egészen helyesen s a *régi nélekezés szellemében* a láva ellen a *zártan maradást* ajánlja (Leó XVIII. 63. Ellenökre van . . . a zárt sorú s öket tömött egészben üldözö taxis).

A hunfajta népek ősi csatavívási módját röviden ugyan, de elég pontosan láttuk Maurikiosnál. A mai lávának az ismertetéséből kivehető, hogy a harcmodorban van ugyan tervszerűség, de azt szabályokba foglalni alig lehet. A *Maurikiosnál olvasható szövegben* tehát úgyszólván *csak a legszükségesebb mozdulatok, a húnfajta népek csatavívási módjának úgyszólván a typusa van feltüntetve*. Egyébként a terep, a nyilazást befolyásoló időjárás, az ellenség és egyéb tényezők okvetlenül befolyással voltak arra, hogy a csatavívás módja azon a lényegen kívül, a mely mindannyinál közös volt, bizonyos részletekben ezen tényezőkhöz képest módosuljon. Így pl. az avarok hadirendje többes lévén, melynek csak első sora intézte a színleges futást és utáncsalást, a többi sor, mert a közrefogást a lesbe allított csapat hajtotta végre, azalatt tétlenül tartalékban állott, mint a valendari csatában a középhad és a két szárny, a peremyšliben az oroszok. Ha az ellen hadrendje is több sorból állott, mint pl. a 955-iki csatában a németeké, s valamennyi sor utána rohant a színleg futóknak, ezek és a lesben állók a közrefogás után akkor sem bírtak vele, ha nem zártan rohant, hanem sikerült őt a nyilazással megbolygatni. Hogyan alakult ilyen esetben a csata, nincs módunkban kideríteni, mint igen sok más kérdését és esélyét ez ősi taktikának. A tatárok, ha az ellenfél tülerös volt, visszavonultak soraik közé. Broniovius már nem mondja, mi történt aztán. Hanem tudjuk, hogy a tatárt nem lehetett csatára kényszeríteni, csak a mikor ő akarta. A magyarok is a tülerőben levő Berengár ellen strategice vették fel a küzdelmet, míg a Brentánál alkalmazhatták hadi taktikájukat. Itt már három oldalról rontottak az ellenre, még pedig a pihenőre. A ménfői csatában két oldalról félkörben akarták az ellent körülfogni. A 955-iki csatában meg egyik felük épenséggel megkerülve az ellent, annak hátában támadott. Szóval a közrefogás is módosult a szükséghez képest. Ha az ellennek szintén csak egy sora rohant a színleg támadók után s tartalékja maradt, kérdés, hogyan vívta

a csatát a két tartalék? A peremyśli csatában ez volt az eset. De erre nézve nem ad felvilágosítást a leírás.

Az egysorú taxissal bíró skytháknak természetesen ez az egy sora végezte a színleges futást, tartalékja nem volt, de azért a csatájuk ép oly tervű volt, mint a többsorúaké. Szóval a részletekben annyi változat volt, mint a lāvánál. Némi magyarázattal szolgálnak ezek ismeretéhez Maurikios, illetve Leó fent idézett többi cikkelyei. Így azok is, melyekben elő van adva a védekezési mód. A skytha népek könnyű lovasok lévén, a kik lóhátról visszafelé is hihetetlen ügyességgel kezelték a nyilat, természetesen csak távoli vívási módot alkalmazhattak. Ellenökre volt tehát a kézi tusa, a közletről való hadakozás. A kettő, bár jól képzelhető egymással kapcsolatban, úgy, hogy a nyilazás, vagy kopjavesítés vezeti be a csatát, a közrefogás után pedig kard dönti el a csatát, mégis a távolról való nyilazás kizárja a közeli rohamtámadást. A lovas sereg be sem várja az ilyen támadót; védekezni ellene csak két módon volt lehetséges. Zárt sorban, nem pedig bomlottan, rohanni a színleges futásban levő csapatnak, vagy pedig a lāvarendszerű taktikát követni. Ez utóbbi esetben az előbb támadó fél volt előnyben.

*

Megismerve a lāvát, a lovas skytha népeknek ezt a sajátos ősi harcsmódot, áttérhetünk a honfoglaló magyarok, Leó császár turkjai, csatavívási módjának a vizsgálatára.

Gyomlay megemlíti Leó XVIII. 41. cikkelyét, de átsiklik rajta. Ő ugyanis «dolgozásmódjának a beható vizsgálata alapján sokkal kevesebbre becsüli a bölcsnek nevezett császár szakértelmét, semhogy feltenné róla, hogy egyáltalán tudta, megvolt-e az avarok többes hadirendje az ő korában a bulgároknál és a turkoknál is?»¹ Két példát is hoz fel annak a bizonyítására, hogy Leó nem tapasztalataiból, hanem csupán csak olvasmányaiból merített, s hogy a földolog előtte nem az idegen hadiszokások hű ismertetése, hanem az, hogy a forrásaiban talált útmutatásokat valamiféle formában lehetőleg mind belegyömöszölje a

¹ U. o. 66. l.

maga compilatiójába.¹ Elismerem, hogy Leó Maurikiosnak az avarokról és az ő korabeli turkokról való adatait teljes egészükben, és hozzá következtelenül átvitte a maga turkjaira, illetőleg bulgáraitra, mintha ezekre teljesen ráillett volna mindaz, a mit 300 év előtt Maurikios az avarokról és turkokról írt, de azért mégsem szabad azt állítani Leóról, hogy a magyarok hadirendjét és csatavívási módját sem ismerte volna. S bármennyire érthetetlennek, sőt paradoxnak tetszik is az, hogy Leó, a ki ismerte a magyarok és bulgárok hadirendjét és harcsmódját, mégis Maurikiosnak 300 évvel előbb, az avarokról és az akkori turkokról írt tudósítását szabta reájok, és pedig következtelenül és önmagának is ellentmondva, azért ez mégsem változtat a 41. cikkelyben írt állításainak a valóságán. Leó nem hazudhatott akkor, a mikor azt írja: «ismételten volt alkalmunk kellő megfigyeléseket tenni, midőn őket . . . használtuk a . . . bolgárok ellen . . . Miután császári hajórajunk átszállította őket az Istroszon . . . három csatában teljességgel diadalmaskodtak a bolgárok seregén».²

Ezzel nem ellenkezik Leónak az a mondása, hogy: «sem nem szomszédaink, sem nem ellenségeink», azaz nem azért írta le, a mit róluk írt, mintha velők hadakozni fogna, sőt ez a mondas nézetem szerint inkább mellette szól. Leó korában a turkok Eteközben Byzanczra nézve a bulgárok mögött laktak. Leónak tehát igaza volt, hogy «nem szomszédaink». De épen, mert a bolgárok hátában nagyon is felhasználhatók voltak ezek ellen, mint a hogy utóbb a besenyők a magyarok ellen, a görögöknek nagyon is érdekökben állott ismerni a magyarok hadirendjét, haderejét, hadi taktikáját, hogy tájékozva legyenek, mennyiben felhasználhatók a bulgárok ellen. Ez volt Byzancz ismeretes politikája. Leónak tehát érdeke volt ismerni a magyarok hadidolgait, meg alkalma is volt azokat megismerni.

Leó eljárásának, hogy aztán mégis nem a saját szavaival írta le a magyarok és bulgárok hadirendjét és harcsmódját, hanem sokszor értelmetlenül az avarokét és turkokét másolta le

¹ U. o. 66—67. ll.

² Leó 41. §. MHK. 31. l.

s ezt sem híven, annak valamelyes más oka kell, hogy legyen, nem pedig Leó henyesége, könnyelműsége és hiúsága. Azt csak mégsem lehet állítani, kissé mégis túlozva lenne, hogy Leó, a ki a magyarokat felhasználta a bulgárok ellen, tehát nagyon érdekében volt, hogy pontos megfigyeléseket tegyen, s alkalma is volt hozzá, csupa írói hiúságból és kényelemből teljes valótlanságokat írt vagy iratott volna össze róluk. Maurikios taktikáját épen ezért használta forrásul, bár 300 év előtti népekről írt, mert a 300 év alatt más taktikát nem írtak, és mert tapasztalta, hogy a magyarok úgy harcolnak, mint a Maurikios avarjai. A bulgárok csak az avarok és a magyarok közötti időben voltak veszélyesek Byzanczra.

A magyarok Etelközbe jöttével ez a veszély ellensúlyozható volt — az ő segélyökkel. A mily veszélyesek voltak tehát a bulgárok, olyan fontosak a magyarok. Sőt ezek hadierejét s értékét még jobban érdekében állt Byzancznak ismerni, hogy meg tudja ítélni, használhatók-e s mennyiben a bulgárok ellen? Erre egyetlen nép sem volt alkalmasabb, mint a bulgárok mögött lakó magyarok. Simon idejében már nem voltak a bulgárok oly vadak, nem is oly erősek, mint Asparuch és Kuvrat alatt. Simont félelmissé tette, hogy Byzanczban nevelkedve, ismerte a görögök hadierejét s minden haditudományukat, és a tehetsége. Akkor lett volna értelme egy oly hadi taktikának, a mely az ő hadászataikat is megismertette volna. Salamon hiszi is, hogy Leó atyja, Bazilius taktikája még nem ismeretes,¹ de már ez is késői lett volna. Az előbbi császárok azonban nem voltak tudománykedvelők.

De további oka annak, hogy Leó átírta Maurikiost, csakis az lehetett, s nem más, hogy a magyarok és a bulgárok jól ismert *harczmodorát* megegyezőnek találta az avarok és a turkok s más efféle hunfajta népek Maurikiosban olvasott *harczmodorával*.

Az aztán más kérdés, miért vitt át *mindent* a magyarokra, a mit Maurikiosban talált az avarokról és a turkokról. Gyomlaynak igaza van, hogy akkor a két nép között nincs különbség,

¹ Id. m. u. o. 4. l.

ha annyira egyezett volna, mint Leó írja, s Leónak igaza volna. Ám ne feledjük, hogy Leótól, a ki Maurikiosnak utána mondja, hogy a birodalmat fenyegető népek hadakozási módját akarja leírni, helyénvaló a mentegetődés, hogy a magyarokról ír, holott nem is szomszédok, nem is ellenség, sőt inkább felhasználható nép. A bevezetés szerint *csak a haderő s a hadviselés megismertetése a mű célja*, a mint a 41. cikkelyben írja is, hogy «a turkoknak milyen az ő parataxisuk s milyen az ellenök alkalmas», s aztán mégis azt mondja pl. a 44. cikkelyben, hogy «szólni fogunk tehát a *politikai szervezetükről*», a 60-dikban, hogy «ezek a turkok *jellemvonásai*», a 74-dikben, hogy «ez a turkoknak harezzi és *általános viselkedése*». Ezeket a *nem hadidolgokat* nem lehet elfogadnunk, s nem is szabad, mert bár hunfajta nép volt a magyar, viselkedésre, de különösen jellemre másnak kellett lennie.

Gyomlaynak a tétele tehát nézetem szerint úgy fogalmazandó, hogy *a míg ezek nincsenek bizonyítva, addig Leónak ezekre nézve tett észrevételeit nem fogadhatjuk el. A hadidolgokra vonatkozó tudósításait ellenben, bár ki vannak írva, igenis el lehet, és, a mit más adatokkal is igazolni tudunk, el is kell fogadnunk.*

Mivel pedig a lávarendszerű csatavívási mód, a lesvetéssel összekötött távoli harc, a hunfajta népek közös harezmodora volt, mint az avarokról, turkokról, besenyőkről, palóczokról, mongolokról bebizonyítható, bizvást feltehetnők és állíthatnók, még ha Leó műve nem is állana rendelkezésünkre és a magyarokról semmi más adatunk sem volna, egyedül azon az alapon, hogy ők is azon népek fajából, azokkal törzsrokon lovas, nyilazásban annyira kiváló nép volt, hogy az olaszok azt a mondatot vették be a létániába, hogy «a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket», — hogy ha nem is minden hadiszokásuk, de *a hadirendjük ugyanaz*, t. i. többes, erősebb, és *a csatavívási módjuk is ugyanaz volt, mint a többieké*. Nincs reá okunk, sem adatunk, hogy épen csak a magyaroké lett volna, és miért lett volna más, mint a többi hunfajta vagy rokon skytha népek hadi taktikája, a csapatok kisebb részének «enkrumma» és «enedra» leshelyre való állítása, a taxis, a hadrend első sorá-

nak színleges megfutamodása, hogy az ellenséget a leshelyen levő csapatokon túl csalja, a futók visszafordulása, az enkrumma és enedra csapatokkal való bezárása, vagy pedig az ellenség hadrendjének darazsak módjára való körülropködése, nyugtalanítása, megbolygatása, megzavarása, nyilözönnel való elborítása, a mai orosz láva.

Ha tehát Gyomlay azon kérdésére, vajjon Leónak is elhihetjük-e, hogy az ő korában a bulgárok és a magyarok kivételes hadiszokású skythák, még pedig *teljességgel ugyanolyan* szokásúak voltak, mint 300 évvel ezelőtt az avarok és a törökturkok, mi is tagadólag felelünk s azt mondjuk is, hogy *összes hadiszokásaikra* nem lehettek egyek, hiszen a közös csatavívási módban is voltak eltérések, de már azt a kérdését, vajjon Leó ilyenformán jellemzi vala őket akkor is, ha Maurikios művét nem ismeri, nem csak azt mondjuk, hogy valószínűleg, hanem bizonyára. *Mert ismerte s mert ilyeneknek tapasztalta őket.* Nem a Leót elfogadóknak kell bizonyítaniok, hogy a magyarok és a bulgárok hadirendje és csatavívási módja egyforma volt s megegyezett az avarokéval s a többi hunfajta, skytha népekével, hanem Gyomlaynak kell bizonyítania, hogy más volt. Ha ez sikerül, akkor igenis el kell vetnünk Leót, ellenkező esetben meg kell tartanunk. Mert ezenfelül igazolhatjuk is.

A régi magyar, vagyis a vezérek korában használt hadi taktikát alkalmazták őseink a 907-diki ennsburgi, a 910-diki augsburgi győztes és a riadei és a lechmezei vesztett csatákban.

Már Leó császár írta, hogy ellenökre van a zárt sorú, őket tömött egészen üldöző lovas taxis. A riadei csatát Madarász Henrik nem azzal nyerte meg, hogy ő is könnyű lovasságot állított velök szembe, hanem, hogy a színlelt futásban levőknek nem a nyilazástól megbontott, hanem *zártan* maradt hadrenddal nyomult utána.

A Lechmezőn a németek megkerülése és bezárása sikerült, de a csata azért mégis elveszett, mert a német hadrend háta mögé került magyar csapat nem működött össze a németek homloka előtt maradt csapattal. A németek hátulso három hadsorát, a cseheket, svábokat és szászokat tönkreverő magyar megkerülő és a homlokon tétlenül álló csapat közt már csak Ottó

és Konrád 1—1 = 2 hadsor állott. Ekkor a hátulsó sor Konrád parancsára arczélt változtatott és szembe került a hátsó magyar csapattal, a homlokon pedig Ottó szemben maradt az ott tétlenkedő magyar csapattal. Az egymásnak háttal álló két német hadsort a mindkettővel szembenéző két magyar csapat még mindig tönkreverhette volna, de a homlokon álló magyar csapat csak akkor kezdett támadni, a mikor a hátulsóval szembe került Konrád már megverte ezt.

A honfoglaló magyarok e két győztes és két vesztes csatájának leírásaiból határozottan megállapítható, hogy a négy csatában a *Maurikios-féle líva hadi taktikát* alkalmazták. Azt hiszem tehát, hogy Leónak azon részei, melyekben a magyarok hadi taktikájáról szól, igenis elfogadhatók. Hogy a két utóbbi csatában ez a fölényes taktika nem vált be, szintén Leó erre vonatkozó tudósítását igazolja.

A többi részekre nézve, melyekben politikai szervezetöket, jellemöket s egyéb szokásaikat írja le, áll Gyomlay ítélete. Hogy aztán ezek a részek is értelmetlenül vannak átvéve, az lehet részben a szerkesztők hibája, ha úgy készíttette velök, és lehet a mai kéziratok leíróié is. Miért vette át *ezeket* is, mikor saját szavai szerint (XVIII. 41.) csak az ő taxisukat és az ellenük alkalmazandót akarja leírni s csakis ezt volt alkalma megismerni s ezekben nem is egyezhettek Maurikios avarjaival, arra nézve sem az írói hiúság nem elég magyarázat, sem az éleselméjűség hiánya, mert hiszen maga Gyomlay megengedi, hogy a 41. fejezetre routine-nal megy át, sőt, hogy volt érzéke a tényleges viszonyok iránt is. Erre nézve az a hitem, hogy csak a turk név lehet az egyetlen helyes magyarázat. Az ő idejében ez a név volt használatos a magyarok elnevezésére. Ezt a nevet találta Maurikiosnál. Azt azonban nem tudhatta, a mit mi tudunk, hogy a Maurikios turkjai mások. S hogy ezt nem tudhatta, annak sem nem könnyelműség, sem nem butaság az oka.

*

Megismervén ezekben a régi magyar hadi taktikát és megállapítván, hogy ez teljesen azonos volt azzal, a melyet az 1099-diki peremyšli csatában a palóczok oly fényesen alkalmaztak

ellenök, minden bővebb magyarázat nélkül kitűnik e csatának fentemlített hadtörténeti fontossága, hogy t. i. tényleg határt jelöl taktikánk történetében, a mennyiben megállapítottnak kell vennünk, hogy őseink ekkor már nem ismerték a régi lávarendszerű harcsmódot. Ez ellen felhozható az az alaposnak tetsző kifogás, hogy ez egyetlen csatából legalább is merész dolog azt az általános tételt felállítani, hogy a magyarok már akkor nem ismerték, annál kevésbé alkalmazták a régi taktikájukat. Hogy tehát állításunkat beigazoljuk, vizsgáljuk meg a 955 és 1099 között vívott ütközetekben alkalmazott taktikájukat.

1146-ig egy csatáról sem tudjuk kimutatni, hogy közelről, szálfejevel vívtak volna, viszont *egyetlen lávarendszerűt* sem ismerünk. Legalább nem maradt oly leírásunk, melyből akár egyiket, akár másikat világosan fel lehetne ismerni.

Az augsburgi vereség után nyugat felé meg is szűntek a hadjáratok. Kelet felé tettek még néhány kisebb jelentőségű becsapást, de az ezek során vívott ütközetekről nincsenek leírásaink. 991-ben, ha igaz, a bajorok verték meg őket, de erről sem maradt bővebb tudósításunk.

Szent István korában a német birodalom támadt hazánkra, de a német hadakat Szent István és Endre korában Béla stratégiával győzte le. A nyilazás még szerepelt, hiszen 1050-ben például Hainburgnál olyan nyilazást zúdítottak a németekre, hogy egy sátoron kétszáz nyilat találtak. Henrik következő évi negyedik hadjáratában a bodajki támadás alkalmával oly sűrű nyilazással rohanták meg a németeket, hogy ezek pajzsokkal fedett gödrökben kerestek menedéket. A ménfői csata is nyilazással kezdődött, de a szél a nyilazni kezdő magyarok szemébe fujta a port. A nyilazás maga ugyan arra mutat, hogy szálfejevel vívott csatájuk még nem volt, de régi harcsmódjuk alkalmazásának a bizonyítására nem elég. Koppány ellen már az idegen származású Vezzelin vezette István seregét, a ki bizonyára nem a régi magyar harcsmódot alkalmazta. Akkor már királyi katonákból és a nemességből álló kettős serege volt az országnak. Ez a körülmény szükségszerűleg akadályozta, ha ugyan nem tette teljesen lehetetlenné a régi harcsmódor sikeréhez okvetlenül megkívántató feltétlen összműködést.

Endre, Salamon, Szent László csatáiról sem vagyunk képesek kivenni a szüksézáví tudósításokból, távolról, de les nélkül, vagy pedig közelről, szálfegyverrel vívott csaták voltak-e? A nyílázás az előbbire vall, a mogyoródi csatában használt hadirend közép-, jobb- és balszárnnyal, szintén lesbeállított csapat nélkül, kézíítására mutat. Egyébként a ménfői csatán kívül nem is voltak nagyobb szabású ütközetek.

Mindezekből kitűnik, hogy őseink 955-től 1099-ig, noha a nyílázást megtartották, az ősi taktikától valóban elszoktak és 955 után *egyetlen* igazolható esetben sem alkalmazták. Salamon azt mondja ugyan, hogy «a régi magyar harcsmódor és így a hadirend is legkisebbet sem változott Szent István alatt (712. l.), a mi ellentmondásban van azzal az állításával (808. l.), hogy a magyar taktika az európai érintkezés által nem fejlett tovább, hanem mindinkább elfajult», mégis azzal végzi művét, hogy «a megtelepült élet több más körülménnyel együtt nagyon befolyt arra, hogy a magyar harcászati jelességből mind fegyverei kezelésében, mind taktikájában sokat veszítsen», a mit tényleg több jelenségből megállapíthatunk. Így pl. kétségtelen, hogy a fegyverzet 1040 után megváltozott.

Imént elhunyt nagyérdemű régészünk, Hampel József «A honfoglalási kor hazai emlékei»-ről írott nagy munkáját annak a magyar haditörténetben nagyfontosságú ténynek a megállapításával végezte be, hogy «a honfoglalók *hadifelszerelése* — a legszembetűnőbbben a kard és a kengyelvas — a magyarság *músfélszázados* ittléte után aránylag hamar átváltak».

De nemcsak a fegyverzet változott, hanem, a mint ismeretes, maga a *sereg*, a katonaság is. A sereget illetőleg ismert dolog, hogy Szent István óta volt a király hada és a nemes ősök utódai. Amaz idegen elemű, nem is ismerhette a régi magyar taktikát, ezek meg már nem éltek gyermekkoruktól a hadiéletnek, mint őseik. Különösen nyílázni és tömegben összevágóan működni, gyakorlathány miatt nem lehettek képesek. Ezért a *hadi taktikának* is szükségképen meg kellett változnia. A harcsmódnak, a régi magyar hadi taktikának ezt a változását figyelemre eddigelé elég kevesen méltatták.

Egyik haditörténetírónk, Olchváry Ödön, a muhi csatáról

szólva, azt állítja, hogy «a XI. század elejétől, Szent István uralkodásától fogva a magyarok ősi harcmodora, a nyilharcz, mindinkább kiszorult a gyakorlatból, s nyugati harcmodor származott be hozzánk, elannyira, hogy a XIII. század első felében a magyarok a döntést szálfegyverrel kézitusában keresték a lovagok harcmodora szerint». Fel is hozza, bár csak jegyzetben, a magyar-serb csapatoknak 1150-ben a görögökkel és a magyaroknak 1151-ben a halicsiakkal vívott csatáját, melyekben a magyarok szálfegyverrel kézitusára keltek.¹

E két csatának, sőt háromnak, mert már 1146-ban a leerefeldi vagy lajtmelléki csatát is kézitusával vívták, szálfegyverrel való vívása tényleg igazolja, hogy a nyugati, a lovagi harcmodort eleink nem is a XIII. század elején, hanem már a *XII-dik közepén* alkalmazták.

A kézítusa mellett a nyilazás megmaradt. A XIII. század második felében az osztrák Enenkel és a stájer Horneck egyaránt írják, hogy úgy az osztrák, mint a stájer lovagok panaszkodtak a nyilazó magyarokra, hogy nem lovagokhoz illő «messzeszálló nyilaikkal» esüffá teszik őket, a kik kézitusához vannak szokva.² De hogy a nyilazást a kézitusával együtt s miként alkalmazták, arra nincsen adatunk. Viszont azt sem tudjuk igazolni, hogy a nyilazást 1146-ban a régi harcmodó szerint alkalmazták volna.

Az az állítás, hogy őseink régi harcmodorukat, melyet Szent István óta kezdtek elhagyogatni, 150 év múlva már nem is alkalmazták volna, eddigelé sem Olchvárynál, sem másutt nincsen igazolva. Példákkal csak annyi volt igazolható, hogy a nyilazást még a XIII. század második felében is ismerték és hogy 1146-ban már kézitusára keltek.

Azt, hogy az egykori magyar hadi taktikát a lesvetéssel, visszafordulással kombinált lóhátról való tömeges nyilazást, az ellenséges soroknak körülzajlását és nyilazással való megbontását, melyről nem tudjuk kimutatni, hogy 955 után használtak volna, 1099-ben már nem ismerték, épen ez a perемыšli vereség

¹ Századok, 1902. 321—323. ll.

² Meynert id. m. 42—43. ll.

igazolja. A palóczok nyilazásáról fel kellett volna ismerniök ezek szándékát, ha egyáltalán tudták volna még a régi harcsmódot, hiszen a nyilazást még a XIII. században is alkalmazták.

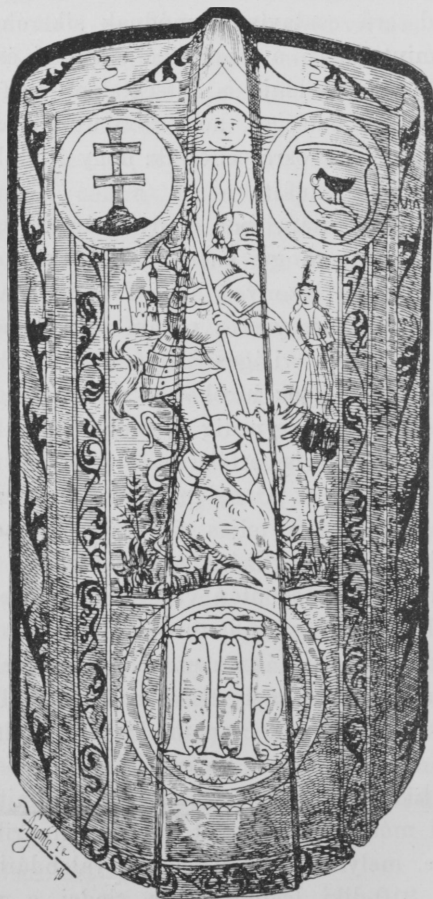
Mivel tehát a 955-től 1099-ig vívott csaták egyikéről sem lehet kimutatni, hogy a régi taktika szerint vívták volna, mivel továbbá a fegyverzet is változott, a szabadon járó ősök Szent István óta mind állandóbban megtelepülő utóda, a nemesség sem, de a királyi várkatonaság sem érthette el a nyilazásban azt az ügyességet, a tömegeknek azt a feltétlen együttműködését, mely a lóvarendszerű csatavívási módnak sikeréhez feltétlenül szükséges, valamint, hogy a hazánkba telepedő és kézitusa-hoz szokott német lovagok példája is kétségtelenül befolyást gyakorolt eleinkre, igenis lehetséges, hogy 955 után elszoktak a régi rendszertől, és így bizonyosra vehetjük, hogy 1099-ben már nem ismerték fel és nem használták.

Mivel pedig 1099 után, bár a nyilazást megtartották, de nem tudjuk kimutatni, hogy a lesvetéses harcsmódot alkalmazták volna, ellenben bizonyos, hogy 1146-ban már kézitusa-ra keltek, a melynél a szálfe-gyveres roham a fő, ennél fogva, noha az 1099-iki az egyetlen világos példánk arra, hogy a saját harcsmódu-ruk szerint verték le őket, a mi csak úgy lehetséges, hogy nem ismerték fel, még pedig egyesegyedül és tisztán azért, mert már egyáltalán nem ismerték, igazoltnak kell tartanunk azt az állításunkat is, hogy ez a régi magyar harcsmódot alkalmazása folytán bekövetkezett teljes veresége Kálmán királynak tényleg határt jelöl hadi taktikánk történetében.

Mindezek megállapítása után végeredményül kimondhatjuk, hogy az avarok, a VI. századi turkok, a bulgárok és a magyarok hadirendje többsoros, azaz szélesebb, mélyebb volt, mint a többi hunfajta népeké, a mely csak egy sorból állott, — hogy mindezen népek hadsora-inak csapatai kis közök által voltak elválasztva, azaz a hadsorok meg voltak szakgatva, — hogy a magyarok régi taktikája azonos volt a többi hunfajta népekével, ez a csatavívási mód pedig az volt, melyet Maurikios a IV. 2. szakaszban ír le, melynek alkalmazása a valendári, az anzeni, az ennsburgi, a 910-diki lechmezei, a riadei, a második lech-

mezei és a peremyšli csaták leírásaiból látható; továbbá, hogy ezt a módot a magyarok 955-ben alkalmazták utoljára, 1099-ben már fel nem ismerték, jeléül, hogy akkor már nem ismerték, s végül, hogy 1146-ban már kézitusával vívtak. A nyugati lovaknak ezt a kedvelt csatavívási módját alkalmazták azután 1150-ben, 1151-ben s minden későbbi csatájukban, bár a nyílazást is megtartották. Elhagyták a saját fölényes taktikájukat s átvették a nyugat alantabb álló taktikáját.

Dr. HODINKA ANTAL.

Álló paizs, Mátyás király czímerével. A fekete sereg felszereléséből.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖK HADJÁRATAI.

(Második közlemény.)

A Hunyadi János származását és főbb török hadjáratait elbeszélő részek forráskritikai méltatása.

Azt a rövid értesítést szándékozom jelen dolgozatomban kritika tárgyává tenni, melyben Chalk. egy szép mondát beszél el Hunyadi János fiatal koráról, azután pedig a nagy hős hat híres török-ellenes küzdelmének: a Mezid bég és Sehabeddin hadain nyert győzelmének, a hosszú-, várnai- és rigómezei hadjáratnak, valamint Nándorfehérvár 1456-iki dicsőséges felszabadításának az előadását. Könnyebb kritizálás szempontjából a Mezid-bég vereségéről szóló előadás bírálata megelőzi a Hunyadi-ról szóló mondátét.

a) *Mezid bég beütése Erdélybe.*

Hunyadi első híres, nagyobb győzelméről Mezid bég felett tud Chalk., de csak keveset; ez a hadjárat is általában a kor sok tisztázatlan eseménye közé tartozik. Böven csak a magyar források írnak róla, a törökök, mint vereségeiket legtöbbször, épen csak hogy megemlítik.

Chalk. előadásának bírálatánál támaszkodhatunk 1. a magyar kútfőkre, Thuróczira és Bonfiniusra,¹ illetve csak az elsőre, mert Bonfinius az ő elbeszélését írta át szokásos terjengőssége szerint;² 2. a török források közül a «Tevárikh»-ra és Szeádeddin értesítésére.³

¹ Thuróczai i. m. 249. l.; Bonfinius i. m. 457. l.

² L. Helmár 29. l.

³ Tevárikh 18. l.; Szeádeddin 132. l.; Leunclavius «Historiæ» 509., 555. l. «Annales» 37. l.; Engel «Geschichte von Ungarn» III. 52. l. Mezid betörésénél idézi Dukast, de tévesen, az a hely (206. l.) Murad 1438-iki beütésére vonatkozik.

Ha ezeket a forrásokat összehasonlítjuk, előadásukat nemcsak különbözőnek, hanem sok tekintetben ellentétesnek fogjuk találni s Chalk.-é sok tekintetben különbözik valamennyiükétől. Szerinte ¹ Murad, a mint karamán-hadjáratából visszaérkezett, Mezetet, Európa béglerbégjét (*Μεζέτην τὸν τῆς Ευρώπης αὐτῶ ἀρχαγγέλων*) Erdély (*Ἡαιονοδακία*) pusztítására küldte. Ez az európai sereggel, azábokkal és szipahikkal átkelt a Dunán s Erdély metropolisát, Szebent (*τὸ Σεβνίον*) fogta ostrom alá. itt ütve tábort. Azonban ostrom közben, ágyúgolyótól találva elesett a török vezér s mikor serege sietve át akart takarodni a Dunán, az összegyülekezett erdélyiek még tartományukban érték az ellenséget, sokat megöltek közülök, a többit a Dunáig üldözték.

Ezzel szemben egészen másként adja elő a történetek Thuróczi. Szerinte az elbizakodott törökök egy vajdájuk, Mezech bég vezetése alatt, «per terram transalpinam» betörnek Erdélybe. Hunyadi, ki kevéssel előbb jött ide, képtelen seregét elég gyorsan összeszedni s Gyulafehérváron gondolkozik a teendőik felől. Mikor az ellenség pusztítását látja, nem tudja tartóztatni magát s a város püspökével kitörnek; Szent-Imrénél lesbe csalják őket, a püspök is elesik, Hunyadi pedig kénytelen menekülni. Mezech bég most elbizakodva gondtalanul pusztít Erdélyben, azonban János vajda közben azon részek egész katonaságát összeszedve követi az ellenséget. Felhasználva kémei híradását, hogy a bég csak az ő életére tör, Kemény Simonnal fegyverzetet cserél, ennek önfeláldozása árán fényes győzelmet arat, a futók között megölik magát Mezech béget és fiát is.

Világosan látszik a két elbeszélés tartalmából is, hogy teljesen különböző felfogásokkal, egymásnak ellenmondó verziókkal állunk szemben. Nemesak a két előadás közötti közvetett vagy közvetlen kölcsönhatás van kizárva, hanem még az is, hogy Chalk. esetleg magyaroktól hallott volna erről a hadjáratról. Más nyugati nemzet írójánál nem találjuk nyomát a hadjáratnak.

A török írók ismét más változatot nyújtanak. Szeád-eddin nem tud arról, hogy Erdélybe is beütött Mezech bég, szerinte

¹ 253. l.

csak Oláhország pusztítására küldi őt Murad s mikor itt első győzelme után serege rabolni van, maga a dözsölésnek adja magát, a magyar segélycsapatok s az oláh vajda tönkre verik seregét, őt magát is megölik. A «Tevárikh» szerint Murad szultán Mezid béget rablóportyázásra küldte. Ez pedig Oláhországon keresztül Magyarországra ment, de nem lévén szerencséje, vereséget szenvedett. Míg tehát Szeád-eddin elbeszélése egyenesen ellenmond több tekintetben a Chalk.-ének (Oláhországban történik a vereség, az oláh vajda segélyével stb.), a «Tevárikh» értesítése nagyon semmitmondó. Valami rokonvonás azonban mégis van Chalk. és a török kútfők között, melyet nagyon árulónak tartok: egyikük sem tudja, hogy Hunyadi verte meg Mezidet. Ez határozottan török forrásra valló vonása írónk elbeszélésének, de magában véve kevés és bizonytalan jel. Így bonczolnunk kell Chalk. elbeszélését s az esetleges valószínű vagy téves elemek után kutatunk.

Minden forrás megállapítja magát a tényt, hogy Mezid el-esett s seregét szétverték. Ez kétségtelen. Chalk. elbeszélésében azonban rögtön feltűnik, hogy szerinte Mezid Európa *σπαρτηγός*-a vagyis Rumili béglerbége volt. Ezt az állítását semmi más forrás sem erősíti meg; Thuróczi «vajdá»-ja nem mond semmit. Innen van a török vezér személyére nézve a nagy bizonytalanság: Hammer szerint¹ a szultán főistállómestere volt, ki már negyven évvel előbb szerepet játszott. Jorga viszont,² valamivel több valószínűséggel, viddini bégnek teszi meg. Ha tényleg béglerbég lett volna Mezid s birodalmi sereggel tört volna be, sokkal nagyobb port vert volna fel a hadjárata, többet írtak volna róla a török és a görög írók. Mert, hogy Phrantzes nem tud róla semmit, az ő hiányos értesültsége folytán nem feltűnő. Ámde Dukas minden nagyobb hadjáratról ír, ő elég pontos történetíró; ha erről mégis hallgat. azt annak tudhatjuk be, hogy csak végvidéki csatározással van dolgunk.³ Csak a felhevült

¹ «Geschichte des osmanischen Reiches.» Pest, 1827. I. 450. l. Nesrire támaszkodva mondja ezt.

² «Geschichte des osmanischen Reiches.» Gotha, 1908. I. 425.

³ Ezen a véleményen legkevesebbet sem változtat a raguzaiak azon 1441 szept. 17. kelt levele, melyben tudatják Ulászló kir.-al, hogy a szul-

képzelet tehetette 80,000-re a betörő oszmánok számát, bár rengeteg haszontalan népet vittek a törökök magukkal, hogy többnek nézzék őket.¹ Bajosan volt tehát Meziđ béglerbég, ebben téved Chalk. Megjegyzem, hogy a török forrásokban egyszerűen csak bégnek van nevezve a vezér, csak Nesri mondja emir-i-akhornak.²

Nagyon hiányos értesülésre vall az is, hogy Chalk. szerint a török sereg csak Szebenig jutott el. Így írónk nem tud semmit a szent-imrei csatáról és Hunyadi előbbi vereségéről, a mi nagyon megfontolandó s török forrásra utal, mert a török források sem tudnak H. részvételéről és a «Tevárikh» nem tud a törökök előbbi győzelméről! Az egyetlen ütközetnek Chalk. szerint Szeben körül kellett történnie s az valószínű is, hogy itt volt a döntő ütközet. A török sereg győzelme után pusztítva kifelé vonult s valószínűleg míg az egyik rész rabolni volt, a másik a foglyokat őrizte s a gazdag szász metropolist ostromolta. Így érthető Thuróczinak azon, Chalk.-nek egészen megfelelő kijelentése, hogy János vajda embereit «nagy sietséggel összegyűjtötte, majd bosszúvágytól égve kivonult, követte az ellenséget.» Ha Szent-Imrénél ütnek a törökök táborát s onnan pusztítják a vidéket mint Benkő, sőt Huber gondolta,³ nem kell követni őket Hunyadinak lassan felkészült hadaival. A mellett, hogy a döntő csata Szeben közelében, sőt ostroma közben történt, pozitive is igazolja Schæseus költeménye.⁴

tán birodalmának népeit a jövő év márczius havára fegyverbe szólította Magyarország ellen. (Gelicich—Thallóczy: «Raguza és Magyarország összeköttetései oklevéltára. Budapest, 1887. 437. l.) A törököknek csaknem minden évben voltak hadjárataik s a félelem túlságosan nagyított és valószínűvé tett minden kőszá hírt.

¹ V. ö. Takáts Sándor «A török-magyar lesvetés módja.» Századok, 1912. 731. l.; de Palatio is (Dr. Antoni Prochaska: «List Andrzeja de Palatio . . .» Lwów, 1882. 28 l.)

² Thúrýnál i. m. 56. l.

³ «Transsylvania.» 179. l.; «Geschichte Österreichs» III. 34. és «Die Kriege Zwischen Ungarn u. den Türken (1440—3.)» Archiv f. österreichische Geschichtsquellen LXVIII. 159—207., 171. l.

⁴ L. Teleki J. «Hunyadiak kora Magyarországon.» Pest, 1852. I. 286.

«Mezethis Turci vires contemsit et arma,
Obsidione olim graviter vexata, fugamque
Auxilio Hunyadis moliri compulit hostes . . .»

A legújabb magyar történetírás¹ már igazat is adott Chalk.-nek annyiban, hogy Szebennél pusztult el Mezid. Úgy látszik a kis győzelem emlékét, melyről nem is tudták, hogy Hunyadit verték meg benne, elfelejtette a törököknél maga a szebeni katasztrófa s úgy az egykorú «Tevárikh»-ban, mint Chalk.-nál csak ezen utóbbi vereség emléke maradt fenn. Az sincs kizárva, hogy török verzió az, mely szerint ágyúgolyó ölte meg Mezidet s csak vezető nélkül maradt seregét verték meg a magyarok.

Mindeddig azt bizonyítottam, hogy Chalk. merithette török forrásból elbeszélését s ezt a gondolatot erősíti az a tény is, hogy, mint látni fogjuk, a legközelebbi hadjáratok megírásánál határozottan török források után dolgozott. Azonban erre a hadjáratra esetleg használhatott fel más, élőszóbeli értesülést is, még pedig egy szebeni szászét, kivel mint fogollyal, vagy követtel érintkezhetett később. Így is nagyon jól meg tudjuk magyarázni előadásának sajátságait: miért nyomul annyira előtérbe Szeben ostroma, miért esik el ágyúgolyó által találva Mezid s természetesen, hogy írónk tudósítója hallgatott Hunyadiról. Amellett feltűnő, hogy Szeben említésekor Chalk. igen helyesen és ügyesen ír Erdélyről, kiemeli a városok önkormányzatát s külön említi Szeben jelentőségét. Kétségtől valószínű feltevés ez a szász részről nyert értesülés, de határozottan nem lehet ennek a javára döntenünk.

Végeredményben annyit mondhatunk, hogy a többi források szűkszavúsága, vagy teljes hallgatása folytán az előadás eredetét nem lehet bizonyosan meghatározni. Egyes vonásai török értesülésre vallanak s ennek az egész elbeszélés sem mond ellent. Hogy vannak Chalk. értesítésében egyes valószínűtlen s hiányos képzetre valló elemek, azt forrásai elégtelenségének, esetleg hamis értesülésnek tudhatjuk be.

b) *Hunyadi János ifjúsága.*

Magáról Hunyadi János életéről nem sokat tudott Chalkondyles. Annyit mond csak róla,² hogy nem silány családból

¹ Fraknoi a «Milleniumi tört.» IV. 26.

² 256 - 8. 1.

származott s Hunyadról, Erdély egyik városából felkerekedve a szerbek fejedelméhez ment. A fejedelem parancsára egyszer addig üzött egy farkast, míg el nem fogta s meg nem ölte. «Azt is mondják, hogy mielőtt a triballok (szerbek) hégemonjához jött, Evrenoszfi Alinál szolgált és lovászi teendőket végzett.» Azonban ezt nem akarja elhinni. A szerb fejedelemtől a magyarokhoz ment, ott zsoldot kapott s a németek elleni háborúban annyira kitüntette magát serénységével, hogy megtették Erdély vajdájának. Mint ilyen szalasztotta meg aztán Sabatin eunuchot s ezzel nemcsak a Zsigmond kora óta folytonosan ismétlődő becsapásoknak vetette végét, hanem sűrűn átsapva a Dunán félelmesek is lettek a magyarok a törökök előtt.

Az egész elbeszélést könnyen részeire bonthatjuk, habár itt is több értesülést olvasztott egybe Chalkondyles. Az egész magvát egy magyar értesülés alkotja; ebből meritette Chalk. azt az adatát, hogy Hunyadi Erdélyben, Hunyadon született s ennek tudhatjuk be, hogy nem említi azt az általános verziót, a mely szerint a hős oláh származású lett volna.¹ Hasonlóképen magyar forráshból értesülhetett Hunyadinak a csehek és a németek ellen vívott harczeitől is.

Ezekhez a vázlatos adatokhoz azután hozzákapcsol egy szép mondát arról, hogy hogyan fogta el Hunyadi a farkast a szerb fejedelem parancsára. Az előadás olyan élénk, hogy szinte balladai menetet vehetünk észre benne: a fejedelem hivatja az ifjú hőst es megparancsolja neki, hogy fogja el a vadat. Azután, mintha pár strófán keresztül le lenne írva az üldözés; a farkas átússza a folyót, az ifjú nem tágít a nyomából, nagy sokára eléri és megöli. Mikor a vad bőrét odaviszi a fejedelemnek és egyszerű szavakkal felajánlja neki, az előadás eléri a tetőpontját, olyan élénk lesz, hogy Chalkondyles szószerint idézi a hős szavait: «ó despota, megtörtént, a mit parancsoltál, meg is

¹ Nem tartom ezt az állításomat valószínűtlennek, habár Thuróczy szerint is (242. l.) «Erat tunc in regno miles magnanimus, nobili et claro Transalpinæ gentis de gremio natus . . .» és Bonfiniusnál (448. l.) «Joh. Hun. . . Valacho patre . . . natus . . .» mert Chalkondyles értesüléseit valószínűleg egyszerű foglyoktól nyerhette, a kik a hőst színmagyarnek tartották, nem tudták, hogy családja oláh eredetű volt.

öltem a farkast, itt is van a bőre, hogy felhasználád, a mire szükséges.» Az úr természetesen nagy jövőt jósol neki s gazdagon megjutalmazza.

Az egész elbeszélés olyan drámai erejű és annyira tele van jellegzetes pszichológiai momentumokkal, hogy lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy talán valami népballada volt a forrása és nem véletlen az, hogy miután Arany kiérezte előadásából a költőiséget, gyönyörű műballada lett a népköltészet régi termékéből.

Mindez azonban csak feltevés! Tény az, hogy egy minden történeti mag nélkül való mondával állunk szemben, mely a legnagyobb valószínűség szerint szerb eredetű. Hunyadi alakja sokat foglalkoztatta a délszláv népköltészetet s van adatunk arra, hogy egy másik szerb monda egyenesen szerb eredetűnek teszi meg a hőst, egy Zsigmond királynál látogatóban levő szerb fejedelem és egy szép udvari dáma fiának s szerb segítséggel vívatja legnehezebb küzdelmeit.¹ A mi mondánk szerényebb, szerinte csak pályafutását kezdi Szerbiában a nagy törökverő. Görög költői alakú mondát, melyből merített volna írónk, a jelen esetben nem tudok feltételezni; nem a tárgy természeténél fogva, hiszen keletkeztek idegen nemzetiségű hősök-ről versek a görögöknél,² hanem mivel minden görög elemet nélkülöz Chalkondyles előadása. Sokkal valószínűbb, hogy a szerb mondát is török közvetítéssel ismerte meg, hiszen a szerb elemek mellett találunk törököket is, melyek szerint Hunyadi az oszmánok egyik legnagyobb akkori hőségénél, Evrenoszí Alinál is szolgált volna. A mellett Chalkondyles befejező mondatát, hogy milyen fontos volt Hunyadinak Sehabeddin felett kivívott győzelme, igen gyanúsak találom, egyrészt, mert ezt az egész hadjáratot török források után mondja el, nagyon közeli a szomszédság, másrészt, mert a török krónikák is Sehabeddinnel kapcsolatban említik először Hunyadi nevét. Ha ez utóbbi ese-

¹ V. ö. Románecz Mihály: «A Szibinyáni-románeczkör a szerb népköltészetben.» A pancsovai áll. főgimn. értesítője az 1889/90. tanévről. 3. 24. l.; Chassin «Jean de Hunyad.» Paris, 1859. 228. l.

² Pl. Mihály vajdáról. L. É. Legrand: «Bibliothèque grecque vulgaire. Paris, 1887. II. 183—230.

ményt török forrásból merítette írónk, legalább is valószínűnek látszik, hogy török forrás után adja elő a vele szorosán összekapcsolt másik elbeszélést is Hunyadi fiatalságáról.

Bizonyos, hogy Hunyadi lovászi szolgálata Alinál ép olyan kevésbé történeti tény, mint az, hogy a hős a szerb király parancsára elfogta a farkast s az egész inkább poetikai szempontból értékes elbeszélés csak még jobban bizonyítja több más monda mellett, hogy a nagy törökverő alakja már életében foglalkoztatta a népek fantáziáját s hogy Chalkondyles sokszor igen különböző elemekből, töredékekből megpróbált rekonstruálni egy teljes képet.

Sehabeddin béglerbég betörése.

Már előbb jeleztem, hogy Chalk. nagyon fontosnak tartja Sehabeddin vereségét, sőt a török-magyar harcok általa ismert fázisában egyenesen korszakos jelentőségűnek. Ennek a felfogásnak van is valami alapja¹ s kétségtelen, hogy Hunyadi ezen nagy győzelme egyenesen szülője volt a törökök elleni támadó fellépés eszméjének. Annál feltűnőbb, hogy forrásaink erre a hadjáratra vonatkozólag sem beszélnek kimerítőbben, mint a Mezidére, kivéve a török kütföket; ezek részletesebben tárgyalják Sehabeddin szerencsétlen esetét, bizonyoságául annak, hogy a hadjárat nagy és fontos, a vereségük emlékezetes volt. Sok tekintetben azonban szerencsésebbek vagyunk, mint az előbbi hadjárat bírálatánál, mert nem kerül nagy fáradságunkba összhangzásba hozni a kütföket.

Chalkondyles előadása szerint² a szultán fájlalja Mezid halálát s maga készül Magyarország ellen hadakozni. Sabatines eunuch azonban, egy tapasztalt harcos, ráveszi, hogy reá bizza seregét és Erdély elpusztítását. Így hát ez a szultán seregével és 4000 janicsárral átkel a Dunán s egész seregével Erdély felé

¹ V. ö. Dlugoss XII. k. 771. l. szerint igen fontos, hogy Ulászló nem köti meg akkor a lealázó békét a törökkel, hanem a friss győzelmek hatása alatt támadólag léphet fel.

² 254—6. l.

tart. Már néhány napig vonul a magyarok tartományán keresztül; Hunyadi azonban, az erdélyi kormányzó, seregével nyomon követi a hegyeken. Sabatines, nem törődve azzal, hogy idegen földön van, szétküldi szípáhijait a vidék pusztítására s maga csak kevés emberrel marad a táborban. A mint ezt Jangos (= Jankó, Hunyadi török neve) észreveszi, megrohánja az elhagyott tábornot. Hiába próbál Sabatines védekezni, menekülnie kell a Duna felé, Jangos pedig a tábornot elfoglalva a foglyokkal visszatérő törököket törbe csalja s így elpusztítja az ellenséges sereg nagy részét.

Minden egyéb forráscsoporttal való összevetés nélkül, hasonlítsuk össze Chalkondyles elbeszélését a török kútfőkkel, rögtön látni fogjuk az értesülés azonosságát.

Chalkondyles értesítésével egyezően a török kútfők is azt állítják,¹ hogy Kule Sahin kérte magának a fővezérséget. Ugyan úgy adják a török hadsereg összeállítását, nevezetesen ők is említik külön a janicsárokat s végül a «Tevárikh», irónknak megfelelőleg, szintén az akindzszik elkalandozásában látja a vereség okát. Ez utóbbi egyezés legjobban rámutat a török forrásra, a mennyiben minden más kútfő értesítésével ellentétben áll.

Ebből az összevetésből világosan kitűnik, hogy Chalkondyles elbeszélésének főbb pontjait oszmán tárikkhokból merítette; kérdés csak az marad, hogy ezen többféle, egymásnak fontos esetekben ellentmondó török kútfőket magukat használta-e, vagy valami még régebbi ugyancsak török feljegyzést s hogy hogyan tudjuk Chalkondyles előadásának elütő elemeit török kútfőkből levezetni.

A török tudósításokat különféleségük daczára sem nehéz összhangzásba hozni. Tulajdonképen a «Tevárikh» és Nesri elbeszélése akkor mutatnak nagyobb elhajlást egymástól, mikor mindketten mást-mást tesznek meg a katasztrófa okának: az első az akindszik elkalandozását, az utóbbi a vezér gondatlanságát és gyávaságát. Ez a felfogásbeli különbség azonban megmagyarázható magával a török történetírás fejlődésével, mely

¹ Tevárikh 18. l.; Nesri 56. l.; Szeád-eddin 134. l.

lassankint az igazhívő sereg győzhetetlenségét teszi meg principiumává s a vereségeket vagy egyszerűen győzelmeknek minősíti, vagy elhallgatja, vagy pedig bűnbakot keres, többnyire a vezérben. Ilyen irány szülte már Nesri elbeszélését is s feltehető, hogy szántsándékkal másította meg értesülését. Így érthető aztán, hogy a hadjárat előadása Chalkondyles és Nesri feldolgozásában egymásnak ellentmondó változatokban jelenik meg, míg a «Tevárikh» egyszerűbb képzettségű, őszintébb szerzője a hiteles tudósításokhoz tartja magát s előadása csakugyan igen közel is áll a bizánczi íróéhoz.

Jóval könnyebb összeegyeztetni Chalkondyles előadását a Szeád-eddinével. Az utóbbi is átveszi ugyan Nesri felfogását a vereség okát tekintve, de feltűnik, hogy ismer más forrásokat is, melyek elkeseredett harczról tudnak. Ő a két változatot összeolvasztja, Kule Sahint megteszi gyávanak és nagyszájúnak, mint Nesri, ki megfut ütközet nélkül s a harcot más vitéz bégekkel vívatja. Kétségtelen, hogy a Szeád-eddintől említett más írók munkáiban nem így volt megírva a hadjárat. Sem Nesri, sem Szeád-eddin elbeszélése nem mond ellent annak a feltevésnek, hogy valamilyen az ő felfogásuktól elütő forrás után készültek, melyet azonban nem fogadtak el a maga egészében.

A főbb pontokat tekintve (a vezér neve, serege összeállítása, a vereség oka stb.) Chalkondyles előadása teljesen megegyezik a legrégebb török forrással, a «Tevárikh»-al s írónk vagy innen merítette és még más forrásból kiegészítette előadását, vagy, a mi még valószínűbb, más, egykorú, ennek felfogásával rokon, de bővebb tárikhot használt fel, melyet Szeád-eddin is ismert, de csak részben és elferdítve használt fel.

Ha Nesri és Szeád-eddin elbeszélésénél a sovénizmus-suggallta változtatástól eltekintünk, Chalkondyles előadása teljesen megfelel a török felfogásnak, csak egy tisztázásra szoruló adatot nyújt. Nála «Hunyadi János . . . követte Sabatinest a hegyen . . . Sabatines pedig, már a tartomány belsejében lévén . . .» stb.,¹ vagyis, hogy Hunyadi a hegyeken követte a tartományba (Erdélybe) benyomuló ellenséget. Nesri és Szeád-eddin szerint

¹ i. h.

ugyanis Oláhországban történt volna a vereség. Ez az adat is csak azt bizonyítja, hogy Nesri munkáját már nem ismerte Chalkondyles, mert ő még pontosabban írja körül a «Tevárikh» meghatározását, mely szerint Sehabeddin »Oláhországon keresztül beütött Magyarországra.» Nincs kizárva, hogy az említett két török író is Erdélyt érti Oláhország alatt, mert Szeád-eddin szerint Mezidet is Oláhországban verik meg. Ha ez az eshetőség nem áll fenn, úgy bizonyára Chalkondyles adja elő helyesen az eseményeket, mert mellette szólnak a magyar források is (illetve csak Thuróczy, mert Bonfini a jelen esetben is csak az előbbi elbeszélését bővíti ki),¹ melyek szerint Vaskapunál vívta ki Hunyadi fényes győzelmét magyar földön, a magyar-oláh határhegységben folyt le az ütközet.²

A hosszú hadjárat.

«Ennek egyes részein és egész menetelén egy bizonyos annak tulajdonítható homály uralkodik, hogy az egykorú vagy ehhez közelítő írók az itt történt sok csatázásoknak hol egyikét, hol másikat emelik ki, melyről a többiek hallgatnak . . .», írja Teleki a «Hunyadiak kora»-ban (I. 337. l.). Ez az ítélet szól Chalk.-re is, ki tényleg a források egy részével, csak egyetlen egy csatáról emlékezik meg bővebben.

Írónk elbeszélésének ellenőrzésére most már jóval nagyobb anyag áll rendelkezésünkre, mint az előbbi két esetben, nevezetesen görög író munkájával ellenőrizhetjük az előadását. Az előbbi két hadjáratról nem tud Dukas; a hosszú hadjárat híre

¹ L. Helmár i. m. 29. Thuróczyinál 251. l. Bonfininál 465. l. van az esemény elbeszélése.

² Thuróczy i. h.: «Quum autem ad locum, qui Waskapu dicitur, extitit ventum . . .» Ha nem is pontos ez a helymeghatározás, valószínű, hogy már a határhegységben győzött valahol Hunyadi s akkor megmagyarázhatjuk az V. László oklevelében levő (St. Kaprinai «Hungaria diplomatica . . .» I. 371.) előforduló «in partibus Transalpinis» kifejezést, melyet Ivanich is használ a Vitéz János leveleihez írott jegyzetében: (Præfatio in epistolas domini Johannis de Zredna. Schwandtner) Scriptores rerum Hungaricarum II. p. 16.) V. ö. Jorga «Geschichte des rumänischen Volkes.» I. 319.

ellenben mindenfelé elterjedt, mesés részleteket beszéltek róla,¹ a törökök kiűzéséről ábrándoztak a hatása alatt s nem csoda, ha az ő munkájában is nyomot hagyott, ha csak nagyon szegényesen is.² A nyugati források közül a fontosabbak mind bőven írnak a hadjáratról.

1. Legfontosabbak a magyar kútfők: Thuróczi, Bonfini s itt különösen az okleveles anyag, főleg Hunyadinak Ujlakihoz intézett levele.³ Bonfini itt Thuróczin kívül Callimachus munkáját is használta s a mellett maga utal szóbeli közlésre, melynek alapján helyreigazította annak egy helytelen megjegyzését.⁴

2. Nagyon bő és részletes értesítést találunk a lengyel kútfőkben, Dlugoss és Callimachus munkáiban.⁵ Hogy milyen kitünő adatokat dolgoztak ezek fel, arról már szólottunk.

3. Igen fontos forrásul szolgálnak Aeneas Sylvius levelei, ki levelezésben állott a hadjárat több mozgatójával (Juliánnal is) s így magánlevelei révén sokkal tisztább képet nyerhetett az egész hadjáratról, mintha csak a Frigyes kancelláriájához érkezett tudósításokra lett volna utalva.

4. Nemesak Nesri és Szeád-eddin foglalkoznak bővebben a hosszú hadjárattal, hanem a különben olyan szűkszavú «Tevárikh» is kimerítőbb lesz,⁶ sőt alapjában véve többet tud az előbbi kettőnél. Beáll természetesen az a kényszerhelyzet, hogy több török vereséget kell feltételeznünk, mint a mennyiről ezek a források tudósítanak, mert szavahihetőségüket nagyon csökkenteni a hadjáratnak rájuk nézve szerencsétlen kimenetele. Bőbeszédűségük csak a vereség eltakarására szolgál s a hadjárat egyes eseményeinek megállapításánál félrevezetnek bennünket.

¹ V. ö. Font. Rer. Austriac. t. 61—62. p. 307. Kelt «Rome die Februarii anno 1444.» Nemesak Szófia bevételéről értesültek már, hanem hire járt, hogy a keresztények elfoglalták Adrinápolyt, a törököket Ázsiába szalasztották stb.

² 217. l. e. B.

³ Thuróczi 252. l.; Bonfinius 471. l.; Hunyadi levele Katonánál «Historia critica». 13. 251. l.

⁴ Helmár i. m. 29. l.

⁵ Dlugoss 771. l.; Callimachus 487. l.

⁶ «Tevárikh» 18. l.; Nesri 58. l.; Szeád-eddin 136. l.

Pl. a «Tevárikh» Izladinál győzet a szultánnal. Fontosak ellenben azért, mert a személyeket, neveket fenntartották s összevetve őket a nyugati forrásokkal jelentékenyen hozzájárulnak ez utóbbiak megvilágításához.

Az említett írókon kívül egyes adatok tisztázása végett fordulhatunk Wavrinhoz,¹ Leodrisius Cribellushoz,² Sansovino-;,³ Cambini-;⁴ Barletiushoz,⁵ a raguzai annalistákhoz,⁶ Beheimhez⁷ stb.

A felsorolt művek közül több sokkal pontosabban adja elő a hosszú hadjárat lefolyását, mint Chalkondyles s azt mondhatjuk, hogy az utóbbi elbeszélésének főfontossága abban áll, hogy határozott világot vet írónk kütfőhasználatára.

Chalkondyles előadása szerint⁸ a görög császár segítséget kér a pápától és a magyar királytól a török ellenében; Ulászlót harcra ösztönzi a földönfutóvá lett Georgios Vulkos (Brankovics György) szerb despota is, a ki nagy összeg pénz talmozott fel egy török-elleni hadjáratra. Azonkívül Hunyadi János (Jangos) is a vállalat mellett van. Nagy sereget gyűjtenek tehát, csatlakozik hozzájuk Drakula oláh vajda is s György despota vezetése mellett az Iszteren átkelve elpusztítják a szultán tartományát, felegetik Sophia városát. Amurat szultán ezek hallatára összegyűjti az egész európai és ázsiai seregét s magasiet Hunyadi elé, hogy megütközzék. A mint meghallja, hogy a magyarok a Basilitza nevű vidéken vannak, sereget küld, hogy azzal őriztesse az ellenséget, hogy értesülhessen ez utóbbiak hollétéről, s hogy a hegyszoros járhatatlanná tétessék. Azután Amurat a hegyszoros felett üt táborn a hegyen és haditanácsot

¹ Idézett számában a «Századok»-nak.

² Leodrisii Cribelli libri duo de expedicione Pii papæ secundi in Turcas. Muratori t. XXIII.

³ Gl'annali Turcheschi di M. Sansovino in Venetia. 1573.

⁴ Commentario de Andrea Cambini Fiorentino della origine de Turchi e imperio della casa Ottomana.

⁵ «De vita, moribus . . . Georgii Castrioti» Argentorati. 1537.

⁶ Monum. Slavorum Meridion. t. 14.

⁷ A Századok idézett száma.

⁸ 307—16. l. e. B.

tart. Ő maga a megütközés mellett van, s tervét nagyon helyesli Khászim pasa rumilii béglerbég is. A tapasztalt Turakhán, thes-saliai bég, jól tudja, hogy összecsapás esetén az európai sereg is, meg az ázsiai is megfutna, s a janicsárság olyan maradna, mint a madár szárnyak nélkül, azt ajánlja, hogy vonuljanak vissza ütközet nélkül, pusztítsanak el mindent maguk megett, s mikor majd a magyarokat élelemhiány fogja szorongatni, könnyen elbánhatnak velük. Még ennél a tervnél is jobbat ajánl az Evrenoszfi Jese: védekezzenek itt, biztos hadállásaikban, s mikor már visszavonulóban lesz az ellenség, akkor csipkedjék lovasságukkal. Az ő tervét fogadják el, mint legbölcsebbet.

A magyarok megpróbálnak áttörni a szoroson, de sikertelenül, s végre is az éhség visszavonulásra kényszeríti őket. A szultán Khászim pasát és Turakhán béget küldi az üldözésükre, s az előbbi Turakhán figyelmeztetése daczára a síkságon üldözi a magyarokat. Itt Hunyadi a béglerbéget törbe esalja, megveri s sok előkelő ember mellett Halil pasa nagyvezér testvérét is elfogja. Turakhán lesz a bűnbak, őt börtözzik⁴ be Tochatban.

Eddig tart Chalkondyles elbeszélése s első pillanatra különös, ellentétes vonásokat veszünk észre rajta. Míg ugyanis nagyon hiányos, elégtelen értesülésre mutat az a körülmény, hogy összesen egy (illetve a szorosban vívott harczczal két) ütközetről tud, a szultán tanácskozásának bő leírása az intim részletekig kimerítő forrásra utal. Ámde ezek a beszédek hitelesseg szempontjából nagyon gyanúsak lesznek, ha tekintetbe vesszük rhetorikai kidolgozottságukat, a gondolat folytonos tisztulását, míg végre Jese beszédében legjobb, legcélszerűbb alakban jelenik meg; nagyon gyanús Turakhán költői hasonlata a szárnyatlan madárról, mely ki van szolgáltatva ellenségeinek. Ezeket a beszédeket és előadásának sovány magyát nem vehette egy forrásból, valószínűleg maga szerkesztette őket.¹ Az a tudó-

¹ Darkó Jenő «Adalékok —» 13—14. l. szerint Herodotos mintájára; tényleg van bizonyos fokú hasonlatosság a két helyzet között, Murad és Xerxesé között, a minthogy az ez utóbbi által tartott haditanácsban is Mardonios igen helyesli Xerxes támadó szándékát, míg az okos, tapasztalt Artabanos ellenmond. Herodotos *Historiæ. recognovit C. Hude. Oxonii.* II. l. VII. c. 8—12.

sítása, hogy a görög császár volt az egész hadjárat mozgatója, görög nemzeti érzésből fakad.

Ezeket a kirívó elemeket elhagyva az elbeszélésből, marad magának a hadjáratnak, illetve Kászim pasa vereségének a leírása. Honnan meríthette ezeket Chalkondyles? Ő még 1443-ban legfeljebb csak 13—15 éves gyermek, a Peloponnesoson tartózkodik s hogy itt csak hiányosan értesültek az északon történetekről, azt Phrantzesnek, az ekkor már magas állású peloponnesosi történetírónak a hallgatása legjobban bizonyítja. Kétségkívül írott források után kell tehát kutatnunk. A források összevetésénél kriteriumnak tekintve azt a tényt, hogy Chalkondyles csak egy ütközetről tud, illetve, hogy Izladi előtt nem ír harcokról, mint írónk lehető forrásai, elesnek mindazon tudósítások, melyek több ütközetről, főleg Szófia előttiről is tudnak. Így elesnek:

1. Thuróczi (s általában a magyar értesítések), ki szerint «öt ízben harczolt igen hevesen a vele összeakadó, mindig nagyobb számú ellenséggel», s csak ezután szól a visszavonulás közben történt ütközetről.¹ A magyar köztudat általában hat ütközetről tudott.²

2. Elesnek Aeneas Sylvius, ki már a Morava völgyében vívott ütközetről bőven tudósít, Dlugoss, Callimachus, Bonfinius, kik mind tudnak győzelmes harcokról még Izladi előtt.

Így a fontosabb források közül csak Dukas és a török írók maradnak hátra. Dukas elbeszélése több pontban reális ugyan és hasonlít is Chalkondyleséhez, de van közöttük egy alapkülönbség: az előbbi tud harcokról Izladinál, hogy a magyarok ki akarták erőszakolni az átkelést, de, hogy azután az üldöző törököket törbe csalták és megverték, arról nem.³ Így utóljára vessük össze Chalkondyles előadását a török források elbeszélésével sarkalatos pontjaiban, elhagyva belőle a haditanács leírását s az említett görög elemet. Míg a «Tevárikh»-ot itt egyelőre kevésbé fontosnak tekintem, mivel két nagy ütközetről értesít,

¹ i. h.

² L. Ivanich i. h. «... in quo sex pugnae habitae sunt notabiles.»

³ i. h.

mely mindkettő Turakhán miatt veszett el, addig Szeád-eddin önálló, elsőrangú forrás lesz, mivel saját bevallása szerint több forrást használt fel.¹

A főbb megegyező pontok írónk előadása s a török kútfők között a következők:

A keresztény sereget Brankovics György (Láz-oglu) vezeti a Dunán keresztül Szófia felé.

A «Tevárikh» is tud róla, hogy még Murad megérkezte előtt más török sereg útját állotta Hunyadiéknak.

Úgy Chalkondyles, mint Nesri szerint több napig áll egymással szemben a két sereg ütközet nélkül s hogy a magyarokat végre is a hideg és a szükség kényszerítette visszavonulásra.

Ugyancsak Chalkondylesnek megfelelő Nesri értesítése Kászim pasa üldözéséről, törbecsalattatásáról és Mahmud Cselebi fogságba eséséről.

A «Tevárikh» és Szeád-eddin szintén Turakhánt mondják a vereség okának, illetve ők is tudnak róla, hogy ez nem csatlakozott Kászimhoz.

Ime, világosan látjuk ezek után, hogy írónk, azt mondhatni, teljesen török forrásból szerezte értesüléseit. Forráshasználatára jellemző, hogy elbeszélésében két török típusú előadást egyesít: a «Tevárikh»-ét az Izladi előtt lefolyt ütközetről és Nesriét. Tulajdonképpen az utóbbi előadásához veszi át a «Tevárikh»-ból a személyek neveit. Hogy mennyiben adhatunk neki hitelt, azt nem nehéz eldönteni. Végre is a «Tevárikh» a legrégibb és legmegbízhatóbb török forrás, régibb Nesrinél s jóval kevésbé elfogult, mint emez. Kászim és Turakhán esete tényleg megtörtént, de Izladi előtt, nem üldözés közben, amint Chalkondyles írja, ekkor már Balabán és nem Kászim volt a vezér; a «Tevárikh» hitelesebb. Chalkondyles kevésbé megbízható források után rontotta el az ő előadását, erre az eseményre vonatkozólag semmiesetre sem megbízható elbeszélése.

¹ V. ö. 138. l.: «Ámde az e könyvben előadott tényállás Mevlána Nesri. Ásikpaszáde és más török történetírók szerint van . . .»

A várnai ütközet.

Míg az eddigi események előadását török kútfőkből merítette Chalkondyles, a várnai csata leírásánál olyan verzióval állunk szemben, melyhez hasonlót, illetve a melynek megfelelőt hiába keresünk ismert forrásaink között. Így arra vagyunk utalva, hogy az egyes adatok természetét a többi kútfővel való egybevetés alapján legalább is némi valószínűséggel megállapítsuk.

Forrásokban szerencsére bővelkedünk, a mi a dolog természetéből következik. A várnai csata jelentősége mellett eltörpülnek Hunyadi előbbi hadjáratai. A dicsőséges hosszú hadjárat túlfeszítette a nyugatiak képzeletét, megismétlésétől a törökök kiűzetését várták. Híre járt, hogy a Karamán bég elleni hadjáratban szerencsétlenül járt a szultán, hogy európai birtokaiiban alig hagyott katonaságot,¹ ennél kedvezőbb alkalom tehát sohasem fog kínálkozni a pogányok visszaszorítására Ázsiába.

Mindenfelülről segítséget ígérnek, igaz, hogy aztán nem adják meg² s még az 1444-ik évben megveri Murád a magyar-lengyel-oláh hadakat Várnánál, maga a hősiezen harczoló ifjú király is fejével fizet esküszegéseért. A katasztrófa benyomása alatt keletkezett az ütközet sok leírása, melyek írójuk nemzeti-sége és értesülései szerint olyan sokféle változatot tartottak fenn.

Épen a források nagy számánál fogva szükséges most csoportosítani őket s lehetőleg csak azokat a kútfőket fogjuk majd tekintetbe venni, melyeknek szerzői autopsziára, vagy szemtanú értesítésére támaszkodhattak.

1. Elsőnek veszem a közös kútfőre visszamenő Dlugoss-Callimachus-Bonfinius csoportot; ezek eredeti forrása de Palatio levele.³ De Palatio pápai tizedszedő volt Cseh- és Lengyelország-

¹ L. J. Chmel «Materialen zur österreichischen Geschichte.» Wien, 1837. 113. l. Schreiben des päpstlichen Legaten, Cardinal Julian, an König Friedrich; Datum Budæ, in vigilia apostolorum Petri et Pauli.

² V. ö. Hunyadi kifakadását Eugen pápához írott levelében. Kelt Pesten, 1445 május 11. Schwandtner II. 18.

³ A. Prochaska: «List Andrzejka de Palatio o klesce Varnenskiej.» Lwów, 1882.; Dlugoss l. XII. 780. l.; Callimachus 504. l.; Bonfinius 482. l.

ban s Ulászlót elkísérte erre a hadjáratára, az ütközetben maga a jobb szárnyon volt. Levelét Lajos kardinálishoz intézte, datálása: «Datum Poznanie anno Domini MCCCCXLV, die XVI. mensis maii», tehát még egészen friss emlékezetből írt. Az ő értesítését vette át Dlugoss csaknem szóról-szóra, csak néhány helyen ferdítette el azért, hogy Hunyadi iránt érzett ellenszenvének kifejezést adhasson. Viszont az ő munkájából vett adatokat egészíti ki Callimachus a Sanoktól nyert felvilágosításokkal s elbeszélése igen kevés változtatással átmegy Bonfini munkájába, habár ez utóbbi valami kevés változtatást tesz rajta török értesülései után.¹ Leghitelesebb és legmegbízhatóbb természetesen Palatio értesítése, a mint hogy az egész hadjárat lefolyására egyik legfontosabb forrás.

2. A magyar álláspontot Thuróczi képviseli,² ki törhetetlen híve Hunyadinak.

3. A harmadik csoportba sorozom az Aeneas Sylvius munkájában fenmaradt értesítéseket.³ Megbízhatóságukról és fontosságukról már szoltam, itt csak annyit jegyzek még meg, hogy ítéletét befolyásolja pártállása, miszerint ő V. László igényeit képviseli az Ulászló-pártiakkal szemben.

4. Több egykorú nyugati író tartott fenn egy-egy mozzanatot, pl. Pusculus, Philelphus, stb.⁴

5. Egészen különálló helyet foglal el rendkívül fontos tudósításával Jehan de Wavrin krónikája.⁵ Jehan unokaöccse, Waleran volt azon burgundi hajók parancsnoka, melyeknek a pápai hajóhaddal egyesülve, hivatásuk lett volna megakadályozni Murad átkelését Európába. Kétségkívül nagyon megbízható, pontos leírása a Boszporus védelmének.

6. Szemtanútól, Hans Mägesttől szerezte értesülését Beheim is («Alz mir hans mägest füre gab, der selb war in dem

¹ V. ö. Helmár i. m. 29. l.

² 255. l.

³ Leveleiben több helyen. Op. geogr. 237. l. Comment. 326. l. stb.

⁴ Ubertini Pusculi Brixiensis «Constantinopoleos libri IV.» Mon. Hung. Hist. XXII. I. 95—261. l.; «Epistola Francisci Philelphi ad Carolum VII. regem Francorum.» U. o. 503—552. l.

⁵ Id. helyen.

streite . . . »), megbízhatóságát azonban erősen befolyásolja két körülmény: Mägest 16 évig fogságban volt s csak ezután közölte a csata lefolyását Beheimmel; másodszor, úgy látszik, alacsony rangú katona volt, ki nem tudta követni és megérteni a nagyobb taktikai mozdulatokat.¹

7. A török források² meglepően igazságosan ítélnék a csatáról, de azért csak vigyázva használhatjuk őket, a nyugatiakkal egybevetve. Érdekesekek, de nem megbízhatók a fetlnámék, melyek minden, a szultán dicsőségét kisebbitő dolgot elhallgatnak.

8. Végre rendkívül fontosak egybevetés szempontjából a szokatlanul nagyszámban fenmaradt görög tudósítások, Dukas, Phrantzes, a «*Historia politica Constantinopoleos*» prózai elbeszélései s Hierax és Zotikos verses előadásai.³ Anélkül, hogy bármelyikük előadását közvetlen összefüggésbe hoznám a Chalkondylesével, annyi fontosságot kell nekik tulajdonítani, hogy belőlük egy, a görögöknél általánosan ismert és elterjedt verzió adatait összeállítva s ezeket Chalkondyles elbeszéléséből eliminálva, sokkal könnyebben meghatározhatjuk az elbeszélés többi elemére nézve is az eredet kérdését.

Mindenekelőtt megkísérlem a felsorolt görög források közül az ismeretlenebbek természetét s az esetleges összefüggéseket közöttük megállapítani. Legelőször a «*Historia Constantinopolitana*» előadásának és Hierax logotheta verses elbeszélésének azt mondhatni, teljes azonossága ötlük szemünkbe. A főbb megegyező adatok a következők:

Murad nyugalomba megy Magnesiába s ifjú utóda csak vadászattal és lakomákkal törődik.

¹ L. Századok idézett hely.

² «*Tevárikh*» 21. l.; Nesri 59. l.; Szeád-eddin 139. l.; a fetlnámék 370—71. l.

³ Dukas i. m. 220—222. l.; Phrantzes i. m. 197—200. l.; *Historia politica et patriarchica Constantinopoleos*, recognovit Immanuel Bekkerus. Bonnæ 1849, 11—14. l.; Pecz Vilmos «*Zotikos költeménye a várnai csatáról.*» Századok, 1894. 315—337.; *Ἐρᾶνος τοῦ μεγάλου λογοθέτου ἑθνητοῦ . . . ὑπὸ Φ. Α. Αντ. Αεθιηροῦ.* Mon. Hung. Hist. vol. XXI. I. p. 351. A várnai csatára vonatkozó részt lefordította Pecz V. «*Századok*», 1894. 409—413. l.

A magyarok ennek hallatára harcra kelnek a pogányok ellen, annál is inkább, mert János görög császár erre ösztönzi őket, sőt Hunyadynak «királyi diszes koszorút» ígér.

Mehemed szultán környezete, a veszedelemtől megijedve, Muradot visszahívja s az öreg szultánt, Chalil pasa felszólítására, maga a görög császár szállíttatja át Európába.

Várnánál a magyarok bátran küzdve szétverik a szultán seregét, Caratzia pasa anatóliai béglerbég is elesik, csak Murad marad helyén a portával.

A magyarok most haditanácsot tartanak arról, hogy hogyan verjék szét a portát s bár Hunyadi kész erre a vállalatra, nehogy a király kockáztassa életét, a bujtogató ifjak tanácsára Ulászló támadja meg a szultánt. Ez utóbbi már el akar futni, de a janicsárok megakadályozzák ebben s egyikük, Chamuzas, levágja a király lovát, a lebukó hőst lefejezik s fejét lándsára tűzik. Erre a magyar sereg szétfut.

A milyen világos és könnyen észlelhető a rokonság a két forrás között, épen olyan nehéz összefüggésük természetének meghatározása. A «Historia . . . Constantinopoleos» szerzőjéről, keletkezési idejéről egyáltalában semmit sem tudunk, Krumbacher épen csak hogy megemlíti irodalomtörténetében.¹ Körülbelül az 1391—1578. évek történetét öleli fel; azonban épen a legutolsó évtizedek annyira vázlatosan, röviden vannak papírra vetve, hogy önkéntelenül is az a gondolat merül fel, hogy nem Theodosius Zygomalas vetette ezeket hozzá, ki a művet Crusiusnak leírta? (1578-ban.) Hiszen épen azt várnók, hogy a legutolsó évek története lesz legbővebben megírva.

Ugyncsak Krumbacher szerint Hierax a XVI. század közepén írta «unalmas költeményét», mely Murtzuphlos és Oszmán történetével kezdődik s Konstantinápoly elfoglaltatásának bő leírásával fejeződik be.² A két mű tehát körülbelül egyidejűleg keletkezett s szerkezetileg is megfelel egymásnak. Nemesak azon részekre áll ez a megegyezés, melyek a mindkét műben tárgyalt korszakról (1391—1453.) szólnak, melyek úgy tárgyilag, mint

¹ «Geschichte der byzantinischen Literatur.» München, 1897. 394. l.

² U. o. 311. l.

tartalmilag teljesen megfelelnek egymásnak, hanem egyáltalában feltűnik a megíratásukban meg-megnyilvánuló hasonló szellem, hasonló vázlatosság. Annyi bizonyos, hogy nagyon közeli összefüggés van a két mű között, az egyik írója ismerte a másik művel, sőt az sincs kizárva, épen egyidejűségük folytán, hogy mindkettő egy író munkája.

A ismert források közül Phrantzes művéhez, az «Annales»-hez állanak legközelebb, mely a latin császárság korától 1477-ig terjed.¹ Épen olyan röviden van előadva ebben is maga az ütközet s épen olyan körülményesen a magyarok haditanácsa és a király eleste. Mindazonáltal szószerinti megegyezésről szó sincs közöttük.

Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról az esemény egyik legfontosabb forrása, a mivel nem mondottuk egy-szersmind azt is, hogy teljesen megbízható. Első kiadója, Émile Legrand² s utána Pecz Vilmos is, hivatkozva a költő egyes kijelentéseire:

109. sor:

«én . . . tehetségem szerint írom ezt, (mert) a való-ságban láttam . . .»

438—442. sor:

«Én az erdőben voltam, a sűrűben elrejtve és olyan lettem, miként a márvány, kővé kövültem, mintha látnád a tengert a mint felzúdul az erős széltől és duzzadnak a hullámok, úgy láttam a mezőn a duzzadó hullámokat . . .»

szemtanúnak tekintik Zotikost, ki szerintük még valószínűleg 1444-ben megírta költeményét. Ez utóbbi véleményt azonban kétségesnek tartom, mert ugyancsak a költemény úgy szól már Hunyadiról, mint mártirról (hogy Hunyadi Nándorfehérvárnál megsebesült, arról Chalkondyles is tud):

¹ S nem 1476-ig, mint Krumbacher állítja GBL. 308. l.

² A «Collection de monuments pour servir a l'étude de la langue néo-hellénique.» Nouvelle série. Athènes, 1874. II. 51—84. l.; Pecz a «Századok» i. h.

93—95. sor:

«(de) van egy másik, égből származó nagy dicsőség is és isten kezével megkoronázott királyságod és viseled a martyroknak Krisztustól való koronáját..»

igy pedig csak 1456 után keletkezett volna a költemény, a mi lényeges különbséget jelent. Mert ha feltesszük is, hogy szemtanú volt tényleg Zotikos, akkor is csúszhatott már be az időköz folytán az autopsián alapuló részletekbe is pontatlanság és hiány, másrészt azok a részletek, melyek nem tartoznak szorosán a csata leíráshoz, a már kialakult általános görög felfogást tükröztetik vissza.

Kísértsük meg ezek után megállapítani az általánosan ismert görög verzióknak megfelelő elemeket Chalkondyles előadásában.

1. *Chalkondyles* (322₂₀—323₄ és 329₁—330₉ lk.), a görög császár szerepe: jelzi, hogy a Hellespontos el van zárva; mikor már Murad átkelt a tengerszoroson s őt színvallásra kényszeríti, a keresztések mellé áll, de állásfoglalását Chalil pasa, a ki a görögök iránt barátságos érülettel viseltetik, eltitkolja a szultán előtt. — *Zotikos* (v. 146—161.): a magyar király a csatát megelőző haditanácson keserűen kifakad a görög császár ellen, ki maga küldött hozzá gyakori üzeneteket s megígérte, hogy gályái hatalmukban tartják a tengerszorost. De «ugyan... micsoda átjárót őrzött... az ingatag király?» — *Hierax és a Hist. Cn.*: a *Hist. Cn.* (p. 116_{-12.}) és *Hierax* (v. 433—5.) szerint a görög császár egyenesen «τὸ στέμμα τῆς ἐμῆς βασιλείας»-t igéri Hunyadinak, ha megsegíti és aztán (*Hist. Cn.* p. 121_{-14.}; *Hierax* v. 446—50.) maga szállítja át a szultánt Szkutariból Khalil pasa felszólítására.

2. *Chalkondyles* (333_{4-11.} l.) szerint az oláhok, miután Hunyadi legyőzte az ázsiai sereget, fosztogatáshoz és a tevék öldökléséhez láttak. — *Zotikosnál* (v. 390—4.) szintén fosztogatnak az oláhok s szétszóródnak, de csak mikor már Ulászló betört a janicsárok közé.

3. *Chalkondyles* (333_{11-16.} l.) Hunyadi kérleli a királyt, hogy ő ne támadjon az ellenségre, mert, ha baja esnék, köny-

nyen megfut a sereg. — *Dukas* (221₁₃₋₁₄. l.) szintén tudja, hogy Hunyadi iparkodott megakadályozni Ulászló támadását. — *Zotikos* (v. 345—356.). Hasonlóan, mint Chalkondylesnél, Hunyadi kész támadni, csak a király maradjon helyén, mert «Ha meghalok és elveszek, nem nagy kár, csak a te fenséged legyen biztosítva.» — *Phrantzes* (198₁₄—199₄.) hosszú beszédet tartat «Jankó»-val a királyhoz, hogy ha ő (t. i. Hunyadi) elesik, az nem baj, de a király óvja magát, mint a kígyó a fejét. — *Hist. Cn.* (13₄₋₉.) és *Hierax* (v. 467—88.). Ugyancsak Hunyadi vállalkozik a támadásra, a királyt óvni akarja a veszedelemtől.

4. *Chalkondyles* (335₃—336₃. l.). Hunyadi irigyei biztatják a királyt, hogy ne engedje át teljesen a győzelem dicsőségét a hősnek, ne tegye ki magát szégyennek, hiszen a janicsárok úgy sem mernék megállani előtte; ő, mint király, támadja meg a szultánt. — *Dukas* (221₁₃₋₁₄. l.) «Jankó megtiltotta; de az nem engedelmeskedett . . .» («ὁ δὲ Ἰάκχος ἐξόβρεν αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπέσθη . . .») — *Zotikos* (v. 358—381.). Egy áruló vádolja a király előtt Hunyadi, hogy minden dicsőséget az akar megszerezni s ennek a beszédétől felizgatva Ulászló kijelenti, hogy ő akar, mint király, a királylyal harcolni. — *Phrantzes* (199₃ 4. l.) csak annyit mond, hogy a király nem fogadta meg Hunyadi tanácsát. — *Hist. Cn.* (13₁₀₋₁₅. l.). A fiatalabbak biztatják az a nélkül is heves királyt, hogy a már kezében levő győzelem dicsőségét ne engedje át másoknak. — *Hierax* (v. 492—501.): az «irigységtől lihegők» ugyanigy biztatják a királyt, hogy ne engedje át másnak a könnyű győzelmet s ne tegye ki magát a gyalázatnak.

5. *Chalkondyles* (336₄₋₅. l.). A király merészen megtámadja a janicsárokat, de egy Theriz nevű szekerczével elvágja a lova lábát s mikor Ulászló lebukik, lefejezi. — *Dukas* (221₁₄₋₁₆. l.). Először a király lovát vágiák le s mikor az összerogy, őt is lefejezik. — *Zotikos* (v. 387—414.). Alig négyszázad magával támad a király a janicsárokra s mikor már menekülni szeretne, Chamuzes elvágja a lova lábát, majd késével a lovast fejezi le. — *Phrantzes* (199₅₋₁₉. l.). A vitézül harcoló király lovának a lábát Chamuzes elvágja odadobott fejszéjével s megöli a lebukó lovagot. — *Hist. Cn.* (13₁₅—14₇.) és *Hierax* (v. 509—17.).

A király mértéktelenül beborozva hatalmas támadást intéz Murad ellen, de Chamuzes elvágja szekerczével a lova lábát, őt magát lefejezi s fejét lándzsára tűzi.

6. *Chalkondyles* (336 p. 20. l.). Murad a király vitéz harczának láttára meg akar futni, de visszatartják. — *Zotikos* (v. 291—310.). Serege összetöretése után futni akar Murad, de egy janicsár halállal fenyegeti, ha elhagyja őket. — *Phrantzes* (1997. 1. l.). A király már egészen a szultán közelébe jut s ez utóbbi meg is akar futamodni, de a janicsárok békót vernek a lova lábára, hogy ne menekülhessen. — *Hist. Cn.* (1320—14.) és *Hierax* (v. 461.) a szultán menekülésre gondol, de a janicsárok visszatartják.

A felsorolt adatok csaknem egyformán megvannak valamennyi görög nyelvű kútfőben s főleg *Zotikos* elbeszélése nagyon hasonlít *Chalkondyles*éhez, ez pedig 1456 körül, állítólag autopsia alapján keletkezett. Ezeket a görög elemeket elhagyva most írónk előadásából, mint a melyek hazájában általánosan ismertek voltak és nem feltételeznek különös értesülést, vizsgáljuk a hátralevő adatok eredetét.

A csataleírás, a király szerepét kivéve, nem görög eredetű s ilyen alakjában nem felel meg a nyugati kútfőknek sem. *Chalkondyles* valószínűleg jó értesülés után írt, de félreértette a helyzetet. Nála a seregek felállítása a következő: a törököknél a centrumot a szultán foglalja el megerősített állásban, a bal szárnyon van a rumilii sereg *Karadsa* bég vezérlete alatt,¹ így tehát az anatóliaiak a jobb szárnyat foglalják el. A keresztény seregnél a magyarok vannak a jobb szárnyon, az oláhok a balon. Hunyadi most a «*phakzé*»-val, a «*bitaxis*»-okkal («*ἐχων τὴν φακζήν, τοὺς Βιτάξιδαὺς καλομένους*»),² megtámadja az ana-

¹ 333₂₂—334₁: «... τὸ τῆς Ἐνρώπης στρατεύμα δὲ πὶ εἰδόμενον τοῦ βασιλέως παρετάσσετο μέρος...» stb.

² A. «*φακζή*» mivoltára nézve helyes Hammer nézete (*Osm. Gesch.* I. 654.), mely szerint az az olasz «*fazione*» szóval azonos. Leunclavius a «*Pandectes historiæ Turcicæ, liber singularis*»-ben azt vitatja (p. 319.), elég valószínűtlenül, hogy a *φακζη* a török *gházi* (= hős) szóval lenne azonos. A «*Βιτάξιδαε*» kétségkívül a délszláv vitéz szó elferdítése, mint Leunclavius (u. o.) gondolja s nem a *pixidarius* = *Büchenschützer* elferdítése. (H. u. o.)

toliaiakat, a kik jórészt harc nélkül megfutnak. Erre az oláhok rögtön a zsákmányoláshoz látnak, a tevéket öldösik s a nélkül, hogy visszatérnének a harcrendbe, szétszóródnak. Megjegyzendő, hogy mikor kevéssel előbb a szultán megerősített állásáról szól, a tevéket az egymás mellé erősített pajzsok mögé helyezi el a centrumban! Hunyadi most megállásra inti a királyt, azután a rumilii sereget támadja meg, ezzel heves harcot vív, több ízben kölcsönösen a táborig üldözik egymást, míg végre sikerül a keresztényeknek Karadsát megölni s nagy pusztítást vinni végre a törökök között. Ezen harc folyása közben történik Ulászló támadása Murad ellen.

Ez a csataleírás hibás! A csatarendek felállítása is téves. De Palatio szerint, a ki szemtanú volt, az oláhok a jobb szárnyon voltak s nem a balon, viszont a balszárnynon volt öt zászlóalj a vajda és a magyar urak embereiből.¹ Karadsa az összes források bizonyosága szerint nem Rumili, hanem Anatólia béglerbége volt s ha igaz Hammer azon állítása,² hogy minden Európában vívott küzdelemben a rumilii sereg alkotta az oszmán sereg jobbszárnyát, mindkét csatarend felállításában téved írónk. Köhler a várnai ütközetről írott értekezésében a magyar sereg balszárnyának a küzdelménél a következő megjegyzést teszi: «Wir sind auch hier an Chalcocondylas gewiesen»,³ s tényleg úgy ó, mint Teleki,⁴ főleg ez utóbbi figyelmen kívül hagyva Chalkondyles tévedését, azt mondhatni, hogy elmondják a balszárnynya vonatkozólag is a jobbszárnyánál már egyszer leírt küzdelmet. Tévedésük a következőképen magyarázható: az összes nyugati források szerint a harc először a magyar sereg jobbszárnyán dühöng teljes elkeseredéssel, a hol az anatóliaiak küzdenek Karadsa vezérlete alatt sokáig vitézül. Chalkondylesnél is először az ázsiai sereggel végez Hunyadi, azután támadja még az európaiat. Ez az utóbbi sereg tényleg az oszmán sereg jobbszárnyán volt, vele tehát a magyar sereg balszárnya állott

¹ De Palatio 29—30. l.

² «Gesch. des osm. Reiches.» Pest, 1827. I. 462—3.

³ L. Köhler «Die Schlachten von Nicopoli u. Warna». Breslau, 1882. 63. l.

⁴ I. m. 439. l.

szemben, látszólag tehát ezen szárny harcáról ir Chalkondyles. Ámde nem vették tekintetbe, hogy Chalkondyles a rumili sereget a balszárnnyra tette tévesen s a küzdelem így velük a magyar sereg szembenálló *jobbszárnnyán* folyt le. Ezt a kiigazítást tekintetbe véve a magyarok balszárnnyának harcáról a «Historiæ»-ben sincs több, mint a többi kútfőben, csakhogy ő először említi a török sereg jobbszárnnyának megverettetését, a hová tévesen az anatóliai-csapatokat helyezi s csak azután ir a balszárnny hősies harcáról.

Van több határozatlan, *leginkább magyar értesülésre utaló elem* is Chalkondyles előadásában. Ilyen feltétlenül Julianus nagy szerepe a hadjárat létrehozásában, a miről egy keleti kútfő sem tud. Magyar forrásra mutat az az értesítése, miszerint a magyarok a hadjárat megindítása előtt kibékültek a csehekkel. Ilyen vonások: az oláhok részvételéről és Brankovics György vonatkozásáról, a magyar sereg útjáról és Várna elfoglalásáról, egy szóval a csata előzményeiről való tudomása. Feltűnik, hogy igen jól van értesülve Murád Boszporuson való átkelésének egyes részleteiről.¹ Hogy honnan tudta meg ezeket, azt nagyon nehéz eldönteni, mert a sok jó értesültségre valló rész mellett vannak pontatlanságok, hiányok is.

Ha a várnai csata előadását boncsoljuk tehát, arra a meg-

¹ Chalkondyles előadása Murád átkeléséről a Boszporuson közel jár az igazsághoz, csak hiányos, a mint Wavrin elbeszélése igazolja. Eddig mindig támadták a «Historiæ» azon adatát, hogy a törökök a Hellespontuson keltek át s érthetetlen módon támadja Kropf is Wavrin előadásához írott kommentárjaiban, bár ez utóbbi szerint is «Minekutánna tehát a török haderejével átkelt volt részint *Gallipolín alól* . . .», vagyis tényleg kelt át török sereg a Hellespontuson is, csakhogy talán a jóval kisebb rész. Másrészt Wavrin a genuaikat teszi meg a baj okozójának, szerinte ezek szállítják át a szultánt a vizen, míg Chalkondyles csak amnyit mond, hogy nagy széltől akadályoztatva nem tudták a gályák elzárni a tenger-szorosot. Wavrin azonban árulásról csak a Boszporuson való átkelésnél tud, a hol maga örködött a burgundi gályákkal, a nagy szelet pedig, mely a mozgásban akadályozta őket, szintén említi. Chalkondyles adata tehát megbízható, de nem teljes, az átkelésnek csak egy részét adja vissza. (V. ö. Wavrin 692.; 881. l.) Fraknói V.: «A várnai csata előzményei.» Hadtört Közl. 1889. 379. l.

győződésre jutunk, hogy nem merítette azt írónk írott forrásból, vagy forrásokból, hanem az akkor Görögországban közönségesen ismert elemekhez hozzácsatolta a keresztényektől nyert értesüléseit. Ezek az értesülések már hiányosak, zavartak, esetleg tévesek is voltak s világos bizonyítékaul szolgálnak annak a ténynek, hogy a «Historiæ» előadása jóval az esemény megtörténte után íródott.

Rigómező.

Az 1448-ik évhez jutottunk el a kritika alá vetett események során, Hunyadi János nagy rigómezei vereségéhez. Ez az első magyar vonatkozása hely a «Historiæ»-ban, mely az eseményre nézve nem elsőrangú, hanem egyáltalában a legjobb forrás. Előbbi eseményeket, még ha szemtanútól értesült is, nem tudhatott úgy megérteni, mert azok az időkülönbség folytán már a tudósító emlékezetében is zavarosak lehettek. Ekkoriban ellenben már körülbelül húsz éves ifjú, alkalmas korban van ahhoz, hogy az egykorú eseményekről képet alkosson magában s megértse azokat az adatokat, melyeket később kapesolt saját képzeihez.

A rigómezei csata egyike a «Historiæ»-ben legbővebben előadott eseményeknek.¹ Csodálatos, hogy míg egy görög történetíró így fel tudta fogni nagy fontosságát, a nyugati források csak nagyon szűkszavúan tudósítanak róla bennünket, vagy teljesen hallgatnak. Kimerítőnek és megbízhatónak csak Thuróczy elbeszélését tekinthetjük;² Bonfinius nagyrészt tőle kölcsönözte a saját előadását, de vannak abban önálló elemek is, melyekről hallomás útján értesült.³ Míg Dlugoss előadásának értékéből sokat levon az a körülmény, hogy elvakultan ír a gubernator ellen,⁴ a jóval későbbi Sansovino a «Historiæ»-ből meríti nagyrészt adatait.⁵ Legfeltűnőbb az Aenes Sylvius leveleiben Hunyadi iránt megnyilatkozó ellenszenv, mely annyira a véglete-

¹ 355—73. l.

² 259. l.

³ Bonfinius 494—500. l. L. Helmár i. m. 30. l.

⁴ t. II. 46—47. l.

⁵ 86. l.

kig ragadja, hogy értesítéseit lehetetlen bizalommal használni.¹ Dukas elbeszélése jelentéktelen.² Igen bőven írnak ellenben a hadjáratról a török források, a «Tevárikh», Nesri és Szeád-eddin.³

A következőkben iparkodom kimutatni Chalkondyles előadásáról, hogy szemtanúk elbeszélésén alapszik, a mennyiben összevetem a legjobb forrásokkal s így az ezekben is fellelhető elemek hitelességét bebizonyítva rámutatok a többiek lehetőségére, esetleg valószínűségére.

A nyugati íróknál is fellelhető elemek a következők: 1. György despota figyelmezteti a szultánt, hogy Hunyadi átlépte a Dunát és ellene indult. (V. ö. Aen. Sylv. «Opera geogr.» 247. l.: Despotus Serviae . . . Turcarum ducibus patefecit . . .); Bonfini 494. l.; Cambini 14. l.)

2. Mikor a gubernator Brankovicsot felhívja, hogy vegyen részt a hadjáratban, az, mivel elégtelennek tartja a keresztény sereget és fél a szultán bosszújától, megtagadja a segítséget. (Dlugoss t. II. 46. l.; Thuróczi 259. l.; Bonfini 494. l.)

3. Hogy Hunyadi Skander béggel összeköttetésben állott, arról tud Bonfinius (494. l.).

4. A csata első napján a rumili sereg megy a tűzbe s a nehéz fegyverzetű magyarok elől több ízben visszavonul, de aztán újra támad, úgy, hogy estig eldöntetlenül harcolnak. (Thuróczi [260—1. l.] elbeszélése feltűnően hasonlít Chalkondyleséhez; Dlugoss szerint is [i. h.] az első napon «æquo marte» harcolnak az ellenfelek; Bonfinius [496. l.] nagyrészt Thuróczi után ír.)

5. Éjjel a magyarok haditanácsot tartanak s Taut tanácsára megtámadják a janicsárokat; azok az első meglepetés-szülte zavar után vitézül védekeznek s a magyarok virradatkor kénytelenek eredmény nélkül visszavonulni. (Éjjeli ágyúharcról tud Thuróczi [261. l.]; Szeád-eddin szerint is [150. l.] éjjel harcolnak.)

¹ I. Katonánál i. m. 13. I. az elbeszélés folyamán több helyen.

² 222. l.

³ «Tevárikh», 23. l.; Nesri 62. l.; Szeád-eddin 146. l.

6. Másnap a pihent ázsiai haddal állanak szemben a magyarok; vitézül harcznak, de a rumilii béglerbég Turakhán thessáliei béget a hátukba küldi. (Bonfini 497. l. tudja, hogy Hunyadinak másnap pihent csapatokkal kell megküzdenie. A második napi harczról írnak még Thuróczy i. h.; Zredna ep. XXXIX.)

7. Mikor az oláhok árulása után kétségtelen, hogy az ütközet el van vesztve, Hunyadi hajnalban eltávozik a táborból rokonaival és a sereg legjobban felszerelt részével azon ürügy alatt, hogy ő majd hátba támadja a janicsárokat, a szekérvárban maradtak szintén támadjanak majd adott jelre. Aztán embereivel a Duna felé menekül. (Dlugosznál i. h. Hunyadi harmadnap délelőtt hagyja el seregét «nem könnyek ontása nélkül», látva, hogy leverték. Bonfinius szerint is 498. l. harmadnap délelőtt menekül el Hunyadi. A magyar hős említett eseléről tud a «Tevárikh» [25. l. és Szeád-eddin 151. l.] is.)

8. A janicsárok, megtudva, hogy Hunyadi a sereg nagy részével eltávozott, megtámadják a kocsiknál maradt vitézeket, kik bátran küzdenek velük egész nap. (Dlugosznál [i. h.] délig harcznak a kocsiknál az ott hagyott, többnyire lengyel vitézek.)

9. Hunyadi menekülése közben egészen egyedül bolyong. Először egy török elől mocsárba rejtőzik el. Majd két szerbvel Belgrádba akarja vezetetni magát s mikor azok összebeszélnek a megölésére, az egyiket saját kardjával vágja le, a másik elfut. Azután szerb földművesekre akad, azokat megvesztegeti, hogy a despota parancsa ellenére vezessék Belgrádba; ámde egyikük elárulja a tervet, a hőst elfogják s a despota börtönben tartja mindaddig, míg rokonsági összeköttetésre nem lép vele. (Thuróczy nál [262. l.] szerb rabló vezeti Hunyadit Szendrőbe Belgrád helyett; Bonfiniusnál is [499. l.] szerb pásztorok vendégelik meg hagymával a menekülő vezért, ép úgy, mint Chalkondylesnél, de aztán elfogják s a despotához viszik. Dlugos szerint i. h.] törökök fogják el Hunyadit s azok közül öli meg az egyiket saját frameújával.)

A mint a felsorolt adatokból kitünik, a hadjárat nevezetesebb mozzanatainak egy részére nézve Chalkondyles elbeszélése feltűnően megegyezik a legjobb nyugati és keleti kútfők

értésítéssel. A többi adatát, melyek önállóak, csak nála fordulnak elő, csak a valószínűség szempontjából vizsgálhatjuk meg.

A török és a magyar sereg felállításánál ismét az ázsiai sereget teszi meg jobbszárnynak s az európaiat balnak, épen úgy, mint a várnai csatánál. Chalkondyles ezen feltehető tévedése igazán megmagyarázhatatlan, mikor különben olyan jól van értesülve. A magyar sereg jobbszárnyára *Σεκοδύλης*-t (Szőkely), *Ειλόχης*-t¹ (Ujlaki?) és *Μεγαλοσύης*-t(?) teszi, középen van Hunyadi a «vitézek»-kel s az erdélyi sereggel, a balszárnyon Dán vajda a 8000 oláhhallal. Bonfini (497. l.) a centrumba teszi Székelyt a kataphraktorokkal.² Ha tekintetbe vesszük, hogy Chalkondyles sokkal hamarabb értesült a csatáról, még pedig, a mint a vezérek neveinek tudása bizonyítja, magyar embertől s mint az egész pontos csataleírásból kitűnik, szemtanútól, mindenestre neki adunk igazat.

Az ütközet előtt kilovagol a középre Hunyadi egy vitéze s párviadalra hívja ki a törököket. Ezek közül Eliez, Varesataga fia áll ki. Az ellenfelek olyan hevesen csapnak össze, hogy dárdaik összetörnek, a magyar vitéz lovastól elesik, Eliezt az ütés a ló farára tolja, de mivel lova sokkal jobb, nem bukik el s ő is nyeregben marad. A törökök ezt jó előjelenek veszik s a szultán megkérdézi a győztest, hogy kitől tanult ennyi bátorságot; erre az elmond egy vadászaton történt esetet, hol egy nyulat minden erőlködése daczára sem tudott elpusztítani s ettől fogva törhetetlenül hiszi, hogy míg a végzet arra nem szánta, nem fog elpusztulni. Az esetről egyik kútfő sem tudósít, csak Thuróczy említ valami előleges csatározást. Hogy a nyugati, a magyar források nem említik, azt nem csodálom, volt okuk az elhallgatásra. Annál feltűnőbb, hogy a török forrásokban sincs semmi nyoma sem. Általánosságban tekintve nem lehetetlen, hogy volt egy párviadal a csata előtt, az akkoriban

¹ Ujlakit nem említi Thuróczy a jelenvoltak között, de valószínű, hogy őt gondolta Chalkondyles, mert neve még egyszer előfordul Ἰλόχης alakban (428s.) *Μεγαλοσύης* = Marczali?

² Egy világos bizonyíték arra nézve, hogy Chalkondyles «vitéz»-ek alatt a nehéz lovasságot értette.

szokásban volt; Barletius, Skander bég életírója is megemlékezik egy albán és egy török párbajáról.¹ A mi a szultán és az ifjú beszélgetését illeti, az szerintem csak erősíti Chalkondyles adatának valószínűségét, hiszen ő is úgy hallotta másoktól, mendemonda volt, mikor hozzákerült, akkorra már talán mondai elemekkel felczifrázva, de valami történeti magvának kellett lennie. Ha a beszélgetést már úgy költötték is hozzá a párbaj tényleg megtörténhetett.

Teljességgel lehetetlen biztosat tudnunk arról, hogy a csata első napját követő éjjel akartak-e eltávozni tényleg török lovások? A dolog nem lehetetlen, hiszen első nap eldöntetlenül harczoltak, sőt némileg fölényben maradtak a magyarok, a törökök győzelme épen nem látszott valószínűnek. Ilyen körülmények között esetleg a csak rablás reményében résztvevő akindsik könnyen gondolhattak arra, hogy nem teszik ki magukat az esetleges életveszedelemnek a nagyon is bizonytalan zsákmány miatt.

Most Chalkondyles egyik legérdekesebb különös értesüléséhez jutottunk el. Első nap este a magyarok haditanácsot tartanak, melyen Taut, Szaudsinak fia, I. Murad szultán (!) unokája rábeszéli őket kitünően megszerkesztett, szép beszédben, hogy támadják meg éjjel a janicsárokat. A magyar támadásnak azonban nincs sikere, mert a törökök hősiiesen védekeznek. Mint már említettem, az éjjeli harczról tud minden író, de nem említi egy sem Taut nevét, eredetét és itteni szereplését. Ő is egyike azoknak a trónkövetelőknek, kiknek többé-kevésbé tragikus sors jutott osztályrészül s kik az idők folyása alatt romantikus hőökké emelkedtek, megérdemli, hogy egy kicsit foglalkozzunk alakjával.

Egy Daudot említ a nyugati kútfők közül Dlugoss, a kiről többek között ezeket írja: «valahányszor a magyar királyok hadba szállottak a törökök ellen, annyiszor együtt hadakozott a katolikusokkal ő is (t. i. Dávid) törökjeivel, kiket mintegy száműzötteket, magánál tartott . . .»² Feltéve, — ami, mint látni

¹ i. m. XCV. l.

² i. m. t. II. 71. l.

fogjuk, csaknem biztos, — hogy ez a Daud 1448-ban Magyarországon volt, valószínűleg jelen volt a rigómezei csatában. Kérdés azonban, hogy tényleg Szaudsi fia és I. Murad unokája volt-e? Thúry József szerint¹ Szaudsi 1429—30 körül tényleg Magyarországra jött, fia, Daud Cselebi, úgy látszik 1451-ig itt élt, akkor ment Lengyelországon át Törökországba. Szaudsit természetesen ő is I. Murad fiának tekinti. Ezzel az állásponttal szemben azonban legyőzhetetlen nehézségek támadnak. A legújabb történetírás szerint² a szerencsétlen görög és török hercegek 1376 előtt lázadtak még fel atyáik ellen s Szaudsi hamarosan belehalt a megvakittatás következményeibe. Ha ez igaz, fiának, akármilyen kicsiny volt is atyja halálakor, 1448-ban már 74—75 évesnek kellett volna lennie s 1451-ben, mikor Dlugoss megemlékezik róla, csaknem 80 évesnek. Ilyen korban bajosan megy már valaki korona után! Dlugoss szerint nem is Szaudsi fia volt Daud, hanem Musztafáé, Murad testvérének fiáé s ez nagyon lehetséges. Érdekes Wavrinnak említett művében tett kijelentése.³ A várnai csata után ugyanis burgundi követség járt Budán (a Wavriné), hol épen országgyűlés volt s többek között kérték őket a magyar urak, hogy midőn Vasque lovag (a gályák egyik parancsnoka) visszatér Konstantinápolyba, kerje meg a görög császárt, hogy engedje Saussy herceget, Murad szultán bátyjának fiát, a trónkövetelőt Magyarországra jönni. Ha feltesszük, hogy Wavrin a trónkövetelő nevét összezavarta annak atyjáéval, ő, a ki szintén trónkövetelő volt, ez a tudósítás összevág Dlugosséval s csaknem bizonyos, hogy a rigómezei Daud atyja, Szaudsi, nem I. Murad fia volt.

Fontos különleges adata még egy van Chalkondylesnek: szerinte az oláhok árulók voltak. Mikor már látták, hogy a magyarok elvesztették az ütközetet, a szultánhoz fordultak s kegyelem fejében hajlandók voltak elárulni a magyarok ügyét. A mikor aztán a magyar seregtől külön váltak, a szultán halomra ölette őket. Ez a körülmény idézi elő nála közvetlenül a

¹ Th. J. «Ki volt a vak török császár?» Századok, 1893. 839—49. l.

² Jorga «Osm. Gesch.» I. 251—2.

³ 887—8. l.

magyarok menekülését. Sem Thuróczi, sem más forrás nem tud a dologról, sőt Bonfini szerint még harmadnap is vitézül harczoltak az oláhok, bár ez az adat Chalkondyles értesítésének nem mond ellent, hiszen ez utóbbi szerint is csak elkeseredett küzdelem után engedték leöletni magukat. Ha valami nem lett volna a dologban, nem hallott volna róla írónk s a többi források hallgatása talán úgy magyarázható meg, hogy az egész árusítás titokban történt, csak egyes előkelő beavatottak tudtak róla. Megerősíti a «Historiæ» adatát Hunyadi eljárása hazatérte után, a mikor is az oláh vajdától elvette a cisalpini hűbéreket.¹

A mi végül Chalkondyles tudósításának a többi forrástól elütő részleteit illeti, azok jórészt csak a két sereg számára vonatkoznak; ha ebben téved is, nem róhatjuk fel neki nagy hibául, hiszen ez akkoriban a legmegbízhatóbb írőkkel is megesik.

Mindezek után az a kérdés támad, hogy honnan merítette Chalkondyles adatait. Kétségtelen, hogy szemtanúktól értesült, mindjárt a hely leírása, a taktikai mozdulatok helyes visszaadása emellett dönt. Az értesülés legnagyobb részben török eredetű; ezt bizonyítja a török győzelemmel végződő párviadal kiemelése, ezt bizonyítja az is, hogy tud a csata második napján történt kitünő megkerüléséről Turakhánnak; hogy olyan nagyra teszi a keresztények számát: 47000 lovas és 4000 pattyantyús és gyalogosra. Török szájíz szerint van elbeszélve az oláhok megfélemedése, árusításuk és leölettetésük; Hunyadi menekülését a csatából a török írók is épen úgy adják elő, mint Chalkondyles. Még Taut szerepeltetése sem zárja ki, hogy eredetileg loyális török verzió volt az, mely tudott az oszmán herceg részvételéről a keresztény seregben s olyan nagy szerepet tulajdonított neki. Vannak azonban ezek mellett keresztény forrást feltételező elemek is. Kevéssel későbbi vagy egykorú keresztény elem a magyar sereg felállításának, vezéreik nevének ismerete, valamint Hunyadi és a despota viszonyának a keresztény kútfőkkel megegyező módon való előadása.

Chalkondyles elbeszélése a rigómezei csatáról bő, pontos és

¹ Jorga «Gesch. des rum. Volkes.» Gotha, 1905. 322. l.

megbízható, mert egyrészt szemtanúk értesülésén alapszik, másrészt nyugati és keleti, keresztény és török elemek egybevetése alapján készült.

Nándorfehérvár ostroma. 1456.

Nándorfehérvár felmentésével az agg Hunyadi utolsó diadalát vívta ki a török felett. Chalkondyles, ki kora leghíresebb hősének minden nagyobb török elleni küzdelméről megemlékezik, megírja ezt az utolsót is¹ s a mint előadását előbb, a rigómezei csatára nézve legjobb forrásnak mondottam, ugyanezt mondja most róla Nisbet Bain: «... Chalcocondyles elbeszélése, egyáltalában a legjobb mindazok között, melyeket bírunk...»² nézetem szerint teljes joggal.

Ezt a győzelmet az egész kereszténység diadalának tekintették s ennek köszönhető, hogy leírása több változatban fennmaradt jól értesült íróktól. Hogy Chalkondyles ezek mellett mégis annyira kiválik, az pártatlanságának tudható be. Hunyadi és Kapisztrán egyformán maguknak követelték a győzelem dicsőségét s a szerint, a mint magyar vagy olasz forrásokat olvasunk, a favorizált hős nyomul előtérbe a másik rovására. Jelen esetben a kútfőket a következőképen csoportosíthatjuk:

1. Az első csoportba sorozzuk a Kapisztrán-pártiakat. Főforrásuk Tagliacozzonak, Kapisztrán egyik társának levele Jacobus de Marchiához.³ Az ő tudósításával összhangban állanak az olasz írók elbeszélései, főleg Aeneas Sylviusé.⁴ Ugyancsak Hunyadi-ellenesek és így Kapisztrán-pártiak Dlugoss és Beheim.⁵ Tagliacozzo levele kétségkívül hivatva lenne arra, hogy a legjelesebb forrásnak tekintsük, a mint tekintette Pray az «Anna-

¹ 416—24. l.

² «The siege of Belgrad by Mohammed II. July 1—23. 1453.» English historical Review VII. 235—52. l. 255. l. «... the account...» stb.

³ Kiadva Waddingnél «Annales minorum.» Roma, 1735. t. XII. 340—62. l. A másik szemtanú, Nicolaus de Fara levele (362—8. l.) lényeges pontjaiban megfelel az előbbinek, nem idézem külön.

⁴ A «Commentarii»-ban 27. l.; Historia Bohemica 116. i.; Opera geographica 248. l.

⁵ Dlugoss i. m. t. II. 186. l.; Beheim i. h. 444. l.

les»-eiben, de ha összevetjük Thuróczi, Chalkondyles, Dukas stb. elbeszéléseivel, rögtön észrevesszük tendenciájának, Kapisztrán dicsőítésének, a legképtelenebb fokig való keresztülvitelét, úgyannyra, hogy feltehető, hogy képes volt az eseményeket szántszándékkal megmásítani, csakhogy hősenek alakja annál inkább kiváljék. A főbb vonásokra nézve, a hol az egyéntől függetlenül tekinthetjük magát a tényt, hitelesnek tekinthetjük, de aztán tovább nem is mehetünk. Dlugoss és Beheim szintén elvakultak, főleg az utóbbi lesz nevetséges azon erőlködése folytán, hogy Hunyadi nevét lehetőleg elhallgassa.

2. Thuróczi¹ kétségkívül nagyon jó értesülések után dolgozott s bár munkája erősen Hunyadi-párti színezetű, határozottan közelebb áll felfogásában az igazsághoz, mint az előbbieket, mert neki viszont nem célja az, hogy Kapisztrán érdemeit lekicsinyelje. Bonfini² felfogása nem egyoldalú, mert ő használta Thuróczi munkáját is meg Aeneas Sylviusét is; kár, hogy nem több az önálló értesülés elbeszélésében, ő kétségkívül elfogulatlanul írhatott volna annyi idők múltán.

3. A görög írók közül Chalkondylesen kívül Dukas és Phrantzes³ emlékeznek meg az eseményről. Dukas tudja a főbb mozzanatokat, de mégis csak zavaros és vázlatos képe van az egészről. Nagyon feltűnő, hogy Kapisztránról nem tud semmit sem. Phrantzes érdekes például szolgál arra, hogy Moreában, a despoták udvarában, mennyire rosszul és hiányosan értesültek mindenről: szerinte a szultán Albánia ellen indul s annak nagy részét el is foglalja, mikor Hunyadi és Kapisztrán kiverik onnan.

4. A török források száma most megszorodik. A már előbb említettekén kívül⁴ Turszun bég, Mohammed életirója is megírja az ostromot.⁵ A török történetírók általában igen elfogultak s Turszun bégre is érvényes ez az ítélet. Ha tekintélyét növeli is egykorúsága, összehasonlítva előadását a nyugati és általában az elfogulatlanabb írókéval, mosolyognunk kell azon

¹ 269—73. l.

² 512—8. l.

³ Dukas 337. l.; Phrantzes 385—6. l.

⁴ «Tevárikh» 26. l.; Nesri 64—66. l.; Szeád-eddin 153—9. l.

⁵ Thúrýnál 76—80. l.

a naiv erőlködésén, hogy a törökök vereségének még a látszatát is elkerülje. Idesorozom Kritobulost, kiról, mint mondtam, szintén feltehetjük, hogy tudatosan elhallgatta a Mohammed dicsőségét sértő dolgokat;¹ különben igen jól van értesülve.

Ennyiben ismertettem a legfontosabb forrásokat. A nem egykorúakat, vagy a rosszabbúl, hiányosan értesülteket fel sem említem. (Ranzanus² stb.). Ezek után nem marad egyéb hátra, minthogy Chalkondyles elbeszélésének hitelességét igazolva, a forrás kérdését is megkísértsük meghatározni.

Chalkondyles tud a roham minden nevezetes mozzanatáról. Megvan művében, hogyan zárja el Mohammed a víz felül is a várost (v. ö. Dukas 337. l.; Tagliacozzo 345. l.; Thúróczi 270. l.) s Hunyad és a keresztések csak az ellenséges hajóhad megsemmisítése után (Tagliacozzo 347—9. l.; Turszun 78. l.; Thúróczi 271. l.) juthatnak be a várba (Kritobulos 172—3. l.; Dukas i. h.; Turszun 78. l.; stb.). Miután az ostrom közben Karadsa bég elesik (Kristobulos 176. l.; Thúróczi 273. l.; Dlugoss i. m. t. II. 88. l.; stb.), a törökök általános rohamot kezdenek (Turszun 78. l.; Tagliacozzo 356—60. l.; stb. az összes írónál). A janicsárok könnyen benyomulnak, mert a védők előzetes megállapodás szerint beeresztik őket s mikor már fosztogatáshoz láttak, adott jelre mindenfelülről rájuk rohannak a keresztények, kiverik őket a várból, közben sokat elpusztítva közülök. (Csak Turszun tud arról [78. l.], hogy a magyarok lesben állottak s úgy rohanták meg az elbizakodott, zsákmányolni kezdő janicsárokat; a többi forrás is tud a törökök letöréséről s szetszóródásukról a városban, mint Dukas 338. l., Kritobulos 173—4. l.; stb., de a tervszerűséget a keresztények részéről csak Turszun erősíti meg. A többi kütfő: Hist. Boh. 117. l.; Thúróczi 271—2. l.; Tagliacozzo i. h. stb. csak annyit tudnak, hogy rendkívül heves harc után benyomultak a törökök a városba s a keresztények csak elkeseredett küzdelem árán tudták kiverni őket onnan). A keresztények most kirohannak,

¹ Mon. Hung. Hist. t. XXI. pars I. 170—6. l.

² P. Ranzani «Epitome rerum Hungaricarum». Schwandtner. I. 322—412. l.; 384. l.

elfoglalják az ágyúkat, melyekért hiába küzd Mohammed, nem tudja visszavenni többé őket. Itt telepszének le a keresztések. (Tagliacozzo [360—2. l.] egészen másképen adja elő a dolgot. Szerinte a keresztések Hunyadi tilalma ellenére mentek ki a városból és foglalták el az ágyúkat. Chalkondylesével egyezik Thuróczi [272. l.] és Kritobulos [175. l.] előadása; a források egy része ezt a momentumot a törökök részéről cselnek tekinti, mintha azok így akarták volna kicsalni a keresztéseket. V. ö. Aen. Sylv. Hist. Boh. 116. l.; Bonfinius 514. l.; Turszun 79. l.). Mikor ezen hőstett híre eljut a tulsó parton táborozó keresztésekhez, azokat nem lehet tartóztatni többé, hogy át ne keljenek a Dunán s a városbeliekkel együtt meg ne támadják a törököket. Erről a mozzanatról csak Chalkondyles tud.

A szultán maga is részt vesz a harcban s a keresztényeket az ágyúkig veri vissza, de itt megfordúl a koczka, az üldözöttekből üldözők lesznek. Ez háromszor ismétlődik. Harcz közben a szultán megöl egy magyart, de ő is megsebesül a czombján. Tehetetlen dühében Hasszán janicsár agát fenyegeti büntetéssel, a miért a janicsárok nem vesznek részt a harcban. Az aga hősi halált hal, míg katonái, kik közül sok meg van sebesülve, nem akarnak harcolni. Már a táborig szorítják a keresztények az ellenséget, mikor megérkezik 6000 török lovas, kik a part őrizetére voltak rendelve s visszaverik őket ismét az ágyúkhöz. Ezzel este vége is a harcnak. (A szultán személyes harczáról tud Nesri 65—66. l.; Szeád-eddin 157. l.; megsebesüléséről Dukas 337. l.; Kritobulos 176. l.; a ki szerint a czombján dárdától találva sebesül meg; Thuróczzinál [272. l. nyíl éri a mellén; Aen. Sylv. «Commentarii» 27. l. szerint «sub mamma» kap sebet. Hasszán elestéről tudnak Nesri 65. l. és Szeád-eddin 158. l.; hogy a harcz egész estig tartott, azt megerősíti Thuróczi 272. l. A 6000 lovas váratlan megjelenéséről csak Chalkondyles tud.)

A szultán látva, hogy seregében sok a sebesült, ágyúi elvesztek, éjjel sietve visszavonul. Hunyadi nem engedi üldözni, mert egyrészt tudja, hogy a törökök kétségbeesetten fognak harcolni, másrészt, mert járvány van s maga is megsebesült. (Hogy a szultán éjjel menekül el, azt az összes nyugati írók

tudják. Kritob. szerint [176. l.] fosztogatva vonul vissza. Hunyadi megsebesülése határozottan török verzió, mert míg a nyugati írók nem tudnak róla, szerintük a fáradalmak törik meg Hunyadit [l. Thuróczi 273. l.; Bonfinius 515. l.; Dlugoss i. m. II. k. 198. l.], addig Turszun azt írja [80. l.], hogy mikor az agg vezér a csatamezőn futkároz, nyíl találja s ebbe a sebébe hal bele.

Ebből az összehasonlításból kitűnik, hogy Chalkondyles nemcsak tud annyit az ostromról, mint bármelyik másik kútfő, hanem még pontosabban is van értesülve azoknál. Tud intim részleteket, mint pl. Hasszán tragédiája stb. Hogy ő maga nem volt jelen az eseménynél, azt egy tévedése bizonyítja: szerinte reggel ment rohamra a törög sereg, pedig kétségkívül este kezdődött a támadás,¹ a mellett némi zavar mutatkozik elbeszélésében az események egymásutánjának előadásánál, bizonyosságául annak, hogy nem autopsia után írt. Azonban okvetlenül szemtanútól értesült, erre vall a vár és környékének pontos leírása,² a török holttestekkel való elbánás a vízi harez után³ stb.

Értesülésében ismét határozottan a török elemek vannak túlsúlyban. Ilyenek azon értesülései, melyek szerint a magyar király is jelen volt az ostromnál,⁴ hogy Hunyadi lesbe csalta a janicsárokat,⁵ hogy Hasszán feláldozta magát janicsárjai helyett s végül, hogy a magyar vezér megsebesült. Ezzel azonban nem állítom azt is egyszersmind, hogy a törököktől értesült Chalkondyles, hanem talán a török táborban jelenlevő keresztényektől, talán honfitársaitól, mert az egész elbeszélése folyamán nem fedezünk fel olyan mozzanatot, mely a legkisebb részrehajlást mutatná a törökök iránt, a minek irónk mindenesetre ki lett volna téve, ha törököktől szerezte volna értesüléseit.

Ha ezek után tekintetbe vesszük azt, hogy szemtanúktól értesült, hogy elbeszélése nagyon részletes s a többi forrás által

¹ I. Tagliacozzo i. h.; Hunyadi levele Garai László nádorhoz. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II. k 208. l.

² 417. l.

³ 413. l.

⁴ V. ö. Turszun 77. l.

⁵ u. o.

igazolt, hogy nem részrehajló, nem tulajdonít a valószínűleg csekély számú keresztieseknek túl nagy szerepet, mint Tagliacozzo, a másik legfontosabb forrás, könnyen csatlakozunk mi is Bain fennebb ismertetett véleményéhez Chalkondyles előadásának értékére nézve.

*

Ha most végül összegeznünk kell mindazt, a mit értekezésünk folyamán kifejtettünk, kétségkívül el kell ismernünk, hogy csak az 1444-től kezdve lejátszódott eseményekre nézve elsőrangú forrás a «Historiæ». Mi az oka ennek? Ekkoriban jut írónk abba a korba, a mikor önállóan kutathat az események után s képes azokról egységes képet alkotni. Ettől az időtől fogva az egykorú források között nagyon előkelő helyet biztosít számára pontossága, lelkiismeretessége, jó értesültsége és részrehajlatlansága.

Csak akkor tudjuk méltányolni talentumát, ha művét összehasonlítjuk kora görög és nyugati történetírásával. Csak akkor tudjuk bámulni igazán intelligenciájának nagyságát, hogy olyan ügyesen kitudta válogatni azon idők világ-theatrumából a jövőt megtermékenyítő eseményeket. Erősen hiszem, hogy minél jobban tisztázódik a XV. század története, annál nagyobb lesz Chalkondyles művének jelentősége s az újabb magyar történetírás a török harezok több dicsőséges mozzanatánál inkább tekintetbe fogja venni az ő előadását, mint a sok korlátolt felfogású, többnyire jelentéktelen nyugati íróét.

MISKOLCZI GYULA.

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORUK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Második közlemény.)

III.

Békétárgyalások 1562—64. Zay jelentései. A nagyszöllősi értekezlet. Halmi megerősítése. Apróbb csatározások. Szatmár elfoglalása Báthory Istvántól. János Zsigmond támadó fellépése és sikerei. Schwendi Lázár fővezéri megbízatása. Tokaj jelentősége; ostroma 1565. A királyi hadak győzelmes előnyomulása. Szatmári béke. Újabb tárgyalások és azok eredménytelensége. Új háboru kitörése.

Az 1562 április 12-i fegyverszünet nagy területi veszteséget jelentett Erdélynek. A fegyverszünetben megállapított tényleges birtoklás a Balassa Menyhért elpártolásával elszakadt részekre is vonatkozott, s ennek következtében, legalább a jelen pillanatokban, Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, Szabolcs- és Középszolnokmegyék területének túlnyomó része I. Ferdinánd joghatósága alá jutott.¹ Annyi előnye azonban mégis volt, hogy Erdélyt az eddig nyugat felől fenyegető fegyveres beavatkozás ellen biztosította, s ezzel János Zsigmondnak alkalmat adott arra, hogy az ugyanekkor kitört székely lázadás véres elfojtásával² a belső ellentéteket végleg kiegyenlítse. Ez János Zsig-

¹ Szerdahelyi id. követi utasításában írja: «Dominus meus clementissimus comitatus Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs et Szolnok ditioni suae subactus in fidem suscepisset» etc. 1562 okt. 26-ról. Bécsi áll. ltár. Hung.

² A székelyek lázadására l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 17—23. *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 18—20. l. *Sigler*: Chronologia. (Bél: Adparatus. 85—86.) *Istvánfy*: XXI. p. 259. *Jakab—Szédeczky L.*: Udvarhely vármegye tört. Budapest. 1901. 261—62. l. *Székely József*: A székelyek lázadása. Hadtört. Közlemények. 1889. 141—152. l. Erd. Orsz. Eml. II. 147—154. l. *Lukinich J.*: Az udvarhelyi vár tört. Erd. Múzeum. 1903. 436—38. l.

mond uralkodásában kétségkívül nagyjelentőségű tény volt, a mennyiben a fejedelemsége ellen irányuló belső forradalmi törekvéseknek véget vetett, de Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyában nem idézett elő változást. A fegyverszünet a területi statusquot egy évre állandósította s így János Zsigmond joghatósága, legalább arra az időre, Erdély határain túl jóformán teljesen megszűnt.

Érthető tehát, hogy a fejedelem a fegyverszünet feltételein enyhíteni szeretett volna elért sikerei után, s nem a jelenlegi földrajzi elhelyezkedés, hanem a mult évi területi viszonyok alapján akarta a béketárgyalásokat folytatni a bécsi udvarral, mert a megegyezés valószínűsége úgy nagyobbnak látszott, mint a jelen helyzet alapján. Előterjesztéseit azonban, melyeket június 29-én Brassai János követével¹ Miksa főherczegnek küldött, az udvar elfogadhatóknak nem tartotta, jöllehet a fejedelem a királyi czimről való lemondását is kilátásba helyezte, ha egyebek közt legalább a Balassa árulásával elveszett részeket visszanyeri, melyek, mint Szatmár imént lezajlott ostroma igazolta, a törökök hódító törekvései ellenében csakis János Zsigmond fenhatósága alatt tarthatók meg a kereszténységnek.² Az udvar álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az egy évre szóló április 12-i fegyverszünet értelmében a feltételeken való változtatás most indokolatlan és szükségtelen; az elől azonban nem zárkózik el, hogy a fegyverszünet ideje alatt méltányos alapon béketárgyalásokat folytassanak egymással.³ Erre a gyulafehérvári udvarban meg volt a hajlandóság, mert a Ferdinánd és a porta közt nyolcz évre kötött béke (augusztus 2.) a határkérdések végleges elintézésének szükségességét nyomatékosan kiemelte,⁴ de Miksa főherczeg merev magatartása, ki túlzó és Erdély részéről teljesíthetetlen követelésekkel állott elő, főleg

¹ Megbízó levele 1562 június 29-ről, eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung.

² Memorialéja 1562 július 7-ről és 12-ről. Tört. Lapok. 1875. 760 és 775—76. l.

³ 1562 július 13-ról. Tört. Lapok. 1875. 776—77. l.

⁴ *Rozsnyai*: Tört. maradványai. 36—37. l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 26—30.

az elfoglalt öt vármegyére vonatkozólag,¹ a közeledést egyelőre lehetetlenné tette.

A két udvar közt fennálló ellentéteken a következő (1563., 1564.) évek folyamán többször megújított béketárgyalási kísérletek sem enyhítettek, bár tagadhatatlan, hogy János Zsigmond jelentékenyen mérsékelte feltételeit, hogy a vitás területi elhelyezkedés és a függő közjogi viszony kérdésében megteremtse a szükséges megegyezést.² A tárgyalások bizonytalansága és eredménytelensége azonban 1563 végén ismét éreztetni kezdte káros hatását és pedig azokon a területeken, melyeket a birtokjogi hovatartozás kérdése leginkább érdekelt. Az északkeleti felföldön sem Erdély, sem a magyar királyság érdekltsége és joghatósága nem terjedt ki szabatosan megállapított földrajzi vagy politikai határokra és így bármikor támadhattak terület-sértések, határkihágások, melyek természetesen egyáltalában nem segítették elő a közhangulat békés kialakulását, sőt ellenkezőleg, mindenkor okai lehettek komolyabb bonyodalmaknak is. Erre mutatnak Zay Ferencz jelentései is.

A kassai főkapitány 1563 nov. 20-án már panaszt emelt Miksa főherceg előtt a János Zsigmond-pártiak ellen, kik a fegyverszünet ellenére állandóan zaklatták a birtokosnemességet és a jobbágyságot s e miatt a hatalmaskodások, fosztogatások, jogtalan adóztatások napirenden voltak.³ Néhány nappal utóbb azt jelentette, hogy hír szerint Erdélyben és a magyarországi részekben katonaszedés folyik, nagyszámú lovasság és gyalogság gyülekezik a váradi, munkácsi és huszti várakban, a mi nyilvánvalóan az ellenségeskedések közeli kitörésére mutat. Hagymási Kristóf Nyalábvárát szeretné megszerezni s e végből az országgyűlésről visszatérő Perényi Jánost igyekszik elfogni.⁴ Zay figyelmeztette ugyan a huszti kapitányt, hogy tekintettel a

¹ V. ö. Szerdahelyi okt. 26-i követi előterjesztésével és nov. 26-a után kelt külön jelentésével. Eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung. Ismer-tetve Erd. Orsz. Eml. II. 157. és 160. l. is.

² Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez cz. dolgo-zatom. Századok. 1913. 102—109. l.

³ Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

⁴ 1563 nov. 30-i levele. Eredetiben u. o.

tényleges fegyverszünetre, tartózkodjék a törvénytelenégektől, az erőszakos foglalásoktól; Hagymási azonban azt válaszolta, hogy ő csak azokat a területeket foglalta vissza, melyek 3—4 évvel azelőtt hatósága alá tartoztak.¹ Zay Ferenczen kívül Perényi Gábor is panaszszal fordult az udvarhoz, hogy a Munkács körül elterülő birtokain (Szent Miklós tartozékai) élő jobbágsága a jövedelmeket Munkács várába köteles beszolgáltatni, Kenézlő és Lucz mellett lévő tiszai révhelyeit pedig Némethy Ferencz tokaji kapitány foglalta le erőszakkal.² 1564 nyarán Zayt az Erdélyből érkező hírek is komolyan aggasztották, melyek szerint a tordai országgyűlésen (jún. 4.) fegyveresen megjelent rendek a Ferdinánd-pártiak összeesküvését vérbe fojtották,³ mert így a Ferdinándnak kedvező törekvések Erdélyben gyökerüket veszítették.

A kölcsönös vádaskodások és a felszaporodott sérelmek a Ferdinánd és János Zsigmond közt folyt diplomáciai tárgyalásokat is foglalkoztatták, melyek során a felek arra a megállapodásra jutottak, hogy az északkeleti felföldön újban ismét gyakorivá vált hatalmaskodások és határsértések megvizsgálására közös bizottságot fognak kiküldeni. A bizottság, melynek tagjai Ferdinánd részéről Bornemisza Gergely csanádi püspök, Alaghi János és Ormány Demeter,⁴ erdélyi részről Hagymási Kristóf s mások voltak, 1564 július közepén kezdte meg működését Nagyszöllös városában. A tárgyalások eredménytelenek voltak, mert a bizottság tagjait bizalmatlanság és türelmetlenség vezette s az ellentétet Balassa Menyhért még jobban kiélesítette azzal, hogy a tárgyalások kezdetén a királyi biztosok tudta nélkül, csupán saját felelősségére, a János Zsigmond joghatósága alá tartozó ugocsamegyei Halmi községben erősséget emeltetett, állítólag azért, hogy innen a huszti őrség túlkapasait ellensúlyozza. Balassa eljárása ellen az erdélyi biztosok a tárgyalá-

¹ Zay 1563 december 9-i levele. Eredetiben u. o.

² Zay 1564 febr. 5-i levele. Eredetiben u. o.

³ 1564 június 14-ről. Eredetije u. o. Kiadva: Erd. Orsz. Eml. II. 233—34. l., az országgyűlésről Erd. Orsz. Eml. II. 170. l.

⁴ *Forgách* (Commentarii, p. 273.) Ormány Demeter helyett tévesen Rakovszky Györgyöt említi.

sok kezdetén hevesen tiltakoztak s az erősség haladéktalan lerombolását követelték, de mivel Balassa kívánságuk teljesítésére csakis azon feltétel alatt volt hajlandó, ha a huszti őrségtől a legutóbbi időben elkövetett károk orvosoltatnak, kölesönös szemrehányások között a bizottság feloszlott. A királyi biztosok Kovászó, az erdélyiek pedig Huszt várába távoztak. Balassa Szöllös városából Szatmárra indulóban Halmi felé vette útját, ott akarván egy éjet eltölteni; hívei hírül hozták ugyan neki, hogy Hagymási csapatai lesben állanak, de ő bizva *salvus conductusában*, egész éjen át az erősségen kívül egy házban tartózkodott és csupán őrszemeket állíttatott fel. A huszti katonák éjjel valóban támadást intéztek Balassa kísérete ellen s ezt az erősségbe szorították Balassával együtt; de az erősség elfoglalása. bár egész éjjel folyt érte a véres küzdelem, nem sikerült s a huszti őrség reggel felé Huszt, Balassa pedig lovas kísérettel Szatmár várába tért vissza.¹

Erősség emelése Halmiban, másrészt annak fegyveres megtámadása a husztiaktól, mindkét félen nagy izgalmat keltett. Azt ugyan még az esztergomi érsek is elismerte, hogy a János Zsigmond joghatósága alá tartozó Halmi megerősítése világos megszegése volt a portával 1562 aug. 2-án kötött békének, mely a feleknek határozottan megtiltja, hogy egymás területén erősségeket emeljenek,² de másrészt nem lehetett tagadni, hogy a husztiak támadása a közeli háború kezdetének volt tekinthető. Magában az északkeleti felföldön is ekkép minősítették a két eseményt és mint a háborúk kitörését megelőző időkben, most is általános izgalom fogta el a kedélyeket, ami természetesen a tényeknek tárgyilagos elbírálását, az ellentéteknek nyugodt elsimitását lehetetlenné tette. A két udvar is ezen ellentétes hírek hatása alatt állott; Miksa főherczeg augusztus 9-én panaszt emelt a fejedelem előtt Hagymási ellen Halmi ostroma és

¹ A kir. biztosok 1564 július 27-i jelentése után. (Egyidejű másolatban bécsi áll. ltár. Hung.) *Forgách* (Commentarii, p. 273.) azt írja, hogy Hagymási Halmit elfoglalta és feldúlta, de erről a biztosok idézett jelentése ellenkezőképen tudósít. *Istvánfy*: XXI. p. 268–69. Az Erd. Orsz. Eml. II. 165–166. l. az eseményeket hibásan 1563-ik év nyarára teszi.

² Az érsek 1564 december 16-i levele. Eredetileg bécsi áll. ltár. Hung.

a János Zsigmond-pártiak fegyverkezése miatt; ¹ János Zsigmond viszont Ugocsa megye nemességét szőlította fegyverbe, hogy diczióját az ellenség esetleges támadása készületlenül ne találja. ²

Augusztus folyamán már valóságos háború folyt a határterületeken minden hadüzenet nélkül, mert a felek erősségek emelésével előre biztosítani akarták érdekeiket. Zay és Balassa a Némethy tokaji kapitánytól a királyi diczióhoz tartozó szabolcsmegyei Miske helységben épített erősséget rombolták le, a mi azonban nem gátolta meg Némethyt abban, hogy Rakamaz községben, Báthory Miklós egyik birtokán, vár építését meg ne kísérelje, s Gáva nevű falut, valamint Báthory egyéb birtokait, mint Nyiregyházát, Királytelekét, Lököt, Vencsellőt, Rakamazt, Tedejt és Böszörmény városát a tokaji várhoz ne foglalja. Ugocsa-, Szatmár- és Beregvármegyében viszont Hagymási Krisztof terjeszkedett a királyi joghatósági terület rovására. ³ Ezzel szemben Zay és Balassa Bátorban és Szöllös városában emeltek erősségeket s a János Zsigmond-párti nemesek birtokain erőszakoskodtak. ⁴

Zayt azonban leginkább a Báthory István váradi kapitány hadmozdulatairól elterjedt hírek aggasztották; a kassai kapitány annyit tudott ugyan Báthoryról, hogy számbaveendő csapataival elhagyta Váradot, de tulajdonképeni céljai felől tájékozatlan volt. Így augusztus 15-én még tudni vélte róla, hogy Tokaj felé tart; ⁵ egy héttel utóbb már arról tudósította Miksa főherceget, hogy a váradi kapitány a biharmegyei Zsáka vára sikertelen ostroma után Némethyvel együtt Debreczenből az Érmellékre vonult, bizonyára az erdélyi csapatokkal való egyesülés végett. ⁶ Zay elsősorban Hadad várát féltette, miért is

¹ Fogalmazványban u. o.

² 1564 aug. 15-ről. Egykorú másolatban u. o.

³ Zay, Balassa és Báthory Miklós 1564 augusztus 15-i levele. Egykorú másolatban u. o.

⁴ Báthory István 1564 decemberben (közelebbi datum nélkül) kelt levele. Egykorú másolatban u. o.

⁵ 1564 aug. 15-én Balassával és Báthory Miklóssal együtt írt leveleiben. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ Zay 1564 augusztus 21-i levele. Egykorú másolatban u. o.

Balassa Menyhérttel együtt személyesen látta el az erősséget a legszükségesebbekkel; majd innét Szöllös irányában haladva, Perényi János birtokai egyikén, Feketeadón állapottak meg, hogy Báthory és Hagymási csapatainak egyesülését, akár ütközet árán is, megakadályozzák, jöllehet Zay csapata 1200 emberből állott, míg Báthoryé 3000-nél több volt.¹

Zay feltevései, mint az utóbb történt események mutatták, tévesek voltak, mert Báthory Istvánnak kiszámíthatatlanoknak látszó hadmozdulatai voltaképen a kassai kapitány félrevezetésére és saját valódi céljai leplezésére irányultak. Báthory ugyanis már hosszabb idő óta titkos tárgyalásokat folytatott Szatmár város lakosságával, mely Balassa erőszakos uraságától szabadulni igyekezett. A váradi kapitány, ki, mint láttuk, Zayban azt a hiedelmet tudta felkelteni, hogy főként Hagymási csapataival való egyesítésre törekszik, szeptember első napjaiban annyira megközelíthette Szatmárt, hogy híveivel közvetlenül és gyorsabban érintkezhetett; ezektől tudta meg, hogy Zay és Balassa hadierejük túlnyomó nagy részével Feketeadó körül táboroznak, hogy az őrszolgálat a szatmári várban felette hiányos s hogy ennek következtében a vár jóformán teljesen védetlen. Ezek alapján egy éjjeli menetelés után 1564 szeptember 3-án kora reggel három oldalról hirtelen támadást intéztetett a falak ellen, az ellenálló német zsoldosokat a kapitány, hadmérnök és néhány magasabb rangú katona kivételével kardélre hányatta; a várral együtt Balassa felesége, ki Thurzó Ferencz nőtestvére volt, valamint gyermekei is birtokába jutottak: váltságdíjuk fejében Báthory Nagybánya, Szinyér és Kovászó várak haladéktalan átadását kívánta Balassától,² ki a feltétele-

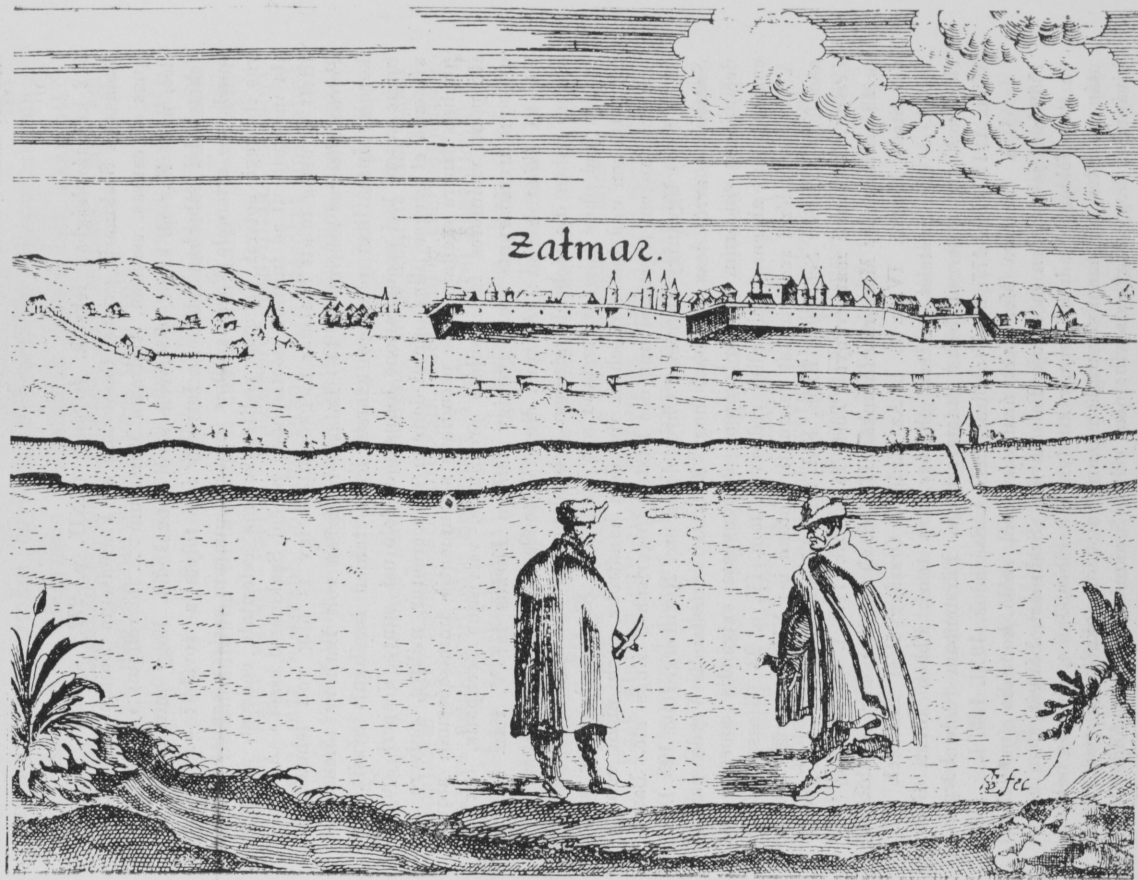
¹ Zay 1564 szeptember 4-i levele. Egykorú másolatban u. o.

² A vár bevételét Zay id. szeptember 4-i levele után adtuk, (egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.); ez a leghitelesebb tudósítás. Egyébként a vár bevételére nézve már az egykorúak közt nagy eltérések vannak. *Forgách* (Comment. p. 274—76.) szerint Báthory «maximo silentio sub occasum solis Varadino, cuius tunc praefectus erat, egressus cum expeditissimis militibus, disponit, qui portam invaderent, qui scalis muroscanderent, ac singulis munia Martis atque loca attribuit. Ante lucem omnibus ex partibus castellum simul invadunt;» ez az értesítés már csak azért is lehetetlenség, mert Várad Szatmártól levegőirányban mintegy-

ket nem teljesíthetvén, a váradi kapitány Balassa családját Erdélybe küldötte.¹

112 km távolságban fekszik. *Istvánfy* (XXII. p. 272.) szerint: «*Quum Balassius Szakmario exiens, Cassoviam ad Franciscum Zaium, incertum, quas ob causas, venisset, Andream Messerum . . . ibi reliquit;*» ez is tévedés, mert Zay id. szept. 4-i levele arról tanuskodik, hogy mindketten a feketeardói táborban időztek. Istvánfy így folytatja tovább: «*Leviore quadrigas extemplo Varadiensibus imperat, quarum satis magnus numerus ibi cogi poterat, in quas pedites summa celeritate collocat, iterque ita instituit, ut ad initium noctis haud procul Szakmario esset.*» Az említett távolság miatt Szatmár megközelítése így is alig volt lehetséges. *Petrus Bizarus* szerint (p. 14.) Balassa a várban volt Báthory támadásakor «*et ipse, licet plumbea glande ictus, tamen incolumis evasit. In huius autem loci expugnatione huiusmodi dolo nisi sunt: Vesperi, quum armenta et greges illius oppidi domum reducerentur, milites, pulvere in publico itinere excitato, sese pecudibus ac iumentis immiscuerunt, atque ita ponti viciniore facti, subito prosiluerunt, valvisque occupatis, obvios quosque trucidarunt*» etc. Ugyanígy *Bethlen Farkas* is: V. tom. II. p. 39—40. *Ulloa* szerint: «*Als nun diese Veste Sachmar ubel bewahret gewesen, haben die Siebenbürgischen Kriegsleut ungewarneter sachen angelauften und ohne allen widerstand mit Weib und Kind erobert, er aber ist entflohen und hat eyn schutz von dem handtrohr, doch nicht schädlich empfangen. (Beschreibung des letzten Ungerischen Zugs etc. Basel. 1578. 5. l.)* Ugyanígy *Ortelius*: *Chronologia* etc. Nürnberg. 1603. 125. l. is. *Sambucus* arról tesz említést, hogy Balassa «*infestandis Veyde pagis, decimisque vinearum præter morem et conventa exigendis causa . . . a custodia fuit absens.*» *Schardius redivivus*. tom. IV. p. 23. (Giessæ. 1673.) A vár bevételéről szóló irókat felemlíti *Katona* is: XXIV. .p. 26—30. l. azonfelül: *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 21—22. l. *Gyulafi Lestár*: Történeti maradványai. Tört. Tár. 1893. 117. l. *Szamosközy*: I. p. 13. *Verancsics*: Memoria. (Munkái. II. 108. l.) Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. k. 9. l. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek (II. 240. l.) a vár bevételét hibásan október 3-ra teszi. Ebben követi *Goos Roderich* is. (Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien. 1911. 176—177. l.) Utóbbira nézve l. Századok. 1913. 136. l.

¹ A «Balassa Menyhért árultatása»-ról szóló komédia (megjelent 1569-ben) jellemzően mondatja Balassával: «Szakmárt, Bányát nem hogy én itt e földön elhadnám, avagy királynak kezébe adnám, de még holtom után is, Isten bár mennyországban maradna, ű ott laknék, én pedig azt kívánám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földön lelkem Szakmárban lakhatnék.» *Borbély István*: Unitárius iskoladrámák a XVI. században. Irodalomtörténet. II. (1913.) 332 l.

Szatmár.

Szatmár váratlan visszavétele nagy izgalmat okozott az udvarban. A magyar tanácsosok véleménye szerint a vár bukása könnyen végzetes lehet a tiszántúli és az északkeleti felföldön levő királyi ditióra, melyet főként Szatmár védelmezett. A tiszántúli területek most az elszakadás veszedelmében forognak, már pedig tudnivaló, hogy az itteni 13 megye magában véve többet ér, mint a király joghatósága alatt álló többi országrész; a tanácsosok attól is tartanak, hogy János Zsigmond esetleg török segítséggel a tiszáninneni részek megszerzését is megkísérli Kassáig. Ezért tehát tiltakozni kell a portán a vár elfoglalása miatt, az egyik portai követ épen akkor Bécsben tartózkodott,¹ egyúttal pedig a kitörőfélben levő háborúra a szükséges előkészületeket haladéktalanul meg kell tenni.² Miksa király viszont Zsigmond Ágost lengyel király előtt is panaszt emelt a legutóbb történtek miatt,³ ki erre János Zsigmondot azonnal a sérelmek orvoslására kérte fel.⁴

János Zsigmond azonban a közelmúlt évek leverő tanulságainak hatása alatt minden diplomáciai küzdelmet meddőnek és feleslegesnek tartott, miért is a vitás kérdések megoldását most már a hadiszerecsére akarta bízni. A szeptember 22-én Kolozsvárt tartott országgyűlés ennek következtében általános hadfelkelést rendelt el, kimondván, hogy a nemesek és székelyek fejenként jobbagyaik tizenhatodrésszével ülnek fel, a szászok a köteles 1000 gyalogot kellően felszerelve, hadiszereikkel szőlítják táborba s ezenkívül még 2000 ember fenntartására hatezer forintot fizetnek.⁵

¹ Miksa 1564 szept. 10-iki levele Oláh Miklós esztergomi érsekhez. Eredetije Orsz. ltár. acta publ. fasc. 35. nr. 3.

² «Qua in re quantum damni et in ditione sua detrimenti M. S. V. patiatur, consideratu facile est, quando certum sit, eas partes Ultratibiscanas ex tredecim fere comitatibus constantes, plus facere, quam omnis ille ditio, quam nunc M. V. S. ultra Danubium ad Tibiscum usque possidet» etc. A tanácsosok 1564 szept. 18-iki véleményes javaslata. Egykori másolatban bécsi áll. ltár. Hungar.

³ Miksa levele 1564 szept. 23-ról. Fogalmazványa u. o.

⁴ A lengyel király válasza 1564 okt. 6. (Petricovia.) Eredetije u. o.

⁵ Erd. Orsz. Eml. II. 240 l.

A gyulafehérvári udvar abból a körülményből, hogy Zay és Balassa Szatmár visszafoglalására kísérletet sem tettek, sőt Kassára vonultak vissza, egész határozottsággal következtethetett a királyi sereg teljes készületlenségére. János Zsigmond tehát, midőn hírül vette, hogy időközben *Nagybánya* városa és erőssége is megadta magát Báthorynak néhány napi ostrom után,¹ szeptember végén maga is megindult *Hadad* felé, melyet azonnal ostrom alá fogott.² A várat Szennyesi Máté³ védelmezte kisebb német és magyar őrséggel; a falak azonban hatékonyabb ágyútűz felfogására már nem lévén alkalmasak, néhány nap múlva annyira megrongálódtak, hogy János Zsigmond a várat általános rohammal bevehetette.⁴ Hadad bukását rövid idő alatt nyomon követte *Valkó*,⁵ *Bátor*,⁶ *Szentmárton*,⁷ *Rozsály*,⁸ *Szinnyér*, *Halmi*, *Eszeny*⁹ erősségeinek megvétele, úgy hogy október közepéig a tiszántúli vidék északi felében csupán Ecsed és Kisvárdra maradtak meg a királyi csapatok kezében.

Az itt felsorolt várak ostromában Erdély fejedelmét tekin-

¹ Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. Eredetiben bécsi áll. Itár-Hung. Egy. 1564 okt. 19-ről kelt tudósítás. Fogalmazványban u. o. *Szamosközy*: I. 13. *Bethlen*: V. tom. II. p. 40. *Verancsics*: Memoria. (Munkái. II. 108.) *Istvánfy*: XXII. p. 272.

² *Istvánfy* szerint (u. o.) a fejedelem először Váradra ment és innen indult Hadadra: nagyon valószínűtlen, hogy az erdélyi haderő ilyen indokatlan kitérővel kezdte meg hadműveleteit.

³ *Katona* (XXIV. p. 41), *Forgách* (p. 276) alapján kételkedik egy ilyen név létezésében; a család azonban Szatmár megyében több községben volt birtokos. V. ö. az 1549-iki dic. conscript. Orsz. Itár.

⁴ 1564 okt. 19-iki tudósítás. (Bécsi áll. Itár. Hung.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 40—41. *Borsos Sebestyén krón.* Erd. tört. adatok. I. 22. *Szamosközy*: I. 14. *Forgách*: Commentarii. p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273.

⁵ *Szamosközy*: I. 15.

⁶ Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (I. h.) *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Forgách*: Comment. p. 276. *Szamosközy*: I. 15.

⁷ Oláh Miklós decz. 16-iki levele. (I. h.) *Forgách*: Comment. p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Szamosközy*: I. 15.

⁸ Oláh Miklós többször id. levele. (U. o.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14.

⁹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14—15. *Verancsics*: Memoria. (Munkái: II. 108. l.)

télyes török haderő is támogatván, János Zsigmond a Báthory Miklós tulajdonában lévő *Ecsed* körülzárolását is megkísérelhetőnek tartotta. A vár inkább természeti fekvésénél fogva bírt jelentőséggel; bevétele rendszeres ostrommal alig volt lehetséges, mert a falakat a nagyterjedelmű lápok is védelmezték. Jellemző, hogy Báthory, ki ekkor egyik katonájának lakodalmát ünnepeltette, a mulatságot az ostrom megkezdésének hírére sem szakította félbe, hanem örszemeket és örcsapatokat állíttatván ki, tovább mulatott. János Zsigmond figyelmeztetésére azonban, hogy ellenállása esetén a vár körül elterülő birtokai végső pusztulásra jutnak, olyan egyezséget kötött a fejedelemmel, hogy a mennyiben a királyi csapatok 60 nap alatt meg nem segítik, a várat feladja.¹ Hasonló feltétellel menekült meg az ostrom alól *Kisvárd*a is, melyet Várdai István eleinte védelmezni akart ugyan, Báthory István felszólítására azonban az ecsedi pontokat ő is elfogadta.² *Atya* és *Kovácsó* ostroma³ már nem okozott nehézséget; a két vár az ostrom megkezdése után rövid néhány nap alatt megadta magát a fejedelemnek, ki az utóbbi várat azonnal leromboltatta.⁴ János Zsigmond sikeres hadműveletei után megkísérelhetőnek vélte Kassa ostromát is, mely hadi vállalata tulajdonképeni célja volt; kísérlete nem volt kockázatos, mivel visszavonulási útját a kezében levő várak biztosították.

¹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 41. *Szamosközy*: I. 15. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Forgách*: p. 277.

² Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (U. o.) *Szamosközy*: I. 14. *Bethlen*: V. tom. II. p. 41—42. *Forgách*: p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273.

³ *Istvánfy* (XXII. p. 274) szerint a fejedelem Várda ostroma után Tokajba ment s innen indult a most említett két vár ostromára; ez lehetlenség, mert *Atya* és *Kovácsó* Várdától keletre fekszenek. A két vár bevétele valószínűleg külön ostromló csapatokkal történhetett, mert alig hihető, hogy a fejedelem először a közelebbi *Atyát* s azután *Kovácsót* foglalta volna el s innen indult volna vissza Tokajba. (A távolság légvonalban is több 100 km-nél.) *Bizarus* szerint (*Katonánál*: XXIV. 41—42) Ungvár ostromát is megkísérelték; ez bizonyára tévedés, mert egy hazai író sem említi.

⁴ Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. (Bécsi áll. ltár.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14. *Borsos Sebestyén*: I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 274. *Forgách*: Comment. p. 277. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 9. l.

A novemberben beállott szokatlan tartós esőzések miatt tervének megvalósítására sor sem kerülhetett,¹ úgy hogy e hónap végén² hadait részben Tokajnál szétbocsátva, visszatért Erdélybe azzal az eredménnyel, hogy az 1562. évet közvetlenül megelőző statusquo-t helyreállítván, joghatóságát az északkeleti felvidéken és a tiszántúli megyékben is túlsúlyra emelte.

A királyi udvart az erdélyi hadak váratlan győzelmes előnyomulása megdöbbsentette, mert hiszen Zay és Balassa korábbi jelentései szerint Erdély részéről támadás egyáltalában nem volt várható s ha várakozásuk ellenére azok mégis támadásra határoznák el magukat, a királyi sereget teljesen elegendőnek tartották annak elhárítására.³ Az udvar tehát János Zsigmond sikereit első sorban a hiányos és tájékozatlan vezérlés következményének tulajdonította, miért is a haditanács a veszendőbe ment részek visszafoglalása végett megindítandó új hadjárat vezetését *Schwendi Lázárra*⁴ bízta, melléje pedig Báthory Andrászt és Zay Ferenczet rendelte, utóbbit élelmi és hadi főbiztosként.⁵ Az új császári vezér 1564 december hó utolsó napjaiban érkezett Eperjesre,⁶ hol Báthory Andrással, Zayval, Balassával és a többi alvezérekkel azonnal haditanácsot tartván, a közel jövő teendőire nézve igyekeztek megállapodásra jutni. E szerint mindenekelőtt kiviteli tilalom volna életbeléptetendő, hogy a hadsereg élelmiszerekben hiányt ne szenvedjen; azon várak tulajdonosai, kik János Zsigmond legutóbbi támadó hadjárata alkalmával feltételesen meg-

¹ *Istvánfy* úgy értesít, mintha már Kassáig haladt volna előre és azt ostromolni kezdte volna. Oláh Miklós decz. 16-iki levele (i. li.) azonban erről hallgat.

² «Hæc usque ad nonas Decembres acta». *Forgáchmál*: Commentarii p. 277.

³ «Nos tamen audientes adventum ipsius Stephani Báthory, illi obviare volentes cum eo pugnare, antequam ipsorum duorum copiae conjungerentur, licet illi satis impares, ut qui ultra tria millia hominum habebat, nos vero cum omnibus etiam rusticis vix mille ducentos», írta Zay és Balassa 1564 szept. 4-én. (Bécsi áll. ltár.)

⁴ V. ö. W. *Jankó*: Lazarus Freiherr v. Schwendi. Wien, 1861. 32—35. l. *Istvánfy*: XXII. p. 275. *Katona*: XXIV. p. 45.

⁵ *Thallóczy L.*: Zay Ferencz. 154—155. l.

⁶ *Istvánfy*: XXII. p. 275. W. *Jankó*: i. m. 44. l.

hódoltak, mint pl. Ecsed, Várda stb., felszólítandók, hogy haladéktalanul térjenek vissza a király iránt való hűségre, váraikat pedig lássák el a szükségeseikkel. A császári haditanács azon javaslata, hogy a hadjárat a legjelentékenyebb János Zsigmond-párti várak (Tokaj, Szatmár, Munkács, Huszt) visszavételével kezdődjék, a jelen pillanatokban kockázatosnak és veszedelmesnek látszik; ellenben gondolkodni lehet a Tiszán való átkelést biztosító Szentmárton erősségnek megszerzéséről. Szükségesnek látszik a magyar lovasságnak német lovassággal való pótlása és végül az Erdélyben esetleg lappangó elégedetlenség támogatásán kívül Tokaj kapitányának békés megnyerése is.¹

Jóllehet a császári haditanács Schwendi javaslatait általában megfontolásra méltóknak jelentette ki, a hivatalos felfogás mégis az volt, hogy a tavaszi időt a hadi műveletek kedvező lefolyásának biztosítása végett be kell várni. A kérdéses várak hiányos védelmi állapotáról érkező újabb értesülések mindamellett Schwendit és vezértársait a támadó hadjárat haladéktalan megindítására ösztönözték; a hírek szerint pl. Tokajban mindössze 600, Szentmártonban 200, Szatmár várában pedig 1000 fegyveres volt, úgy hogy egy váratlan támadás sikere kétségtelennek látszott.² Magára a támadás irányára nézve azonban eltértek a vélemények Schwendi vezértársai között; többen, pl. Balassa is, első sorban a Tályá, Szerencs és Tokaj által képezett várháromszög keleti pontját, Szerencset akarták megtámadni, tudván azt, hogy a vár felszerelése hiányos, sőt jelentékenyebb őrséggel is csak nemrégiben látta el a tokaji kapitány. Mások, köztük Báthory András, a támadó hadjáratot Tokaj ostromával akarták megkezdeni, azzal az indokolással, hogy a vár a Hegyalja déli részének tulajdonképeni kulcsa, sőt a tiszai kereskedelemnek is egyik fő biztosítója, míg Szerencs jelentősége ezzel szemben alárendelt; a jelenlegi kemény tél a várnak minden oldalról való körüzárolását is lehetővé teszi, mert a Tisza és a Bodrog jégén nehezebb ostromgyűk is állíthatók fel, melyek

¹ Kelt 1568 januárius 1-én. Tartalmilag ismerteti *W. Jankó*: i. m. 44 — 45. l.

² *Jankó*: i. m. 45. l.

tüzének Tokaj vára nem állhat ellen, olvadáskor, vagy magasabb vízálláskor ellenben csaknem lehetetlenség megvétele. Schwendi a térképek tanulmányozása után Báthory álláspontjára helyezkedett, minek következtében Tokaj megtámadása határozottá lett.¹

Tokaj megvételeét nem csupán taktikai szükség parancsolta, hanem gazdasági érdek is. *Hadászati* jelentősége már rég ismert volt, mit a birtokáért épen a XVI. század folyamán folytatott háborúk igazolnak;² nem kisebb azonban *gazdasági* jelentősége sem, mint azt a következő, ugyanezen időből való néhány adatunk is mutatja. A vár vidéke már a XVI. században is jelentékeny szőlőtermelés középpontja volt, mely a legjobbnak elismert bort szolgáltatta;³ a termelés ezélja azonban nem pusztán a helyi szükséglet kielégítése, hanem a kivitel is, főleg Lengyelország felé. A tokaji *harminczad*, melyet épen az élénk borkereskedelemre való tekintettel, 1565-ben Schwendi újjászervezett,⁴ 1565 előtt évi 7000 frtot,⁵ 1565 (jún. 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 5439 frt 93¹/₂ dénárt jövedelmezett.⁶ A tokaji *rév* havi bevétele átlag 49 frt 51 denár, 54 drb kősó, 47 drb lamina ferri (vasbádogn),⁷ 1565 (június 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 1232 frt 47 dénár, 4076 drb kősó és 782 drb lamina ferri.⁸ A tokaji vár jelentékeny *uralalom* középpontja volt. Tartozékai 1565-ben Szent Márton adója czimén a következőképen adóztak: Tarján (16 frt), Nánás (31 frt 55 dén.), Hernádnémeti (11 frt), Prod (10 frt), Liszka (100 frt), Dob (29 frt), Keresztúr (36 frt), Zombor (26 frt), Tokaj (20 frt), Varjas (16 frt), Miske (8 frt), Tarczai (93 frt), Szegegyház (6 frt), Hadház (16 frt), Szoboszló

¹ *Istvánfy*: XXII. p. 275. *Katona*: XXIV. 47—48. l.

² V. ö. az előző évekre *Soós Elemér*: A tokaji vár története. Hadtörténelmi Közlemények. 1913. 67—76. l.

³ «Est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberri-mus reditus» etc. *Forgách*: 183. l.

⁴ *Forgách*: Commentarii. p. 373.

⁵ Miksa kir. instrucciója 1565 ápr. 24-ről. Másolata Podhraczký-gyűjteményben. (M. Tud. Akadémia kéziratára. Ivrét. Tört. 55. sz.)

⁶ Summarius extractus etc. Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz. kéziratára.)

⁷ Fol. Lat. 1365. M. Nemz. Múz. kéziratára.

⁸ Fol. Lat. 1363. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

(4 frt), Vámosújfalú (21 frt 50 dén.), Vid (3 frt), Hugyaj (1 frt 51 dén.), Beken (1 frt 98 dén.), Vámospéres (7 frt), Bekecs (8 frt), Ladány (12 frt), Dorog (22 frt), Macs (3 frt), Bezzeg (3 frt), Megyaszó (4 frt). Összesen tehát 515 frt 54 dénár.¹ A vár és uradalma összes bruttó jövedelme a fentemlített húsz hónap alatt 47,286 frt 17 $\frac{1}{3}$ dénár,² mely a kiadások³ levonása után is jelentékeny összeg.⁴ A bevételek természetesen állandóan ingadoztak,⁵ de annyira mindig felmenték, hogy belőlük a szükséges kiadásokat fedezni lehetett.

Ilyen okok alapján megérthető a fejlett pénzügyi érzékkel bíró Schwendinek és Báthory Andrásnak Tokaj ostroma mellett határozó döntése. A királyi sereg mintegy 7000 főből állott, melyhez Perényi Gábor 400 lovasa, 800 gyalogosa és 4 ágyúja, Báthory Miklós 200 lovasa és 2 ágyúja járult.⁶ Schwendi januárius 31-én Poppendorf Ferenczet Kassáról a tüzérséggel és egyéb műszaki csapatokkal Gönczre küldötte, hová Schwendi a derék-haddal februárius 1-én szintén megérkezett. Febr. 3-án az egész tábor megindult Tokaj felé; másnap (4-én) Schwendi könnyű magyar és német lovasságot küldött előre felderítő szolgálatra és a Tokajtól körülbelül 5 kilométernyire fekvő Keresztúr megszállására, melyet a haditerv szerint a bevezető hadműveletek kiinduló pontjául szemeltek ki. A tokaji őrség, mely Schwendi közeledéséről biztos értesüléseket szerzett, Keresztúr elfoglalását meg akarta ugyan akadályozni, sőt e végből a város felgyújtását is megkísérelte, de a túlnyomó számú előhad gyors visszavonulásra készítette őket. A királyi sereg még aznap éjjel, a gyengén megerősített város megszállása után, a Bodrog mentén védő-

¹ Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

² Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

³ 1571 febr. 3—1572 febr. 3-ig az összes kiadások 16,986 frt 67 $\frac{1}{2}$ dénár. (Fol. Lat. 1363. Vol. II. U. o.)

⁴ *Acsády I.* szerint (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. 32. l.) egy akkori (1547—64.) magyar frt értéke ma 2 frt 53 $\frac{1}{2}$ o. é. krajczárnak felel meg.

⁵ 1572-ben 14,136 frt 48 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. III.), 1591-ben 14,005 frt 73 $\frac{1}{2}$ dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. IV.), 1592-ben 18,047 frt 50 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. VI.)

⁶ *Forgách*: Comment. p. 281—82.

sánczokat emelt és mindjárt másnap (febr. 5.) a vár tornyait és egyéb védőműveit is kezdték törni; ugyanaz nap a Bodrog partján fekvő kis dombon két földhányást készítvén, arra négy ostromágyút helyeztek; ilyen munkálatokkal telt el a következő nap is (febr. 6.).

Tokaj 1565-ben.

Februárius 7-én a Tisza és Bodrog folyók közt már jóval közelebb a várhoz újabb sánczot sikerült emelniök; valamennyiből egész napon át tartó heves ágyútűz indult meg, a mi annyira megrongálta a falakat, hogy általános ostromra lehetett volna gondolni, ha az erős havazás és a kemény szél Schwendi hadait abban meg nem akadályozta volna. Az ágyútűz azonban megszakítás nélkül folyt febr. 9. és 10-én is és pedig a vár minden falrésze ellen,¹ úgy hogy Schwendi a sok helyt leomlott erő-

¹ A felállást l. Istvánfynál. V. ö. Soós vázlatával: Hadtört. Közl. 1913. 77. l.; u. o. az ostrom: 75—79. l.

ditvények láttára az általános rohamot egyáltalán nem tarthatta kockázatosnak. A királyi csapatok támadását a vár védői jelentékeny veszteséggel visszaverték; Némethy mindamellett belátta a további küzdelem eredménytelenségét, s azért még aznap délután fegyverszünetet kéretett Schwenditől, hogy a megadás feltételeiről gondolkodhassék. Schwendi azonban, mivel a tokaji kapitány sem általánosságban a feltételekről, sem a fegyverszünet időtartamáról nem tett említést, mindössze egy órai, utóbb pedig napnyugtáig terjedő időt engedélyezett. A kitűzött határidő elteltével a várbeliek részéről követ nem mutatkozván, Schwendi újból általános rohamot rendelt el, mely annyiban eredménnyel is járt, hogy a külső várat elfoglalták. A roham alkalmával Némethy is elesett, a mi a vár sorsát is eldöntötte. Az egész éjen át tartó ágyútűz a belső vár főerősségét képező tornyon is jelentékeny pusztítást okozott, úgy hogy februárius 11-én az ostromlottak újból tárgyalásokba bocsátkoztak Schwendivel, jelentvén egyúttal a parancsnok halálát is. Schwendi szabad elmenetel feltétele mellett elfogadta az őrség békeajánlatait, de megengedte nekik azt is, hogy Némethy holttestét magukkal vihessék. A nagyrészt megsebesült és 350 főre leolvadt vitéz őrség, mely hittel kötelezte magát arra, hogy a király ellen fegyvert nem fog, még aznap elhagyta a várat.¹

Tokaj bukása elsősorban a halogató erdélyi védelmi politika következménye volt. Jellemző, hogy az erdélyi rendek úgyszólván csak a Schwenditől tervezett hadjárat kitérősekor, 1565 januárius 22-én tartottak országgyűlést, melyen az általános hadfelkelést újból szervezték s jelentékeny hadiköltséget szavaztak meg a fejedelemnek.² A késedelem okát abban kell keresnünk, hogy a gyulafehérvári udvar idáig, érthetetlen módon, a békés meg-

¹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 44—45. *Szamosközy*: I. 15—16. *Forgách*: Comm. p. 281—82. *Borsos Sebestyén*: Mikónál I. 22. *Verancsics*: Memoria. (Munkái. II. 109.) *Istvánfy*: XXII. p. 276—77. *Gyulafi Lestár* tört. maradv. Tört. Tár. 1893. 117. *Sepsi Laczkó Máté*: Mikónál. III. 19. Sárospataki magy. krón. M. Tört. Tár. IV. 51. *Bizarus*: De bello Pannonico. (*Schwandner*: SS. III. 17—18.) Az ostrom leírását *Sambucus* után adtuk. (Schardius rediv. IV. 23—25. és Katonánál: XXIV. 49—54.) *Jankó*: i. m. 46.

² Erd. Orsz. Eml. II. 241—42. l.

egyezés diplomáciai úton való létrejöttén munkált, abból indulván ki, hogy az 1564. évi őszi hadjárat tulajdonképeni célja nem új foglalás, hanem a Balassa elpártolásával ideiglenesen a magyar király joghatósága alá jutott részek visszaszerzése volt. János Zsigmond e végből úgy a portát, mint Zsigmond Ágost lengyel király közvetítésével a bécsi udvart is megkereste, de eredménytelenül,¹ mert az udvar ekkor már elhatározta, hogy az őszi hadjáratban elveszett, politikailag és gazdaságilag egyaránt nagyértékű földterület visszafoglalására kísérletet fog tenni.

Tokaj ostromának lefolyása a János Zsigmond-párti haderő csekély ellenálló képességéről tett tanuságot. A vár az erdélyi ditio nyugati részeinek egyedüli jelentékeny erőssége volt; Schwendi tehát a vár őrségének csekély számából jogosan következtethetett az ellenpárt teljes készületlenségére és ennek következtében számíthatott arra is, hogy a kisebb jelentőségű várakat gyors támadással rövid idő alatt megveheti. Tokaj elfoglalása után tehát Balassa Menyhértet négy ágyúval és válogatott sereggel *Szerencs* ellen küldte, melynek őrsege azonban, megtudván Némethy halálát és Tokaj bukását, negyednapra megadta magát.² A királyi sereg ezután a Tiszán átkelvén, Rakamaznál táborba szállott, onnan pedig *Szentmárton* elfoglalása után,³ melyet talán csak egy kisebb különítmény kényszerített meghódításra, valamint *Bátort*⁴ is megszerezvén, *Szatmár* ellen indult. A várat Báthory István csapatai tartották megszállva; a váradi kapitány azonban kellő értesülések alapján tudatában volt annak, hogy a túlnyomó erővel szemben sikeres védelemre nem számíthat, miért is János Zsigmond utasítására az erősséget felgyujtván és földig lerombolván, seregével Váradra vonult vissza.⁵ Schwendi az elpusztult erődöt kedvező helyzete miatt

¹ Erd. Orsz. Eml. II. 243. l.

² *Bethlen*: V. tom. II. p. 45. *Szamosközy*: I. 16. *Verancsics*: II. 109. *Forgách*: 282—83. *Sepsi Laczkó*: Mikónál. III. 19. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Bizarus*: Schwandtnernél. III. 18. 19. *Ulloa*: 10. l. *Ortelius*: 127. l.

³ *Verancsics*: II. 109. l.

⁴ *Sepsi Laczkó*: Mikónál. III. 19. *Türkische u. ungarische Chronica*. Nürnberg, 1663. 307. *Ortelius*: 128. l.

⁵ *Bethlen*: V. tom. II. p. 46. *Verancsics*: II. 109. *Sepsi Laczkó*: u. o.

azonnal művárrá alakíttatta át. A királyi haderő most már közelebb nyomulhatott az erdélyi határhoz. Schwendi először is a Szatmártól délre eső *Erdőd* megszerzésére határozta el magát, melynek birtokosa ekkor Báthory György, András testvére volt; ostromra tulajdonképen sor sem került, mivel Báthory György, hogy legalább többi birtokait megtarthassa, azonnal alkudozni kezdett a királyi vezérrel, ki Báthory Andrással egyetértve azzal a feltétellel lépett vele egyezsége, hogy azonnal átadja Erdőd, valamint a szintén birtokában levő *Cseh*¹ és *Kövár*² várakat összes felszerelésükkal és ingóságukkal, a mi meg is történt.³ Schwendi az erdödi táborból Balassát küldte *Nagybánya* elfoglalására, melynek polgársága Balassa jövetelének hírére önként meghódolt.⁴ Schwendinek alig egy hónapig tartó támadó hadjárata következtében tehát nemcsak a mult évi hadműveletek összes eredménye ment veszendőbe, hanem a tulajdonképeni Erdély is abban a komoly veszedelemben forgott, hogy az ellenséges haderő oda bevonul.

János Zsigmond és Erdély most ugyanolyan válságos helyzetben volt, mint a hadadi vereség idejében; a fejedelem tehát, mint akkor, a jelen alkalommal is csak a gyors békekötésben látott módot legalább Erdély megmentésére s ezért márczius 7-én kelt meghatalmazásában Báthory Istvánt és Nisowsky Szaniszlót a Schwendivel és Báthory Andrással kötendő békére vonatkozólag részletes utasításokkal látta el.⁵ A tárgyalások Szatmárt azonnal megkezdődtek, melyek eredményeként a területi elhelyezkedést illetőleg 1565 márczius 13-án a következő egyezség

Borsos Sebestyén: Mikónál. I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Szamosközy*: I. 16. *Bízarus*: Schwandtnernél. III. 18—19. *Ortelius*: 127. 1.

¹ *Verancsics*: u. o. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Borsos Sebestyén*: Mikónál. I. 23. Az Erd. Orsz. Eml. II. 244. hibásan Csejtét ír.

² *Borsos Sebestyén*: u. o. *Sepsi Laczkó*: u. o. *Verancsics*: II. 109.

³ A fentiekén kívül *Sambucus*: Schardius redivivus. IV. 25. *Katona*: XXIV. 56—57.

⁴ *Szamosközy*: I. 17. *Verancsics*: II. 109. *Istvánfy*: XXII. p. 278. *Sepsi Laczkó*: u. o.

⁵ Erd. Orsz. Eml. II. 244—45. Ebből azonban a *Bethlennél* (V. tom. II. p. 46—48.) olvasható utasítás sok tekintetben különbözik; ez utóbbi a titkos utasítás volt. V. ö. dolgozatommal. Századok. 1913. 179. 1.

létesült közöttük: János Zsigmond és törvényes fiutódai megtartják Erdélyt, de a magyarországi részeket Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével átengedi a magyar királynak; halála után azonban ezek a részek is visszaszállnak a magyar koronára. Tokaj, Szerencs és egyéb elfoglalt várak és területek a magyar király joghatósága alá tartozzanak; köteles Munkács és Huszt várakat összes tartozékaikkal átadni és a hadifoglyokat szabadon bocsátani. János Zsigmond halála esetén Erdély Miksát vagy utódait illeti, ha ellenben leányai születnének, a királyróluk méltányosan gondoskodik. A most kötött békepontokat az erdélyi rendek is elfogadják s egyúttal hűségesküt tesznek a magyar király iránt az összes kapitányokkal és várparancsnokokkal együtt.¹

A fejedelem válságos helyzetére mutat, hogy ezen pontokhoz haladéktalanul hozzájárult, jóllehet bennök eddigi törekvéseit és jogosultaknak tartott igényeit teljesen feláldozta. A ratificatio végrehajtásával megbizott Báthory Istvánnak adott követi utasításában (márczius 24.) kísérletet tett ugyan arra, hogy a királyt a tiszántúli részek átengedésére bírja, de végeredményben Munkács és Huszt, azonfelül Bereg-, Ugocea- és Máramaros-megyék fejében kész lett volna csupán Nagybánya, Középszolnok- és Krasznamegyék birtokával is megelégedni.² Báthory április végén³ érkezett Bécsbe, hol azonnal bemutatta a vezérekkel kötött békepontokat, melyeket a magyar tanácsosok lényegtelen változtatásokkal elfogadhatóknak tartottak,⁴ de egyúttal előterjesztette a János Zsigmondtól márczius 24-én kiállított utasításban foglalt azon kívánságokat is, melyek a márczius 13-i szatmári bekekötés tartalmával a magyarországi részek átengedését illetőleg ellentétben állottak. Miksa álláspontja

¹ *Articuli pacis*. Egykorú másolatban Orsz. Itár. Acta publ. fasc. 41. Nr. 32. Tartalmát más példány után ismerteti az Erd. Orsz. Eml. II. 245. *Istvánfy*: XXII. p. 278. Verancsics: II. 298—99.

² 1565 márcz. 24-ről. Tört. Lapok. 1876. 457—58. *Bethlen* közlése (V. tom. II. p. 52—57) a titkos pontokra szorítkozik. Századok. 1913. 180. l.

³ *Forgách*: Comment. p. 285.

⁴ A tanácsosok véleménye. 1565 május 5-ről. Tört. Lapok. 1876. 488—90. l.

ezekkel szemben visszautasító volt; a szatmári békét az eddig vitás kérdések kielégítő és méltányos megoldásának találta és így azokon minden változtatást indokolatlannak és szükségtelennek látott.¹

János Zsigmondnak az 1565 januárius 22-i kolozsvári országgyűlés után Konstantinápolyba küldött követei időközben tájékoztatták Szulejman szultánt az Erdélyt ért jelentékeny veszteségekről s a portát közvetlen beavatkozásra bírták. A szultán felfogása szerint Erdély vilajete felséges személye által ajánlékozottatván a király fiának, ő is a császári zászlóval megadómanyzott szolgálói közé tartozik, a birtokában levő tartomány ennek következtében épen úgy áll pártfogása alatt, mint Istentől örözt birodalmának egyéb része.² Követeli tehát a magyar királytól, hogy foglalásait azonnal adja vissza, mert egyébként az I. Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti és nem késik pártfoglaltját, János Zsigmondot fegyveres haderővel támogatni.³ A porta határozott állásfoglalása természetesen a fejlődelmet is előbbi előterjesztései teljes megmástitására készítette, a mi viszont a bécsi udvarban keltett nagy ellenszenvet, annál is inkább, mert utóbb a tárgyalások végleges eredménytelenségére vezetett. Sőt a türelmét vesztett udvar a nemzetközi jog súlyos megsértésével Báthory fogságba vetésétől sem riadt vissza, a váradi kapitányt gyanusítván elsősorban a diplomatai alkudozások mesterségesen előidézett megrekesztésével.⁴ Így indult meg 1565 májusában a török haderő tényleges közreműködésével a várháborúk újabb szaka, mely változó szerencsével 1567-ig tartott.

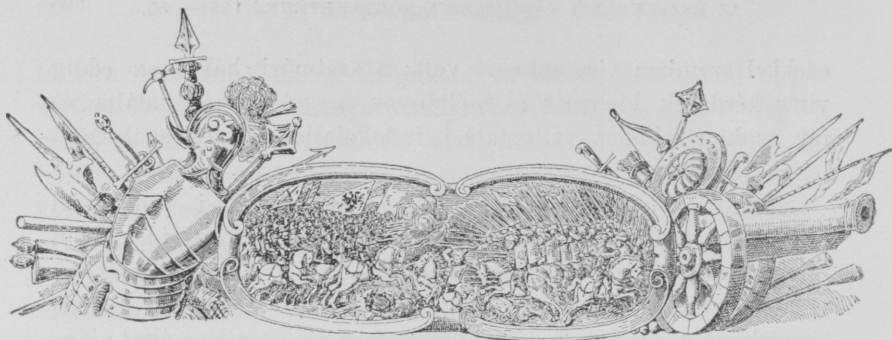
Dr. LUKINICH IMRE.

¹ Miksa válasza 1565 máj. 6-ról. Tört. Lapok, 1876. 499—502.

² A szultán levele ebből az időből Miksához. *Thury I.*: Török történetírók. II. 401. l.

³ Erd. Orsz. Eml. II. 246. l.

⁴ L. ezekre és a későbbi tárgyalásokra id. dolgozatomat. Századok. 1913. 182. s köv. ll.

TÁRCZA.

ABAUJ VÁRMEGYE ÉS A TÖRÖK HARCZOK.

MINDINKÁBB terjeszkedő törökséget hódító útjában a Hernád völgyén Kassa állította meg, a melyen a pogány sohasem uralkodott. «Ez szomszédság azomban — írja Draskovics Gáspár Jászón, az 1562-ik évben kelt levelében¹ — titkon lassan-lassan mind megholdul.»

A török a lakosság ezreit vitte ki az országból örökös rabságra, míg az előkelőbb foglyoknak váltságdíjért — *sarczért* — szabadságát visszaadta. A hatalmas *Mágóchy Gáspár*, tornai főispán 1562-ben török rabként ült Fülele várában. Ura nevében tornai káplánja, Balog Ferencz járta meg Kassát, hogy «másfél-ezer forintot zálogra felvegyen saczolásra», melyhez maga a város 200 frttal járult hozzá.²

A következő évben *Bebek Györgyné*, a hős Pathócsy Zsófia Konstantinápolyban rabságban sinlődő ura érdekében fordul Kassához pénzbeli segítségért.³

Az ellenállás szervezése végett az 1564-ik évben⁴ *Báthory*

¹ Kassa város levéltára 2387. sz. a.

² U. o. 2384, 2392, 11, 2446, 101, 2528/77.

³ U. o. 2446, 44.

⁴ 2682.

András és *Zay Ferencz*, a felsőmagyarországi főkapitány a szomszédos Szepes, Sáros, Abaujvár, Zemplén, Borsod, Ung, Szabolcs és Bereg vármegyék alispánjait és előkelőbb nemeseit Eperjesre gyűlésre hívta össze, a melyben Abaujvármegyére nézve elhatározták, hogy az ágyúk vontatására Perényi Gábor egy szekeret, egy embert és négy lovat, Dobó István két szekeret, négy embert és tizenkét lovat, Alagi János egy szekeret, két embert, hat lovat, Draskovics a jászai prépost, Mágóchy Gáspár és Lossonczy István özvegye Pekry Anna, Szaláncz úrnője, egyformán egy szekeret, egy embert, négy lovat és ugyanannyit Abauj vármegye nemessége közösen állítson ki. Az élelmiszerek árát a következőképen szabták meg, ú. m.: egy köből zab 15 dénár, árpa 20 d., rozs 20 d., búza 40 d., alábbvaló (triticum mixtum) 25 d.; a marhahús fontja 1 dénár, sertés- vagy juhhús szintén 1 d., a búza iczéje 9 d., alábbvalóé 1 d., egy csirke 1 d., tyúk 2 d., kappan 3 d., lúd 4 d., malacz 4 d. A következő évben Beregszászban a határozatokat megújítják azzal, hogy szükség esetén az ágyúk vontatásához szükséges szállító eszközök számát megkétszerezik s ha szükséges, a vármegyék elrendelik a *nemesi felkelést*. A háború kitörése esetében Abaujvármegye 700 köből lisztet és 700 köből zabot ajánlott meg s elszállítását is a szükséghez képest Kassára, Leleszre vagy Kisvárdára. Az élelmiszerek árát is újólag megszabták s a búza köble 50 dénár, alábbvalónak 40 d., rozs 33 d., árpa 33 d., zab 25 d. lesz; a marhahús fontja pedig lesz 1 d., sertéshús 2 d., egy juh — bőre nélkül — 33 d., eleven 40 d., csirke 2 d., tyúk 3 d., kappan 4 d., lúd és malacz 5 d.

A háború a törökkel 1566-ban kitört s *Schwendy Lázár*, az újonnan (1565.) kinevezett felsőmagyarországi főkapitány személyesen indult a hadak élén táborba. Augusztus havában azonban már visszatérőben van s a hónap 13-án Szikszón, szeptember hó 1—4-ikéig Mérán, 8—22-ig Szinán táborozik.¹

A török október hó első felében egész Enyiczkéig, sőt a kassai köhidig merészkedik és Szegedy Gergely siralmas énekében megrendítően írta le a föld népének szenvedését.

¹ 2742, 2744, 2745, 2749, 2764.124.

Schwendy az 1567-ik év januárius hó közepén Szádvárát rövid ostrom után bevette¹ s tüzérségét Szepesi, Nagyida és Jászó községekben helyezte el téli szállásra, utasítván Kassát. hogy oda élelmet és takarmányt szállítson.²

A török hatalom terjeszkedése mindinkább fenyegette a vármegyét s egyes csapatok dúlva, fosztogatva csaptak be területére. Felső-Szendét — 1575 előtt — felégették,³ 1578-ban Szikszót dúlták fel.⁴ A felsőmagyarországi főkapitányoknak folyton résen kellett állaniok, hogy e rabló csapatoknak útját állják s ezért a közlekedés gyorsaságáról kell gondoskodniok; 1579-ben a kassai alkaptány felhívja a vármegyét, hogy a Gönczre vezető hidakat állítsa helyre.⁵

A szomszédos Tornában a lakosság nem egy helységből *elfutott* a pogány elől, így Komjátiból.⁶

1588-ban ismét Szikszót érte a romlás. A hódolni nem akaró helységet és vidékét dúlta, fosztogatta a mintegy 11,000 emberből álló pogány had, rablánczra fűzvéen a lakosságot. A vitéz *Rákóczy Zsigmond* egri kapitány ekkor magához rendelte a kassai, füleki, ónodi és diósgyőri őrséget, Széchy Tamást, Homonnay Istvánt a zempléni fölkelő hadakkal; eljöttek Tokajból Roussel Péter kapitány sárga, veres és fekete hajtókás vasas-németei s a *Rákóczy* vezetése alatt levő had október hó 8-án elszántan vetette magát az ellenségre. De az első összecsapásnál a túlnyomó számban levő török győzött. *Rákóczy* megismételte a támadást s a törököt teljes vereség érte. A győzelem nagy örömet keltett s Abauj vármegye⁷ a következő évben tartott közgyűléséből a magyar és német győztes katonaságot halálja jeléül bőkezűen, tetemes mennyiségű terménynyel megajándékozta.⁸

¹ 2813, 2824.

² 2825.

³ 3260.

⁴ 3473 45.

⁵ 3524.

⁶ 3772 40.

⁷ Korponay János: Abauj vármegye monographiája. II. kötet 70. l.

⁸ 4070 57.

1590-ben sz. György tájban a tatárok felégették Restét és Semsey Miklós udvarháza is elhamvadt.¹

A katonaság azonban mind súlyosabb teherként nehezedett a vármegye lakosságára s úgy a birtokos nemesség, mint a jobbágyság feljajdult miatta. 1590-ben Zemplén vármegye tanácskozásra hívta egybe ez ügyben a szomszédos vármegyéket és városokat, Abauj és Kassát is.²

Az állapotok azonban nem javultak s Garadna kára a következő évben mintegy 200 forint volt, s a mint földesurukhoz, Kassához írt levelükben mondják: «— eluntuk volna az sok kóborló hadat, mind németeket s mind peniglen katonákat».³ 1597-ben a Gönczön fekvő katonaság zaklatja a forrai és garadnai jobbágyságot⁴ s Garadna könyörög földesurához, Kassához (1598), hogy «— ő felségétől, Maximiliántól⁵ szerezzen egy oltalomlevelet, mely mellett tudjunk megmaradnunk, mert bizony szintén el kell fogyatkoznunk a sok hatalmasok miatt».⁶

A király képétől nyert oltalomlevél mégis «használt, ha nem egyébtől, gyalogtól»; de «az bologna kapitány — elvette (t. i. az oltalomlevelet) s ételt, italt mindennap adtunk, szerte tartottuk, semmiképen kedvét nem találtuk, hanem szerte veret bennünket mind férfiát, mind peniglen asszonyi állatot».⁷

A *hosszú háború* miatt ideig-óráig a nemzet türelemre volt kárhóztatva s készséggel teljesítette mindazt, a mit fennmaradása érdekében cselekednie kellett. 1594-ben *Rudolf* király nevében Mátyás királyi herczeg meghagyta Pethe Márton váradi püspök s jászai prépostnak, Teuffenbach Kristóf felsőmagyarországi főkapitánynak, Báthory Istvánnak és Forgách Simonnak, hogy részleges országgyűlést hívjanak egybe, melyen a török hadi mozgalmai ellenében való intézkedések iránt hatá-

¹ 4226 65, 4226 74.

² 4225.

³ 4331/15.

⁴ 4718 29.

⁵ Miksa főherczeg a Deutschemeister, a ki ekkor a felvidéken tartózkodott.

⁶ 4791/75.

⁷ 4843 86.

rozzanak. A gyűlés helyéül Hatvant, majd Tarczalt tüzték ki¹ s végül is július hó 29-ikére, Szántóra hívták meg a vármegyét. A föld népe is készülődött az ellentállásra s Forró előjárósága ólmot és puskaport kér Kassától, mert «nagy félelemben vagyunk mind éjjel-nappal» s «elvégeztük magunkban, hogy az templomban szorulunk, minthogy soknak nincsen lova, nem mehetünk messze az téli időn, hanem oda kell szorulnunk». Miksa királyi herczeg elrendeli, hogy a Göncz mellett a Hernádon átvezető hidat helyezték jókarba, hogy ágyúkkal is jár hassanak rajta.²

Eger elestének hírére Teuffenbach és Pethe Ferencz püspök ismét részgyűlést hirdetnek Kassára.³ Az egész vármegye táborhelylyé alakul s míg Teuffenbach Hernád-Németiben táborozik,⁴ a sárga hajtókás németek Selyeben;⁵ a felkelő nemesség Mérán száll táborba⁶ s a kassai gyalogosok a szikszói végházban örökös csapatok számát gyarapítják;⁷ Szepsiben (1598.) veres és sárga hajtókás német lövészek ütöttek tanyát.⁸

A XVII. század első éve a sivár küzdelmek folytatását hozta a vármegye népeire. Vécсэн kelt s Kassához intézett levelében írja Vécsey Sándor: «— nyilván vagyon kegyelmeteknél, mely igen nagy fenekedése legyen a pogányoknak, töröknek, tatárnak ide Kassavölgyére; azt sem tudjuk, mely nap ellep és elborít bennünket». Két szakulost és port kér, hogy Vécse, Szölled és Garadna jobbágyaival egyetemben megvédhessék magukat.⁹

A megerősített templomok, a helységek bekerítése divatba jön s Vécсэн is «az templomot tapaszos palánkkal» kerítették körül. 1612-ben «az gönczi város végén való kaput» említik;¹⁰ Szepsi város alsó kapuján virrasztók öröködnék;¹¹ a garadnaiak is bekerítették falujokat¹² s a böles példát követték a többiek.

KEMÉNY LAJOS.

¹ 4393. 4394, 4395, 4396, 4467 32.

² 4481.

³ 4620, 4621.

⁴ 4629.

⁵ 4636/58.

⁶ 4545 63.

⁷ 4672, 4718 124.

⁸ 4729.

⁹ 4908 7.

¹⁰ 5464.

¹¹ 7011 09.

¹² 7145 12.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

*V*itézvári Simonyi báró königswardi bravourja. A kulmi csatában (1813 aug. 29. és 30.) az üldözöből üldözötté lett Vandamme tábornokot 37 ezer főnyi hadtestével a szövetségesek hada legyőzte, 8000 ezer francziát foglyul ejtett; 2 francia sas, 5 zászló, 81 ágyú és a francziák egész vonata zsákmányul esett.¹ A francia had-

testnek alig fele tudott a Kleist hadosztály ellenállásának megtörése után Kulmtól keletre a szélrózsa minden irányában elmenekülni.²

A Hessen-Homburg (ma cs. és kir. 4. számú Arthúr, Connaugthi és Strathearni herczeg) huszárezred a csata másodnapján ért a harc-térre vitézvári Simonyi József báró, Mária Terézia-rendi lovag, akkor alezredesi rendfokozatban álló parancsnokának vezetése alatt.

Schwarzenberg herczeg, tábornagnak a francziák üldözésére adott parancsa a friss erőben beérkezett, az eddigi harcokban még részt nem vett Hessen-Homburg huszárezred parancsnokához igen rövid volt: Menjen az úr és vele született igazi magyar huszár módjára nyugtalanítsa a francziákat.³

A francziák nyugtalanítását, megingott soraiknak végleges megsemmisítését jobb kezekre nem is bízhatta Schwarzenberg; a legvitézebb huszár már eddig is számtalanszor bizonyosságát szolgáltatta annak, hogy gyors elhatározás, vakmerő és minden akadály legyőzésére kész

¹ Dr. Gaston Bodart: Militärhistorisches Kriegs-Lexikon. 1907. Wien és Leipzig. C. W. Stern. 456. l. és Rudolf Friedrich: Der Herbstfeldzug. Berlin. 1912. S. Mittler. II. kötet. 96. l.

² Freiherr v. Freytag-Loringhoven: Kriegslehren nach Clausewitz aus den Feldzügen 1813 und 1814. Berlin. 1908. S. Mittler. 54. l.

³ Nagy Géza: Vitézvári báró Simonyi József obester. Hadt. Közl. 1912. 514. l.

merészség szerencsésen egyesül benne. A reá háramló feladat is ily követelményeket támasztott a vitéz Hessen-Homburg huszárokkal szemben, de emberül meg is feleltek a parancsnak!

Az a francia sereg, melynek nyomába a dicsőségre éhes, hagyományos hősiességét új babérokkal gazdagítani kívánó huszárcsapat szegődött, nem volt megvetendő ellenfél. Bár megtépve a harcztól, elcsigázva annak két napos tartamától, megingatva a váratlanul porba hullott, Drezdánál még negyednapja győztes zászlók balsikerétől, — számra nézve mégis tetemesen fölülmulta az 1000 főnél nagyobb, főleg gyalogságból álló francia mellékoszlop a három századnyi Hessen-Homburg huszárokat, akiknek folytonos támadásait a kedvezőtlen, hegyes-bokros terep sem segítette elő.

A visszavonulásában folyton zaklatott, menetében megakasztott francia had végre, azon hiszmben, hogy egy, a lovassági harcra, támadásra alkalmatlan hegyalakulás a huszár csapat ártó szándékának véget vet, *Königswalde* mellett (Nollendorftól keletre) egy sziklás meredélyen védelmi állást foglalt.

Itt bizonyította be újjólag Simonyi és huszárcsapata, hogy mi mindenre képes a magyar huszár és hogy egy üldözött, erkölcsi és testi erejében megfogyatkozott ellenfél, kiváló terepviszonyok között sem tud eredményre vezető ellenállást kifejezni, ha a támadó által a gyors és a helyzethez mért elhatározás kellő eréllyel véghez vitetik.

Simonyi is gyorsan határozott: egy századot gyalogtűzharcához lóról leszállatott, két századdal pedig — megkerülvén a francia állást — karddal támadott a vitézül védekező gyalogságra.¹

A francia védő sereg ellentálni nem tudott. Egy része vitéz harcban elesett, másik része megfutamodott, két tiszt és 115 ember, 14 ló a Hessen-Homburg huszárok kezére jutott.²

A 19. számú cs. és kir. Ferencz Ferdinánd magyar gyalogezred a lipcei csatában. A lipcei csatában résztvevő magyar gyalog csapatok kiválóságukról igen számos példát szolgáltatnak különösen a Bianchi hadosztálynak magyar gyalogezredei a Hessen-Homburg (mai 19. számú), a Hiller (mai 2. számú), a Hieronymus Colloredo (mai 33. számú) az Eszterházy (mai 32. számú), valamint a Simbschen (mai 48. számú) és a Davidovich (mai 34. számú) magyar gyalogezredek, melyek már az 1812. évi hadjáratban is Bianchi alatt

¹ Dr. J. Hirtenfeld: Der Militär Mária Theresien Orden etc. Wien. 1857. I. köt. 741. l.

² Johann Baptist Schels: Kriegsscenen etc. Pesth. 1843. I. Band. 161. l.

dicsőséggel harczoltak,¹ szereztek a magyar névnek dicsőséget, aminek legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy a hadosztályparancsnok, Bianchi Vincze Frigyes báró, később casalanza herceg, a pozsonyi hídfőnek 1809. évi védelméért szerzett érdemei fejében a katonai Mária Terézia-rend lovagja, a lipcei csatában szerzett érdemeiért a rendnek parancsnoki keresztjét, Haugwitz gróf, dandárparancsnok és a hadosztálynak három ezredese² a rendnek lovagi keresztjét, az ezredeknek tisztjei és legénysége pedig a dicsérő elismeréseken, pénzjutalmakon kívül nagyszámú kitüntetésben részesültek.

A hadosztály magyar csapatainak a lipcei csatában tanúsított kiváló vitézségét Schwarzenberg herceg, a szövetséges csapatok főparancsnoka külön kiemelte és erre vonatkozólag Bianchi harcztetésében csak ezt írhatta: Hogy mily dicsőséget vívott ki magának e napoknak harczáiban a magyar gyalogság, azt már a hadsereg parancsnoka, Schwarzenberg herceg tábornagy elismerte azon jelzőkkel, melyek e bátor csapatok vitézségének örök emlékei lesznek.³

A Fülöp, Hessen-Homburgi örgróf nevét viselő (ma cs. és kir. 19. számú, Ferencz Ferdinánd főherceg) magyar gyalogezred az első és második csatánapon állott harcban és lipcei babérjai az 1. és 2. zászlóalj hősiességének gyümölcsei.⁴

Az első csatánapon, 1813 október hó 16-án az ezred a Bianchi hadosztály kötelékében, Haugwitz gróf tábornok-dandárparancsnok személyes vezérlete alatt mint jobb oszlop támadt a Markleeberg és a Pleisse patak folyását kísérő ligetekben állást foglalt franciák ellen. Ezek szívós ellentállásán már megakadt volt a nap folyamán a 2. osztrák hadtest és a *Wittgenstein* vezette orosz és porosz csapatoknak előnyomulása.

Amint a zászlóalj harcralakzatba átment, a zászlóaljnak parancsnoka, *Bartholémy* őrnagy azt a parancsot vette, hogy egy hat löveg-ből álló francia üteget — mely különösen hátráltatta a támadást — foglaljon el.

¹ Pileh Jenő: Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. Hadt. Közl. 1913. I—III. füzet; erre vonatkozólag a Hadt. Közl. 1913. I. füz. 9. l.

² Stutterheim Ferencz, a 19., récei Récsy Adám, a 33. és Dressery Vilmos, a 48. magyar gyalogezrednek ezredesei.

³ Weissenbacher Viktor: Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments No 19. Erzherzog Franz Ferdinand etc. Wien. 1896. Kreisel & Gröger. 435. l.

⁴ Az ezred 3. zászlóalja a Krakkó melletti Podgorzében, béke állomásán volt ekkor még és csak 1814-ben rendeltetett a hadszínterre.

A vitéz zászlóalj a személyes bátorságáról is híres Bartholémy őrnagy lelkes példájától elragadva, az ütegnek vészes tüzelése daczára elsöben annak lovas lövegfödőzetét szalasztotta meg, majd pedig magát az üteget foglalta el. Az ütegnek visszafoglalására a francziák ismételtelen intéztek támadást a magyar gyalogzászlóaljra s végül egy nagyobb lovasrohammal sikerült is az ütegtől azokat elszorítani. De ez a pillanatnyi siker csak rövid idejű volt: a rettenthetetlen Bartholémy őrnagy zászlóalját újra rohamra vezeti és végleg elfoglalta a sokat vitatott üteget.

A 2. zászlóalj *Aichelburg* báró százados parancsnoksága alatt azt a meghagyást vette, hogy egy erdőcske ellen nyomuljon elő, mely mögött francia gyalog- és tüzérsztagok állottak.

Az ezredparancsnok, Stutterheim báró ezredes maga is a zászlóalj első soraiban küzd, bár a drezdai csatában kapott sebeiből még ki sem gyógyult.¹

Gyilkos golyózáporban, elkeseredett kézi tusa után a zászlóalj el is foglalta az erdőcskét és a francziákat kiverte belőle és így a francia tartalékesapatoknak visszavonását is kikényszerítette.

A csata másodnapján, október hó 18-án az ezred a Haugwitz dandár kötelékében Lichtenstein Lajos herczeg altábornagy hadosztályához volt beosztva, amely Gröbern felől *Wachau* felé nyomult előre.

A 19. ezred Stutterheim báró, ezredesének parancsnoksága alatt a *Lössingtől* keletre fekvő mocsaras talajon nőtt ligetek ellen támadt, hogy azokból a francziákat kiverje.

A nehéz terepviszonyok és a gyilkoshatású francia gyalogsági és tüzéségi tűz ellenére az ezred rendíthetetlenül nyomult előre, bár a támadó lökemet az arcvonal előtt terjeszkedő széles és mély vízmósások ismételtelen megakasztották. Az ezred tisztjeinek lankadatlan erélye és vitéz példaadása azonban mindig újabb erőt tudott az ezred fáradtságtól elesigázott legénységébe önteni.

Stutterheim báró ezredparancsnok, Bartholémy báró őrnagy, Aichelburg százados zászlóaljparancsnok, Schuput százados, Belletti és Éles főhadnagyok, Schilleny és Huberth zászlósok mindenütt elüljárnak a golyózáporban s így vívja ki az ezred azt a dicsőséget, hogy a Haugwitz dandár feladatának megfelelhett, a ligetet elfoglalta és azt, daczára a három órán át tartott oldalozó ellenséges tűznek, végleg birtokában meg is tartotta.

¹ 1814 január hó 3-án meg is halt sebesülései következtében Baselben.

A két csatanap igen véres áldozatot követelt a Hessen-Homburg ezredtől is. 80 esztendőre visszatekintő múltjában ez volt a legnagyobb veszteségekkel járó csatája: 4 tiszt és 97 közvitéz a csatatéren halva maradt, 14 tiszt és 579 közember megsebesült. 3 tiszt és 62 főnyi legénység fogságba került. 82 közembernek nyoma veszett; 820 fővel kevesbedett a vitéz Hessen-Homburg gyalogezred ismét, négy nappal a drezdai csata után, melyben összes vesztesége 569 főt tett ki!

A lipesei csata napjainak 100. évi fordulóját méltán ünnepli meg vitézségének és kötelességteljesítésének legszebb emléknapjaiként a manap 179 éves múltra visszatekintő ezred.

N. THURZÓ KÁLMÁN.

Frimont János gróf sírja. E folyóirat 1912. évi 3. füzetében «Elfelejtett sírok» cím alatt, palotai Frimont János gróf, antrodocoi herceg, lovassági tábornok sírja is az ismeretlenek vagy kevésbé ismertek között szerepel.

Miután az 1831 december 26-án elhunyt generális sírját jól ismerem, az alábbiakban kimutatom, hogy nyugvóhelye sem elfelejtve, sem elhanyagolva nincs, s ha egykor arra kerülne a sor, hogy a Mária Terézia-rend lovagjainak hamvait közös mauzoleumba gyűjtsék össze: Frimont földi maradványainak megtalálása semmi nehézségbe nem ütköznék.

Nagyváradtól alig 10 kilométernyire nyugat felé fekszik Bihar vármegyének egyetlen németajkú, de most már erősen magyarosodó községe Ujpalota,¹ melynek lakosait az elsassi származású Frimont János (akkor még csak báró) telepítette oda. A 7—800 lakosú falu keresztalakra épült; a kereszt mindenik szárát egy-egy széles uteza alkotja, a melyeknek metszópontjában az 1824-ben szintén Frimont bőkezűségéből épült róm. kath. templom áll.²

A templom egyenlőszárú keresztalakú. Főbejárója az északi oldalon nyílik. A nyugati és keleti kereszthajó felett alacsony torony áll. A kereszt szárainak metszópontja, illetőleg az egyház négyzete, fölé pedig a kissé nyomott s így kellőképen nem is érvényesülő kupola borul.

Frimont sírja az egyház déli oldalán, a szentély alatti altemplom-

¹ A vele szomszédos Ópalota (a középkorban «Ders palotája») ma már csak pusztá.

² Rajzát közli a Borovszky szerkesztésében megjelent «Biharvármegye és Nagyvárad monográfiája». 418. l.

ban van, a melybe, kívülről, vasajtóval elzárt lépcső vezet. Az altemplomban kis márványoltár áll; előtte van Frimont és felesége: Mittersbacher Katalin sírja, melyet kőlap fed be. Az idegen származású, de később nyelvében és gondolkodásában egyaránt magyarrá vált vitéz katona sírja nincs elfelejtve. Halottak ünnepén az újpalotai altemplomban is kigyúlad a kegyelet és emlékezés mécsvilága, az immár nagyrészt parcellázott szentjánosi uradalom egykori birtokosának hamvai felett.

A templom sekrestyéjében őrzik Frimont kisméretű, olajfestésű arcképét, a mely őt magyar tábornoki díszruhában ábrázolja; ugyancsak itt függ egyetlen fiának, Bélának, díszmagyar ruhás arcképe is. Béla gróf (ha jól tudom, a mult század hatvanas éveiben), Bécsben, szerencsétlenül járt. Egy fegyveres bolt előtt sétált el, a melyben valaki — elég vigyázatlanul — töltött puskával babrált. A puska elsült s a golyó Béla grófot találta, a ki jajszó nélkül holtan esett össze. Nővére, Theodóra grófnő, Lónyay Andor felesége lőn, a kitől a szentjánosi uradalmat fia Tivadar örökölte. Ez azonban vagyonilag megbukott, a mikor is minden birtoka kótya-vetyére került.

Az előbb elmondottakkal kapcsolatosan azt is megemlítem, hogy Frimont János háza Nagyváradon, a Széchényi-téren, a vármegye-házával szemben állott. Régi divatú, de kényelmes nagyúri lakás volt, a melybe 1872-ben a kir. törvényszék költözködött. 1897-ben bontották le a régi világ ezen egyik érdekes maradványát, a midőn is az új törvényszék palotáját építették helyére.

*

Frimont Jánosnak Ferencz király, 1827-ben, több biharvármegyei községet adományozott.¹ Midőn Rhédey Lajos gróf, őt a beiktatás alkalmával felköszöntötte, Frimont többek között — magyar nyelven — így válaszolt:

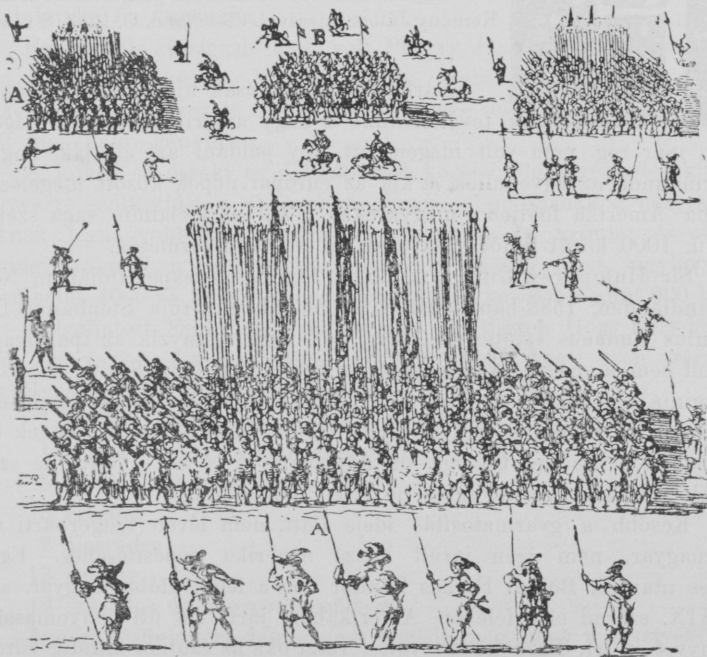
«Különös öröm és háladatoság foglalja el ma szívemet, mert ha meggondolom, hogy legkegyelmesebb Koronás Királyunk eddig tett szolgálataimnak Jutalmát, melyekkel Nevemet és Mejjemet már díszíteni méltóztatott, ma azzal a' megkülönböztetéssel tetézi, hogy a' felolvasott Királyi Adomány Levélnél fogva hat Helységekkel megajándékozván, a Magyar Nemes Birtokosok Társává tett, méltán örvendek és sok rendbéli kegyelmét legalázatosabb Fiuji és leghívebb Jobbágyi

¹ Az eredeti adománylevél a Gyalokay-család levéltárában van.

háladatossággal fogadom, tisztelem. Ha szemlélem hogy ujj Birtokomba a' Törvényes Bévezettetésem alkalmatosságával ily díszes és számos Gyülekezethez vagyon szerencsém, méltán örülök és Magyar igaz szívűséggel köszönöm megjelenéseket.»

Frimont fenti szavai igazolják, hogy jogunk van őt magyarnak tartani, s vitézi tetteit a magyar harci dicsőség évlapjain kell elkönyvelnünk.

GYALOKAY JENŐ.

Hadrend a XVII-ik században.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

Lugène Piványi: Hungarians in the American Civil War.

(Magyarok az északamerikai polgárháborúban. Kemény János rajzaival. Cleveland. O. 1913. 8-r. 61 l.)

Bárha a magyar csak újabban vált számottevő elemmé a nagy amerikai olvasztó tégelyben, már rég nem volt idegen ott. Így például azt állítják, hogy a Normannok az egyedüliek, a kik az európai népek között megelőzték volna Amerika földjén a magyarokat, a kik az Icelandic saga szerint K. u. 1000 körül fölfödözték a szőlőt Vinland területén.

Sir Humphrey Gilbert szerencsétlenül járt expedíciójában, Newfoundlanden, 1583-ban a vállalat sorsának megírója Stephanus Parmenius Budaeus szintén magyar. Sőt nem hiányzik az iparlovagok közül sem a magyar származású: a rettenetes John Smith kapitány, Virginia elnöke, Új-Anglia admiralisa stb., állítja, hogy nemességét Báthory Zsigmondtól Erdély fejedelmétől kapta, nemeslevelének egy másolata a londoni College of Armsban ki is van állítva, de szakértők tanúsága szerint egész ügyetlen hamisítvány.

Később a gyarmatosítás ideje alatt, nem lévén tengerparti nép a magyar, nem igen járult hozzá Amerika népesítéséhez. Egyik híres utazónk Bölöni Farkas Sándor volt a legkiválóbb magyar, a ki a XIX. század első felében Amerikában járt, sőt uti benyomásairól könyvet is írt. Ezen könyv volt jórészt oka az ezutáni mindig sűrűbb kívándorlásnak az Igéret földjéhez hasonló Amerika felé.

Az 1848—49-iki szabadságharcz élénk visszhangra talált mindenütt, a hol a szabadság iránti érzék megvolt és csak természetes, hogy a szabadságszerető Amerika nem érte be a bécsi udvarnál levő követe Lord Ponsonby jelentéseivel, hanem külön magyar követet küldött Ambrose Dudley Mann személyében, kinek jelentései az amerikai szimpathiát élénken tükrözik vissza.

Ennek következménye, hogy a szabadságharc leveretése után földönfutóvá lett magyarok mind többen keresik föl a szabad Amerika földjét és ott 1849 végén és az 50-es évek elején valóságos entuziasmus fejlődik irántuk, mely tetőpontját Kossuthnak 1851 decemberében, a new-yorki kikötőbe való érkezésekor éri el.

Igen érthető, hogy a magyar menekültekkel megkülönböztetett figyelemmel bántak. Míg a többi jövevény kivándorlásának oka igen sokszor kétes volt, addig a magyarok majdnem kivétel nélkül politikai menekültek és mint ilyenek a legjobb társadalmi osztályokhoz tartoztak. Így említik a többi között Ujházy Lászlót, a ki oly tekintéllyel bírt, miszerint általánosan az akkor még igen megtisztelő, Governor címmel illeték, sőt Lincoln elnök, mint az Egyesült Államok consulát küldte őt Anconába.

Egy másik kimagasló alak volt Prágay János ezredes, a ki azonban szerencsétlenségére Narciso Lopez, Cubát felszabadítani óhajtó fölkeléséhez csatlakozott és a spanyol fogság elől az öngyilkosságba volt menekülni kénytelen.

A mikor az északi és déli államok közötti ellenségeskedés kitört, fegyverre szólították a lakosságot. Ezen felszólításnak a magyarok, kiknek legnagyobb része a szabadságharcban, a krimiai és olaszországi háborúban részt vett, készséggel tettek eleget, úgyhogy a körülbelül 4000-re tehető magyar lélek nem kevesebb mint 800 katonát szolgáltatott. Ezek között körülbelül 100 tisztet. Hogy mily kiváló hadi erényekkel dicsekedhettek, kitűnik abból, hogy ezen aránylag csekély számból

- 1 hadtestparancsnok (Stahel)
- 1 hadosztályparancsnok (Asboth)
- 5 dandár tábornok
- 15 ezredes
- 2 alezredes
- 13 őrnagy
- 12 százados és 2 orvos került ki.

Ismertetésünk terjedelme nem engedi meg, hogy a résztvevőkről tudott összes adatokat közöljük, miért is egyes vázlatos ismertetésre fogunk csak szorítkozni, felemlítvén végül mindazokat, akiket a könyv szerzője az ahhoz fűzött névsorban megnevez.

Mint hogy egyesek az említettek közül ma is élnek, a többieknek pedig rokonai vannak a hazában, előre is bocsánatot kér a szerző, ha vázlatos ismertetése e kiváló férfiak egyikét, másikat nem helyezné kellő világlátásba.

A legfőbb katonai rangot érte el *Stahel H. Gyula*. Született Szegeden 1825-ben, eredeti neve Számvald volt, könyvárus lett, Petőfivel jó barátságban élt.

A szabadságharcz kitörésekor beállt katonának, Guyon hadtestébe osztották be mint hadnagyot. Branyiszkónál megsebesült, érdemeiért a vitézségi érmet kapta.

A szabadságharcz leveretése után Angliába, majd 1856-ban Észak-Amerikába menekült. Itt ujságíró lett.

A polgárháború kitörésekor szervezte a new-yorki 8-ik századot, mely alezrederesének választotta meg. Amerikai tűzkeresztségét 1861 július 21-én az első Bull Runi csatában nyerte.

Szereplése itt a következő volt: Csapatja az ütközet elején a tartalékban volt. Kezdetben az ütközet jól folyt, de délután a szerencse megfordult és a délelőtti győzelem vereséggé változott. Stahel lett megbízva, hogy fedezze a visszavonulást. Csapatjával az út mindkét oldalát megszállva oly hősiesen tartotta magát, miszerint az ellenség lovasságának kétszeri rohamát visszaverte és a következő reggelig egy tapodtat sem hátrált. Parancsot kapván a Washington felé való visszavonulásra, nemcsak hogy teljes rendben vezette azt, hanem a rendetlenül visszament csapatok által elhagyott ágyukat is mind magával hozta.

Lincoln elnök és Scott tábornok magukhoz hívták és ott a csatamezőn a legnagyobb dicsérettel halmozták el.

Ezen fegyverténye után nemsokára ezredes lett és egy nehéz tüzérezred parancsnokságát vette át. Még 1861 novemberében dandár tábornokká lépett elő és ahová csak vezényelték mindenütt dicsőséget szerzett. 1862-ben a második Bull Runi ütközetben újból egy visszavonulást fedez dicsőségesen, ugyanezen év novemberében bekeríti az ellenséget Ashley Gapnál és Sincers Gapnál. Előnyomulása oly gyors, miszerint egész lovas ezredet lep meg táborozva, 1863 januárban hadtestparancsnokká nevezték ki. Azután átveszi a lovasság szervezését és vezeti a lovas hadosztályokat eddig még nem ismert vitézséggel. Junius 5-én Staunton mellett súlyosan megsebesült, a midőn azonban azt látja, hogy nélküle az ütközet kimenetele veszélyben forog, vérzését elállítatva lóra téteti magát és félkarral vezeti csapatját rohamra.

Mindezen hőstetteiért Medal of honorral, a legnagyobb éremmel lett kitüntetve, a mit egyáltalában Amerikában katona kaphat.

1865 februárjában a katonai szolgálatot abban hagyja.

Ekkor diplomata lesz, átveszi a yokohamai consulatust és kieszközli, hogy Japán 1869 ben két kikötőt nyit meg az amerikai kereskedelem számára. Később Chinában van fontos missióban és

midőn a távol kelet tartományaiban nagy tapintatot igénylő szervezőre van szükség, őt küldik oda, a hol szintén kitünően beválik.

1885-ben egészsége meg lévén rendülve visszatért New-Yorkba és ott egy nagy pénzüzet vezető férfai között foglalt helyet.

Asboth Sándorral igen jó barátságban élt. — Meglátogatta még a milleniumi kiállítást is Magyarországon 1896-ban, de szíve vissza vonzotta az új hazába.

1912 december 4-én halt meg és teljes katonai pompával temették el az Arlington National Cemeterybe.

Asboth Sándor szül. Keszthelyen 1811-ben. Végezte a selmecbányai akadémiát és mérnök volt, a mikor a szabadságharc magával ragadta. Ezredesi rendfokozatot ért el a mérnökarban és később Kossuth hadsegéde lett. Mint ilyen Kossuthal együtt ment ki Kuthiába és 1851-ben a Missisippi hajón Amerikába.

John C. Frémont, midőn átvette a Nyugati Államok vezényletét, vezérkari főnökéül kérte fel és dandár tábornokká nevezte ki.

A kormány ezen kinevezést csak akkor hagyta jóvá, a mikor Asbothnak a Pea Ridgei csatában való hősiességéről vett jelentést. Később hadosztályparancsnok volt felváltva Frémont, Hunter és Curtis parancsnoksága alatt. 1863-ban kinevezték West Florida parancsnokává. Ezen minőségében történt, hogy a mariannai csatában visszavonuló katonáit újból az ellenség ellen vezette. Az ütközet ennek következtében meg lett nyerve, de Asboth két golyót kapott. egyet a jobb karjába, a másikat a jobb arczsontjába.

1865-ben kinevezték Major-Generalnak.

A háború után az állam érdemes katonáit diplomatiiai küldetéssel bízta meg. Így lett Asboth Argentina köztársaság minisztere. 7 hónapi kitünő szolgálat után Uruguay miniszterségét is átvette. Közben Párisban is megfordult, hogy az arczsontjában levő golyót eltávolíttassa. Ez azonban nem sikerült és állítólag tetemesen hozzájárult 1868-ban bekövetkezett halálához.

Kortársai mint rendkívül képzett embert említik. Kitünő lovas volt. Arczkifejezése azonban némi melancholiát árult el állandóan.

Fiala T. János született Temesvárott 1822-ben. Első kiképzését a grázi katonai akadémiában nyerte.

A szabadságharc kitörésekor a honvéd seregbe lépett és elérte ott az őrnagyi rangot.

1849-ben Bem apót követte Syriába. Ennek halála után előbb Franciaországban, később 1881-ben Észak-Amerikában keresett és talált

menedéket. Ő készítette az első katonai térképet Missouriról és segítette Lyon tábornokot a st. louisi erődök folytatólagos kiépítésében.

Frémont tábornok Fiala tehetségeit igen nagyrabecsülte és ismételten táborkarának tagjává tette.

A Mountain departmenben súlyosan megbetegedett, úgy hogy szolgálatát is kénytelen volt abbahagyni. Az orvosok teljesen feladták a reményt, hogy az életnek megmenthessék, de a véletlen egy ügyes davenporti orvos kezei közé juttatta, a kinek önfeláldozó ápolása következtében fölépült, sőt 1911-ig élve, szép kort ért el.

Tetemei San Franciscóban nyugsznak.

Figyelmessy Fülöp szül. Pesten, 1822 jan. 1-én. Mint a legjobb magyar huszár megtestesülése volt ismeretes. Űgyes, vakmerő, lovasias, igen megnyerő modorral. Kossuthot imádásig szerette.

Őrnagy volt a szabadságharc alatt a Boeskey huszároknál és minthogy a komáromi helyőrséghez tartozott, a vár föladása után megmaradhatott az országban anélkül, hogy bántódása esett volna. De nem sokáig tartott a biztonság, gyanussá vált az osztrák rendőrség szemében és menekülni volt kénytelen. Kossuth később gyakran küldötte a hazába titkos küldetéssel, a mikor ő hol mint lengyel zsidó, hol mint szerb disznókereskedő játszotta ki a rendőrség figyelmét.

1853-ban Londonban reggelizett egy barátjával, amidőn az a legnagyobb meglepetésére neki olvasta föl az újsághírt, miszerint Figyelmessyt, a híres szabadságharcost elfogták és Hatvanban fölakasztották.

A mint később kitünt egy Thury nevű százados volt a szerencsétlen, a ki Figyelmessyhez való nagy hasonlatossága következtében áldozatául esett e tévedésnek.

Kossuthal és Pulszkyval való meleg baráti viszonya folytán igen előkelő ismerősei voltak az angol társaságban. Hőstetteiről annyi legenda keringett, miszerint Edwin Lawrence Goakin angol történetíró följánlotta, hogy megírja élettörténetét, a magyar szabadságharcot használván fel az életleírás háttéréül.

Olaszországban 1859-ben Figyelmessy Kossuthnak hadsegéde volt. A következő évben szervezett és vezényelt egy magyar huszár csapatot, melynek élén harczolt Garibaldi vezénylete alatt Siciliában. Haláláig mint ereklyét őrizte Garibaldi egy levelét, melyben ez őt a bátrak legbátrabbikának nevezte.

1861-ben Észak-Amerikába jött, hogy kardját az Uniónak följánlja. Ajánlólevelekkel bőven el volt látva, a többi között Kossuthtól is hozott egyet. Ezredesnek akarták megtenni és egy önkéntesekből toborzott dragonyos ezred élére állítani, de ő nem becsülvén

sokra az önkénteseket, a rendes hadsereghez kérte beosztását. Kérelmének eleget tettek. Előbb Frémont seregében szolgált, később honfitársa Stahel tábornok seregében lett az előőrsök parancsnoka.

Mint kiváló lovas bravurját emlegetik, hogy egy alkalommal 15 huszárral megszalasztott egy ellenséges lovas testet, melyet a híres Ashby tábornok személyesen vezetett.

A háboru után Demeraraban, British Guianában konzul lett és 1865-től 1888-ig maradt ezen állásában.

Utolsó éveiben Philadelphióban élt és leste vajjon mikor láthatja még egyszer szeretett hazáját. Fogadalmat tett ugyanis, hogy míg az függetlenné nem lesz, nem teszi lábát annak földjére. Így azután meghalt 1907-ben 85 éves korában anélkül, hogy leghőbb óhaja teljesült volna.

A Rombauerék.

Egyike a legérdekesebb családoknak, mely magyar földről vándorolt Amerikába.

Eredetileg a család Szászországból származott. *R. Tivadar* a magyar kormány nagyváradi lőszergyárának volt igazgatója a szabadságharc alatt. Ennek leveretése után menekülni volt kénytelen. 4 fia szolgált a szabadságharcban, ezek közül Richard elesett Vizaknánál. Amerikában ugyancsak 4 fia szolgált, a Magyarországon elesett helyébe annak legfiatalabb öcsese lépvén.

R. Róbert a legidősebb, honvéd tüzér hadnagy volt hazájában. A világosi fegyverletétel után otthon maradt azon hiszemben, hogy az osztrákok bosszúja nem terjedhet ki minden egyes alantós tisztre. Csálódott, mert fogságba vetették és besorozták.

10 havi szolgálat után édes anyja kijárta, hogy szabadon bocsátották és az egész család kivándorolt Amerikába. Itt több viszontagság után 1853-ban St. Louisban telepedtek meg. Róbert a Home Guards (honvéd) szervezésében vezető szerepet vitt, később pedig midőn ezen alakulás megszűnt, mint ezredes állott be az első U. S. Reserve Corps missouribeli önkéntesei közé.

1863-ban egy figyelemreméltó katonai értekezést adott ki, megírta továbbá St. Louis 100 éves fennállásának jubileumára a tartomány történetét, hozzáfűzvé a polgárháború kitörésének okait.

A háború befejezte után az írói pályára lépett és ezen szebbnél-szebb babérokat aratott. Polgártársai szeretete és becsülése kiváló kitüntető polczra helyezte. Ma is él és 82 éves kora daczára élénk részt vesz az irodalom minden eseményében.

R. Rodrick jogi tanulmányokat végzett a harwardi egyetemen.

A polgárháború kitörésekor belépett a hadseregbe mint százados. Százada résztvett a Jackson Camp elfoglalásában és jelentékeny szolgálatokat tett Dél-Missouriban. Ez utóbbi harcok alatt súlyos lázba esett. Egészsége helyreállván Frémont tábornok táborkarában szolgált néhány hónapig.

1863-ban bírónak választották meg. Ettől fogva az igazságügyi pályán maradt. Az 1897-ik évig, a mikor a polgári életbe ment át, mind magasabb birói polcot ért el.

Lekötő modorú egyéniségével, nagy jogászi képzettségével és kitünő szónoki tehetségével ma is egyike Missouri legkiválóbb embereinek.

R. Roland St. Louisban mint őrmester lépett az első Missouri gyalogezredbe, később mint tüzér szolgált Virginiában és mint századost a floridai lovasságnál találjuk.

A háború után mint képviselő aktív politikus lett.

Eredeti szakmája a bányá mérnökség volt, a mely szakban több jeles munkát írt.

A legfiatalabb *R. Raphael* mint őrmester lépett a Home Guardba, később őrnagy lett az illinoisi könnyű tüzérségnél és beosztott Grant tábornok törzskarához.

Szintén mérnök volt és mint ilyen a háború után egy nagy vasut igazgatója. Később a nevéől elnevezett kőszénbányák vezérigazgatója. Meghalt 1912-ben Kirksvilleben.

Egyike a magyar huszár legtipikusabb megszemélyesítőjének, Simonyi óbester-szerű alak volt:

Zágonyi Károly. Született Szatmáron 1826-ban. 1848-ban huszár kapitány volt Bem seregében. Megsebesülvén, fogságba esett és 2 évig volt elzárva egy osztrák várban, mielőtt sikerült Amerikába szöknie.

Frémont tábornok hamar fölismervén kiváló katonai tulajdonságait egy testőrség megalakításával bízta meg. A tábornok személyének varázsa, Zágonyi kitünő hırneve annyi jelentkezőt vonzott oda, miszerint rövid idő alatt 4 század felállítása vált szükségessé.

Öltözetük kék dolmány, nadrág és sapka volt, könnyű német karddal, revolverrel, és az első század azonfölül karabélylyal fölszerelve. Lovaik kizárólag pejek. Zágonyi által lettek gondosan kiválogatva. Az irigyek ünnepi katonáknak nevezték el őket; a Zágonyi és Majthényi által beléjük nevelt szellem nemsokára csodálatát vívta ki a csufolkodóknak.

Springfield alá érkezve Frémont az ottani ellenséges helyőrséget 300 emberre becsülte és Zágonyinak kérésére megengedte, hogy azt megtámadja. Amidőn időközben azon jelentést vették, hogy a hely-

őrség 1900 emberből áll, a tábornok visszavonta engedélyét és később, Zágonyi ismételt kérésére, csak azon föltétel alatt egyezett bele, ha Sigel tábornok előbb segítséget küld neki.

Zágonyi be nem várva a segítséget megindult. Az ellenséges gyalogság, kb. 1200 ember, a város melletti dombon foglalt állást, míg 300 lovasa a balszárny mögött volt felállítva. Zágonyinak, hogy őket megtámadhassa, nehéz terepen kellett előbb áthatolnia. Mielőtt megindult, csapata elé állott és ezt mondotta: «Fiuk! ha valaki közületek fáradt vagy beteg, az visszafordulhat». A midőn senki sem mozdult, így folytatta: «A Ti becsületetek, Tábornoktoké és a Haza sorsa azt kívánja, hogy előre menjünk; eddig ünnepi katonáknak neveztek bennünket, mutassuk meg, hogy a csatában is megálljuk helyünket. Kardot ránts! A jobb szárny felől, előre, vágját indulj!»

Megindult a kis csapat, mint a forgószél. Az ellenséges gyalogság tüzelése pokoli volt, de mint az ördögök, úgy vágtak rajta keresztül Zágonyi lovasai. Majthényi parancsot kap, hogy szakaszával az ellenséges lovasságra törjön, lehetőleg annak jobb szárnyát karolva át. Kardját feje fölött megsuhogtatva indult a kis csapat és íme néhány percz múlva az ellenség hanyatt homlok rohan vissza, a huszárok már csak a menekülőket kaszabolják. A városba érve öldöklő kézitusa támad, de rövid idő múlva onnan is kiszorítják a derék huszárok a fejvesztett ellenséget.

Lehet hogy vakmerőség volt ez a roham, de sikerülte igazolta, és elnevezték Zágonyi halál rohamának. Frémont azt írta róla feleségének, hogy valóságos balaklavai roham volt, idézván a krimiai háború legdicsőbb fegyvertényét.

Sajnos egy héttel később Frémont a parancsnokságtól állítólagos dictatori aspiratiók miatt föl lett mentve és helyébe Hunter tábornok jött. Zágonyinak, minthogy testőrsége föl lett oszlatva, ezredesi állást kínáltak, de ő azt tábornokára való tekintettel nem fogadta el.

A következő évben Frémont a keleti hadsereg parancsnoka lett; Zágonyi nem késett ott jelentkezni szeretett parancsnokánál és a háború befejeztéig alatta szolgált.

Frémont felesége később az elesettek és rokkantak családjainak fölségélyezésére egy igen érdekes könyvben írta le a fenti testőrség történetét.

Nincs elég helyünk hogy e kis füzetben elősorolt összes katonák fegyvertényeit ismertessük, azért kénytelenek vagyunk a vázlatos adatokat befejezni; nehogy azonban e derék magyarok neve említés nélkül maradjon, egy rövidke névsorban felemlítjük őket.

Név	Születési		Viselt rendfokozat	
	év	hely	a magyar honvédségnél	az amerikai polgárháborúban
Asboth Sándor	1811	Keszthely	ezredes	major génerál (magasabb tábornok)
Knefler Frigyes	.	Arad	.	dandártábornok
Kozlay Jenő	.	.	százados	"
Mandy Károly	.	.	.	"
Pommer György	1826	.	százados	"
Schoepf Albin
Stahel (Számvald) Gyula	1825	Szeged	főhadnagy	major génerál
Albert Auselm	.	.	alezredes	ezredes
Sándory Victor	.	.	.	százados
Kormány György	.	.	.	főhadnagy
Csermelyi József	.	.	hadnagy	őrnagy
Décsy Ede	.	.	"	"
Dobozy Péter Pál	1832	Szombathely	"	alezredes
Dolezich Károly	.	.	.	főhadnagy
Esti Vilmos	1826	.	.	"
Fiala János	1822	Temesvár	őrnagy	ezredes
Figyelmessy Fülöp	1822	Pest	"	inspector of outposts (előőrök parancsnoka)
Fornet Kornél	.	.	"	őrnagy
Gaal Sándor	.	.	hadnagy	százados
Gállfy Endre	1821	.	tiszt	őrnagy
Haskell Leonidas	.	.	.	"
Jekelfalussy Sándor	.	.	.	százados
Korponay Gábor	.	.	tiszt	ezredes (orvos)
Kovács István	1823	.	őrnagy	őrnagy
Kováts Ágoston	.	.	tiszt	"
Kuné Julian	1831	Belényes	hadnagy	"
Menyhardt József János	.	.	"	százados
Majthényi Tivadar	.	.	.	"
Mészáros Imre	.	.	tiszt	őrnagy
Mihalóczy Géza	.	.	tiszt	ezredes

Név	Születési		Viselt rendfokozat	
	év	hely	a magyar honvédségnél	az amerikai polgárháboruban
Molitor Albert	.	.	.	főhadnagy
Németh József	.	.	százados	ezredes
Perezel Miklós	1812	Bonyhád	ezredes	"
Petri Károly	.	.	.	alezredes
Pokorny Antal	.	.	.	őrnagy
Reményfy József	.	.	.	százados
Rombauer Raphael	.	.	.	őrnagy
Rombauer Róbert	1830	.	főhadnagy	ezredes
Rombauer Roderick	1833	.	.	százados
Rombauer Roland	1837	Munkács	.	"
Rózsafi E. Mátyás	1828	Komárom	tiszt	"
Ruttkay Albert	.	.	.	őrnagy
Simig Bernard Gusztáv	.	.	.	főorvos
Semsey Károly	1830	Karácson- mező	főhadnagy	őrnagy
Serényi Fülöp	.	.	százados	százados
Szabad Imre	.	.	hadügyi titkár	ezredes
Takács Ferencz	1826	.	százados	százados
Tauszky Rezső	.	.	"	segédorvos
Tenner Lajos	.	.	.	százados
Utassy Antal	1831	.	tiszt	főhadnagy
Utassy Károly	.	.	.	"
Utassy Frigyes György	1827	.	tiszt	ezredes
Vándor József	.	.	százados	"
Wagner Gusztáv	.	.	őrnagy	"
Vékey Antal	1833	.	.	őrnagy
Zágonyi Károly	1826	Szatmár	százados	ezredes
Zerdahelyi Károly	.	.	"	hadnagy
Zimándy A. P.	.	.	.	"
Zulavsky Emil	.	.	.	főhadnagy
Zulavsky László	.	.	.	ezredes-dandárnok
Zulavsky Zsigmond	.	.	.	hadnagy

A kalauzok és a kémek a török világban. Takáts Nándor, érdekes közleményt írt a Századok ez évi 4—6 számában «*A kalauzok és a kémek a török világban*» czímmel. Első fejezetében a kalauzokról (vezetők, útnyitó kísérők, elől járók), vagyis azokról a kemény emberekről szól, kiknek a szegény utasok vezetése volt a mesterségük országunknak a török hódoltság korában való elképzelhetetlen rossz közbiztonsága és roppant elhanyagolt úthálózata mellett. A szanaszét kóborló török és magyar csaták népe mindenütt elfogta az utasokat s ezért volt nagy szükség a vezetőkre. Az utasokat vezető kalauzok békés polgárok voltak, a kik kárt senkinek sem okoztak. Ezek mellett azonban másféle kalauzok is voltak. A hódoltság alatt ugyanis nálunk a harez szakadatlanul folyt. Minden végház népe azon igyekezett, hogy a csatákban növekedjék jó hírneve; minden őrség a hadakozással igyekezett a nyomorúságán valamit lendíteni. Az adót a falvakon mind a török, mind a magyar csak fegyveres erővel tudta behajtani. A portyázó, száguldó, leshányó, harczó csapatok tehát nap-nap után föl és alá kóboroltak. Ám ezek a csapatok sem indulhattak sehova elől járók, kalauzok, táborjárók nélkül. Hogy észrevétlenül meglephessenek egy-egy falut vagy kastélyt, rejtek utakon lopva kellett menniök. A folyóvizeken a gázló helyeket, a mocsarakon, a lápokon és a nádasokon az átjárót ismerniök kellett. Ilyesmihez azonban csak a jó kalauz értett. Ezért a kalauz a portyázás és a csatázás közben ép oly nélkülözhetetlen ember volt, mint maga a csata vezető kapitány. Kalauz nélkül nem is indult ki sem magyar, sem török csapat. Minél több, minél jelesebb kalauzai voltak valamelyik félnek, a sikernek annál nagyobb reményével mehetett a másik ellen. Viszont a kalauzok ügyetlensége sokszor a legjobban kicsinált tervet is megsemmisítette. A hadi kalauzság megvetett foglalkozás volt. A legtöbb kalauz pribék és igen silánylelkű ember volt; nem igen fárasztották az eget imával, mert hitüket oly gyakran váltóztatták, mint ruhájukat; minden gondolkozás nélkül készek voltak az ellenséget saját véreik ellen is vezetni. A nagy csatákban is néha jelentékeny szerepet játszottak. A törökök nem is indultak semerre kalauz nélkül, sem a XVI. sem a XVII. században. Tagadhatatlanul érdekes és ügyes emberek voltak. Ők pótolták a térképeket, ők szolgáltak tolmácsokul s igen gyakran kémekül is. Igaz ugyan, hogy sok bajt is okoztak mikor a legnagyobb ellenségünknek szolgáltak, de hát ezt az idők és a viszonyok okozták. A hódoltság korában nehéz volt a kenyérszerzés, s a nyomorúság olyanra is rávitte az embereket, a mit tűrhető mód mellett meg nem tettek volna.

A második és a befejező közlemény a hódoltság korabeli kémkedésről számol be. Szerinte még a legutolsó sereghajtó vagy táborjárató is tudta, hogy kémek, nyomjárók és fogott nyelvek nélkül hadba kelni és hadakozni nem lehet; a végbeli kapitányok ha dobot üttettek s csatát bocsátottak ki, a száguldókat nyelvfogásra, a nyomjárókat a nyomnézésre jó eleve kiküldték. A törökök is így cselekedtek. A száguldók szanaszét addig nyargaláztak, míg nyelvet sikerült fogniok. Ez a nyelv lehetett török katona, lehetett hódoltsági lakó is. A nyelvet azután arra kényszerítették, hogy «nyelvet mondjon», azaz hírrel szolgáljon a törökökről. A jól szervezett kémkedésnek soha sem volt nagyobb jelentősége, mint a hódoltság korában, mikor nálunk sokkal erősebb és ravaszabb ellenféllel kellett naponként küzdenünk, mikor úgyszólván minden órában lesvetéstől és meglepetéstől kellett tartanunk. A kémkedés hihetetlen arányokat öltött. A gazdasági hanyatlás, a háborúk nyomában járó nyomorúság olcsóvá tette az emberi életet. A kinek nem volt kenyeré, pénzért mindenre vállalkozott. Eskü, hit, hűség, hazaszeretet elvesztette erejét. Minden végháznak megvoltak a maguk kémjei. Voltak közöttük: csaszok (jobbára törökké lett keresztények), magyar fródiások (kémdiások), titkos levelezők, asszonyok, katolikus papok, janicsárok, szolások, étékfogók, a szultán mellett őrködő ifjak, zsidó orvosok és magasabb műveltségű emberek.

Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge.

Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

V. Band, Wien 1907.

1. *Johann Christoph Müller.* Ein Beitrag zur Geschichte vaterländischer Kartographie. Irta: Paldus százados.

Adalékok az osztrák térképkészítés történetéhez. helyesebben *Müller János Kristóf* német térképkészítő (szül. Nürnbergben 1673., megh. 1721.) működésének méltatása. Bennünket annyiban érdekel a közlemény, hogy Müller, Marsigli gróf megbízása alapján 1696-ban Magyarországon is járt és helyhatározásokat s felvételeket készített; ezenkívül mint császári mérnök a karloviczi békekötés után Magyar- és Horvátország határainak megállapításánál is működött. Kitűnő térképei közül több kéziratban a bécsi cs. és k. hadilevéltárban, a hadügyminiszteriumban stb. vannak. Magyarországra vonatkozó térképei is beható ismertetés alá kerülnek a közlemény keretében.

2. *Die Anfänge der Militärluftschiffahrt und ihre erste Anwendung im Feldzug 1794.* Irta: Peters százados. Két szövegbeli vázlattal.

A katonai léghajózás kezdete és a léghajó első alkalmazása az 1794. évi hadjáratban. Ma, a mikor a léghajózás és repülés nagy lendületet véve oly bámulatos sikereket ért el, s a mikor a légi járóművek is fontos eszközeivé váltak a hadviselésnek, érdekes leírását találjuk a közleményben a katonai czélokra alkalmazott léghajókkal tett legelső kísérleteknek. A szerző részletesen megismerteti velünk az 1794—97. évi hadjáratokban alkalmazott francia léghajós csapatok szervezetét és működését.

3. *Feldzugsreise des Kaisers Franz I. von Österreich im Jahre 1809.* Irta: Skall János Iván akkori cs. k. tanácsos és udvari ellenőr. Közzétette: Sommeregger százados.

Ferencz császár és király utazása a monarchia területén az 1809. évi hadjárat folyamán.

4. *Gedrängtes Journale zur Übersicht der Ereignisse bei der Armee unter höchsten Befehlen Sr. kais. Hoheit, des Erzherzogs Johann in dem Feldzug vom Jahre 1809.* Közzétette: Veltzé százados.

János főherczegnek az 1809. évi hadjáratról vezetett naplójának kivonata.

5. *Der Grazer Schlossberg 1809.* Irta: Veltzé százados.

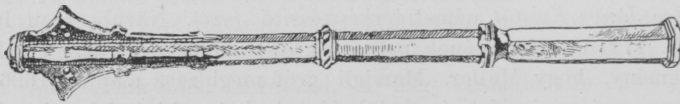
Hadiesemények Graz körül 1809-ben. Két szövegbeli vázlattal.

6. *Die Mission des Obersten Steingentesch nach Königsberg im Jahre 1809.* Irta: Eberle őrnagy.

Steingentesch ezredes küldetése Königsbergbe 1809-ben.

Mind a négy közlemény adalék az 1809. évi hadjárathoz.

PILCH JENŐ.

Tollas buzogány a XV-ik századból.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

ZEPESI LÁSZLÓ alkormányzó és Sós János budai várnagyok értesítik Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről. 1448 nov. 17.

Sincere circumspecti viri, fratres et amici nostri sincere honorandi. Fidelitates vestrarum fraternitatum, quas facitis et semper fecistis huic regno ac domino nostro gubernatori, manifeste scimus. Quod de huius regni et ipsius domini nostri gubernatoris malis successibus non modicum amaritudinis calicem bibistis, sed contra dei voluptatem humana ratio resistere non vallet verum, namque quod ipse dominus gubernator cum potencia huius regni per sevissimos Turcos, crucis Christi persecutores, jugiter foret devictus et prostratus, ex quibus Turcis innumerabiles per nostros sunt defuncti et interfecti. Sed dum nostrum gubernatorem sciatis pro certo esse vivum, nam in castro Senderew cum illustri despotho (igy!) ad presens foret constitutus et per eum ibi honorifice tractatur, post paucos autem

Körültekintő férfiak, őszintén becsülendő barátaink és testvéreink! Városotok hűségét, a melylyel ez ország és a mi urunk, a kormányzó iránt viseltetik és mindig viseltetett, nagyon jól tudjuk, valamint azt is, hogy ez ország és ugyancsak a mi urunk, a kormányzó balsikerei miatt keserűséggel teli kelyhet ürfítettetek ki. Azonban tény, hogy az emberi számítás nem képes ellenállni az Isten akaratának, mert íme a kormányzó urat országunk színejavával Krisztus keresztségének az üldözője, a kegyetlen török egy csapásra legyőzte és letiporta, kik közül a mieink is igen sokat megölték és elpusztítottak. De tudjátok meg, hogy a mi kormányzónk kétségtelenül él, mert mindeздеig Szendrő várában tartózkodott a tekintetes deszpotával együtt, a ki őt itt tiszteletteljesen megvendé-

dies verissime in Temeswar constituetur et deinde eum domino propicio Budam spectamus. Inscriptis autem istis ne dubitaveritis, quia in quibus certi non sumpmus, illa nec vestris fratribus pro certo intimamus, quia vos precise tam fideles, sicuti nosmet ipsos, domino gubernatori esse cognovimus et scimus. Datum Bude, dominica proxima ante festum beate Elisabeth. Anno domini millesimo etc. quadragesimo octavo. (1448 nov. 17.)

Ladizlaus de Scepes vicegubernator,

Johannes de Zos castellani Budenses.

Kívül: Sincere circumspectis et prudentibus viris, judici juratisque et universis civibus civitatis Posoniensis, fratribus et amicis nostris sincere honorandis.

gelte. Egy-pár nap mulva a legnagyobb valószínűség szerint Temesvárra fog menni s ezután pedig reméljük, hogy az Úr segítségével Budára fog érkezni. Ez irásunkban pedig ne kételkedjétek, mert amiben mi biztosak nem vagyunk, azt veletek, mint testvereinkkel, igaz gyanánt nem közöljük, mivel megismertük és tudjuk, hogy ti épúgy, mint mi, a kormányzó úr feltétlen hivei vagytok. Kelt Budán, boldog Erzsébet ünnepe előtt való legközelebbi vasárnapon, az úrnak ezer négyszáz és negyvennyolczadik esztendejében.

Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagyok.

Kívül: Pozsony város bírójának, esküdtjeinek és összes polgárainak, a körültekintő és bölcs férfiaknak, a mi őszintén becsülendő barátainknak és testvéreinknek.

Magy. N. Múzeumi-levéltár. Törzsanyag.

Jegyzet: Ez oklevél tartalmánál fogva igen becses s másrészt tudtunkkal ez a legkorábbi hazai adat Hunyadi Jánosnak a rigómezei csata utáni sorsát illetőleg. Az ütközet elvesztésének borzasztó híre, de még inkább Hunyadi Jánosnak életbenmaradása feletti bizonytalanság, elképzelhetjük, hogy mily lesújtólag hathatott az országra. Az ország határszéle mellett, Német-Újhelyben tartózkodó Aeneas Sylvius még nov. 25-én sem tudja, hogy mi történt Hunyadyval. Biztos adatok hiánya miatt különféle verziók keringtek szájról-szájra csak még inkább fokozva a remény és balsejtelmekkel teli keblek nyugtalanságát. Minden más háttérbe szorult, csak egy vágy élt az ország összes lakosai szívében: bár élne Hunyadi! S az első hiteles hírt erre vonatkozólag, mit valószínűleg a kormányzó egyik kísérelője vagy meghitt embere hozhatott meg, gyorsan tovább adják e híradás

átvevői: a budai várnagyok. Így keletkezhetett a fentközlött oklevél is Pozsony városához intézve, mely város fontossága ép e korban emelkedett fel oly magas fokra, — midőn a Nyugattal való ellentétek újra kiélesedtek — mint a melyen a Habsburgok korában látjuk hosszú ideig. Az oklevélben még nem szerepel Hunyadi fogsága egyrészt, mert e pillanatokban, minden más körülményt figyelembe nem véve, egyedüli értékkel csak a kormányzó élete birt, másrészt mert vagy a híradó nem tudhatta még a deszpota galádságát, vagy pedig a várnagyok nem voltak képesek ezt róla feltételezni, mit azon reményük kifejezése is bizonyít, hogy Hunyadi pár nap mulva Temesvárra és onnan Budára ér, a mi pedig, mint ismeretes, több mint egy hónappal később történt (H. decz. 24-én ért Szegedre). Kiszabadulásáról a budai tanács értesíti ugyancsak Pozsony városát ez év decz. 30-áról.

(*Teleki*: Hunyadiak kora II. 104—107. l. és *Hadtört. Közlemények* VIII. évf. 483—84. l.)

Közli: HÁZI JENŐ.

Szoliman szultán 1565-ben.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA. 1722.

NEGYEDIK RÉSZ.

Z első és második részben kinek kinek hivatalja s kötelességhe exprimáltat in particulari, itt azért egy s más punctumok is annectáltatnak, mellyeket tudni és hogy mindenkoron az egyenlő szokás fönt tartassék azokhoz maghat mindenikének conformálni ugyanis szükséghes, ugy practicáltatván az Hadi Statusban, és annak Szolgálatiban: valamint hogy pedigh az mostani üdőkben igen keveszen applicályák és szorgalmazzák maghokat ezen Tudomanban, és az által az jó rendnek megh tartásában, in contradictionibus ellenben (ut esse volunt tot sententiæ, quot capita) excellálnak és csak akkor obmutescálnak, a midőn az operatiokra köll a dologh, holott ez után ezt sem tudgyák, holl allyon az Fejek: kiért ezen nyegyedik részül ki fogh tesceni, in praxi pedigh annyival is inkab megh lehet tanulni; Az mellyet mind azon által az is notificáltatván, ha hogy mi Contrarium azokban, attul akit az Contradictio illet, parancsoltatnék, az stricta subordinatio szerint, méglen annak Comandója allat áll valaki obtemperálni, de azután ésmént in præscriptis eljárni és azokat pro directione venni kölletik.

Az Subordinatorul, Engedelmességrül, és Respectusrul.

Mivel az Subordinatio, Engedelmességhe és respectus az mi szolgálatinknak tellyes essentiaja, és valóságghos Fundamentuma az jó Militaris Disciplinának melly nélkül az eghés szolgálat nem subsistálhat

és semmi annak rendi szerint vighez nem mehet, mert ugyanis az hol ez nincs minden rendetlenségnek hely adatik és egyik Confusio az másikat követi, kéirt minden Hadi Ember subalternatiójához képpest, közönségnessen pedigh mindnajan az maghok Fölleb valójokhoz, és eleibek Titettettekhez aztot olly elmulaszthatatlan observatioban tarcsák, hogy legh kissebben se transgrediállják. Az subordinatio nem Sclavitas, mint némellyek gondollják minimő nehéz iga légyen, noha igyenis nehéz azoknak akiket az magok kötelességekhez szüntelen ösztönyöszni és hajtani köll, de azoknak akik reputatioval iparkodnak szolgálni s jó vér vagyon Testekben, kész ut nagy előmenetekre és minden jóra.

Az Subordinatio áll annak okáért az engyedelmességben, paritio-ban, Respectusban, megh böcsüllésben revereállásban az alacsonab rendeknek az Fölleb való Tisztségekhez, kiváltképpen pedigh Föllséges Urunk szolgálattjában és az Regiment ordinatiójában, nem külömben Strásák Patrolok, zászlók, salva Gvardiák és General Adjutantokhoz. a kik ex mandato küldetnek. -- A Tiszt akarminimű Qvalitásu Cavalér legyen is, magát jobnak lenni nem tarhattya másnál, aki per fortunam ment elő, mert az Nemességhe Föllséges Urunk szolgálatihoz való kötelessigitül nem excusállya s azért Tisztsigihez képpest szintén ugy vighez köll vinni magha szolgálatitt mint másnak; mert ugyanis Föllséges Urunk szolgálattjában az Nemességre nézve præminentia nincsen, hanem az Karakterekre, nem is distingvalhattya maghat mi afféle jobban mint maga jó viselisivel, az szüksighez observatiokban való szorgalmatoskodó iparkodásával mindenekben contestalló punctualitássával is décsiretes qvalitássával, mellyek által szerezheth magának estimatiót, ez főképpen Contribuálván minden Tisztnek előmenetelihez.

Mai nap sok afféle præsumptuozusok talalkoznak az kik minden további reflectio nélkül elegendőnek tartják, s allityak magokat az comendérozásra, es egy zászlo tartosághot annival inkab pedigh mi all Tisztsighet föll sem akarnák venni, noha ezekhez sem ertenek sött azt sem tudgyak mi ligyen egy köz katonának hivatalja, s kötelességhe, ami nagyobb még szolani sem tudnak, amint köllenik, és már is kapitánoká, s nagyob Tiszteké akarnak lenni, előbb hogy sem soldatok, következendő képpen comendérozni kívánván előbb mind sem obediálni tanultak, holot considerálni köllenik és minimő veszedelmes állapot legyen amidőn böcsületirt szolgál kiki, és azt illy formán mint egy az tűnek az hegire veti egy szempillantásban minden reputatiójával együtt, mellet sok esztendeig szerzet elveszthetvin, mert ugyanis itt az vitek correctiot nem szenved mint valamel dicaste-

riumban, olly hamar nem is reparaltathatik, valamint hogy sok példák vannak, mikint nem, illy Tiszt nem bátorságának experientiájának, vagy gondatlansaghának defectusából, hanem egyedül hevensighe és hirtelensighe miát az caracterit ell vesztette, es gyalazattal köllött ell mennj.

Mínimő büntetiseket dictál pedigh az Regiment Comendansa, ezek az Feő és all Tisztek, s köz Emberek ellen, arestatiokbul, Profozhoz való tételbul s Hadi Törvénbül allyanak, noha a Tisztet mi kisseb transgressiokért nem szokás mingyart vasra veretni vagy avval fenegetni a mint némellektül történik, mert igen sensitiva az illyen kemény punitio, egyéb ératk ugyan hallatott sokan mintegy dicsekednek avval, hogy tova b laktak az Profuznál mint azon kívül, mely mindazonáltal se az Comendansnak, se Regimentnek tisztességhire nem valhatik, mert innen subsummáltathatik inkab az Comendansnak vagy ignorantiaja, vagy hogy az allatta valóit jobban oktatni nem tudgya, mert azokat, akik afféle büntetiseket többször is megh érdemlik az közből ki iktatni és raitok ki adni tudni köll: az is lattatott, a hol egy Tiszt sem találtatot aki vagy arestomban vagy Profoznál ne let volna, mellybül nélván kitecsik, hogy a Comendans a jó rend tartásnak s disciplinának introductiójához nem tud, mert ha nyakassagbul, factiókbul, szövetkezisbül, egytelenségbül vagyis animozitásbul ered, authoritassa szerint eligh mód vagon abban, hogy mind ezek jó harmoniában hozattathatnak.

Aresztomozni sem köll olly hamar valakit mert sokszor egy pérongatás in publico többet használ a kiben reputatio vagon; az vasra veretis pedigh csak in capitalibus szokás, ugy mint a mellyek már processust érdemlenek, vagy igyen nagy patratum volna in servitijs Domini vagy ignorantia bül vagy gondatlanságbul, holott kinek kinek maga kötelelességhit tudni köll és szolgálattját érteni; nem külömben ha contra subordinationem, obedientiam, respectum et paritionem valaki vétit s nakaskodik, az közenségesek vasra verettetnek. ob majorem securitatem, ne talántán metu poenæ, ell szöknének, ezekben ugyan főképpen igen heljes modalitasnak tartatik a midőn mind Tisztnek, mind köz Embereknek az böcsületnek stimulassa inprimáltathatik illj dicsiretes maximával mindenecket jó utban hozhatván.

Azomban az Hadi Törvénnel sem köll olly közönségesen élni, mert ha sok tartatik és kevés exeqváltatik attul senki sem értozik és másképpen sem illendő, hogy mi csekél állapotért anni assessor megh hiteztek; ;

Ha valami Tiszt annak delictumához képest, vagy Arestomban, vagy Profozhoz tétetik, tartozik huszonnégy óra alatt maga föll szabadulása végit instálni ell küldeni, máskint hatalmában vagyon az Comendansnak arestomat megh szülosbétani, és harmadnap mulva nyakasságáért az processussát formáltatni, non obstante az Tisztnek igazságha volna is, holott ki bocsátása után elegendő üdeje lehet maga justificatióját elől terjeztetni.

Az subordinatióának regulája az, ha megh parancsoltatik valamelj Tisztnek: hogy az Profozhoz mennyen azonnal meg cselekedgye, és maghat menteni maga ne mennyen, hanem pajtási közül kettőt rekvirálhat, s azokat küldheti ad excusandum, egyszersmind pedigh föll szabadulásaért is minden respectussal és submissioval instálhat; minek utánna pedigh arestomból ki bocsátatot mingyart mennyen, és megh köszönnye másként ujobban arestomban, vagy éppen az Profozhoz titethetik: Az köz Embereknél is hasomló a dologh, hogy az kegyes büntetéseket megh köszönni tartoznak; szulos állapotban ugyan, és ha mi nehéz büntetés subsequálhat, eők is két pajtasaj által könnyörghetnek, de aprólékos történetekben nem;

Valamint, hogy töb Tisztnek ketőnél egyszerre, ha valamit proponálni, vagy mi instantiát tenni kívánnának az Regiment Comendansához mennj, megh nem engedtetik szintin ugy ha mind az eghész Tisztek öszvességgel valamit proponálni akarnának csak az két leghidősb Tiszt jelenik megh az Regiment Comendansa, vagy stabalis Tisztek előtt mivel immediate az regulán és rendtartáson kívül esik, ha többen menyek sok következhető okokra, és nagy Consideratiókra nézve, mellyek onnend eredhetnek, kiért is serio vetáltatik.

Ollj formában pedigh, ha Tiszt Uraimék dolgokat magok nem akarnák az Regiment Comendansának elő hozni az Oberstlaidinont vagy Oberstvachtmaisterhez mehetnek és gravamenyeiket s kéréseket megh jelenthetik következendő képpen, altalok megh mondatthattyak; De ha másképpen jönnének Tiszt Uraimék, az Regiment Comendansa vagy Stabbéli Tisztek megh se hallgassák, hanem arestomban tétessék, azt pedigh aki oratorok volt az Profozhoz vitessék, hasonló képpen azon Tisztek is a ki az közönségeseknek megh engedi az Profozhoz köll tétetni.

Közli: Dr. TóTH ZOLTÁN.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Negyedik közlemény.)

Az Elevatiók avagy Duplázásfokrul.

N. Comandó szó

- 1 Midőn az Elevatiónak avagy Duplázás vagy-is kettőztetésnek kőlletik meg-lenni, fzukség hogy a' forok meg-nyittaffanak, hogy az Izek (Glider) duplázottthaffanak.
- 2 Ha jobbra Comandiroztatik, tehát jobb lábával ; ha penig ballra, tehát ball lábával elő lépik, és mindenik lépés egy Tempót téfzen, utólyára penig a' lábával hamar, hellre lépik, ezen nem számláltotik.
- 3 *Vigyázzatok Izetekre.* Miheleft ezen szó ki-mondatik.
- Duplázottra, jobbal előre Duplázván: Az izek társok mellett fél sorral és egész izzel.* Duplázátok Izeteket, a' harmadik és negyedik Iz előre lép a' jobb lábával és a' harmadik Iz marchiroz az első Izben, a' negyedik penig a' mafodik Izben, ugy, hogy mindenik az előtte volt ember jobb keze felül efsék.
- 4 *Kik dopláztak elő álván fél jobb-ra elő allyanak.* Mihent azon szó: Fél jobbra, ki-mondatik, azonnal fél jobbra fordulnak, és ball lábbal lépnek.
- Előbbi Diftantiára.* Jobb lábbal előbbi Diftantiájokra lépnek, és elő állonak.
- 5 *Ballra előre fél-sorral és-egész izzel duplázátok Izeteket az ember mellett.* Ball lábbal lépnek, és előttők lévő ember mellé, ball felül Marchiroznak, valamint Numero 3. mondatott.
- 6 *Ally elő.* Jobbra fordulván, ugyan jobb lábbal előre lépnek, és balra az előbbi Diftantiájokra ball-lábbal lépnek.

- 7 *Jobbra duplázások sorotokat.* A' második for, jobb lábával lépik, három lépéssel az elsők után és közöttök bé-áll.
- 8 *Elő áll.* Ball lábbal elő áll, a' második Tempóban, jobba! pengig az előbbi helére, és a' harmadik tempóban ballal.
- 9 *Ballra duplázás forodat.* Az első for ball-lábbal hellre lép és a' második for után meg-állapodik.
- 10 *Elő áll.* Valamint Numero 7. mondatott, tfak hogy jobb lábbal elő lépnek.
- 11 *Vigyázzatok forotokat fél Izzel minden nyílásbul duplázások.* Itten az all-Tiszteknek kölletik mutatnyi, he-lekbül meg nem mozdulván, holl vagy on a' nyilás közepe.
- 12 *Fél-Izzel minden nyílásbul jobbra duplázások sorotokat.* Jobb-lábbal elő lépnek, és az első for két lépéssel az ember után áll, és olvaffa lépését, az első állás kedvéért.
- 13 *Elő-áll.* Ball-lábbal lépnek, és az első for második lépéssel ujjont ki-áll.
- 14 *Fél-Izzel minden nyílásbul ballra duplázások sorotokat.* Ball-lábbal elő lépnek, és valamint föllebb emlitett, a' fzerint Dupláznak.
- 15 *Elő-áll.* Jobb-lábbal elő állonak.
- 16 *Vigyázzatok hogy 4. Izbül. 3. legyen. 4. Izbül állyháromban.* Mindétig a' harmadik ember a' negyedik Izbül marchiroz az elsőben a' második a' másodikban, és a' harmadik a' harmadik Izben: valamennyi mind ball lábbal elő lépnek, és a' két for jobb kézre magokat az elsőhöz közelebb kaptfollják.
- 17 *Három Izbül ályatok előlnégyre.* A' negyedik for jobra fordul, és a' jobb lábával lépven a' negyedik Iz formállya, a' második és harmadik for, ballra egy kevesé meg nyilik.
- 18 *Vigyázzatok for és-Izeteket, hogy bé zárjátok, jobbra és balra közép-félé zárjátok bé a' fort.* A' mell felül mindenike megyen, azon lábával lép elő, és midőn az utólsó for, tovább nem marchiroz, tehát comandiroztatik.

- 19 *Féll jobb és ballra* Ezen szóra mindenike elő áll.
aly elő.
- 20 *Előre Zárjátok* Ball lábbal elő állanak, mivel igyeneffen me-
Izeiteket. gyen ki, a' második Iznek két * Tempije a' harmadiknak négy, és a' negyediknek hat Tempije vagyon.
- 21 *Vigiázatokhogy* A' midőn ezen Comandó történik, tehát a'
Izetekkel, vagy Zászlók és Fő-tisztek, kik előtte állanak, a' he-
egész Divízióval tedik nyílás előtt ballra lépnek, és véle egygyütt
jobbra lódulya- meg-lódnak. (Schvvencken)
tok.
- 22 *Jobbra lóduly.* Ball-lábbal elő lépnek, az első Iz jobb-felül,
Kaptfolva áll, és az utolsó hárma. ball felül;
vigyáznak a' Bal-fzárnyra, és meg lódnak.
- 23 *Balra forduly.* Valamint a' lódulás jobbra efik, ugy va-
gyon ballra-is, ugy jobb és ballra fordullyatok
lódujni.
- 24 *Vigyázatok ke-* A' midőn Comandiroztatik hogy Kerittés (Kreifz)
rittéjt hogy tji- avagy Circulus formáltoffék, szükséges hogy a'
nnálljatok. forok és Izek előbb egyben Kaptfoltaffanak, mint
ez előtt mondatott.
- 25 *Mind a' fzárny-* A' jobb szárnya jobb lábával, a' ball penig
rul jobb és bal ballal elő áll, és vigyáz mi fog parantfoltattnyi.
felül előre ló-
dullkerittéznyi
- 26 *Jobbra forduly* Az Izek és forok bé zárva maradnak, igye-
és Marchiroz neffen előre magokat igazítván, az előbbi Diftan-
előbbi Diftan- tiájokra marchiroznak.
tiádra.
- 27 *Ballrul elő állj.* Ball lábbal elő lépnek, és ** Frontet tfinálnak

* Tempji azon idő folyása, mell alatt, egy, kettő, hármot ki mondhatok, nem-is igen fietve.

** Hadi szokásban Frontnak szoktuk mind a' Regiment mind Compániában, a' nepek első forját nevezni, nem különben valamely erőségnek Frontja mondatik a' két báftya szeglet köze avagy a' Cortine mellen a' kapu bé-fzoigál, ugy azonn két linea mell a' ki-álló Báftya avagy Propugnaculum oldala egy máfra néz; ez Franciávuł la Tenaille avagy Face de Plácenek hivattatik.

- 28 *Vigyázzatok Iz és forjaitokra, hogy előbbenyi dístátiatokra előallyatok.* Ha mingyárt meg-indul avagy marchiroz vagy-is meg-űtközik, tehát ez nem szükséges.
- 29 *Jobb és ball felül állyatok sorokban.* Jobb és ballra elő lépnek, vigyáznak hogy az utólfó for, előbb állyon, és így fél jobb és fél balra elő állonak.
- 30 *Elő állyatok Isetekkel.* Jobb-lábbal hátra lépnek, és bal felül elő állnak, ugyan ball lábra.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

Patrona Hungariae.

Egy XVIII-ik századi fringia pengéjén.

PÁLYÁZAT.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

2. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harcosok hősiességét felemelő s nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendőek a festő számára szükséges adatok, mint az általános harczhelyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom. A két kép tárgya választható a magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából, vagy Mária Terézia, vagy I. Napoleon korszakának háborúiból, a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878-79. évi háborúk idejéből.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1914 május 1.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg.

A jutalmazott pályaművek a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben adatnak ki s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a «Hadtörténelmi Közlemények»-ben, ha a bíráló bizottság azokat megfelelőeknek találja.

A pályamunkák lehetőleg írógéppel vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félívekre, tört oldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jelíggel és az író nevét rejtő ugyanazon jelíggel ellátott lepecsételt boríték melléklésével a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségéhez küldendőek be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jelíggel levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját keze írása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A NEGYEDIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

	<i>Lap</i>
<i>János Zsigmond</i> , választott magyar király. A bécsi Albertina metszetgyűjteményében levő egykorú rézmetszetről	501

II. Szövegeképek.

1. Szatmár várának látképe a XVII-ik században. *Sicha Lukács* hadi mérnök egykorú rézmetszete után. *Ortelius* Redivivus. Der Ungarischen Kriegs Empörung. Nürnberg. 1665. II. k. 212. l. 592
2. Tokaj 1565-ben. *Ulloa Alfonz*. Beschreibung des Letzten ungarischen Zugs oder Kriegs so im jahr. 1565, 1566. Basel, 1578. 112. l. 600

III. Fejlécz.

- A fekete sereg vitézei I. Maximilián diadalmenetében 1512-ben.
A «Triumph des Kaisers Maximilian» 39. lapjáról 501

IV. Záróképek.

1. Skanderbég sisakja. Eredetije a bécsi udvari fegyvermúzeumban. *Dr. Szendrei János*. Magyar hadtörténelmi emlékek 1896. 241. l. 523
2. Álló paizs, Mátyás király czímerével. A fekete sereg felszereléséből. A Bécs városi történelmi muzeumból. *Dr. Szendrei J.* i. m. 280. l. 544
3. Hadrend a XVII-ik században. *Allain Manesson Mallet*. Les travaux de Mars Amsterdam. 1672. II. k. 15. l. 617
4. Tollas buzogány a XV-ik századból. Eredetije gróf Wilczek János gyűjteményében. *Dr. Szendrei J.* i. m. 175. l. 630
5. Szolimán szultán 1565-ben. *Ulloa Alfonz* i. m. 1. lapjáról 633
6. Patrona Hungariæ. A báró Forster Gyula gyűjteményében levő XVIII. századi fringia pengéjéről 641
7. Génius : Omnia Complet jelmonddal. *A. Kaltschmiedt* rézmetszete. *Bel Mátyás*. Notitia Hungariæ novæ Historico etc. Bécs, 1735. II. k. 1. lapjáról 675

V. Kezdőbetűk.

	<i>Lap</i>
1. <i>S</i> kezdőbetű	501
2. <i>A</i> "	606
3. <i>V</i> "	611
4. <i>E</i> "	618
5. <i>S</i> "	631
6. <i>A</i> "	634

Az 1. és 2. sz. alattiak *Calepini Ambrosii* Dictionarium undecim linguarum Basileæ 1598. I. k. 1. l. és III. k. 1283. lapjáról.

A 3—6. sz. alattiak a XVI-ik századi francia betűfestőiskolához tartozó *Geofroy Tory* műve. Dr. Szendrei János gyűjteményéből.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aba nemzetség 47, 238.
 Abaffy Miklós 84, 85.
 Abauj megye 84, 104, 105, 187, 238, 248, 250, 257, 260, 283, 373, 375, 606, 610.
 Acciajuoli Antonio 348.
 Acsády Ignác 441.
 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 136.
 Adriai tenger 471, 474.
 Aeneas Sylvius 363, 365, 366, 369, 556, 559, 562, 571, 578, 579, 581, 632.
 Aich 464.
 Aichelburg báró 614.
 Akadémia, M. Tud. 163, 470.
 Alaghi János 587, 607.
 Alagy 76.
 Alard 106.
 Albánia 579.
 Albert 507, 509—512. — II. Albert császár fia 50, 51. — Anselm 626. — herceg 72, 235. — passai püspök 236. — római császár és Ausztria hercege 45. — II-ik, szász wittenbergi herceg 236.
 Alchaudate 105.
 Alexander de Azara (Ozora) 239.
 Alexandrin huszárezred 35.
 Almási nemzetség 334.
 Alsó-Ausztria 242, 244.
 Alsőkőszegvár h. n. 49.
 Alsólendva h. n. 455.
 Alsólendvai Miklós 60, 64, 239, 241, 242.
 Althan 105.
 Altunopa 337—339, 344.
 Aluh 60, 61.
 Alvintzy báró 139. — gyalogezred 9.
 Amurat szultán 557.
 Anconia h. n. 138, 619.
 András köfaragó 120, 121. — III-ik, magyar király 44, 45, 62, 63.
 Andrássy 10, 225. — ezredes 201. — tábornok 402.
 Anglia 3, 4, 124, 620.
 Angorai csata 350.
 Anna, János cseh király leánya 46, 48.
 Anstätt 418.
 Antopol h. n. 36, 40, 41, 196, 397, 413.
 Anzeni csata 531, 543.
 Apaffi 302.
 Apponyi család 239.
 Apulum h. n. 110.
 Arad h. n. 104, 459, 460, 626. — megye 105, 258, 260, 459. — vára 182.
 Arany János 551.
 Aranyosmeggyes vára 386.
 Argentina 621.
 Arlington National Cemetery 621.
 Arnau h. n. 138.
 Arnódy tizedes 397.
 Arslán vára 193.
 Arthur, connaughti és strathearni herceg 611.
 Asbóth Sándor 619, 621, 626.
 Ashby tábornok 623.
 Ashley Gap h. n. 620.
 Asparuch 536.
 Aspern h. n. 284.
 Athén h. n. 347, 348, 355.
 Átya h. n. 375, 380, 595.
 Augsburgi csata 538, 540.
 Aulich hadnagy 396.
 Austerlitz h. n. 289.
 Ausztria 4—7, 15, 51—54, 57, 58, 60, 62, 90, 100, 103, 105, 139, 234, 236, 262, 294, 295, 418, 466, 467, 471, 473, 474, 502, 504, 506, 509, 510, 517, 521, 522.

Avarok harczmodora 531.
 Ágnes 45. — III. András özvegye 235.
 Ágoston buxmeyster 122.
 Ágyúöntés 118, 264.
 Akos nemzetség 47, 238.
 Akosházi Sárkány Ambrus 123.
 Állandó katonaság 89—105, 247.
 Árpád fejedelem 65.
 Árpádházi királyok 142.
 Árva megye 104, 105, 123, 250, 253, 257, 259, 279, 280, 281. — vár 163.

B

Babocsay lovasezred 105.
 Babolesay Ferencz 454.
 Badeni Lajos 183.
 Bagration 20—22, 36.
 Bain, Nisbet 578.
 Bajazid 349, 350, 355, 360.
 Bajorország 150.
 Bajor örökösödési háború 138.
 Bajuszhegy 177.
 Bakabánya h. n. 257, 259.
 Baki Pál 392.
 Bakics József 76.
 Bakony ezredes 42.
 Bakos Pál, oszváni 70.
 Balabán 560.
 Balassa Ádám gróf 123, 281. — Ferencz 81, 83. — János 394. — Menyhért 76, 78, 371, 374, 376, 379—390, 584, 585, 587—591, 594, 596, 597, 602, 603.
 Balkán 361.
 Balog Ferencz 606. — nemzetség 239.
 Baranya megye 105, 257, 259.
 Barclay 216.
 Barco huszárok 138.
 Bardas Selerus 530.
 Barkaszó h. n. 188.
 Barklay de Tolly 20, 21, 22.
 Barkó báró 42.
 Barkóczy 188. — Ferencz gróf 124, 298.
 Barletius 557, 575.
 Bars megye 104, 105, 239, 248, 257, 259.
 Barta György 485.
 Bartholény őrnagy 613, 614.
 Bartsch főhadnagy 141, 474.
 Basilitza h. n. 557.
 Basilof 425.

Bate 105.
 Batthyány Ádám 456. — Ferencz 449.
 Bazilius 536.
 Bazin h. n. 250, 257.
 Bács h. n. 48. — megye 105, 250, 257, 259. — vára 515.
 Bálint pixidarius 115.
 Bánfi-család, losonczy 239. — Miklós, alsóindvai 59, 60.
 Bánffy Erzsébet 437, 440. — István gróf 452, 453. — Kristóf 451.
 Bárány Tamás 455.
 Bárczay Oszkár 114.
 Bártfa h. n. 115, 117, 119, 248, 250, 257.
 Básta György 83.
 Báthory András 76, 78, 371, 386, 596—599, 603, 606. — bandériuma 517. — György 379, 603. — István 386—389, 392, 529, 589, 590, 594, 595, 602—605, 609. — Miklós 374, 379, 380, 385, 387, 589, 595, 599. — Zsigmond 618.
 Bátmonostori család 239.
 Bátor h. n. 385, 589, 594, 602.
 Beatrix királyné 501, 506.
 Beaulieu 39, 196. — gyalogság 9, 42, 197, 228, 402, 410.
 Bebek Ferencz 74. — Györgyné 606.
 Becesei Imre 239.
 Beczkó h. n. 284.
 Beheim 366, 557, 562, 563, 578, 579.
 Bekecs h. n. 599.
 Beken h. n. 599.
 Bekény József 406, 410.
 Bela h. n. 281, 282.
 Belényes h. n. 105, 626.
 Belgakow őrnagy 421.
 Belgiojózó János gróf 83.
 Belgium 86, 124, 262.
 Belgrád h. n. 104, 150, 267, 471, 573.
 Bellen báró 468.
 Belleti főhadnagy 614.
 Belluno h. n. 472.
 Belovár h. n. 17.
 Belső-Szolnok megye 301.
 Belzec h. n. 23, 25.
 Bem 470, 471, 621, 624.
 Benedek késkovács 117, 119.
 Benkovics János 30. — Mihály 134.
 Benkő 548.
 Berchtesgaden h. n. 4.
 Bercesényi Miklós 189.
 Berdjefef 35.
 Berdowka h. n. 427.

- Bereg megye 67, 84, 104, 105, 248, 250, 257, 260, 373, 377, 378, 391, 584, 589, 604, 607.
- Beregszász h. n. 607.
- Berengár 533.
- Berestowica h. n. 403.
- Berezina folyó 400, 401, 403, 406, 411, 416, 417, 425.
- Berezowka h. n. 225.
- Berger de Xivrey 356, 366, 367.
- Berlin h. n. 20.
- Bernát bodnár 264.
- Berthier 32.
- Bertoldstein h. n. 62, 64, 242.
- Bertrand tábornok 287.
- Besenyők harcmodora 528.
- Bessiers 20.
- Besztercebánya h. n. 257.
- Bethlen Elek 476. — Gábor 85. — Gergely 302, 476. — János 445. — László 476, 482. — vára 476—485.
- Bevern 104.
- Bezdiez h. n. 413.
- Bezzeg h. n. 599.
- Bécs h. n. 8, 15, 93, 97, 124, 148, 150, 248—251, 255, 262, 291, 374, 418, 436, 459, 461, 503, 505, 522, 593, 604, 616. — Ujhely h. n. 504.
- Béga folyó 471.
- Békefi Remig 142, 143.
- Békés megye 250, 258, 260.
- Bél Mátyás 71.
- Béla 540. — III-ik, magyar király 340. — IV-ik 340.
- Bélabánya h. n. 257, 259.
- Bialistok h. n. 40.
- Bianchi Vincze Frigyes báró, 2, 9, 16, 26, 32, 37, 38, 39, 209, 202, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 222, 225, 229, 230, 402, 406, 407, 416, 430, 467, 468, 612, 613.
- Bichawa h. n. 25.
- Biela h. n. 228, 229.
- Bielai ülközet 229.
- Bielicza h. n. 423.
- Bielostok h. n. 417, 431.
- Bielowiezi h. n. 416. — erdő 18.
- Bielsk h. n. 403, 420, 421, 422.
- Bihar megye 67, 83, 104, 105, 250, 258, 260, 378, 386, 441, 589, 604, 615, 616. — Püspöki h. n. 393.
- Bikowszky 426.
- Birkenstein 170, 171, 172.
- Bjelica h. n. 416.
- Blandau lovasezred 178.
- Blankenstein huszárok 10, 39, 41, 198, 201, 202, 206, 212, 214, 215, 217, 218, 221, 284, 402, 405, 407, 408, 475.
- Blizna h. n. 416.
- Blonkitna h. n. 408.
- Bluden h. n. 40.
- Bobruiszk h. n. 417, 424.
- Boeskey huszárok 622. — István 83, 84.
- Bodajk h. n. 540.
- Bodó Ferencz 74.
- Bodrog folyó 65, 76, 78, 86, 172, 175, 176, 177, 180—182, 185, 190—192, 597, 599, 600. — Keresztur h. n. 175, 176, 183, 186. — Kisfalud h. n. 175. — megye 105, 258, 260.
- Bódeni tó 474.
- Bogdanovitsch 203, 204, 205, 406, 434.
- Bogovicz család 453.
- Boldokó vára 145, 146.
- Boldvai Márton 447.
- Boleszlo esztergomi érsek 238.
- Bolgárország 361.
- Bologna h. n. 138.
- Bonfinius 332, 363, 364, 503, 513—517, 545, 555, 556, 559, 561, 562, 571—574, 577, 579, 581, 582.
- Bonjak 333, 337—340, 342, 343.
- Bonyhád h. n. 627.
- Borisov h. n. 400, 415, 416, 424, 427.
- Borne h. n. 466.
- Bornemisza Benedek 388, 389. — Gergely 587. — János 85.
- Borodinói csata 216.
- Boroszló h. n. 72.
- Borowicz h. n. 215.
- Borsod h. n. 133. — megye 104, 105, 187, 248, 257, 260, 607.
- Boskowicz h. n. 423, 427.
- Bosnyákország 145.
- Bossányi Gábor 254.
- Boszporus 562, 570.
- Botki h. n. 403, 419, 420, 421.
- Bottká Ferencz 454.
- Böcs h. n. 187.
- Böd h. n. 72.
- Bölcs Leo taktikája 524—529, 533—539.
- Böloni Farkas Sándor 618.
- Böszörmény h. n. 589.
- Brandenburgi Katalin 85.

- Brankovics György 70, 557, 560, 570, 572.
 Branyiszko h. n. 620.
 Braqueville 27, 28.
 Brassai János 585.
 Brassó h. n. 467.
 Breisach h. n. 124, 125, 128, 137, 138.
 Brenta h. n. 533.
 Brescia h. n. 141.
 Brest h. n. 27, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 398, 400, 405, 409, 420, 421. — Litowsk h. n. 26, 32, 35, 36, 212, 224, 401, 409, 419.
 Breszler Mihály 273.
 Breznóbánya h. n. 250, 257.
 Briansk h. n. 420, 421.
 Brock h. n. 21.
 Brodij h. n. 225.
 Broniovius Márton 529, 532, 533.
 Bruck h. n. 234, 235, 243, 244, 246.
 Brukenthal 300.
 Brunneaux tábornok 133, 134.
 Brussa h. n. 354.
 Brüll Ferencz 287.
 Bubna főhadnagy 417.
 Buesek József 41.
 Buda h. n. 91, 92, 95, 96, 100, 102, 104, 124, 145, 146, 149, 235, 250, 257, 259, 275, 392, 503, 507, 517, 521, 576, 601, 632, 633.
 Budai basa 390, 392, 393, 438. — krónika 333.
 Budapest h. n. 458, 462, 463.
 Budaý Ézsaiás 459. — Ferencz 459. — Jonathan 459.
 Bug folyó 22, 23, 25, 26, 27, 36, 219, 223, 224, 226, 227, 228, 230, 400, 401, 403, 419, 420, 421.
 Bukaresti béke, 1812 máj. 28. 219.
 Bulatin 405.
 Bulatof 219, 220, 222, 226, 229, 401.
 Bulkowo h. n. 224, 225, 398, 410.
 Bull-Runi csata 620.
 Bunyitay Vincze 441.
 Burkhard von Birkenstein 67, 68.
 Burkhardt báró 467.
 Buzád—Háhót nemzetség 59, 239, Büdinger 342, 343.
 Byzancz 535, 536.
- C
- Callimachus 363, 364, 365, 556, 559, 561, 562.
 Cambini 557.
 Caratzia pasa 564.
 Cascher Lénárd 277.
 Castaldo 188.
 Castelcerino h. n. 472.
 Castiglione Henrik gróf 30, 428.
 Castua h. n. 131.
 Cedoniaes h. n. 110.
 Celtigar 54.
 Cesarini Julián 365.
 Cevouglie h. n. 131.
 Chabowicz h. n. 207.
 Chalil pasa 564, 565.
 Chalkondyles 347—369, 545—583.
 Channuzas 564, 567, 568.
 Charky h. n. 195, 197.
 Cheh Márton 454.
 Chernel György 283.
 China 620.
 Chomsk h. n. 30, 36, 196, 413.
 Chowanskij 40, 41, 196, 204, 205, 210.
 Chruschtschef 35, 36.
 Cilly család 238.
 Clauserus 360.
 Cob ezredes 440.
 Codroipo h. n. 472.
 Collalto ezred 178.
 College of Arms, London 618.
 Colloredo-Mansfeld gyalogezred 9, 201, 203, 402, 612.
 Conscriptio, 1715-iki 91, 93, 247.
 Contragurd 105.
 Cordua 105.
 Cornaro, Ludwig 410.
 Coronelli P. 68, 170—172, 322.
 Corvin János 502, 503, 511.
 Cothoyd h. n. 65.
 Cotrigini 105.
 Craenenbroeck százados 328, 529.
 Criste százados 137, 139, 140.
 Croix 105.
 Crusius 564.
 Cuba 619.
 Cupán püspök 334.
 Curtis 621.
 Csacza h. n. 123.
 Csanád h. n. 129. — megye 105, 258, 260.
 Csapszky ezredes 425.
 Csáki István báró 85.
 Csáktornya h. n. 172, 449, 456, 457.
 Csáky István gróf 440. — Mihály 374. — Pál 388, 389.
 Császár-huszárok 10, 212, 213, 408.
 Csecsawina h. n. 423.

- Cseh Mihály 86. — ország 51, 60, 103, 105, 132, 133, 262, 466, 467, 561. — vár 603.
- Csejte h. n. 239.
- Csergő h. n. 72.
- Csermelyi József 626.
- Csermend h. n. 56.
- Cséb h. n. 55.
- Csém nemzetség 62.
- Csomaköz h. n. 285.
- Csongrád megye 104, 105, 258, 260.
- Csókakő h. n. 240.
- Csór nemzetség 240.
- Czatoriszky-ezred 10, 213, 402.
- Czeike százados 474.
- Czelking h. n. 55.
- Czerliona h. n. 399.
- Czernawczy h. n. 227.
- Czerni h. n. 225, 226.
- Czernicza h. n. 132.
- Czewel h. n. 212.
- Czéke vára 137.
- Czímer Károly dr. 142.
- Czobor Ádám 124, 125, 128. — Mihály 83.
- Czudar Péter 67, 70.
- D**
- Dachlow h. n. 197, 199.
- Dachsburg h. n. 47.
- Dakutow h. n. 424.
- Dalkai Miklós 56. — Péter 56. — Zonkor 56.
- Dalmácia 4, 145.
- Dalyka h. n. 56.
- Dantsch 238.
- Danzig h. n. 20.
- Darabos Miklós 451, 452.
- Darkó 354.
- Darmstadt vértés lovasság 105.
- Datyn h. n. 214.
- Daud 575, 576.
- Daun, id. 105.
- Davidovich gyalogezred 9, 208, 402, 612.
- Davoust 20, 22.
- Dawidgorodok h. n. 29, 30, 426.
- Dáka h. n. 56.
- Dálkai család 56. — Mihály 241.
- Dánia 3, 124.
- Dán vajda 574.
- Dárda h. n. 471.
- Dávid 337, 339.
- Debreczen h. n. 9, 81, 104, 105, 250, 258, 385, 392, 393, 447, 460, 465, 589.
- Debrei István 67, 68.
- Deés h. n. 301.
- Degenfeld grófi család 285.
- De Ligne 38. — gyalogezred 10, 395, 402.
- Del Rio őrnagy 229.
- Demerara h. n. 623.
- Demiszkowicze h. n. 426.
- Demko György 160.
- Dereczy h. n. 422, 424, 428.
- Derra alezredes 132, 134.
- Dersffy István 75.
- De Suches 88.
- Detrekő vára 382.
- Dezső kőszegi várnagy 239.
- Décsy Ede 626.
- Dél-Missouri 624.
- Diady h. n. 38, 40, 41, 395.
- Diewiatkowicze h. n. 32, 37, 416.
- Diósgyőr h. n. 608.
- Diószeghy Mária 285.
- Diwin h. n. 28, 36, 206—209, 224, 397, 398, 410.
- Dlugoss 363—365, 556, 559, 561, 562, 571—580, 582.
- Dnjeper-Bug csatorna 31. — folyó 216.
- Dob h. n. 598.
- Dobál István 30.
- Dobó Domokos 387. — István 143, 607.
- Dobos János 485.
- Dobozy Péter Pál 626.
- Dokszicz h. n. 22.
- Dolezich Károly 626.
- Dolsk h. n. 31, 395.
- Dombrovsky 400, 415, 416, 424, 425.
- Domkovics József 466, 467.
- Domonkos lakatos 117.
- Dongó Gyárfás Géza 136.
- Don Miguel gyalogezred 465.
- Dorog h. n. 599.
- Dorsy 91.
- Dragonyosok 469.
- Drakula 557.
- Draskovics Gáspár 387, 606, 607.
- Dráva folyó 471.
- Drezda h. n. 295, 466, 467, 468, 612.
- Drezslai csata 467.
- Drissa h. n. 21, 22.
- Drogiczyn h. n. 26, 227, 400, 413, 419.

- Drosendorf h. n. 58, 59, 234, 245, 246.
 Drosendorfi Walsee Eberhard 237.
 Drugeth János 86, 238. — Vilmos 238.
 Dsidások 475.
 Dubieczno h. n. 212.
 Dubniczky család 284. — Miklós 123.
 Duboja h. n. 395, 397.
 Duboka h. n. 224.
 Dubsky százados 468.
 Dudy h. n. 427.
 Duka magyar gyalogezred 9, 402.
 Dukas 356, 357, 366, 367, 547, 555, 559, 563, 567, 572, 579, 580, 581.
 Duna folyam 105, 219, 244, 471, 507, 546, 550, 552, 553, 560, 572, 573, 581.
 Durazzói Károly 68. — László 68, 69.
 Durutte 401, 403, 405, 410.
 Dutkay Pál 160.
 Dzenziol h. n. 427.
- E**
- Eberle őrnagy 630.
 Eberstorfi Reinbert 237.
 Ecsed h. n. 187, 385, 594, 595, 597.
 Eger h. n. 104, 143, 189, 190, 258, 260, 275, 286, 298, 507, 515, 608, 610.
 Egészségügyi csapat 10.
 Eggenburg h. n. 52, 245, 246, 509.
 Egyed 57, 240.
 Egyedy Tamás 129.
 Egyesült Államok 619.
 Einsiedel h. n. 132, 133.
 Elba folyó 138.
 Elbing h. n. 20.
 Elefánti Dezső 56, 57. — Mihály 57.
 Eliez 574.
 Elszállásolás 91.
 Emanuel 105.
 Emminatoff 406.
 Ennerberchi Bertold 64.
 Endre, I-ső, magyar király 540, 541.
 II-ik 340.
 Enenkel 542.
 Engelhardt 226.
 Ennsburg h. n. 344.
 Ennsburgi csata 538, 543.
 Enns folyó 244.
 Enyiczke h. n. 607.
 Eperjes h. n. 83, 104, 113—122, 188, 248, 257, 264—278, 510, 596, 607.
 Eperjesi ágyúöntőház és puszkapor-malom 113—122, 264—278. — béke 85.
 Erdély 5, 20, 91, 95—97, 101, 115, 129, 143, 193, 262, 370—374, 376, 378, 382, 386—390, 393, 438, 439, 545, 546, 549—555, 584—587, 591, 594, 596, 597, 603—605, 618.
 Erdélyi Múzeum Egyesület 470.
 Erdőd h. n. 603.
 Erdődy György gróf 97, 254.
 Erdőelve h. n. 106.
 Erenyei család 241, 242. — Imre 240. — Miklós 55. — Tamás 55.
 Ernsthofen h. n. 504.
 Ertel tábornok 36, 396, 397, 400, 425, 426.
 Erthogrul 354, 368.
 Erzsébet királyné 47.
 Essen 219, 222, 226, 228, 229, 401, 405, 419.
 Esti Vilmos 626.
 Esze Tamás 188.
 Eszeny h. n. 380, 594.
 Eszék h. n. 104, 150, 471.
 Esztergom h. n. 104, 147, 148, 257, 259. — megye 104, 105, 248, 257, 259.
 Eszterházy Ferencz gróf 254. — gyalogezred 9, 402. — Miklós 85. — nádor 449.
 Etelköz h. n. 535, 536.
 Ettling János 188.
 Euzeum comes 334.
 Evlia Cselebi 186.
 Evrenoszfi Ali 550, 551, 552. — Jese 558.
 Eyzinger György 522.
 Éger h. n. 473.
 Éles főhadnagy 614.
 Érczhegység 466.
 Érmellék 589.
 Érsekújvár h. n. 104.
 Észak-Amerika 620—622.
- F**
- Faber 104.
 Familiárisok 141.
 Faragó kapitány 133.
 Farkas kapitány 215, 221.
 Fegyvernek h. n. 393.
 Fehring h. n. 62, 64.
 Fejér 46, 47, 60, 61. — megye 104, 105, 248, 257, 259.

Fejő h. n. 72.
 Feketeardó h. n. 590.
 Fekete sereg 501—523. — pajzsa 544.
 Feldbach h. n. 62.
 Feldsberg h. n. 52, 57, 244, 245.
 Felsőbánya h. n. 250, 258, 260.
 Felsőköszegvár h. n. 49.
 Felső-Szende h. n. 608.
 Felsz Lénárd 74.
 Ferrara h. n. 138.
 Ferdinánd 105. — főherceg 137, 291. — huszárok 473, 475. — I-ső, magyar király 74, 129, 370—386, 389, 584, 585, 587, 605. — II-ik 85. — III-ik 86, 185.
 Ferencz, I-ső, király 5, 7, 8, 418, 461, 616, 630. — Ferdinánd gyalogezred 612.
 Fiala János 621, 622, 626.
 Figyelmessy Fülöp 622, 626.
 Fiume h. n. 131, 471.
 Fleurus h. n. 124.
 Florenz h. n. 138.
 Florida 621.
 Foltera sümegei püspök 254.
 Forgách 31. — gróf 403. — Simon 75, 81, 609.
 Fornet Kornél 626.
 Forra h. n. 609.
 Forradalom, bécsi, 1848-iki 474.
 Forró h. n. 610.
 Forster hadnagy 397. — Gyula báró 643.
 Fort-Louis 125.
 Francziák 20.
 Franciaország 3, 5, 6, 7, 23, 294, 621.
 Frater Ladislaus, kalocsai érsek 238.
 Freiburg h. n. 128, 137, 138.
 Frelich Ferencz báró 10, 17, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 39, 40, 43, 199, 202, 206, 207, 210, 212, 214, 215, 218, 222, 225, 226, 228, 402—408, 410, 416, 430.
 Frémont, John C. tábornok 621—625.
 Friedland h. n. 133.
 Frigyes 556. — II. Albert császár fia 50—52, 57. — II-ik, 138. — III-ik, 365, 522. — herceg 235. — osztrák herceg 45. — Vilmos, brandenburgi nagyválasztó 90.
 Frimont altábornagy 10, 26, 32, 33, 37, 39, 40, 42, 196, 198, 202, 210, 212, 214, 218, 222, 225, 402, 406, 407, 424, 425, 430. — Béla gróf

616. — huszárezred 141, 295. — János gróf 615, 616, 617.
 Frölich Ferencz 468, 469.
 Fulneck h. n. 142.
 Funk 32.
 Füleķ h. n. 380, 608. — vára 606.
 Fülöp, hessen-homburgi őrgrof 613. — rézöntő 117, 119—122.
 Fürstenberg ezred 177.

G

Gaal Sándor 626.
 Gaan, vízaknai 106.
 Gabány őrmester 218.
 Gablenz báró 198, 199, 474.
 Gajer 105.
 Ga-Kniaza h. n. 210.
 Galambovszky József 287.
 Galambócz h. n. 359.
 Galbes 105.
 Galey h. n. 409.
 Galiczia 5, 7, 18, 20, 23, 418.
 Garadna h. n. 609, 610.
 Garibaldi 622.
 Garnicza alezredes 408.
 Gáborffi István 300.
 Gál trombitás 267—270, 274, 275.
 Gállfy Endre 626.
 Gálya hegy 176, 177.
 Gáspár ágyúöntő 120.
 Gáva h. n. 589.
 Gänsersdorf h. n. 58, 244.
 Gebhardt ezredes 287.
 Geiger ezredes 402.
 Geilsheim h. n. 466.
 Gellért, VII-ik, Jülich uralkodó grófja 47.
 Genesi Zsigmond 190.
 Genua h. n. 366.
 Gergely kovács 264. — puskagyártó 277.
 Gerse h. n. 63.
 Gersei Pethő János 130.
 Géza, II-ik, magyar király 106, 340.
 Ghodina István 454.
 Gibbon 352.
 Giesbach 28.
 Gimes h. n. 240.
 Ginselsdorf h. n. 57.
 Ginzersdorf h. n. 57.
 Giskra 70, 115.
 Glubokoje h. n. 22, 32.
 Gnidawa h. n. 217, 218.

- Goakin, Edwin Lawrence 622.
 Goloby h. n. 214—216, 396.
 Golownó h. n. 223.
 Golyinka h. n. 406, 416.
 Gombay-család 453.
 Gorbacz h. n. 409.
 Gorodeczna h. n. 42, 43, 195—199,
 202, 398. — patak 195.
 Gorodecznai ütközet 398.
 Gorodno h. n. 222, 223.
 Goryn h. n. 29, 473.
 Gömör megye 104, 105, 248, 257, 260.
 Göncz h. n. 127, 599, 608—610.
 Görögország 348, 349, 353, 360, 364,
 571.
 Görz h. n. 4.
 Grabowo h. n. 422.
 Grant tábornok 624.
 Grassalkovich János 123. — István
 125.
 Grasser 28.
 Graubünden h. n. 4.
 Grác h. n. 62, 630.
 Gránátos 91, 92, 402. — francia 144.
 Gregoras, Nikephoros 354.
 Grinki h. n. 409.
 Gritti 148.
 Grodno h. n. 37, 399, 400, 417, 421,
 422.
 Gross-Sieghards h. n. 57, 244.
 Grottau h. n. 133.
 Grouchy 20.
 Gröbern h. n. 614.
 Guiana, British 623.
 Gumann Miklós 121.
 Guncheyl h. n. 57, 58, 240.
 Gunzerstadt h. n. 57.
 Guquell Pongrácz 189.
 Gutkeled nemzetség 240.
 Gutschmidt 32.
 Guyon 620.
 Guzni h. n. 225.
 Günselsdorf h. n. 57.
 Güssingiek 45, 50.
 Güssingei András 64. — Farkas
 János 49. — Iván 63. — János
 48, 49.
 Güterbock 348, 349, 352.
 Gyalogezred, 1-ső 402. — 2-ik 14,
 201, 207, 208, 221, 414, 430, 467,
 468, 475, 612. — 4-ik 207. —
 6-ik 295. — 19-ik 138, 200, 201,
 202, 213, 409, 430, 475, 612. —
 30-ik 395. — 31-ik 295, 475. —
 32-ik 138, 207, 222, 223, 229,
 230, 408, 409, 430, 475, 612. —
 33-ik 138, 201, 221, 430, 475,
 612. — 34-ik 207, 208, 209, 226,
 230, 408, 409, 430, 475, 612. —
 37-ik 286, 475. — 39-ik 42, 196,
 225, 228, 295. — 48-ik 141, 213,
 295, 409, 430, 475, 612. — 50-ik
 295. — 52-ik 138, 295. — 60-ik
 475. — 70-ik 295.
 Gyalokay Jenő 470.
 Gyanafalva h. n. 62.
 Gyomlay Gyula 329, 524—528, 534,
 536—539.
 Győr megye 56, 104, 105, 238, 239,
 241, 248, 250, 257, 259.
 György anyagszertüzér 271, 272,
 274—276. — ágyúöntő 277. —
 kannöntő 264. — kovács 277.
 Gyula h. n. 373, 378, 379, 393.
 Gyulafehérvár h. n. 106, 110, 380,
 438, 546.
 Gyulafehérvári ágyúöntőház 113.
 Gyulai Ignác gróf 286, 295.
- ## H
- Habern h. n. 60, 61, 240, 242.
 Habersdorf h. n. 61.
 Habsburgok 89.
 Habsburgi Clementina 44. — I-ső
 Rudolf 44, 45. — Otto 48.
 Haburne vára 60.
 Hadad vára 386—390, 393, 394, 594,
 589.
 Hadház h. n. 598.
 Hadi adó 90. — levéltár, cs. és kir.
 473.
 Hadrend XVII-ik századi 617.
 Hadtörténelmi bizottság 163. — em-
 lékek gyűjtése 160. — naptár
 143.
 Hagymási Kristóf 374, 384, 392,
 586—590.
 Hain Gáspár 142.
 Hainburg h. n. 540.
 Hajdú városok 104, 105, 250, 258,
 260.
 Halas h. n. 515.
 Halápfalva h. n. 515.
 Halászfalva h. n. 515.
 Halics h. n. 340.
 Halil pasa 558.
 Haller József gróf 470. — Rudolf 76.
 Halmi h. n. 587, 588, 594.

- Hamattau 105.
 Hammer 353, 547, 569.
 Hampel József 541. — őrnagy 396.
 Hamzsabég 394.
 Hanau csata 295.
 Haramvár h. n. 335.
 Hardek Ferdinánd gróf 83.
 Harkályi (Salamonvári) István 53, 234.
 Harsdorf kapitány 417.
 Hartenburg h. n. 47.
 Hartopp gróf 208, 221.
 Haskell Leonidas 626.
 Haspinger Joachim 141.
 Hasszán aga 581, 582.
 Határőrezred, 12. bánáti német 138. — román 141.
 Határőrszázlólj pétervárad, német-bánáti 475.
 Hatvan h. n. 610, 622.
 Haugwitz 509, 510, 521, 613, 614.
 Hauter 105.
 Haynau 138, 141.
 Hayster 104.
 Hátultöltő ágyúk 162.
 Hegyi András 451.
 Heister lovasok 177.
 Hektor fia, Miklós mester 56.
 Hellespontos 566.
 Henschul 61.
 Hennyei Miklós 387.
 Henrico comite de Wylmow 47.
 Henrik 540. — Albert császár fia, 50. — ágyúöntő 115.
 Henthul 60.
 Henzy kapitány 415.
 Heraclides Jakab 376.
 Herberstein gróf 74, 105.
 Herbord de Wrbow 106.
 Herczeg fia Imre 55.
 Hermann nemzetség 54, 239.
 Hernád folyó 606, 610. — Németi h. n. 598, 610.
 Hertzberg porosz miniszter 139.
 Hessen-Homburg herczeg 9, 39, 199, 200, 201, 220, 221, 225, 286, 398, 402. — huszárok 10, 30, 38, 395, 402, 430, 473, 475, 611, 612. — gyalogezred 402, 612—615.
 Heteley Mihály 72.
 Heves megye 104, 105, 248, 258, 260.
 Héder nemzetség 239.
 Hédervári Dezső, Héder nb. 239. — Miklós 239.
 Hierax 563, 564, 566, 567, 568.
 Hiller báró 295. — gyalogezred 9, 208, 402, 612.
 Hoen Miksa 137, 295.
 Hoffkircher gróf 124.
 Hohenelbe h. n. 138.
 Hohenzollern chevauxlegersek 10, 39, 202, 207, 402. — herczeg 20, 105.
 Hollabrun h. n. 284.
 Hollandia 124, 142.
 Hollandi magyar huszárezred 142.
 Holst Jakab 167, 170, 172—175, 180, 183, 185, 193.
 Holsteini lovasok 177.
 Holtz György 295.
 Hommer kapitány 214, 217.
 Homonnai Drugeth Gáspár 375. — István 608. — várkastély 143.
 Hont megye 104, 105, 239, 248, 257, 259.
 Horneck 542.
 Horozow h. n. 417.
 Horváth báró 41. — Jenő 326, 336, 338, 343, 344.
 Horvátország 145, 247, 629.
 Hradistye h. n. 123.
 Hruszew h. n. 230.
 Huber 548.
 Hubert 504.
 Huberth zászlós 614.
 Hufnagel 81, 172.
 Hugó János 188.
 Hujyaj h. n. 599.
 Humada A. 104.
 Humphrey Gilbert 618.
 Hunter tábornok 621, 625.
 Hunyad h. n. 550.
 Hunyadi János 70, 115, 347—369, 545—583, 631, 362.
 Huorka h. n. 123.
 Huszárezred, 1-ső 40, 41, 43, 132, 133, 134, 138, 202, 212, 214, 218, 223, 226, 295, 296, 402, 403, 406, 407, 410, 418, 475. — 3-ik 466, 473. — 4-ik 396, 397, 473, 611. — 5-ik 138. — 6-ik 218, 226, 284. — 7-ik 138. — 1—16-ik 296.
 Huszárok, magyar, 1812-ből 246.
 Huszárság, magyar 105.
 Huszárvár 75.
 Huszt h. n. 104, 302, 372, 373, 374, 380, 384, 392, 586, 587, 588, 597, 604.
 Hymesudvar h. n. 65—67.

I

Ibrányi László 187.
 Icelandic saga 618.
 Igló h. n. 115, 270, 271, 277.
 Illésházy Miklós 254.
 Illowaisky 473.
 Illucza Pintye 287.
 Inkowo h. n. 216.
 Insurrectio 137.
 Ipatios kolostor 337.
 Istriai félsziget 131, 132.
 Istros h. n. 535.
 István ágyúöntő-mester 117, 119. --
 Hermann nb. 239. — magyar
 királyfi 47. — II-ik, magyar
 király 333. — V-ik 44. — ujbári
 várnagy 239.
 Istvánffy 80.
 Iszter folyó 557.
 Itália 4, 348, 349, 362, 366.
 Iwackiewiczze h. n. 407.
 Iwanowo h. n. 28, 31, 36, 395, 397,
 413.
 Iwje h. n. 417, 427.
 Izabelin h. n. 406, 407, 408, 424.
 Izabella királyné 74, 129, 370—374,
 381, 382.
 Izdenczy Márton 188.
 Izladi h. n. 557, 559, 560.
 Izonzo 472.

J

Jackson Camp h. n. 624.
 Jacobenz százados 474.
 Jakab, II-ik, angol király 126. —
 késővács 119.
 Jakowicz h. n. 413.
 Jalowka h. n. 422.
 Jamno h. n. 410.
 Jan 340, 341.
 Janicsek Frigyes 287.
 Janofalva h. n. 62.
 Japán 620.
 Jaromer h. n. 138.
 Jarosláv 335, 336.
 Jarosló 341.
 Jasienowica h. n. 408.
 Jasiolda h. n. 23, 34. — folyó 38,
 395—397, 414.
 Jawor h. n. 427, 428.
 Ják nemzetség 50.
 János ágyúöntő 265—272. — bom-
 bardista 115. — budai városbíró

239. — cseh király 46—48, 51,
 52, 58, 59, 245. — főherceg 472,
 630. — görög császár 564. —
 király 234. — kovács 273. — kö-
 faragó 120. — Zsigmond 75, 371,
 373—385, 387—394, 584—589,
 593—597, 602—605.
 Járossy őrnagy 287.
 Jászság 104.
 Jász-Kunság 105, 258, 260.
 Jász-Kun vármegye 9.
 Jászó h. n. 606, 607, 608.
 Jehan de Wavrin 562.
 Jekelfalussy Sándor 626.
 Jellsitz őrmester 469.
 Jelnia h. n. 400.
 Jennesdorf h. n. 62.
 Jenő alkirály 20. — h. n. 104.
 Jérôme 20, 21, 33.
 Jeschke hegy 133.
 Jeszenő h. n. 375.
 Jodok kőfaragó 119, 120.
 Jorga 353, 547.
 Jorgen 105.
 Josefowo h. n. 25.
 Josefstadt h. n. 138.
 Jost bodnár 121. — kőfaragó 120,
 121.
 Jókai Mór 464.
 József bodnár 121. — főherceg
 286. — kocsigyártó 120.
 Juduzalp 353.
 Jula comes 334.
 Julián 556.
 Julianus 570.
 Jung-Daun 104.
 Junot 20.
 Just százados 473.
 Jülich uralkodók 47.

K

Kabaki h. n. 41.
 Kabay Márton 187.
 Kaczianer 277.
 Kaidanow h. n. 424.
 Kaiserslautern h. n. 285.
 Kajdanow h. n. 424—427.
 Kakas hegy 183. — Miklós 64.
 Kalauzok 628.
 Kalinowka h. n. 214.
 Kalka vize 335.
 Kalocsa h. n. 514, 515.
 Kalotaszeg h. n. 65.

- Kaluga h. n. 422.
 Kamenszkij gróf 35, 197—200.
 Kamien-Kaszjrskij h. n. 214.
 Kamincz h. n. 26.
 Kamp folyó 244.
 Kanizsa h. n. 257, 259.
 Kanizsai bégek 449.
 Kapelleni János 237.
 Kapisztrán 578, 579.
 Kaprara generalis 126, 127, 279.
 Karacs h. n. 72.
 Karadsa bég 568, 569, 580.
 Karaffa 105.
 Karamán bég 561.
 Karassó h. n. 335.
 Karácsoumezó h. n. 627.
 Karátföldiek 63.
 Karcsa folyó 190.
 Karinthia 295.
 Kartuzskaja-Bereza h. n. 32, 35, 37, 38, 40, 416.
 Kassa h. n. 9, 70, 76, 78, 81, 83, 104, 114, 115, 124, 145, 189, 248, 250, 257, 260, 275, 283, 374, 375, 376, 380, 392, 394, 507, 586, 589, 590, 593, 594, 595, 599, 606—610.
 Kaszaházy György 454.
 Katona 46. — Zsigmond 301.
 Katonai léghajózás 630.
 Kutyisz nemzetiség 238.
 Kálló h. n. 371, 375, 376, 385, 440.
 Kálnán magyar király 325—346, 524—544.
 Kálnay Mihály 272, 273.
 Kálnássy Mátvás 79, 80, 81, 88, 168, 169, 170.
 Károly főherceg 11, 137. — I-ső, magyar király 45, 46, 48—60, 234—236, 240, 242, 245. — III-ik, magyar király 89, 93, 102, 150.
 Károlyi Sándor 189, 190.
 Károlyváros h. n. 131.
 Kászim pasa 560.
 Kászon h. n. 67.
 Kászonyi Tamás 95.
 Keidany h. n. 20.
 Kelemessy János 86.
 Kelnek h. n. 106, 111, 112.
 Kematmüller őrnagy 471.
 Kemej h. n. 65.
 Kemény János 618. — Simon 546.
 Kenézlő h. n. 587.
 Kerchnawe százados 475.
 Kerekes Tamás 120.
 Kereskényi 282.
 Kereszi hegy 177.
 Keresztessy 287.
 Keresztes vitézek 145.
 Keresztély buxmeyster 122.
 Kereszténysziget h. n. 48.
 Keresztur h. n. 72, 598, 599.
 Kerpenyes h. n. 110.
 Keszthely h. n. 621, 626.
 Kémek 628.
 Képes Krónika 332—335.
 Késmárk h. n. 257, 260.
 Khászim pasa 558, 559.
 Rhevenhüller 310. — -féle hadiutasítás 150, 490, 638. — Lajos András gróf 150.
 Kienmayer huszárok 9, 26, 27, 28, 39, 41, 197, 207, 209, 226, 402, 404, 406, 417, 475.
 Kiew h. n. 216, 340, 342.
 Kinis h. n. 85.
 Kinizsy Pál 508, 511, 513—516, 518, 521.
 Kinsky 37, 38. — ezredes 395.
 Király százados 432.
 Királyfalva h. n. 123.
 Királytelek h. n. 589.
 Kirchenbetter 430. — gránátos zászlóalj 9.
 Kirksville h. n. 624.
 Kisfalud h. n. 72.
 Kis főhadnagy 217.
 Kis-Horváth János 508.
 Kiskörös folyó 444.
 Kis-Kun-Halás h. n. 515.
 Kis-Kunság 257.
 Kismarton h. n. 250, 257.
 Kismorotva h. n. 177.
 Kiss István dr. 143. — János 287.
 Kistapolcsány h. n. 436, 437, 440.
 Kisvárdá h. n. 370—372, 373, 375, 380, 382, 388, 594, 595, 597, 607.
 Kisvárdai család 52. — István 380.
 Kiszielin h. n. 215, 216.
 Kiwaczyey h. n. 409.
 Klapka tábornok 191.
 Kleck h. n. 32, 33.
 Kleist 611.
 Klengel 35, 36, 41.
 Kleszczel h. n. 405, 419—421.
 Kletne h. n. 398.
 Klikawka patak 229.
 Klobusitzky András 437.
 Klosterneuburgi krónika 53.
 Klymceyce h. n. 227.
 Kmety Pál 31.

- Knefler Frigyes 626.
 Knij lovasezred 177.
 Knobloch Jakab 277.
 Knoring 35.
 Kobb tábornok 187, 188.
 Kobrin h. n. 22, 26, 28, 32, 35, 36,
 40, 41, 43, 202, 205—207, 224,
 225, 397, 398, 413.
 Kock h. n. 25, 228.
 Koczi János 453.
 Koczinszky 215, 220.
 Kocziury h. n. 222.
 Koczó-család 453.
 Koczyczki h. n. 425.
 Koden h. n. 28.
 Koháry István gróf 189.
 Kokh András 188.
 Koldó h. n. 72.
 Kolky h. n. 215, 396, 397.
 Kollonics 128.
 Kolodesznó h. n. 214, 424.
 Kolozsvár h. n. 389, 593, 605.
 Komarowa h. n. 211.
 Komárom h. n. 101, 472, 622, 627. —
 megye 104, 105, 238, 248, 257, 259.
 Komjáti h. n. 608.
 Konopka tábornok 419—421.
 Konrád 539.
 Konstantin császár 366. — Mihály
 531.
 Konstantinápoly h. n. 352, 356, 366,
 564, 576, 605, 606.
 Kont Miklós 58.
 Koppány 540.
 Kormány György 626.
 Korneuburg h. n. 511.
 Koron h. n. 348.
 Korothona vár 163.
 Korpona h. n. 250, 257.
 Korponay Gábor 626.
 Koshan-Gorodok h. n. 30.
 Kosicz h. n. 410.
 Kosowo h. n. 32, 416. — -polyei
 csata 350, 361.
 Kossno h. n. 11.
 Kossuth Lajos 619, 621, 622.
 Kostroma h. n. 337.
 Kostyán őrnagy 28, 29, 133.
 Koszary h. n. 214, 223.
 Kota ér 65.
 Kottulinszky gyalogezred 10, 213,
 402.
 Kovács Ferenc 485. — István 626.
 Kovászó vára 379, 380, 384, 385,
 588, 590, 595.
 Kováts Ágoston 626. — János 151.
 Kowal h. n. 213, 214, 220, 224, 415.
 Kowno h. n. 21, 416, 427.
 Kozarin 340.
 Kozákok 346.
 Kozlay Jenő 626.
 Kozula-malom 229, 230.
 Kozybrod h. n. 42, 195, 398, 409.
 Köbl ezred 178.
 Köcski Sándor 48, 49, 50.
 Köhler 569.
 Königgrätz h. n. 138.
 Königsberg h. n. 20, 630.
 Königswald h. n. 611, 612.
 Kőrmend h. n. 62—64, 454.
 Kőrmöczbánya h. n. 250, 257, 259.
 Kőrösmegye 240.
 Kőrösszegi vár 67.
 Kőszeg h. n. 49, 50, 257, 259.
 Kővár h. n. 294, 603. — vidék 105,
 250, 258, 260.
 Kövesdy káplár 133.
 Közép-Szolnok megye 105, 250, 258,
 260, 584, 604.
 Krajna 4, 295.
 Krakó h. n. 4, 115, 418, 474.
 Kralovallhota h. n. 138.
 Krasnoje h. n. 412, 415.
 Krasnostaw h. n. 25.
 Krassómegeye 459.
 Kraszna h. n. 281, 282. — folyó 383,
 387. — megye 105, 250, 258, 260,
 604.
 Krauss Alfréd 289, 445.
 Krecziel h. n. 417.
 Kristóf kőfaragó 274.
 Kritobulos 361, 362, 366, 367, 580,
 581, 582.
 Kroker 117.
 Krumbacher 366, 564.
 Krzna patak 229.
 Kucher őrnagy 287.
 Kucsuk Mehemed váradi basa 440.
 Kukus h. n. 138.
 Kule Sahin 553, 554.
 Kulm h. n. 611.
 Kulmi csata 295, 611.
 Külpa folyó 471.
 Kuné Julian 626.
 Kunság 104.
 Kunsági puszták 101.
 Kurelitschi h. n. 424.
 Kuruczok 123—128, 279.
 Kusicz h. n. 409.
 Kusniscz h. n. 212, 221, 223.

- Kustáton Gergely 455.
 Kutahia 621.
 Kutusow 400, 415, 425, 427.
 Kuvrat 536.
 Kuwacziy h. n. 195, 197, 198, 199, 200.
 Kuzieliczyn h. n. 31, 395, 397.
 Kún Domonkos 386.
 Kúcze Miklós 277.
 Kühnringi Albert 236. — János 236. — Lajtold 237.
- I.
- Labancz 279.
 Labásnszky János 123, 279, 281.
 Lachwa h. n. 30.
 Laczk fia István, Hermann nb. 54.
 Laczkfi-család 239. — István 54, 240, 241.
 Ladány h. n. 72, 599.
 La Hogue hegyfok 126.
 Lajos, bajor 45. — kardinális 562. — I-ső, magyar király 54, 59. — XIV-ik, francia király 89, 124, 126.
 Lajta folyó 53, 234. — melletti csata 542.
 Lambert gróf 35, 36, 40, 41, 42, 43, 197, 199, 200, 206, 209, 210, 212, 215, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 398, 419, 420, 424, 425.
 Landau h. n. 11.
 Landshut h. n. 285.
 Langer katonai irattárnok 137.
 Langeron 219, 226, 228, 419, 425.
 Lanskoj tábornok 224.
 Lansky 425.
 Lasky h. n. 11.
 Latour-Mauburg 20.
 Laurentius szerzetes 337.
 Lazarich József 131, 132.
 László magyar királyfi 46. — IV-ik, magyar király 44, 62, 64. — V-ik, magyar király 365, 562. — Hermann nb. 239. — Kovács 277. — Márton 399. — Szent 336.
 Lásztóczy Boldizsár 73.
 Láva 328, 344, 530, 532–534, 539–540.
 Lechmező h. n. 344.
 Lechmezei csata, 335, 538, 543.
 Lechnitz h. n. 436.
 Lecocq 32, 199.
 Leerfeldi csata 542.
 Lefèvre 20.
 Leger, Louis 342.
 Leghman István 456.
 Legrand, Émile 565.
 Lehóczky hadnagy 288.
 Leiner Terézia 459, 463.
 Leiningen h. n. 47. — V. Gottfried 47.
 Leipzig h. n. 473.
 Lelesz h. n. 607.
 Lemberg h. n. 6, 11, 20, 23, 193.
 Lengbachi Kristán 237.
 Lengyelország 3, 7, 115, 230, 253, 362, 364, 365, 438, 561, 576, 598.
 Lenti vára 455.
 Lencsés hegy 176, 177, 178.
 Leó császár Taktikája 327, 328, 329, 331, 344, 345.
 Leodrisius Cribellus 557.
 Lesenszky Pál 409.
 Leszna folyó 26, 227, 398, 401.
 Leszniaki h. n. 214.
 Leunclaviusa 368.
 Levehner dragonyosok 10, 39, 402.
 Légrád h. n. 449.
 Lénárd tüzmeister 276.
 Léva h. n. 239.
 Libetbánya h. n. 250, 257.
 Lichosielec h. n. 398.
 Lichtenstein 39, 105, 138, 198, 225, 226, 402. — Alajos herceg 9. — Lajos herceg 614. — gyalogezred 402. — huszárok 401, 402, 405, 408, 409, 410, 475.
 Lida h. n. 20, 424.
 Liechtensteini Ottó 236. — Rudolf 236.
 Liewen 401, 405.
 Lilien báró 41.
 Lilienberg 9, 39, 199, 200, 201, 203, 404.
 Lincoln 619, 620.
 Lindaró hegy 132.
 Lindenau h. n. 286, 287.
 Lindvai Miklós 60, 61.
 Linz h. n. 150, 452.
 Linzi béke 86. — Walsse Eberhard 237.
 Lipcei csata 286, 295, 296, 612.
 Lipniszky h. n. 427.
 Lipowa h. n. 28.
 Lipót, Albert császár fia, 50. — I-ső, császár 124. — I-ső, magyar király 150.
 Lipótvár h. n. 104.

- Lippa h. n. 129, 130, 392.
 Lippay György 436.
 Lippich Márton 453, 454, 456.
 Liptómegeye 104, 105, 123, 240, 250,
 253, 257, 259, 279, 280, 281.
 Liszka h. n. 598.
 Litteráti György 72. — Péter 384.
 Livenza 472.
 Livorno h. n. 138.
 Ljachwa h. n. 396.
 Ljubieszow h. n. 214.
 Ljuboml h. n. 397.
 Löbkwitz 447.
 Logiszyn h. n. 30, 32, 414.
 Lokatschi h. n. 220.
 London h. n. 622.
 Lopez, Narciso 619.
 Lopienica h. n. 408.
 Lorántffy Zsuzsanna 86.
 Losice h. n. 230.
 Losonezi Tamás, Tomaj nb. 239.
 Lossonezy Istvánné 607.
 Losznicza h. n. 416.
 Lotharingi Ferencz 105. — Leopold
 105.
 Lovasság, magyar, az 1812. évi had-
 járatban 13.
 Lovrana h. n. 131.
 Lónyay Andor 616. — Tivadar 616.
 Löbda h. n. 467.
 Lócse h. n. 104, 115, 117, 119, 142,
 250, 257, 260.
 Lök h. n. 589.
 Lőrincz, püspök 334. — Varasd-
 megye főispánja 239. — zászló-
 tartó 57.
 Lössing h. n. 614.
 Löw Dezső 57, 241. — Dénes 56.
 Lubartow h. n. 25.
 Lubicz h. n. 31.
 Lubicza h. n. 23, 24.
 Lubieszow h. n. 31, 209, 210, 395—
 397.
 Lubitow h. n. 214.
 Lublin h. n. 21, 23, 25.
 Lubno huszárezred 35.
 Luboml h. n. 212, 214, 221, 222.
 Lubomli ütközet 222.
 Luck h. n. 20, 23, 35, 205, 215, 216,
 218, 220.
 Luez h. n. 587.
 Luezyey h. n. 214.
 Lukaczka Jakab 273.
 Lukow h. n. 25, 228.
 Lunno h. n. 403, 406.
 Lutka h. n. 212.
 Luxembourg hg. 124.
 Lünig 46.
 Lüders tábornok 411.
 Lyda h. n. 427.
 Lyon tábornok 622.

M

- Macdonald 20.
 Macijow h. n. 214.
 Mack 290, 291.
 Maes h. n. 599.
 Madarász Henrik 538.
 Magdeburg h. n. 236.
 Magenta h. n. 141.
 Magnesia h. n. 563.
 Magyar Katonai Közlöny 135.
 Magyar Pál 240.
 Mahmud Cselebi 560.
 Maidburgi Burkhard 236.
 Mainz h. n. 20.
 Majthényi 624, 625. — Tivadar 626.
 Malatycze h. n. 422.
 Malcher 272.
 Malghera h. n. 472.
 Maletz h. n. 26, 37, 40, 41, 196.
 Malo-Jaroslawez h. n. 400, 401.
 Maloryta h. n. 211.
 Mandy Károly 626.
 Mann, Ambrose Dudley 618.
 Mannharts-hegy 61, 244, 245, 246.
 Mansfeld-Hardegg család 236.
 Manteufel 425.
 Marburgi Gottfried 62.
 Marchegg h. n. 58, 244, 245. — vára
 52, 56.
 Marchia, Jacobus de 578.
 Marczali Henrik 342.
 Maria de la Pace gr. 124.
 Mariannai csata 621.
 Markleeberg h. n. 613.
 Markof 35, 197, 199, 200, 226.
 Markó Miklós 462.
 Maros folyó 105.
 Maróti család, Gutkeled nb. 240.
 Marschi-féle olasz erődítési rendszer
 194.
 Marsigli gróf 629.
 Martell Károly 44.
 Martini 42, 105.
 Marulli 104.
 Masewicze h. n. 396, 414.
 Masudi 528.
 Matuznai Péter 384, 385.

- Maurikios 329, 344, 524—531, 533—539, 543.
 Mayer 26, 32, 39, 199, 201.
 Mazur őrnagy 226.
 Mád h. n. 72.
 Mágochy Gáspár 606, 607.
 Mánko-Büki Horváth Ferencz 453, 455.
 Máramaros megye 104, 105, 250, 258, 260, 373, 386, 604.
 Mária királynő 44. — Lujza 5. — Terézia királynő 150, 151. — Terézia-rend lovagjai 284, 615.
 Máriássy 225, 226. — gyalogezred 286. — tábornok 402.
 Márton Mihály 31.
 Máté 334.
 Mátyás főherczeg 609. — készkovács 117. — I-ső, magyar király 71, 72, 115, 145, 292, 501—511, 520, 523, 544.
 Mägest, Hans 562, 563.
 Megyaszó h. n. 599.
 Mehemed szultán 564.
 Melchior őrmester 468.
 Melewesz h. n. 40.
 Melissino 36, 40, 196, 209, 210, 214, 215.
 Mellyes patak 476.
 Mensdorff-Pouilly Emanuel gróf 466, 472, 473.
 Menyhardt József János 626.
 Mersi 105.
 Messendorf h. n. 59.
 Mettau h. n. 138.
 Metternich 5, 294.
 Mevlana-Idrisz 369.
 Meyer 10.
 Meynert 328, 342, 343.
 Mezewicze h. n. 406.
 Mezd bég 545—549, 552, 555.
 Mező-Kászon h. n. 67.
 Mezyrecz h. n. 228, 407.
 Ménfői csata 533, 540, 541.
 Méra h. n. 607, 610.
 Mészáros Imre 626. — János báró 284, 285. — Johanna 285.
 Mézes tizedes 288.
 Michali h. n. 416.
 Miesk, Ákos ub. 238. -- szlaven bán 47.
 Miedzierecz h. n. 228.
 Mielnica h. n. 214.
 Mielniki h. n. 211.
 Miezewicze h. n. 37.
 Mihalóczy Géza 626.
 Mihály bolondóczi várnagy 239. — havaselvi vajda 112. — városi szolga 271. — vitányi várnagy 240.
 Miklós győri püspök 238. — moluár 264.
 Miklosich 342.
 Miksa főherczeg 371, 378, 383, 392, 502—508, 585, 586, 588, 589, 604, 610. — király 593, 609.
 Milanowicz h. n. 220.
 Milassin tábornok 395, 396, 405, 406.
 Minsk h. n. 22, 36, 400, 403, 407, 411, 416, 421, 424, 425, 426, 427, 431.
 Mir h. n. 424, 425, 426.
 Mircod 333.
 Miske h. n. 589, 598.
 Miskolcz h. n. 190, 283.
 Missouri 622.
 Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs 137, 471, 629.
 Mitterburg h. n. 131, 132.
 Mittersbacher Katalin 616.
 Mochilew h. n. 22.
 Mocsári 29.
 Modena h. n. 138.
 Moder folyó 125.
 Modon h. n. 348.
 Modor h. n. 250, 257.
 Modray 31.
 Mogilnica h. n. 227, 403.
 Mogyoródi csata 541.
 Mohammed 355, 369, 579—581. — I-ső, szultán 350. — II-ik, szultán 355, 358, 362, 366.
 Mohács h. n. 267, 274.
 Mohr tábornok 10, 26, 30, 33, 37—41, 196, 224, 395—400, 402, 407, 416, 417, 420—423, 425, 430.
 Mokraný h. n. 36, 208—210, 212, 224, 410.
 Molitor Albert 627.
 Molnár István dr. 143. — János 287.
 Mondewert ezred 178.
 Monfalcon h. n. 4.
 Monoch 334.
 Monokos János 267.
 Mons 126.
 Montbrun 20.
 Monte Maggiore 131.
 Montebello h. n. 472.
 Montecuccoli 105, 189, 439, 440.
 Montenegro 474.
 Montona h. n. 132.
 Moravetz huszárkáplár 132.

Morea 579.
 Morel János Antal 96.
 Morotva tó 176.
 Mortier 20.
 Morva folyó 244, 471, 559. — ország
 56, 58, 103, 105, 123, 244, 262, 503.
 Morvay kapitány 397.
 Moskwino h. n. 420.
 Moson megye 105, 250, 257, 259.
 Mosty h. n. 399, 421.
 Moszkva h. n. 22, 216, 399, 400, 415,
 422.
 Moszczona h. n. 214, 228, 403.
 Motesiczky 279, 280.
 Mountain 622.
 Moysz h. n. 280.
 Mozyr h. n. 20, 30, 36, 396, 400, 425,
 426.
 Móry János 288.
 Mruk János 148.
 Muchawiec h. n. 32, 35, 401, 410,
 415, 416. — folyó 206, 224, 225,
 226, 398.
 Muhi csata 335, 541.
 Mumja 149.
 Munkács h. n. 104, 372, 373, 382,
 384, 386, 586, 587, 597, 604, 627.
 Munkowicze h. n. 422.
 Mura folyó 449.
 Murad, I-só, szultán 354, 546, 547,
 560—564, 566, 568—570, 575, 576.
 — II-ik, szultán 357.
 Muraköz h. n. 60, 235, 448, 449, 450,
 451, 456.
 Murat 22, 291.
 Murány h. n. 104.
 Murtzuphlos 564.
 Musztafa 576.
 Müller hadnagy 414 — János Kris-
 tóf 629.

N

Nagy Ádám 281, 282. — Béni dr.
 143. — Dusan czár 361. — Elek
 285 — Géza 458. — György 133.
 János 287. — Pál 464 — Péter
 70. — Zsigmond dr. 142.
 Nagybánya h. n. 100, 250, 258, 260,
 380—384, 590, 594, 603, 604.
 Nagyfalu h. n. 177, 178, 386.
 Nagyida h. n. 608.
 Nagykálló h. n. 167, 186, 187, 250,
 258, 260.
 Nagykároly h. n. 189.
 Nagymartoni Anna 55. — Pál 51,
 53, 55, 234, 238. — Simon 238.
 Nagymihály h. n. 137, 437.
 Nagy-Morotva folyó 176, 177, 178.
 Nagysáros h. n. 436.
 Nagy-Szamos folyó 476.
 Nagyszeben h. n. 115, 470.
 Nagyszombat h. n. 46, 250, 257.
 Nagyszöllös h. n. 587—590.
 Nagyvárad h. n. 104, 167, 286, 379,
 387, 392, 435, 439—445, 447, 586,
 589, 590, 602, 604, 615, 616, 623.
 Nalibok h. n. 424.
 Nansouty 20.
 Napoleon 1, 3—5, 7, 15, 16, 20—
 23, 31—33, 36, 37, 204, 216, 217,
 227, 230, 287, 289, 290, 291, 399—
 401, 403, 404, 410, 411, 415, 416,
 418, 422, 424—426, 466—469, 472,
 473, 475.
 Narbotowicze h. n. 428.
 Narew folyó 403, 409, 421, 422.
 Narewka folyó 405, 409, 422.
 Narol h. n. 23, 25.
 Nassaui herczeg 461.
 Naybergh 104.
 Nádasdy család 63. — Ferencz 74,
 163. — Ferencz gróf 455, 457. —
 huszárok 105.
 Nánás h. n. 598.
 Nándorfehérvár h. n. 369, 511, 513,
 516, 565, 578.
 Nápolyi lovasság 105.
 Neckar folyó 291.
 Nedecz h. n. 284.
 Nedeczky Antal báró 284. — Sámuel
 124.
 Neippeg gróf 132, 134.
 Nekcsei Demeter, Aba nb. 47, 238.
 Nesicze h. n. 56.
 Nesri 354, 359, 367, 368, 369, 548,
 553—556, 560, 572, 581.
 Neuhaus, Friedrich von 517.
 Neustadt h. n. 126, 127.
 New-Foundland h. n. 618.
 New-York h. n. 619—621.
 Ney 20, 22, 425.
 Nezbud h. n. 280.
 Német dragonyos lovasság 105. —
 gyalogság 105. — ország 47, 90.
 — római birodalmi császárság
 — 89. — vértés lovasság 105.
 Németh József 627.
 Némethy Ferencz 75, 76, 78, 79, 80,
 379, 387—389, 587, 589, 601, 602.

- Németi h. n. 382, 384, 394.
 Nicea h. n. 368.
 Németujhely h. n. 632.
 Németújvár h. n. 49.
 Niemen folyó 18, 21, 22, 399, 403,
 407, 416, 417, 424, 426, 427.
 Niesuchoize h. n. 214.
 Nieswicz h. n. 22, 23, 31, 32, 33, 37,
 38, 395, 396, 416, 417, 424.
 Nigrelli tábornok 189.
 Nikápoli csata 361.
 Nikolajew h. n. 22.
 Nikolsburgi béke 85.
 Nissowski 392.
 Nisowsky Szaniszló 603.
 Nizza h. n. 150.
 Normandia 126.
 Nosse h. n. 466.
 Nostitz 198.
 Novaco h. n. 131.
 Novák J. F. 296.
 Nowaja-Wola h. n. 422.
 Nowgorod h. n. 21.
 Nowini h. n. 427.
 Nowogrodek h. n. 417, 419, 423, 424.
 426, 427, 428.
 Nowosielki h. n. 207, 208, 220.
 Nowyj-Dwor h. n. 37, 40, 41, 399,
 407, 409, 412, 417, 422.
 Nógrád megye 9, 105, 248, 257, 259.
 Nugent gróf 131, 132.
 Nur h. n. 420.
 Nurec folyó 420.
 Nürnberg h. n. 124, 629.
 Nw.-Swenzen h. n. 424.
 Nyalábvár 384, 385, 586.
 Nyiregyháza h. n. 589.
 Nyiri 458.
 Nyitra h. n. 104. — megye 9, 56,
 104, 105, 240, 241, 250, 257, 259.
 Nyitrai káptalan 56.
- O
- Oberndorf h. n. 62.
 Odera folyó 21.
 Off der Awen Bálint 277.
 Ogorodniki h. n. 412, 413.
 Oguz khán 368.
 Oguzalp 353.
 Okuniew h. n. 418.
 Olaszi h. n. 442, 447.
 Olaszország 138, 252, 262, 295, 622.
 Oláh Gyula dr. 458.
 Oláhország 547, 555.
 Olchváry Ödön 541, 542.
 Olesva h. n. 380, 383—386.
 Oldenburg 3.
 Olesk h. n. 220.
 Oltusz h. n. 211.
 Omár bég 355.
 Opalin h. n. 223.
 Orbán Kovács 121.
 Orczy István 101.
 O'Reilly chevau-légersek 10. 39, 219,
 402.
 Oriechowó h. n. 211.
 Orieska 123.
 Orkhán 353.
 Orlik Ferencz báró 124.
 Orlja h. n. 421.
 Ormány Demeter 587.
 Orosz 20, 40, 195—199, 205, 325,
 395. — japán háboru 135. —
 — köztitéz 288. — lovasság sza-
 bályzata 532. — ország 3—6, 33,
 219, 230, 416, 418, 467, 474. —
 öskronika 325, 337, 524.
 Orros Miklós, Pécz nb. 239.
 Orsova h. n. 104.
 Orsza h. n. 21, 216, 395, 415.
 Ortelius 78.
 Orurk gróf 220, 222, 224, 398, 424.
 Osgyáni Bakos Pál 70.
 Ostrowice h. n. 230, 401.
 Oszmán 354, 564.
 Osztrákok 196, 197.
 Otilinus de Perthesstein 62.
 Otto 538, 539. — Albert császár fia
 50—53, 58, 59. — herceg 235.
 Ottoesáni horvát századok 131, 132.
 Ottokár, II-ik cseh király 44.
 Oudinot 20, 22.
 Oziaty h. n. 209.
 Oziernicza h. n. 406, 407, 416.
 Óbér h. n. 62.
 Ó-Buda h. n. 92, 238.
 Ónod h. n. 178, 608. — vára 115,
 283.
 Óvár 279, 280, 281.
 Óvári h. n. 390.
 Ó-Zólyom h. n. 250.
 Órdög család, pölöskei 238.
 Ószöd h. n. 72.
- P
- Paas h. n. 131.
 Pacsintai család 238.

- Paczolaj h. n. 56.
 Palost h. n. 415.
 Palacky 504.
 Palaeologus 348, 366.
 Palatio 561, 562, 569.
 Paldus százados 629.
 Pallaghy százados 468.
 Pallua-Gall százados 141.
 Palóczok 325, 346, 528.
 Papp alezredes 222, 223. — Győző
 210, 213.
 Pap tó 176.
 Parajd 105.
 Paraspondylos Zotikos 565, 566.
 Parlághy György 70. — Pál 70.
 Parmenius Budaeus, Stephanus 618.
 Passau h. n. 150.
 Passzaroviczi béke 93.
 Patay Sámuel 190, 192.
 Pathóczy Zsófia 606.
 Pauler Gyula 336, 338, 342, 343.
 Pauliny Mihály 30, 31, 37, 214, 218,
 219, 417—429.
 Paunsdorf h. n. 295.
 Pawlograd huszárezred 35.
 Páczin h. n. 72.
 Pál köfáragó 120. — II-ik, pápa 364.
 Pálffy 125. — János gróf 96, 97,
 105. — Miklós gróf 93, 104.
 Páris h. n. 137, 621.
 Párkány h. n. 104.
 Pázmány Péter 448.
 Pea Ridgei csata 621.
 Pecz Vilmos 565.
 Pekry Anna 607. — Lajos 74.
 Peloponnesos 352, 358, 360, 361, 559.
 Peltzer főhadnagy 223.
 Perczel Miklós 627.
 Peremysli csata 325—346, 524—544.
 Perényi Gábor 75, 76, 78, 80, 88,
 376, 380, 387, 599, 607. — János
 385, 586, 587, 590.
 Perneszy 452.
 Persián Kálmán dr. 294.
 Pest h. n. 65, 91, 95, 96, 99, 100,
 102, 103, 142, 193, 250, 257, 259,
 471, 622, 626. — Pilis-Solt megye
 9, 95, 96, 100, 104, 105, 248, 257,
 259.
 Pesti Hirlap 462.
 Peters százados 138, 471, 629.
 Pethe Anna 435. — Ferencz 610. —
 Márton 609.
 Pethő Zsigmond gróf 436, 440, 444—
 447.
 Petőfi Sándor 620.
 Petri Károly 627.
 Petrikow h. n. 396.
 Petrovics 30. — Péter 129.
 Petschwar h. n. 137.
 Pettau Amalrik 237. — Herdegen
 237.
 Pécs h. n. 48.
 Pécz nemzetség 239.
 Péczöl h. n. 55.
 Péntekhely h. n. 442, 444, 447. —
 szer 442.
 Péter 334. — gyulafehérvári püspök
 106. — nagy, orosz czár 90.
 Pétervárad h. n. 150.
 Pfannbergi Ulrik 236.
 Píszter főhadnagy 414.
 Pflicher tábornok 9, 26, 39, 222, 224,
 228, 402.
 Philadelphia h. n. 623.
 Philelphus 562.
 Phrantzes 366, 367, 547, 557, 563,
 565, 567, 568, 579.
 Piaseczna h. n. 426.
 Piasky h. n. 25, 420.
 Pickl 29.
 Pieski h. n. 422.
 Pikó Mihály 396.
 Pileh Jenő 163.
 Pillica 418.
 Pina folyó 31, 395, 396, 397.
 Pinczefalu h. n. 455.
 Pingente h. n. 132.
 Pinka György 123.
 Pinsk h. n. 26, 28, 29, 30, 32, 35,
 36, 37, 40, 196, 209, 224, 395,
 396, 397, 413, 414, 415, 421.
 Piszczac h. n. 229.
 Pitzer dragonyosok 177, 178.
 Pius, II-ik, pápa 365.
 Piványi Jenő 618.
 Plan Carpin 529.
 Plauen h. n. 467, 468.
 Pleisse patak 134, 613.
 Plepetics 42.
 Plock h. n. 20.
 Ploskaja h. n. 207, 225.
 Ploski h. n. 32, 403, 421.
 Poddubnie h. n. 43, 195—200, 202,
 204, 216, 398.
 Poddubniei csata 23, 40, 195, 395.
 Podgorodno h. n. 214, 223.
 Podharcsczy őrmester 468, 469.
 Pogány család, enyerei és csébi 55,
 285.

- Pogost h. n. 396.
 Pohobán h. n. 56.
 Pokorny Antal 627.
 Pola h. n. 131, 132.
 Polgárd h. n. 258, 260.
 Poljesje mocsárvidék 18.
 Pollák őrmester 414, 415.
 Polock h. n. 22, 216, 400, 401.
 Polonka h. n. 32, 37, 281, 422.
 Polozewo h. n. 223.
 Pommer György 626.
 Ponsonby lord 618.
 Pongrácz 143. — család 279. — Dániel 126. — Ferencz báró 123, 279, 281. — Ferencz báró, ifj. 123. — Fridrik 126. — Gáspár báró 123—128. — János br. 123—125. — Julianna 279.
 Ponyatovszky 20, 425,
 Popárics százados 228.
 Poppendorf Ferencz 599.
 Pordenonei csata 472, 474.
 Poroslany h. n. 413.
 Porosowo h. n. 408.
 Porosország 4, 115, 139, 467, 473, 474.
 Poroszów h. n. 405, 406.
 Portió 91, 247.
 Porubszky 201.
 Posen h. n. 20.
 Posonyi Sél János 123.
 Pott Gusztáv 284, 286.
 Pottendorfi Konrád 237. — Rudolf 237.
 Pozezin h. n. 224.
 Pozsony h. n. 45, 53, 55, 93, 95, 96, 99, 102, 103, 115, 151, 234, 235, 243, 249, 250, 257, 261, 263, 471, 506, 509, 631, 632, 633. — megye 9, 45, 104, 105, 239, 250, 257, 259.
 Pozsonyi béke 1805. 4. — kir. kamara 99, 100.
 Pór Antal 61.
 Pray 578.
 Prága h. n. 137.
 Prágay János 619.
 Pretholthstein h. n. 62.
 Pretzner Karolina 458, 462, 463, 464.
 Pripjatj folyó 29, 206, 209, 211, 220, 223, 395, 396, 411, 424, 432.
 Prod h. n. 598.
 Pruzany h. n. 22, 26, 37, 40, 41, 42, 397, 398, 401, 403, 407, 409, 412, 419, 420, 422.
 Przeczinski gránátos zászlóalj 9.
 Przemysl h. n. 511.
 Puchheimi Albert 255, 237. — Ágnes 238. — János 237. — Henrik 237. — Pilgrim 237.
 Puky Péter 283.
 Pulawy h. n. 20, 421.
 Pulszky 622.
 Pultusk h. n. 418.
 Pusculus 562.
R
 Rabby István 455.
 Rabensburg h. n. 52, 57, 244.
 Rabutin 105, 294.
 Racsa vára 515.
 Radák László 388.
 Radetzky huszárok 131, 295.
 Radojavac h. n. 150.
 Radosna folyó 56.
 Radziehow h. n. 222.
 Radzyn h. n. 228.
 Rafalowka h. n. 396.
 Raguza h. n. 557.
 Rajecz h. n. 124, 282.
 Rajna folyó 123—128, 150, 291, 473.
 Rajnai szövetség 3. 4.
 Rakamaz h. n. 74, 83, 85, 176, 177, 589, 602.
 Rakova h. n. 123.
 Rakowó h. n. 427.
 Ramming János 76, 79, 80, 81, 88, 168—170.
 Ranzanus 580.
 Ratno h. n. 36, 209—212, 224, 398, 415.
 Ratschin lovasezred 177.
 Rauhensteini Albert 237.
 Rava h. n. 23.
 Raynier 21.
 Rác Ádám 281. — Farkas 388. — Imre 301.
 Rákóczi Borbála 437. — Erzsébet 437. — Ferencz, I-ső 187. — Ferencz, II-ik 89, 100, 128, 143, 188, 190. — György, I-ső 85, 86, 87, 186, 435, 436. — György, II-ik 88, 185, 435, 437—439, 450. — László 435—447. — Mária Anna 436. — Pál 435, 436, 440. — Zsigmond 608.
 Rátka h. n. 72.
 Recko h. n. 512, 515.
 Reczyc h. n. 409.

- Regulamentum, magyar lovassági 1722. 304, 486, 634.
 Reguly család, zsolnai 123.
 Rehó h. n. 110.
 Reichenberg h. n. 132, 134.
 Reisbach 141.
 Reményfy József 627.
 Reste h. n. 609.
 Reuten h. n. 124.
 Reuss-Plauen hg 20.
 Reynier 20, 22, 23, 26, 32, 33, 34, 36, 37, 41, 42, 197—200, 202—204, 209, 210, 212, 214, 215, 217—220, 222—226, 229, 400, 401, 403, 405—411, 416—418.
 Rétsey Ádám 295.
 Révfülo h. n. 175.
 Révay István báró 74, 86.
 Révkomárom h. n. 457.
 Riadei csata 538, 543.
 Riasno h. n. 26.
 Riesch dragonyosok 10. 39, 228, 402, 407, 412.
 Riga h. n. 20, 400.
 Rigó főhadnagy 417.
 Rigómezei csata 571, 631, 632.
 Rimpler György 194.
 Rhédey Ferenc 302, 438. — Lajos gróf 616.
 Rochel Béla 460. — János 460. — János, ifj. 460. — Jánosné 459.
 Rohamgát, spanyol 493.
 Romagna 138.
 Rombauer Rafael 624, 627. — Richard 623. — Robert 623, 627. — Roderick 623, 627. — Roland 624, 627. — Tivadar 623.
 Rosasna h. n. 216.
 Rossa folyó 408.
 Rostislavičok 336.
 Rothal h. n. 285.
 Rottal 178.
 Roussel Péter 608.
 Rovigno h. n. 131, 132.
 Rozany h. n. 26, 37, 407, 416.
 Rozsály h. n. 386, 394, 437, 594.
 Rozyszeze h. n. 215.
 Rónai Horváth Jenő 163.
 Rózsafi E. Mátyás 627.
 Rózsahegy h. n. 429.
 Ruda 209, 410.
 Rudky h. n. 23.
 Rudnia h. n. 216, 405, 406, 409, 411.
 Rudolf császár 83, 609.
 Rueber György 83, 84.
 Rumili 547, 569.
 Russel Kolos 81. — lord 126.
 Ruszt h. n. 257.
 Rutka h. n. 421.
 Ruttkay Albert 627.
 Rzezsów h. n. 11.
- S
- Saary Gergely 451, 452. — Péter 455.
 Sabanejef 219, 222, 226.
 Sabatines 550, 552, 553, 554.
 Sacilei csata 1809. 472.
 Sacken 35, 401, 405—409, 411, 415, 419, 424, 425, 426.
 Sahr 199—201, 203.
 Salamon Ferenc 326, 330, 332, 338, 345, 346, 524, 525, 536, 541. — király 65, 541.
 Salm herezeg 74.
 Salzburg h. n. 4.
 Samary h. n. 208—211.
 Sambor h. n. 11.
 Sambucus 501, 516.
 San-Bonifacio h. n. 472.
 San-Francisco h. n. 622.
 Sankow h. n. 422.
 Sanok 562. — György 364.
 Sansovino 557, 571.
 Santamur 105.
 Sapolskij tábornok 224, 397.
 Sarmásd h. n. 55.
 Sarpe 105.
 Saslaw h. n. 35.
 Saussy 576.
 Savoya 124.
 Savoyai Eugen herezeg 101, 150, 254.
 Sándor orosz czár 3, 4, 7, 418.
 Sándory Victor 626.
 Sár (Lajta) folyó 53, 234.
 Sárkány János 456.
 Sáros megye 84, 104, 105, 248, 257, 260, 435, 436, 439, 607. — patak h. n. 83, 137, 187, 190. — pataki ágyúöntőház 113.
 Sárvár h. n. 49, 50.
 Scott tábornok 620.
 Schaeseus 548.
 Schaunbergi Konrád 236.
 Scheitherr ezredes 407, 409, 411—415.
 Schicha Lukács György 71.

- Schiefer h. n. 64.
 Schilleny zászlós 614.
 Schink György 409.
 Schlebutsch-ezred 177.
 Schlick 191.
 Schmidt ezredes 187.
 Scholtis György 277.
 Schoepf Albin 626.
 Schopp h. n. 285.
 Schönborn 105.
 Schönbrunni béke 4.
 Schreter Tamás 265.
 Schtscherbatof herceg 36.
 Schulcz tábornok 188.
 Schuput százados 614.
 Schwarzenberg Károly herceg 1, 7,
 8, 14, 15, 20—24, 29, 31—34, 36,
 37, 39, 41, 42, 196—205, 209,
 211, 213—220, 222—225, 227, 229,
 231, 232, 295, 296, 395—398, 400,
 401, 403—411, 413, 415—419, 421,
 424, 425, 427, 430, 431, 433, 466,
 611, 613.
 Schwede dragonyosok 178.
 Schwendi Lázár 76, 78, 79, 194,
 596—603, 607, 608.
 Schwind 104.
 Schwitschin h. n. 138.
 Sebeskörös folyó 442, 444.
 Segesvári csata 1849 jul. 31. 470.
 Sehabeddin 551, 552, 555.
 Seldenhofeni Cholo 238.
 Seliszce h. n. 417.
 Selmezbánya h. n. 257, 259.
 Selye h. n. 610.
 Semek őrnagy 472, 474.
 Semonitz h. n. 138.
 Sempte h. n. 239.
 Semsey Károly 627. — Miklós 609.
 Sennyei Zsigmond 387.
 Nereszew h. n. 195, 197.
 Serédy Gábor 74. — István 380, 383,
 386, 392.
 Serényi Fülöp 627.
 Serpuchow dragonyos ezred 35.
 Serviensok 141.
 Sicha Lukács György 71, 167, 172,
 175, 176, 178—183, 185, 186, 193,
 194, 643.
 Sicilia 141, 622.
 Siedlec h. n. 25, 228.
 Siegenthal 10, 37, 39, 40, 41, 210—
 212, 214, 218, 220, 224, 225, 226,
 398, 402, 406, 407.
 Siegharts h. n. 240, 246.
 Siegniewiczzy h. n. 40.
 Sielczyk h. n. 229.
 Sielec h. n. 37, 40, 416.
 Sielcy h. n. 410.
 Sielo-Wielikoje h. n. 26, 398, 412.
 Siemiatyecz h. n. 26, 227, 403, 420,
 421.
 Sigel tábornok 625.
 Signiewiczzy h. n. 196.
 Sigray alapítvány 142. — János
 96. — Mihály 142.
 Siklós h. n. 68.
 Simbschen gyalogság 9, 402, 612.
 Simig Bernard Gusztáv 627.
 Simon 536. — puskaporkészítő 276,
 277.
 Simonyi István báró 458. — János
 báró 464. — József báró 458—
 465, 611, 612. — Károly báró
 458, 464. — Lajos báró 458, 460,
 462, 464.
 Sinckers Gap h. n. 620.
 Singidunum h. n. 516.
 Sinka fia Péter 49.
 Sitkei család 50. — Lőrincz fia
 Kopasz 50.
 Skall János Iván 630.
 Skander bég 572, 575. — sisakja 523.
 Skiby h. n. 214, 223.
 Skytha népek harezmodora 531.
 Slapan h. n. 397.
 Slawatycze h. n. 224.
 Slawki h. n. 28, 207.
 Slonim h. n. 23, 26, 32, 36, 37, 397,
 399, 401, 403, 406, 407, 415, 416,
 419, 421—425, 428, 430, 432.
 Sluck h. n. 417, 426.
 Smiritz h. n. 138.
 Smith, John 618.
 Snow h. n. 32, 37.
 Soave h. n. 472.
 Sogi h. n. 176, 177.
 Sokolniki h. n. 408.
 Sokolow h. n. 25, 409.
 Sokul h. n. 215.
 Somlyai Ferencz 129, 130.
 Sommeregger százados 138, 630.
 Somogy megye 104, 105, 241, 248,
 250, 257, 259, 453, 454.
 Somogyi István 454.
 Soós Elemér 163.
 Sophia h. n. 557, 559, 560.
 Sopron h. n. 114, 131, 257. — megye
 9, 104, 105, 237, 239, 241, 242,
 243, 250, 257, 259, 455.

Sosnowka h. n. 195, 197.
 Souchi ezred 177.
 Sós János 631, 632. — Márton 451.
 Spankau dragonyosok 177, 187.
 Spanowiczy h. n. 225.
 Spanyolok 147.
 Spanyol lovasság 105. — ország
 124. — örökösödési háború 89. —
 vértés lovasság 105.
 Spata 355.
 Speckle Dániel 194.
 Splényi huszárok 105.
 Springfield h. n. 624.
 Stadecki Hartuid 238. — Rudolf
 238.
 Stahel (Számwald) Gyula 619—621,
 623, 626.
 Stahrenberg ezred 177. — Rüdiger
 gróf 186.
 Stanville 105.
 Stanislawka 422.
 Stancesa pozsonyi követ 254.
 Staramies h. n. 11.
 Staro-Konstantinow h. n. 35.
 Staroje-Sielo h. n. 209.
 Staunton h. n. 620.
 Stájerország 51, 54, 60, 61, 62, 64,
 242.
 Stefaics kapitány 408.
 St. Cyr 20.
 Steingentesch ezredes 630.
 Steinhail 400.
 Stelfrid vára 54.
 Sterdyn h. n. 420.
 Stetzky h. n. 427.
 Stépán Ferencz 86.
 Stift kaszánya 473.
 Stillfried h. n. 54, 55, 58, 59, 236,
 240, 242, 244.
 Stipsics báró 5, 20. — huszárok 295.
 Stíría 448.
 St. Louis h. n. 622, 623, 624.
 Stobychwa h. n. 214, 397.
 Stochod 214, 215.
 Stokel Miklós 120.
 Stobhey h. n. 427.
 Stolbszy h. n. 424.
 Stolowicz h. n. 32, 37.
 St. Quentin őrnagy 403, 406, 407,
 409, 411, 412, 413.
 Strassoldo gróf 186.
 Strassburg h. n. 125.
 Str. Wyzwa h. n. 212, 213.
 Strygowo h. n. 206.
 St. Swerzen h. n. 424.

Stutterheim báró 614.
 Studieniki h. n. 408, 409.
 Styr folyó 214—220, 396, 397.
 Suches báró 167, 175, 177.
 Suden tábornok 26, 27, 32, 37, 39,
 42, 202, 402.
 Sulymos tó 176.
 Sulyok György 386, 387.
 Sunecki Frigyes 238.
 Suwalki h. n. 21.
 Sümeg h. n. 453, 454.
 Svájcz 4.
 Svédország 3.
 Svjatoszlav 336, 340, 341.
 Svjatoslav 530.
 Swerzen h. n. 425, 426.
 Swezujanin h. n. 21.
 Swiniuchy h. n. 216.
 Swisloecz h. n. 405, 408.
 Syhord vár 57.
 Sylowicze h. n. 403.
 Syria 621.

Sz

Szabad csapatok 104.
 Szabad Imre 627.
 Szabadságharcz, 1848—49-iki 618,
 619.
 Szabolcs megye 81, 85, 86, 104, 105,
 248, 250, 258, 260, 584, 589, 607.
 Szabó András 42. — János 210.
 Szack h. n. 210, 212, 223, 224.
 Szajno h. n. 214.
 Szakasz h. n. 390, 391.
 Szakácsi h. n. 390.
 Szakolcza h. n. 250, 257, 259.
 Szaláncz vár 607.
 Szalka h. n. 371, 374—376, 379,
 382, 383.
 Szalontai György 189.
 Szamos folyó 383, 387, 393, 482,
 483, 485.
 Szamosszeg h. n. 380.
 Szandai Sréter István 135.
 Szapolyay Imre 71, 145, 146. —
 István 72, 503—506, 510. — János
 73, 74. — Zsigmond 79.
 Szarka család, péczöli 55. — Miklós
 55, 59, 235, 241.
 Szatmár h. n. 102, 189, 190, 381,
 382, 384, 393, 394, 440, 585, 588,
 590, 592, 593, 594, 597, 602—605,
 624, 627. — megye 84, 104, 105,
 189, 248, 250, 258, 285, 584,

589. — Németi h. n. 250, 258, 260.
 Szatmári békekötés 89.
 Szaudsi 575, 576.
 Szádvár 608.
 Számvald 620.
 Szán folyó 325.
 Szántó h. n. 610.
 Szár László 240.
 Szászok 196—198.
 Szászorbó vára 106—112.
 Szászország 3, 4, 623.
 Szászsebes h. n. 110, 112.
 Száva folyó 105, 511—516.
 Századok 136.
 Szcara 406, 423, 428.
 Szeád-Eddin 353, 369, 545, 546, 547, 554—556, 560, 572, 573, 581.
 Szeben h. n. 248, 257, 546, 548, 549. — megye 106.
 Szebeni Simon 277.
 Szeged h. n. 101, 104, 105, 124, 258, 260, 318, 512, 513, 515, 516, 620, 626.
 Szegedy Gergely 607.
 Szegegyház h. n. 598.
 Szegi h. n. 72.
 Szekfű Gyula 141.
 Szeleczky Márton 254.
 Szelestey János 182.
 Szendrei János dr. 113.
 Szendrey János 127.
 Szendrő h. n. 573, 631.
 Szemnyesi Máté 594.
 Szent-György h. n. 250, 257. — Imre h. n. 546, 548. — István király 540—543. — Jog vára 75. — László király 541.
 Szentivány őrnagy 202.
 Szentiványi János 254.
 Szentjános h. n. 616.
 Szentkláray Jenő dr. 142.
 Szentmárton h. n. 380, 594, 597, 598, 602.
 Szentmiklós h. n. 455, 587.
 Szentpétery Imre dr. 141.
 Szepes megye 84, 104, 105, 248, 257, 260, 280, 607.
 Szepesi László 631, 632. — Pál 187.
 Szepesség 104, 124.
 Szepesvár h. n. 83, 372.
 Szepsi h. n. 608, 610.
 Szerbia 105, 262, 361, 411, 551.
 Szerdahely h. n. 110.
 Szerémség 262.
 Szerenes h. n. 76, 80, 137, 439, 597, 602, 604.
 Szeroszowo h. n. 26, 407, 409, 421, 422.
 Széchy Károly 449. — Sziget h. n. 456. — Tamás 608.
 Széchenyi György 187.
 Szécsényi h. n. 394.
 Szécsényi Tamás, Katyisz nb. 238.
 Szécsi Dénes, Balog nb. 239.
 Székás patak 106, 110.
 Székely 574. — Antal 387, 388. — hid h. n. 172, 447. — huszárok 138, 141. — udvarhely h. n. 470.
 Székesfehérvár h. n. 9, 74, 104, 257, 259, 507, 508, 511, 512.
 Szikszó h. n. 607, 608, 610.
 Szilágyi Gábor 288.
 Szilázia 105, 262, 502, 504.
 Szilveszter apát 337.
 Szina h. n. 607.
 Szinyér h. n. 590, 594. — vár 386.
 Szirmia 105.
 Szivasz h. n. 368.
 Szlavonia 59, 105, 150, 262.
 Szluha Ferencz 98.
 Szmolenszk h. n. 21, 22, 216, 400, 401, 415, 422, 426.
 Szmracsányi Lajos 160.
 Szoboszló h. n. 598.
 Szokoli Mehemed 129.
 Szolimán szultán arczképe 633.
 Szolnok h. n. 392, 393, 471. — megye 258.
 Szombathely h. n. 442, 626.
 Szomolnok h. n. 120.
 Szonda h. n. 393.
 Szöllöd h. n. 610.
 Szöllös h. n. 75, 375.
 Szőnyi béke 1627, 449.
 Sztankowiczi h. n. 428.
 Sztáranjai 143.
 Sztrecsen vára 279, 280.
 Sztropkó h. n. 137, 510.
 Szucsán h. n. 56.
 Szuhai Mátvás 187.
 Szulejmán szultán 353, 605.

T

- Taganrog dragonyos ezred 35.
 Tagliacozzo 578, 580, 581, 583.
 Takács Ferencz 627. — Sándor 136, 628.

- Tamás ágyúöntő 120. — csejtei vár-
nagy 239. — Csór nb. 240. —
pixidarius 270.
- Tamássy főhadnagy 410.
- Tarczal h. n. 65, 67, 70, 72, 74, 598,
610.
- Tarján h. n. 598.
- Tarutino h. n. 400.
- Tasnád h. n. 381, 382, 386.
- Tatárok harcmodora 529.
- Tauszky Rezső 627.
- Taut 572, 575, 577.
- Taya 522.
- Tábori tűzéréség 1812-ben 233.
- Tálya h. n. 72, 76, 597.
- Tárczai György 75.
- Tárkány h. n. 380.
- Tedej h. n. 589.
- Telegdi Mihály 388. — Miklós 388,
389.
- Telekessy Imre 75.
- Teleki 555, 569.
- Telek Augusztá grófnő 286. — Dé-
nes gróf 285, 286. — László gróf
285, 286. — Mihály 188.
- Temes folyó 471. — megye 142.
- Temesi bánóság 91, 105, 262.
- Temesvár h. n. 142, 247, 253, 255,
621, 626, 632, 633.
- Temesvári basa 390, 393.
- Tenner Lajos 627.
- Terebejki h. n. 222.
- Terespol h. n. 226, 229.
- Ternbergi Miklós 237.
- Tettauer sánczok 504.
- Teuffenbach Kristóf 81, 609, 610.
- Tevárikh-i-ál-i-Oszmán 367, 545,
547—549, 553, 554, 556, 557, 559,
560, 572, 573.
- Tewli h. n. 195, 202.
- Téli elszállásolás 247.
- Thaya folyó 245, 246.
- Thelegdi Borbála 435.
- Theodosius Zygomalas 564.
- Theriz 567.
- Thielemann orosz tábornok 466.
- Thoriczai Ugron János 70.
- Thorn h. n. 20.
- Thököly Imre 123, 188, 189, 279.
- Thösalt vár 61.
- Thun kapitány 414.
- Thuróczy 332, 363, 545—548, 555, 556,
559, 562, 571—574, 577, 579—582.
- Thury József 354, 576. — százados
622.
- Thurzó Ferencz 590. — György 84.
Thusalt 62.
- Tilsit h. n. 21.
- Tilsiti béke 3, 4.
- Timár h. n. 176, 177.
- Timur 350. — Lenk 368.
- Tirheim 102, 103, 251.
- Tirol 4, 141, 472.
- Tisza folyó 65, 71, 74, 76, 78, 83,
85, 86, 105, 175, 176, 177, 178,
181, 182, 183, 186, 187, 188, 190,
191, 192, 377, 393, 516, 597, 600,
602.
- Tjuchiniczy h. n. 225, 227.
- Tocco 355.
- Tochat 558.
- Tokaj h. n. 65—88, 137, 163, 167—
194, 372, 373, 375, 387, 389, 587,
589, 596—604, 608.
- Tokaji Ferencz 189. — hegy 177.
- Tolna megye 105, 241, 257, 259.
- Tomaj nemzetség 239.
- Tomaszów h. n. 25.
- Torgoviszce h. n. 221.
- Tormasof 20—22, 32, 35, 36, 37,
39—43, 196—199, 202, 203, 205,
210, 212, 215, 216, 219, 220, 222,
224, 395.
- Torna megye 187, 248, 258, 260,
435, 608.
- Torontál megye 258, 260.
- Torstenson 450.
- Toscana 138.
- Tourville admirális 126.
- Tót Lőrincz 58, 239, 240, 241. —
Ugron 240, 241.
- Tóth Szabó Pál 441. — Zoltán 292.
- Tótország 145.
- Török Bálint 74.
- Törökország 4, 217, 219, 576.
- Törökök 347—369, 545—583, 606—
610. — harcmodora 531.
- Törökszentmiklós h. n. 388, 393.
- Trautenberg altábornagy 9, 32, 37,
39, 40, 42, 43, 198, 210, 212, 214,
225, 402, 405, 406, 407, 416.
- Trautson 105.
- Trencsén h. n. 104, 250, 257, 259,
286. — megye 104, 105, 123, 124,
250, 257, 259, 279, 284.
- Treviso h. n. 472.
- Triest h. n. 4, 131.
- Trippstadt h. n. 285.
- Trostianka h. n. 215.
- Tröttel Miklós 239.

Trusalch 62, 63, 64.
 Tryszyn h. n. 225, 226.
 Tschaplitz 36, 40, 41, 196, 205—212,
 215, 419—424.
 Tschoodajeff 191.
 Tscherbatof 425.
 Tschernikof ezredes 422.
 Tschernischef 226, 228, 424.
 Tschitschagof 20, 21, 219, 220, 222,
 224, 226, 227, 229, 232, 397, 398,
 400, 401, 403, 406, 407, 411, 415,
 419—427.

Tubero 508, 514, 515.
 Tuboly Gergely 452, 456.
 Tunkowicz h. n. 33.
 Turakhán bég 558, 560, 573, 577.
 Turecz h. n. 425, 427.
 Turiczany h. n. 221.
 Turkok harcmodora 531.
 Turnisca h. n. 455.
 Turóc megye 104, 105, 250, 253,
 257, 259, 281, 282.
 Turszun bég 369, 579—582.
 Turtsek káplár 468, 469.
 Tury h. n. 213.
 Turya folyó 215, 221.
 Turyjsk h. n. 209, 210, 214, 220.
 Turyjski ütközet 221.
 Túr h. n. 212.
 Tübingen h. n. 128.
 Tüzérség 10, 13, 472.
 Tyle Máté 119.

U

Ubisch dr. 160.
 Udine h. n. 472.
 Ugocsa megye 84, 105, 250, 258,
 260, 373, 377, 378, 391 584, 589
 604.
 Ugron 57. — János 70.
 Uhnov h. n. 23.
 Uj-Anglia 618.
 Uj-Bánya h. n. 250, 257, 259.
 Ujfalu h. n. 455.
 Ujházy Iászló 619.
 Ujlaki 556, 574. — Miklós 78.
 Ujpalota h. n. 615.
 Ujvár h. n. 104.
 Uláma 125.
 Ulászló, I-só, magyar király 70, 364,
 365, 562, 564, 566, 567, 569.
 II-ik 72, 502, 503, 505—511, 517,
 518, 523.

Ulm h. n. 289, 291.
 Ulrichskirchen h. n. 52, 244.
 Ung megye 84, 85, 104, 105, 187,
 248, 250, 257, 260, 375, 607.
 Ungváry Ede 137.
 Ungvár h. n. 104, 375, 381.
 Uray József 285.
 Uruguay 621.
 Úsz János 436.
 Utassy Antal 627. — Frigyes György
 627. — Károly 627.
 Utászok és hidászok 10.

V

Vacmuth Gáspár 188.
 Vadász zászlóalj, 5-ik. 9, 26, 402. —
 7-ik 10, 402.
 Vadászi h. n. 458—465.
 Vadkert h. n. 442.
 Valendari csata 528, 533, 543.
 Valkó h. n. 386, 594. — megye 238,
 515.
 Vandamme 20, 611.
 Varasd megye 239.
 Varasdi határőr zászlóalj 1-ső 9. —
 2-ik 10, 402, 407.
 Varesataga 574.
 Varin h. n. 124, 280, 281.
 Varinka patak 279.
 Varjas h. n. 598. — István 504.
 Varsó h. n. 18, 20, 40, 231, 41,
 421, 433
 Varsói nagyhercegség 3, 4, 23, 27,
 36, 204, 215, 220, 227, 228, 407,
 411, 417, 419, 473.
 Vasárnapi Újság 458.
 Vaskapu h. n. 555.
 Vas megye 50, 53, 62—64, 104, 105,
 239, 241—243, 257, 259.
 Vasque lovag 576.
 Vasquez 105.
 Vasvár h. n. 63.
 Vasvári káptalan 63.
 Vauban 194.
 Vaudemont Károly herceg 187, 189.
 Vác h. n. 507, 515.
 Vág-Besztercze h. n. 281. — folyó
 279, 280.
 Vámospécs h. n. 599. — ujfalu h. n.
 72, 599.
 Vándor József 627.
 Várad-Velence h. n. 442.

- Várady József 288.
 Várdai István 387, 595.
 Várna h. n. 561, 564, 570.
 Várnai csata 351, 364, 367, 561, 576.
 Vát h. n. 55.
 Vecsey kapitány 229.
 Velencez h. n. 4, 86, 139, 292, 348.
 Vellimirovics főhadnagy 397.
 Velsperch vára 52.
 Veltzé Alajos 294, 472, 473, 630.
 Vencsellő h. n. 589.
 Venzone h. n. 472.
 Veprimatz h. n. 131.
 Verancsics Antal 367, 390.
 Verbóczy 73.
 Verőcze megye 241.
 Veszprém megye 56, 104, 105, 241, 248, 257, 259, 455.
 Veterani 105.
 Vezzelin 540.
 Vécse h. n. 610.
 Vécsey Sándor 610.
 Véges h. n. 50.
 Végth János 206.
 Vékey Antal 627.
 Viár folyó 325.
 Vid h. n. 599.
 Viddin h. n. 150, 547.
 Vihnye h. n. 190.
 Világos h. n. 623.
 Villach h. n. 4.
 Villanova h. n. 472.
 Vilmos, a jülichi gróf elsőszülöttje 47. — III-ik, angol király 126.
 Vinland 618.
 Vintér János 485.
 Virginia 618, 624.
 Visegrád h. n. 49, 51, 55, 56, 235.
 Visegrádi János dr. 137.
 Visztula folyó 20, 416, 418, 421.
 Vitány h. n. 240.
 Vizakna h. n. 623.
 Vizsoly h. n. 189.
 Vladimir 335.
 Volhynia h. n. 21, 34, 37, 204, 216, 217.
 Voralberg 4.
 Vörös Bálint 455.
 Vöröstorony h. n. 110.
 Vragna h. n. 131.
 Vrangél Henrik 188.
 Vyšata, Jan atyja 341.
- W
- Wachtenburg tábornok 402.
 Wagau h. n. 614.
 Wagner Gusztáv 627.
 Wagrami csata 465.
 Waidhofen h. n. 245, 246.
 Waldbott János 137.
 Waleran 562.
 Wallis ezred 178. — ifj. 105.
 Walsee Eberhard, drosendorf 237. — linzi 237. — Frigyes 237. — Henrik 237. — Reinbert 237. — Ulrik 60, 61, 235, 236.
 Walter vértések 177.
 Washington h. n. 620.
 Waslowecz h. n. 417.
 Watterichsburg huszárörnagy 396.
 Wavrin 366, 557, 576.
 Waydhofen vára 52.
 Weigel 286.
 Weissenburg h. n. 285.
 Weissenfels h. n. 467.
 Weisseritz patak 468.
 Weisz Miklós, Csém nb. 62.
 Weitmüli Zsigmond 511.
 Welden tábornoszernagy 138, 431, 432.
 Weljub h. n. 428.
 Wenckheim kabinet 464.
 Werneck 291.
 Wertner Mór dr. 163.
 Wesselényi Ferencz gróf 178, 186.
 Westfáliai békekötés 89.
 Wetzer Henrik 471.
 Wieland 41.
 Wieliemey h. n. 396.
 Wielike-Oczeda h. n. 426.
 Wiener 203.
 Wienzowiez h. n. 423.
 Williams James Ernő báró 474.
 Wilna h. n. 20, 22, 37, 416, 417, 421, 422, 424, 426, 427.
 Wilyelmowi László 47, 48.
 Wimpffen Miksa báró 471, 472.
 Winterbergh 105.
 Winzián tábornok 402.
 Wirozembi h. n. 231.
 Wisinka h. n. 420.
 Wislowiezi h. n. 415.
 Wiszoczky József 191.
 Witebsk h. n. 22, 216, 395, 401.
 Witt tábornok 406, 411.
 Wittgenstein 22, 400, 425, 426, 427, 613.

- Wjázma h. n. 401.
 Wk. Wola h. n. 423.
 Wladimir dragonyosezred 35. —
 Wolynskij h. n. 220.
 Wlodawa h. n. 27, 212, 223, 224,
 228, 419, 420, 421.
 Woinof 219, 222, 224, 226, 228, 398,
 419, 423, 424, 425.
 Woinovich Emil 294.
 Wojtsek százados 468, 469.
 Wola h. n. 422.
 Wolezin h. n. 417.
 Wolf A. 150.
 Wolfgang Frigyes 187.
 Wolkowisk h. n. 20, 22, 399, 403,
 406, 407, 411, 421, 422.
 Woltschin h. n. 405.
 Wordlicsek 42.
 Woronilowicze h. n. 416.
 Woronów h. n. 427.
 Woskzrenice h. n. 229, 230.
 Wöber őrnagy 408.
 Wrede Alfonz báró 10, 39, 198, 296,
 402, 407.
 Wubiecze h. n. 30.
 Wulka h. n. 214.
 Wurmser altábornagy 138. — huszá-
 rok 138.
 Württemberg 105.
 Württembergi Sándor 104.
 Wüst-Oberdorf h. n. 134.
 Wydranicza h. n. 214.
 Wyczulki h. n. 224, 225, 410.
 Wylimow h. n. 47.
 Wysoko-Litowski h. n. 26, 227, 405,
 419, 420, 421.
 Wyzwa h. n. 209, 210, 212, 213.
- Y**
- Yokohama h. n. 620.
- Z**
- Zach Antal 139.
 Zacharič Ivánkó 340.
 Zabin h. n. 197.
 Zaborol h. n. 217, 218.
 Zabrodie h. n. 214.
 Zadworey h. n. 225.
 Zakariás molnár 117, 120.
 Zalaegerszeg h. n. 242, 449. — megye
 9, 53, 55, 59, 60, 105, 234, 239,
 241, 242, 243, 248, 250, 257, 259,
 448—457.
 Zalesie h. n. 229.
 Zalisz h. n. 211, 212.
 Zalusche h. n. 426.
 Zamosc h. n. 25, 220.
 Zamszany h. n. 211.
 Zaránd megye 105, 250, 258, 260.
 Zaričesk h. n. 340, 341.
 Zarka Lukács 451, 452.
 Zastawa h. n. 409.
 Zawzuwie h. n. 195.
 Zay Ferencz 76, 374—376, 379—385,
 387—394, 586, 587, 589, 590, 594,
 596, 607.
 Zabojszky őrmester 288.
 Zágonyi Károly 624, 625, 627.
 Zápolyvai János 274, 277.
 Závodszy Levente dr. 143.
 Zbigniew Oleśnicki 364, 365, 366.
 Zboró h. n. 436, 439.
 Zdenkow h. n. 422.
 Zechmeister tábornok 9, 25, 26, 28,
 32, 39, 197, 198, 199, 202, 206—
 214, 220, 402, 407, 416, 417, 422,
 430.
 Zeissberg 352.
 Zeitz h. n. 466.
 Zelking h. n. 54.
 Zelkingi István 55. — Otto 55. —
 Ulrik 55.
 Zeltiger 54.
 Zelwa h. n. 37.
 Zelwianka folyó 406.
 Zemplén megye 81, 84, 85, 86, 104,
 105, 137, 187, 190, 248, 250, 257,
 260, 375, 607, 608, 609.
 Zerdahelyi Károly 627.
 Zgorany h. n. 223.
 Zimándy A. P. 627.
 Zinkeisen 353.
 Zittau h. n. 133.
 Zitterhofer főhadnagy 141. — száza-
 dos 143.
 Zitomir h. n. 216.
 Zlinszky 211.
 Zolkiew h. n. 11.
 Zombor h. n. 72, 598.
 Zotikos 563, 565—568.
 Zólyom h. n. 257. — megye 104,
 238, 248, 250, 257, 259.
 Zrinszky 42.
 Zrinyi György 448. — Miklós, a
 költő és hadvezér 448—457. —
 Péter 449, 451.

- Zulavsky Emil 627. — László 627. — Zsigárd h. n. 286.
 Zsigmond 627. Zsigmond Ágost lengyel király 593,
 602. — magyar király 67, 68, 70,
 111, 112, 114, 550, 551.
 Zwettli-krónika 52. Zsitvay őrnagy 221.
 Zyryczy h. n. 210. Zsupos h. n. 442.
 Zsáka vára 589.
 Zsámboki László 240.

